

Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди
Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КРАМЧЕНКОВА ВІРА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК: 159.9.924.7:178.7

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПСИХОЛОГІЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ СІМЕЙНОЇ СИСТЕМИ ПРИ
ТЮТЮНОПАЛІННІ**

19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Подається на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

В.О. Крамченкова

Науковий консультант Хомуленко Тамара Борисівна, доктор психологічних наук,
професор

Харків – 2019

Крамченкова В.О. Психологія функціонування сімейної системи при тютюнопалінні. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології». – Міністерство освіти і науки України, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Харків, 2019.

Дисертацію присвячено вивченню проблеми функціонування сімейної системи при тютюнопалінні, розкрито психологічну структуру, закономірності та механізми функціонування сімейної системи при тютюнопалінні на різних етапах життєвого циклу сім'ї.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше*: представлено концепцію сімейної семантизації паління у системі рівневого функціонування сім'ї, що описує феномени сімейної системи та сімейно обумовлений механізм маніфестації та фіксації тютюнопаління; визначено взаємообумовленість сімейного функціонування модальністю уявлень про вплив паління на реалізацію сімейних функцій; виділено базові компоненти функціонування сімейної системи при тютюнопалінні, а саме, незадоволеність сімейним функціонуванням, неконгруентність у сімейних стосунках, сімейну лояльність та керованість сімейної системи; визначено специфіку сімейного функціонування при тютюнопалінні з урахуванням провідних психологічних завдань на різних етапах життєвого циклу сім'ї; показано репрезентацію паління в сімейній ідеології та у картині світу особистості з різним тютюновим статусом; визначено систему сімейних та індивідуально-психологічних предикторів мотивації відмови від паління на різних етапах життєвого циклу сім'ї; *розширено наукові уявлення про* символічне використання паління у сімейній взаємодії для регуляції дистанції, об'єднання та стабілізації сімейної системи, реалізації контролю та влади, прояву почуттів та прагнень, вираження яких блокуване у сім'ї; стабілізацією сімейної системи при тютюнопалінні загалом та її дисфункціональних патернів з мірою зростання сімейного стажу; паління як

активність, що заміщує психологічні дефіцити, пов'язану з уявленнями про вплив паління на сімейне функціонування; структуру тютюнової поведінки, яка включає адиктивну, компенсаторну та комунікативну складові та їх сімейні кореляти; роль сім'ї у маніфестації паління шляхом виявлення міжпоколінного ефекту актуалізації-ретардації тютюнової поведінки; *дістали подальшого розвитку* засоби психодіагностики функціонування сімейної системи при тютюнопалінні шляхом створення комплексу авторських методик дослідження тютюнової поведінки та її індивідуальної і сімейної детермінації.

Практичне значення роботи полягає в тому, що

- розроблено та апробовано авторські методики для діагностики суб'єктивної семантики паління та тютюнової поведінки: опитувальники «Вплив паління на сімейне функціонування», «Паління як заміщення психологічного голоду», «Мотивація відмови від паління» та анкетну методику «Дослідження психологічних установок щодо паління»;

- отримані результати можуть бути застосовані в різних галузях психологічної практики.

Функціонування сімейної системи при тютюнопалінні концептуалізовано завдяки інтеграції системно-сімейного підходу із положеннями символічного інтеракціонізму, конструктивізму та когнітивно-поведінкової психології.

Створена концепція «сімейної семантизації паління» у системі рівневого функціонування сім'ї, яка пояснює феномени сімейної системи та сімейно обумовлений механізм маніфестації та фіксації тютюнопаління. Варіативність сімейного функціонування при тютюнопалінні обумовлена значенням та сенсами, що надаються палінню у сім'ї, які виступають як системотворчий фактор функціонування сімейної системи та визначають стабілізаційні або дестабілізаційні ефекти паління.

У роботі запропоновано комплекс психодіагностики функціонування сімейної системи при тютюнопалінні, який поряд з традиційними методиками вивчення сім'ї та паління, включає авторські методики діагностики уявлень про вплив паління на сімейне функціонування, психологічних установок щодо

паління, заміщення палінням психологічного голоду та мотивації відмови від паління, що відповідають психометричним вимогам до психодіагностичного інструментарію.

Показано, що сімейна семантизація паління на макрорівні представлена дистанційованим, суперечливим та ліберальним типами ставлення до паління у сімейній історії. Міжпоколінна сімейна трансляція поведінкового патерну «систематичне паління» пов'язана з палінням родичів у близькому колі нуклеарної сім'ї, особливо за лінією матері, ліберальним та суперечливим типами ставлення до паління. Трансляція поведінкового патерну «ситуативне паління», пов'язана із наявністю курців у сиблінгових підсистемах та у широкому колі сім'ї, обмеженнями дозволу паління статусно-рольовими позиціями та ситуативним контекстом, суперечливим типом ставлення до паління. Для осіб, які не палять, характерним є низька представленість паління у попередніх поколіннях, табування жіночого паління та відсутність переважання будь-якого типу ставлення до паління у сімейній історії.

Доведено, що на мікрорівні сімейної системи диференційованість уявлень про вплив паління на сімейне функціонування пов'язана з актуалізацією психологічних завдань відповідного етапу життєвого циклу сім'ї та її тютюновим статусом. Специфікою сімей при тютюнопалінні є наявність типу уявлень про парастатичний вплив паління, який характеризується толерантним ставленням до паління в сім'ї та приписуванням йому стабілізаційних та інтегруючих функцій у сімейній взаємодії. Погіршення психологічного клімату сім'ї як інтегрального узагальненого показника сімейного функціонування, детермінується існуванням суперечності між палінням в сім'ї та ставленням до нього.

Визначено чотирьохфакторну структуру базових компонентів функціонування сімейної системи при тютюнопалінні в сім'ї, яка включає незадоволеність сімейним функціонуванням, неконгруентність у сімейних стосунках, сімейну лояльність та керованість сімейної системи. Уявлення про негативний вплив паління на реалізацію сімейних функцій на тлі тютюнопаління негативно позначаються на задоволеності сімейним життям та конгруентності у

сімейній взаємодії, приводять до підвищення контролю у сімейній регуляції, а сімейна лояльність обумовлює лібералізацію переконань щодо паління.

Встановлено, що на індивідуальному рівні функціонування сімейної системи репрезентація образу паління та образу життя сім'ї курця у картині світу особистості відповідає її тютюновому статусу.

Визначено, що на всіх етапах життєвого циклу сім'ї при тютюнопалінні виявлено високу частоту роз'єднано-гнучкого типу сімейної системи із ознаками порушень емоційної близькості. Особливостями сімейної системи на етапі молоді сім'ї є домінування роз'єднано-структурованого типу сімейної системи; на етапі сім'ї з підлітками – роздільно-хаотичного та роз'єднано-гнучкого; на етапі сім'ї, яка виконали батьківську функцію - роз'єднано-гнучкого та роздільно-ригідного типів сімейної системи.

Специфіка функціонування сімейної системи при тютюнопалінні визначається типами уявлень про вплив паління на реалізацію сімейних функцій. Попри більшу диференційованість суб'єктивної семантики паління в сім'ях з підлітками, на всіх етапах життєвого циклу сім'ї посилення протиріччя між уявленнями про вплив паління на наявність курця в сім'ї супроводжується порушенням балансів автономії-близькості та ригідності-пластичності сімейної системи погіршенням подружньої та батьківсько-підліткової взаємодії, що обумовлює символічне використання паління для регуляції дистанції, об'єднання та стабілізації сімейної системи, реалізації контролю та влади, прояву емоційних станів та конфліктності в сім'ї.

Тютюнова поведінка представлена типами – «псевдокультурне паління», «психологічна залежність від паління» та «фізична залежність від паління». Виявлено трьохфакторну структуру тютюнової поведінки, яка включає адиктивну, компенсаторну та комунікативну складові.

Показано, що на всіх етапах життєвого циклу сім'ї тютюнова поведінка виступає в якості комунікативного патерну, є символічним проявом почуттів та прагнень, вираження яких блоковане у сім'ї, та несе відповідну комунікативну метафору.

Мотивація відмови від паління представлена амотивованим, внутрішньомотивованим та зовнішньомотивованим типами та характеризується поєднанням індивідуальних та сімейних предикторів у її детермінації.

Ключові слова: сімейна система, рівнева модель, тютюнопаління, сімейна семантизація паління, життєвий цикл сім'ї, психологічні предиктори відмови від паління

Kramchenkova V.O. Psychology of the family system functioning with tobacco smoking. - Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for the doctor of psychological sciences scientific degree on the specialty 19.00.01 «General psychology, history of psychology». - Ministry of Education and Science of Ukraine, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, 2019.

The dissertation is devoted to the study of the problem of the functioning of the family system in tobacco addiction and to the psychological structure, patterns and mechanisms of functioning of the family system in tobacco addiction at various stages of the family's life cycle.

The scientific novelty of the obtained results is that for the first time the concept of the family semanticization of smoking in the system of the level functioning of the family is described, the family system phenomena and the family-driven mechanism of manifestation and fixation of tobacco smoking are shown; the interdependence of family functioning by the modality of ideas about the influence of smoking on the realization of family functions is determined; the basic components of the family system's functioning with tobacco addiction are identified, namely, dissatisfaction with family functioning, incongruity in family relationships, family loyalty and family management; the specifics of family functioning in tobacco addiction are determined taking into account the leading psychological tasks at different stages of the family's life cycle; representation of smoking in family ideology and in the world outlook of personality with different tobacco status is shown; the system of family and individual

psychological predictors of smoking cessation motivation at different stages of the family's life cycle is determined; scientific ideas about the symbolic use of smoking in family interaction have been expanded to regulate the distance, unification and stabilization of the family system, the implementation of control and authority, the manifestation of feelings and aspirations, the expression of which is blocked in the family; stabilization of the family system with tobacco addiction in general and its dysfunctional patterns with the increase of family experience is shown; smoking as an activity that replaces psychological deficits associated with perceptions of the effects of smoking on family functioning is revealed; the structure of tobacco behavior, which includes addictive, compensatory and communicative components and their family correlates is shown; the role of the family in the manifestation of smoking by identifying the intergenerational effect of actualization-retardation of tobacco behavior is determined; the means of psychodiagnosis of the functioning of the family system in tobacco addiction by creating a complex of author's methods for the study of tobacco behavior and its individual and family determination have received further development.

The practical value of the work lies in the fact that

- the author's methods for diagnosing subjective semantics of smoking and tobacco behavior were developed and tested: questionnaires «The effect of smoking on family functioning», «Smoking as a substitute for psychological deficit», «Motivation of smoking cessation» and «Psychological smoking mindsets» questionnaire.
- the results can be applied in various fields of psychological practice.

The functioning of the family system with tobacco-based technology is conceptualized through the integration of the system-family approach with the provisions of symbolic interactionism, constructivism, and cognitive-behavioral psychology.

The concept of «family smoking semantics» was created in the system of the level functioning of the family, which explains the phenomena of the family system and the family-driven mechanism of manifestation and fixation of tobacco smoking. The variability of family functioning in tobacco use is due to the meaning and senses in the

family, which act as a system-building factor for the functioning of the family system and determine the stabilizing or destabilizing effects of smoking.

The work proposes a complex of psychodiagnostics of the functioning of the family system for tobacco use, which, in addition to traditional methods of family study and smoking, includes author's methods for diagnosing the perceptions of the effects of smoking on family functioning, psychological mindsets of smoking, smoking substitution with psychological hunger and smoking cessation motivation, which meet the psychometric requirements for psychodiagnostic tools.

It has been shown that the family-level semanticization of smoking at the macro level is represented by a distant, controversial and liberal type of smoking in family history. Intermittent family transmission of the behavioral pattern «systematic smoking» is associated with the smoking of relatives in the near circle of the nucleic family, especially along the mother's line, with the liberal and controversial types of smoking. The transmission of the behavioral pattern of «situational smoking» is related to the presence of smokers in sibling subsystems and in a wide range of relatives, restrictions on the authorization of smoking by status-role positions and the situational context, the controversial type of smoking attitude. For non-smokers, the low prevalence of smoking in previous generations, the smoking of women's, and the lack of predominance of any type of smoking in the family history are prominent characteristics.

It is proved that at the micro level of the family system the differentiation of representations about the influence of smoking on family functioning is connected with the actualization of the psychological tasks of the corresponding stage of the family's life cycle and its tobacco status. Specificity of families with tobacco is the presence of type of representations about the paradoxical effect of smoking, which is characterized by a tolerant attitude to smoking in the family and attribution of it to the stabilizing and integrating functions in family interaction. The deterioration of the family's psychological climate as an integral generalized indicator of family functioning is determined by the existence of a contradiction between smoking in the family and the attitude towards it.

The four-factor structure of the basic components of the functioning of the family system with tobacco addiction has been determined, which includes dissatisfaction with family functioning, incongruity in family relationships, family loyalty and family system management. The notion of the negative impact of smoking on the implementation of family functions on the background of tobacco smoking affects the satisfaction of family life and congruence in family interaction, leads to increased control in family regulation, and family loyalty causes liberalization of beliefs about smoking.

It was established that on the individual level of the functioning of the family system, the representation of the form of smoking and the image of the life of the smoker's family in the picture of the personal outlook corresponds to their tobacco status.

It was determined that at all stages of the family's life cycle, a high frequency of disjointed-flexible type of family system with signs of emotional proximity disturbances was detected in tobacco families. The peculiarities of the family system at the stage of the young family are the domination of a split-structured type of family system; at the stage of a family with adolescents - separately-chaotic and disconnected-flexible; at the stage of the family, which fulfilled the parental function - split-flexible and separate-rigid types of the family system.

Specificity of the functioning of the family system in tobacco is determined by the types of ideas about the effect of smoking on the implementation of family functions. Despite the greater differentiation of the subjective semantics of smoking in families with adolescents, at all stages of the family's life-cycle, the contradiction between the perceptions of the effects of smoking on the presence of a smoker in the family is accompanied by a violation of the balances of autonomy-proximity and rigidity-plasticity of the family system worsening matrimonial and parental-adolescent interaction, which causes the symbolic use of smoking to regulate the distance, unification and stabilization of the family system, the implementation of control and authority, the manifestation of emotional conflict and violence.

Tobacco behavior is represented by the types of «pseudo-cultural smoking,» «psychological dependence on smoking,» and «physical dependence on smoking». The three-factor structure of tobacco behavior, which includes addictive, compensatory and communicative components, was revealed.

It is shown that at all stages of the family's life cycle, tobacco behavior acts as a communicative pattern, is a symbolic expression of feelings and aspirations, the expression of which is blocked in the family, and carries the corresponding communicative metaphor.

The motivation for smoking cessation is represented by amotivated, intra-motivated and externally motivated types and is characterized by a combination of individual and family predictors in its determination.

Key words: family system, level model, tobacco smoking, semantization of smoking in family, family life cycle, psychological predictors of smoking.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Крамченкова В.О. Сім'я при тютюнопалінні: психологічні закономірності функціонування. Харків: Діса-плюс, 2018. 484 с.

Статті у фахових виданнях з психології, включених до наукометричної бази Web of Science

2. Kramchenkova V., Khomulenko T. Interaction between parents and adolescents in families with tobacco addiction. *Science and Education.Psychology*.2018. № 1. P. 77–82.

Статті у фахових виданнях з психології, включених до інших зарубіжних наукометричних баз (Index Copernicus, Google Scholar та інші)

3. Крамченкова В.О. Ціннісні орієнтації подружжя як чинник психологічного здоров'я сім'ї. *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України*. 2016. Вип. 33. С. 327–338.

4. Крамченкова В.О. Базисні переконання особистості курців. *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України*. 2017. Вип. 35. С. 246–258.

5. Крамченкова В.О. Взаємозв'язок сімейного функціонування та особистісного розвитку курців. *Вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Психологія*. 2017. Вип. 55. С. 48–57.

6. Крамченкова В.О. Розроблення та апробація психодіагностичної методики «Паління як заміщення психологічного голоду». *Науковий вісник ХДУ. Серія «Психологічні науки»*. 2017. Том 2, № 2. С. 153–159.

7. Крамченкова В.О. Методика психодіагностики впливу паління на сімейне функціонування. *Психологія і особистість*. 2017. № 1(11). С. 94–108.

8. Крамченкова В.О. Мотиваційно-потребова модель тютюнової аддиктивної поведінки. *Вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Психологія*. 2017. Вип. 56. С. 96–108.

9. Крамченкова В.О. Системна сімейно-реконструктивна психокорекція тютюнової аддикції. *Медична психологія*. 2018. Т. 13, № 2(50). С. 71–76.

10. Крамченкова В.О. Психологія сімейного вигорання: методика дослідження і особливості прояву у сім'ї «спустошеного гнізда». *Вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Психологія*. 2018. Вип. 59. С. 152–164.

11. Крамченкова В.О. Особливості впливу паління на сімейне функціонування на різних етапах життєвого циклу сім'ї. *Медична психологія*. 2018. Т. 13, № 4(52). С. 12–17.

Статті у фахових виданнях з психології

12. Крамченкова В.О. Психологічні особливості переробки стресу в дисфункціональній сімейній системі при залежності й співзалежності. *Вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Психологія*. 2010. Вип. 34. С. 105–111.

13. Сосін І.К., Крамченкова В.О. Теорія інтегрованої моделі психології сучасних преформованих подружніх стосунків. *Медична психологія*. 2011. № 1. С. 23–30.

14. Крамченкова В.О. Гендерні особливості рольової поведінки у подружніх стосунках. *Вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Психологія*. 2012. Вип. 43, Ч. 1. С. 103–109.
15. Крамченкова В.О., Черновол-Ткаченко А.О. Гендерні особливості конфліктогенних зон особистості старшокласників. *Наука і освіта*. 2012. № 9. С. 110–114.
16. Крамченкова В.О. Особливості поведінки старшокласників-курців в емоційно напружених ситуаціях. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського: збірник наукових праць. Серія «Психологічні науки»*. 2014. Вип. № 2.12(103). С. 106–112.
17. Крамченкова В.О. Вікові особливості соціально-психологічних установок щодо куріння. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія: збірник статей*. 2014. Вип. 46, Ч. 3. С. 167–174.
18. Сосин І.К., Крамченкова В.А. Психологія інтерперсональних шлюбних стосунків в молодій курящій родині. *Медицинська психологія*. 2015. Т. 10, № 1(37). С. 14–19.
19. Крамченкова В.О., Сосин І.К. Вікові особливості психосемантики життєвих категорій у курців. *Вісник Національного університету оборони України. збірник наукових праць*. 2015. Вип. 3(46). С. 150–157.
20. Крамченкова В.О. Наукові підходи до дослідження тютюнової адиктивної поведінки. *Науковий вісник ХДУ. Серія «Психологічні науки»*. 2015. № 5. С. 175–180.
21. Крамченкова В.О. Тютюнова адикція з точки зору основних психологічних шкіл. *Науковий вісник ХДУ. Серія «Психологічні науки»*. 2015. № 6. С. 179–184.
22. Крамченкова В.О. Структурно-змістовні характеристики особистісних сенсів підлітків-курців. *Науковий вісник ХДУ. Серія «Психологічні науки»*. 2016. № 2. С. 58–62.
23. Крамченкова В.О., Фоменко К.І. Психодіагностика мотивації відмови від паління. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені*

В.О. Сухомлинського. Серія «Психологічні науки»: збірник наукових праць. 2016. № 1(16). С. 105–111.

24. Крамченкова В.О. Особистісні детермінанти паління у похилому віці. *Психологічний часопис: збірник наукових праць. 2016. № 2(4). Вип. 4. С. 56–67.*

Статті у зарубіжних наукових періодичних виданнях з психології, включених до наукометричних баз (Index Copernicus, Google Scholar та інші)

25. Крамченкова В.О. Ірраціональні когнітивні установки в структурі тютюнової аддиктивної поведінки. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. 2016. Vol. IV(49), № 103. P. 75–78.*

Статті у вітчизняних наукових періодичних виданнях, включених до наукометричних баз (Index Copernicus, Google Scholar та інші)

26. Крамченкова В.О. Міжособистісний конфлікт при тютюнопалінні в сім'ї. *Педагогіка і психологія: збірник наукових праць. 2014. Вип. 46. С. 295–306.*

Статті в інших наукових виданнях та матеріали конференцій

27. Крамченкова В.О., Корольова Т.М. Взаємозв'язок між стилем сімейного виховання і агресивністю підлітка. *Розвиток інноваційного середовища навчального закладу: матеріали науково-практичної конференції (м. Харків, 14 травня 2009 р.). Харків, 2009. С.275–280.*

28. Крамченкова В.О. Тютюнопаління як сімейна проблема – сучасний підхід до ідентифікації психологічних проблем. *Медицина XXI століття: матеріали науково-практичної конференції молодих вчених, м. Харків, 26 листопада 2009 р. Харків, 2009. С. 59–60.*

29. Сосин И.К., Крамченкова В.А. Модифицированное воздействие табачной рекламы на общественное сознание. *Вісник психіатрії та психофармакотерапії. 2009. №2(16). С. 44–49.*

30. Крамченкова В.А. Гендерные особенности реализации психологических защитных механизмов личности (на модели табакокурения в семье). *Довженківські читання. Реалістичні цілі лікування та якість життя хворих наркологічного профілю: матеріали XI Української науково-практичної конференції з міжнародною участю, присвяченої 92-й річниці з дня народження*

Заслуженого лікаря України, Народного лікаря СРСР Олександра Романовича Довженка, м. Харків, 12-13 квітня 2010 р. Харків, 2010. С. 46.

31. Крамченкова В.О., Сокурєнко І.В. Психологічні особливості задоволеності шлюбом чоловіків та жінок. *Шляхи оновлення змісту та якості освіти*: матеріали науково-практичної конференції, м. Харків, 11 травня 2011 р. Харків, 2011. С.463–467.

32. Крамченкова В.О. Особливості психологічної самотності в сім'ї у людей похилого віку. *Науково-методичне забезпечення якості освіти та його психологічний супровід*: матеріали науково-практичної конференції, м. Харків, 10 квітня 2012 р. Харків, 2012. Ч. 2. С. 234–246.

33. Крамченкова В.О. Копінг-стратегії старшокласників із тютюновою адиктивною поведінкою. *Педагогіка і психологія: збірник наукових праць*. 2012. Вип. 41. С. 137–144.

34. Сосин І.К., Крамченкова В.А. Інтегративні параметри сімейної системи при нікотиніній адикції в сім'ї. *Харківська Школа психології: Спадіщина і сучасна наука*: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 19-20 жовтня 2012 р. Харків, 2012. С.235–236

35. Крамченкова В.О. Нікотиніній адикція як сімейна проблема. *Когнітивні та емоційно-поведінкові фактори повноцінного функціонування людини: культурно - історичний підхід*: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 18-19 жовтня 2013 р. Харків, 2013. С. 368–369.

36. Крамченкова В.О. Психологічне здоров'я сім'ї при нікотинінізмі. *Ресурсне забезпечення якості освіти*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Харків, 9 березня 2014 р. Харків, 2014. С.227–235.

37. Крамченкова В.О. Особливості адаптивно-захисних патернів особистості при тютюнопалінні в сім'ї. *Педагогіка і психологія: збірник наукових праць*. 2013. Вип. 44. С. 211–223.

38. Крамченкова В.О. Організація та проведення емпіричних досліджень з проблематики психології сім'ї. *Загальні питання методики організації та проведення емпіричного дослідження в дипломних роботах: матеріали*

методологічного семінару / за заг. ред. Р.І. Черновол-Ткаченко. Харків, 2015. С. 71–79.

39. Крамченкова В.О. Психологічні особливості сімейного функціонування при тютюнопалінні в сім'ї. *Психолого-педагогічні та управлінські концепти розвитку сучасної освіти: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції*, м. Харків, 23 квітня 2015 р. Харків, 2015. С. 216–225.

40. Kramčenkova V.A. POSTOJ K FAJČENIU PRI NIKOTINIZME V RODINE. *Perspective trends in scientific reseach: vaterials of International scientific and practical conference*, Bratislava, Slovak Republic, October, 17-22, 2015. 2015. Vol. 1. С. 137.

41. Сосін І.К., Крамченкова В.О., Фоменко К.І. Розробка та апробація опитувальника мотивації відмови від паління. *Довженківські читання: Редуція вживання алкоголю – нова наркологічна парадигма: матеріали XVI Української науково-практичної конференції з міжнародною участю*, м. Харків, 7-8 квітня 2015 р. Харків, 2015. С. 192–197.

42. Крамченкова В.А. Социально-психологические установки по отношению к курению в структуре адаптивно-защитных паттернов личности курильщиков. *Социальная психология здоровья и современные информационные технологии: сборник научных статей I международной научно-практической конференции*, г. Брест, 14-15 апреля 2015 г. Брест, 2015. Ч. 2. С. 34–44.

43. Крамченкова В.О. Особливості ставлення до паління молодого подружжя. *Управлінські та психологічні аспекти професійної підготовки фахівців в умовах інноваційного розвитку: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*, м. Харків, 20 квітня 2016 р. Харків, 2016. Ч. 1. С. 105–111.

44. Крамченкова В.О. Сфери конфліктних стосунків при тютюнопалінні у подружній парі. *Theoretical and applied researches in the field of pedagogy, psychology and social sciences: International Scientific-Practical Conference*, Kielce, December 28-29, 2016. Kielce, 2016. P. 259–261.

45. Крамченкова В.О. Дисфункціональність сімейної системи при тютюнової аддикції. *Інноваційні наукові дослідження в сфері соціології, психології та політичних наук*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Сладковічево, Словацька Республіка, 10-11 березня, 2017 р. Сладковічево, 2017. С. 90–92.

46. Крамченкова В.О. Задоволеність у батьківсько-підліткових стосунках в сім'ї із тютюновою аддикцією. *Modernization of educational system: world trends and national peculiarities*: International Scientific Conference, Kaunas, Lithuania, February 23, 2018. Kaunas, 2018. P. 130–133.

Навчальні посібники

47. Крамченкова В.О. Психологія сім'ї. Харків: Новое слово, 2010. 238 с.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	20
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СІМЕЙНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ В КОНТЕКСТІ ТЮТЮНОПАЛІННЯ.....	
1.1. Тютюнопаління як психологічна проблема.....	33
1.1.1. Феномен тютюнопаління у міждисциплінарному вимірі.....	33
1.1.2. Психологічний зміст тютюнопаління.....	48
1.2. Сімейна проблематика у контексті дослідження тютюнопаління....	57
1.2.1. Підходи до дослідження сім'ї.....	57
1.2.2. Психологічні моделі сім'ї з позицій системного підходу як основа дослідження сімейного функціонування при тютюнопалінні.....	71
1.3. Сімейні чинники тютюнової поведінки та проблема дослідження функціонування сімейної системи при тютюнопалінні.....	100
Висновки до 1 розділу.....	103
РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПТУЛЬНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ СІМЕЙНОЇ СИСТЕМИ ПРИ ТЮТЮНОПАЛІННІ.....	
2.1. Методологічні засади та концепція дослідження сімейного функціонування при тютюнопалінні.....	107
2.2. Методологія, дизайн та організація дослідження.....	125
2.3. Методичні засади емпіричного дослідження сімейного функціонування при тютюнопалінні.....	131
Висновки до 2 розділу.....	168
РОЗДІЛ 3. СЕМАНТИЗАЦІЯ ПАЛІННЯ НА РІЗНИХ РІВНЯХ ФУНКЦІОНУВАННЯ СІМЕЙНОЇ СИСТЕМИ.....	
3.1. Репрезентація паління у сімейній історії та міжпокоління	170

сімейна трансляція патернів тютюнової поведінки.....	170
3.2. Варіативність уявлень про вплив паління на реалізацію сімейних функцій як чинник психологічного клімату сім'ї.....	179
3.3. Зв'язок базових компонентів сімейного функціонування при тютюнопалінні з уявленнями про вплив паління на реалізацію сімейних функцій.....	204
3.4. Репрезентація паління у індивідуальній картині світу.....	214
Висновки до 3 розділу.....	245
РОЗДІЛ 4. ОСОБЛИВОСТІ СІМЕЙНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ СІМ'Ї ПРИ ТЮТЮНОПАЛІННІ.....	250
4.1. Порівняльна характеристика сімейного функціонування при тютюнопалінні на різних етапах життєвого циклу сім'ї.....	250
4.2. Психологічна специфіка функціонування молодого сім'ї при тютюнопалінні у залежності від суб'єктивної семантики паління в сім'ї.....	264
4.3. Психологічна специфіка функціонування сім'ї з підлітками при тютюнопалінні у залежності від суб'єктивної семантики паління в сім'ї.....	289
4.4. Психологічна специфіка функціонування сім'ї, яка виконала батьківську функцію, при тютюнопалінні у залежності від суб'єктивної семантики паління в сім'ї.....	336
Висновки до 4 розділу.....	356
РОЗДІЛ 5. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЮТЮНОВОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ У СІМ'Ї.....	361
5.1. Типологічні особливості та структура тютюнової поведінки особистості.....	361
5.2. Сімейні кореляти тютюнової поведінки.....	377
5.3. Індивідуальна та сімейна детермінація мотивації відмови від	

паління.....	388
Висновки до 5 розділу.....	395
ВИСНОВКИ.....	398
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ.....	403
ДОДАТКИ.....	440

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Тютюнопаління є глобальною епідемією. Незважаючи на масштабні антитютюнові заходи, розповсюдженість паління досі залишається високою. За оцінками Всесвітньої організації охорони здоров'я (2017 р.) в Україні палить 10,6 млн. дорослих, що включає 48,0% чоловіків та 12,8% жінок. Одним з вагомих чинників такої ситуації можна назвати включення тютюнопаління в життєвий простір сім'ї курців. Будь-яка індивідуальна поведінка та життєві стратегії особистості пов'язані з її картиною світу, яка включає систему суб'єктивних значень, особистісних сенсів, соціальних взаємодій, когнітивних моделей та уявлень про актуальну життєву ситуацію та майбутнє, що можуть бути ірраціональними, містить неадекватні, хибні уявлення та стереотипи (Д.О. Леонт'єв, В.Г. Панок, Н.В. Чепелева та ін.). Проблематика психологічного простору особистості як члена сім'ї та соціуму, життєвого світу або простору «Я – Ти» її соціальних контактів розглядається у роботах Ю.Г. Абрамової, П. Бергера, Ж.П. Вірної, Д.О. Леонт'єва, Т. Лукмана, В.О. Татенко. У сімейному просторі синергетично переплетені та взаємообумовлені тілесні, когнітивно-емоційні, комунікативні (імпресивні та експресивні) та інтеркомунікаційні процеси (К.В. Седих). Отже, трактування паління як сімейної проблеми обумовлено тим, що зниження стерпності паління у соціумі завдяки асиміляції соціокультурного контексту вбудовується в індивідуальну картину світу особистості та сімейну ідеологію і відбивається на функціонуванні сім'ї, до складу якої входить курець – з одного боку, а з іншого – досвід власного паління та сімейних зв'язків із курцями може модифікувати ставлення до паління у сімейному просторі.

Традиційно тютюнопаління і тютюнова залежність розглядаються як проблема особистості: визначено клінічні прояви та форми тютюнової залежності (В.Ф. Левшин, В.К. Смирнов, І.К. Сосін, О.І. Сперанська), показані мотиваційні та соціально-групові чинники залучення до паління (М.Д. Елдерс, О.М. Сизанов, І.О. Фурманов, О.О. Харькова, В.О. Хрипович, Ч. Цитренбаум зі співав. та ін.);

індивідуально-психологічні характеристики курця (Е.М. Аймакова, С.А. Гаркушенко, К.І. Дубровінська, О.І. Жигеу, В.П. Позняков, В.Л. Хромова та ін.), широко представлено дані про шкоду паління для здоров'я та рекомендації щодо відмови від нього (Т.І. Андрєєва, С.В. Баранова, А.К. Демін, К.І. Дубровінська, С.М. Зайцев, А. Карр, В.Ф. Левшин, П. Маккена, Ю.В. Татура, О.Г. Чучалін, та ін.).

Дисфункціональність сімейної системи може призводити до виникнення симптоматичної поведінки, в тому числі адиктивної, розладів особистості та соціальної адаптації за механізмами патологізуючого сімейного наслідування (Е.Г. Ейдемільер зі спів.) та трансгресії неадаптивних емоційно-поведінкових патернів (М. Боуен, І. Бузормені-Надь, Г.Я. Варга, Ф. Дольто, А.Б. Холмогорова, О.В. Черніков та ін.).

Описані сімейні чинники розвитку адикцій, показані системні сімейні характеристики та феномен співзалежності у сім'ях із алкогольною та наркотичною залежністю (С.В. Березін, К.С. Лісецький, Е.Г. Ейдемільер, В.Д. Москаленко). У проблематиці тютюнопаління його сімейні чинники досліджені мало, здебільшого вказується роль членів сім'ї в ініціації паління, а саме конфліктних стосунків у батьківській сім'ї, тютюнопаління матері або обох батьків (Е.М. Аймакова). Існують фрагментарні дослідження батьківсько-дитячих стосунків та стилю виховання як чинника паління підлітків (П.В. Дик, J. Сапо, С. Jackson et al.), є дані про більше споживання тютюну в сім'ях з низьким рівнем згуртованості та взаємної підтримки (Р. Amato).

Зміни соціокультурних норм щодо паління включаються у сімейний контекст, що визначає нові проблеми функціонування сімейної системи при палінні, зокрема, занепокоєння здоров'ям в сім'ях курців внаслідок поширення інформації про руйнівний вплив активного та пасивного паління на організм людини, незадоволеність розбіжностями між нормативними еталонами та сімейною реальністю. Очевидним є те, що у сучасних умовах тютюнопаління відбивається на сім'ї, але предиспонує та стримує чинники паління здебільшого досліджувалися в контексті особистості, а розгляд цілісної сімейної

системи винесений за межі аналізу. Отже, проблема дослідження закономірностей і психологічних механізмів тютюновообумовленого функціонування сімейної системи актуальна як у теоретичному, так і в практичному планах, що й обумовило вибір теми дисертаційного дослідження «Психологія функціонування сімейної системи при тютюнопалінні».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації пов'язана з комплексною науково-дослідною темою кафедри практичної психології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди № 0111U008875 «Психологія розвитку суб'єктів педагогічного процесу», що координується Міністерством освіти і науки України.

Мета та завдання дослідження.

Мета дослідження – визначити психологічні закономірності, механізми та специфіку функціонування сімейної системи на різних рівнях при тютюнопалінні.

Завдання дослідження

1) здійснити теоретико-методологічний аналіз тютюнопаління як сімейної проблеми в контексті загальних закономірностей функціонування сімейної системи;

2) розробити психологічний інструментарій діагностики індивідуальних та сімейних сенсів паління, заміщення палінням психологічного голоду та мотивації відмови від паління;

3) виявити особливості семантизації паління на різних рівнях функціонування сімейної системи та її роль в актуалізації тютюнової поведінки;

4) визначити базові структурні компоненти сімейного функціонування при тютюнопалінні та їх зв'язок із уявленнями про вплив паління на реалізацію сімейних функцій;

5) визначити характеристики сімейної системи при тютюнопалінні на різних етапах життєвого циклу сім'ї;

6) виявити специфіку функціонування сімейної системи при тютюнопалінні на різних етапах життєвого циклу сім'ї у залежності від суб'єктивної семантики паління.

7) виявити типологію, психологічну структуру, сімейні кореляти тютюнової поведінки та психологічні предиктори відмови від паління.

Об'єкт – функціонування сімейної системи.

Предмет – психологічні закономірності функціонування сімейної системи при тютюнопалінні.

Гіпотеза дослідження: тютюновообумовлене функціонування сімейної системи має рівневий характер, пов'язане із суб'єктивною семантикою паління в сімейній ідеології та індивідуальній картині світу, взаємообумовлене включенням паління в життєвий простір сім'ї в якості патерну взаємодії, який характеризується символічним змістом та несе в собі комунікативну метафору.

Окремі гіпотези дослідження:

- Результатом семантизації паління на різних рівнях сімейного функціонування є когнітивно-емоційні утворення в сімейній ідеології та індивідуальній картині світу, які позначаються на маніфестації та фіксації паління та мають тенденцію до відтворення від покоління до покоління.

- Семантизація паління на мікрорівні сімейного функціонування виявляється у варіативності уявлень про вплив паління на реалізацію сімейних функцій, які залежать від тютюнового статусу та етапу життєвого циклу сім'ї. Наявність суперечності між палінням в сім'ї та уявленнями про вплив паління на реалізацію сімейних функцій визначає емоційно-оцінний тон сімейного функціонування.

- Когнітивно-емоційні утворення щодо паління в актуальному сімейному просторі пов'язані із структурно-змістовими характеристиками функціонування сімейної системи.

- Семантизація паління на індивідуальному рівні проявляється в когнітивно-емоційних утвореннях щодо паління в картині світу особистості відповідно її тютюновому статусу.

- Сімейне функціонування при тютюнопалінні має стадіальну специфіку відповідно до психологічних завдань сім'ї на різних етапах життєвого циклу.

- Характеристики сімейного функціонування в залежності від суб'єктивної семантики паління в сім'ї визначаються типологічними особливостями уявлень

про вплив паління на реалізацію сімейних функцій відповідно до етапів життєвого циклу сім'ї.

- Тютюнова поведінка має типологічні і структурні особливості та включена у життєвий простір сім'ї в якості патерну взаємодії, який несе комунікативну метафору та виконує морфостатичну та/або морфогенетичну функції в сімейній системі. Складові тютюнової поведінки взаємопов'язані із установками щодо паління, базовими компонентами сімейного функціонування, параметрами подружньої і батьківсько-дитячої взаємодії.

- Мотивація відмови від паління визначається характеристиками тютюнової поведінки та сімейного функціонування та має специфіку на різних етапах життєвого циклу сім'ї.

Методологічну та теоретичну основу дослідження становлять: концептуальні положення загального системного підходу (П.К. Анохін, Л. фон Берталанфі, І.В. Блауберг, В.О. Ганзен, Б.Ф. Ломов А. Б. Раппопорт, М.С. Роговин, В.П. Попов, Е.Г. Юдін, та ін.), функціонального (А.І. Антонов, Е. Берджесс, Т. Парсонс, Д. Свенсон), девелопменталістського (Т.В. Андреева, А.І. Антонов, А. Баркай, Е. Дюваль, Е.Г. Ейдемільер Р. Хілл, В.М. Медков, Г. Навайтис, О.Г. Сіляєва), біоекологічного (У. Бронфенбреннер), символічно-інтераціоналістського (І. Гофман, С. Стракер) підходів до сім'ї; системних моделей сімейного функціонування (М. Боуен, Г.Я. Варга, Д. Джексон, С. Мінухін, Н.І. Оліфіровіч, Д. Олсон, Д. Оудсхоорн, К.В. Седих, І.Ю Хамітова, Дж. Хейлі, А.Б. Холмогорова, О.В. Черніков,); положення про сімейне функціонування психодинамічних (Дж. Боулбі, І. Бузормені-Надь, Д. Віннікот, Ф. Дольто, М. Кляйн, У. Тоумен, З. Фрейд, Р. Фрейрберн, А. Шутценбергер,), когнітивно-біхевіоральних (А. Бандура, А. Елліс, Б. Скіннер,) та гуманістичних теорій (К. Роджерс); положення про універсальність психологічних механізмів розвитку адиктивної поведінки різних видів (В.С. Донських, Ц.П. Короленко); дослідження тютюнопаління та тютюнової залежності (Т.І. Андреева, О.В. Вінда, Р. Каннінгем, К.С. Красовський, В.Ф. Левшин, В.К. Смирнов, І.К. Сосін, О.І. Сперанська, І.О. Фурманов, Ч. Цитренбаум); дослідження сімейних чинників у виникненні та

розвитку адикцій (С.В. Березін, Д. Елліот, Е.Г. Ейдемільер, А. Канніхт, Р. Кляйн, К.С. Лісецький, В.Д. Москаленко, К.В. Седих, М.Д. Стентон); положень суб'єктного підходу про картину світу, життєвий простір та життєвий шлях особистості (Ж.П. Вірна, Д.О. Леонтєв, О.М. Леонтєв, С.Д. Максименко, В.Г. Панок).

Методи дослідження. Для розв'язання дослідницької проблеми був застосований комплекс методів, до якого увійшли: *теоретичні* – аналіз, синтез, порівняння, систематизація, узагальнення теоретико-методологічних засад досліджуваної проблеми; *емпіричні* – експериментальні та психодіагностичні методи дослідження сенсів, значень та установок щодо паління, його міжпоколінної сімейної трансляції, структурно-функціональних та процесуальних характеристик сімейної системи, а також індивідуальної та сімейної детермінації тютюнової поведінки в сім'ї; *математико-статистичної обробки* даних (за допомогою пакету статистичних програм Statistica 6.0): параметричні та непараметричні критерії порівняння вибірок, кореляційний, факторний, кластерний, двофакторний дисперсійний та дискримінантний аналізи.

Теоретичне значення роботи полягає у внеску в наукове розуміння феномену тютюнопаління як сімейної проблеми; включенні до категоріально-поняттєвого апарату загальної психології теоретично обґрунтованих та емпірично верифікованих понять «тютюнова сім'я» і «тютюнообумовлене сімейне функціонування»; концептуалізації феномену сімейної семантизації паління; концептуалізації та емпіричній верифікації форм мотивації відмови від паління; теоретичному обґрунтуванні та експериментальному вивченні репрезентації паління у сімейній історії та в індивідуальній картині світу особистості; виявленні типологічних та структурних особливостей тютюнової поведінки особистості, сімейних чинників розвитку та ретардації тютюнопаління, а також системи психологічних предикторів мотивації відмови від паління на різних етапах життєвого циклу сім'ї.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше:*

- представлено концепцію сімейної семантизації паління у системі рівневого функціонування сім'ї, що описує феномени сімейної системи та сімейно обумовлений механізм маніфестації та фіксації тютюнопаління;

- визначено взаємообумовленість сімейного функціонування модальністю уявлень про вплив паління на реалізацію сімейних функцій;

- виділено базові компоненти функціонування сімейної системи при тютюнопалінні, а саме: незадоволеність сімейним функціонуванням, неконгруентність у сімейних стосунках, сімейну лояльність та керованість сімейної системи;

- визначено специфіку сімейного функціонування при тютюнопалінні з урахуванням провідних психологічних завдань на різних етапах життєвого циклу сім'ї;

- показано репрезентацію паління в сімейній ідеології та у картині світу особистості з різним тютюновим статусом;

- визначено систему сімейних та індивідуально-психологічних предикторів мотивації відмови від паління на різних етапах життєвого циклу сім'ї;

розширено уявлення про:

- символічне використання паління у сімейній взаємодії для регуляції дистанції, об'єднання та стабілізації сімейної системи, реалізації контролю та влади, прояву почуттів та прагнень, вираження яких блоковане у сім'ї;

- стабілізацією сімейної системи при тютюнопалінні загалом та її дисфункціональних патернів з мірою зростання сімейного стажу;

- паління як активність, що заміщує психологічні дефіцити, пов'язану з уявленнями про вплив паління на сімейне функціонування;

- структуру тютюнової поведінки, яка включає адиктивну, компенсаторну та комунікативну складові та їх сімейні кореляти;

- роль сім'ї у маніфестації паління шляхом виявлення міжпоколінного ефекту актуалізації-ретардації тютюнової поведінки;

дістали подальшого розвитку засоби психодіагностики функціонування сімейної системи при тютюнопалінні шляхом створення комплексу авторських

методик дослідження тютюнової поведінки та її індивідуальної і сімейної детермінації;

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що

- розроблені методики (опитувальники «Вплив паління на сімейне функціонування», «Паління як заміщення психологічного голоду», «Мотивація відмови від паління», та анкету «Дослідження психологічних установок щодо паління») можна використовувати для *визначення* напрямів розвитку сімейної системи при тютюнопалінні у залежності від семантизації паління в сім'ї та *прогнозування* особливостей її функціонування, які пов'язані із фіксацією та ретардацією тютюнової поведінки; *діагностики* мотиваційно-потребової сфери курця у структурі комплексної терапії тютюнової залежності, а також прогнозування її ефективності; *розробки профілактичних та психокорекційних програм* спрямованих на системно-сімейний супровід відмови від паління;

- отримані результати можуть бути застосовані в різних галузях психологічної практики, зокрема для: *побудови методології* дослідження функціонування сімейної системи із соціально стерпними формами адиктивної поведінки відповідно до їх специфічних ознак; *організації діагностики* тютюнової поведінки та її сімейної детермінації з урахуванням етапу життєвого циклу сім'ї; *розробці та викладанні навчальних курсів* із «Загальної психології», «Психології здоров'я», «Психології та психологічного супроводу сім'ї», «Психології адиктивної поведінки» та під час проходження науково-дослідної практики магістрів і аспірантів спеціальності «Психологія».

Результати дисертаційного дослідження, теоретико-методологічні положення концепції сімейної семантизації паління, практичні рекомендації щодо його психологічної діагностики апробовано та **впроваджено** у практичну діяльність з підтримки здоров'я сім'ї, профілактики тютюнопаління та пов'язаних з ним сімейних проблем Департаменту у справах сім'ї, молоді та спорту Харківської міської ради (довідка № 428, від 12.12.18), Харківської громадської організації «Збережемо Людину» (довідка № 37/001 від 09.01. 2019 р.), Громадської організації «Харківська міська спілка ветеранів Афганістану» (довідка № 217 від

16.01. 2019 р.), Психологічної служби Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (довідка №01/10-371, від 12.10.18 р.), Психологічного центру Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (довідка № 01-28/06, від 03.01.2019) та навчальний процес медико-соціономічного факультету Державного вищого навчального закладу «Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика» (довідка № 40/01 від 13.09.18 р.), факультету психології і соціології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (довідка №01/11-237, від 18.10.18 р.), кафедри психології факультету соціальних комунікацій Харківської державної академії культури (довідка № 21-43-19 від 29.09.18 р.), факультету соціальних наук Запорізького національного технічного університету (довідка № 04-11 / 02 – 2156 від 22.10.18 р.), кафедр психології та загальної психології Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» (довідка № 68-18-786/1 від 17.10.2018 р.), кафедри психології Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (довідка № 01-28/05, від 03.01.2019 р.), гуманітарного факультету Мукачівського державного університету (довідка № 2278 від 19.12.18 р.).

Повнота викладення матеріалів дисертації в публікаціях та особистий внесок у них автора. Основні положення дисертації відображено у 47 публікаціях, а саме: 1 одноосібній монографії; 1 зарубіжній статті у періодичних виданнях з психології включених до наукометричних баз даних; 23 статтях у фахових виданнях з психології, з яких –1 фахова стаття, включена до наукометричної бази Web of Science, 9 фахових статей, включених до інших наукометричних баз; 1 вітчизняній статті, включеної до зарубіжних наукометричних баз; 5 статтях у інших наукових виданнях та 15 тезах доповідей у збірниках матеріалів наукових конференцій, 1 навчальному посібнику.

Особистий внесок здобувача у статті, написаній у співавторстві з Т.Б. Хомуленко «Interaction Between Parents and Adolescents in Families with Tobacco Addiction» полягає в організації експериментального дослідження, зборі і

обробці отриманих результатів та формулюванні висновків; у статтях написаних з І.К. Сосніним: «Теорія інтегрованої моделі психології сучасних преформованих подружніх стосунків» – у аналізі, узагальненні та систематизації підходів до подружніх стосунків; «Психология интерперсональных супружеских отношений в молодой курящей семье» – у зборі емпіричного матеріалу, статистичному аналізі отриманих результатів та формулюванні висновків; «Вікові особливості психосемантики вітальних категорій у курців» – в організації експериментального дослідження, зборі та обробці отриманих результатів та формулюванні висновків; «Модифицированное воздействие табачной рекламы на общественное сознание» – в обробці отриманих результатів та формулюванні висновків; у статті написаній з А.О. Черновол-Ткаченко «Гендерні особливості конфліктогенних зон особистості старшокласників» – в розробці дизайну роботи, аналізі та інтерпретації зв'язків гендерної ідентичності із сімейними конфліктогенними зонами особистості; у статті написаній із Т.М. Корольовою «Взаємозв'язок між стилем сімейного виховання і агресивністю підлітка» – в організації дослідження та інтерпретації результатів батьківсько-дитячих взаємин в сім'ї; статті написаній із І.В. Сокурєнко «Психологічні особливості задоволеності шлюбом чоловіків та жінок» – в організації експериментального дослідження, та формулюванні висновків; у статті написаній з К.І. Фоменко «Психодіагностика мотивації відмови від паління» – в організації експериментального дослідження, зборі, обробці отриманих результатів та формулюванні висновків.

Апробація результатів дослідження відбувалася у доповідях та повідомленнях на Всеукраїнських, Міжнародних науково-практичних конференціях, круглих столах: Науково-практична конференція «Розвиток інноваційного середовища навчального закладу» (Харків, 14 травня 2009 р.); Науково-практичної конференції молодих вчених «Медицина ХХІ століття», (Харків, 26 листопада 2009 р.); ХІ Українська науково-практична конференція з міжнародною участю «Довженківські читання. Реалістичні цілі лікування та якість життя хворих наркологічного профілю», присвяченої 92-й річниці з дня народження Заслуженого лікаря України, Народного лікаря СРСР Олександра

Романовича Довженка. (Харків, 12-13 квітня 2010 р.); Науково-практична конференція «Шляхи оновлення змісту та якості освіти» (Харків, 11 травня 2011 р.); Науково-практична конференція «Науково-методичне забезпечення якості освіти та його психологічний супровід» (Харків, 10 квітня 2012 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Харківська школа психології: спадщина і сучасність» (Харків, 19-20 жовтня 2012 р.); II Міжнародна науково-практична конференція «Психолого-педагогічні проблеми в освітньому процесі» (Харків, 26-27 жовтня 2012 р.); I Міжнародна науково-практична конференція «Когнітивні та емоційно-поведінкові фактори повноцінного функціонування людини: культурно - історичний підхід» (Харків, 18-19 жовтня 2013 року); Всеукраїнська науково-практична конференція «Ресурсне забезпечення якості освіти» (Харків, 9 березня 2014 р.); 20-та Всеукраїнська науково-практична конференція Української спілки психотерапевтів «Психотерапія в часи суспільних потрясінь», (Львів, 28-29 червня 2014р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Діяльнісно-поведінкові фактори життєздатності людини» (Харків, 28-29 листопада 2014); Українська науково-практичної конференції з міжнародною участю «Довженківські читання: Редукція вживання алкоголю – нова наркологічна парадигма» (Харків, 7-8 квітня 2015 року); Міжнародної науково-практичної конференції «Социальная психология здоровья и современные информационные технологии» (Брест, 14 квітня 2015 року); Всеукраїнська науково-практична конференція «Психолого-педагогічні та управлінські концепти розвитку сучасної освіти» (Харків, 23 квітня 2015 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Перспективні напрями наукових досліджень - 2015» (Братислава-Відень-Будапешт, 17-22 жовтня 2015 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Управлінські та психологічні аспекти професійної підготовки фахівців в умовах інноваційного розвитку освіти» (Харків, 20 квітня 2016 року); IV Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми рекреаційної психології та педагогіки дитинства» (Одеса, 9-10 вересня 2016 р.); Міжнародна наукова конференція «Pedagogy and Psychology in the age of globalization – 2016», (Будапешт, 16 жовтня 2016 р.); III Міжнародна науково-практична конференція

«Гене́за буття особистості» (Київ, 20 грудня 2016 р.); Міжнародна наукова конференція «Theoretical and applied researches in the field of pedagogy, psychology and social sciences: Conference Proceedings» (Кельце, Республіка Польща, 28-29 грудня 2016 р.); III Всеукраїнська науково-практична конференція «Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя: психотехнології особистісних змін» (Суми, 16-17 лютого 2017 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Інноваційні наукові дослідження в сфері соціології, психології та політичних наук» (м. Сладковічево, Словацька Республіка, 10–11 березня 2017 р.); II Міжнародна науково-практична конференція «Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика» (Харків, 11 квітня 2017 р.); Друга Всеукраїнська літня школа з психології з міжнародною участю «Національні наукові психологічні школи: історія і сучасність» (Одеса, 3-7 червня 2017 р.); I Науково-практична конференція з профорієнтації та професійного вдосконалення психологів «Харківський осінній марафон психотехнологій» (28 жовтня 2017 р., м. Харків); III Всеукраїнська науково-практична конференція «Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя» (16-17 лютого 2017 року, м. Суми); IV Міжнародна науково-практична конференція «Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя» (22-23 лютого 2018 року, м. Суми); Міжнародна наукова конференція «Modernization of educational system: world trends and national peculiarities» (Kaunas, February 23, 2018.); III Міжнародна науково-практична конференція «Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика» (10 квітня 2018 р., м. Харків); на засіданнях кафедри практичної психології ХНПУ імені Г.С. Сковороди (у 2016-2018 рр.).

Кандидатську дисертацію на тему «Порушення внутрішньосімейних відносин з розвитком співзалежності при наркопатології в сім'ї і способи їх психокорекції» було захищено у 2007 році (диплом № 046348 від 21.05.2008), її матеріали у тексті докторської дисертації не використовувалися.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел, 16 додатків на 89 сторінках. Список

використаних літературних джерел налічує 472 найменувань, з них 97 іноземною мовою. Повний обсяг дисертації 528 сторінок. Основний зміст викладено на 384 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СІМЕЙНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ В КОНТЕКСТІ ТЮТЮНОПАЛІННЯ В СІМ'Ї

1.1. Тютюнопаління як психологічна проблема

1.1.1. Феномен тютюнопаління у міждисциплінарному вимірі

Вживання тютюну є глобальною міждисциплінарною проблемою сучасності у зв'язку з його широким розповсюдженням та загрозою для здоров'я. За оцінками Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) паління є глобальною тютюновою епідемією, яка охоплює близько 1,3 мільярда людей в усьому світі, провідною усувною причиною смертності та фактором ризику неінфекційних захворювань. Визнання руйнівного впливу паління не лише на здоров'я окремого індивіду, а і на суспільне здоров'я зумовило застосування на державному рівні активних мір щодо боротьби з тютюновою епідемією у всьому світі, в тому числі в Україні [82].

Державна політика з контролю над тютюном в Україні реалізується відповідно до Рамкової Конвенції ВООЗ із боротьби проти тютюну і регламентується Законом України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» та іншими законодавчими актами, спрямованими на вирішення проблеми попередження та обмеження тютюнопаління. У період з 2004 року (підписання Україною Рамковій Конвенції ВООЗ із боротьби проти тютюну) по теперішній час відбувається посилення антитютюнових заходів на державному рівні, введено заборону на рекламу тютюнових виробів, на паління у громадських місцях (медичних і навчальних закладах, спортивних спорудженнях, у закладах, підприємствах, організаціях культури, у вагонах поїздів, громадському транспорті, закладах громадського харчування, готелях та інших місцях тимчасового перебування громадян, у під'їздах та ліфтах житлових будинків, підземних переходах, на дитячих майданчиках), зобов'язання розміщувати на

пачках сигарет попередження про небезпеку та наслідки вживання тютюнових виробів, неодноразово підвищувалися ставки акцизного податку на тютюнові вироби. У 2008 році на державному рівні ухвалено Концепцію Державної цільової соціальної програми зменшення шкідливого впливу тютюну на здоров'я населення на 2008-2012 роки. Ця програма передбачала реалізацію провідних стратегій подолання тютюнової епідемії (MPOWER), визначених ВООЗ, а саме моніторинг вживання тютюну і заходів профілактики; захист людей від вживання тютюну; пропозиція допомоги в цілях припинення вживання тютюну; попередження про небезпеки, пов'язані з тютюном; забезпечення дотримання заборон на рекламу, стимулювання продажу й спонсорство тютюну; підвищення податків на тютюнові вироби [82].

Впроваджені громадські ініціативи щодо боротьби з палінням. Ще у 1988 році ВООЗ оголосила 31 травня Всесвітнім днем без тютюну (World No Tobacco Day), до якого приєдналася і Україна. В межах громадського руху діяльність спрямовано на зміни образу паління у суспільній свідомості шляхом інформаційних кампаній щодо негативних наслідків паління, популяризації здорового образу життя, розвінчання «гламурних» образів курців, публікацій рекомендацій курцям щодо відмови від паління [17; 110; 122; 131; 185; 319; 211; 227].

Такі громадські зрушення в бік зниження соціальної стерпності паління обумовлюють модифікації у ставленні до паління та курців. Якщо раніше у суспільній свідомості паління трактувалося як шкідлива звичка, особистий вибір курця, тепер паління та курець зазнає більшого засудження [32; 76; 374].

В Україні незважаючи на позитивну динаміку відмови від паління, його розповсюдженість досі залишається високою. За даними Інформаційного бюлетеня по боротьбі проти тютюну ВООЗ (2017 р.) в Україні палить 10,6 млн. дорослих, що включає 48,0% чоловіків та 12,8% жінок [455]. За даними опитування Державної служби статистики 2017 року в Україні щодня палить кожен п'ятий українець (18,7%) у віці 12 років і старше, з яких 38% курять понад 20 років. Середній вік ініціації паління в усьому світі давно становить (залежно

від регіону) 12–13 років [322]. Одним з вагомих чинників такої ситуації можна назвати включення тютюнопаління в життєвий простір сім'ї курців. Досвід власного паління та сімейних зв'язків із близькою людиною, яка палить, може модифікувати ставлення до паління у сімейної ідеології та картині світу особистості.

Проблема тютюнопаління завдяки своїй соціальній значущості є об'єктом дослідження багатьох галузей науки, зокрема соціології, медицини та психології. Наукова концептуалізація феномену тютюнопаління здійснювалася у категоріях шкідливої звички, тютюнової (нікотинової) залежності та тютюнової поведінки (тютюнової адикції).

У суспільній свідомості та у деяких наукових дослідженнях тютюнопаління розглядалося як шкідлива звичка, психологічний механізм формування якої визначається не самими діями, а емоційно-позитивними станами, що супроводжують ці дії [140; 239; 374; 465]. За думкою Ч. Цитренбаума, М. Кінга та У. Коена шкідливою звичкою є будь-яка нездорова повторювана поведінка, яка не контролюється людиною [345]. Узагальнюючи різні визначення конструкту «шкідлива звичка», можна виділити низку його компонентів – по-перше, це форма соціальної поведінки, що характеризується регулярністю; по-друге, поведінка здійснюється незважаючи на те, що приносить шкоду, тобто є саморуйнівною; по-третє, вона є проявом психологічного дискомфорту; вчетверте, шкідлива звичка пов'язана із дією несприятливих мікросоціальних, соціально-психологічних та індивідуально-біологічних чинників; вп'яте, шкідлива звичка заважає соціальній самореалізації та може завдавати шкоди оточуючим (навколишньому середовищу) [239; 299].

Провідною відмінністю між звичкою та залежністю дослідники [140; 239; 345; 465] вважають можливість свідомого вольового контролю та здатності керування своїми діями у процесі реалізації звички – залежність не піддається контролю, звичкою можна навчитися управляти завдяки усвідомленню повторювальних дій та вольовому самоконтролю [465]. Так, Б. Верпланкен та С. Фаес вказують, що самоконтроль шкідливих звичок здатний знизити їх

руйнівний ефект, проте зв'язок між самоконтролем і позбавленням від шкідливої звички слабо простежується і не несе в собі функціональної залежності, тобто самоконтроль пригнічує шкідливі звички, але не звільняє людину від них [467].

Оскільки, всі звички людини є прижиттєво набутими та соціально зумовленими, на думку О.М. Маюрова, формування звички відбувається за наступною схемою: «запрограмованість – вживання – звичка – установка» [220]. Отже, будь-якої сформованої звички можна позбутися тільки зі зняттям запрограмованості, навіть незважаючи на функціональні зміни, що обумовлені динамічним стереотипом у розумінні О.М. Бернштейна, тобто стійким індивідуальним комплексом умовно-рефлекторних реакцій, що обумовлюють складні комплексні дії (навичка) [28]. Проте, для відмови від паління виявляється недостатньо усвідомити та «контролювати» його, що доводить недоцільність розгляду постійного паління з позицій шкідливої звички. Застосування поняття «шкідлива звичка» до тютюнопаління є можливим відносно його ініціальних неклінічних етапів. В той же час враховуючі соціокультурні, психологічні та психофізіологічні особливості паління, схему формування звички можна застосувати в аналізі етапів розвитку тютюнової поведінки [334].

Перший етап «Програмування» реалізується у наочності через спостереження та моделювання у термінах А. Бандури [384]. Засвоєння поведінкової моделі відбувається завдяки асоціаціям поведінки із приналежністю до соціальної групи, функціональній цінності відповідної поведінки, особистісної привабливості закодованих у поведінці властивостей. Тютюнопаління програмується в свідомості людини з раннього віку, оскільки така поведінка виявляється у багатьох оточуючих людей різних статусів та вікових категорій, в тому числі у значущих (батьки та інші близькі). Тютюнова поведінка включається у свідомість як звичне, природне явище, тому вона зазнає моделювання дитиною спочатку у вигляді «гри в курця», а потім – у спробах палити. Незважаючи на те, що такі дитячі дії зазнають засудження та навіть покарань, у свідомість входить необхідність лицемірства щодо паління, а також асоціативний зв'язок «паління-дорослість». Природне дитяче прагнення дорослості замикає порочне коло:

палити можна дорослим, тому палю – значить дорослий. Крім того, в образах суспільної свідомості багато харизматичних курців та ситуацій паління. На думку А. Бандури, поведінка моделі (у нашому випадку курця) зберігається в пам'яті та перетворюється у дію завдяки двом внутрішнім репрезентативним системам – образному кодуванню, тобто фіксації зв'язку події та уявного образу, та вербальному кодуванню, тобто невокалізованого мовного опису, що повторює послідовність виконання модельованої поведінки (наприклад, попросити прикурити у людини, що викликала симпатію). Як образні, так і вербальні коди мають силу стимулювати поведінку, оскільки мисленнєві образи формуються так, що будь-яке посилення на події викликає живий образ або картину фізичних стимулів [384].

Другий етап «Вживання» можна розглядати як моторно-репродуктивний процес. Оскільки паління як моторний поведінковий акт повторювати нескладно, завдяки програмуванню, що включає спотворені особистісно-позитивні образи паління (символ дорослості, мужності, спосіб копію, комунікативний засіб), відбувається подолання негативних фізіологічних (погіршення стану на ініціальних етапах паління), соціальних (страх засудження), економічних (фінансові витрати) та інших явищ.

Отже, повторюванні вживання тютюну приводять до звикання, тобто формуванню «Шкідливої звички» - третього етапу тютюнової адикції.

На етапі «Установки» подальші підкріплення впливають на моделювання поведінки за допомогою особистісно значущих сигналів. Тютюнопаління, включаючи ритуалізацію дій, починає приносити задоволення, а у свідомості формується уявлення про неповноцінність (навіть неможливість) свого життя без паління, тобто формується установка.

І.О. Фурманов, О.М. Сизанов, В.О. Хриптович вказують, що за наявності підкріплення моделювання тютюнопаління через спостереження швидко приводиться в дію [334; 342]. У якості позитивних підкріплень паління автори називають компенсацію дефіцитарності через переконання в тому, що викурена сигарета дозволяє розслабитися, зняти стрес або зібратися з думками,

підготуватися до виконання важливого завдання, незважаючи на протилежність цих очікувань. Паління створює внутрішню інформацію – суб'єктивне уявлення, яке коригує реальність до образів умовного програмування. В той же час, у осіб, що не палять програмування не зникне без цілеспрямованого вироблення негативного ставлення до тютюну, а стає завуальованим та може проявитися у відповідних умовах (наприклад, в екстремальних обставинах). Тому курці вишукують виправдання тютюнопалінню, а новачки переконані, що негативні явища тимчасові, вони скоро пройдуть, таким чином посилюючи програмування [334]. Описаний механізм формування тютюнової адикції із пріоритетним впливом програмування є дуже важливим у аналізі сімейного функціонування на різних рівнях та циркулярної каузальності сімейних процесів при тютюнопалінні в сім'ї.

Розгляд тютюнопаління у категоріях залежності пов'язаний із медичними розробками та із визнанням ВООЗ тютюну речовиною, що викликає фізичну залежність (1974 р.). За визначенням ВООЗ залежність – це «стан періодичної або хронічної інтоксикації, що викликається повторюваним вживанням природної або синтетичної речовини» [82]. Синдром залежності визначається як «поєднання фізіологічних, поведінкових і когнітивних явищ, при якому вживання речовини або класу речовин починає займати перше місце в системі цінностей індивіда. Основною характеристикою синдрому залежності є потреба (часто сильна, іноді непереборна) прийняти психоактивну речовину». Найголовнішим клініко-психопатологічним проявом тютюнової залежності є синдром патологічного ваблення до паління тютюну [233; 234].

За узагальненнями О.І. Сперанської ваблення до тютюну характеризується нездоланністю, спонтанністю, патологічною напругою гнівливого афекту, інфантильною спробою «перевірити себе», порушенням планування і прогнозування власної діяльності і реакцій оточуючих. На різних етапах тютюнової залежності інтенсивність кожного з цих симптомів проявляється по-різному. Так, на етапі формування залежності ваблення носить характер «потягу-захоплення», спроби «випробувати і перевірити себе». За умов сталої залежності

на тлі безперервного паління, напруженість ваблення визначається глибиною і виразністю афективних розладів, зниженням або втратою контролю особистості за виникненням, перебігом і зникненням думок та уявлень про паління [313].

У Міжнародній класифікації хвороб 10-го перегляду нікотинова (тютюнова) залежність включена до розділу «Розлади психіки та поведінки, пов'язані з вживанням психоактивних речовин» (F10-F19) [221]. Клінічними критеріями тютюнової залежності є зростання толерантності до нікотину при тривалому (більше 3-5 років) тютюнопалінні, тобто збільшення кількості споживаного нікотину для досягнення фізіологічно комфортного стану інтоксикації і бажаного психологічного ефекту; поява синдрому відміни при перервах в палінні; наявність бажання відмовитися палити та ряд безуспішних спроб зробити це; продовження паління, незважаючи на наявність обумовлених їм фізичних або психологічних розладів [233; 234; 281; 314].

Отже, в межах клінічного підходу тютюнова залежність – це рецидивуючий розлад ваблення з неможливістю обмежити споживання тютюнових виробів та розвитком синдрому відміни при спробах припинення паління. При нікотиновій залежності відбуваються зміни специфічних нейротрансмітерних систем в окремих структурах головного мозку, що обумовлює підкріплюючий та мотиваційний ефекти. Зміни нервових імпульсів, опосередкованих нейротрансмітерами (дофамін, норадреналін, ендорфіни, кортикотропін-рилізінг-фактор), а також порушення регуляції деяких факторів транскрипції в нейронних системах підкріплення можуть призводити до рецидивів паління [389; 431]. В той же час, тютюнова залежність має специфічні особливості, що відрізняють її від інших видів залежності, а саме відсутність породження грубих деструкцій особистості та дефіцитарної психоорганічної симптоматики [304; 313].

О.І. Сперанська [313] розглядає тютюнову поведінку на етапах формування тютюнової залежності як складний поведінковий акт, що обумовлений конституційно-біологічними факторами, а саме, індивідуальними особливостями емоційного реагування, пошуку, сприйняття і переробки інформації, сфери мислення, соціально-психологічної та ендокринно-гуморальної регуляції. При

цьому, нікотинова залежність визначається нею як клінічна форма патобіологічного процесу, який феноменологічно характеризується втратою в сфері мислення контролю «Я» над виникненням і припиненням спогадів і уявлень, бажань повторного паління тютюну з одночасним розвитком синдрому патологічного ваблення до паління, синдрому відміни, ремісій і рецидивів. Отже, поведінка людини, яка палить, несе в собі ознаки і властивості залежної поведінки, тобто виявляється стереотипною, фіктивно-символічною формою психологічного захисту та адаптації [196; 313].

За клінічними особливостями патологічного потягу до тютюну і типу перебігу никотинизма визначають ідеаторну, психосоматичну та дисоційовану форми тютюнової залежності. Дисоційована форма тютюнової залежності характеризується неусвідомлюваним на ідеаторному рівні бажанням палити, яке є вторинним результатом інтерпретації внутрішніх неприємних слабо диференційованих вітальних відчуттів. Особливістю дисоційованої форми тютюнової залежності є «мерехтлива» толерантність. Характеристикою ідеаторної форми тютюнової залежності є поєднання ідеаторного і вегетативно-судинного компонентів в структурі синдрому патологічного потягу до тютюну. Психосоматична форма тютюнової залежності характеризується поєднанням ідеаторного, вегетативно-судинного та психічного компонентів, тобто для такої форми притаманні уявний тип спогади-уявлення-бажання паління, що має первинний характер та усвідомлюється на ідеаторному рівні [69; 196; 313].

Дослідники розрізняють тютюнову залежність та звичне паління за критеріями соціального характеру паління, наявності симптомів психосоматичної дисоціації, відсутності синдрому патологічного ваблення до тютюну та можливості самостійної відмови від паління, що характеризують звичне паління [196; 313]. За В.Ф. Левшиним [196] розвиток тютюнової залежності є хронічним, поетапним та прогресуючим процесом формування, розвитку, закріплення звички тютюнопаління та переходу її в синдром патологічного потягу до тютюну. Автор виділяє наступні етапи розвитку тютюнової залежності:

- Цікавість, яка веде до перших проб паління. У більшості випадках цей етап припадає на дитячий або підлітковий вік. Тривалість цього етапу нерівномірна – у одних займає кілька днів, у інших – кілька місяців.
- Гра з сигаретою. Курець - початківець зникає час від часу «бавитися» з сигаретою. Він легко може обходитися без паління, але при нагоді охоче закурює, зазвичай не за власним потягом, а за прикладом або пропозицією оточуючих. Цей етап описує становлення тютюнопаління як звички.
- Епізодичне (ситуаційне) тютюнопаління. Курець зникає палити, як правило, тільки в певних ситуаціях: в компанії, за якимось певним заняттям або, навпаки, коли нічим зайнятися і при нудьги (очікуванні). На цьому етапі він частіше закурює вже зі власним позивом, а не тільки за прикладом та пропозицією оточуючих. Фізичної залежності від тютюну ще немає, тютюнопаління нерегулярне. Якщо «ситуації паління» відсутні, курець може не палити декілька днів.
- Регулярне звичне тютюнопаління. Курець палить кожен день, в більшій кількості ситуацій. Присутня тютюнова залежність слабого ступеня – кількість сигарет на добу складає 2-10 штук.
- Регулярне залежне тютюнопаління, що виявляє клінічну залежність від сигарети. Тютюнопаління є щоденним, регулярним і необхідним. У день курець викурює 10-20 сигарет.
- Виражена тютюнова залежність. У день викурюється більше 20 сигарет в день (у деяких випадках 40 сигарет і більше). Курцеві важко обходитися без паління більше години, при тривалому утриманні від паління може помітно погіршуватися самопочуття (синдром відміни) [196].

Характер проходження перерахованих вище стадій, їх тривалість можуть істотно варіювати в окремих осіб. Не всі курці проходять всі стадії розвитку тютюнової залежності: деякі залишаються на початкових стадіях тютюнопаління або взагалі не звикають до паління [196]. Розгляд деякими клініцистами проблеми тютюнової залежності у психологічному контексті тютюнової поведінки, ритму

паління, мотивації паління та відмови від нього [196; 234; 350] зближують категорії залежності та адиктивної поведінки у науковому пізнанні.

Поняття адиктивна поведінка було введено у наукову термінологію у 80-х роках ХХ століття у роботах В. Міллера та М. Ландрі, у розумінні зловживання психоактивними речовинами, що змінюють психічний стан (включаючи паління тютюну) до того, як від них сформується залежність, тобто початкову стадію формування залежності, але не тотожну їй [цит. за 269]. З цим твердженням узгоджуються роботи Ц.П. Короленко [133], В.С. Донських [136], О.В. Змановської [104], А.Е. Лічко [207], В.Д. Менделевича [281], М.П. Фетискіна [325] та ін., які визначають адиктивну поведінку як проміжний етап в процесі формування залежності, що характеризується наявністю лише психологічної залежності на відміну від залежної поведінки, результатом якої є сформованість психологічної і фізіологічної залежностей. При цьому під адикцією розуміється весь процес формування залежності, що включає ініціальний етап перших проб, адиктивну поведінку із розвитком психологічної залежності та остаточно сформовану залежну поведінку [133; 134].

Подальший розвиток та уточнення категорії «адиктивна поведінка» привели до наступного групування дефініцій:

1. Категорія адиктивної поведінки (адикції) синонімічна залежності С.В. Березін, К.С. Лисецький, Е.А. Назаров [24, С.7]; Н. Kalant [364, Р.23-24]; І.П. Анохіна [59, С.33]; С.І. Ворошилін [46, С. 30]; G.R. Hussein [421, Р. 36-37];

2. Адиктивна поведінка визначається як компульсивний розлад Е. Gwinnell [413, Р. 2-4]; G.F. Koob [431, Р. 1-2]; О.С. Калмикова, М.А. Гагаріна [112; 113, С.45]; М. Preyde, G. Adams [456, Р. 5-6]; К.Н. Hollen [420, Р. 2]; А.Н. Mack, А.Л. Harington, R.J. Frances [436, Р. 40];

3. Адиктивна поведінка розглядається як різновид девіантної дезадаптивної поведінки із прагненням зміни психічного стану при відсутності фізичної та психологічної залежності Ц.П. Короленко, Н.В. Дмитрієва [134, С. 291-292]; В.Я. Семке, [291, С. 29]; А.В. Гоголева, [66 С.6]; В.Д. Менделевич, [281, С. 34.].

Найбільш поширеним та загально прийнятим психологічним трактуванням

адиктивної поведінки є розгляд її як однієї з форм девіантної поведінки, пов'язаної з формуванням прагнення до відходу від реальності, шляхом штучної зміни свого психічного стану за допомогою прийому психоактивних речовин чи постійній фіксації уваги на певних предметах або видах діяльності, що супроводжується розвитком інтенсивних емоцій [281]. За концепцією адиктивної поведінки Ц.П. Короленка існують загальні механізми, властиві всім формам хімічних адикцій, включаючи тютюнову, що характеризуються наступною послідовністю розвитку залежності: перші проби, як експериментування; епізодичне або періодичне вживання; нав'язливість (психологічна залежність); психофізіологічна залежність [133]. Також специфічною особливістю адикцій всіх видів є феномен адиктивного циклу, що є універсальним із індивідуальною варіативністю тривалості, інтенсивності переживань та поведінкових проявів на окремих фазах циклу. Циклічність адиктивної поведінки виявляється у послідовному проходженні наступних фаз, що утворюють коло – 1) наявність внутрішньої готовності до адиктивної поведінки; 2) посилення внутрішнього напруження (актуалізація ваблення); 3) очікування та пошук об'єкта адиктивної реалізації; 4) задоволення адиктивного ваблення (отримання об'єкта адикції) та пов'язані з цим специфічні афективні переживання; 5) релаксація (задоволення адиктивного ваблення); 6) ремісія - відносний спокій (тимчасове послаблення адиктивного ваблення) [78; 133].

Загальнонаукові пояснення генезису адиктивної поведінки в цілому дають можливість виділити три взаємодоповнюючі підходи до її пояснення: медико-біологічний, соціокультурний та психологічний, концептуальні положення та пояснювальні принципи яких представлено на рисунку 1.1. У медико-біологічному підході описані генетичні та конституційні передумови адиктивної поведінки [40; 65; 282; 283; 445; 446; 447; 405], нейро-біологічні механізми формування залежності [15; 90; 234; 351; 352; 378; 425; 431; 461], а також виявлені порушення функціональної асиметрії мозку, що призводить до порушень обробки когнітивної інформації, зниження здатності до абстрагування, систематизації, самоорганізації та когнітивної регуляції поведінки [89; 203].

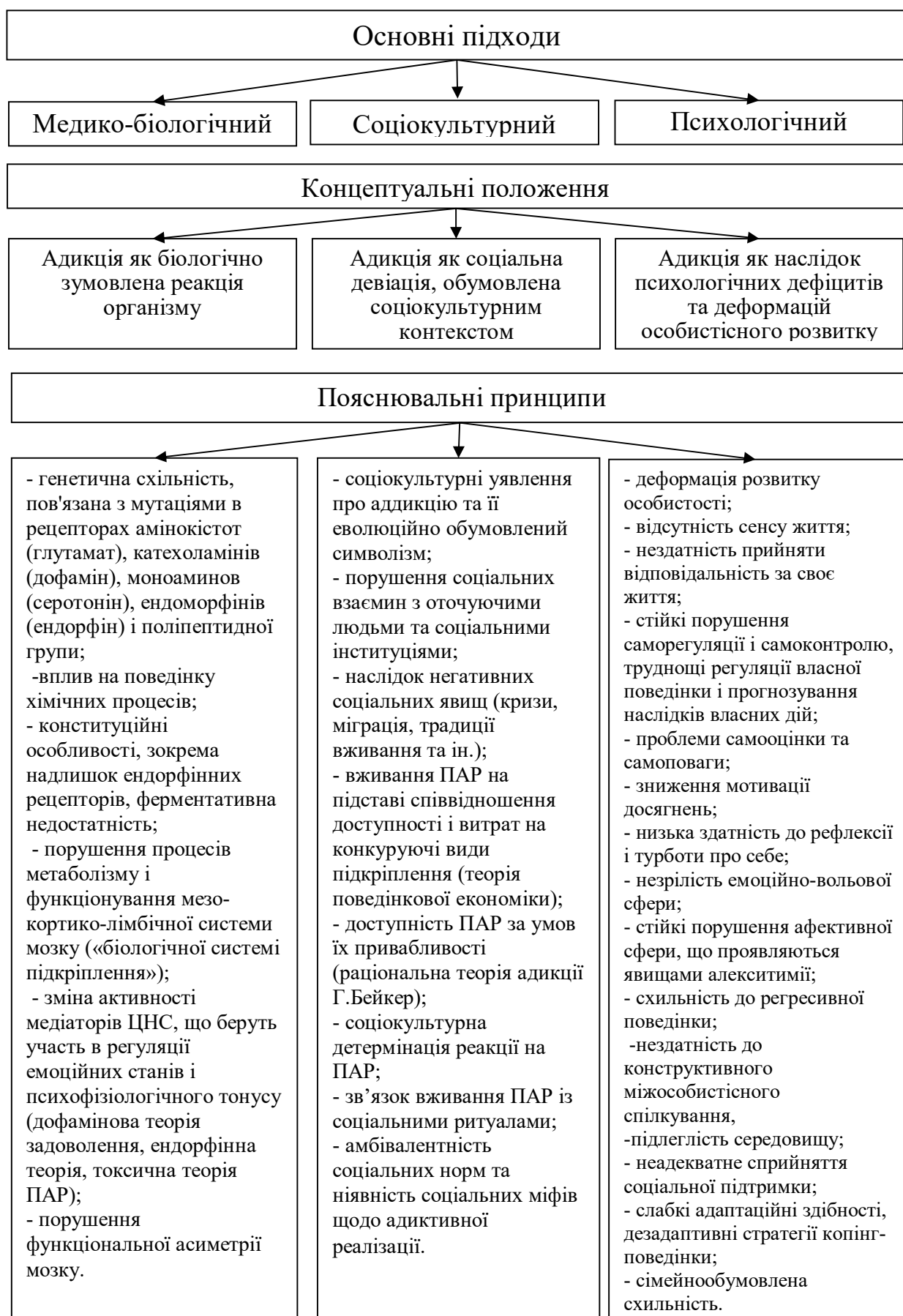

Рис. 1.1. Загальнонаукові підходи до пояснення адиктивної поведінки

В той же час, вживання тютюну, який з одного боку, відноситься до легальних «слабких» психоактивних речовин, а з іншого – здатне формувати звикання до певного способу життя, недоцільно зводити лише до фармакологічних ефектів. Сучасні дослідження адиктивної поведінки передбачають зміщення акценту на психічну залежність, яка аналізується як спрямування, тобто самоцінна форма активності [135; 373].

Соціокультурний підхід характеризує соціальну контекстуальність адиктивної поведінки різних видів. Досліджується соціальна небезпека адикції та шкода, яку така поведінка може нанести різним соціальним інституціям, девіантність такої поведінки та її соціальних атрибутів (Е. Фрідсон) [цит. за 104; 116], соціальні чинники поширення адикцій [1; 78; 117; 234], в тому числі з соціо-економічних позицій споживання (теорії поведінкової економіки, раціональна теорія адикції Г. Бейкера) [119; 288], соціокультурна детермінація адикції через систему суспільних значень, ставлень, міфів, метафор та символів (теорія звички, або «модель життя-процесу» Т. Саса) [119; 281].

Деякі автори вказують на еволюційну обумовленість вживання психоактивних речовин [77; 247; 431]. З точки зору еволюційних положень, у сучасної людини існують передумови для розвитку різних форм адиктивної поведінки. Це дозволяє зробити висновок про те, що між нормою та адиктивною поведінкою існують не якісні, а діалектичні відмінності [247; 303], що обумовлено еволюційно детермінованим поліморфізмом діяльності людини – легкістю переходу від норми до патологічних проявів поведінки. Крім того, у межах етологічних досліджень аналізується сигнальна та демонстративна функції адиктивної поведінки демонстрація ризикової поведінки як прояв фертильності в конкурентній боротьбі [472]; як сигнал до спаровування; як фактор потенційного високого соціального статусу [457]. Окремі дослідження взаємодії адикта та соціуму спрямовані на визначення особливостей сприйняття та ставлення, соціальну стигматизацію і самостигматизацію у системі адикт - соціум [258].

Моделі адиктивної поведінки, визначені О.В. Змановською [104] відображають уявлення суспільної свідомості, які не є однорідними та

характеризуються одночасним існуванням опису адикції як прояву моральної недосконалості (моральна модель), як хвороби, що звільняє адикта від відповідальності (модель хвороби), як шкідливої звички, що дає психологічну вигоду (симптоматична модель), як порушення особистісної динаміки та особливостей характеру (психоаналітична модель), як порушення системи значущих стосунків (системно-особистісна модель).

У психологічному підході загальним для всіх концепцій є переконання у провідному впливі на розвиток адикції психологічних особливостей особистості на тлі біологічних та соціокультурних факторів. При цьому підкреслюється роль різних параметрів особистісних особливостей, мотивації, поведінки, взаємодії з сімейним оточенням тощо.

В межах цього підходу вирішуючи завдання виявлення специфічних особистісних якостей, що сприяють адиктивної поведінки – визначення рис адиктивної особистості, виділено характерні особливості особистості адиктів у когнітивній, емоційно-мотиваційній, поведінковій та міжособистісній сферах [1; 35; 281; 301; 349]. Найбільш часто виділяють наступні особистісні властивості адиктів у когнітивній сфері – недостатню сформованість абстрактно-логічних, рефлексивних та прогностичних функцій, нечіткість життєвих цілей, принципів, інтересів, моральних установок; когнітивні спотворення у вигляді афективної логіки, категоричність оцінок людей та ситуацій, суперечливе осмислення власного «Я», сугестивність, низьку здатність до саморефлексії та планування. Афективна та мотиваційно-потребова сфери особистості адиктів характеризуються емоційною нестійкістю, імпульсивністю, циклічністю емоційних станів, переважанням емоційної регуляції над раціональною, домінуванням гедоністичних установок, низькою фрустраційною толерантністю та швидким виникненням тривоги та депресивних станів, нарцисичністю, егоїстичністю, неадекватною (амбівалентною) самооцінкою, суперечливістю та слабкою інтеграцією змісту самосвідомості, особистісною незрілістю, екстернальними локусом контролю та слабким самоконтролем, незадоволеними потребами в захищеності, самоствердженні, свободі, приналежності, тимчасовій

перспективі, дефензивними інфантильними механізмами психологічного захисту. Поведінкова сфера та міжособистісні стосунки адиктів характеризуються відкритою або прихованою соціальною опозиційністю, схильністю відкидати соціальні норми та авторитети, страхом неприйняття з боку оточуючих, агресивністю, мстивістю, заздрісністю, соціофобіями, егоцентризмом у спілкуванні та нездатністю встановлювати близькі емоційні стосунки, емоційною холодністю та слабким інтересом до інших людей, неадекватними стратегіями копінг-поведінки за пріоритетом миттєвого вирішення проблеми, невідповідністю домагань своїм можливостям; схильністю звинувачувати оточення, схильністю до зовнішнього впливу у поведінці [138; 281; 399]. Крім того, дослідники зазначають в якості притаманних адиктам психопатичну, нестійку, епілептоїдну, гіпертимну, конформну та істероїдну акцентуації характеру [207, С. 17-23].

За даними дослідження базових психологічних компонентів адиктивної поведінки в структурі інтегральної індивідуальності О.В. Смірнова показано, що особистісна структура адиктів пов'язана з ригідністю афектів та дефіцитом інтеріоризації соціальних та етичних норм, що включені в інші патопсихологічні утворення (тривожність, депресивність, агресивність). На шляху розвитку адикції початковий внутрішньоособистісний конфлікт перетворюється у специфічні орієнтовані на адиктивну субкультуру поведінкові норми та правила, що обумовлює подальше звуження особистісної адаптивності – адаптацію лише до аномальних соціальних норм [300; 301].

Отже, узагальнюючими концептами для виділених підходів виявляються визнання адикції як порушення (девіації); розгляд будь-яких форм адикції як явища однієї природи та модальності; проградієнтність розвитку адикції; негативні наслідки для адикта, його найближчого оточення та соціальних систем різного рівня, що визначається рівнем соціальної небезпеки різновиду адикції.

Мультидисциплінарні дослідження адиктивної поведінки виділяють макросоціальні (дезінтеграція соціуму), мікросоціальні, або сімейні (дисфункції сімейної взаємодії та негативні сімейно обумовлені стани), психологічні, конституційно біологічні чинники формування адикції. При цьому зазначається

провідна роль психологічних особливостей [284; 300; 301; 377].

1.1.2. Психологічний зміст тютюнопаління

Аналізуючи психологічний зміст тютюнової поведінки доцільно визначити її відмітні особливості:

- Ініціація тютюнопаління часто пов'язана з подоланням неприємних відчуттів, що детерміновані індивідуальною конституційно-обумовленою реакцією організму на вдихання тютюнового диму, яка реалізується у наступних формах: у формі тютюнової інтоксикації; у розщепленій формі реагування (симптом психосоматичної дисоціації), що проявляється поєднанням негативної соматичної реакції із відчуттям психічного комфорту; у цілісної ареактивної формі – стан психічного комфорту без відчуття соматичного неблагополуччя. Феномени ареактивності та психосоматичної дисоціації при триваючому палінні трансформуються в синдром патологічного ваблення до тютюну [196; 304; 313].

- Комунікативний, соціально символічний ініціальний етап тютюнопаління. Участь в акті паління іншого утворює соціокультурне коло, в якому люди обмінюються символами [52; 76].

- Паління включається в «Я-образ», що може бути пов'язане із груповою приналежністю [2; 67].

- Поведінковий акт паління пов'язаний з ритмічністю, тому при палінні починається свідома регуляція та контроль дихання, що дає ілюзію володіння часом, самоконтролю, структурування часу та передбачуваності майбутнього [67; 281].

- Легальність та більша порівняно з іншими видами хімічної залежності соціальна стерпність тютюнопаління, які пов'язані із відсутністю яскраво виражених психічних порушень і деструкцій особистості [313].

- Умовно-позитивні особистісні сенси паління у вигляді розслаблюючого ефекту, зняття стресу, заспокоєння [264].

Дослідження Д. Макклеланда уперше звернули увагу до особистісного сенсу адикції (на прикладі алкоголізму), її зв'язку із індивідуально значущими соціальними мотивами, переважно з прагненням до влади. При цьому зазначається, що потреби та засновані на них мотиви є набутими завдяки індивідуальному досвіду, навчанню та життєвим ситуаціям [440]. Пізніше В.Ю. Зав'ялов показав, що особистісні сенси адикцій пов'язані з використанням «прихованих ресурсів», з метою досягнення цілей та успішних міжособистісних стосунків [99]. Специфічними особистісними сенсами тютюнопаління за даними Ч. Цитренбаума та співав. виступають: полегшення стресу (самозаспокоєння), упертість (незалежність), задоволення (дарунок), надійний друг (компаньйон), наслідування ідеалу, засіб контролю ваги (менше їсти), стимуляція, глибоке дихання, соціалізація (приєднання до групи) [345]. Також значущим в цьому аспекті виявляється опис особливостей системи ставлень особистості у залежності від паління, розроблена у дослідженнях В.Л. Хромової та В.П. Познякова, де доведено високу цінність паління у спілкуванні та його психологічні вигоди для курців, незважаючи на знання про шкоду паління [258].

Розгляд тютюнопаління як зовнішнього прояву внутрішнього дисбалансу або конфлікту особистості дає можливість пояснити ігнорування (подолання) неприємних відчуттів, що супроводжує паління на ініціальних етапах та «парадоксальне» прагнення до повторення актів паління. Оскільки фізіологічна дія нікотину не може мати протилежні ефекти, тому проекція психологічного очікування, актуальних потреб, мотивів та установок щодо паління на психофізіологічний фон створює ту внутрішню картину, яку людина починає приписувати дії нікотину. Такі очікування неминуче реалізуються за принципом самопрограмування. При цьому даний механізм залишається поза свідомістю людини, що породжує суспільні міфи про особливі властивості нікотину та підтримує їх розповсюдження [116; 294; 314]. Щодо генезису та розвитку тютюнової адикції у більшості провідних психологічних напрямків здійснено спроби пояснення або імпліцитно присутні положення, що можна застосувати для пояснення тютюнової поведінки.

Класичний психоаналіз (З. Фрейд, А. Фрейд)	→	Відображення неусвідомленого конфлікту між It і Super-ego та фіксація тютюнових адиктивів на оральній стадії психосексуального розвитку
Теорія об'єктних відношень (М. Малер, Р. Фейрберн, Балінт, Д. Віннікот, А Фрейд)	→	В основі адиктивної моделі тютюнопаління лежить психологічний дефіцит, дефекти самоповаги (нарцисизм)
Психосоціальна теорія (Е. Еріксон, Б. Ньюман, Т. Смельянцева)	→	Тютюнова поведінка - це невирішений внутрішній конфлікт залежність – незалежність (автономність) та проблема ідентифікації Я
Теорія біоенергетики (А. Лоуен)	→	Дисоціація травматичного досліду, дефіцит самості та здібності до близьких стосунків, прагнення до передбачуваності та відчуття контролю над власним життям за допомогою паління
Індивідуальна психологія (А. Адлер)	→	Тютюнова адиктивна поведінка викликана прагненням здолати комплекс неповноцінності
Трансактний аналіз (Е. Берн, С. Карпман)	→	Причина адикції – загострення психологічного «голоду», самодеструктивна позиція і світовідчуття невдахи та сценарний припис: «Вбий себе». Паління – це психологічна гра, взаємодія за трикутником «жертва-переслідувач-рятувальник»
Трансперсональна психологія (С. Гроф)	→	Патологією в III перинатальній матриці - жаданням пережити знову недиференційовану єдність, відмінити власне народження шляхом самодеструкції
Психосинтез (Р. Ассаджіолі)	→	Зловживання тютюном розглядається як особистісна поведінка, спрямована на ізоляцію від суспільних груп, де особа не визнана.
Теорія індивідуалізації (П. Блос)	→	У періоді дорослішання психологічні особливості індивідуалізації сприяють ініціації паління
Его-психологія (Г. Гартманн)	→	Паління - це засіб, що суб'єктивно підвищує рівень адаптованості
Гуманістичний психоаналіз (Е. Фромм)	→	Паління має комунікативний сенс, як шлях подолання відчуженості, звільнення з полону самотності
Я-психологія (Х. Кохут)	→	Адикція - це нарцисичний розлад поведінки, причина якого у батьківської нездатності. Тютюн служить заміщенням дефекту в психологічній структурі
Сучасний психоаналіз (Л. Вермсер, Е. Ханзян, Кристал, Г. Раскін)	→	Адикція - сурогатний афективний захист від нестерпних фрустрацій та травм, дефектна саморегуляція, як наслідок дефіциту інтерналізації батьківських фігур. Тобто спроба за допомогою тютюну полегшити життєві труднощі.

Рис. 1.2. Психодинамічні теорії у поясненні тютюнової адикції

Спроби виявити взаємозв'язок між соціальними і психологічними змінними в адаптивній і дезадаптивній поведінці у поясненні причини подальшого формування залежності спонукали до активного розгляду адиктивної проблематики у психодинамічному напрямку психології (рис. 1.2).

Психодинамічні концепції аналізують формування адиктивної поведінки особистості у зв'язку із її соціальним оточенням, особливо на ранніх етапах онтогенезу [132; 193]. Пояснення генезу хімічної адикції пов'язані із дефектами розвитку особистості [193; 326; 343].

З початкових етапів розвитку психодинамічного підходу у психології панувало пояснення тютюнопаління як регресії на оральну стадію психосексуального розвитку, висунуте З. Фрейдом [330]. Далі відбувся перехід до думки про особистісно доступні форми захисту та адаптації [41; 132, 268; 269; 281; 325; 343].

Розвиток глибинної психології привів до появи такого її напрямку, як Егопсихологія, що аналізує процеси, які можна об'єднати загальним концептом «захист». З цих позицій паління здатне тимчасово суб'єктивно посилити захисти Его, що дозволяє подолати руйнівні імпульси та негативні психоемоційні стани, зокрема депресію. Крім того, значущим у формуванні тютюнової поведінки є дефіцит адекватної інтерналізації батьківських фігур, що призводить в результаті до неможливості адаптивного самозахисту. У сучасному психоаналізі зазначається присутність у адиктивних базисного конфлікту та негативного дитячого досвіду незадоволення афіліативних потреб [119].

Тому у дорослості адикти характеризуються мало усвідомлюваними переживаннями страху, провини, власної меншовартості, сорому та ін., захистом від яких і служить вживання тютюну. Курець внаслідок наявності невротичної структури не має інших виборів реагування на стресові чинники і не усвідомлює себе як активного творця власного життя, тобто має труднощі у сфері контролю.

У біхевіоральній (поведінковій) психології адикція розглядається як порушення поведінки, яка сформувалася під дією навчання і може бути модифікована (рис.1.3).

Концепція підкріплення (П. Дьюїс)	→	Тютюнопаління – це патерн поведінки, що потрапив під контроль схеми з підкріпленням тютюном
Теорія научіння (С. Фредерик)	→	Паління дозволяє звільнитися від страху і невпевненості у відповідь на вимоги суспільства до засвоєння знань про тютюнову поведінку
Теорія проблемної поведінки (Р. Джессор, Ч. Джессор)	→	Тютюнова адикція – це проблема самооцінки, локус-контролю, дозволу відхилень, автономії/незалежності, умовності і неконтрольованої соціальної профілактики
Теорія соціального научіння (А. Бандура)	→	Згідно соціальній обумовленості тютюнової адикції особистість змінюється під впливом вимог соціального середовища
Теорія почуття власної гідності (Р. Стеффенхаген)	→	Провідний предиктор формування тютюнової адикції – маскуванню уразливості почуття власної гідності
Трансакціональна модель превенції (А. Самерофф)	→	Дестабілізація взаємин особистості і середовища веде до психосоціальних розладів і може проявлятися у вигляді тютюнової поведінки
Модель антисоціальної поведінки (Г. Паттерсон)	→	Неузгодженість між особистістю і соціумом, що реалізується через протестну поведінку як основний спосіб взаємодії з середовищем
Теорія засвоєної безпорадності (М. Селігман)	→	Безпорадність як результат ситуацій, в якій активна діяльність не дозволила уникнути неприємних наслідків. Тютюнопаління може виступати у якості виправдання власних невдач.
Теорія реактивного опору (Д. Брем)	→	Тютюнова адикція - форма поведінки, яка пов'язана з неможливістю відновлення свободи за допомогою адекватного і звичного виду поведінки
Теорія копіювання (Х. Мілмен, У. Фрош)	→	Причина ініціації паління – феномен копіювання, впливу однолітків і наступного відтворення у процесі звикання.

Рис. 1.3. Поведінкові теорії у поясненні тютюнової адикції

Закон класичного обумовлення І.П. Павлова, який є фундаментальним у поведінковій психології знайшов своє відображення у всіх подальших дослідженнях закономірностей поведінки. У біхевіоральній психології ключова роль у формуванні адикції відводиться навчанню та підкріпленню поведінки [53; 88; 119; 124]. Будь-який поведінковий акт має тенденцію до повторення, якщо він

заснований на безумовних або умовних рефlekсах та отримує винагороду. Дії, що повторюються та підкріплюються, перетворюються на звичку [124; 412]. Якщо ж дії не повторюються або не підкріплюються, то вони згасають. Дії, які ведуть до приємних відчуттів, задоволення, підкріплюються легше. Тому чим більше позитивного досвіду, отриманого в результаті паління, тим вище ризик формування стійкої тютюнової залежності. Тютюн у межах цих концепцій визначається як хибний спосіб підкріплення, що формує цілісні патерни поведінки. Завдяки внеску дослідників цього напрямку було сформовано уявлення про індивідуальний поведінковий рівень тютюнопаління.

До пояснень адиктивної поведінки у біхевіоральних концепціях тісно примикають когнітивні теорії, які у поясненні адикції спираються на концепт дезадаптивних установок (рис. 1.4).

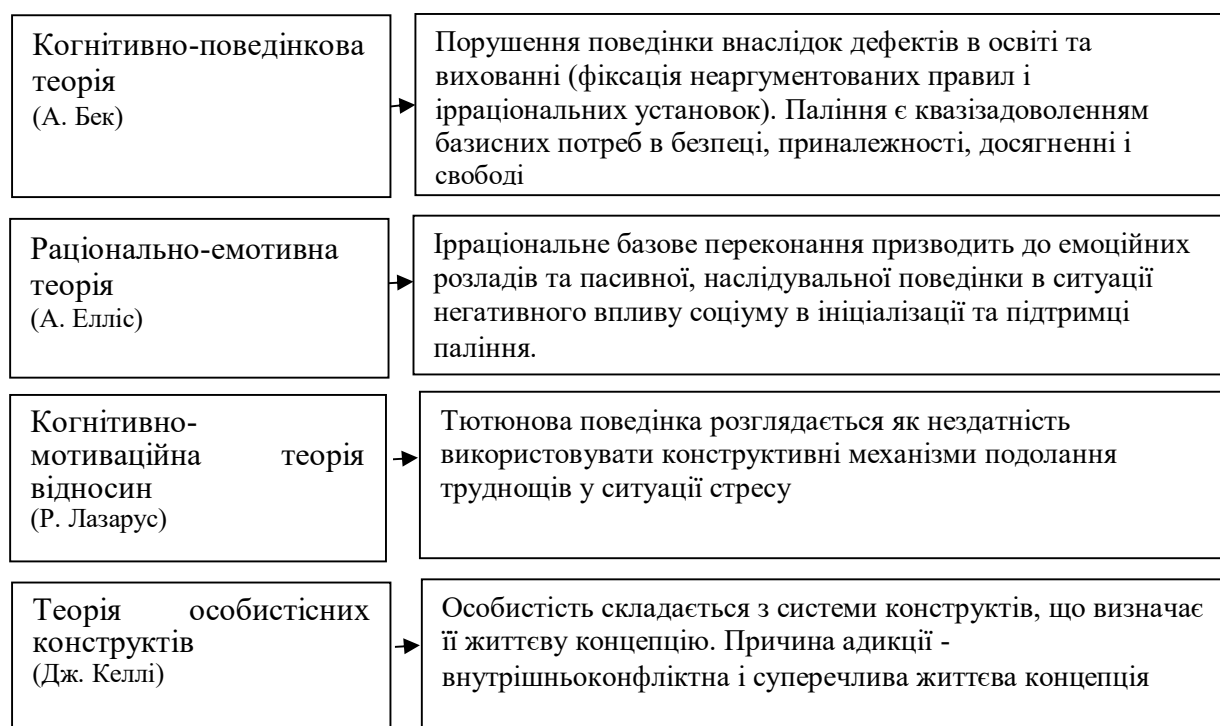

Рис. 1.4. Когнітивні теорії у поясненні тютюнової адикції

Так, відповідно до когнітивної моделі А. Бека [21] та раціонально-емотивної теорії А. Елліса [370], в основі порушень поведінки лежать неадаптивні інтелектуальні конструкції (схеми). Неадекватні когніції запускають неадекватні почуття та дії. Те, як люди сприймають та інтерпретують ситуації, визначає їх

поведінку [21; 103; 370]. Отже, неадекватність та ірраціональність у переробці інформації та невдачі в структуризації життєвих ситуацій можуть виступати окремою причиною тютюнопаління. Також плідними виявляються ідеї Р. Лазаруса та Дж. Келлі, що дозволяють характеризувати тютюнопаління з точки зору неконструктивних форм подолання ситуативних труднощів та зв'язку цих копінг-стратегій із життєвою концепцією, тобто наявністю в ній відповідних когнітивних конструктів [103; 120; 343; 428; 464].

В контексті тютюнової поведінки важливим пояснювальним принципом є принцип суб'єктності, що відображується у категорії картини (образу) світу особистості. За визначенням О.М. Леоньєва картина світу є багаторівневим відображенням цілісного предметного світу в психіці, яка наповнена сенсами та системою значень, будується на основі індивідуального та соціокультурного досвіду та опосередковує сприйняття цього досвіду [199]. Картина світу особистості включає сукупність особистісних сенсів зафіксованих в формі усталених уявлень щодо реальності, знань про світ, про себе та інших, інтегративних ставлень до об'єктів, явищ та ситуацій, опосередковує взаємодію особистості із оточуючою та внутрішньою реальністю, детермінує суб'єктивну інтерпретацію соціальних ситуацій та вибір поведінкових стратегій, тобто виступає внутрішньою основою самоідентифікації, регуляції поведінки та взаємодії, здійснення життєвих виборів та образу життя [14; 30; 31; 143; 244; 257; 305; 306]. В якості функцій картини світу виділяють репрезентативну, інтегративну, інтерпретативну, регулятивну та прогностичну [31; 199; 257; 305]. Отже, будь яка індивідуальна поведінка та життєві стратегії особистості пов'язані з її картиною світу, яка включає систему суб'єктивних значень, особистісних смислів соціальних взаємодій, когнітивних моделей та уявлень про актуальну життєву ситуацію та майбутнє, що можуть бути ірраціональними, ілюзорними, міфічними, можуть містити неадекватні, хибні уявлення та стереотипи [55; 200; 213; 214; 250].

Згідно концепції С. Епштейна [408] та подальших розробок Р. Янофф-Булман [424] структурно-змістовні характеристики індивідуальної картини світу

(«імпліцитна теорія реальності») включають когнітивно-емоційні імпліцитні уявлення (базисні переконання) за основними блоками – теорія власного «Я», теорія оточуючого світу, теорії відносин «Я» та світу [408; 424]. Отже, тютюнову поведінку можна пояснювати з позицій характеристики картини світу курця, що включає систему переконань, ставлень, установок, а також особистісних сенсів та значень щодо паління, його емоційних та когнітивних програм.

Істотне значення у аналізі фіксації тютюнової поведінки та трансформації її у залежність має діяльнісний підхід, в якому поведінка розглядається як діяльність, що втілює зв'язок індивіда із оточуючим середовищем через реалізацію мотивів. Реалізуючись в діях та вчинках, мотиви закріплюються, фіксуються у рисах характеру та починають встановлювати образ дій. За визначенням Б.Г. Ананьєва поведінка є складним комплексом видів соціальної діяльності особистості [6]. Тому у поведінці відображується взаємозалежність між інформацією про людей і міжособистісні стосунки; комунікацією і саморегуляцією вчинків в процесі спілкування; перетворення внутрішнього світу особистості. Отже, недостатність розвитку міжособистісної компетентності може бути компенсована тютюнопалінням, яке дає суб'єктивне відчуття досягнення «Я-соціального». Тютюнову залежну поведінку можна характеризувати як помилково опредмечену потребу, а основний механізм її розвитку полягає у «зрушенні мотиву на мету» [81; 100; 304; 343]. Домінуючим мотивом стає паління, яке заміщує задоволення первинної потреби та дає тимчасове послаблення внутрішнього напруження. При цьому смислова сфера особистості трансформується у відповідності до такого провідного мотиву.

У екзистенційно - гуманістичних концепціях адикції в цілому та тютюнова адикція зокрема, пояснюються як результат блокування самоактуалізації особистості (рис.1.5).

Розгляд особистості та її поведінки, в тому числі адиктивної, в аспекті сутнісних характеристик здійснено у екзистенційно - гуманістичних психологічних концепціях [1; 119; 269; 343]. З цих позицій адиктивна поведінка є наслідком пригнічення людиною своєї духовності, відмови від відповідальності за

пошук сенсу в своєму житті. Отже, причинами тютюнопаління можуть бути блокування процесу самоактуалізації, фрустрація базових потреб, індивідуальна фіксація на потребах нижчих рівнів, недорозвинення вищих потреб, а також несприятливі соціальні умови. За умов блокування з різних причин «нормальної» самоактуалізації через любов, творчість та духовність, вона може бути помилково заміщена самовираженням через тютюнову поведінку.

Диспозиційна теорія (Г. Олпорт)	До паління призводить фрустрація, самотність, відчуження. Адиктивна особистість має установку «магічного мислення», абсолютизацію суб'єктивної реальності
Гуманістична теорія (А. Маслоу)	Тютюнова адикція є «хворобою позбавлення», тобто основний механізм – це незадоволення базових потреб, що призводить до фрустрації і перешкоджає самоактуалізації
Феноменологічна психологія (К. Роджерс)	Кожен досвід неконгруентності між Я-концепцією і реальністю веде до зростання уразливості особистості. На виникнення тютюнової поведінки впливає суб'єктивна здатність усвідомлювати дійсність та приймати рішення
Концепція логотерапії (В. Франкл)	Фундаментальною мотиваційною силою є прагнення до сенсу, його блокування викликає стан екзистенційної фрустрації та екзистенційного вакууму, що характеризується апатією та нудьгою. Тютюнопаління результат ноогенного неврозу, викликаного втратою смислу життя

Рис. 1.5. Екзистенційно-гуманістичні теорії у поясненні тютюнової адикції

Також важливими у аналізі тютюнопаління в контексті сімейного функціонування є здобутки інтеракціоналізму (Г. Келли, Р. Мертон, Т. Шибутані, Г. Хайман, Т. Ньюком,) [120; 343; 356], з позицій яких поведінка людини є соціальною матрицею з таких функціональних одиниць: дія, значення, роль, особистість, група. Сприйняття людиною свого оточення залежить від значень, які мають для особистості різні об'єкти, що дають людині задоволення. Тому, для уникнення фрустрації в ситуації блокади потреб, мислення вибирає відповідний образ для завершення дії, внаслідок чого відбувається вторинне пристосування

[120; 343; 356]. У такому потребовому ланцюжку об'єктом може виступити сигарета, що призводить до фіксації цієї моделі поведінки. У літературі широко представлено дані про шкоду паління для здоров'я та підходи щодо профілактики та терапії тютюнової залежності (О.Г. Чучалин [350], Т.І. Андрєєва [10], В.Ф. Левшин [196], Ю.О. Шарахов [354], які також мають особистісну спрямованість. Отже, проблематика тютюнопаління та тютюнової залежності розкривається у наукових дослідженнях здебільшого з позицій проблеми особистості, що є об'єктом різноманітних впливів, результуючою зовнішніх та внутрішніх умов розвитку. Психологічні чинники усталення тютюнопаління та перетворення його у залежність переконливо доводяться у з позицій когнітивно-поведінкового та діяльнісного підходів.

В той же час, саме сім'я виступає основною сферою життєдіяльності людини та від її функціонування залежить розвиток та життєвий шлях окремих особистостей та здоров'я соціуму в цілому. Розповсюдження інформації про руйнівний вплив паління не тільки на курця, а і на його найближче оточення, суспільні трансформації ставлення до паління та включення тютюнової поведінки у життєвий простір сім'ї обумовлюють необхідність у детальному вивченні проблеми паління у сімейному контексті.

1.2. Сімейна проблематика у контексті дослідження тютюнопаління

1.2.1. Підходи до дослідження сім'ї

Трактування паління як сімейної проблеми зумовило необхідність визначення евристично плідних для нашого дослідження положень та ідей, що містяться у різних підходах до аналізу сімейного функціонування.

В науці представлено різноманітні групування основних напрямків досліджень з сімейної проблематики. Так, Л.Б. Шнейдер [360] виділяє еволюціонізм, функціоналізм, біологізм, емпіризм та сцієтицизм, як підходи до пояснення сімейного функціонування та стосунків в сім'ї. В еволюціонізмі, виходячи з положень про історичну та соціальну зумовленість системи

спорідненості, прогресивний розвиток сімейних стосунків від нижчих форм до вищих, розробляється концепція інваріантності сім'ї (А.І. Антонов) [11] та архетипічності шлюбу як сталої фундаментальної форми людських стосунків (А. Гутенбюль-Крейг) [цит. за 360]. У функціоналізмі велика увага приділяється обумовленості сімейних стосунків та інтеграції соціокультурними функціями сім'ї та їх трансформації у історичному контексті (Е. Дюркгейм, Е. Вестермарк, У. Осборн, А.І. Антонов) [11; 43; 67], а також соціокультурним аспектам батьківства та відповідальності в сім'ї, які задають динаміку сімейних стосунків [11; 12; 87; 360]. У біологізмі (етологічному підході) пояснення сімейного функціонування будуються на інстинктивних основах людської поведінки, передусім, на батьківському інстинкті та потребі у прихильності споріднених істот, а також значущості для успішної соціалізації передавання досвіду попередніх поколінь [360]. Емпіричний підхід (Ф. Ле Пле, У. Джеймс, Ч. Кулі, У. Томас, Ф. Знанецкий, З. Фрейд) заснований на розгляді сім'ї як малої соціальної групи, стосунки в якій будуються на емоційній близькості та задоволенні основних потреб членів сім'ї, а сімейна стабільність досягається завдяки схильності до солідарності та згуртованості [43; 67; 326; 360]. Сцієнтицизм (У. Джеймс, Ч. Кулі, У. Томас, Ф. Знанецкий, З. Фрейд) є соціально-психологічно спрямованим підходом та розглядає сім'ю як єдність взаємодіючих особистостей, ключові закономірності якої виявляються у міжособистісних стосунках між Я та Значущім Іншим [43; 344; 360; 361; 362].

Р. Хілл виділяє п'ять конструктивних підходів до вивчення сім'ї в соціокультурному контексті: інституціонально-історичний, що за своєю характеристикою відповідає еволюціонізму, описаному вище; структурно-функціональний, в якому розглядається сім'я як соціальна система у співвідношенні із соціальними інститутами (більш великими системами) та внутрішніми підгрупами (шлюбна діада, сиблінги, окремі члені сім'ї), соціальна поведінка особистості аналізується в залежності від соціокультурних функцій сім'ї, сімейних ролей та динаміки сімейних структур [67; 251]; інтераціоналістсько-рольовий підхід або символічний інтераціоналізм виявляє

закономірності сім'ї як соціально-психологічної групи, досліджує взаємодію членів сім'ї [223; 423], які реалізують взаємозалежну рольову поведінку, обумовлену соціокультурною реальністю, що має символічний (мовний) вираз через параметри міжособистісної комунікації, згоди та єдності; ситуаційно-психологічний підхід описує цінності та норми у сімейних стосунках, які обумовлені соціальною ситуацією та сімейною роллю; девелопменталістський підхід зосереджує увагу на динамічному аспекті сімейного функціонування, аналізуючи процес розвитку сім'ї у життєвому циклі та визначає особливості життєвих стадій сім'ї [цит. за 95].

У роботах Д. Кляйна, Д. Уайта [470], Т.О. Гурко [75] до описаних підходів додаються макротерії соціального обміну, теорія соціального конфлікту, біо-екологічний, феміністичний (гендерний) підхід [275] та системний підхід [39; 274].

Більш детальний аналіз, визначених підходів, дозволяє розкрити основні пояснювальні принципи, їх розвиток та значення для всебічної комплексної характеристики сімейного функціонування у контексті дослідження сім'ї при тютюнопалінні.

Структурний функціоналізм стосовно психології сім'ї наголошує на ідеї статево-рольової диференціації функцій в сім'ї як основи подружньої солідарності (Г. Спенсер, Е. Дюркгейм), адаптаційних функціях соціокультурних традицій та рольових приписів у соціальних системах різного рівня (А. Редкліфф-Браун, Дж. Мердок, Б. Маліновський), виділенні функцій сім'ї та їх суспільного та сімейного значення (Т. Парсонс) [87; 99; 251]. У даному підході представлено багато класифікацій сімейних функцій. Найчастіше виділяють господарсько-побутову, виховну, емоційну, сексуально-еротичну, функцію спілкування та соціального контролю [369].

Розробки теорії нефункціоналізму Д. Свенсона [463] включають до себе ідеї теорії прихильності Дж. Боулбі про оптимальний тип безпечної (надійної) прихильності та дисгармонійні – тривожно-унікаючий та амбівалентний типи прихильності [37; 38]. Д. Свенсон вказує, що безпечна прихильність у дитинстві

може формуватися у стосунках з будь-яким значущим та доброзичливим дорослим, в той же час наголошуючи на значущості батьківської коаліції (функціонального батьківства) для успішної соціалізації. Нефункціональне батьківство призводить до девіантних проявів у поведінці дітей [463], в якості яких можна назвати паління.

Символічний інтеракціонізм до вивчення сім'ї увібрав у себе ідеї про єдність системи соціокультурних значень (норм, традицій) як умови сімейної стабільності, та про сприйняття ситуації («образ» ситуації) як предиктор відповідних реакцій та форм взаємодії [51]. В межах даного підходу розроблено відому теорему Томаса, яка має наступний вигляд – за умов сприйняття та інтерпретації ситуації як реальної, вона стає такою за своїми наслідками [цит. за 72, С. 167-168]. Отже, приписування об'єктивної реальності суб'єктивного значення обумовлює форму поведінки. Ця ідея отримала розвиток у концепції сімейного стресу та кризи (Р. Хілл, П. Босс) [339], що активно використовується у сучасних системно-орієнтованих дослідженнях та у психологічному супроводі сім'ї, в якій, поряд зі стресором та копінг-ресурсами сім'ї, ключову роль відіграє суб'єктивне, «сконструйоване» визначення ситуації як непереборної. Сімейна соціалізація в межах цього підходу є процесом засвоєння соціокультурних символів, цінностей та установок [216]. У даному підході наголошується плідна для нашого дослідження ідея – символи, соціальні утворення та мислення є взаємозалежними [64; 70]. Отже, одним з найважливіших векторів дослідження сімейного функціонування при тютюнопалінні є система символів, значень та суб'єктивних сенсів щодо паління.

Також продуктивним в символічному інтеракціонізмі виявилось відокремлення та аналіз таких конструктів, як контекст, роль, ідентичність та взаємодія. Будь-яка людська поведінка, спілкування, взаємодія відбувається у соціокультурному та ситуативному контексті [75; 85; 216]. Якщо реалізована поведінка порушує соціальні норми, вона контекстуально набуває ознак девіантної. При цьому утруднюється самоідентифікація, оскільки потреба у позитивній самооцінці та самоповазі стимулює механізми психологічного

захисту, змінюється адекватність сприйняття своєї поведінки та формати взаємодії. Отже, важливим є виявлені зв'язки між об'єктивною реальністю та суб'єктивною її репрезентацією. Дослідження ролей, здійснені у символічному інтеракціонізмі збагатили психологію сім'ї ідеями про динамічність ролей та їх взаємозалежність із поведінкою партнера, про суперечливість ролей та рольове напруження внаслідок нестачі ресурсів для виконання ролі [101, С. 185-192; 280].

Ідентичність у символічному інтеракціонізмі розуміється як суб'єктивне прийняття ролі, індивідуалізація змісту соціальних рольових приписів. Наприклад, концепція Ш. Страйкера описує ідентичність як ієрархію значущості ідентичностей, що пов'язані із ролями. При цьому, за умов підвищення рольової ідентичності, люди вмотивовані до перебільшення самопрезентації рольових приписів у поведінці [462].

Аналіз взаємодії, зроблений у цьому підході призвів до вивчення «сімейних світів» та виділення ключових вимірів, що повинні бути узгодженими в сім'ї: роздільність – близькість членів сім'ї, відповідність рольових очікувань, відкритість обговорення проблем, межі сімейного досвіду та значення біосоціальних аспектів сімейного життя (тлумачення в сім'ї статі, віку та ін.) [418]. Слід зазначити плідність цих розробок для нашого дослідження та відмітити, що описані ідеї знаходять продовження у розробках системного підходу до сім'ї, зокрема у циркулярній моделі Д.Х. Олсона [цит. за 347].

Отже, у символічному інтеракціонізмі підкреслюється, що сімейна та подружня взаємодія виявляє складні діалектичні зв'язки із соціокультурними нормами та символами, що визначає роль паління у структурі сімейного функціонування.

Підхід соціального обміну, виходячи з філософії утилітаризму та поведінкової психології, акцентує увагу на співвідношенні внеску та вигоди та її соціального підкріплення у виборі форм поведінки. Центральне місце у пояснювальних схемах цього підходу має індивід, а сім'я вважається набором індивідів, тому сімейні процеси, структура та норми є результируючими від дій

індивідів. У дослідженнях сім'ї з позицій теорій обміну вивчалася проблематика якості та стабільності шлюбу (А. Най, Дж. Левінгер, Р. Левайс, Г. Спінієр) [цит. за 75], вибору об'єкта для романтичної взаємодії (Дж. Уолстер та Е. Бершейд) [379], аналізу соціалізації, формування групової солідарності та альянсів (К. Леві-Строс) [194], справедливого обміну у подружніх стосунках [64; 364; 372; 376].

У підході соціального конфлікту (Л. Козер, Р. Дарендорф, К. Боулдінг) наголошується конфліктність сімейних стосунків, що має як ендогенну, так і екзогенну природу [цит. за 75]. Сімейний конфлікт обумовлюється розумінням сім'ї як суперечливої структури – сім'я як соціальна група прагне балансу, але структурно схильна до конфлікту. З позицій цього підходу конфлікт є природною частиною життя сім'ї, відображує конфлікти у суспільстві [307], а також має сімейну специфіку, наприклад, міжпоколінний конфлікт або конфлікт автономії-близькості [107]. Так, ще Г. Зіммель [108] розглядав шлюб як конфліктну діаду, де з появою дитини можливим стає утворення коаліцій, які є проявом солідарності. Отже, любов, ненависть, солідарність є функцією конфлікту у сім'ї. На неминучі суперечності у сімейних стосунках, необхідність постійного вирішення розбіжностей між індивідуальними та сімейними інтересами вказують відомі дослідники сімейного функціонування Е. Ейдемільер та В. Юстицькіс [365].

Дослідження сімейних конфліктів є однією найбільш розроблених проблем сімейної психології, представлена у роботах В. Сисенко [317], Т. Гурко [75], Н. Гришиної [72], А. Анцупова [13]. Докладно розглядаються причини конфліктів, форми конфліктної взаємодії та знаходження шляхів їх вирішення [72; 80; 115; 127; 191; 272]. О.М. Волкова описує сімейні конфлікти з точки зору психологічного консультування [58], Л.Е. Зотова аналізує міжпоколінні конфлікти [105], В. Левкович і О. Зуськова [195], застосували соціально-психологічний підхід до вивчення подружніх конфліктів, В. Сисенко виділив причини його виникнення [317], О.С. Кочарян виявив зв'язок конфліктної поведінки подружжя із внутрішньоособистісним конфліктом та психологічними захистами [141].

Отже, значення цього підходу для дослідження сімейної проблематики тютюнопаління полягає у визначені схем аналізу структури та динаміки, детермінації конфліктної поведінки та способів управління конфліктом у сім'ї, а також розробці програм психологічного супроводу сім'ї заснованих на розвитку навичок вирішення конфліктів та подолання його наслідків.

Біоекологічний підхід до сім'ї вибудовувався з уявлень про сім'ю як основне середовище для виживання людини, отримав свій розвиток у теорії екології розвитку людини У. Бронфенбреннера [228; 392], що стосується аналізу факторів успішного розвитку дитини та застосовувалася у розробці моделей роботи з неблагополучними сім'ями з метою оптимізації екологічного середовища розвитку дитини, а також у програмах раннього розвитку. Ключовими положеннями біоекологічного підходу є, по-перше, ідея про одночасну приналежність як індивіда, так сім'ї до біологічних та соціальних систем, тому екологічне середовище розвитку має рівневу будову; по-друге, адаптація як пояснювальний принцип будь-якої поведінки; по-третє, побудова сімейних стосунків за принципом симбіозу у біологічному сенсі. Екологічне середовище включає в себе чотири взаємопов'язані системи: мікросистему, що утворена об'єктами найближчого оточення дитини, мезосистему або суспільні групи соціалізації (дитячий садок, школа), екосистему, об'єкти якої знаходяться поза сферою безпосереднього досвіду але впливають на дитину (наприклад, підприємство, де працюють батьки), макросистема, що включає соціокультурні цінності, норми традиції [цит. за 75].

Ідея У. Бронфенбреннера про рівневу будову екологічного середовища знайшла своє відображення та подальший розвиток у системних моделях функціонування сім'ї, зокрема у багаторівневій моделі психологічного функціонування сім'ї Н.І. Оліфірович, Т.А. Зінкевич-Куземкіної, Т.Ф. Велента [240]. Також плідними, на наш погляд, виявляються уявлення про сім'ю як основного адаптивного механізму (У. Бронфенбреннер) та про процесуальність сімейної організації [417; 459; 466].

Феміністський (гендерний) підхід розглядає сімейну проблематику здебільшого в контексті соціального становища жінки, статевої ролі, розподілу сімейних функцій, гендерних проблем та формування гендерної ідентичності (О.А. Здравомислова, Г.А. Темкіна) [320]. З розвитком феміністського підходу у гендерних дослідженнях збільшилася і сфера досліджень сімейно-психологічної тематики, зокрема проблематика гендерної соціалізації, шлюбного вибору та подружніх стосунків, гендерні аспекти батьківсько-дитячої взаємодії в сім'ї, дослідження сімейного лідерства та ін. [22; 25; 50; 63; 125; 126; 320; 346; 409].

Підхід «розвитку життєвого шляху сім'ї» (девелопменталістський) виходить з погляду на сім'ю як на структуру, що змінюється, та ідеї про нормативну динаміку сімейних трансформацій, що обумовлена проходженням стадій життєвого циклу сім'ї (Ю.Е. Альошина, Е. Дюваль та Р. Хілл, Р. Соломон, Е.К. Васильєва, Б. Картер и М. Мак-Голдрік, В. А. Сисенко, А.І. Антонов та В.М. Медков, В. Сатір, Г. Навайтис, А. Баркай, Н.І. Оліфірович з спів. та ін.). Ключовими категоріями підходу виявляються стадії розвитку сім'ї, переходи від однієї стадії до іншої, завдання розвитку, сімейний життєвий шлях (сімейний життєвий цикл) [5; 11; 47; 231; 241; 285; 317; 375; 395; 403].

У психології існує багато періодизацій життєвого циклу сім'ї за різними ознаками. Критеріями для стадіального розподілу виступають різні показники: наявність або відсутність дітей і їх вік; вік подружжя; стадії розвитку шлюбу; зміни окремих функцій сім'ї; зміни структури сім'ї; зміни способів внутрішньосімейної комунікації, сімейні кризи та ін. [11; 47; 186; 231; 295; 317; 339; 385; 395; 402; 403].

Найбільш розповсюдженими та узагальненими критеріями розподілу етапів життєвого циклу можна вважати зміни місця дітей у сімейній структурі та взаємозалежність-автономність основних підсистем сім'ї, взаємозв'язок функцій і сімейної структури [8; 106; 111; 236; 240; 242]. Даний підхід описує процесуальний аспект сімейного функціонування, сім'я в ньому розглядається у часовій перспективі, що пов'язане із змінами у структурі сім'ї, особливостях її

членів, їх міжособистісної взаємодії, сімейних ролях, нормах та правилах. Урахування етапів життєвого циклу сім'ї отримало свій подальший розвиток у системних моделях сімейного функціонування, зокрема у роботах І.Ю. Хамітової [335] та Н.І. Оліфіровіч зі співавторами [240].

Найбільш повним, евристично плідним та перспективним для всебічного дослідження сім'ї та пояснення закономірностей її функціонування ми вважаємо *системний підхід*. Системний підхід ґрунтується на положеннях про цілісність, що дозволяє аналізувати систему як єдине ціле і в той же час як підсистему для вищих рівнів; про структуризацію, що дає можливість аналізувати складові системи та їх взаємозв'язок; про ієрархічність структури, тобто підпорядкованість елементів нижчого рівня елементам вищого рівня; про системність, тобто властивість елемента системи мати всі її ознаки [118]. Відповідно до загальної теорії систем (Людвіг фон Берталанфі), сім'я є результатом динамічної взаємодії її складових елементів з відносинами і зв'язками між ними, що утворюють певну цілісність [29]. Цей підхід спирається на два основні пояснювальні принципи: по-перше, сім'я як цілісність є більшою ніж сума її складових, по-друге, всі складові та процеси цілісності є взаємозалежними та взаємообумовленими [29; 348]. Функціонування сімейної системи описується двома законами, що є діалектично пов'язаним та взаємодоповнюючими – закон гомеостазу, тобто прагнення системи до збереження стабільності, та закон розвитку – прагнення сімейної системи до змін [348].

Засновниками системного підходу до сім'ї можна назвати Д. Джексона, Г. Бейтсона, Дж. Уікланда, Дж. Хейлі, М. Боуена [20; 321; 337], в роботах яких представлено основні категорії системної сімейної психології та психотерапії. В межах цього напряму розроблено теорії морфогенезу сім'ї [215], циркулярності сімейних процесів та сімейної комунікації [49; 337], психічної травматизації в сім'ї [365], циркулярної каузальності [382].

Розвиток ідей системного підходу визначає важливі наслідки для емпіричних досліджень проблем сімейного функціонування та допомоги сім'ї. По-перше, оскільки система первинна по відношенню до її елементу, а поведінка

особистостей (складових сімейної системи) є системно обумовленою, то об'єктом психотерапевтичних інтервенцій («клієнтом») має бути сімейна система як цілісність, а не її окремі складові (особистості). По-друге, оскільки сім'я є відкритою системою, що характеризується взаємообміном із оточенням, то доцільним виявляється рівневий розгляд функціонування сім'ї у складі більш великих соціальних систем, тобто соціокультурна контекстуальність. По-третє, ідея системного підходу про те, що система має здатність до самоорганізації, самостабілізації та саморегуляції [347], тобто поведінка членів сім'ї, в тому числі симптоматична (наприклад, паління), є доцільною для функціонування системи, приводить до думки, що психологічні інтервенції мають бути спрямовані на відтворення відповідності між адаптивністю особистості в сім'ї та адаптивністю сімейної системи, тобто на трансформацію відтворювального дисфункціонального гомеостатичного сімейного циклу у нові конструктивні варіанти сімейного функціонування. Вчетверте, оскільки джерело сімейних трансформації лежить у середині сімейної системи [348], то важливим виявляється дослідження та урахування в практичній роботі з сім'єю її процесуальних характеристик. Вп'яте, сімейна система спроможна притримувати стійкість за рахунок балансу між своїми внутрішніми ресурсами і зовнішніми силами навколишнього середовища, отже, сім'я є здатною самостійно долати внутрішні протиріччя, розвиватися, досягаючи нових станів розвитку.

Взаємостосунки у сім'ї, окрім закону лінійної каузальності, підпорядковуються також закону циркулярної причинності (кругової каузальності) та взаємодетермінованості особистісних та міжособистісних взаємостосунків. Лінійна каузальність характеризує причинно-наслідкові зв'язки, при яких послідовність не повертається до вихідної точки. Згідно кругової причинності (циркулярної каузальності) характер спілкування, патерни взаємодії, тип виховання, з однієї сторони, та особистісні властивості членів сім'ї – з іншої, утворюють замкнений, повторюваний гомеостатичний цикл [74; 130; 382].

Сім'я проходить через закономірні кризи розвитку, під час яких необхідно напрацювати нові способи адаптації. Відповідь сімейної системи на ситуацію, що

потребує адаптаційних змін може виявлятися в активізації гомеостатичних процесів, що спрямовані на підтримку усталеного стану системи; у підвищенні (зменшенні) функціонального рівня сімейної системи; у підвищенні жорсткості сімейних меж задля обмеження інформаційного обміну; у спробах змінити оточення (за рахунок соціальних трансформацій або пошуку сприятливого оточення) [74; 84; 187; 265].

В межах провідних психологічних шкіл також знаходить своє відображення сімейна проблематика, що зумовлює можливість використання їх положень у аналізі сімейного функціонування при тютюнопалінні.

Так, у психодинамічному напрямі основною ідеєю є залежність актуального сімейного функціонування від раннього досвіду минулих значущих стосунків. Пояснювальними принципами функціонування сім'ї у цьому підході є вплив індивідуальних особливостей розвитку, раннього досвіду емоційних стосунків, батьківських фігур та сиблінгових позицій на характер актуальної сімейної взаємодії. У психодинамічному напрямі ще з часів З.Фрейда [327; 328; 329; 330] виявляється інтерес до сімейної проблематики та пояснень інтрапсихічних проблем особливостями соціалізації та сімейного оточення [197]. Так, Е. Еріксон описав соціологічні аспекти розвитку ідентичності [371], Е. Фромм розробляв ідеї культурної обумовленості природи та мотивів особистості [332; 333], Г. Салліван у своїй теорії інтерперсональних стосунків особливу увагу приділяв механізмам трансляції страхів та невпевненості від матері до дитини, Г. Дикс застосував теорію об'єктних стосунків до подружніх конфліктів, Н. Аккерман наголошував на позитивному впливі численних зв'язків сім'ї із зовнішнім оточенням на прогрес у терапії [3; 4]. При цьому, найбільш значущими теоріями цього напрямку можна назвати класичний психоаналіз, теорію об'єктних стосунків, теорію компліментарності шлюбу та контекстову теорію сім'ї.

У класичному психоаналізі сімейні проблеми пов'язані із неусвідомленими прагненнями та психологічними проблемами значущих стосунків на ранніх етапах онтогенезу. Думка З. Фрейда про відтворення у дорослості моделей емоційних стосунків раннього дитинства получила свій розвиток у теорії

об'єктних стосунків (М. Кляйн, У. Р. Байона, М. Балінта, Д. В. Віннікотта, О.Ф. Кернберга, Р.А. Спітца, Х. Кохута, Р.Д. Фейрберна та ін.) [41; 197]. Об'єктні стосунки в цій теорії – це ставлення особистості до світу в цілому, а також до окремих його частин і аспектів, це спосіб сприйняття реальності, основа для формування емоційного і когнітивного досвіду особистості, стійка система взаємодії з іншими людьми [192; 193; 243; 326; 383].

Р. Фейрберн наголошує на несвідомому прагненні привести свої сучасні стосунки у відповідність інтерналізованим моделям об'єктних стосунків. Також джерелом сімейного, зокрема подружнього, конфлікту може бути невідповідність уявлень чоловіка та дружини про «ідеальну подружню поведінку», при цьому неусвідомлене протиріччя викликає гнів, образу та роздратування, що мають тенденцію до посилення оскільки протиріччя не усвідомлюється, тому не може бути вирішене [цит за 243].

М. Ніколас вважає, що вирішення сімейних проблем передбачає виявлення підсвідомих зв'язків із батьками [237; 238; 448; 449; 450]. Об'єктні стосунки належать до сфери несвідомого та виступають модусом цілісної особистості у сімейній взаємодії. Отже, у фокусі дослідження – особистість, а не сім'я.

У теорії компліментарності шлюбу У. Тоумена описано залежність подружніх стосунків від сиблінгових позицій шлюбних партнерів та їх досвіду сімейних стосунків із дітьми протилежної статі, що є трансгресією моделей взаємодії із братами та сестрами у батьківській сім'ї на власну. У. Тоумен вводить категорії ідентичності та коментарності подружніх ролей. Ідентичними подружніми ролями є ролі подружжя, що мали однакові сиблінгові позиції у дитинстві, наприклад старший брат старша сестра, або і чоловік і дружина – єдині діти у своїх батьківських сім'ях. Комплементарні подружні ролі відповідають комплементарним сиблінговим позиціям подружжя у дитинстві, наприклад, старший брат та молодша сестра. На підставі різних варіантів поєднання подружніх ролей У. Тоуменом виділена типологія подружжя – комплементарний шлюб, частково комплементарний шлюб та некомплементарний шлюб. Гармонійність стосунків автором визначається більшою у комплементарному

шлюбі, оскільки в ньому відтворюються звичні моделі міжособистісної поведінки [цит за 45].

У контекстовій теорії сім'ї І. Бузормені-Надя та Д. Ульріха [цит. за 243] також наголошується перенос невирішених сімейних проблем з батьківської сім'ї на власну, але механізмом трансгресії сімейних моделей виступає лояльність сімейним традиціям, а значить попереднім поколінням. Важливим для нашого дослідження є положення цієї теорії про те, що жодна людина та жодна сім'я не починає своє життя з чистого аркуша, тобто будує своє життя свідомо чи неусвідомлено спираючись на досвід попередніх поколінь, в першу чергу, батьківської сім'ї. В описанні сімейного контексту автори задіюють категорії взаємних обов'язків та прав членів сім'ї як характеристики емоційних зв'язків. Баланс прав та обов'язків, атмосфера справедливості у батьківській сім'ї формують збалансоване ставлення до сімейних прав та обов'язків, здатність будувати збалансовані стосунки з іншими у своїй сім'ї, тобто можливість враховувати і власні інтереси та потреби інших. Та навпаки, почуття невиконаного «боргу, обов'язку» на адресу батьків підвищує імовірність «виплати боргу» іншій людині (подружжю, дитині та ін.), що порушує баланс обов'язків та прав у сім'ї. Таким чином, перенос емоційного боргу з батьківської сім'ї на власну є джерелом порушень сімейного функціонування [цит. за 243].

Отже, у психодинамічних теоріях сім'ї загальною є думка про те, що джерелом сімейних проблем є порушення стосунків у батьківській родині та етапі дитинства, а також індивідуалістичний підхід до сім'ї.

У когнітивно - поведінковій моделі сім'я – це сукупність індивідів, що реалізують взаємообумовлену поведінку із набором надбаних реакцій (Б.Ф. Скіннер, А. Бандура, Дж. Роттер, Дж. Келлі.) [120; 343; 384; 428; 464]. При цьому виявляється наступний безперервний ланцюжок: поведінка одного члена сім'ї є стимулом для відповідної поведінки іншого, що в свою чергу, стимулює реакцію першого і т.д., тобто лінійна причинність у поясненні поведінки членів сім'ї. При збільшенні кількості учасників взаємодії ускладнюються стимул-реактивні зв'язки. Структурною одиницею сімейної проблеми є патерн взаємодії,

що має наступний вигляд: подія-стимул – проблемна поведінка – подія-наслідок. Сімейне благополуччя та задоволеність обумовлені заохочуючою поведінкою та атмосферою підкріплення бажаної поведінки за умов переважання позитивного підкріплення над аверсивними стимулами. У поведінковому підході до сім'ї пояснювальними положеннями сімейного неблагополуччя, подружніх конфліктів та проблемної дитячої поведінки є недостатній розвиток комунікативних вмінь та навичок вирішення конфліктів, а також недолік навичок адекватного підкріплення бажаних та редукції негативних форм соціальної поведінки [270; 343; 384]. Отже, практична допомога сім'ї, в тому числі і з проблеми паління, полягає у навчанні її членів та формуванні у них відповідних форм поведінки, що будуть перенесені на сімейне життя.

Раціонально-емоційна поведінкова концепція А. Елліса [370] заснована на тісному взаємозв'язку мислення, емоцій та поведінки людини, а також пріоритеті мислення в обумовленості емоційних переживань та поведінкових реакцій. В контексті сімейного життя А. Елліс виділяє наступні групи ключових внутрішніх уявлень, що обумовлюють оцінку свого сімейного життя та його успішності. Це думки та переживання стосовно своєї сім'ї, образ ідеальної сім'ї та уявлення про реальне функціонування сімей друзів, колег, родичів. Будь-яке негативне переживання, в тому числі сімейно обумовлене, А. Елліс пояснює АВС-моделлю. Згідно з моделлю А (Activating) – події, ситуації, вчинки; В (Beliefs) – сприйняття, судження, переконання, модель світу, що застосовуються для інтерпретації подій; С (Consequences) – емоційні, ситуативні, поведінкові наслідки, що обумовлені інтерпретацією подій. Відповідно до цієї моделі негативні емоції, неконструктивні форми поведінки членів сім'ї, погіршення сімейних стосунків та сімейні конфлікти є результатом неконструктивних ірраціональних помилкових інтерпретацій подій, які визвано ірраціональними ідеями (судженнями), а також пов'язано з нереалістичними вимогами і очікуваннями подружжя [370]. Напрямами практичної роботи з сім'єю з цих позицій стають підвищення раціональності мислення, підвищення реалістичності очікувань і уявлень про

сім'ю. [226; 370] Отже, у концепції раціонально - емоційної поведінкової терапії А. Елліса увагу сфокусовано на особистості, а не на сімейній цілісності.

У гуманістичній психології (К. Роджерс) сім'я розглядається як інтимне коло міжособистісної взаємодії, який представлено сукупністю унікальних особистостей. Сімейні стосунки, з позицій цієї теорії, це стосунки близькості та інтимності, які підкоряються загальним законам людських стосунків. Тому умови гармонійних сімейних стосунків ідентичні умовам діалогічних стосунків: безумовне (безоцінне) прийняття, емпатія, конгруентність [280; 458].

1.2.2. Психологічні моделі сім'ї з позицій системного підходу як основа дослідження сімейного функціонування при тютюнопалінні

У науковій літературі сімейне функціонування визначається у двох основних аспектах – як актуальні функціональні обов'язки, що делегуються сім'ї, тобто власне сімейні функції, та психологічні феномени і процеси, які проявляються в сім'ї [331].

Розгляд сімейного функціонування при тютюнопалінні з позицій системного підходу передбачає аналіз основних психологічних моделей функціонування сімейної системи та визначення їх значущих характеристик. Слід зазначити, що всі системні моделі ґрунтуються на ідеї цілісності, циркулярної каузальності сімейного функціонування, а також системних принципах еквіфінальності та мультифінальності [471].

Комунікативна (мікродинамічна) модель функціонування сімейної системи (Г. Бейтсон, В. Сатір, П. Вацлавик, Дж. Бівін, Д. Джексон, Дж. Хейлі, Дж. Уікланд) виходить з концептуальних надіндивідуальних пояснень феноменів сімейної взаємодії як обумовлених типом комунікації та патернами взаємодії [49; 285; 286; 287; 337; 386; 387; 415]. Тому сімейні дисфункції розглядаються як результат порушення системи внутрішньосімейної комунікації у мікродинаміки сім'ї, закріплення незмінного патерна компліментарності або флуктуації

напруження у симетричній комунікації. В цій моделі вводиться категорія метакомунікації. Метакомунікацію можна визначити, як комунікацію з приводу комунікації. Метакомунікація, окрім імпліцитних або вербалізованих комунікативних правил, включає контекстуальну характеристику повідомлення, супутні послання (метаповідомлення), які виступають інтерпретацією або класифікаційним кодом інформаційного повідомлення в контексті стосунків [246]. На думку Г. Бейтсона, у реальному спілкуванні повідомлення різних логічних рівнів (комунікації та метакомунікації) зазвичай перемішані [20; 386]. Комунікативні правила допомагають сімейній системі підтримувати стабільність.

У межах цієї моделі описано феномен подвійного зв'язку (double-bind, подвійне повідомлення, подвійний затиск Г. Бейтсона), що характеризує сталу повторювану парадоксальну комунікацію в сім'ї, що має протиріччя між вербальним та емоційним змістом повідомлення, а також негласну заборону обговорення предмету повідомлення (заборона на метакомунікацію) [20; 438]. Отже, людина опиняється у суб'єктивно безвихідній комунікативній ситуації, коли вибір будь-якої комунікативної поведінки зазнає негативної зворотної реакції [386]. У дисфункціональних сімейних системах проявляється феномен складної заплутаної метакомунікації [20; 49]. Подальший розвиток наукові розробки процесів комунікації отримали у теорії сімейно-необхідної (функціональної) інформації [369], в якій інформаційний обмін розглядається з позицій комунікативної проблеми та психічної травматизації особистості в сім'ї.

З іменем Д. Джексона пов'язане введення у системну сімейну психологію найважливішої категорії та пояснювального принципу – поняття сімейного гомеостазу, як прагнення сім'ї зберігати стабільність. З цієї позиції Д. Джексон пояснював системний сімейний зміст симптоматичної поведінки дитини (носія симптому або ідентифікованого пацієнта) як дезадаптивний варіант відтворення стабільності (гомеостазу) сімейної системи. Також автор розробляв положення про переважні у сім'ї патерни поведінки – сімейні правила, що управляють сім'єю, при цьому наголошував необхідність сімейного обговорення правил як основи конструктивних сімейних змін. Він визначив три групи сімейних правил у

залежності від їх комунікативної доступності: відкрито декларовані (цінності), приховані (часто неусвідомлені) та гомеостатичні механізми (метаправила). Сімейні дисфункції в значній мірі пов'язані із недостатністю метаправил, що описують механізми змін у правилах. Дисфункціональні сім'ї часто характеризуються заборонаю на відкрити, вербалізовану метакомунікацію, оскільки багато правил негласні [цит. за 369]. Так, за визначенням Дж. Хейлі конфлікти в сім'ї пов'язані з сімейними правилами та розгортаються завдяки неузгодженості подружжя щодо правил, незгоди у правах щодо встановлення правил та включенні у систему суперечливих несумісних правил [338].

Отже, сімейні правила щодо паління є визначальними регулятором сімейної системи при тютюнопалінні. В межах цієї моделі розроблено ідею компліментарності та симетричності ролей та взаємостосунків у подружній взаємодії (Д. Джексон, В. Сатір). Симетричність взаємодії характеризується рівністю подружжя та подібністю розуміння сімейних проблем та способів їх вирішення, компліментарність – принципом доповнення позицій [54; 285; 287; 337; 338; 415].

Дж. Хейлі вважав, що подружні стосунки є результатом боротьби за контроль над іншими членами сім'ї, наприклад дитиною. Тому, симптом – це спосіб контролю. Також було встановлено феномен циркулярної послідовності у сімейної комунікації та її властивості. Циркулярні послідовності є ланцюжком інтеракцій, ланки якого обумовлюють один одного та замикаються у коло, тобто остання ланка за своїми психологічними характеристиками є поверненням на початок ланцюжка. Циркулярні послідовності є стійкими, часто повторюваними та прихованими від свідомості членів сім'ї (агнозія) [337; 338; 415].

У даній моделі знайшла своє відображення ідея впливу на сімейне функціонування стадіальності життя нуклеарної сім'ї та кризовості переходу від однієї стадії до іншої [337]. Так, В. Сатір в якості кризових етапів визначає вагітність та народження першої дитини, період засвоєння дитиною мови, налагоджування стосунків між дитиною та оточенням, початок підліткового віку у дитини, відхід дорослої дитини з батьківського дому, входження до сім'ї нових

членів внаслідок одруження дорослої дитини, клімакс та зменшення сексуальної активності, становлення прабатьківської рольової поведінки (бабуся, дідусь), смерть одного з подружжя [285; 286; 287].

Положення цієї моделі дозволяють припустити наявність специфічних патернів взаємодії в сім'ях курців та особливості комунікації на різних етапах життєвого циклу сім'ї.

У моделі сімейної системи М. Боуена було здійснено спробу поєднати дослідження сім'ї із надбаннями природничих наук та загальної теорії систем. Теорія М. Боуена ґрунтується на конструкті «емоційна система», яка за думкою автора є універсальною, еволюційно обумовленою та здійснює автоматичне функціонування будь-яких живих істот [429; 390]. Основними пояснювальними категоріями теорії сімейних систем є диференціація «Я», емоційний трикутник (триангуляція), емоційний процес нуклеарної сім'ї, процес проєкції в родині, процес трансмісії у багатьох поколіннях родини, емоційна відстороненість (емоційний розрив), сиблінгова позиція та емоційний процес в суспільстві (соціальна регресія). Емоційно обумовлене функціонування родичів формує емоційну атмосферу сім'ї, або поле, яке, в свою чергу, впливає на членів сім'ї [321; 390].

Дане положення дозволяє вважати емоційну атмосферу сім'ї регулятором сімейної системи, що є важливим у поясненні характеристик психологічного клімату в сім'ях з курцями.

Регуляція емоційної системи відбувається завдяки балансуванню між протилежними тенденціями – прагненням до спільності (злиття) та прагненням до індивідуальності (ізоляція). У даній теорії задіяні два основні виміри сімейної адаптації – рівень тривоги та ступень диференціації «Я». Індивідуальні симптоми та сімейна дисфункціональність пояснюються хроніфікацією індивідуальної тривоги та феноменом емоційного зараження при низькій диференціації [321; 390].

Положення про диференціацію «Я» відображує міру розмежування емоційного та інтелектуального функціонування на рівні індивідуальної психіки

членів сім'ї, на рівні сімейної системи воно характеризує континуум надмірної близькості – відчуженості між членами сім'ї, що обумовлює здатність сімейної системи до адаптації. М. Боуен вводить шкалу диференціації, на підставі якої описано категорії Псевдо-Я та Цілісного (власне) Я в структурі особистості, що характеризують сімейне функціонування [390]. Так, Псевдо-Я – результат несвідомого пристосування до емоційного тиску у сім'ї щодо норм, правил та очікувань. Отже, Псевдо-Я характеризується або конформністю, прагненням відповідати очікуванням або ірраціональним протестом. Поєднання у сім'ї Псевдо-Я її членів характеризує феномен злиття та призводить до індивідуальних проблем та сімейної дисфункціональності. Цілісне власне Я дозволяє підтримувати достатній рівень диференціації при емоційній близькості у сім'ї, що обумовлює гармонійність функціонування сімейної системи. Сімейне благополуччя з цих позицій пов'язане із рівнем диференціації особистості та міжособистісних сімейних стосунків [321; 410].

Положення про триангуляцію у сімейних стосунках відображує ідею М. Боуена про нестійкість діадних взаємин у ситуаціях напруження та стресу, що порушує баланс злиття-диференціації та підвищує тривогу [390]. Емоційний трикутник (взаємозалежна тріада) визначається автором як найменша стабільна система взаємин, елементарна складова сімейної системи, що включає пов'язаних членів сім'ї, призначення якої зниження переживання тривоги у діадних стосунках шляхом залучення третьої людини (або об'єкту) та зосередження уваги на неї. За механізмом триангуляції досягається задовольняючий рівень близькості-віддаленості у діаді, більша впливовість через утворення коаліції з метою здійснення тиску, трансгресія патернів взаємодії з покоління до покоління та уникнення вирішення проблем у діаді завдяки об'єднання для вирішення сторонніх проблем [321].

Положення про емоційні процеси у нуклеарній сім'ї пояснює патерни міжособистісної взаємодії, сімейні конфлікти, індивідуальні проблеми та порушення членів сім'ї. Крім того, М. Боуен вказує, що базисні патерни взаємодії відтворюють моделі минулих поколінь та транслуються у наступних поколіннях,

що надзвичайно важливо для розуміння відтворення паління. Дисфункціональність емоційного злиття у сімейній системі проявляється у наступних реакціях: коливання емоційної дистанції, сімейний (подружній) конфлікт, емоційні порушення та симптоматична поведінка, проєкція сімейних проблем на дитину. При цьому прагнення запобігти надмірного злиття та пов'язаної з ним тривоги активізують триангуляцію стосунків. Всі ці механізми спрямовані на управління тривогою, каналізацію міжособистісного напруження та підтримку сімейної рівноваги, тобто мають адаптаційний сенс тому мають тенденцію до сталості [321].

Положення про сімейну проєкцію пояснює механізм порушень розвитку дитини внаслідок проєкції батьківської не диференційованості та приписування дитині специфічних функцій в сімейній системі. Оскільки, за думкою М. Боуена, сім'я як система функціонує протягом багатьох поколінь, для пояснення сімейних дисфункцій автор вводить положення по міжпоколінню передачу різних рівнів диференційованості, тобто незрілості. Механізмами такої передачі виступають процес сімейної проєкції та шлюбний вибір за принципом подібності рівня диференціації. Кінцевим результатом прогресії вказаних механізмів М. Боуен вважає різноманітні дисфункції, наприклад психічні розлади, залежність та ін. [321; 390]. При цьому події соціального оточення можуть посилювати або послаблювати цей процес.

Категорія емоційна відстороненість або емоційний розрив використовується в цій теорії для пояснення механізму відділення від батьківської сім'ї задля утворення власної при різних рівнях диференційованості [321]. Параметром сиблінгової позиції визначаються варіанти триангуляції у сімейній системі. Міра, в якій профіль диференціації особистості відповідає нормальному для сиблінгової позиції, визначає напрямок руху процесів проєкції та триангуляції від покоління до покоління. Пояснювальні принципи концепції соціальної регресії, що розроблена в рамках цієї теорії, описують подібність процесів протистояння диференціації - злиття у сім'ї та соціумі. Отже, високий рівень соціальної тривоги

обумовлює проблемну соціальну поведінку [321; 429], одним з варіантів якої можна вважати паління.

Теорія сімейної системи М. Боуена зумовила подальший розвиток системної сімейної психології та психотерапії, а її ключові положення знайшли відображення у інших моделях функціонування сімейної системи.

Структурна модель функціонування сімейної системи (С. Мінухін, Ч. Фішман, Дж. Хейлі, К. Теркельсен, Г. Апонте, Дж. Ван Деусен) виходить з положення про те, що сім'я є природною системою, функціонування якої пов'язане з її структурою, яка є сукупністю складових та взаємозв'язків між ними [64; 225; 415]. Так, С. Мінухін пише «Сім'я – це природна група, в якій з часом виникають стереотипи взаємодії. Ці стереотипи утворюють структуру сім'ї, яка визначає функціонування її членів, окреслює діапазон їх поведінки та полегшує взаємодію між ними. Та чи інша життєздатна структура сім'ї необхідна для виконання головних завдань сім'ї – підтримувати індивідуальність, в той же час, створюючи почуття приналежності до цілого» [225, С. 17].

Основними структурними складовими за думкою С. Мінухіна та Ч. Фішмана є сімейні підсистеми, або холони (подружня, батьківська, сиблінгова), які являють собою диференційовані сукупності сімейних ролей, що спрямовані на реалізацію функцій сім'ї [225]. Кожний холон характеризується специфічними закономірностями розвитку, виявляє енергію конкуренції задля забезпечення автономії, з одного боку, та збереження цілого, з іншого. Важливим положенням у структурній моделі функціонування сімейної системи є категорія меж (відповідних транзакційних патернів), що відокремлюють підсистеми (холони) та сім'ї в цілому [441]. Кожен член сім'ї входить до структури декількох холонів, оскільки має реалізовувати різні сімейні ролі (наприклад, дружина-мати) тому характеристики меж холонів є важливим фактором функціональності сімейної системи, які мають бути чіткими та добре відокремлювати сімейну взаємодію у підсистемах та взаємостосунках сімейної системи з оточенням. Одним з ключових у структурній моделі є поняття коаліції, що обумовлені розстановкою меж сімейних холонів. Функціональними коаліціями визначають об'єднання членів

сім'ї в межах подружнього або дитячого (сиблінгового) холонів, інші – дисфункціональні. Сімейні коаліції характеризують структуру та ієрархію в сім'ї, а також сімейну проблему [225].

Положення про межі тісно пов'язані концепцією поведінки втручання [225]. Оскільки характеристика меж відповідає положенню у континуумі дифузності (надмірної проникності) – ригідності (непроникності), у крайніх випадках сімейна система є дисфункціональною. Так, за умов надмірної проникності меж члени сім'ї «перемішані» в сімейній системі, що відповідає недиференційованості за М. Боуеном, та призводить до втрати автономії та відповідальності за свої вчинки. У випадку непроникних ригідних меж члени сім'ї роз'єднанні, мало контактують один з одним, при цьому автономія поєднується з відсутністю взаємної підтримки [225]. Отже, межі у структурній моделі сімейної системи – це правила взаємодії, що регламентують умови та способи поведінки членів сім'ї [42].

Значущим у структурній моделі сімейного функціонування є положення про еволюцію патернів взаємодії, що відображує стадіальність сімейного розвитку. Оскільки, функціонуючи на різних структурних рівнях сімейна система виробляє стереотипи поведінки, що регулюють її життєдіяльність, ці правила мають відповідати специфічним потребам, що пов'язані із життєвим циклом сім'ї та віковими змінами її членів [цит. за 42]. Отже, сім'я організовує свої функції в певну структуру, в якій відбивається специфіка актуальних сфер її життєдіяльності, а стереотипи взаємодії, які визначаються структурою сім'ї, змінюються. Структура, що задовільно функціонувала на одному етапі розвитку, може не відповідати іншому в зв'язку зі зміною сімейної ситуації [442].

К. Теркельсен визначає два рівні змін сімейного функціонування, пов'язаних із адаптацією. Зміни першого рівня є коректуючими операціональними та не торкаються структури сімейної системи, зміни другого рівня передбачають операціональні та структурні трансформації, тобто перебудову сімейної системи та пошук нових альтернативних правил взаємодії [цит. за 42].

У структурній моделі сімейну систему вважають функціональною, якщо вона забезпечує динамічну рівновагу автономії та взаємної підтримки та задовольняє основні потреби членів сім'ї. При цьому наголошується відсутність універсальної «правильної» вільної від соціокультурних умов та обставин сімейної структури. Тобто, особливості соціокультурного середовища здатні завдавати норму сімейного функціонування, в тому числі з проблеми паління. Дисфункціональні сімейні структури класифіковані Г. Апонте та Дж. Ван Деусеном за критеріями меж, розстановки сил та розподілу влади [цит. за 42].

При практичній роботі з сім'єю С. Мінухін [225] вважає необхідним враховувати наступні аспекти сімейної взаємодії: сімейну структуру, гнучкість системи (здатність до розвитку), резонанс сімейної системи (сенситивність сімейного гомеостазу до дій окремих членів сім'ї), умови життя сім'ї (в контексті джерел стресу та його подолання), успішність проходження актуальної стадії життєвого циклу, способи використання симптоматичної поведінки ідентифікованого пацієнта для збереження гомеостазу сім'ї.

Ідеї розроблені у структурній моделі сімейної системи отримали своє відображення у циркулярній моделі сімейного функціонування Д. Олсона.

Циркулярна модель функціонування сім'ї Д. Олсона побудована на ідеї співвідношення параметрів згуртованості та адаптації (гнучкості), які визначають тип сімейної структури, а також параметри комунікації в сім'ї, який є додатковим та часто не враховується дослідниками [цит. за 215; 368].

Сімейна згуртованість характеризує емоційне прийняття та близькість між членами сім'ї, в межах від роз'єднаності до заплутаності (зчепності). Сімейна адаптація (гнучкість) описує характеристики змін в родинному керівництві, ролях і правилах, що регулюють сімейні взаємини, в межах від ригідності до хаотичності трансформаційних можливостей сім'ї. Ключовою ідеєю цієї моделі є концепт балансу в емоційній дистанції між членами сім'ї та стабільності-гнучкості правил у визначені оптимального функціонування сім'ї.

Кожен з параметрів сімейного функціонування задано дискретними рівнями – надмірно низькій, низькій з тенденцією до помірної, помірній з тенденцією до

високого та надмірно високий. Відповідно, сімейна згуртованість може відповідати роз'єднаному, розділеному, об'єднаному (зв'язаному) та заплутаному (зчепленому) рівням, а сімейна адаптація (гнучкість) – ригідному, структурованому, гнучкому та хаотичному рівням. При цьому Д. Олсон вважає, що надмірно низькі та надмірно високі рівні згуртованості та адаптації обумовлюють дисфункціональність сімейної системи та проблемну поведінку її членів. Комбіляція рівня згуртованості та адаптації задає тип сімейної системи та відображує її функціональність. Так, поєднання розділеного або об'єднаного рівнів згуртованості із структурованим або гнучким рівнем адаптації визначає збалансовані (функціональні) типи сімейних систем, які забезпечують оптимальну сімейну мікродинаміку. Поєднання роз'єднаного або заплутаного рівнів згуртованості із ригідним або хаотичним рівнем адаптації визначає незбалансовані (дисфункціональні) типи сімей. Сім'ї, що характеризуються дисфункціональним рівнем лише за одним з параметрів, є середньозбалансованими або полуфункціональними. При цьому, збалансованим типам сімейної системи приписується більш гармонійні форми комунікації, а незбалансованим – комунікативна недосконалість [цит. за 348].

Д. Олсон виходить з таких положень: по-перше, збалансовані типи сімейних систем виявляють більшу адекватність функціонування у життєвому циклі сім'ї, в тому числі, при проходженні кризових етапів; по-друге, збалансовані типи є більш стресостійкими завдяки здатності до ситуативної модифікації близькості та адаптивності відповідно нормативним та ненормативним стресорам; по-третє, досконалість комунікації, емпатичність, навички ефективного спілкування, вирішення конфліктів та адекватної емоційної експресії збалансованих типів сімейних систем полегшують трансформацію рівнів згуртованості та адаптації, а комунікативні проблеми незбалансованих типів сприяють фіксації дисфункціональності сімейної системи [348]. Д. Олсон вказує, що відмінності у нормах згуртованості та гнучкості (соціокультурні, етнічні та ін.), а також вплив типу батьківської сім'ї у варіантах прагнення до повторення або прагнення протилежного утруднюють процеси формування та стабілізації шлюбу.

Розглядаючи параметри сімейного функціонування в контексті життєвого циклу сім'ї Д. Олсон та Мак-Губбін вказують, що згуртованість має U-подібну динаміку – починаючи з високих значень у молодій сім'ї, досягає мінімуму у сім'ях з підлітками та знов підвищуючись на стадії «спорожнілого гнізда», сімейна адаптація найбільш ригідна на етапі народження дітей та догляду за ними (стадія експансії), після чого гнучкість поступово збільшується [347].

Таким чином, у циркулярній моделі Д. Олсона інтегровано положення розглянутих вище моделей сімейного функціонування із процесами проходження життєвого шляху сім'ї.

Модель функціонування сімейної системи Р. Біверса (Beavers Systems Model of Family Functioning) у своїй основі має адаптивний потенціал сім'ї та описує сімейне функціонування за двома параметрами – компетентність сім'ї та сімейний стиль (R. Beavers, R. Hanipson) [323; 387].

Параметр «компетентність сім'ї» виявляє здатність до змін сімейної структури відповідно внутрішньосімейним та зовнішнім вимогам. За умов високої компетентності у сім'ї є імпліцитне розуміння циркулярної причинності сімейних процесів та визнання права взаємного впливу, тому у таких сім'ях немає стійкого комунікативного патерну взаємних обвинувачень та не формуються патологізуючі сімейні ролі [366], зокрема роль «цапа відбувайло». У концепції патологізуючих сімейних ролей за Е.Г. Ейдемільером та В. Юстицькісом наголошується, що патологізуючі ролі є результатом порушень міжособистісної взаємодії, та в силу своєї структури і змісту мають психотравмуючий вплив на членів сім'ї. Механізмом розгортання таких сімейних ролей є поєднання травматичності ролі для члена сім'ї, що її реалізує, із психологічними вигодами ролі для інших членів сім'ї або для сімейного гомеостазу, тому інші члени сім'ї прямо або приховано спонукають когось з родини прийняти на себе таку роль [365].

Параметр «сімейний стиль», що характеризує стиль комунікації в сім'ї та якість сімейних взаємин, коливається в діапазоні від доцентрового до відцентрового. У функціональній сім'ї показник сімейного стилю знаходиться

посередині між доцентровим та відцентровим полюсами. Сім'ї із доцентровим стилем комунікації характеризуються дифузними межами та заплутаними комунікаціями, у ситуаціях стресу фокусують свою увагу один на одному, а з відцентровим – недостатньо лояльні та не визнають сім'ю безпечним середовищем, тому у стресових ситуаціях зосереджуються на позасімейному спілкуванні [323; 387].

У даній моделі здійснено спробу пов'язати сімейні патерни функціонування та типи сімейних систем із специфічними порушеннями психіки [323].

Модель Мак-Мастера (Mc Master Approach to Families) (Н. Епштейн, Д. Бішоп, С. Левін) також ґрунтується на системних принципах функціонування сім'ї як цілості, в той же час виявляє клінічну спрямованість. Основною ідеєю моделі є неспецифічність патернів сімейної взаємодії для визначення функціональності - дисфункціональності сімейної системи. Автори наголошують, що дисфункціональні для однієї сім'ї патерни взаємодії можуть бути адаптивними для іншої. Сімейний аналіз за моделлю має визначити зв'язок між патернами функціонування сім'ї та патологією її члена, що обумовило використання цієї моделі у розробці проблемно-орієнтованого підходу у сімейній психотерапії. У моделі виділяється шість аспектів сімейного функціонування, які виступають у якості діагностичних параметрів – вирішення проблем, комунікація, сімейні ролі, афективна реактивність, афективна залученність, контроль поведінки. Порушення зазначених параметрів визначаються як дисфункціональний патерн взаємодії, що є захисною реакцією, засобом зниження сімейної напруги [323; 369].

Інтегративна модель функціонування сімейної системи спрямована на подолання протиріччя «індивід-система» та інтеграцію плідних ідей різних підходів. Розробки в цьому напрямку започатковані у мультимодальній діагностичній моделі Д.Н. Оудсхоорна [245], яка ґрунтується на ідеї про «рівень проблеми» [430]. Д.Н. Оудсхоорн виділяє такі сімейні проблеми: 1) сімейні проблеми обумовлені соціальним оточенням; 2) проблеми у сімейній системі; 3) когнітивні та поведінкові проблеми члена сім'ї, що обумовлює сімейні труднощі; 4) глибинні невротичні конфлікти членів сім'ї, що позначаються на сімейній

взаємодії; 5) порушення розвитку та особистісні розлади як джерело сімейних проблем; 6) біологічні порушення, що обумовлюють сімейні проблеми.

Інтегративна модель сімейного функціонування О.В. Чернікова [347] є розробкою другого рівня проблеми у моделі Д.Н. Оудсхоорну, тобто всебічний аналіз проблем у сімейній системі, та розвиває підходи до сім'ї, що орієнтовані на сімейну історію та на сімейну структуру та процеси в сім'ї з позиції її функціонування як цілісного організму. У якості параметрів сімейного функціонування О.В. Черніков виділяє структуру сімейної системи, комунікації у сім'ї, стадії розвитку життєвого циклу сім'ї, сімейну історію та функції проблемної поведінки (симптомів) у сімейній системі. Визначені параметри інтегративної моделі сімейного функціонування відповідають, на думку О.В. Чернікова, наступним завданням: описання інваріантних (стабільних) характеристик сімейної системи – параметр структури; аналіз актуальних сімейних процесів – параметр комунікації; вирішення проблем енергозабезпечення змін та трансформацій сімейної системи – параметр стадій життєвого циклу сім'ї; виявлення шляху, яким система потрапила до поточного стану розвитку – параметр сімейної історії; виявлення логіки проблем та дисфункцій сім'ї та їх зв'язок із іншими параметрами – параметр функцій проблемної поведінки у сімейній системі [348]. Спираючись на фундаментальну подібність у поглядах дослідників різних напрямків, у якості ключових вимірів структури сімейних взаємин О.В. Черніков визначає згуртованість (емоційний зв'язок, близькість, прихильність, когезія) та ієрархію (гнучкість). При цьому згуртованість може бути використано для опису міри уявлень членів сім'ї про себе як єдине ціле. Сімейна ієрархія описує відносини домінування-підпорядкування в сім'ї та стосується різних аспектів сімейної взаємодії, зокрема міри впливу одного члена сім'ї на інших у різних сферах сімейного функціонування, право приймати рішення та встановлювати сімейні правила, стиль домінування та ін. [347].

При характеристиці взаємин між сім'єю і соціальним оточенням, а також між різними підсистемами всередині сім'ї (наприклад, індивідуальністю, діадою,

тріадою) використовують термін «межа». Сімейні межі є важливим параметром еволюції сімейних структур та можуть бути виражені через правила, які визначають, хто і яким чином належить даній системі або підсистемі [348].

У своїй моделі О.В. Черніков виходить з ідеї осциляції – повторюваних коливань станів системи біля точки рівноваги та положення про сім'ю, як систему, що маневрує, тобто переходить з одного стану в інший, коливається між різними, навіть протилежними станами [348]. Тому, параметри ієрархії та згуртованості можуть змінюватися (коливатися), залишаючись в цілому незмінними на період часу, який відповідає стадії життєвого циклу.

В якості одиниці сімейного аналізу О.В. Черніков пропонує сімейний трикутник (тріангуляція за М. Боуеном) у розумінні будь-яких взаємин із трьома каналами зв'язку [347]. При цьому вершинами трикутника можуть бути особистість, група, неживий предмет або діяльність. Формування трикутника та залучення третього до стосунків у діаді завжди відбувається з метою зниження міжособистісних труднощів у діадних стосунках. О.В. Черніков виділяє наступні механізми структури трикутників:

1. Механізм встановлення оптимального рівня близькості / віддаленості у діаді, який може реалізовуватися двома способами – за умов надмірної інтенсивності стосунків у діаді, один з партнерів переносить увагу на щось інше (хобі, робота, друзі, алкоголь), тобто віддаляється; за умов надмірної дистантності, партнер, що відчуває дефіцит близькості у діаді, формує близькі стосунки з кимось іншим.

2. Механізм силового тиску описує тріангуляцію з метою заручитися підтримкою третього, утворити з ним коаліцію, набути більшої впливовості.

3. Механізм передачі патернів взаємин в наступні покоління характеризує схильність подружжя формувати трикутники, подібні трикутникам в їх батьківських сім'ях.

4. Механізм відходу від внутрішніх проблем діади та їх згуртування на підставі спільної позиції по відношенню до кого-то (або чогось). Особливо значущим цей механізм виявляється при подоланні кризи взаємин у діаді [348].

О.В. Черніков пропонує узагальнену класифікацію дисфункціональних сімейних структур, в яку включає незбалансовані за параметрами близькості та ієрархії (гнучкості) типи сімейних систем, що описано як дисфункціональні у моделі Д. Олсона; сімейні структури, які мають в своєму складі членів з низьким соціометричним статусом (аутсайдерів); сімейні структури, що мають міжпоколінні коаліції, особливо приховані; реверсивна (перевернута) ієрархія в сімейній структурі; незбалансованість ієрархії у дитячій підсистемі (відсутність різниці у статусі серед дітей) [348].

Параметр комунікації у даній моделі сімейної системи описує феномени парадоксальної комунікації, в тому числі її крайньої форми «подвійного затиск» за Г. Бейтсоном, П. Вацлавиком зі співав. [49], циркулярних послідовностей трансакцій (порочне коло) за Дж. Хейлі [338], симетричності - компліментарності у взаємодії за Г. Бейтсоном, Дж. Хейлі, В. Сатір [20; 287; 337]

Сімейні правила О.В. Черніков розглядає як похідну від комунікації, її метарівень, та визначає основні характеристики сімейних правил, а саме: контроль способів взаємодії, неминучу залученність членів сім'ї у процес утворення правил, суттєві трансформації сімейних правил при проходженні стадій життєвого циклу, наявність відкритих (гласних) та прихованих (негласних) правил у сім'ї, проблему поєднання подружжям правил засвоєних у батьківських сім'ях, визначальна роль правил у формуванні зовнішніх та внутрішніх меж сім'ї [348]. О.В. Черніков наголошує, що збереження гомеостазу в сімейній системі є циркулярним процесом, а хронічна проблема обслуговує гомеостатичну функцію в системі. При цьому маневрування системи між станами включено в загальний циркулярний (спіралевидний) процес.

Описання О.В. Черніковим функціонування сімейної системи з позицій проблем життєвого циклу сім'ї характеризується виділенням семи етапів із відповідними завданнями розвитку: 1) період залицання – послаблення емоційних зв'язків із батьківською сім'єю задля формування ідентичності, досягнення емоційної та фінансової незалежності від батьків, заняття адекватного віку статусу, розвиток навичок залицання та залучення партнера; 2) проживання

подружжя без дітей – встановлення оптимального для подружжя балансу близькості / віддаленості, вирішення проблеми сімейної ієрархії та сфер відповідальності, обговорення та укладання угод з різноманітних питань (від цінностей до звичок), встановлення сімейних меж, врегулювання питання вагітності та батьківства; 3) експансія (сім'я з маленькими дітьми) – необхідність у перебудові сімейної структури (формування батьківської підсистеми, ієрархія, близькість, перший трикутник), зміни у комунікації (прийняття та реалізація батьківських патернів взаємодії та виховних стратегій); 4) стабілізація (фаза зрілого шлюбу) – припадає на середину життя подружжя, що характеризується поєднанням великих можливостей із суттєвими обмеженнями, співпадає із підлітковою кризою дітей, що супроводжується внутрішньосімейною боротьбою заради підтримання усталеного ієрархічного ладу, часто сімейним стресором стає необхідність догляду за старими батьками подружжя і переживання їх смерті; 5) фаза, коли діти залишають дім – необхідність перебудувати сімейну структуру відповідно до завдань сепарації, щоб дитина приєдналася до світу дорослих, а батьки навчилися по-новому ставитися до дорослої дитини, до себе та один до одного; 6) «пусте гніздо» (подружжя залишаються у діаді) – перегляд структури та комунікації у подружніх стосунках, адаптація до виходу на пенсію; 7) фаза, коли залишається один з подружжя після смерті іншого – адаптація до вдовства, пошук нових зв'язків та прийняття допомоги [347].

Переходи між етапами потребують суттєвої трансформації взаємостосунків у сім'ї – формування нової структури, адаптація основних сімейних правил до нової ситуації функціонування, вироблення нового образу сім'ї та себе. О.В. Черніков зазначає, що стабілізація на кожному періоді при переході до нового етапу змінюються кризовими явищами, при цьому неуспішний перехід може дестабілізувати наступну фазу сімейного життя, а симптоматична поведінка демонструє труднощі переходу і сприяє стабілізації сімейної системи, що знаходиться під загрозою назрілих змін. Для системного аналізу розвитку сім'ї необхідним є урахування унікального історичного контексту кожної сім'ї. В інтегративній моделі сімейного функціонування наголошується, що люди

організують свою поведінку всередині сімейних систем у відповідності з поколінням, віком, статтю, структурними та комунікативними параметрами системи [348].

Отже, інтегративна модель виходить з припущення, що патерни взаємостосунків попередніх поколінь можуть забезпечити неявні моделі для сімейного функціонування в наступних поколіннях. Тобто сім'ї різних поколінь однієї лінії повторюють себе – ті самі теми та конфлікти програються у наступних поколіннях, хоча актуальна поведінка має різні форми. Це явище М. Боуен позначав як міжпоколінну передачу сімейних патернів [321]. Це положення дозволяє поєднати актуальний (горизонтальний) та історичний (вертикальний) контекст сімейного функціонування. Стресори за вертикальною віссю (завдяки процесу емоційної триангуляції та руху тривоги) завдають додаткових ускладнень актуальному функціонуванню, коли об'єктивно незначний горизонтальний стресор виявляю суттєвий вплив на сімейну систему.

При аналізі та інтерпретації сімейної історії О.В. Черніков в якості значущих вказує наступні категорії: порядок народження, стать і різницю у віці між дітьми в сім'ї; збіг життєвих подій (народження, смерть, одруження, розлучення, переїзди, хвороби, зміни у роботі та кар'єрі та ін.) у варіантах: збіг події з початком розвитку симптому (або з його загостренням), групування подій в перехідний період між стадіями життєвого циклу, синдром річниці (збіг із річницею важливої або травматичної події), збіг ряду подій з народженням дитини, що може зробити її положення в сім'ї особливим; повторення симптоматичних патернів функціонування в наступних поколіннях (залежність, фізичні симптоми, насильство і суїциди); триангуляція як модель передачі патернів взаємин в наступні покоління (дослідження сімейних трикутників) [348].

У даній моделі симптоматична поведінка розглядається з позиції її доцільності для сімейної системи. Аналіз симптоматичної поведінки у сімейній системі приводить О.В. Чернікова до думки, що проблемна (симптоматична) поведінка може виступати у якості комунікативної метафори, яка характеризує групові теми з найближчого оточення ідентифікованого пацієнта; в якості частини

циркулярної комунікативної послідовності та виконує певні функції в сімейній системі. Автор виділяє дві функції симптоматичної поведінки – морфостатичну (гомеостаз), тобто консервацію системи у поточному стані, та морфогенетичну, тобто з метою сімейних трансформацій, переходу на інший рівень функціонування як результату крайніх реакцій інших членів сім'ї. Крім того, симптоматична поведінка дітей за О.В. Черніковим, може одночасно виконувати морфостатичну і морфогенетичну функції [347].

Аналізуючи проблематику симптоматичної поведінки у сім'ї, слід враховувати системні принципи еквіфінальності та мультифінальності [471], спираючись на які виявляється, що один і той же тип дисфункціональної сімейної системи може привести до різних видів симптоматичної поведінки (мультифінальність), та, навпаки, різні типи сімейних систем можуть породжувати схожі проблеми (еквіфінальність).

Виходячи з усього вище сказаного, О.В. Черніков приходить до висновку, що одні й ті ж симптоми в різних системах можуть нести прямо протилежний зміст і мати різні функції, тому важливим є аналіз унікальної ситуації конкретної сім'ї [347].

Психологічна модель функціонування сімейної системи Г.Я. Варги виходить з погляду на сім'ю як на відкриту систему, що знаходиться у постійній взаємодії із оточенням та має властивості самореалізації та саморегуляції, тобто поведінка системи є доцільною, життя в сім'ї визначається та регулюється правилами та законами функціонування системи, а джерело сімейних трансформацій знаходиться всередині сім'ї [44]. Сімейні трансформації можуть бути як на структурному (розподіл життєвої території), так і на функціональному (зміни у стосунках) рівнях. Г.Я. Варга розвиває ідею про те, що життя сімейної системи підкоряється закону гомеостазу та закону розвитку [44]. Прагнення сімейної системи до стабільності (закон гомеостазу), виявлене ще у дослідженнях Д. Джексона, Дж. Хейли та ін. [49], співвідноситься із прагненням сім'ї пройти повний життєвий цикл, який пов'язаний із об'єктивними віковими змінами, що неминуче трансформує сім'ю (закон розвитку). В якості основних параметрів, що

виявляють функціонування сім'ї як системи Г.Я. Варга виділяє особливості взаєностосунків, сімейні правила (гласні та негласні), сімейні міфи, сімейні межі, стабілізатори сімейної системи, історію сім'ї [45].

Перший параметр «особливості взаєностосунків», на думку Г.Я. Варги, виявляється у спілкуванні. При цьому категорія спілкування трактується широко: спілкування – це все, що відбувається у сім'ї, тому, що будь-яка подія – це інформаційне повідомлення. Для описання феноменів сімейного спілкування використовуються характеристики відкритої або замаскованої комунікації, протиріччя у вербальному та невербальному компонентах повідомлення, стереотипи взаємодії (ігри за Е. Берном) [26], негативні явища подвійного зв'язку за Г. Бейтсоном [20] та ін. Отже, під особливостями взаєностосунків розуміються стереотипи взаємодії, тобто часто повторювані повідомлення і способи взаємодії членів сім'ї один з одним [44].

Другий параметр описує правила сімейної системи. За Г.Я. Варгою, правила сім'ї включають загальні соціокультурні та унікальні для кожної сім'ї. Сімейні правила визначають пріоритети сімейного розвитку, розподіл ролей та функцій, сімейну ієрархію та місце в ній кожного члена сім'ї, прийнятну та заборонену поведінку, а також види санкцій за порушення сімейних норм. Отже, правила є нормами, що регулюють поведінку членів сім'ї у всіх сферах сімейного функціонування. За даним параметром порушення сімейного функціонування пов'язане із жорсткістю і ригідністю правил. Оскільки закон гомеостазу вимагає незмінності та стабільності сімейних правил, їх трансформації є болісним процесом для членів сім'ї [45].

Третій параметр сімейної системи описує сімейний міф, як формотворчу та поєднуючи ідею, або образ. Міф – це складні знання, що розділяються всіма членами сім'ї, та породжують правила та ритуали. Та навпаки, систематичне порушення сімейних правил може зруйнувати міф. Реальність в сім'ї сприймається та інтерпретується відповідно до сімейного міфу, що завдає логіку поведінки та вчинків членів сім'ї, а також норму емоційної відповіді (норму почуттів). Отже, описані параметри сімейної системи тісно взаємопов'язані:

сімейний міф диктує правила, правила визначають особливості спілкування членів сім'ї [44].

Четвертий параметр сімейної системи – межі. Уявлення про сімейні межі не завжди співпадають у членів сім'ї, що може бути джерелом сімейних протиріч. Розбіжності можуть виявлятися в уявленнях про склад сім'ї (наприклад, при повторному шлюбі). Сімейні межі та їх характеристики задають стиль життя в сім'ї. У своїй моделі Г.Я. Варга спирається на розробки С. Мінухіна та Ч. Фішмана [225] про дифузність - ригідність сімейних меж та формування функціональних коаліцій внутрішньосімейних підсистем, дисфункціональних із погіршенням меж холонів [44]. Г.Я. Варга визначає наступну закономірність у характеристиках сімейних меж: чим більш закриті зовнішні межі сімейної системи, тим більш відкриті межі внутрішньосімейних підсистем. Особливості внутрішніх меж сімейної системи визначають коаліції в сім'ї. Г.Я. Варга виділяє вертикальні (об'єднання членів сім'ї з різних поколінь) та горизонтальні (об'єднання членів сім'ї одного рівні) коаліції. Вертикальні коаліції є дисфункціональними, що порушують функціонування сімейної системи [44].

П'ятим параметром у моделі є сімейні стабілізатори, призначення яких полягає у підтримці сімейного гомеостазу, постійності у сімейній системі та утриманні сім'ї від розпаду. В якості стабілізаторів може виступати будь-який феномен сімейного життя. Одним зі стабілізаторів є сімейний міф. У той же час, для різних періодів життя сім'ї характерними є різні стабілізатори. У якості загальносімейних звичайних стабілізаторів Г.Я. Варга називає спільні справи, господарство, розподіл функцій, загальний бюджет, спільні діти, страх самотності, зовнішня макросистема – соціокультурні сімейні цінності, норми та суспільна думка. Стабілізація дисфункціональної сім'ї може відбуватися за рахунок індивідуальних порушень у її членів (хвороба, залежність та ін.), а також за рахунок почуття провини пов'язаного із сім'єю [44].

Шостий параметр функціонування сімейної системи описує історію становлення сім'ї, її минуле в тому числі у попередніх поколіннях, тобто шлях який пройшла сім'я до цього моменту. Сімейне минуле включає індивідуальний

досвід членів сім'ї, їх досвід у батьківських сім'ях, попередніх шлюбах та значущих позашлюбних стосунків. З попереднього досвіду до сім'ї потрапляють правила та міфи батьківської сім'ї (у варіанті копії або протилежності), очікування та потреби, а також звички що сформувалися під впливом минулого досвіду [46]. Отже, Г.Я. Варга розглядає функціонування сімейної системи на структурному, мікродинамічному та макродинамічному рівнях.

Спираючись на плідні ідеї попередніх досліджень *І.Ю. Хамітова* пропонує власну *модель сімейної системи*, у якій виділяє взаємопов'язані структурні, динамічні та історичні (генетичні) характеристики [335]. Структурні характеристики сімейної системи авторка називає статичними та відносить до них підсистеми, межі, альянси (коаліції), ієрархію, згуртованість, гнучкість у їх класичному трактуванні [42; 44; 225].

До динамічних характеристик сімейної системи *І.Ю. Хамітова* відносить комунікацію, сімейні правила, сімейні міфи та стабілізатори. Параметр комунікації визначається як обмін повідомленнями або взаємодіями (інтераціями), що відповідає ідеям комунікативної (мікродинамічної) моделі сімейної системи [324]. Описуючи патогенні комунікативні патерни *І.Ю. Хамітова* інтегрує надбання багатьох дослідників – вимушена комунікація [337], взаємодія на різних комунікативних рівнях [49], патологія симетричної та комплементарної комунікації із формуванням специфічних комплементарних ролей [287], подвійний затиск [20].

Сімейні правила *І.Ю. Хамітова* визначає у термінах *Д. Джексона* як сталі зразки комунікативної поведінки. При цьому рівень правил виявляється метарівнем по відношенню до комунікації [49]. Категорія сімейного міфу розглядається в цій моделі як неусвідомлена угода, що підтримує єдність сім'ї, формує її образ, сімейну самосвідомість та сімейну ідентичність, а також регулює правила та комунікацію в сім'ї. *І.Ю. Хамітова* вказує, що сімейний міф притаманний як дисфункціональний, так і функціональний сім'ї. В дисфункціональний сім'ї міф – це ригідне відтворення досвіду попередніх поколінь без урахування соціокультурних змін, що слугує підтримці

дисфункціональних стосунків. Функціональність міфу полягає у відповідності його до завдань адаптації умовам життя. Отже, будь-який дисфункціональний міф колись був адаптивним та полегшував життя сім'ї, але коли соціальні умови змінилися та здорова адаптація більше не передбачає поведінки, обумовленої міфом або навіть потребує протилежної, сімейне функціонування стає порушеним. Крім того, сімейний міф виявляється пов'язаним із стабільністю сім'ї – не співпадіння або навіть протиріччя міфів чоловіка та дружини призводить до розпаду сім'ї [335].

Характеристика сімейних стабілізаторів у моделі функціонування сімейної системи відповідає цій категорії у моделі А.Я. Варги та її класифікації функціональних і дисфункціональних стабілізаторів [44]. Крім того, І.Ю. Хамітова зазначає, що всі параметри сімейного функціонування можуть слугувати стабілізаторами сімейної системи.

Історичні (генетичні) параметри сімейного функціонування описують історію становлення сім'ї. Розвиваючи ідеї М. Боуена, О.В. Чернікова, Г.Я. Варги про вплив попередніх поколінь у вигляді міфів батьківської сім'ї, у вигляді звичок стилю життя та батьківських приписів, І.Ю. Хамітова аналізує проблему повторення невирішених конфліктів, таємниць, передчасних смертей, дітності, вибору професії, захоплень та ін. [335]. Джерела цих повторень не усвідомлюються та навіть не раціоналізуються, отже міжпоколінна трансляція включає свідомий та безсвідомий процеси. До усвідомленої міжпоколінної трансляції відносяться сімейні звички, правила та стиль життя, що обговорюються в сім'ї [86]. Безсвідома міжпоколінна передача характеризується наявністю таємниць, замовчувань, заборони не лише на обговорення, а і на думки, результатом чого стають травми, соматичні та психосоматичні розлади [83; 410]. Механізмом безсвідомої міжпоколінної передачі є прихована лояльність сім'ї, що характеризує несвідому та невидиму вірність предкам [363]. Очевидно, що прихованість та безсвідомий характер сімейної лояльності утруднює адаптивність особистості та сім'ї, тому потребує усвідомлення та приведення

сімейної лояльності у нові рамки адекватні актуальним завданням та умовам життя.

Чотирьохаспектна модель сімейної системи А.Б. Холмогорової.

А.Б. Холмогорова у своїй моделі поєднує надбання комунікативної (мікродинамічної) моделі школи Пало-Альто [49], структурної моделі С. Мінухіна [225], моделі емоційної сімейної системи М. Боуена [390], а також психології конструктивізму А. Елліса [370]. В якості основних параметрів сімейної системи виділяється структура, мікродинаміка, макродинаміка та ідеологія сім'ї [340]. Для описання сімейної структури, яка за думкою автора, є квазіпросторовим зрізом сімейної системи, використовуються категорії зв'язку як показника психологічної дистанції, ієрархії як характеристики системи домінування-підкорення у сім'ї, підсистеми із їх межами та зовнішні межі сім'ї. Характеристику сімейного зв'язку А.Б. Холмогорова дає у показниках симбіозу-роз'єднаності та вказує на компліментарність шлюбного вибору за ознакою емоційної дистанції у батьківській сім'ї. Партнер з симбіотичної батьківської сім'ї прагне свободи, а партнер із роз'єднаної – прагне близькості. При цьому укладений за таким принципом шлюб з часом перестає задовольняти подружжя, оскільки їх сталі, надбані у батьківській сім'ї стереотипи стимулюють актуалізацію протилежних потреб. Параметр ієрархії в цій моделі описує розподіл влади у сім'ї. Оптимальна за моделлю ієрархія відображує баланс домінування-близькості. Особливості мікродинаміки сімейної системи аналізуються за позиціями сімейних ролей, патернів взаємодії, циркулювання інформації, стилю комунікації та здатності сім'ї до метакомунікації. Характеристика сімейних ролей подана у термінах сталих функцій, що закріплені за членами сім'ї. Дисфункціональними сімейними ролями визначаються як патологізуючі ролі (роль «жертви», роль «тирана» та ін.), так і приписані невластиві функції – результат тріангуляції (дитина-опора, дитина-щит, дитина - миротворець у подружньому конфлікті). Сімейні патерни взаємодії розглядаються як стабільні комунікативні стереотипи, дисфункціональними прикладами яких авторка називає висміювання, приниження, знецінення. Ще одним параметром мікродинаміки у цій моделі виступає циркуляція інформації в

сім'ї. Ознаками її дисфункціональності є суперечливість (double-bind), фрагментарність та прихованість (сімейний секрет) у циркуляції інформації. Параметр стилю емоційної комунікації описано як співвідношення виявлення позитивних та негативних емоцій, критики та схвалювання. Метакомунікації в цієї моделі розуміються як процеси спільного обговорення сімейної ситуації та поглядів членів сім'ї на різноманітні життєві проблеми. Здатність до неї розглядається як найважливіший прогностичний фактор успішності мікродинаміки сім'ї [340].

Макродинаміка сімейного функціонування А.Б. Холмогоровою характеризується у категоріях сімейної історії (еволюції) етапів життєвого циклу, криз переходу від одного етапу до наступного, пов'язаних із опором сімейної системи змінам, травматичними подіями у сімейної історії. Сімейна ідеологія як аспект функціонування сімейної системи в цієї моделі, включає сімейні норми та правила, які регулюють життя сім'ї, делегування вимог і очікувань, сімейні міфи, як спотворення подій сімейної історії, цінності, традиції та ритуали сім'ї, як фактор стабілізації сім'ї та редукції тривоги. Ознаками дисфункціональності сімейної ідеології виступають нечіткість або дефіцит норм та правил, що порушує орієнтацію у сімейній реальності, делегування батьками дітям своїх нездійснених мрій та планів, наявність сімейних міфів, надмірна культивування окремих цінностей, дефіцит традицій та ритуалів [340].

Спроба розробки *мультисистемного аналізу сімейної системи*, що є релевантним гнучкому варіабельному функціонуванню сім'ї у різних умовах, в тому числі в умовах кризи, здійснено Н.І. Оліфірович, Т.О. Зінкевич-Куземкіною, Т.Ф. Велента [240; 241]. Автори виходять з положень про необхідність інтеграції надбань різних галузей науки в сфері сімейної проблематики до загальної мета-моделі сімейного функціонування, що дозволяє виявити взаємозв'язки сім'ї із іншими сферами соціального життя; про неминучі зміни в сімейному функціонуванні, що обумовлені як нормативним розвитком сім'ї у життєвому циклі, так і ненормативними внутрішніми та зовнішніми стресорами [240], що відображує ідеї девелопменталістського підходу та концепцію сімейної кризи

Р. Хілла [339] про необхідність врахування того, що сім'я як система входить до більш крупних систем, що є відображенням ідей біоекологічного підходу до сім'ї.

Автори пропонують багаторівневу модель психологічного функціонування сім'ї, в якій виділяють індивідуальний (окремий член сім'ї), мікросистемний (нуклеарна сім'я), макросистемний (розширена сім'я) та мегасистемний (сім'я і соціальне оточення) рівні функціонування сімейної системи, що відрізняються набором і величиною складових їх елементів [241].

Розглядаючи параметри сімейної системи як взаємопов'язані і взаємовпливові та узагальнюючи попередні дослідження, автори відокремлюють три групи параметрів сімейного функціонування – структурні, процесуальні та історичні. До структурних параметрів Н.І. Оліфірович, Т.О. Зінкевич-Куземкіна та Т.Ф. Велента відносять згуртованість, ієрархію, гнучкість, зовнішні і внутрішні межі та рольову структуру сім'ї. Процесуальними параметрами автори вважають показники що пов'язані з динамікою життя у нуклеарній сім'ї, а саме, життєвий цикл нуклеарної сім'ї з чергуванням стабільних та кризових періодів, комунікація, регулятори сімейної системи. Історичні параметри описують сімейне функціонування у вертикальному зрізі – сімейні історія, сценарій, міф та легенда [241].

В описі основних параметрів сімейного функціонування [240] інтегровано розробки багатьох дослідників та їх надбання з характеристики сімейної структури (С. Мінухін, Ч. Фішман, Д. Олсон) [225; 215], патологізуючих ролей (Е.Г. Ейдемільер., В.В. Юстицькіс) [365], триангуляції та утворення коаліцій (М. Боуен, О.В. Черніков) [321; 348], патернів взаємодії, циркулювання інформації, стилю комунікації та метакомунікації (Дж. Хейлі, Г. Бейтсон, Д. Джексон, Е.Г. Ейдемільер, І.В. Добряков, І.М. Нікольська, А.Б. Холмогорова та ін.) [20; 337; 338; 340; 368; 386; 390; 391; 415], категорій «сімейний міф», «сімейна історія», «сімейна легенда» (М. Боуен, Е.Г. Ейдемільер, Г.Я. Варга, А.Б. Холмогорова, І.Ю. Хамітова) [44; 340; 335; 366; 390;], сімейних стабілізаторів або регуляторів сімейної системи (А.Б. Холмогорова, Е.Г. Ейдемільер) [340; 366].

За результатами досліджень соціокультурних особливостей функціонування сімейних систем К.В. Седих [289] пропонує модель, яку можна назвати етнокультурною моделлю української сім'ї. К.В. Седих було визначено перелік істотних властивостей традиційної української сім'ї, що полягають у відносній паритетності подружніх стосунків, високої мірі відповідальності дорослих дітей за батьків, а також, впливу членів розширеної сім'ї на нуклеарну, відсутності балансу між привілеями та обов'язками, зв'язаність сім'ї зі спільнотою, перевазі сімейних інтересів над індивідуальними, поганому ставленні до особистої незалежності та індивідуалізації, пізньому прийнятті відповідальності дітей за себе [289].

Характеризуючи сучасну українську сім'ю, К.В. Седих зазначає, що взаємодія в ній реалізується через властивості турботливості та відповідальності батьків за дітей, емоційної залученості батьків до життя дітей, нав'язуванні батьками власних поглядів дітям, мінімальної участі чоловіків (батьків) у вихованні, залежності майбутнього дітей від матеріально-статусного стану батьків, соціального розподілу на бідних та багатих, залежності сімейних проблем від матеріально-житлового стану родини, центрованості на проблемі грошей молодого покоління [293].

К.В. Седих вводить категорію «конфігурація стосунків», що розглядається як розгорнутий та складний патерн, який є базовим та відображає взаємовідношення у нуклеарній сім'ї. За визначенням К.В. Седих, конфігурація стосунків є «специфічним стійким інтрапсихичним феноменом, який фіксує та закріплює на рівні індивідуальної свідомості структуру повторювальних взаємодій між людьми у соціальній системі та відображує емоційні взаємини між ними» [290, С.65].

К.В. Седих виділяє п'ять типів конфігурацій стосунків в сім'ї, що генеруються відповідними патернами циркулярної взаємодії: «павутиння», «симбіотично-конфліктний», «сонечко», «опосередкований» та «конфліктний». Тип «Павутиння» (зв'язування) відзначається надсильними зв'язками із близькою емоційною дистанцією в межах нуклеарної сім'ї, слабкими (або середніми)

зв'язками із середньою емоційною дистанцією з розширеною сім'єю, жорсткими стереотипами комунікації із інфантилізацією дитини. (для такої сім'ї характерна соматизація проблем). Тип «Симбіотично-конфліктний» характеризується одночасно надсильними та конфліктними зв'язками між членами як нуклеарної так і розширеної сім'ї, а також близькою дистанцією та закритістю меж нуклеарної сім'ї. Тип «Сонечко» описує конфігурацію із центрованістю сім'ї на однієї особі, дистанція з якою дуже близька, при цьому зв'язки із іншими членами сім'ї слабкі, а дистанція середня. «Опосередкований» тип описує конфігурацію, в який не всі члени нуклеарній сім'ї безпосередньо пов'язані один з одним – деякі зв'язки опосередковані (відбуваються завдяки) третім членом сім'ї. При цьому між членами сім'ї спостерігаються або надсильні зв'язки або їх відсутність. «Конфліктний» тип характеризується надсильними (або середніми) та одночасно конфліктними зв'язками між членами нуклеарної сім'ї [289].

Також К.В. Седих класифікує патерни циркулярної сімейної взаємодії, що обумовлені типом зв'язків в нуклеарній та розширеній сім'ї, емоційною дистанцією між членами нуклеарної сім'ї, типом меж нуклеарної сім'ї, позицію дитини та її стратегією поведінки в сім'ї [290]. Так, залежний тип взаємодії пов'язується із конфігурацією сімейних стосунків за типом «павутиння». Цей тип взаємодії характеризується зверхнім ставленням до членів сім'ї з фіксацією на сімейних стосунках, нереалістичним та некритичним очікуванням безумовно позитивного ставлення з боку членів сім'ї один до одного, відмовою від особистісної автономії, усвідомленим страхом покинутості, що послаблює негативні почуття до об'єктів та спонукає на будь-які жертви заради збереження взаємин, неусвідомлений страх інтимності у подружній діаді, що гальмує сексуальне ваблення, поєднання бажання до злиття із острахом бути поглиненим іншою людиною. Між батьківською та дитячою підсистемами спостерігається незбалансованість ієрархії, частіше у вигляді колеса, де спицями є діти, а віссю – мати, яка несе відповідальність за будь-яку дрібницю, що відбувається між дітьми, без передачі їм повноважень, що переобтяжує мати та робить дітей

неспроможними до самостійних дій внаслідок поєднання підтримки та обмеження у батьківсько-дитячої взаємодії.

Симбіотично-конфліктний патерн циркулярної взаємодії К.В. Седих пов'язує із відповідним типом конфігурації сімейних стосунків. Такий патерн характеризується надсильними конфліктними зв'язками у нуклеарній та розширеній сім'ї, занадто близькою (навіть відсутньою) емоційною дистанцією між членами нуклеарної сім'ї за умов її закритих меж. При цьому поведінка дитини має ознаки як залежності, так і хаотичності у вигляді протестних форм або в сім'ї або за її межами. Отже, стосунки у таких сім'ях обумовлені надмірною прив'язаністю при низькому рівні взаємодії членів сім'ї один з одним, та виявляють подібність у поведінкових проявах членів сім'ї, що є характеристикою «симбіозного поля» за А.Е. Шефленом [цит. за 348] або «его-маси» за Д.Н. Оудсхоорном [245]. Комунікативні повідомлення у такий сім'ї парадоксальні, мають заплутаний характер, побудовані на двох логічних рівнях, що суперечать один одному, що призводить до «подвійного затиску» за Г. Бейтсоном [386]. Виражена синхронність у діях окремих членів сім'ї, коли єдиним способом періодично мати власну автономію є конфлікт [290].

Зірковий патерн циркулярної сімейної взаємодії К.В. Седих пов'язує із типом конфігурації стосунків «сонечко» та характеризує такими ознаками – наявність патологізуючої ролі «кумир сім'ї» [365], на носії якої (частіше дитині) центровано сімейне життя. При цьому стратегія поведінки дитини у сім'ях та соціумі інфантильна, зв'язки з іншими членами сім'ї слабо виражені, межі нуклеарної сім'ї закриті, ієрархія перевернута, наявне регулювання дитиною подружніх стосунків батьків.

Ознаками опосередкованого патерну сімейної взаємодії, що пов'язаний із відповідним типом конфігурації стосунків, є опосередкованість взаємодії та комунікації членів сім'ї третім членом або спільною темою (хвороба, бізнес та ін.), нездатність членів сім'ї із опосередкованими зв'язками обговорювати напруження у діадних стосунках, тобто триангуляція за М. Боуеном [321],

регуляція сімейних, зокрема подружніх стосунків, зовнішніми впливами розширеної сім'ї [290].

Характеристиками конфліктного патерну циркулярної взаємодії К.В. Седих вважає виражені розриви у конфігурації стосунків, емоційну насиченість із одночасною конфліктністю зв'язків між членами нуклеарної сім'ї. При цьому емоційна дистанція між членами сім'ї різна, межі нуклеарної сім'ї закриті або дифузні, автономно-хаотична стратегія (бунт) поведінки дитини, підтримання близькості, особливо у подружній підсистемі, завдяки сваркам.

Альянсно - коаліційний патерн циркулярної взаємодії, перш за все, характеризується утворенням міжпоколінних коаліцій, що допомагає членам сім'ї впоратися з «сильнішим» членом сім'ї, досягти достатнього рівня самоповаги, зменшити тривогу та контролювати третю сторону [289]. Виявлені К.В. Седих різновиди коаліцій відповідають визначенням О.В. Черніковим, а саме, коаліція одного батька за дитиною проти іншого батька, коаліція бабусі (дідуса) з дитиною проти обох або одного з батьків (частіше при спільному проживанні), коаліція батька з одним із дітей (улюбленець), коаліція одного з подружжя зі своїми батьками (або одним батьком) проти іншого члена подружньої діади [290].

Ознаками гармонійного (збалансованого) патерну сімейної взаємодії К.В. Седих називає сильні та середні зв'язки в нуклеарній сім'ї, близьку емоційну дистанцію між членами нуклеарної сім'ї, нормальні сімейні межі, тобто достатній обмін із навколишнім середовищем, баланс «брати-віддавати», достатню автономію кожного члена сім'ї при насичених емоційних зв'язках, адекватний розподіл обов'язків та делегування відповідальності, дрейфування батьків між полюсами контролю та ризику по відношенню до дітей, автономно-впорядковану стратегію поведінки дитини, різноманіття та відсутність усталених (ригідних) форм регулювання напруження у сім'ї, здатність до відкритої комунікації та оптимістичні сімейні наративи [289]. Враховуючи складність та різноманіття сімейних взаємодій, їх часову мінливість, К.В. Седих вказує, що актуальні патерни взаємодії виявляються пов'язаними із трансляцією моделей взаємин з покоління до покоління та впливом макросистем (особливостей суспільного

життя, етнічно-колективних архетипічних уявлень щодо сім'ї та сімейних стосунків) [290].

1.3. Сімейні чинники тютюнової поведінки та проблема дослідження функціонування сімейної системи при тютюнопалінні

В межах досліджень сімейної проблематики здійснені спроби пояснення адикцій, згідно яким сімейна ситуація та стиль сімейних стосунків є чинниками, що впливають на формування та перебіг залежних форм поведінки. Найчастіше джерелами адиктивної поведінки вважають дефекти соціалізації в сім'ї та дисфункції сімейних стосунків. Також сімейними факторами ризику виникнення адикцій за результатами різних досліджень можна назвати: емоційну відчуженість в родині на ранніх етапах онтогенезу; конфліктність батьків в сім'ї; розлучення батьків; дезгармонії сімейного виховання (гіпо- та гіперпротекція, патологізуючи сімейні ролі, суперечливість материнського та батьківського виховання та взаємодії); адиктивна поведінка матері; позасімейне виховання (зокрема у таких соціальних інституціях, як дитячий будинок та інтернат); наявність сімейнообумовленої психологічної травматизації; порушення партиципативного зв'язку матері і дитини з різних причин; відсутність адекватного контролю за розвитком дитини (ігнорування інтересів та потреб); втрата обох або одного з батьків [3; 24; 60; 66; 73; 97; 102; 108; 367].

Соціально-психологічні теорії сім'ї визначають адикцію як протестну поведінку проти суспільних норм, як результат дефекту соціалізації в сім'ї та відсутності соціально-адаптивного потенціалу. Здебільшого такі висновки зроблено на матеріалі алкогольної та наркотичної адикції, але деякі пояснення можна застосувати до аналізу тютюнопаління. Так, за теорією соціального контролю Д. Елліота [407] в якості сімейних причин тютюнопаління можна назвати напругу у стосунках та неефективну соціалізацію; за моделлю соціального розвитку Дж. Хоукінса та Дж. Вейса паління може бути результатом

браку можливостей отримати заохочення, несформованості навичок стосунків з іншими задля отримання заохочення та схвалення соціально бажаними засобами, що стимулює прихильність до курців-однолітків [416]; за теорією соціальної взаємодії Дж. Брука в якості можливих причин виступають девіантна поведінка батьків, слабе піклування та неефективний контроль [393].

Вивчення батьківсько-дитячих стосунків як чинника ризику вживання тютюну представлено у роботі J. Сапо та ін, де проаналізовано різні стилі комунікації і контролю, як чинник підліткового паління, та показано, що авторитетні стилі виховання зменшують ризик вживання тютюну у підлітковому віці в порівнянні з авторитарним, потураючим і зневажливим вихованням [394]. Подібні дані показані у дослідженнях С. Jackson та ін., за результатами якого неефективні стилі виховання, дефіцит комунікації і паління в сім'ї пов'язані з підлітковим палінням [422]. У дослідженнях П.В. Дика показано, що підлітки-курці оцінюють поведінку батьків більш ворожою, непослідовною та директивною ніж підлітки, які не палять [79]. В дослідженнях Р. Амато показано зв'язок низького рівня згуртованості та взаємної підтримки в сім'ях із більшим споживанням тютюну [381].

Недоліком вказаних досліджень можна вважати неврахування системних характеристик функціонування сім'ї, що пов'язані з проявами надіндивідуальних системно обумовлених якостей її членів.

Системно-орієнтовані теорії сім'ї розглядають хімічну адикцію (алкогольну та наркотичну) як «сімейну хворобу» - патологічний спосіб та результат підтримання рівноваги в системі сімейних або інших стосунків [229; 230] та визначають у якості чинників ризику виникнення адикцій стилі сімейної взаємодії, сімейні ролі та межі. Підкреслюється значущість так званого «порочного кола», коли діти відтворюють несприятливу сім'ю своїх батьків. Так, у сімейної теорії адикції М.Д. Стентона та Т.К. Тодда наголошується особлива роль адикції для підтримання сімейної стабільності, коли сім'я нездатна до врегулювання криз, що стимулює псевдоіндивідуалізацію як наслідок травматичних втрат, страху розлуки та ін. [315].

Р. Кляйн та А. Канніхт вказують на взаємозалежність між адиктивною поведінкою та системою сімейних взаємин, де важко визначити пріоритет одного чи іншого: тобто не зрозуміло, чи специфічні сімейні стосунки обумовлюють розвиток адикції чи адикція стає фактором розвитку певних сімейних стосунків [128].

В.Д. Москаленко, зазначаючи системний сімейний характер адикцій, виділяє специфічні дисфункціональні сімейні стосунки із феноменом співзалежності, як патологічного стану членів сім'ї із хімічною залежністю [229]. Співзалежність, що обумовлена емоційним залученням, не тільки викликає психологічні ефекти подібні до залежності, а й пов'язана із будовою сімейних стосунків за принципом трикутника С. Карпмана, що перешкоджає усуненню адиктивної поведінки [95; 255].

Найбільш розробленою є системно-сімейна проблематика алкогольної сім'ї [205; 206; 229]. Так, В.Д. Москаленко характеризує алкогольну сім'ю як нездорову, нестабільну, із перенаправленням енергії підтримки сімейної стабільності на алкоголізм замість створення здорового середовища для особистісного зростання. Він виділяє п'ять специфічних ознак алкогольної сім'ї: розмитість, нечіткість сімейних меж в наслідок неупорядкованості та непередбачуваності багатьох сторін життя сім'ї; заперечення сімейних проблем пов'язаних зі споживанням алкоголю (сімейний секрет); мінливість задоволення базових потреб членів сім'ї в тому числі дітей; низька самооцінка (особливо уразливими є діти) та депривація потреби в увазі; недолік інформації про те, як функціонують здорові сім'ї.

Отже, у системній сімейній психології наголошується дисфункціональність сім'ї при адикції, що виявляється запереченням проблем та підтримкою ілюзій, браком інтимності, незмінністю сімейних ролей та правил, конфліктністю у сімейних стосунках, дисфункціональними межами сім'ї, наявністю табуованої інформації (секрет сім'ї), схильністю до полярних категоричних суджень та абсолютизації волі [229; 290].

Приналежність тютюнопаління до адиктивних форм поведінки дозволяє зробити припущення про те, що тютюнопаління як стійкий поведінковий патерн, модифікує функціонування сімейної системи. При цьому, на відміну від алкогольної та наркотичної залежності, для тютюнової адикції характерним є відсутність важких деструкцій особистості та грубих порушень поведінки курця, а також повільний та відстрокований характер розладів здоров'я пов'язаних з палінням, що обумовлює більшу соціальну толерантність до паління ніж до інших хімічних адикцій. Завдяки асиміляція соціокультурного контексту паління вбудовується у індивідуальну картину світу особистості та сімейну ідеологію і відбивається на функціонуванні сім'ї, до складу якої входить курець – з одного боку, а з іншого – досвід власного паління та сімейних зв'язків із курцями, може модифікувати ставлення до паління.

Тому модель дисфункціональної сім'ї з хімічною адикцією (алкогольною або наркотичною) не може бути механічно перенесена на функціонування сімейної системи при тютюнопалінні. Трактування паління як сімейної проблеми обумовлює необхідність вивчення феноменів функціонування сімейної системи при тютюнопалінні.

Висновки до 1 розділу

1. Тютюнопаління розглядається як міждисциплінарна наукова проблема, що має надзвичайну соціальну значущість. Попри масштабні антитютюнові заходи, як на державному рівні так і на рівні громадських ініціатив, розповсюдженість паління залишається високою. Основними підходами до дослідження феноменів тютюнопаління є медико-біологічний, що аналізує закономірності формування тютюнової залежності та її біологічну детермінацію; соціокультурний, що характеризує девіантність, соціальну контекстуальність та соціокультурну детермінацію через систему суспільних значень, ставлень, міфів, метафор та символів паління; психологічний, що розглядає тютюнову адикцію як наслідок психологічних дефіцитів та деформацій особистісного розвитку.

2. У межах основних психологічних теорій присутні положення, що можна застосувати до пояснення тютюнової поведінки. У психодинамічних теоріях тютюнова поведінка розглядається як деформація розвитку особистості; у біхевіоральній психології тютюнопаління є порушенням поведінки у результаті навчання та підкріплення; у когнітивних концепціях генеза паління пов'язана з ірраціональними дезадаптивними переконаннями у картині світу особистості, у діяльнісному підході паління – це помилково опредмечена потреба за механізмом зрушення мотиву на мету; у екзистенційно - гуманістичному підході – це наслідок блокування самоактуалізації, інтеракціоналізм визначає будь-яку поведінку людини, в тому числі і паління, як соціальну матрицю з таких функціональних одиниць: дія, значення, роль, особистість, група. Отже, проблематика тютюнопаління та тютюнової залежності розкривається у психологічних дослідженнях здебільшого з позицій проблеми особистості, що є об'єктом різноманітних впливів, результуючою зовнішніх та внутрішніх умов розвитку. Основною сферою життєдіяльності людини виступає сім'я, від її функціонування залежить розвиток та життєвий шлях окремих особистостей та здоров'я соціуму в цілому. Включення тютюнової поведінки у життєвий простір сім'ї на тлі розповсюдження інформації про негативний вплив паління на курця та його найближче оточення, суспільних трансформацій толерантності щодо паління обумовлюють необхідність у детальному вивченні проблеми паління у сімейному контексті.

3. Сімейний контекст тютюнової поведінки доцільно аналізувати інтегруючи системний підхід із положеннями символічного інтеракціонізму, функціонального, девелопменталістського та раціонально-емотивного підходів до дослідження сім'ї. Перевага системного підходу до вивчення паління як сімейної проблеми полягає в тому, що він дозволяє розглянути сім'ю на різних рівнях функціонування як цілісність, всі складові та процеси якої взаємозалежні та взаємообумовлені, і яка описується взаємодоповнюючими механізмами прагнення системи до збереження стабільності та прагнення до змін. У системному підході до розгляду сім'ї підкреслюється її проміжне положення між соціумом та

індивідом, що розкриває соціокультурну контекстуальність паління в сім'ї. Розглядаючи сім'ю як систему, що здатна до самоорганізації, самостабілізації та саморегуляції, можна припустити, що паління вбудовується в систему сімейного функціонування.

4. На підставі узагальнення існуючих психологічних моделей сімейної системи доцільним виявляється вивчення наступних параметрів сімейного функціонування: структурних – сімейних підсистем, згуртованості, ієрархії, гнучкості, меж, організації, контролю, особливостей взаємостосунків; процесуальних – характеристик, пов'язаних з життєвим циклом сім'ї, комунікації та регуляторів сімейної системи; історичних – характеристик сімейного функціонування у вертикальному зрізі, соціокультурного контексту сімейної ідеології щодо паління, сімейної історії.

5. Аналіз літератури показує, що чинниками, які впливають на формування та перебіг адиктивних форм поведінки є дефекти соціалізації в сім'ї та дисфункції сімейних стосунків. Системно-орієнтовані теорії сім'ї розглядають адикцію (на моделях алкогольної та наркотичної залежності) як «сімейну хворобу» - патологічний спосіб та результат підтримання сімейного гомеостазу в системі сімейних стосунків, визначають специфічні ознаки дисфункціональної сім'ї при адикції та доводять взаємозалежність адиктивної поведінки та системи сімейних взаємин. Підкреслюється значущість так званого «порочного кола», коли діти відтворюють несприятливу сім'ю своїх батьків. Існуючі дослідження паління у сімейному контексті є фрагментарними та не враховують системні характеристики функціонування сім'ї. В якості сімейних чинників вживання тютюну, здебільшого в структурі підліткового паління, вказуються дефекти батьківського виховання, дефіцит комунікації, низький рівень згуртованості та взаємної підтримки в сім'ї.

6. Приналежність тютюнопаління до адиктивних форм поведінки дозволяє зробити припущення про те, що тютюнопаління як стійкий поведінковий патерн, модифікує функціонування сімейної системи. Завдяки асиміляції соціокультурного контексту паління вбудовується у індивідуальну картину світу

особистості та сімейну ідеологію і відбивається на функціонуванні сім'ї, до складу якої входить курець – з одного боку, а з іншого – досвід власного паління та сімейних зв'язків із курцями, може модифікувати ставлення до паління. На відміну від алкогольної та наркотичної, для тютюнової адикції характерною є відсутність важких деструкцій особистості та грубих порушень поведінки курця, а також повільний та віддалений характер розладів здоров'я пов'язаних з палінням, що визначає більшу соціальну толерантність до паління ніж до інших хімічних адикцій. Тому модель функціонування сім'ї з хімічною адикцією (алкогольною або наркотичною) не може бути механічно перенесена на функціонування сімейної системи при тютюнопалінні. Тракткування паління як сімейної проблеми обумовлює необхідність вивчення феноменів функціонування сімейної системи при тютюнопалінні.

Основні положення цього розділу викладені у публікаціях автора: [158; 159; 160; 170; 174; 177; 178; 311].

РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПТУЛЬНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ СІМЕЙНОЇ СИСТЕМИ ПРИ ТЮТЮНОПАЛІННІ

2.1. Методологічні засади та концепція дослідження сімейного функціонування при тютюнопалінні в сім'ї

Зниження соціальної стерпності та засудження паління у соціумі завдяки асиміляції соціокультурного контексту вбудовується у індивідуальну картину світу особистості та сімейну ідеологію і відбивається на функціонуванні сім'ї, до складу якої входить курець – з одного боку, а з іншого – досвід власного паління та сімейних зв'язків із курцями, може модифікувати ставлення до паління у сімейному просторі. Оскільки у сімейному просторі синергетично переплетені та взаємообумовлені тілесні, когнітивно-емоційні, комунікативні (імпресивні та експресивні) та інтеркомунікаційні процеси (К.В. Седих) [289], зміни соціокультурних норм щодо паління визначають нові проблеми функціонування сімейної системи при палінні, зокрема, занепокоєння здоров'ям в сім'ях курців внаслідок поширення інформації про руйнівний вплив активного та пасивного паління на організм людини, незадоволеність розбіжностями між нормативними еталонами та сімейною реальністю, зниження сімейної стерпності тютюнової поведінки та посилення конфліктності з приводу паління.

Трактування паління як сімейної проблеми обумовлює необхідність вивчення феноменів функціонування сімейної системи при тютюнопалінні та сімейних чинників усталення та ретардації тютюнової поведінки в сім'ї.

Методологічними засадами дослідження психологічних особливостей сімейної системи при тютюнопалінні виступила інтеграція положень системного підходу до сім'ї з положеннями конструктивізму, когнітивно-поведінкової психології та символічного інтеракціонізму, що дозволяє створити *концепцію сімейної семантизації паління*, як пояснювальний принцип варіативності функціонування сімейної системи при тютюнопалінні.

Системний підхід у психології ґрунтується на принципах багатовимірності, рівневості, ієрархічності, полідетермінації та динамічності психологічних структур [16; 260; 263; 276; 279]. При дослідженні функціонування сім'ї при тютюнопалінні ми застосовували *системний підхід* та його принципи цілісності, функціональної детермінованості, інформаційного та енергетичного обміну з середовищем, генетико - ієрархічної організації системи та вертикальної регуляції генетико - ієрархічних рівнів [61]:

Принцип цілісності описує системні властивості процесів та складових (елементів, атрибутів) сім'ї, тобто надіндивідуальні особливості взаємодії та особистості членів сім'ї. Згідно принципу цілісності задля функціонування фундаментальних атрибутів у складі системи в процесі розвитку утворюються спеціалізовані підсистеми. Отже, сім'я як поліфункціональна система має складну будову та психологічну структуру, всі складові якої взаємодетерміновані та взаємозалежні. Тому за умов порушення або дезорганізації однієї з підсистем система втрачає свою цілісність, запускаються ауто- та гетеродеструктивні процеси, які, в свою чергу, відбиваються на інших складових системи. Беручи до уваги ставлення до паління в соціумі та той факт, що курці належать до сімей, тобто включені до цілісної системи сімейного функціонування, не можна ігнорувати системні взаємовпливи, розглядаючи тютюнопаління як суто особистісну проблему.

Принцип детермінації устрою (будови) сімейної системи її функціями визначає сімейну функціональність як системотворчий чинник. Це положення дозволяє вважати функціональний підхід до дослідження сім'ї частиною системного та визначає доцільність використання в аналізі сімейної регуляції тютюнопаління модальності уявлень про вплив паління саме на реалізацію основних системотворчих функцій сім'ї.

Принцип інформаційного та енергетичного обміну системи з середовищем знаходить своє відображення в ідеї відкритості сім'ї як системи. Тому сім'ю доцільно розглядати у зв'язку та взаємообумовленості її функціонування з більш великими соціальними системами, до яких вона входить як підсистема, та більш

дрібними системами, що утворюють її (сімейні холони, в тому числі окремий член сім'ї).

Системні принципи ієрархічної структурно - рівневої організації системи та вертикальної регуляції генетико - ієрархічних рівнів описують специфічну будову, механізми функціонування кожного рівня та вертикальної регуляції рівнів [241; 245; 335; 348; 392], що проявляє здатність сімейної системи до самоорганізації.

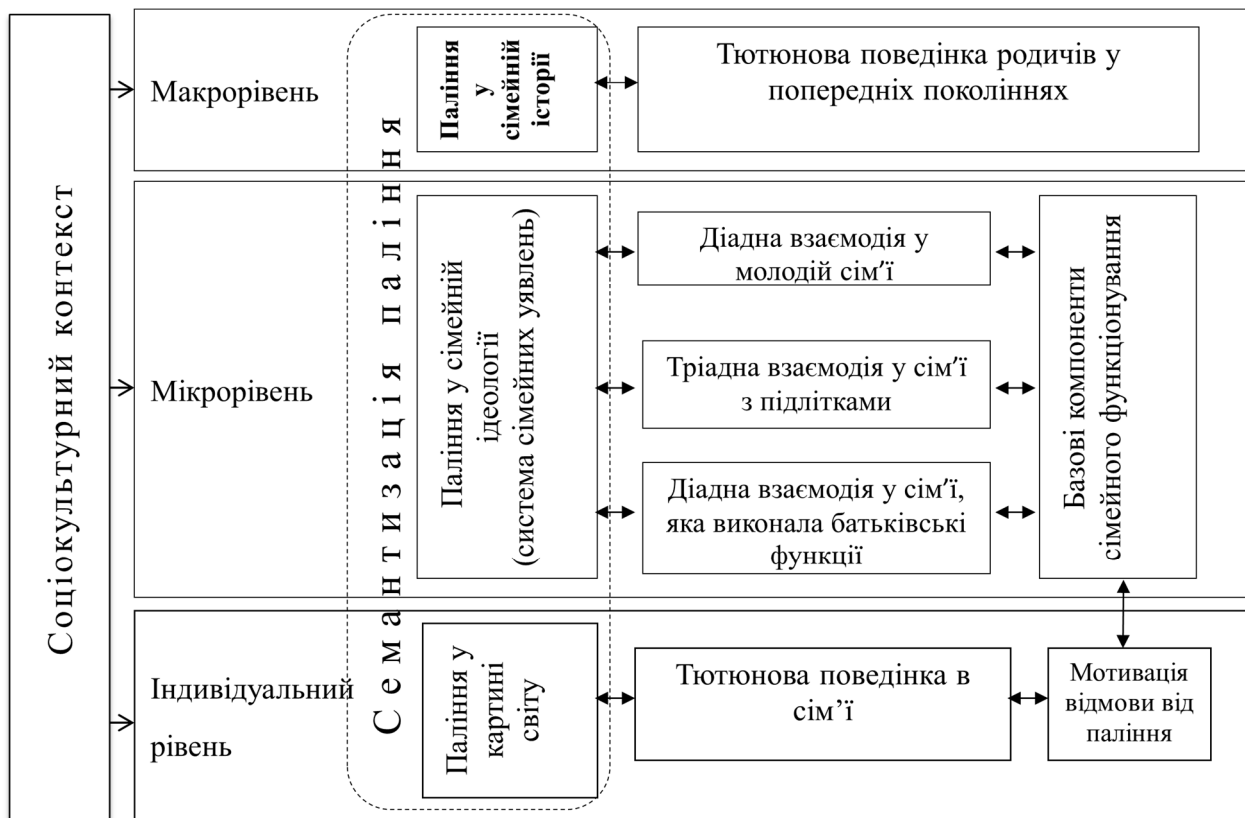

Рис. 2.1. Концептуальна рівнева модель функціонування сімейної системи при тютюнопалінні

Отже, виходячи з загальних положень системно-сімейного підходу *сімейна система* при тютюнопалінні – це відкрита цілісна система, що функціонує на різних рівнях та характеризується взаємозалежністю та взаємообумовленістю всіх її складових та процесів. Ми вважаємо доцільним аналізувати функціонування сімейної системи при тютюнопалінні на макро-, мікро- та індивідуальному рівнях (рис. 2.1).

Розглядаючи паління як сімейну проблему на *макрорівні* сімейного функціонування слід враховувати тютюнову поведінку родичів попередніх поколінь ставлення до паління у сімейної історії та міжпоколінну сімейну трансляцію патернів тютюнової поведінки.

Психологічний зміст *мікрорівня* функціонування полягає у структурно-змістовних особливостях нуклеарної сімейної системи при тютюнопалінні. До таких характеристик відносяться психологічний клімат сім'ї як інтегральна узагальнена характеристика сімейного функціонування, сімейна згуртованість та адаптація, обумовлений ними тип сімейної системи, рівень задоволеності сімейним функціонуванням як результат розходження між ідеальними уявленнями про сімейне функціонування та їх реальним втіленням, сімейна організація та контроль, експресивність та конфліктність у сімейних стосунках, ставлення до сім'ї, сімейнообумовлені психоемоційні стани, а також врахування специфіки характеристик сімейної взаємодії відповідно та актуальних завдань адаптації на різних етапах життєвого циклу сім'ї.

Процесуальний аспект сімейного функціонування при тютюнопалінні на мікрорівні розкривається в особливостях сімейної системи на різних етапах життєвого циклу сім'ї відповідно до її актуальних завдань: для молодшої сім'ї – взаємна адаптація, для сім'ї з підлітками – перебудова батьківсько-дитячих стосунків, для сімей, які виконали батьківську функцію – відновлення безпосередньої діадної взаємодії.

Вибір цих етапів обумовлений їх відповідністю таким критеріям:

- включеності даних етапів до основних періодизацій сімейного життя;
- пріоритетом регуляторних механізмів у завданнях етапу;
- ілюстративністю в контексті значущості проблеми тютюнопаління у сім'ї – так, для молодшої сім'ї паління виступає в якості засобу регуляції близькості-дистанції та домінування-підкорення, для сімей з підлітками значущою стає проблема контролю та запобігання відтворенню паління підлітками, у сім'ї, яка виконала батьківську функцію, паління актуалізує регулятивні сімейні механізми у зв'язку з віковими проблемами здоров'я.

Таке розкриття процесуальності функціонування сімейної системи співвідноситься із генетичним принципом функціонування систем.

Представлене змістовне наповнення мікрорівня функціонування сімейної системи при тютюнопалінні дає можливість визначити базові компоненти сімейного функціонування, які інваріантні етапу життєвого циклу сім'ї та специфічні особливості діадної взаємодії у молодій сім'ї та сім'ї, яка виконала батьківську функцію, тріадної взаємодії у сім'ї з підлітками.

Базові компоненти сімейного функціонування утворено універсальними параметрами сімейної системи, а саме психологічним кліматом сім'ї, рівнем задоволеності сімейним функціонуванням, сімейною організацією та контролем, експресивністю та конфліктністю у сімейних стосунках, ставленням до сім'ї, сімейнообумовленими глобальною незадоволеністю, нервово-психічним напруженням, сімейною тривогою.

Специфічними параметрами *подружньої взаємодії в молодій сім'ї* виявляються психологічна дистанція, інтимність у коханні, пристрась кохання, відданість у коханні, ніжність у стосунках, спільність комунікації, поведінка під час сварки, розуміння, емоційна привабливість, повага партнерів; *батьківсько-дитячої взаємодії у сім'ї з підлітками* – батьківська невимогливість-вимогливість, м'якість-суворість, автономність-контроль, відкидання-прийняття дитини; відсутність співпраці-співпраця; незгода-згода між дитиною і батьками, батьківська непослідовність-послідовність, батьківська авторитетність, задоволеність стосунками; *подружньої взаємодії в сім'ї, яка виконала батьківську функцію* - психологічна дистанція, ніжність у партнерських стосунках, комунікативна єдність, поведінка під час сварки, розуміння, емоційна привабливість, повага партнерів.

Індивідуальний рівень функціонування сім'ї при тютюнопалінні виявляється у тютюновій поведінці її членів у зв'язку з системно сімейними характеристиками. Розгляд тютюнової поведінки, що передбачає індивідуальний рівень функціонування сімейної системи, спрямовано на аналіз міри ніотинової

залежності, мотивів паління, заміщення палінням психологічних дефіцитів, а також мотивації відмови від паління.

Тютюнова поведінка визначається мотивами стимуляції, підтримки, релаксації, ритуалізації, ваблення, рефлексорного (автоматичного) паління та рівнем ніотинової залежності. Оскільки тютюнопаління є фіктивно-символічною заміщуючою активністю [313], воно проявляється як наслідок загострення психологічних дефіцитів, що викликає дискомфорт, незадоволення та напругу. При цьому потреба у тютюні є не власне потребою, а засобом задоволення базових потреб. Згідно з концепцією Е. Берна [27] паління може виступати заміщенням таких видів «психологічного голоду»: сенсорний (голод за стимуляцією), голод за визнанням (бажання отримати увагу, визнання, вшанування та соціальне приєднання), голод за контактом (прагнення до близьких стосунків та спілкування), сексуальний (у вигляді сексуального сигналу та заміщуючої активності), структурний (пов'язаний із потребою у заповненні часу та регламентації життя), інцидентний (потреба у подіях життя).

Об'єктивно шкідливий вплив тютюну на здоров'я курця та оточуючих людей, амбівалентне ставлення до паління, зростаючий тиск на курця в плані впровадження соціальних програм профілактики та подолання ніотинової адикції виступають чинниками актуалізації проблеми *відмови від паління* загалом та виникнення відповідної мотивації. Згідно з теорією самодетермінації Р. Райана - Е. Десі мотивацію відмови від паління визначають в категоріях загальних мотивів саморегуляції поведінки [68]. Зокрема, внутрішнього мотиву, що визначається автономною самодетермінованою відмовою від паління, інтраектованого мотиву, що визначає почуття сорому та провини як регуляторів відмови від паління, екстернального мотиву, що пов'язаний із зовнішнім соціальним тиском у відмові від паління та амотивації відмови від паління.

Відповідно до загальних закономірностей сімейних систем тютюнопаління (та курець) або вилучається, або вбудовується у систему сімейного функціонування та підлягає системним принципам екви- та мультифінальності.

Існуючі психологічні моделі сімейної системи дають підстави виділити структурні, процесуальні та трансгенераційні аспекти її функціонування, як важливі для дослідження функціонування сімейної системи при тютюнопалінні.

До структурних характеристик сімейної системи при тютюнопалінні відносяться сімейні підсистеми, межі, згуртованість, ієрархія, гнучкість, організація, контролю, особливості взаємостосунків.

Процесуальні характеристики пов'язані з життєвим циклом сім'ї, комунікацією та регуляцією сімейної системи при тютюнопалінні.

Трансгенераційні характеристики передбачають аналіз сімейного функціонування у вертикальному зрізі, соціокультурної контекстуальності сімейної ідеології щодо паління, сімейної історії паління.

Категорія «*тютюнова сім'я*» визначається нами як сім'я в якій, паління існує та зберігається як стійкий поведінковий патерн одного або декількох членів сім'ї, що обумовлює сімейне функціонування.

Тютюновообумовлене функціонування сімейної системи – процес та результат вбудовування паління в структурні, процесуальні та трансгенераційні аспекти сімейної системи в формі актуальних патернів поведінки, стереотипних циркулярних комунікативних послідовностей та сімейних когнітивно-емоційних утворень, які знаходять своє відображення в сімейній ідеології та взаємодії.

З позицій *символічного інтераціоналізму* система сімейної взаємодії має складні мультивекторні зв'язки із соціокультурними нормами та символами [216]. У фокусі уваги *конструктивізму* знаходяться особистісні процеси інтерпретації реальності, сенсоутворення, організації досвіду та будовання на їх основі поведінки у соціальному контексті [23; 51; 370; 397; 398]. Ці ідеї можна вважати плідними для опису паління в якості патерну комунікації, що має символічний зміст та пов'язаний із особистісними очікуваннями від паління у сімейній взаємодії. Крім того, для пояснення відтворення тютюнопаління як когнітивно-емоційного утворення та патерну поведінки виявляється доцільним використання положень про картину світу, ставлення особистості, диспозиційний характер установок та феномен когнітивного дисонансу [103; 254; 343].

Розробляючи *концепцію сімейної семантизації паління*, ми вважаємо, що ключовим *моделюючим чинником сімейного функціонування при тютюнопалінні* є не лише факт паління в сім'ї, а *сімейна ідеологія* щодо нього. Таке трактування тютюнопаління в контексті системи сімейного функціонування обумовлено наступним. У психології визнається значення змістовних характеристик суб'єктивної картини світу у опосередковуванні взаємодії особистості із оточуючою та внутрішньою реальністю, детермінації суб'єктивної інтерпретації соціальних ситуацій та виборі поведінкових стратегій, тобто картина світу виступає внутрішньою основою самоідентифікації, регуляції поведінки та взаємодії, здійснення життєвих виборів та образу життя (О.М. Леонтьєв, Е.Ю.Артемьєва, Г.А. Берулава, С.Д. Смирнов) [14; 31; 199; 306]. У системній сімейній психології також має місце ідея конструктивізму про те, що сімейна взаємодія зумовлена контекстом та сенсом [200], що надається подіям та вчинкам членів сім'ї (Г. Бейтсон, П. Вацлавик) [49; 386], а сімейне функціонування та поведінковий цикл в сім'ї управляються системою сімейних уявлень (сімейних конструкцій, сімейних переконань, образом сім'ї), яка включена у картину світу особистості та має тенденцію до трансмісії від покоління до покоління (П. Пепп, Е.Г. Ейдемільер, Г.Я. Варга, А.Б. Холмогорова) [44; 273; 340; 366]. При цьому спільна сімейна історія та спільні семантичні смислові штампи зумовлюють стабільність динаміки сімейних інтеракцій та виявляють їх специфіку на різних етапах життєвого циклу сім'ї.

Під *сімейною семантизацією паління* ми розуміємо процес та результат надання сенсу палінню у картині світу членів сім'ї і його символізації в системі сімейного функціонування. Семантизація паління у системі сімейного функціонування має *рівневий характер* та знаходиться у тісному зв'язку із соціокультурним контекстом.

Соціокультурний контекст щодо паління знаходить своє відображення у функціонуванні сімейної системи на всіх рівнях. Когнітивно-емоційні утворення щодо паління (ставлення, установки, уявлення) у сімейній історії, сімейній ідеології та картині світу особистості існують у вигляді семантичних штампів, що

мають різне походження. Джерелами їх можуть виступати громадська думка, ЗМІ та непрямая реклама, ставлення тютюнопаління у соціальних групах, звичність паління як людської поведінки та його асоціативні зв'язки з відповідними ситуаціями. Отже, у соціумі з'являються образи «особливих функцій паління» як засобу досягнення емоційного комфорту, саморегуляції або комунікації. Небезпека та стійкість таких соціальних установок полягає у легкості паління як поведінкового акту, а значить, і привабливості такого способу досягнення емоційного комфорту для багатьох людей. В той же час, у суспільній свідомості є уявлення про шкоду паління для здоров'я, що мають стримуючу функцію, особливо у поєднанні із неприємними відчуттями від тютюнового диму. Трансляція соціальних установок щодо паління може відбуватися як прямим шляхом, заломлюючись через особистість у вигляді ставлень, установок та стереотипних семантичних образів, так і через сім'ю як соціальну систему, що входить до більш великих соціальних систем.

Так, на *макрорівні* сімейного функціонування семантизація паління обумовлена представленістю паління в сімейній історії, тобто патернами тютюнової поведінки родичів попередніх поколінь, асоціативним зв'язуванням паління з ситуативним контекстом та статусно-рольовими позиціями родичів-курців, а також традиціями ставленням до паління в сім'ї.

Сімейні когнітивно-емоційні утворення – це ставлення, уявлення, установки, стереотипи, система сенсів щодо паління, які через асиміляцію та акомодацию соціокультурного контексту [254] в формі конструктів сімейної історії мають програмуючий вплив та транслуються від покоління до покоління. Сімейні когнітивно-емоційні утворення щодо паління знаходять своє відображення у сімейній ідеології, яка є результатом історії розвитку сім'ї у декількох поколіннях, тобто вертикальному (генетичному) макрорівневому зрізі функціонування сімейної системи. Під впливом системних сімейних процесів тютюнова поведінка родичів та її наслідки, місце родичів-курців у сімейній системі та особливості стосунків з ними формують образ паління в сім'ї, його дозвіл, обмеження або табування, традиції та цінності щодо паління.

Міжпоколінна трансляція патернів тютюнопаління пов'язана із формуванням сімейних норм та правил щодо паління, які на рівні нуклеарної сім'ї (*мікрорівні сімейного функціонування*) мають вигляд *уявлень про вплив паління на реалізацію сімейних функцій*, переконань та установок щодо дозволу, обмежень або табування (вікового, статевого, рольового, статусного та ін.) паління. Уявлення про вплив паління на функціонування сім'ї взаємообумовлюють сімейну регуляцію, а також феномени використання паління в сім'ї. Значення та сенси, що надаються палінню, взаємообумовлюють систему діадної та тріадної взаємодії у нуклеарній сім'ї.

Індивідуальний рівень сімейної семантизації паління відображується у особистісних когнітивно-емоційних утвореннях у картині світу особистості (у психосемантичній репрезентації паління, образу життя «тютюнової сім'ї», установок щодо паління у зв'язку із загальними ірраціональними установками та базисними переконаннями), що обумовлюють та моделюють патерни поведінки.

Картина світу особистості є багаторівневим відображенням цілісного предметного світу в психіці, яка включає сукупність особистісних сенсів зафіксованих в формі усталених уявлень щодо реальності, знань про світ, про себе та інших, інтегративних ставлень до об'єктів, явищ та ситуацій, опосередковує взаємодію особистості із оточуючою та внутрішньою реальністю, детермінує суб'єктивну інтерпретацію соціальних ситуацій та вибір поведінкових стратегій, тобто виступає внутрішньою основою самоідентифікації, регуляції поведінки та взаємодії, здійснення життєвих виборів та образу життя [14; 30; 31; 143; 244; 257; 305; 306]. Структурно - змістові характеристики індивідуальної картини світу («імпліцитної теорії реальності») включають когнітивно-емоційні імпліцитні уявлення (базисні переконання) за основними блоками – теорія власного «Я», теорія оточуючого світу, теорію відносин «Я» та світу [408; 424].

Категорія *ставлення* особистості описує внутрішню, суб'єктивну, індивідуально-вибіркову сторону всіх зв'язків особистості зі світом, та пов'язаний з нею потенціал активності. У категорії «ставлення» акцентовано зв'язок людини та об'єкту ставлення (іншої людини), що пронизаний емоційною оцінкою,

надситуативність, імпліцитність та потенційність, готовність до актуалізації дій [188]. Отже, ми вважаємо, що ставлення до паління – є імпліцитним, замаскованим, відбивається у ситуації взаємодії курця і членів його сім'ї та має тенденцію до сімейної трансляції.

Категорію *установка* в загальному вигляді можна визначити як цілісну модифікацію стану особистості, що спрямовує її реакції та інтеракції [32, С. 364-373]. За диспозиційною концепцією установки в якості основних видів реакцій на соціально значущі подразники (одним з яких є паління) визначаються поведінка, поведінкові інтенції (наміри, очікування або плани дій), ідеї, що супроводжують вчинки; переконання або когніції; афективні реакції (емоції) [141, С. 44-48]. Диспозиційний характер установок щодо паління, його репрезентація у картині світу особистості, засвоєння тенденції думати про предмет або проблему певним чином, виявляти стереотипні емоційні реакції та поведінку, мають суттєве значення у аналізі тютюнової поведінки курця та реакцій на паління членів його сім'ї.

Саме *сімейна семантизація паління* окреслює та визначає спектр феноменів функціонування сімейної системи при тютюнопалінні та їх символічного вираження. Надання в сімейній ідеології палінню значення неприпустимого явища, його табування та засудження курців, визнання паління в сім'ї проблемою, що потребує усунення, визначає паління в якості сімейного стресору та запускає різні форми сімейного копіngu, в тому числі конфліктні. За умов нейтрального (толерантного) ставлення до паління в сім'ї, тютюнова поведінка членів сім'ї не стає специфічним сімейним стресором, оскільки вона розглядається в сім'ї як «особливість», шкідлива звичка в низці різноманітних звичок та схильностей, їй не надається важливого значення для сімейного функціонування. При лібералізації паління, приписуванні йому особливих «умовно-позитивних» сенсів, що «сприяють» деяким аспектам сімейного функціонування, паління стає неадекватним стереотипним патерном сімейної взаємодії, засобом «вирішення» сімейних проблем відповідно до його сенсів у сімейній ідеології та актуалізованих психологічних дефіцитів.

Варіативність сімейного функціонування пов'язана із уявленнями про вплив паління на реалізацію сімейних функцій, індивідуальними когнітивно-емоційними утвореннями щодо паління у картині світу, незадоволенням базових потреб, тобто переживанням психологічних дефіцитів, роллю паління у сімейному функціонуванні та може характеризуватися як стабілізаційними (морфостатична функція паління) так і дестабілізаційними, дезорганізаційними ефектами як передумовою трансформацій (морфогенетична функція паління).

Тютюнова поведінка вбудовується у сімейне функціонування на всіх рівнях у якості патерну комунікації, що має символічний зміст. Варіативність такої «вбудованості» взаємообумовлена протиріччям між уявленнями про вплив паління на реалізацію сімейних функцій та тютюнопалінням в сім'ї, а також динамікою життєвого циклу сім'ї та актуалізацією відповідних сімейних завдань етапу.

На індивідуальному рівні дисфункціональність сімейної системи проявляється у депривації значущих потреб, тобто переживанні психологічного дефіциту. Психологічний *дефіцит* (голод) – стан дефіциту задоволення базових потреб, формою реалізації яких виступає заміщення у вигляді паління.

Оскільки паління відповідає основним характеристикам симптоматичної поведінки, що визначено у системній сімейній психотерапії [19; 42; 45; 142; 209; 240; 290; 348; 358], а саме вплив тютюнопаління на оточуючих та слабкий контроль з боку курця, його можна розглядати як симптом. Спираючись на ідеї *адаптивності функціонування сімейної системи* та «доцільності» в ній симптоматичної поведінки, ми припускаємо, що паління в сім'ї як симптом відповідно до принципу еквіфінальності може мати різне походження та різне призначення в сімейній системі. Саме, адаптаційний зміст функціонування сімейної системи дозволяє характеризувати паління з позицій хибного способу вирішення сімейних завдань, наприклад спільне паління задля об'єднання.

Ми вважаємо, що паління може використовуватися як *комунікативна метафора* (повідомлення) [460], наприклад у вигляді символізації почуттів, експресія яких блокована у сім'ї; як частина циркулярної комунікативної послідовності інтеракцій, яка виконує певні символічні функції, але залишається

прихованою від свідомості членів сім'ї (агнозія); як засіб реалізації влади, гніву, проєкції та перетворення внутрішньоособистісного конфлікту у міжособистісний; а також виконувати загально морфостатичну та морфогенетичну функції.

Циркулярна каузальність паління виявляється у послідовності інтеракцій, ланки якої обумовлюють одна одну та замикаються в коло, тобто повертаються на початок ланцюжка.

Можна навести такі приклади циркулярних послідовностей у сімейній взаємодії.

1. Приклад типової циркулярної послідовності у ригідно-комплементарній діадній взаємодії. 1) Чоловік палить, але йому це заборонено лікарем. 2) Дружина виявляючи турботу та піклування намагається знизити шкоду для його організму від паління (купує вітаміни, готує та подає «здорову їжу»). В цієї ситуації чоловік відчуває себе оточенням турботою, а жінка – потрібною. 3) Чоловік зменшує паління або припиняє паління. 4) Дружині більше не потрібно піклуватися за зниження шкоди від паління, отже вона виявляє менше турботливості та відчуває себе менш «потрібною» для чоловіка. 5) Чоловік відчуває менше турботи з боку дружини, отже, відчуває себе менш любимим. 6) Намагаючись повернути любов та турботу дружини чоловік знову палить.

2. Приклад типової циркулярної послідовності щодо каналізації гніву та зміщення предмету діадного конфлікту.

1) Жінка палить, паління посилюється у ситуації стресу та нервового напруження. 2) Чоловік переживає роздратування на адресу дружини, яке, з його точки зору, є неприпустимими, або предмет гніву є неусвідомленим, тому, йому потрібен формальний привід для прояву негативних емоцій. 3) Зручним приводом стає паління дружини. Отже, чоловік час від часу «вихлюпує гнів» виказуючи незадоволеність палінням дружини. 4) Дружина відчуває провину. 5) Щоб позбутися власної провини та гніву чоловіка дружина припиняє палити. 6) Дружина очікує більшої прихильності та схвалення від чоловіка. 7) Чоловік втрачає «паління» як універсальний формальний привід для виявлення гніву. 8) Роздратування чоловіка зростає не знаходячи виходу, отже, чоловік вишукує

будь-які, навіть дріб'язкові, формальні приводи для критики. 9) Постійна критика з боку чоловіка стимулює у дружини переживання стресу та напруження. 10) Дружина закурює внаслідок стресу, повертаючи чоловікові звичний привід для періодичного скидання напруження.

3. Приклад типової циркулярна послідовність тріадної взаємодії при палінні підлітка.

1) Батько відсторонений від виховання підлітка. 2) Виявляється факт паління підлітка. Його «ловлять на гарячому» 3) Мати відчуває провину за «паління» підлітка, та обурюється тим, що повинна сама відповідати за поведінку дитини і дисциплінувати його. 4) Мати дорікає батькові за пасивну позицію по відношенню до батьківських обов'язків. 5) Батько намагається впоротися з проблемою, проявляючи батьківську поведінку. 6) Підліток припиняє палити. 7) Мати втрачає домінуючу позицію щодо виховання, відчуває зниження своєї значущості в сім'ї та втрату «незамінності» для підлітка. 8) Мати критикує батьківську поведінку та доводить, що він все робить неправильно. 9) Батько відсторонений від виховання. В цієї послідовності паління підлітка виконує декілька функцій одразу: регуляцію материнсько-підліткової дистанції в інтенсивних амбівалентних стосунках прихильності-роздратування, а також прагнення підлітка «мати» батька.

Отже, в наведених прикладах, остання ланка поєднується з першою. Такі циркулярні послідовності ілюструють морфостатичну функцію паління в сім'ї, є стійкими, часто повторюваними та прихованими від свідомості членів сім'ї.

Паління вбудовується в функціонування сімейної системи та автоматично займає дефіцитарні ніші, виконуючи такі різноманітні функції в сім'ї – сигнальну, символічну, копінгову, каналізацію негативних емоцій, скидання сімейної напруги, зміщення конфлікту, реалізації влади, опосередковування сімейної комунікації. Морфостатична функція паління полягає у його фіксації як патерну комунікації в нуклеарній сім'ї, тобто консервації сімейного стану. Морфогенетична функція паління характеризується потенціалом змін через кризу. Коли сімейна ситуація стає суб'єктивно нестерпною внаслідок накопичення незадоволеності,

відбуваються зміни функціонування сімейної системи, в тому числі індивідуальна та сімейна активність спрямована на подолання паління.

Отже, системний сімейний сенс паління взаємопов'язаний із варіативністю сімейного функціонування, індивідуальними та сімейними когнітивними схемами, що передбачають заміщення психологічних дефіцитів палінням, а також сімейних стереотипів взаємодії, як результат усталення тютюнової поведінки.

Сімейно обумовлений механізм маніфестації та фіксації тютюнопаління як патерну поведінки розкривається у поєднанні змістовних характеристик семантизації паління на різних рівнях з характеристиками функціонування сімейної системи та переживанням психологічного дефіциту (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Сімейнообумовлений механізм маніфестації та фіксації тютюнової поведінки

Суб'єктивна семантика паління визначається як система сенсів (індивідуальних коннотативних значень), яка є результатом асиміляції образу паління у соціумі та ставлення до паління у сім'ї та зафіксована у вигляді когнітивно-емоційних утворень щодо паління у картині світу особистості. У

індивідуальній картині світу суб'єктивна семантика паління є результируючою соціокультурної та сімейної трансляції системи значень та ставлення до паління виявляючи складні діалектичні зв'язки загальнокультурних та сімейноспецифічних сенсів та символів, виступаючи предиктором поведінки та міжособистісної взаємодії.

Психологічний дефіцит визначається як депривація задоволення базових потреб, що супроводжується емоційним напруженням. Спираючись на концепцію психологічного голоду Е. Берна [27], виділяються сенсорний, визнання, контакту, сексуальний, структурний, інцидентний види психологічного дефіциту.

Дисфункціональність сімейної системи полягає у порушеннях реалізації сімейних функцій внаслідок чого блокуване задоволення базисних психологічних потреб її членів, перед усім потреби у безпеці та захищеності, прийнятті та схваленні, особистісному зростанні та самоактуалізації [44; 215; 241; 365].

Для пояснення посилення ефекту взаємодії факторів суб'єктивної семантики паління, що пов'язана із соціокультурним контекстом паління та ставленням до нього у сімейній ідеології, дисфункціональності сімейної системи, що характеризує порушення надіндивідуальних системних характеристик сімейного функціонування та індивідуальних характеристик особистості пов'язаних із переживанням психологічного дефіциту у механізмі маніфестації та фіксації тютюнопаління ми використовуємо принцип синергії [129].

Суб'єктивна семантика програмує формування очікувань від паління, тобто приписування дії тютюну «особливих» функцій як у персональному так і у сімейному просторі та може провокувати паління.

За умов наявності суб'єктивно значущих умовно-позитивних сенсів паління у картині світу особистості та загострення психологічних дефіцитів виникають компенсаторні очікування від паління, специфіка яких обумовлена видом дефіциту. Так, наприклад, збіг установки на те, що паління долає нудьгу та запобігає монотонії, із структурним голодом, тобто загостренням дефіциту щодо структурування часу, активності та регламентації життя, викликає проекцію психологічного очікування щодо відповідного ефекту тютюну.

За умов порушення сімейного функціонування, що визначається дисфункціональністю сімейної системи та незадоволеністю базових потреб у сім'ї, актуалізуються очікування комунікативних, сигнальних, копінгових та ін. функції паління у сімейному просторі. При цьому очікування можуть характеризуватися різною модальністю. Наприклад, за умов установки про полегшення завдяки палінню «важких» розмов, сімейний конфлікт може привести до специфічних умовно-позитивних очікувань у сімейній взаємодії. За умов актуалізації установки про сигнальну функцію паління, тобто демонстрації свого психоемоційного стану, очікуванням від паління у сімейній взаємодії може бути привертання уваги до незадовольняючої взаємодії або сімейної ситуації в цілому.

За умов дисфункціональності сімейної системи на тлі загострення психологічного дефіциту (незадоволення базових потреб), виникає переживання незадоволеності, для редукації якої необхідним стає напруження адаптаційних механізмів та пошук засобів подолання психологічного дискомфорту. Наприклад, дисфункціональна сімейна система, що характеризується надмірною емоційною дистанцією, нездатна задовольнити афіліативні потреби членів сім'ї. Отже загострюється голод за контактом, для подолання якого можуть бути задіяні різноманітні засоби – включення у нові стосунки, сублимація у діяльності, заміщуюча активність та ін.

Сукупний вплив пошуку подолання психологічного дискомфорту, очікувань компенсації психологічних дефіцитів та очікувань від паління у сімейній взаємодії призводить до маніфестації паління як спроби перевірити ці очікування. Оскільки такі очікування неминуче реалізуються за принципами «самоздійснюваного пророцтва», самоіндукції та специфічного сприйняття і інтерпретації ситуацій, коли приписування об'єктивної реальності суб'єктивного значення обумовлює поведінку (теорема Томаса) [72; 190], тютюнопаління відтворюється. Поступово збільшується кількість суб'єктивно важливих сенсів та коло ситуацій паління, відбувається фіксація тютюнової поведінки у досвіді паління та сімейної взаємодії.

Отже, ключову роль в сімейнообумовленому психологічному механізмі маніфестації та фіксації тютюнової поведінки відіграє суб'єктивна семантика паління, що визначає проєкцію очікувань – сімейних, міжособистісних або особистісних на дію тютюну.

Таким чином, функціонування сімейної системи при тютюнопалінні взаємообумовлене суб'єктивним конструюванням та інтерпретацією сімейних ситуацій і явищ, системою символічних значень та суб'єктивних сенсів паління у картині світу курця та членів його сім'ї.

Дослідження функціонування сімейної системи на різних рівнях при тютюнопалінні виходило з наступних гіпотез, які витікають з моделі.

Загальна гіпотеза дослідження: тютюновообумовлене функціонування сімейної системи має рівневий характер, пов'язане із суб'єктивною семантикою паління в сімейній ідеології та індивідуальній картині світу, взаємообумовлене включенням паління в життєвий простір сім'ї в якості патерну взаємодії, який характеризується символічним змістом та несе в собі комунікативну метафору.

Окремі гіпотези дослідження:

- Результатом семантизації паління на різних рівнях сімейного функціонування є когнітивно-емоційні утворення в сімейній ідеології та індивідуальній картині світу, які позначаються на маніфестації та фіксації паління та мають тенденцію до відтворення від покоління до покоління.
- Семантизація паління на мікрорівні сімейного функціонування виявляється у варіативності уявлень про вплив паління на реалізацію сімейних функцій, які залежать від тютюнового статусу та етапу життєвого циклу сім'ї. Наявність суперечності між палінням в сім'ї та уявленнями про вплив паління на реалізацію сімейних функцій визначає емоційно-оцінний тон сімейного функціонування.
- Когнітивно-емоційні утворення щодо паління в актуальному сімейному просторі пов'язані із структурно-змістовими характеристиками функціонування сімейної системи.

- Семантизація паління на індивідуальному рівні проявляється у когнітивно-емоційних утвореннях щодо паління у картині світу особистості відповідно її тютюновому статусу.
- Сімейне функціонування при тютюнопалінні має стадіальну специфіку відповідно до психологічних завдань сім'ї на різних етапах життєвого циклу,
- Характеристики сімейного функціонування у залежності від суб'єктивної семантики паління в сім'ї визначаються типологічними особливостями уявлень про вплив паління на реалізацію сімейних функцій відповідно до етапів життєвого циклу сім'ї
- Тютюнова поведінка має типологічні і структурні особливості та включена у життєвий простір сім'ї в якості патерну взаємодії, який несе комунікативну метафору та виконує морфостатичну та/або морфогенетичну функції в сімейній системі. Складові тютюнової поведінки взаємопов'язані із установками щодо паління, базовими компонентами сімейного функціонування, параметрами подружньої і батьківсько-дитячої взаємодії.
- Мотивація відмови від паління визначається характеристиками тютюнової поведінки та сімейного функціонування та має специфіку на різних етапах життєвого циклу сім'ї.

2.2. Методологія, дизайн та організація дослідження

Змістом дисертаційного дослідження є опис феноменології та закономірностей функціонування сімейної системи при тютюнопалінні. Центральним положенням дисертаційного дослідження є обґрунтування тютюновообумовленого функціонування сімейної системи, що засноване на вбудовуванні паління до структурних, процесуальних та трансгенераційних аспектів сімейної системи у формі актуальних стереотипних комунікативних патернів та сімейних когнітивно - емоційних утворень.

Наукова проблема дослідження полягає у визначенні психологічних феноменів, закономірностей та специфіки функціонування сімейної системи при тютюнопалінні на різних етапах життєвого циклу сім'ї, що передбачає виявлення базових характеристик та варіативності тютюновообумовленого функціонування сімейної системи на макро-, мікро- та індивідуальному рівні у залежності від семантизації паління в сім'ї.

Для вирішення поставленої проблеми була розроблена програма дослідження, яка включає в себе мету, теоретичні, методичні та емпіричні завдання, обґрунтування вибору досліджуваних змінних, формування вибірки, адекватної цілям і завданням на кожному етапі дослідження, визначення етапів і процедури дослідження.

Емпіричне дослідження включало п'ять організаційних етапів.

На *першому етапі* емпіричного дослідження був розроблений організаційно-методичний підхід до вивчення сімейного функціонування при тютюнопалінні та його предикторів на різних етапах життєвого циклу сім'ї, відповідно до якого було визначено вимоги до складу та обсягу вибірки та методичного комплексу психодіагностичного інструментарію.

На *другому етапі* було сформовано репрезентативну вибірку, що дозволило здійснити дослідження сімейної системи при тютюнопалінні на макро-, мікро- та індивідуальному рівнях сімейного функціонування у залежності від суб'єктивної семантики паління.

Загальна вибірка дослідження включала 506 сімей, з яких 356 повних нуклеарних сімей (846 респондентів), до складу яких входить принаймні один курець, та 150 повних нуклеарних сімей без тютюнопаління (350 респондентів). Всього у дослідженні прийняли участь 1298 респондентів в віці від 14 до 65 років. Все досліджувані сім'ї не мали значних соціальних проблем та актуальних ненормативних сімейних стресорів (наявність житла, постійного доходу, відсутність маргінальності, алкогольної або наркотичної залежності, тяжкої хвороби членів сім'ї, стану розлучення та ін.). Досліджувані сім'ї належали до трьох категорій, що відповідають етапам життєвого циклу сім'ї – 159 молодих

сімей до народження первістка (318 респондентів), 184 сім'ї із підлітками (552 респонденти) та 163 сімей зрілого віку (326 респондентів), які виконали батьківську функцію («спорожніле гніздо»). Добір емпіричного матеріалу відбувався протягом з 2007 по 2018 рік. До дослідження було залучено сім'ї слухачів різних напрямків підготовки Інституту післядипломної освіти Харківського національного університету імені Г.С. Сковороди (2008-2015р.), сім'ї співробітників Харківського національного університету імені Г.С. Сковороди, сім'ї студентів старших курсів та магістрантів факультету психології та соціології Харківського національного університету імені Г.С. Сковороди, сім'ї студентів та викладачів Харківської державної академії культури, сім'ї старшокласників КЗ «Харківська гімназія №169 Харківської міської ради Харківської області»(2007-2018р.).

Відповідно до кожного завдання емпіричного дослідження з загальної вибірки конструювалася окрема вибірка відповідно до критеріїв репрезентативності.

Так, для дослідження семантики паління у сімейної ідеології та індивідуальних когнітивно-емоційних утвореннях у картині світу особистості було сформовано вибірку за критерієм тютюнового статусу особистості або сім'ї. Репрезентація паління у сімейні історії, тютюнова поведінка родичів попередніх поколінь та семантичні конструкти щодо паління (макрорівень) із урахуванням тютюнового статусу пробанда було досліджено на матеріалі 85 фокусованих генограм, з них (31 генограма – курців, 27 генограм осіб, які палять ситуативно, 27 генограм осіб, які не палять). Трансляція моделей тютюнової поведінки визначалася за допомогою опитування (анкетування) наявності та ступеню паління трьох поколінь родичів у групах курців (N=310), досліджуваних, які палять ситуативно (N=238) та досліджуваних, які не палять та не перебувають у сімейних зв'язках із курцями (N=255). Сімейні переконання (уявлення) про вплив паління на реалізацію сімейних функцій та їх роль у психологічному кліматі сім'ї як інтегральної узагальненої характеристики сімейного функціонування (мікрорівень) визначалися на повній виборці з урахуванням тютюнового статусу

сім'ї та етапу її життєвого циклу. Дослідження індивідуальних когнітивно-емоційних утворень у змісті картині світу передбачало формування груп за критерієм індивідуального тютюнового статусу – курці (N=310), досліджувані, які палять епізодично ситуативно (N=238) та досліджувані, які не палять та не перебувають у сімейних зв'язках із курцями (N=255). У формуванні цієї вибірки також враховувався вік досліджуваних (Додаток Б, табл. Б. 1).

Визначення структурно-змістовних характеристик, процесуальних особливостей та специфіки сімейного функціонування на різних етапах життєвого циклу сім'ї при тютюнопалінні передбачало виділення з загальної вибірки та залучення 356 повних сімей (846 респондентів), до складу яких входить принаймні один курець («тютюнових сімей»): 109 молодих сімей до народження первістка (218 респондентів), 134 сім'ї із підлітками (402 респонденти) та 113 сімей зрілого віку (226 респондентів), які виконали батьківську функцію. Слід зазначити, що до групи сімей з підлітками було залучено сім'ї, де підліток є постійним або ситуативним курцем, з метою виявити сімейну обумовленість ініціального етапу паління (Додаток Б, табл. Б.2).

Вибір саме цих етапів життєвого циклу сім'ї у якості мішеней дослідження обумовлений наступними міркуваннями:

по-перше, у всіх без виключення періодизаціях життєвого циклу сім'ї виділяються обрані етапи;

по-друге, саме на цих етапах виявляються найбільш значущі зрушення у регуляції сімейного функціонування та необхідність напруження адаптаційних сімейних механізмів;

по-третє, в контексті тютюнопаління в сім'ї визначені етапи є найбільш показовими, оскільки сімейна регуляція з питання паління для молоді сім'ї обумовлена знаходженням балансу близькості - дистанціювання та домінування-підкорення, для сім'ї з підлітками – перебудовою стосунків та острахом ініціації підліткового паління, для сімей, які виконали батьківську функцію - усталеністю тютюнової поведінки та її вбудованістю в структуру стосунків.

Для дослідження особливостей тютюнової поведінки в сім'ї (індивідуального рівня) з вибірки «тютюнових сімей» було відібране 556 досліджуваних в віці 14-65 років, які палять постійно або ситуативно, з них 143 є членами молодих сімей, 285 – членами сімей з підлітками, 128 – членами сімей, які виконали батьківську функцію. Розподіл сімей за сімейною роллю та палінням в сім'ї представлено у Додатку Б таблиці Б.3.

На *третьому етапі* дослідження було створено психодіагностичний комплекс, що відповідає концепції, об'єкту та предмету дослідження. Психодіагностичні методики спеціально підбиралися, адаптувалися/створювалися так, щоб детально зафіксувати прояви функціонування сімейної системи у зв'язку з тютюнопалінням у сім'ї, значущих в контексті нашого дослідницького підходу. Відповідно до мети та завдань дослідження була визначена система психодіагностичних та експериментальних методів дослідження. Вибір методик і відповідних ним емпіричних показників обґрунтований якостями їх надійності, валідності, чіткості і однозначності інструкцій за процедурою діагностики, можливістю зіставлення отриманих результатів з результатами інших дослідників [137]. Комплекс методів умовно можна поділити на три групи: методи психодіагностики суб'єктивної семантики паління на різних рівнях функціонування сім'ї; методи психодіагностики функціонування сімейної системи при тютюнопалінні; методи психодіагностики тютюнової поведінки особистості.

На *четвертому етапі* первинні емпіричні дані психодіагностики піддавалися математико-статистичній обробці за допомогою використання ймовірнісної логіки та ймовірнісних моделей [57; 235]. Методи математико-статистичної обробки даних включали:

- первинну описову статистику – обчислення мір центральної тенденції (середнього) та розмаху (стандартного відхилення), перевірку на нормальність розподілу показників сімейного функціонування та психологічних особливостей курців (обчислення асиметрій і ексцесів);

- частотний аналіз із застосуванням коефіцієнту χ^2 -квадрат Пірсона для визначення особливостей розподілу досліджуваних за різними ознаками;

– аналіз відмінностей у розподілі ознак в незалежних і залежних групах досліджуваних за допомогою параметричних (F – Фішера, t-Ст'юдента, поправка Бонферроні для множинних порівнянь) критеріїв;

– двофакторний дисперсійний аналіз (2-Way ANOVA), за допомогою якого перевірялися гіпотези не тільки про вплив на незалежну змінну окремо взятих чинників, а й гіпотези про їх взаємодію;

– кластерний аналіз методом k-середніх (k-means) – процедуру групування досліджуваних (членів сімей) при їх попарному порівнянні одночасно за кількома показниками (зокрема, 1) ставлення до паління у сімейній історії; 2) установками та стереотипами щодо паління; 3) оцінками впливу паління на сімейне функціонування); 4) мотивацією відмови від паління при цьому досліджувані, що потрапили в одну групу, виявлялися більш схожими один на одного за даними показниками, ніж на досліджуваних, включених в інші групи;

– агломеративний ієрархічний кластерний аналіз методом Уорда на основі евклідової дистанції з побудовою дендрограм, що відображають результати класифікації характеристик образу життя сім'ї курця шляхом їх послідовного об'єднання (агломерації) в групи; така обробка дала можливість виявити особливості структурування досліджуваних дескрипторів образу життя сім'ї курця залежно від тютюнової поведінки;

– кореляційний аналіз, за допомогою якого здійснювалася оцінка сили зв'язку між ознаками;

– експлораторний факторний аналіз, за допомогою якого стискувався масив вихідних даних з метою більш економного їх опису (з урахуванням мінімальної втрати вихідної інформації); при цьому здійснюється перехід від безлічі вихідних (зовнішніх) змінних до невеликої кількості латентних факторів, які визначають ці зовнішні змінні;

– дискримінантний (покроковий, з включенням) аналіз, за допомогою якого вирішувалися завдання: 1) визначення вирішальних правил (обчислення дискримінантних рівнянь), які дали б можливість за значеннями вихідних (дискримінантних) змінних передбачити віднесеність до відповідного типу; 2)

визначення ваги кожної дискримінантної змінної для того, щоб можна було виявити предиктори поділу вибірки досліджуваних на групи, які різняться за типом.

На п'ятому етапі відбувався якісний аналіз отриманих результатів, а також порівняння наших результатів з даними інших авторів. Здійснювалася також психологічна інтерпретація виявлених закономірностей.

Дослідницькі процедури мали комплексний характер. Різноманіття і взаємодоповнюючий характер методів, які відповідали меті та завданням дослідження, використання методів математичної статистики були призначені для забезпечення наукової обґрунтованості та достовірності результатів.

2.3. Методичні засади емпіричного дослідження сімейного функціонування при тютюнопалінні

Вибір і обґрунтування методик для вирішення основних завдань дослідження здійснювались на основі проведеного нами теоретичного аналізу проблеми сімейного функціонування при тютюнопалінні в сім'ї. Відповідно до розробленого методологічного підходу, концепції сімейної семантизації паління, дизайну та алгоритму дослідження було визначено комплекс психодіагностичних методик, релевантних об'єкту і предмету дослідження. При створенні психодіагностичного комплексу критеріями підбору методик були можливість детальної та диференційованої фіксації параметрів багаторівневого функціонування сім'ї та тютюнової поведінки, універсальність діагностичних параметрів, економічність тестування, надійність, валідність психодіагностичного інструментарію, а також можливість порівняння результатів.

Психодіагностичний комплекс включав три великі блоки:

1. Блок дослідження суб'єктивної семантики паління у сім'ї включав методики психодіагностики репрезентації паління у сімейній історії, сімейної

ідеології щодо паління та когнітивно-емоційних утворень в індивідуальній картині світу у залежності від тютюнового статусу.

2 Блок дослідження функціонування сімейної системи при тютюнопалінні включав універсальні та специфічні методики для різних етапів життєвого циклу сім'ї.

3. Блок дослідження тютюнової поведінки особистості включав методики визначення провідних мотивів паління, рівня ніотинової залежності, заміщення палінням психологічних дефіцитів та мотивації відмови від паління.

Нижче наведено характеристику зазначених блоків комплексу психодіагностики.

Методики дослідження суб'єктивної семантики паління у сім'ї

Комплекс методів діагностики сімейних та індивідуальних когнітивно-емоційних утворень, що виявляють семантику паління у сім'ї, представлений низкою методик, в тому числі авторських. У дослідженні використано фокусовану на палінні генограму для визначення особливостей сімейної історії паління, сімейних переконань, традицій і ставлень до паління та опитування для виявлення міжпоколінної сімейної трансляції паління; авторську методику «Вплив паління на сімейне функціонування», що спрямована на діагностику характеру диференційованих уявлень про вплив паління на реалізацію основних функцій сім'ї; авторську анкетну методику «Дослідження психологічних установок щодо паління»; методику діагностики ірраціональних установок А Елліса; опитувальник базисних переконань Р. Янов-Бульман, в адаптації О. Кравцової; методи загального семантичного диференціалу для визначення місця та смислової наповненості категорій паління, Я та сім'я у семантичному просторі; спеціальний семантичний диференціал «Образ життя» для визначення репрезентації образу життя сім'ї курця («тютюнової сім'ї»).

Для дослідження репрезентації паління у попередніх поколіннях, ставлення до нього у сімейної історії використовувався метод генограми. *Фокусована (темацентрована) на палінні сімейна генограма* дозволяє виявити сімейну історію паління, традиції, ставлення та міжпоколінної трансляції патернів

поведінки. Класична генограма являє собою графічний запис інформації про історію сім'ї в трьох поколіннях, цілісну картину феноменів та подій сімейного життя в інтегральній вертикально-спрямованій перспективі, що проявляє трансмісію моделей поведінки, взаємин та значущих подій у термінології М. Боуена. Призначення традиційних генограм полягає в створенні візуального уявлення про сімейну історію, міфи, легенди, правила, спектрі взаємин та їх взаємозв'язок протягом декількох (мінімально трьох) поколінь. Вона дозволяє наочно розглядати розташування різних діад та трикутників в сімейній системі, емоційні процеси нуклеарних сімей, динаміку «емоційних хвиль» в системах, характеристики сімейних меж, ключових конфліктів, емоційного діапазону актуальних і потенційних стосунків в сімейній системі. Розвиток цього методу привів до появи фокусованих генограм як інструменту дослідження окремих локальних аспектів життя сім'ї через розгляд міжпоколінної трансляції патернів [46; 248; 363]. В нашому дослідженні використовувалася трьохпоколінна генограма фокусована на палінні, яка передбачала ряд питань щодо паління в сім'ї, що виявляють сімейну трансмісійну природу переконань, поглядів, емоційних і поведінкових моделей щодо паління (Додаток В). Враховувалася вербальна (пряма) міжпоколінна передача семантичних конструктів щодо паління на матеріалі актуалізованих тем пов'язаних з палінням. Узагальнення передбачали якісний аналіз бесіди на підставі фокусованої на палінні генограми за параметрами представленості паління, відмови від нього, стосунків між родичами у сімейній історії та тем пов'язаних з палінням у сімейній історії. Кількісний аналіз передбачав розрахунок коефіцієнтів, які дорівнювали відношенню абсолютної частоти зустрічаємості ознаки у генограмі до загальної кількості аналізованих об'єктів.

Дослідження рольового аспекту міжпоколінної сімейної трансляції патернів паління передбачало *опитування* (анкетування) щодо факту та інтенсивності паління родичів у попередніх поколіннях відповідно до сімейної ролі та кодифікацію даних у порядкуву шкалу (0 – ніколи не палив, 1 – кинув палити, 2 – палив епізодично ситуативно, 3 – палив постійно).

Авторська методика «Вплив паління на сімейне функціонування» (Додаток Г). Незважаючи на досить багатий психодіагностичний інструментарій спрямований на вивчення сім'ї та сімейних стосунків, зокрема подружніх та батьківсько-дитячих, зазначається брак методик, присвячених виявленню реалізації сімейних функцій та їх порушень. Методика «Вплив паління на сімейне функціонування» є самостійним інструментом для визначення установок щодо паління як чинника реалізації сімейних функцій. У структурі методики виділяються шкали, що відповідають функціям сім'ї: 1) господарчо-побутова, 2) виховна, 3) сексуально-еротична, 4) емоційна, 5) духовного (культурного) спілкування та 6) первинного соціального контролю. Методика дозволяє визначити рівень функціональності сімейної системи та характер специфічного (парастиатичного, перешкоджаючого або нейтрального супроводжуючого) впливу паління на реалізацію окремих функцій сім'ї. Актуальність представленої розробки визначається тим, що вивчення функціонування та життєдіяльності сім'ї є однією з ключових проблем психології, при цьому особливого значення набуває дослідження сім'ї із проблемною поведінкою її членів, зокрема при наявності у сім'ї тютюнопаління [234; 313; 229]. Адиктивна поведінка може розглядатись як симптом дисфункціональності сімейних стосунків [229; 271]. При цьому у психології стосунки аналізуються в двох напрямках – об'єктивному і суб'єктивному (оцінному) [362]. Тобто сімейне функціонування виступає і як система взаємодії, контактів, зв'язків, і як оцінка суб'єктом цих взаємодій і контактів, а також членів сім'ї. При цьому, емоційний компонент сімейних стосунків розкриває стан і розвиток сімейної системи. Ставлення до паління є амбівалентним (палінню надається умовно-позитивні і негативні сенси), тому функціонування сім'ї пов'язане не лише з тютюновою поведінкою, а уявленнями членів сім'ї про паління та його вплив на різні сфери життєдіяльності сім'ї [314].

Оскільки зміст життєдіяльності сім'ї може розглядатись через опис її основних функцій, реалізація яких актуальна для сім'ї. Функція сім'ї – це сфера життєдіяльності сім'ї, яка безпосередньо пов'язана із задоволенням основних потреб її членів. Враховуючи те, що єдиного переліку основних функцій сім'ї в

психологічній літературі немає, класифікація, запропонована М.С. Мацковським, є, на нашу думку, більш-менш оптимальною, оскільки передбачає виділення функцій сім'ї на суспільному та індивідуальному рівні у різних сферах життєдіяльності: репродуктивної, виховної, господарчо-побутової, економічної, соціально-статусної, емоційної, сексуальної, сфері первинного соціального контролю, духовного спілкування та дозвілля [219].

Заслуговує уваги класифікація А. Г. Харчева і А. І. Антонова, в якій функції сім'ї поділені на специфічні, що відбивають її як соціальний феномен, і неспецифічні – до виконання яких сім'я пристосувалася в певних історичних обставинах [12]. Сучасна сім'я втратила багато функцій, що визначали її у минулому: виробничу, охоронну і освітню. В останні десятиліття збільшилося значення функції емоційної підтримки і прийняття (психотерапевтичної функції), що пов'язана з задоволенням потреби людини в афіліації [9; 8; 241; 271; 361; 365]. Як правило, функції сучасної сім'ї позначаються відповідно до основних груп потреб, які може і повинна реалізовувати сім'я (Г. А. Навайтис, Д. Фрімен, І.В. Гребінників, Е.Г. Ейдемільер, В.В. Юстицькіс та ін.) [71; 231; 331; 365]. Отже, аналіз літератури свідчить, що різні автори, перераховуючи функції сім'ї, називають їх по-різному, проте сукупність функцій, що виділяється ними, досить схожа.

Е. Г. Ейдемільер виділяє наступні основні сімейні функції: виховна, господарчо-побутова, емоційна, сексуально-еротична, функція духовного (культурного) спілкування та функція первинного соціального контролю [365, с. 20-22]. Порушувати реалізацію сімейних функцій може широкий спектр чинників, в тому числі паління.

Методика «Вплив паління на сімейне функціонування» спрямована на діагностику характеру диференційованих уявлень про вплив паління на реалізацію основних функцій сім'ї. Визначено варіанти уявлень про вплив щодо окремих функцій сім'ї: парадоксальний вплив – в уявленнях досліджуваного паління допомагає реалізації сімейних функцій; перешкоджаючий вплив – паління перешкоджає, завдає шкоди, заважає реалізації функцій сім'ї, порушує сімейне

функціонування; нейтральний супроводжуючий вплив – паління не впливає на реалізацію сімейних функцій. Тестування реалізації функцій сім'ї дозволяє охарактеризувати рівень функціональності сімейної системи. Ми виходили у положень про те, що функціональна сім'я – це сім'я, яка диференційовано виконує основні функції, внаслідок чого задовольняється потреби в особистісному зростанні і змінах сім'ї в цілому. Дисфункціональна сім'я розглядається нами як така сім'я, в якій одна або декілька функцій порушені або відсутні, внаслідок чого сім'я виявляється нездатною задовольняти потреби її членів в особистісному зростанні.

Психометричну вибірку дослідження склали 513 осіб у віці від 25 до 75 років, 279 жіночої статі та 234 – чоловічої. До вибірки було включено 109 курців (67 чоловіків, 41 жінка) та 404 респонденти, які не палять (167 чоловіків та 238 жінок).

У результаті стандартизації методики «Вплив паління на сімейне функціонування» було доведено, що вона характеризується інтраіндивідуальною стійкістю та розподілом близьким до нормального. Для кожної пари тверджень досліджуваним пропонувалося вибрати один із семи варіантів відповідей згідно зі шкалою Лайкерта. Досліджуваним надавалася наступна *інструкція*: «Шановний респонденте, Вам будуть запропоновані пари протилежних тверджень. Ваше завдання – вибрати одне з двох тверджень, яке, на вашу думку, більше відповідає дійсності. Користуючись шкалою 3 2 1 0 1 2 3, відмітьте на бланку відповідей одну з цифр 1, 2, 3 праворуч або ліворуч залежно від того, наскільки Ви згодні із твердженням розташованим з цього боку, або 0, якщо ви утрудняєтеся відповісти (чи обидва твердження на Ваш погляд однаково вірні)». Обробка результатів зводиться до підсумовування числових значень для всіх 6 шкал. Далі бали переводяться у висхідну та низхідну шкали, отже за кожне твердження досліджуваних може отримати від 1 до 7 балів.

Надійність опитувальника перевірялась визначенням внутрішньої узгодженості методики. Для цього розраховувалася статистика альфа Кронбаха для шкали, що включає всі 30 пунктів. Величина альфа Кронбаха для шкали із 30

запитань склала 0,622, що є дещо нижче за мінімально припустиму величину, яка становить 0,7. Наступні пункти погіршують надійність методики: «Паління – це тягар для сімейного бюджету – Паління не суттєво шкодить по сімейному бюджету», «Паління створює побутові незручності – Добре організоване паління нікому не заважає у побуті», «Паління потребує зайвих зусиль щодо здійснення сімейних обов'язків – Паління не потребує зайвих зусиль щодо здійснення сімейних обов'язків», «Паління заважає плануванню сім'ї – Те, що паління заважає репродуктивним здатностям – це міф», «Паління – джерело конфліктів у сім'ї - Паління сприяє вирішенню конфліктних ситуацій», «Паління є сигналом емоційних сімейних проблем – Паління дозволяє подолати поганий настрій». Видалення таких шести пунктів призвело до зростання величини альфа до 0,819.

Конструктивна валідність опитувальника. Для виявлення внутрішньої структури методики проводився факторний аналіз, за результатами якого було виділено шість факторів, які не корелюють один з одним (коефіцієнти кореляції становлять від 0,008 до 0,027).

Перший фактор (інформативність 21,32%) утворили пункти: 1, 7, 13, 19 (представлені у порядку убутання факторного навантаження). Зміст пунктів, що утворили даний фактор, (наприклад, пункт 1 «Паління суттєво не впливає на справедливість розподілу доходів родини – Потреба в палінні знижує можливість справедливого розподілу доходів родини», або 13 «Хороший тютюн та гарні аксесуари створюють приємну атмосферу в домі – Огидний запах тютюну та курця шкодить сімейному затишку» розкриває економічні та господарчо-побутові аспекти сімейного функціонування. Цей фактор може бути позначено як *господарчо-побутова функція сім'ї*. Господарчо-побутова функція сім'ї полягає в задоволенні матеріальних потреб членів сім'ї і реалізується у формі організації життя і побуту родини, індивідуального побуту кожного з її членів, створенням домашнього затишку, формуванням і витрачанням сімейного бюджету. Розподіл домашніх обов'язків та їх зміст обумовлені історичною епохою, умовами життя, складом родини і стадією її життєвого циклу. Зміст фактору описує міру порушення господарчо-побутової функції сім'ї при палінні у ній.

Другий фактор (інформативність 20,41%) представлений пунктами 2, 8, 14, 20. Психологічний зміст фактору виявляється у пункті 8 «Паління негативно позначається на процесі виховання – Паління не заважає вихованню», тому фактор позначається, як *виховна функція*. Виховна сімейна функція полягає в задоволенні індивідуальних потреб в батьківстві і материнстві, взаємодії і спілкуванні з дітьми, їх вихованні, самореалізації в дітях. Виховна функція реалізується в трьох аспектах: сім'я – це інститут соціалізації дитини, в сім'ї існує постійний вплив дітей на батьків та систематичний виховальний вплив сімейної групи на кожного члена. Виховання в родині, емоційно-позитивне повноцінне спілкування дитини з близьким дорослим визначає гармонійний розвиток дитини в ранні роки. З віком дитини виховна функція родини не втрачає свого значення, а лише змінюються завдання, засоби, тактика виховання, форми співпраці і кооперації з батьками. Зміст фактору розкриває міру порушення виховних завдань та функцій родини при тютюнопалінні.

Третій фактор (інформативність 18,03%) об'єднав пункти 3, 9 15, 21 (також перераховані у порядку убутання факторного навантаження). Психологічний зміст пунктів, що утворили цей фактор (показовими є пункт 9 (із найбільшим навантаженням (0,827) «Паління несе сексуальні сигнали в подружній взаємодії – Курці сексуально непривабливі») полягає у включенні паління у задоволення сексуально-еротичних потреб та регулювання сексуально-еротичної поведінки подружжя. Тому фактор може бути названий *сексуально-еротична функція сім'ї*. Сексуально-еротична функція полягає в задоволенні сексуально-еротичних потреб членів сім'ї, сім'я при цьому здійснює регулювання сексуально-еротичної поведінки її членів, забезпечуючи біологічне відтворення суспільства. Порушення даної функції при палінні розкриває зміст латентного фактору.

Четвертий фактор (інформативність 11,23%) утворений пунктами 4, 10, 16, 22. Так, наприклад пункт 4 «Паління перешкоджає культурному життю та блокує творчі процеси сім'ї – Паління стимулює інтелектуальний обмін, спільну творчість», тому даний фактор може бути позначений як *функція духовного*

(культурного) спілкування. Функція духовного (культурного) спілкування спрямована на задоволення потреб в спільному проведенні дозвілля, взаємному духовному збагаченні і відіграє значну роль в духовному розвитку членів родини і суспільства загалом. Функція духовного спілкування передбачає духовне взаємозбагачення членів родини; інформаційний обмін; обговорення найбільш значимих для особистості проблем соціально-політичного, професійного, громадського життя; спілкування в контексті сприйняття літературних і художніх творів мистецтва, музики; створення умов для особистісного і інтелектуального зростання членів родини. Латентний фактор розкриває порушення цієї функції при палінні у сім'ї.

П'ятий фактор (інформативність 8,23%) утворений пунктами 5, 11, 17, 23 відображує емоційні аспекти сімейного функціонування, наприклад пункт 11 «Паління сприяє взаєморозумінню та співчуттю – Паління заважає співчуттю в сім'ї». Тому даний фактор може бути позначений як *емоційна функція*. Емоційна функція сім'ї полягає в задоволенні її членами потреб в симпатії, прихильності, повазі, визнанні, емоційній підтримці, психологічному захисті. Зазначена функція забезпечує емоційну стабілізацію членів родини та суспільства загалом, активно сприяє збереженню їх психічного здоров'я. Функція емоційних контактів та близькості у родині забезпечує відчуття безпеки і приналежності до групи, емоційне взаєморозуміння і співчуття, або так звану психотерапевтичну функцію. У сучасній сім'ї іншим аспектом цієї функції виступає формування в особистості потреби в самовираженні і самоактуалізації.

Шостий фактор (інформативність 7,23%) утворили пункти 6, 12, 18, 24. Зміст цих пунктів розкриває забезпечення виконання соціальних норм членами сім'ї через первинний соціальний контроль, реалізацію особистого авторитету та влади. Наприклад, пункт 6 «Наявність курця в сім'ї – це соромно – Паління не потрібно приховувати», або 18 «Курці в сім'ї – це порушення норм поведінки – Паління не суперечить суспільним нормам поведінки». Отриманий фактор може бути позначений як *функція первинного соціального контролю*. Функція первинного соціального контролю реалізується в забезпеченні дотримання та

виконання соціальних норм членами сім'ї, особливо тими, хто через різні обставини нездатний достатньою мірою самотійно будувати свою поведінку в повній відповідності із об'єктивними зовнішніми вимогами (передусім дітьми). Функція соціальної регуляції та контролю полягає в регуляції стосунків між членами родини на основі моральних норм через первинний соціальний контроль, реалізацію особистого авторитету і влади.

Побудова нормативної шкали. В Додатку Г таблиці Г.1 представлені описові статистики запропонованої методики. При розбивці на три інтервали граничні значення норми для показників за шкалами господарчо-побутової функції, виховної функції – 12-20 балів, для показників сексуально-еротичної функції, функції духовного (культурного) спілкування – 13-21 балів, функції первинного соціального контролю – 11-17 балів. Бланк опитувальника та ключ до нього представлені у додатку. Інтерпретація результатів передбачає визначення характеристик реалізації сімейних функцій та їх порушень, уявлень про характер впливу паління на окремі функції за шкалами методики та розкриття їх психологічного змісту. Низькі показники за кожною шкалою відображають уявлення про парадоксальний вплив паління на реалізацію відповідних сімейних функцій. Середні показники характеризують нейтральний супроводжуючий вплив паління. Високі показники за шкалами є проявленням установки про перешкоджаючий вплив паління на сімейне функціонування у відповідних сферах життєдіяльності сім'ї. Також можна з метою більшого узагальнення визначити загальний показник впливу паління на сімейне функціонування, як середнє арифметичне за всіма шкалами.

Ретестова надійність опитувальника. Повторне тестування однієї і тієї ж вибірки (242 респондента) було проведено з інтервалом у чотири тижні. Кореляція між результатами першого та другого тестування виявилася на рівні $r=0,732$, що свідчить про достатньо високу ретестову надійність методики.

Конвергентна та дискримінативна валідність методики перевірялась шляхом визначення кореляційних зв'язків показників методики «Вплив паління на сімейне функціонування» та методик діагностики самооцінки мотивації

схвалення Д. Крауна, Д. Марлоу в адаптації Ю. Ханіна [222, с. 635-636], опитувальника вимірювання міри розуміння, емоційної привабливості і поваги в сім'ї (ПЕА) О.М. Волкової у модифікації В.І. Слепкової [241, с. 194-196], шкали сімейного оточення (ШСО) Р.Х. Муса, в адаптації С.Ю. Купріянова [368, с. 63-67], оцінки ніотинової залежності К. Фаргестрема [232, с. 20-21] (конвергентна валідність), та методикою «Рольові очікування партнерів» (РОП) О.М. Волкової, що відображує сімейні функції у шкалах сімейних цінностей [241, с. 184-193] (дискримінативна валідність).

Наведемо результати кореляційного аналізу (Додаток Г табл. Г.2 та Г.3). Визначено, що мотивація соціального схвалення позитивно корелює із уявленнями про перешкоджаючий вплив на реалізацію господарчо-побутової ($p < 0,01$), виховної ($p < 0,001$) та функції первинного соціального контролю ($p < 0,001$). Високий рівень потреби в схваленні з боку оточення, прагнення виглядати якнайкраще у сприйнятті інших полегшує формування у особистості негативного ставлення до паління та його впливу на сімейне функціонування, особливо в сфері організації життя і побуту родини, виховання дітей та забезпечення виконання соціальних норм членами сім'ї.

Організація сімейної структури позитивно корелює із уявленнями про перешкоджаючий вплив паління на господарчо-побутову функцію сім'ї ($p < 0,01$). Отже, міра важливості порядку, організованості, сімейного планування, чіткості правил та обов'язків пов'язана із установкою про те, що паління шкодить організації життя і побуту родини.

Контроль сімейної структури виявляється позитивно пов'язаним із виховною функцією ($p < 0,001$) та функцією первинного соціального контролю ($p < 0,01$). Міра ієрархічності сім'ї, ригідності сімейних правил та контролю обумовлює установку щодо перешкоджаючого впливу на виховання та забезпечення виконання соціальних норм членами сім'ї. Згуртованість у сімейних стосунках позитивно пов'язана із перешкоджаючим впливом на емоційну та сексуально-еротичну функції ($p < 0,0001$ та $p < 0,001$ відповідно). Отже, за умов сімейних стосунків із зниженою згуртованістю, паління може виступати як засіб

об'єднання, підвищення емоційної близькості та досягнення почуття приналежності.

Встановлено позитивні взаємозв'язки експресивності у сімейних стосунках із емоційною ($p < 0,01$), сексуально-еротичною ($p < 0,01$) та функцією духовного спілкування ($p < 0,01$). Отже, якщо у сім'ї дозволяється відкрито діяти та виражати свої почуття, то паління виступає як перешкоджаючий чинник реалізації цих функцій. За умов низького ступеню відкритості у самовираженні, паління полегшує взаємодію у емоційно значущих стосунках. Розуміння, емоційне тяжіння та авторитетність (повага) виявляється пов'язаним із установкою щодо перешкоджаючого впливу на емоційну ($p < 0,01$, $p < 0,001$ та $p < 0,001$ відповідно), сексуально-еротичну ($p < 0,01$, $p < 0,0001$ та $p < 0,001$ відповідно) та функцією духовного спілкування ($p < 0,001$, $p < 0,01$ та $p < 0,0001$ відповідно). Отже, ускладнені емоційні стосунки із відсутністю адекватного образу партнера, зниженням його привабливості та поваги до нього, потребують допоміжних засобів щодо організації сімейної взаємодії

У Додатку В таблиці Г.3 показано зв'язки сімейних функцій, що зазнають впливу паління, з мірою ніотинової залежності досліджуваних, отримані на підвибірці курців.

Встановлено статистично значущі негативні зв'язки рівня ніотинової залежності у сімейних стосунках із показниками впливу паління на реалізацію усіх сімейних функцій. Показники кореляції рівня ніотинової залежності із господарчо-побутовою функцією значущі на рівні $p < 0,01$, із виховною, сексуально-еротичною, емоційною, із функцією духовного (культурного) спілкування – на рівні $p < 0,001$ відповідно, а із функцією первинного соціального контролю – $p < 0,01$ відповідно.

Тютюнопаління на інтраіндивідуальному рівні характеризується наявністю умовно-позитивних особистісних сенсів та слугує для задоволення широкого кола потреб особистості, що обумовлює толерантне ставлення до паління, заперечення його шкоди, навіть, приписування йому позитивних функцій у різних сферах життя. Отже, при високому рівні ніотинової залежності паління стає суб'єктивно

прийнятним засобом регуляції сімейних стосунків, що виявляє установку особистості про парадоксальний вплив паління на реалізацію сімейних функцій.

У Додатку Г в таблиці Г.4 подано результати дискримінативної валідності методики «Вплив паління на сімейне функціонування». Визначення дискримінативної валідності здійснювалося шляхом встановлення значущості зв'язків показників сімейних цінностей за шкалами методики РОП із показниками сімейних функцій методики «Вплив паління на сімейне функціонування». З таблиці В.4 видно, що представлені показники за методиками визначають різні характеристики сімейного функціонування.

Розроблена і стандартизована методика «Вплив паління на сімейне функціонування» є самостійним інструментом для визначення установок щодо паління як чинника реалізації сімейних функцій. У структурі методики виділено шкали, що відповідають сімейним функціям: господарчо-побутовій, виховній, сексуально-еротичній, емоційній, духовній (культурній) спілкування та первинного соціального контролю. Інтерпретаційні можливості методики полягають у визначенні парадоксального, перешкоджаючого, або нейтрального супроводжуючого типів впливу паління на сімейну систему та прогнозувати сімейні стосунки за умов тютюнової поведінки членів сім'ї.

Авторська анкетна методика «Дослідження психологічних установок щодо паління» (Додаток Д). Представлена методика була створена з метою необхідності розв'язання визначеного у нашому дослідженні емпіричного завдання, що полягало у виявленні соціокультурно зумовлених установок щодо паління. Створення окремого психодіагностичного інструментарію для вивчення психологічних установок щодо паління обумовлено сучасним станом розробленості методів психодіагностики тютюнової поведінки, зокрема переважною спрямованістю психологічних методик дослідження паління на поведінкові і мотиваційні аспекти, та браком методичного інструментарію для вивчення когнітивних і смислових аспектів паління.

Теоретико-методологічними засадами розробки інструментарію виступили наукові уявлення про поняття «установки» у психології як цілісної модифікації

стану суб'єкта, що спрямовує його реакцій і взаємодії [103, с. 364-373], диспозиційна концепція установки, яка розглядає її як ціннісну диспозицію, стійку схильність до певної оцінки, що здатна впливати на поведінку і представлену системою реакцій на соціально значущі подразники, специфічною для кожної конкретної особистості: 1) власне поведінка; 2) поведінкові інтенції, тобто наміри, очікування або плани дій; 3) ідеї, що супроводжують вчинки; 4) переконання або когніції; 5) афективні реакції, емоції [103, с. 44-46].

В основі поданої методики «Дослідження психологічних установок щодо паління» покладено поєднання якісної і кількісної оцінки соціально-психологічних установок щодо паління в соціумі. Соціально-психологічне вивчення паління дозволяє розкрити його латентні соціальні механізми, виявити соціокультурний механізм залучення людини до паління.

При розробці експериментальної методики використовувалися наступні групи істинних і помилкових тверджень. Це наукові факти, представлені у рівній мірі твердженнями, що використовуються в антитютюновій соціальній рекламі, і міфами про позитивні сенси паління, які широко представлені в суспільній свідомості.

Розроблена методика включає 24 твердження про паління, 12 з яких правдиві, 12 – хибні. Для зручності обробки результатів, твердження розташовані трійками: 1) твердження умовного типу «антитютюнова соціальна реклама», 2) твердження типу «міфи про позитивні сенси паління», 3) твердження типу «науковий факт».

Бланк методики подано додатку В. Інструкція наступна: «Уважно прочитайте перераховані нижче твердження і відмітьте позначкою вірні і невірні твердження у відповідному стовпчику».

Сума хибних відповідей з груп тверджень «антитютюнова соціальна реклама», та «науковий факт» характеризує заперечення шкоди паління.

Наступний етап обробки передбачає розрахунок показника «Адекватність сприйняття паління» за формулою: «Адекватність сприйняття паління» = кількість правильних відповідей типу тверджень «антитютюнова соціальна

реклама» + кількість правильних відповідей типу тверджень «науковий факт» - кількість хибних відповідей типу тверджень «міфи про позитивні сенси паління».

Якісний аналіз результатів спрямований на змістовний розгляд помилкових когніцій за смисловими блоками тверджень.

Перевірка тест - ретестової надійності (n=131) методики показала, що результати первинного тестування збігаються з результатами повторного через 2 місяці дослідження ($r=0,89$).

Методика діагностики ірраціональних установок А Елліса [114] спрямована на визначення ірраціональних переконань, які відповідно до раціонально-емотивного підходу та АВС – теорії емоцій, призводять до непродуктивних форм адаптації, в тому числі до саморуйнівної поведінки. Методика дозволяє визначити наявність та вираженість ірраціональних установок, а також загальну міру раціональності-ірраціональності мислення. Основні шкали методики відповідають 4 групам ірраціональних установок мислення, виділених А. Еллісом: «катастрофізація», «повинність стосовно себе», «повинність стосовно інших» та «оцінна установка».

Шкала «Катастрофізація» характеризує сприйняття різних несприятливих подій. Оцінки за шкалами «повинність стосовно себе» та «повинність стосовно інших» описують рівень вимог до себе і до інших. Показник «Оцінної установки» характеризує те, як людина оцінює себе та інших.

Також у методиці є дві додаткові шкали фрустраційна толерантність та «раціональність мислення», які виявляють рівень стресостійкості та загальну оцінку міри раціональності мислення. Оцінка даних за цими шкалами є зворотною – чим вище значення тестових показників за шкалами, тим менше вираженість стерпності фрустрацій та раціональності мислення.

Опитувальник базисних переконань Р. Янофф-Бульман, в адаптації О. Кравцової [262] заснований на ідеї конструювання особистістю суб'єктивної імпліцитної «теорії реальності» та розумінні базисних переконань як стійких уявлень індивіда про світ і про себе, що обумовлює мислення, емоційні стани та поведінку людини. Методика базисних переконань (WAS) Р. Янофф-Бульман, в

адаптації О. Кравцової включає 8 шкал: прихильність світу, доброта людей, справедливість світу, контрольованість світу, випадковість як принцип появи подій, цінність власного «Я», міра самоконтролю (контролю над подіями, що відбуваються), ступінь удачі, на основі яких обчислюються значення трьох узагальнених чинників – загальне ставлення до прихильності навколишнього світу, загальне ставлення до осмисленості світу, переконання щодо власної цінності [262]. Крім того, С.О. Богомаз та А.Г. Гладких пропонують обчислювати сумарний індекс «Психологічної безпеки» як середнє арифметичне за всіма 8 шкалами, що дозволяє визначити міру переживання особистої безпеки [33]. Отже, у нашої роботі використано 4 узагальнених показника.

Дослідження психосемантики категорій «паління», «Я» та «сім'я» передбачало застосування класичного *семантичного диференціалу* Ч. Осгуду [252; 292]. Він спрямований на дослідження сприйняття, соціальних установок і особистісних сенсів та вимірює конотативне значення виділених категорій. Семантичний простір, що задається стандартним інтегруючими чинниками: оцінка, сила, активність, є своєрідною метамовою опису значень, дозволяючим визначити їх схожість і відмінність шляхом обчислення відстаней між відповідними значеннями координатними точками [292; 359].

Дослідження образу життя сім'ї курця проводилося із використанням спеціального семантичного диференціалу «Образ життя» В.П. Серкіна. Досліджуваним пропонується оцінити спосіб життя сім'ї курця за допомогою 46 пар протилежних характеристик, використовуючи шкалу Лайкерта [252]. Подальша факторизація дозволяє виділити структуру способу життя як сукупності якостей в сім'ях курців. Зіставлення факторних структур дозволяє виявити схожість, компліментарність або суперечливість способу життя виділених груп, що грає істотну роль в аналізі особливостей паління в сім'ї і прогнозі тютюнового поведінки.

Методики дослідження функціонування сімейної системи при тютюнопалінні представлено універсальними та специфічними для різних етапів життєвого циклу сім'ї.

Універсальні параметри сімейного функціонування було досліджено за методиками діагностики психологічного клімату сім'ї «Біополе сім'ї» В.В. Бойка; шкалою ставлення до сім'ї з методики «Незавершених речень» Сакса-Леві; *Faces-3* Д.Х. Олсона, Дж. Портнера та І. Лаві у адаптації Е.Г. Ейдемільера зі співавторами; шкали сімейного оточення (ШСО) Р.Х. Мус, адаптація С.Ю. Купріянова; «Сімейно обумовлений стан» Е.Г. Ейдемільера та В.В. Юстицькіса.

Методика дослідження психологічного клімату сім'ї «Біополе сім'ї» В.В. Бойка [34]. Методика спрямована на оцінку психологічного клімату сім'ї, містить 35 тверджень і дозволяє діагностувати сталий негативний психологічний клімат (тенденція до розлучення, суттєві труднощі у сумісному проживанні), нестійкий психологічний клімат (розчарування у сумісному проживанні, напруга), невизначений психологічний клімат (дратівливість на тлі загального позитивного настрою) та сталий позитивний клімат у сім'ї (задоволення від спілкування та життєдіяльності у сім'ї).

Шкала ставлення до сім'ї з методики «Незавершених речень» Сакса-Леві як універсальна шкала для усіх досліджуваних в актуальних сімейних стосунках була використана з метою вивчення ставлення до сім'ї в системі ставлень та неусвідомлених сімейних установок. Шкала включає 4 незавершених речення з категорії ставлення до сім'ї, що вилучено з загальних 60 незавершених речень методики [278]. При обробці результатів окрім якісної оцінки, проводився кількісний аналіз – за умов чітко вираженого позитивного ставлення, що виявляється у завершенні речення, воно оцінювалося +1 балом, нейтральне речення оцінювалося в 0 балів, реченню, що виражає негативне ставлення приписувався -1 бал. Кількісний показник загального ставлення до сім'ї визначався як середнє арифметичне балів за кожним реченням.

Для дослідження інтегральних характеристик сім'ї, що завдають тип сімейної системи використовувалася *методика Faces-3* Д.Х. Олсона, Дж. Портнера та І. Лаві у адаптації Е.Г. Ейдемільера зі співавторами [368]. Опитувальник відбиває циркулярну модель сімейної системи Д.Х. Олсона та

дозволяє діагностувати рівні основних параметрів сімейного функціонування – шкали сімейної згуртованості та сімейної адаптації гнучкості.

В межах виділених шкал можна виявити та піддати якісному та кількісному аналізу внутрішньошкальні параметри, які в силу особливостей методики доцільно використовувати при практичній допомозі сім'ї. Так, шкала сімейної згуртованості включає емоційний зв'язок, сімейні межі, прийняття рішень, час, друзі, інтереси та відпочинок, шкала сімейної адаптації – лідерство, контроль, дисципліна, правила та ролі в сім'ї. За результатами використання методики визначаються чотири рівні сімейної згуртованості – роз'єднаний, розділений, об'єднаний (зв'язаний), заплутаний (зчеплений), з яких дисфункціональними є роз'єднаний та заплутаний; та чотири рівні адаптації (гнучкості) – ригідний, структурований, гнучкий, хаотичний, з яких дисфункціональними є ригідний та хаотичний. Комбінування рівня сімейної згуртованості та сімейної адаптації задає тип сімейної системи, варіативність яких передбачає 4 типа функціональних системи (комбінація функціональних рівнів згуртованості із функціональними рівнями адаптації), 4 типа дисфункціональних сімейних систем, що утворено дисфункціональними рівнями як згуртованості так і адаптації, інші 8 типів відносять до середньо збалансованих полуфункціональних сімейних систем. В методиці представлено варіанти стимульного матеріалу та норми оцінок для членів сімей трьох основних етапів життєвого циклу – молодих сімей без дітей, сімей з підлітками та зрілих сімей.

Крім того, опитувальник дозволяє здійснити аналіз актуального сімейного функціонування та ідеальних уявлень про нього та визначити величину розходжень у цих показниках у вигляді індексу задоволеності-незадоволеності сімейним функціонуванням (чим вище даний показник, тим більше незадоволеність).

Шкала сімейного оточення (Family Environmental Scale (FES). P.X.Мус, адаптація С.Ю. Куприянова [353]. Даний опитувальник, спрямований на діагностику мікросоціального клімату у сім'ях за такими параметрами: стосунки, особистісне зростання, управління системою. Методика містить десять шкал,

кожна з яких представлена дев'ятьма пунктами, що відображають стан і характеристику сімейного оточення.

Групу показників стосунків між членами сімей складають:

- згуртованість як міра, в якій члени сім'ї піклуються один про одного, допомагають один одному; вираженість почуття приналежності до сім'ї;
- експресивність як міра, в якій в сім'ї дозволяється відкрито діяти і виражати свої почуття;
- конфлікт як міра, в якій відкрите вираження гніву, агресії і конфліктних взаємовідносин в цілому характерно для сім'ї.

Показники особистісного зростання такі:

- незалежність як міра, в якій члени сім'ї заохочуються до самоствердження, незалежності до самостійності в обмірковуванні проблем і прийнятті рішень;
- орієнтація на досягнення як міра, в якій різним видам діяльності (навчанню, роботі та ін.) надається характер досягнення і змагання;
- інтелектуально-культурна орієнтація як міра активності членів сім'ї в соціальній, інтелектуальній, культурній та політичній сферах діяльності;
- орієнтація на активний відпочинок як міра, в якій сім'я бере участь в різних видах активного відпочинку і спорту;
- морально-етичні аспекти як міра сімейного поваги до етичних і моральних цінностей і положень.

Показники управління сімейною системою:

- організація як міра важливості для сім'ї порядку і організованості в плані структурування сімейної активності, фінансового планування, ясності і визначеності сімейних правил і обов'язків;
- контроль як міра ієрархічності сімейної організації, ригідності сімейних правил і процедур, контролю членами сім'ї один одного.

Методика «Сімейно обумовлений стан» Е. Ейдемільер та В. Юстицькіс [369]. Дана методика спрямована на виявлення психотравмуючих станів дорослих і дітей, які проживають в одній сім'ї і дозволяє отримати дані про обставини, що

визначають досліджувані стани. Шкали методики, спрямовані на з'ясування трьох патологізуючих станів – загальної незадоволеності, нервово-психічної напруги і сімейної тривожності, що дозволяє визначити міру вираженості цих станів за відповідними шкалами методики.

У дослідженні використовувалися *методики, специфічні для дослідження сімейної системи на різних етапах її життєвого циклу*. Частина із зазначених методик використана для дослідження подружніх стосунків, що є актуальним для діадної структури – в молодій сім'ї та сім'ї, яка виконала батьківську функцію, - методика вимірювання психологічної дистанції (Е.І. Медведська, Т.А. Заєко), опитувальник партнерських стосунків (Б. Урса та П. Майнрада), методика «Розуміння, емоційне тяжіння, повага» О.М. Волкової, при цьому дослідження подружніх стосунків молодій сім'ї додатково включало методику триангулярна шкала кохання Р. Стернберга. Для дослідження специфіки сімейного функціонування в сім'ях з підлітками, де актуальним є виявлення особливостей батьківсько-підліткових взаємин, використовувалася методика «Взаємодія батько-дитина» І. М. Марковської у відповідному варіанті.

Методика вимірювання психологічної дистанції (Е.І. Медведська, в модифікації Т.А. Заєко) дозволяє виявити особливості організації психологічного простору в сім'ї [297]. Психологічна дистанція описує відносно стійкі кордони психологічного простору. Довжина психологічної дистанції характеризує відстань від «Я» одного члена сім'ї до «Я» іншого у психологічному просторі. Дана методика є проєктивною та передбачає завдання досліджуваному розташувати фігуру партнера, на полі розподіленому на квадрати (7x7 клітинок), відносно своєї фігури, яка розташована в центрі поля. У нашому дослідженні вивчалася психологічна дистанція саме в діадних подружніх стосунках. Психологічна дистанція аналізується за характеристикою довжини. Для визначення довжини психологічної дистанції – відстані від фігури випробуваного до іншої фігури, у методиці введені умовні позначення:

- 1 бал - одна клітинка по прямій в будь-яку сторону від фігури випробуваного.

- 1,5 балів - одна клітинка по діагоналі в будь-яку сторону від фігури випробуваного.
- 0 балів - при накладенні фігури на фігуру.

Таким чином: мінімальна психологічна дистанція – 0 балів, максимальна психологічна дистанція - 4,5 бали.

Залежно від довжини психологічної дистанції виділяють

- симбіотичні стосунки (0-1,5 балів), коли є недолік динаміки, розширення Я, відсутність простору для розвитку та власної активності;
- відчужені стосунки (2-3 бали) при занадто великих відстанях немає відчуття зв'язку з іншими, створюються різні бар'єри для взаємовпливу, що замикає Я на самому собі;
- плідні стосунки (3,5-4,5 балів), що базуються на оптимальній довжині психологічної дистанції, коли є можливість для руху, для переструктурування психологічного простору.

Перевагами цієї методики для нашого дослідження є економічність у витратах часу досліджуваного та варіативність у виборі об'єктів для вимірювання психологічної дистанції [297].

Методика триангулярна шкала кохання (Triangular Love Scale) Р. Стренберга [91]. Методика відтворює модель подружніх стосунків, запропоновану Р. Стренбергом, відповідно до якої існує три параметри сімейного функціонування подружжя: інтимність, пристрасть та відданість.

Інтимність є емоційним компонентом стосунків подружжя і передбачає почуття близькості, взаємної прихильності і тісні узи між людьми, що виникають при любовних відносинах. Близькість є наданням та отримання емоційної підтримки один одному, а також інших видів поведінки, що створюють теплоту в любовних стосунках (відверте і чесне спілкування, здатність ділитися горем і радістю, щастя від спілкування один з одним, і вміння дорожити коханою людиною).

Пристрасть є мотиваційним компонентом любовних (подружніх) стосунків і виявляється у бажанні з'єднатися з коханим, зумовлена статевим збудженням і

прагненням до сексуальних відносин, включає фізичний потяг, сексуальні відносини і пов'язані з ними аспекти любовних стосунків.

Відданість являє собою когнітивний аспект кохання, як при короткочасних, так і при тривалих відносинах. При перших зустрічах з потенційним партнером любовні стосунки не мають на увазі відданості. Однак у міру зближення партнерів взаємна відданість набуває більшого значення.

Опитувальник партнерських стосунків (Partnerschaftsbogen von Hahlweg, PFB, Hahlweg, Schindler & Revenstorf, 1982) [18]. Методика спрямована на вивчення партнерських (подружніх) стосунків і представлена такими шкалами, як ніжність, спільність комунікації та поведінка під час сварки, значення показників за цією шкалою зворотні – вищі значення виявляють більшу конфліктність.

Методика діагностики характеру емоційних подружніх стосунків «Розуміння, емоційне тяжіння, авторитет» О.М. Волкової, у модифікації В.І. Слєпкової [202]

Опитувальник призначений для вимірювання міри розуміння, емоційної привабливості і поваги партнерів у шлюбі. Опитувальник складається з 45 тверджень, які стосуються взаємовідносин між партнерами в шлюбі. У текст опитувальника закладено три шкали, відображені в назві методики: розуміння, емоційне тяжіння (ваблення) і авторитетність (повага). Кожна шкала включає по 15 тверджень.

Розуміння виступає як наявність у суб'єкта картини особистості партнера, суб'єктивне відчуття знання його індивідуальних особливостей, легкість в інтерпретації поведінки, думок партнера.

Емоційне тяжіння (ваблення) – міра привабливості партнера, бажання спілкуватися з ним, мати з ним справу, терапевтичний вплив контакту на суб'єкта. Низькі оцінки по цій шкалі характеризують складність в спілкуванні у партнерів, відчуттям втоми один від одного.

Авторитет (повага) як показник того, наскільки партнер приймається як особистість, наскільки суб'єкт розділяє його світогляд, інтереси, думки і приймає їх як еталон. Неповага – це презирство до партнера як особистості.

Методика «Взаємодія батько-дитина» І. М. Марковської, що дозволяє визначити базові характеристики батьківсько-дитячих стосунків [217]. Опитувальник І. М. Марковської використано у двох паралельних формах – для батьків та підлітків. Для оцінки та інтерпретації співвідношення даних батьків та підлітків використовувалася процентільна стандартизація [218]. Дитяча та батьківська форми містять по 60 тверджень у кожній. Опитувальник представлений 10 шкалами – критеріями для оцінки взаємодії батьків та дітей.

- невимогливість-вимогливість батька як рівень вимогливості батька, який проявляється у взаємодії батьків з дитиною;

- м'якість-строгість батька як міра суворості, строгості заходів, що застосовуються до дитини, жорсткості правил, що встановлюються у взаєминах між батьками і дітьми, ступінь примусу дітей до чого-небудь;

- автономність-контроль по відношенню до дитини: дріб'язкова опіка, нав'язливість, обмежувальність за умови високого рівня за шкалою і повна автономія дитини, вседозволеності, яка може бути наслідком або байдужого ставлення до дитини, або наслідком милування – за умови низького контролю;

- відкидання-прийняття дитини батьком як базове ставлення батьків до дитини, його прийняття або відкидання особистісних якостей і поведінкових проявів дитини;

- відсутність співпраці-співробітництво як характер взаємодії батьків та підлітків;

- незгода-згода між дитиною і батьком як характер взаємодії між батьком і дитиною, частота і ступінь згоди між ними в різних життєвих ситуаціях;

- непослідовність-послідовність батька як міра того, наскільки послідовні і постійні батьки в своїх вимогах, у своєму ставленні до дитини, в застосуванні покарань і заохочень;

- авторитетність батька як самооцінка та оцінка підлітком батьків в сфері їх впливу на дитину, наскільки його думки, вчинки, дії є авторитетними для дитини, яка їхня сила впливу;

- задоволеність стосунками дитини з батьком.

Методики дослідження тютюнової поведінки особистості спрямовані на визначення провідних мотивів паління, рівня нікотинової залежності, заміщення палінням психологічних дефіцитів та мотивації відмови від паління.

Методика оцінки ступеню нікотинової залежності К. Фагерстрема [350] є одношкальною, кількісний показник за якою дозволяє виявити рівень нікотинової залежності.

Методика діагностики мотивів паління Д. Хорна призначена для діагностики мотивів паління та визначення на цій основі типу тютюнової поведінки [232]. Методика включає шість шкал, що відповідають мотивам паління: стимуляція, гра з сигаретою (ритуалізація), розслаблення (релаксація), підтримка, ваблення (потяг), рефлекс (автоматизм). Домінування мотиву паління «стимуляція» описує переконання курця у стимулюючому та тонізуючому впливі паління. Мотив «гра з сигаретою» або ритуалізація паління характеризує сигнальний комунікативний тип паління, коли палять за компанію, активно використовують при цьому специфічні ситуації, аксесуари та особливу манеру палити. Мотив «розслаблення» (релаксації) характеризують паління в комфортних умовах як джерело додаткового задоволення. При домінуючому мотиві «підтримка» паління використовують як засіб подолання негативних психоемоційних станів (хвилювання, гнів, емоційне напруження). Мотив «ваблення» (потяг) характеризує фізичну залежність від тютюну. Мотив «рефлекс» виявляє стійку неусвідомлену звичку палити, автоматизм, який слабо піддається контролю.

Авторська методика «Тютюнопаління як заміщення психологічного голоду» (Додаток Е). У створенні методики ми виходили з міркувань про те, що оскільки у сучасному світі тютюнопаління можна віднести до найбільш значущих проблем соціуму і розв'язання цієї проблеми є неможливим без глибокої наукової розробки психологічних засад тютюнової поведінки, доцільним виявляється поглиблення наукових знань про чинники виникнення тютюнової поведінки, тригери актуалізації тютюнопаління. Виходячи з того, що поведінка людини є її цілісною активністю, спрямованою на задоволення біологічних, фізіологічних,

психологічних і соціальних потреб, доцільно розглянути останні більш детально. Потреби виступають джерелом активності людини як певна нужда чи стан певної нестачі, яку людина прагне заповнити. Цей стан викликає дискомфорт, психологічне незадоволення, яке примушує людину щось робити, щоб зняти напругу, тому задоволення (насичення) потреби є процесом зняття напруги, поверненням в стан рівноваги, при цьому засоби задоволення основних потреб набувають індивідуальної специфіки завдяки механізму формування асоціативних зв'язків та закріплення конкретних способів отримання емоційної розрядки.

По відношенню до тютюнопаління та потреб, які воно задовольняє, слід зазначити наступне. Адиктивну поведінку загалом визначається як безконтрольне та ірраціональне спонукання до здійснення певних дій або вчинків, кінцевою метою яких є отримання суб'єктивного фізичного і психологічного задоволення, джерелом якого можуть виступати психоактивні речовини, в тому числі тютюн. Слід підкреслити, що потреба в тютюні не є власне потребою, а виступає вторинною по відношенню до основних потреб та такою, що слугує засобом задоволення інших потреб: в спілкуванні, самоствердженні, визнанні та ін. Отже, визначення видів потреб, які задовольняються за допомогою паління, є актуальним завданням психодіагностики тютюновою поведінки.

Теоретико - методологічний аналіз підходів до вивчення потреб у психології показує [96; 107], що потреба розглядалася в наступних аспектах: як нужда (Л.І. Божович, В.І. Ковальов, С.Л. Рубінштейн); як предмет задоволення нужди (О.М. Леонтьєв); як необхідність (Б.І. Додонов); як відсутність блага (В.С. Магун); як ставлення (Д.О. Леонтьєв, М.С. Каган); як порушення стабільності (Д.А. Мак-Клелланд, В.Л. Оссовський); як динамічний стан (К. Левін); як системна реакція індивіда (Є.П. Ільїн).

Потреби людини в психології розуміються як динамічно-активні стани особистості, які складають основу її мотиваційної сфери. В структурі адиктивної поведінки, як правило, розглядаються такі види мотивації: атрактивна (її метою є усунення емоційного дискомфорту), гедоністична (ейфорізуюча), мотивація з

гіперактивацією (стимулююча), субмісивна (пов'язана із впливом інших) та псевдокультурна (яка демонструє приналежність до цієї культури) [136; 281; 314].

За думкою Е. Берна існує шість видів голоду (дефіциту): 1) сенсорний голод, 2) голод з визнання, 3) голод за контактами, 4) сексуальний голод, 4) структурний голод та 5) голод за подіями (інцидентами) [27]. При адиктивній поведінці кожен з перерахованих видів голоду загострюється. Людина не знаходить задоволення психологічного голоду в реальному житті і прагне зняти дискомфорт і незадоволення реальністю через об'єкт адикції [11; 256].

За даними Ч.М. Цитренбаум зі співав. завдяки палінню курці найчастіше задовольняють наступні потреби: полегшення стресу/самозаспокоєння, упертість/незалежність, задоволення/подарунок, надійний «друг»/компаньйон, наслідування ідеалу, засіб менше їсти і не повніти, стимуляція, глибоке дихання, соціалізація/вхід до групи [345]. Ці дані підтверджують думку про використання паління як засобу задоволення основних психологічних потреб (видів голоду). Спонукальна сила активності людини знаходиться в її потребах, що є джерелом мотивації, проте не завжди усвідомлюються. Зв'язки між потребами і мотивами не прямі: один мотив може бути породжений різними потребами, а одна потреба може спонукати різні, іноді протилежні за своєю соціальною характеристикою дії. Саме тому психодіагностика потреб, що заміщує паління, стає необхідною умовою аналізу тютюнової поведінки як заміщуючої активності.

Психометричну вибірку дослідження склали 386 осіб, які палять, у віці від 15 до 70 років, 179 жіночої статі та 207 – чоловічої. Дискримінативна та конвергентна валідність розробленої методики перевірялись за допомогою методик діагностики захисних механізмів особистості (LSY) Плутчика-Келлермана-Конте [48], опитувальника «Мотивація відмови від паління» В.О. Крамченкової, К.І. Фоменко [183] (для перевірки конвергентної валідності) та методика «Дослідження психологічних установок щодо паління» В.О. Крамченкової [149] (для перевірки дискримінативної валідності).

Представлена методика «Паління як заміщення психологічного голоду», яка базується на концепції Е. Берна про види психологічного голоду,

характеризується інтраіндивідуальною стійкістю та розподілом близьким до нормального. Для кожної пари тверджень досліджуваним пропонувалося вибрати один із п'яти варіантів відповідей згідно зі шкалою Лайкерта. Досліджуваним надавалася наступна *інструкція*: «Шановний респонденте, будь ласка, прочитайте наведені нижче твердження і висловіть міру своєї згоди з кожним з них, поставивши позначку у відповідному стовпчику таблиці» (Додаток Е).

Надійність опитувальника перевірялась визначенням внутрішньої узгодженості методики із застосуванням статистики альфа Кронбаха для шкали, що включає 42 пункти. Величина альфа Кронбаха для шкали із 42 тверджень склала 0,692, що є дещо нижчим за мінімально припустиму величину, яка становить 0,7. Пункти, що погіршують надійність методики: «Паління – це спосіб показати, що я особливий», «Паління – це просто звичка», «Паління дозволяє поставити акценти у розмові», «Паління сприяє вирішенню конфліктних ситуацій», «Паління є сигналом емоційних проблем», «Паління – це протест на адресу суспільства». Видалення таких шести пунктів призвело до збільшення величини альфа до 0,835.

Конструктна валідність опитувальника. З метою визначення внутрішньої структури методики проводився факторний аналіз, який дозволив операціоналізувати трактування методики як сукупності латентних факторів (шкал) і спостережуваних змінних (пунктів), визначити факторний склад і факторні навантаження результату методики. За результатами експлораторного факторного аналізу (з ротацією) було виділено шість факторів, які не корелюють один з одним (коефіцієнти кореляції становлять від 0,008 до 0,027).

Перший фактор (інформативність 19,82%) утворений пунктами: 7,1, 19, 13, 25, 31 (представлені у порядку убутання факторного навантаження). Зміст пунктів, що утворили даний фактор, (зокрема, пункт 1 «Мене приваблює зовнішній вигляд сигарет», або 7 «Мені подобається запах» розкриває задоволення від сенсорної стимуляції при тютюнопаління. Цей фактор може бути позначено як *сенсорний голод*. Сенсорний голод визначається як недостатність сенсорної стимуляції, бажання більших стимулів від органів чуття, причому

тютюнопаління як заміщення голоду стимулюється видом, звуками, дотиками, запахом і смаком сигарет в якості додаткової винагороди.

Другий фактор (інформативність 19,01%) характеризується пунктами 2, 8, 26, 32, 14, 20. Психологічний зміст фактору виявляється у пунктах 2 «Мені подобається палити в компанії», 21 «Спільне паління об'єднує людей», 26 «Я закурюю, коли хочу, щоб до мене прислухалися» тому фактор позначається, як *голод за визнанням*. Голод за визнанням є недостатністю людського тепла в контактах з іншими. Тут паління стимулюється бажанням отримати соціальне визнання, уваги та пошани по відношенню до себе, прагненням об'єднуватися з іншими в справах і словах.

Третій фактор (інформативність 18,03%) об'єднаний пунктами 9, 21, 3, 27, 33, 15 (також перераховані у порядку убування факторного навантаження). Психологічний зміст пунктів, що утворили цей фактор (показовими є пункт 9 із найбільшим навантаженням (0,815) «Я палю, коли мені самотньо») полягає у заміщенні завдяки палінню недостатності задоволення комунікативних потреб. Саме тому фактор був названий *голод контакту*. Голод за контактами є недостатністю задоволення комунікативних потреб, браком психологічної близькості з іншими, прагненням до отримання почуття довіри, вмотивованістю на скорочення дистанції, психологічне «погладжування». Отже, паління як заміщення психологічного голоду за контактами стимулюється бажанням встановлювати неформальні довірливі стосунки.

Четвертий фактор (інформативність 17,23%) утворено пунктами 10, 34, 16, 22, 4, 28 розкриває прагнення до встановлення зв'язків з протилежною статтю за допомогою паління. Так, наприклад пункт 10 «Палити - це сексуально» та пункт 34 «Я палю, коли хочу сподобатися, фліртую», тому даний фактор може бути позначений як *сексуальний голод*. Сексуальний голод є недостатньою задоволеністю сексуальних потреб, прагненням до встановлення зв'язків з партнером, при цьому тютюнопаління виступає як сексуальний сигнал і як заміщуюча активність.

П'ятий фактор (інформативність 16,09%) утворено пунктами 35, 11, 5, 17, 23, 29 відображує потребу у заповненні часу і регламентації життя, наприклад пункт 35 «Паління задає ритм життя» та пункт 11 «Я палю, коли мені нудно». Тому даний фактор може бути позначений як *структурний голод*. Структурний голод є потребою у заповненні часу і регламентації життя, при цьому основними стимулами тютюнопаління виступають нудьга, паузи між справами, а також необхідність замаскувати потребу у перерві в діяльності (відпочинок, роздуми та інше).

Шостий фактор (інформативність 13,19%) утворено пункти 6, 30, 12, 18, 24, 36, зміст яких розкриває суб'єктивну недостатність подій в житті, прагнення викликати інтерес, у тому числі, ризикованими діями. Зокрема, пункт 6 «Паління – це ризик», 30 «Паління – це спосіб виявити свою індивідуальність» або 12 «Паління – це здатність встати над заборонами». Даний фактор може бути позначений як *голод за інцидентами*. Голод за інцидентами виступає суб'єктивною недостатністю подій в житті, прагненням викликати інтерес, у тому числі, ризикованими діями. Стимулом тютюнопаління виступає його негативна соціальна оцінка.

Побудова нормативної шкали. В Додатку Е таблиці Е.1 представлені описові статистики представленої методики. При розбивці на три інтервали граничні значення норми для показників за шкалою сенсорного голоду становлять 12-22 бали, за шкалою голод за визнанням – 13-24 бали, за шкалою голод контакту – 14-34 бали, за шкалою сексуальний голод – 12-24 бали, за шкалою структурний голод – 14-23 бали, за шкалою голод за інцидентами – 12-23 бали. Бланк опитувальника та ключ до нього представлені у додатку Е. Інтерпретація результатів передбачає визначення характеристик незадоволених потреб особистості та їх заміщення завдяки палінню, типових ситуацій, що провокують паління та розкриття психологічного змісту тютюнопаління як заміщуючої активності.

Високі показники за шкалами є проявом високого рівня суб'єктивної недостатності задоволення відповідної потреби та використання паління як засобу

зняття дискомфорту від загострення даного виду психологічного голоду. Середні показники за шкалами характеризують помірний рівень відповідного виду психологічного голоду в структурі тютюнопаління. Низькі показники за кожною шкалою відображають низький рівень психологічного голоду, при цьому паління не є заміщенням відповідної потреби, яка лежить в основі шкали. З метою більшого узагальнення оцінки психологічного дефіциту можна застосовувати обчислення середнього арифметичного за всіма шкалами.

Ретестова надійність опитувальника. Повторне тестування однієї і тієї ж вибірки (118 респондентів) було проведено з інтервалом у чотири тижні. Кореляція між результатами першого та другого тестування виявилася на рівні $r = 0,768$, що свідчить про достатньо високу ретестову надійність методики.

Конвергентна та дискримінативна валідність методики перевірялась шляхом визначення кореляцій показників захисних механізмів особистості (Додаток Е, табл. Е.2) мотивації відмови від паління (Додаток Е, табл. Е.3) (конвергентна валідність) та психологічних установок щодо паління (дискримінативна валідність).

Визначено, що его-захисний механізм заміщення позитивно пов'язаний з усіма видами психологічного голоду курців ($p < 0,001$), що, в свою чергу, дозволяє визначити паління як безсвідоме перенесення, переадресацію дій, імпульсів та почуттів з недоступного об'єкту на доступний.

Також встановлено, що окремі види психологічного голоду пов'язані із специфічними его-захистами. Встановлено позитивні зв'язки показників сенсорного голоду із витісненням та регресією ($p < 0,001$), тобто витіснення фрустрованої потреби у сенсорної стимуляції призводить до простих стереотипних поведінкових реакцій, зокрема палінні. Виявлено зв'язок показників голоду з визнання та голоду з інцидентів із проекцією ($p < 0,001$), що розкриває зовнішню локалізацію власних неусвідомлених думок і почуттів щодо комунікативних здатностей, досягнень та життєвих подій та спроби знайти у тютюнопаління допоміжний засіб задоволення потреб у психологічній близькості з іншими та прагнення викликати інтерес оточуючих.

За результатами дослідження встановлено, що автономна мотивація відмови від паління негативно пов'язана з усіма видами психологічного голоду ($p < 0,001$). Отже, паління як безсвідоме заміщення базових потреб особистості перешкоджає внутрішньомотивованій відповідальній відмові від тютюну, заважає свідомому контролю поведінки, гнучкості у взаємодії з оточенням. Амотивація відмови від паління, в свою чергу, позитивно пов'язана з усіма видами психологічного голоду ($p < 0,001$).

Амотивовану, тобто не самодетерміновану поведінку можна визначити як поведінку-звичку, негнучку поведінку або таку, яка контролюється емоціями, які перешкоджають вибору і гнучкому використанню інформації. Отже, при високих показниках суб'єктивної недостатності задоволення потреб курець, скоріш за все, лише декларує бажання кинути палити або швидко відмовляється від намічених дій.

Також встановлено негативну кореляцію екстернальної мотивації відмови від паління та голоду за інцидентами ($p < 0,001$). Оскільки визначальним для такого виду мотивації є тиск макро- і мікросоціального середовища, а голод за інцидентами характеризує тютюнопаління як акцентування власної індивідуальності, в тому числі завдяки протестній поведінки, прогностична успішність відмови від паління при загостренні цього виду голоду є низькою.

У Додатку Е таблиці Е.4 подано результати дискримінативної валідності методики «Паління як заміщення психологічного голоду». Визначення дискримінативної валідності здійснювалося шляхом встановлення значущості зв'язків показників методики та «Дослідження психологічних установок щодо паління» В.О. Крамченкової із показниками видів психологічного голоду запропонованої методики. З таблиці Е.4 видно, що представлені показники за методиками визначають різні характеристики тютюнової поведінки.

Методика «Паління як заміщення психологічного голоду» розроблена як самостійний інструмент для визначення видів потреб курців, що задовольняються завдяки палінню. У структурі методики виділяються наступні шкали: сенсорний голод, голод за визнанням, голод контакту, сексуальний голод, структурний голод

та голод за інцидентами. Поданий психодіагностичний інструментарій відповідає сучасним вимогам до психометричного обґрунтування особистісних опитувальників. Стандартизація методики показала її високу тест-ретестову надійність та валідність. Опитувальник може бути використаний для психодіагностики у структурі комплексної терапії нікотинової залежності.

Авторський опитувальник «Мотивація відмови від паління» (Додаток Ж). Проблема тютюнопаління у сучасному суспільстві має високу соціальну значущість та вимагає міждисциплінарного рівня розв'язання, де ключову роль відіграватимуть психологічні засади профілактики та корекції тютюнової поведінки [318]. У структурі адикції мотивація посідає провідну роль як рушійна сила поведінки особистості [10; 234]. Розуміння психологічної природи мотивації паління дозволяє визначити індивідуально-психологічний зміст тютюнопаління та розробити стратегії подолання нікотинової адикції, а сучасна практика роботи з особами, які є тютюновими адиктами, потребує розробки психодіагностичного інструментарію, спрямованого на дослідження мотивації відмови особистості від паління.

Психологічні аспекти тютюнопаління розглядаються у роботах Р. Каннінгема, Г.В. Старшенбаума, А.Є. Айвазової, профілактиці паління присвячені наукові розвідки А. Карпова, О.Вінда, В.Р. Довженка, О.О. Александрова, А. Сизанова та ін. [10; 52; 261]. Згідно з теорією самодетермінації Р. Райана та Е. Десі, Ш. Левескью, Дж. Уільямс, Д. Еліот, М. Пікерінг, Б. Бодехамер, Ф. Фінлі пропонують методику оздоровчої саморегуляції (TSRQ), де ключовим є фактор мотивації відмови від паління [435].

Психометричну вибірку дослідження склали 252 особи у віці від 18 до 53 років, які палять, 159 жіночої статі та 93 — чоловічої.

Дискримінативна та конвергентна валідність опитувальника перевірялись за допомогою методики діагностики самооцінки мотивації схвалення Д. Крауна, Д. Марлоу в адаптації Ю. Ханіна [222], шкали психологічного благополуччя К. Ріфф [201], шкали загальної самоефективності Р. Шварцера і М. Єрусалема [355] та тесту оцінки нікотинової залежності К. Фаргестрема [350].

Згідно з моделлю самодетермінації Р. Райана та Е. Десі [68], Ш. Левескью, Дж. Уільямс, Д. Еліот, М. Пікерінг, Б. Бодехамер, Ф. Фінлі в основі мотивації відмови від паління визначають чотири мотиви: автономна (внутрішня, інтринсивна мотивація), інтроектована мотивація, зовнішня (екстринсивна мотивація) та негативна мотивація (амотивація). В англomовній версії опитувальника TSRQ *фактор мотивації відмови від паління* представлений 16 пунктами, які відбивають зазначені мотиви. Завданням нашого дослідження було вилучення пунктів цієї шкали та адаптація її, як самостійного інструментарію для виявлення ступеню розвитку мотивів відмови від паління для застосування у психокорекції тютюнової залежності.

Опитувальник мотивації відмови від паління характеризується інтраіндивідуальною стійкістю та розподілом близьким до нормального. Для кожного твердження досліджуваним пропонувалося вибрати одну із семи варіантів відповідей згідно зі шкалою Лайкерта: «зовсім не вірно», «не вірно», «скоріше не вірно», «не можу визначитись», «скоріше вірно, ніж не вірно», «вірно», «повністю вірно». Досліджуваним пропонувалася наступна *інструкція*: «Шановний респонденте, оцініть, будь ласка, в балах від 1 до 7, наскільки Ви вважаєте дані висловлювання вірними по відношенню до самого себе. При оцінці використовуйте наступну шкалу: «зовсім не вірно 1__2__3__4__5__6__7 повністю вірно»

Надійність опитувальника. Здійснено перевірку внутрішньої узгодженості опитувальника. Для цього розраховувалася статистика альфа Кронбаха для шкали, що включає всі 16 пунктів. Величина альфа Кронбаха для шкали із 16 запитань склала 0,821, що є вищою за мінімально припустиму величину, яка становить 0,7.

Конструктна валідність опитувальника. Для виявлення внутрішньої структури методики проводився факторний аналіз. За результатами експлораторного факторного аналізу (з кутовим обертанням) було виділено шість факторів, які не корелюють один з одним (коефіцієнти кореляції становлять від 0,007 до 0,018).

Перший фактор (інформативність 21,32%) утворено пунктами: 1, 5, 8, 11, 13, 16 (представлені у порядку убутання факторного навантаження), зміст яких (наприклад, пункт 1 «Я вважаю, що потрібно кинути палити, тому що відмова від паління дозволяє бути настільки здоровим, наскільки можливо», або 11 «Відмова від паління - це важливий вибір, який я дійсно хочу зробити») розкриває *автономну мотивацію* до відмови від паління. Автономна мотивація відмови від паління є внутрішньою вмотивованістю поведінки, що базується на потребі бути само детермінованою при взаємодії з середовищем. У ситуації відмови від паління це потреба прийняти відповідальність за свою поведінку, здоров'я та життя. Автономна мотивація характеризується прагненням самостійно контролювати свою поведінку, дії та вчинки щодо відмови від паління, бути гнучким у взаємодії між собою та оточенням. Власні інтереси та бажання курця сприймаються як такі, що ініціюють його відмову від паління. Зазначена мотивація є прогностично найбільш успішною для відмови від паління.

Другий фактор (інформативність 18,43%) представлений пунктами 3, 6, 10, 14. Психологічний зміст фактору виявляється у пункті 3 «Потрібно кинути палити, тому що я відчуваю постійний тиск з боку інших», тому фактор названий *екстернальна мотивація*. Екстернальна мотивація відмови від паління характеризує поведінку, регульовану соціальними винагородами або загрозою покарання. Значущим та визначним у цій мотивації виступає тиск макро- і мікросоціального середовища. Оскільки поведінка обумовлена впливом зовнішніх соціальних агентів, зокрема значущих інших, прогностична успішність відмови від паління залежатиме від стабільності дії антитютюнових факторів.

Третій фактор (інформативність 8,03%) об'єднаний наступними пунктами: 2, 9 (також перераховані у порядку убутання факторного навантаження). Психологічний зміст пунктів, які утворили цей фактор (показовими є пункт 2 (із найбільшим навантаженням (0,816) «Мені потрібно кинути палити, тому що якщо я курю, то відчуваю провину і сором») полягає у прагненні запобігти внутрішнього покарання за небажану (тютюнову) поведінку, що суперечить інтеріоризованим соціальним вимогам, тому фактор може бути позначений

інтроектованою мотивацією. Інтроектована мотивація відмови від паління визначається залежністю поведінки від частково засвоєних соціальних норм, вимог та правил щодо паління. Відмова від паління здійснюється під впливом внутрішніх причин, які мають контролюючу міжособистісну природу. Інтроектована мотивація відмови від паління обумовлена почуттями сорому та провини і пов'язані з уявленням особистості про себе. Прогностична успішність відмови від паління пов'язана з мірою прагнення особистості відповідати стандартам суспільства.

Четвертий фактор (інформативність 7,28%) утворений пунктами 4, 7, 12, 15. Так, наприклад пункт 4 «Кинути палити - хороша ідея, але насправді я не думаю про припинення паління», тому даний фактор може бути названий *амотивацією відмови від паління.* Амотивація виступає як відсутність справжньої мотивації відмови від паління характеризує низький рівень самодетермінації, тобто поведінку, що повністю обумовлена фізичними і фізіологічними причинами або середовищем. Амотивовану поведінку можна визначити як поведінку-звичку, негнучку поведінку або таку, яка контролюється емоціями, що перешкоджають вибору і гнучкому використанню інформації. Амотивація у відмові від тютюнопаління актуалізується у випадках, коли людина перестає здійснювати намічені дії, або не усвідомлює мети відмови від паління. Зазначений вид мотивації відмови від паління має найнижчу прогностичну успішність.

Побудова нормативної шкали. В Додатку Ж таблиці Ж.1 представлені описові статистики «Опитувальника мотивації відмови від паління». При розбивці на три інтервали граничні значення норми для показника автономної мотивації становлять 20-35 балів, для показника інтроектованої мотивації – 5-10 балів, для показника екстернальної мотивації – 13-23 балів, для показника амотивації – 15-23 бали.

Для визначення індивідуального профілю мотивації відмови від паління доцільним виявляється зведення «сирих» балів до уніфікованих балів. Для цього використовуємо наступні коефіцієнти: для першої шкали первинні значення

помножуються на 2, для другої – на 3, для третьої – на 6 та для останньої – на 3. Бланк опитувальника та ключ до нього представлені у додатку Ж.

Ретестова надійність опитувальника. Повторне тестування однієї і тієї ж вибірки (90 респондентів) було проведено з інтервалом у три тижні. Кореляція між результатами першого та другого тестування виявилася на рівні $r = 0,712$, що свідчить про достатньо високу ретестову надійність опитувальника.

Конвергентна та дискримінативна валідність методики перевірялась шляхом визначення кореляційних зв'язків показників мотивації відмови від паління та методик діагностики самооцінки мотивації схвалення Д. Крауна, Д. Марлоу в адаптації Ю. Ханіна, шкали психологічного благополуччя К. Ріфф, шкали загальної самоефективності Р. Шварцера і М. Єрусалема та (перевірка конвергентної валідності), тестом оцінки ніотинової залежності К. Фаргестрема (перевірка дискримінативної валідності).

У таблиці Ж.2 показано зв'язки мотивації відмови від паління та самооцінки мотивації схвалення, психологічного благополуччя, загальної самоефективності. Визначено статистично значущий зв'язок між автономною мотивацією та показниками загальної самоефективності ($p < 0,001$). Самоефективність може підвищити або знизити мотивацію здійснення активних дій, особливо у складних ситуаціях. Отже, уявлення особистості про власну ефективність та успішність у діяльності властива людям, які мають внутрішній контроль у прагненні відмовитись від паління, більш наполегливим у досягненні своїх цілей. Самоефективність є продуктом складного процесу самопереконання, що відбувається на основі когнітивного опрацювання різних джерел інформації про власну ефективність на шляху відмови від паління. Самоефективні курці впевнені в тому, що можуть вирішити складну задачу у відмові від паління. Амотивація, навпаки, передбачає зниження рівня самоефективності ($p < 0,001$). Уявлення про можливість відмови від паління є неадекватними, кинути палити вважається складним і навіть непосильним. Саме тому амотивовані курці мають низьку наполегливість у досягненні цієї мети. Переконаність у низькій власній ефективності обумовлена низьким внутрішнім контролем у прагненні

відмовитись від паління. Автономна мотивація відмови від паління також позитивно пов'язана з показниками рівня психологічного благополуччя ($p < 0,01$). Справжня істинна спрямованість особистості на відмову від паління характеризується позитивним ставленням до себе і самоприйняттям, наявністю цілей і занять, які надають життю сенсу, здатністю виконувати вимоги повсякденного життя, почуттям самореалізації, позитивними стосунками з іншими, здатністю слідувати власним переконанням. Екстернальна та інтроєктована мотивація відмови від паління негативно пов'язані з показниками психологічного благополуччя ($p < 0,0001$). Високий рівень соціальної фрустрації, залежність від думки інших, екстернальність поведінки, низька осмисленість життя властива курцям, які у відмові від паління керуються екстернальними мотивами. У курців з інтроєктованою мотивацією особливе значення у низькому психологічному благополуччі має низький рівень самоприйняття, занепокоєність щодо власних особистісних якостей, невідповідність «Я-реального» та «Я-ідеального». Екстернальна та інтроєктована види мотивації відмови від паління позитивно пов'язані з показниками самооцінки мотивації соціального схвалення ($p < 0,0001$). Високий рівень потреби в схваленні з боку оточення, прагнення виглядати в очах інших якнайкраще властиві курцям з екстернальною мотивацією відмови від паління, в основі яких лежать соціальні регулятори поведінки, як безпосередні впливи (екстернальна мотивація), так і привласнені соціальні норми та вимоги (інтроєктована мотивація).

У таблиці Ж.3 подано результати перевірки дискримінативної валідності методики діагностики мотивації відмови від паління, з якої видно, що представлені методики по-різному розкривають природу нікотинової адиктивної поведінки.

Отже, у структурі опитувальника мотивації відмови від паління виділяються компоненти автономної (внутрішньої), інтроєктованої, екстернальної (зовнішньої) та амотивації (негативної мотивації). Перевага того чи іншого мотивів в індивідуальному мотиваційному профілі дозволяє прогнозувати успішність відмови від паління. Отже, подана психодіагностична методика відповідає

сучасним вимогам до психометричного обґрунтування особистісних опитувальників. Стандартизація опитувальника показала його високу тест-ретестову надійність та валідність.

Висновки до 2 розділу

1. Методологічними засадами дослідження психологічних особливостей сімейної системи при тютюнопалінні виступила інтеграція положень системного підходу до сім'ї з положеннями конструктивізму та символічного інтеракціонізму. А саме, положень про цілісність, функціональну детермінованість, інформаційний обмін з середовищем, генетико - ієрархічну організацію системи та вертикальну регуляцію генетико - ієрархічних рівнів системно-сімейного підходу; положення про складні мультивекторні зв'язки системи сімейної взаємодії із соціокультурними нормами та символами – символічного інтеракціонізму; положення про будувannya поведінки на основі особистісних процесів інтерпретації реальності, сенсоутворення, організації досвіду – конструктивізму.

2. Створено концепцію семантизації паління у системі рівневого функціонування сім'ї, що пояснює феномени сімейної системи та сімейнообумовлений механізм маніфестації та фіксації тютюнопаління. Сімейна семантизація паління характеризує процес та результат надання сенсу палінню у картині світу членів сім'ї і його символізації в системі сімейного функціонування. Тютюновообумовлене функціонування сімейної системи виступає як процес та результат вбудовування паління в структурні, процесуальні та трансгенераційні аспекти сімейної системи в формі актуальних поведінкових патернів та сімейних когнітивно-емоційних утворень, які знаходять своє відображення в сімейній ідеології та взаємодії. Поліваріативність сімейного функціонування при тютюнопалінні обумовлена значенням та смислами, що надаються палінню у сім'ї, які виступають як системотворчий фактор та визначають стабілізаційні або дестабілізаційні ефекти функціонування сімейної системи. Результатом семантизації паління є ставлення до паління у сімейній історії та ідеології,

формування і трансляція уявлень про вплив паління на реалізацію сімейних функцій, когнітивно-емоційні утворення щодо палінням, які інтегруються в картину світу особистості та регулюють поведінку. Паління в сім'ї виступає в якості патерну взаємодії та несе в собі комунікативну метафору.

3. У представленій концептуальній рівневої моделі функціонування сімейної системи при тютюнопалінні семантизація паління пов'язана із характеристиками сімейної системи відповідного рівня. Макрорівень сімейного функціонування при тютюнопалінні в сім'ї описує тютюнову поведінку родичів попередніх поколінь в сімейній історії, що обумовлює міжпоколінну трансляцію моделей паління. Мікрорівень функціонування сімейної системи при тютюнопалінні характеризує універсальні структурно-змістовні компоненти сімейного функціонування та характеристики, що виявляються у подружньої і батьківсько-дитячої взаємодії на різних етапах життєвого циклу сім'ї та їх зв'язок із уявленнями про вплив паління на реалізацію сімейних функцій. Індивідуальний рівень описує прояви тютюнової поведінки в сім'ї та її взаємодетермінацію когнітивно-емоційними утвореннями у картині світу особистості.

4. Для дослідження функціонування сімейної системи при тютюнопалінні створено комплекс психодіагностики суб'єктивної семантики паління у сім'ї, функціонування сімейної системи на різних етапах життєвого циклу сім'ї, тютюнової поведінки особистості.

5. Розроблено авторські методики діагностики уявлень про вплив паління на сімейне функціонування, психологічних установок щодо паління, заміщення палінням психологічного голоду та мотивації відмови від паління. Валідність, внутрішня узгодженість за коефіцієнтом альфа Кронбаха від 0,798 до 0,835 та тест-ретестова надійність на рівні від $r=0,712$ до $r=0,856$ авторських методик відповідають психометричним вимогам до психодіагностичного інструментарію.

Основні положення цього розділу викладені у публікаціях автора: [149; 155; 171; 172; 174; 183; 312].

РОЗДІЛ 3. СЕМАНТИЗАЦІЯ ПАЛІННЯ НА РІЗНИХ РІВНЯХ ФУНКЦІОНУВАННЯ СІМЕЙНОЇ СИСТЕМИ

3.1. Репрезентація паління у сімейній історії та міжпоколінна сімейна трансляція патернів тютюнової поведінки

Паління з точки зору системного підходу неможливо розглядати як суто індивідуально-психологічну чи суто соматичну проблему особистості тому, що окремий акт паління виявляється детермінованим умовами та впливами різних рівнів. Так, кожна особистість є включеною до різних соціальних груп (сімейних, гендерних, вікових, етнічних та ін.), що мають сталі цінності, норми та соціально-регуляторні механізми – групову свідомість, традиції. Отже, особистість є одночасно споживачем, носієм та транслятором значень, установок, стереотипів, зразків поведінки та картини світу, що проявляється через такі механізми, як стигматизація (вироблення ознак, за якими можна розпізнати члена групи), сигніфікація (особливості спілкування всередині групи), хабітуалізація (формування у членів групи загальної соціальної позиції, спільної думки і стереотипів поведінки) та ідентифікація (почуття приналежності до спільності, здатність відрізнити «своїх від чужих»).

Сімейна регуляція тютюнової поведінки обумовлюється змістом норм, правил, цінностей, традицій та ритуалів сімейної ідеології стосовно паління. Такі норми, традиції та правила не завжди усвідомлюються та вербалізуються у відповідних семантичних конструктах, але завжди імпліцитно наявні у життєвому просторі сім'ї у формі когнітивно-емоційних утворень (переконань, установок, ставлень, сенсів) та поведінкових патернів, що актуалізуються у вигляді тем сімейних спогадів. Для загального аналізу репрезентації паління у сімейній історії респондентів з різним тютюновим статусом було застосовано метод темацентрованої (фокусованої на палінні) генограми. На підставі отриманих даних визначено представленість тютюнової поведінки у сімейній історії у залежності від тютюнового статусу респондентів (Додаток 3, табл. 3.1). За даними

статистичного аналізу виявлено достовірні відмінності між усіма групами за представленістю родичів-курців 1 ступеня споріднення. При цьому найбільші показники були у генограмах респондентів, які палять постійно, найменші - в сімейній історії респондентів, які не палять. Представленість паління у родичів 2 ступеня споріднення у генограмах, як курців та і респондентів, які палять ситуативно, вища ніж в сімейній історії осіб, які не палять. Отже, більша представленість паління у декількох поколіннях може пояснювати тютюнову поведінку респондента як результат звичності паління у сімейному просторі. За параметром представленості у генограмі родичів, які кинули палити, вищі результати виявляються у сімейній історії респондентів, які палять ситуативно. Дані відмови від паління за генограмами курців та респондентів, які не палять, не відрізнялися. Отже, питання контролю над палінням є більш актуальним як у попередніх поколіннях та і у актуальній поведінці досліджуваних цієї групи.

Для вивчення типів генограм за конфігурацією стосунків з фігурами курців у сімейній історії було застосовано кластерний аналіз методом К-середніх (рис. 3.1).

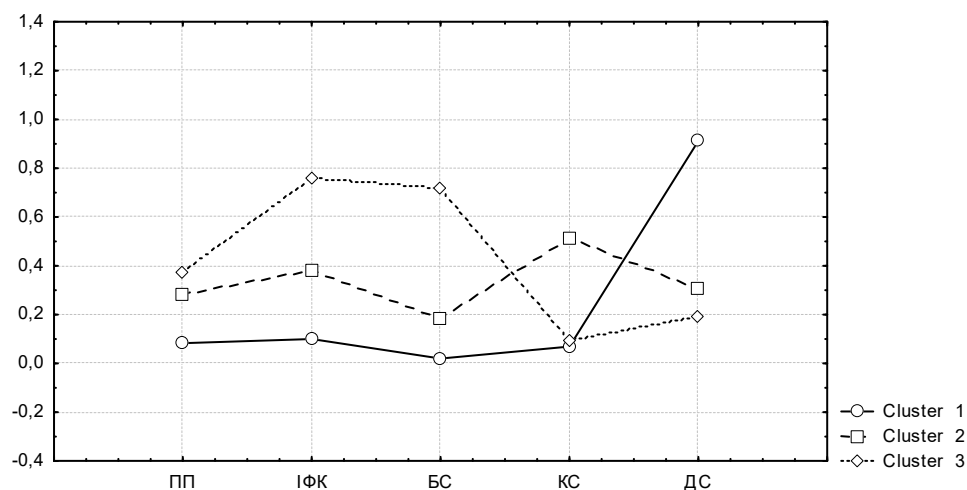

Рис. 3.1. Типологічні профілі ставлення до тютюнової поведінки у сімейній історії

Примітка: ПП - представленість паління у сімейній історії; ІФК - ідентифікація з фігурами курців; БС - близькі стосунки з курцями; КС - конфліктні стосунки з курцями; ДС - дистантні стосунки з курцями.

За результатами кластеризації утворилося три кластери генограм, або типологічні профілі ставлення до тютюнової поведінки на макрорівні сімейного функціонування. Перший профіль (20% генограм) характеризує генограми, в яких порівняно низько представлено паління в сімейній історії, фігури родичів-курців здебільшого не є об'єктом ідентифікації або ідеалізації, стосунки з родичами-курцями та ставлення до них характеризується віддаленістю та безконфліктністю внаслідок великої психологічної дистанції. Психологічний зміст ставлення до тютюнової поведінки та курця у сімейних історіях такого типу визначається дистанціюванням від паління як явища. Отже, даний профіль можна умовно позначити як «Дистанційоване ставлення».

Другий профіль (47% генограм) поєднує генограми, в яких представленість паління серед родичів відносно висока, стосунки з родичами-курцями середнього ступеня близькості, але надмірної конфліктності. При цьому доволі часто фігури родичів-курців виступають об'єктами ідеалізації та ідентифікації респондентів. Одночасна наявність ідентифікації з курцями, ідеалізації їх образу та конфліктних стосунків з ними у сімейній історії проявляє суперечливість ставлення до паління як сімейного явища та конфліктність семантичних конструктів щодо тютюнової поведінки у життєвому просторі сім'ї, тому даний профіль умовно позначено «Суперечливе ставлення».

Третій профіль (33% генограм) характеризує генограми, в яких висока представленість паління в сімейній історії поєднується зі стосунками позитивного спектру (близькі з низькою конфліктністю та низькою дистантністю взаємин) із родичами-курцями. Фігури родичів-курців виступають об'єктами прихильності, ідентифікації та ідеалізації. Отже, в генограмах цього типу звичність паління у сімейній історії та позитивне ставлення на адресу курця генералізується на його тютюнову поведінку та обумовлює лібералізацію ставлення до паління в цілому. Цей профіль умовно названо «Ліберальне ставлення».

Змістовна репрезентація макрорівневої сімейної семантики щодо паління знаходить своє відображення у актуалізованих темах пов'язаних із тютюновою поведінкою. Тематика паління при роботі з сімейною історією є слабко

вербалізованою і актуалізується у вигляді сімейних спогадів стосовно фігур родичів-курців, їх поведінки та сімейних стосунків з ними. Імпліцитно наявні у життєвому просторі трьох поколінь сім'ї переконання, установки, ставлення та сенси щодо паління було класифіковано у 10 тем, що відображують семантизацію паління на макрорівні функціонування сім'ї. Так, умовно позитивні сенси паління розкриваються у темах паління як ознаки дорослості та мужності (сенсом стає приєднання до дорослої чоловічої частини роду), табування - дозволу жіночого паління (сенси полягає у емансипації жінок), паління як символу свободи (має сенси досягнення особистісної автономії, незалежності, статусу), паління у важких обставинах (адаптаційний або копінговий сенси паління), паління як атрибуту свята (комунікативні, релаксаційні сенси), відмови від паління (у сенсі управління власною тютюновою поведінкою). Негативні сенси паління проявляються у темах побутових незручностей пов'язаних з палінням (сенсом стає запобігання соціального засудження), шкоди паління (сенси збереження власного здоров'я), шкоди пасивного паління (сенси збереження здоров'я близьких), суб'єктивного асоціювання паління з хворобами родичів (сенсом стає подолання страху повторення хвороб родичів), табування жіночого паління (підтримання традиційного фемінного образу жінки), відмови від паління (у сенсі запобігання проблем). Тематичний аналіз репрезентації семантичних конструктів щодо паління проводився за визначеними типологічними профілями ставлення до тютюнової поведінки у сімейній історії. Семантичне наповнення, частота зустрічальності та співвідношення актуалізованих тем щодо паління дозволяє розкрити психологічний зміст типів ставлення до тютюнової поведінки у сімейній історії (Додаток 3, табл. 3.2).

Аналіз розподілу частот за кожною темою свідчить про рівномірну високу представленість тем шкоди паління, шкоди пасивного паління та відмови від паління в усіх типологічних профілях ставлення до тютюнової поведінки у сімейній історії. Такі результати свідчать про високу значущість цих тем у соціокультурному контексті та загальну поширеність відповідної інформації у суспільстві протягом тривалого часу. Отже, знання про шкоду активного і

пасивного паління та необхідність відмови від нього не є визначальними факторами диференціації ставлення до тютюнової поведінки у сімейній історії. За темами побутові незручності пов'язані з палінням, суб'єктивне асоціювання паління з хворобами родичів, паління як ознака дорослості та мужності, табування жіночого паління, паління як атрибут свята та відпочинку найвищі частоти виявлено у профілю суперечливе ставлення до паління, а за темами паління у важких обставинах та паління як символ свободи - у профілю ліберальне ставлення до тютюнової поведінки у сімейній історії.

Аналіз загальної актуальності та напруженості тематики паління в сімейній історії свідчить про відмінності за цим критерієм типологічних профілів ставлення до тютюнової поведінки ($\chi^2_{\text{Емп}}=8,24$, $p<0,05$). Так у структурованих бесідах за генограмами типу дистанційованого ставлення до тютюнової поведінки у сімейній історії частота згадування паління у різних контекстах у середньому складала 3,2 випадки на генограму, типу суперечливого ставлення - 15,5, типу ліберального ставлення - 8,9 випадків на генограму.

Для типу дистанційоване ставлення до паління у сімейної історії частота зустрічальності згадування окремих тем відповідно до їх загальної кількості мають наступну ієрархічну представленість ($\chi^2_{\text{Емп}}=21,19$, $p<0,05$): шкода паління (20,4%), відмова від паління (20,4%), шкода пасивного паління (14,8%), побутові незручності пов'язані з палінням (11,1%), табування жіночого паління (9,3%), паління у важких обставинах (7,4%), паління як атрибут свята (5,6%), паління як ознака дорослості та мужності (5,6%), суб'єктивне асоціювання паління з хворобами родичів (3,7%), паління як символ свободи (1,9%). Отже, найбільш актуальні теми в сімейній історії цього типу розкривають негативну валентність, узагальненість та слабку диференційованість змісту паління у семантичних конструктах, а теми, що виявляють «умовно позитивні» сенси тютюнової поведінки слабо актуалізовані. Тобто сімейна семантика даного типу характеризує ретардацію паління.

Для типу суперечливе ставлення до паління у сімейної історії частота зустрічальності згадування окремих тем відповідно до їх загальної кількості є

рівномірно представленою ($\chi^2_{\text{Емп}} = 6,16$, $p > 0,05$): побутові незручності пов'язані з палінням (10,3%), шкода паління (12,5%), шкода пасивного паління (9,5%), суб'єктивне асоціювання паління з хворобами родичів (11,8%), паління як ознака дорослості та мужності (8,7%), табування жіночого паління (7,2%), паління як символ свободи (8,4%), паління у важких обставинах (11,0%), паління як атрибут свята (10,6%), відмова від паління (9,9%). Паління у сімейній історії характеризується суперечливістю уявлень, наповнених як умовно позитивними та і негативними сенсами. Отже, семантика паління у сімейній історії цього типу характеризується значущістю, напруженістю та актуалізованістю різноманітних аспектів паління, що створює умови для варіативності поведінки стосовно вживання тютюну членів таких сімей, яка обумовлена ситуативним та соціальним контекстом життєвого шляху особистості.

Для типу ліберальне ставлення до паління у сімейної історії частота зустрічальності згадування окремих тем відповідно до їх загальної кількості характеризується статистичною нерівномірністю та має такий вигляд ($\chi^2_{\text{Емп}} = 18,2$, $p < 0,05$): відмова від паління (14,6%), паління у важких обставинах (13,9%), паління як атрибут свята (12,6%), паління як символ свободи (11,9%), шкода паління (11,9%), шкода пасивного паління (9,9%), суб'єктивне асоціювання паління з хворобами родичів (9,3%), паління як ознака дорослості та мужності (6,6%), побутові незручності пов'язані з палінням (5,3%), табування жіночого паління (4,0%). Поєднання найбільш актуальних для цього типу ставлення до паління тем, розкриває дихотомічну семантику паління у сімейної історії із перевагою актуальності відмови від паління та його адаптаційного сенсу. Семантика паління у сімейній історії побудована за принципом: «палити погано, слід від нього відмовитися, але паління допомагає в житті». Оскільки умовно позитивні сенси паління підкріплені подіями життєвого шляху сім'ї та поведінкою привабливих (ідеалізованих) фігур родичів-курців, сімейна семантика паління даного типу може стимулювати тютюнову поведінку наступних поколінь.

Аналіз представленості генограм респондентів з різним тютюновим статусом у типологічних профілях сімейного ставлення до паління показує, що

дистанційований тип ставлення здебільшого представлений генограмами респондентів, які не палять (70,6%), генограми курців (11,8%) та ситуативних курців (17,6%) за цим типом представлені слабо ($\chi^2_{\text{Емп}}=10,7$, $p<0,01$). Суперечливий тип ставлення до паління у сімейній історії статистично рівномірно ($\chi^2_{\text{Емп}}=0,95$, $p>0,05$) представлений генограмами курців (32,5%), ситуативних курців (40,0%) та респондентів, які не палять (27,5%). У типологічному профілі «Ліберальне ставлення» у сімейній історії переважають ($\chi^2_{\text{Емп}}=8,0$, $p<0,05$) генограми курців (57,1%), далі слідують генограми ситуативних курців (28,6%) та респондентів, які не палять (14,3%).

В результаті аналізу виявлено достовірні відмінності ($\chi^2_{\text{Емп}}=19,3$, $p<0,01$) між розподілами визначених типологічних профілів ставлення до паління у сімейній історії у залежності від тютюнового статусу респондентів. У сімейній історії курців типи ставлення до паління розподілилися наступним чином ($\chi^2_{\text{Емп}}=10,52$, $p<0,01$) - дистанційоване (6,5%), суперечливе (41,9%), ліберальне (51,6%). Отже, найменш представленим є дистанційоване, а найбільш - ліберальне ставлення, тобто власна тютюнова поведінка є відображенням сімейної трансляції семантики паління у сімейному просторі, як у позитивному контексті та і у суперечливому.

У сімейній історії досліджуваних, які палять ситуативно, типи ставлення до паління мають нерівномірний розподіл ($\chi^2_{\text{Емп}}=9,56$, $p<0,01$): дистанційоване (11,1%), суперечливе (59,3%), ліберальне (29,6%). Переважання суперечливого ставлення до паління у сімейній ідеології обумовлює двоїстість регуляції тютюнової поведінки у ситуативних курців - відмова від постійного паління є проявом негативних семантичних конструктів обумовлених конфліктністю взаємин з родичами-курцями в сімейній історії, а паління у відповідних ситуаціях виступає відображенням ідентифікації з фігурами родичів-курців та часткового наслідування їх патернів поведінки.

У сімейній історії респондентів, які не палять, типи ставлення до паління розподілені статистично рівномірно ($\chi^2_{\text{Емп}}=4,22$, $p>0,05$): дистанційоване (44,4%), суперечливе (40,7%), ліберальне (14,8%). Відсутність переважання будь-якого

типу ставлення до паління у сімейній історії проявляє відсутність традиційних приписів щодо тютюнової поведінки у сімейній ідеології, що є підґрунтям для утворення різноманітних когнітивно-емоційних конструктів щодо паління в індивідуальній картині світу, які здебільшого обумовлені соціокультурним контекстом та індивідуальним досвідом.

Розглянемо особливості трансляції патерну тютюнової поведінки у сім'ях осіб, що палять (Додаток 3, рис. 3.1). Визначено, що сила трансляції тютюнової поведінки у курців є вищою за лінією матері: тютюнова поведінка матері курців є результатом відтворення паління її батьків (дідусь та бабуся курця за лінією матері), а також братів та сестер матері (тітки і дядьки курця). Про це свідчить наявність статистично значущих зв'язків між палінням у матері та її батька (дідуся курця) – $r_{x,y}=0,66$, $p<0,001$, її матері (бабусі) – $r_{x,y}=0,60$, $p<0,001$, її сестер та братів (дядьки і тітки курця) – $r_{x,y}=0,21$, $p<0,001$. Крім того, тютюнова поведінка матері курця відповідає палінню її чоловіка (батька курця) – $r_{x,y}=0,23$, $p<0,001$, і другого чоловіка (вітчима курця) – $r_{x,y}=0,34$, $p<0,001$, та молодших сиблінгів курця ($r_{x,y}=0,16$, $p<0,05$). У матерів, що палять, спостерігається також специфічна трансляція паління за лінією чоловіків: палить батько матері (дідусь курця) – палить чоловік матері (батько курця) – палить другий чоловік матері (вітчим курця) – палять молодші діти матері (молодші сиблінги курця).

Трансляція тютюнової поведінки батьків курців також обумовлена палінням у межах їх власної нуклеарної сім'ї: батьки батька, який палить, (бабуся і дідусь курця) також частіше характеризуються постійним палінням ($r_{x,y}=0,29$, $p<0,001$ і $r_{x,y}=0,24$, $p<0,001$, відповідно). Старші сиблінги курців частіше відтворюють тютюнову поведінку дідуся за лінією батька ($r_{x,y}=0,15$, $p<0,01$), втім за умови паління у новій сім'ї батька чи матері, тобто паління у діадах «батько – мачуха» і «мати – вітчим» у старших сиблінгів тютюнова поведінка не відтворюється: отримано негативні зв'язки між палінням старших сиблінгів та мачух ($r_{x,y}=-0,17$, $p<0,01$) і вітчимів ($r_{x,y}=-0,19$, $p<0,01$).

З Додатка 3 рис. 3.2 видно, що трансляція паління у сім'ях ситуативних курців є більш складним та неоднозначним процесом. Щільність зв'язків, які

характеризують інтенсивність сімейної міжпоколінної трансляції, є вищою за лінією батьків, а не матерів ситуативних курців. Паління батька ситуативного курця пов'язане з палінням старших сестер чи братів курця ($r_{x,y}=0,33$, $p<0,001$). Тютюнова поведінка батька та матері ($r_{x,y}=-0,16$, $p<0,05$), а також бабусі за лінією батька ($r_{x,y}=-0,19$, $p<0,01$) у ситуативного курця пов'язані негативно: отже, якщо у ситуативного курця палить батько, то його матір та бабуся частіше не палять зовсім. Можна зробити висновок про таку закономірність у трансляції патернів тютюнової поведінки у сім'ї ситуативного курця: чоловіки у таких сім'ях одружуються на жінках, які не палять. Значущим фактором у трансляції тютюнової поведінки ситуативних курців виступає паління братів та сестер їх батьків – дядьки чи тітки. Паління батька та матері ситуативного курця значущо корелює з палінням їх сестер чи братів ($r_{x,y}=0,21$, $p<0,001$ і $r_{x,y}=0,25$, $p<0,001$). Крім того, тютюнова поведінка старших сиблінгів ($r_{x,y}=0,24$, $p<0,001$) і бабусі ситуативного курця (мати матері) також відповідає палінню дядьки чи тітки ($r_{x,y}=0,15$, $p<0,05$). Отже, у процесі трансляції тютюнової поведінки ситуативних курців відбувається зсув передачі тютюнової поведінки від нуклеарної сім'ї до більш широкого сімейного кола. Такі дані свідчать про те, що на тютюнову поведінку ситуативних курців, по-перше, впливає паління більш далеких родичів, а, по-друге, їх паління загалом меншою мірою пов'язане з тютюновою поведінкою їх батьків. Тютюнова поведінка молодших сиблінгів ситуативних курців негативно пов'язана тільки з палінням вітчима ($r_{x,y}=-0,15$, $p<0,05$). Загалом наявність багатьох негативних зв'язків між проявами тютюнової поведінки у сім'ї ситуативних курців свідчить про наявність протиріч та невідповідностей у трансляції паління відносно осіб, які палять ситуативно. Можна дійти висновку, що ситуативне паління залежить від багатьох факторів, втім сімейна трансляція серед них не є провідним.

На Додатку 3 рис. 3.3 показано особливості трансляції тютюнової поведінки у межах сім'ї осіб, що не палять. Тютюнова поведінка батьків осіб, які не палять, негативно взаємообумовлена ($r_{x,y}=-0,13$, $p<0,05$) – у нашій вибірці загалом частіше палять батьки, а не матері осіб, що не палять. Вітчим та батько ($r_{x,y}=0,18$, $p<0,01$)

осіб, що не палять, характеризуються однаковою тютюновою поведінкою ($r_{x,y}=0,18$, $p<0,01$), а мати та мачуха – різною ($r_{x,y}=-0,12$, $p<0,05$). Крім того, матері осіб, що не палять, якщо вони самі не палять, обирають чоловіків-курців, які відтворюють тютюнову поведінку дідусів за лінією матері ($r_{x,y}=0,18$, $p<0,01$). Можна достовірно стверджувати, що паління у сім'ях осіб, що не палять є соціально прийнятним по відношенню до чоловіків і табуйоване для жінок. Саме цей сукупний фактор може впливати на відмову від паління у осіб, вільних від тютюнової поведінки, адже частота та інтенсивність паління у таких сім'ях загалом є меншою. Серед найбільш значущих зв'язків, отриманих по вибірці осіб, що не палять, є лише один на високому рівні достовірності – позитивний зв'язок між палінням батька та його братів чи сестер ($r_{x,y}=0,63$, $p<0,001$).

Порівняння отриманих кореляційних плеяд у залежності від тютюнового статусу досліджуваним свідчить про відмінності частоти позитивних та негативних кореляцій ($\chi^2_{\text{Емп}} = 6,503$, $p<0,05$). Отже, у осіб, які не палять виявлено найменшу розгалуженість зв'язків інтенсивності паління родичів із різними сімейними ролями, у курців - найбільшу, при цьому переважають позитивні зв'язки.

3.2. Варіативність уявлень про вплив паління на реалізацію сімейних функцій як чинник психологічного клімату сім'ї

Сім'я виступає центральною ланкою між тютюнопалінням як патерном індивідуальної поведінки, та образом тютюнопаління, як відображенням родинних та соціальних установок, тому сімейне функціонування описує систему взаємодії, оцінку суб'єктом цих взаємодій, а також особистості членів сім'ї [189]. Отже, система уявлень та ставлень щодо паління в сім'ї, яка виконує функції опосередковування сприйняття, інтерпретації навколишньої дійсності і регуляції поведінки, обумовлює сімейні гомео- та гетеростатичні процеси, тобто регуляцію сімейної системи.

Встановлено достовірні відмінності уявлень про вплив паління на сімейне функціонування у залежності від тютюнового статусу сім'ї за всіма сімейними функціями на рівні $p < 0,001$. (Додаток I. табл. I.1). У сім'ях, які мають в своєму складі курців, середні показники характеризують уявлення про нейтральний вплив паління на більшість сімейних функцій, окрім виховної. Отже, в сім'ї з тютюнопалінням паління є безумовним негативним виховним фактором, але не має такого ж негативного статусу у інших сферах життєдіяльності сім'ї. У сім'ях без тютюнопаління, показники уявлення про негативний вплив паління вищі за всіма функціями. В той же час, уявлення про вплив на сексуально-еротичну, емоційну функції, функції духовного спілкування та соціального контролю, а також на загальне сімейне функціонування, відповідають нейтральному впливу. До безумовно порушених функцій за переконаннями членів сімей без тютюнопаління, можна віднести виховну та господарчо-побутову функції сім'ї. Такі результати можуть бути пов'язані із соціальними образами, міфами про позитивні сенси паління, що представлені у суспільній свідомості, з одного боку, та характеризують потенційність паління.

Отримані дані потребують більш детального аналізу з урахуванням етапу життєвого циклу, на якому знаходиться сім'я.

Результати дослідження уявлень про вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях із тютюнопалінням у залежності від етапу життєвого циклу сім'ї свідчать про достовірні відмінності на рівні значущості $p < 0,001$ за всіма шкалами (Додаток I, табл. I.2). Результати апостеріорного попарного порівняння за t-критерієм Стьюдента із поправкою Бонферроні для множинних порівнянь свідчать про достовірні відмінності в уявленнях про вплив паління між показниками в молодих сім'ях та сім'ях з підлітками за господарчо-побутовою ($t = -3,78$, $p < 0,001$), виховною ($t = -4,01$, $p < 0,001$), сексуально-еротичною ($t = -3,18$, $p < 0,005$), емоційною ($t = -3,94$, $p < 0,001$), функціями духовного (культурного) спілкування ($t = -6,13$, $p < 0,001$) та первинного соціального контролю ($t = -11,75$, $p < 0,001$), а також за показником впливу паління на загальне сімейне функціонування ($t = -6,71$, $p < 0,001$). Отже, в уявленнях членів сім'ї з підлітками

порівняно із молодим подружжям виявлено більш негативний вплив паління на усі сімейні функції.

Порівняння показників уявлення про вплив паління у молодих сім'ях та сім'ях, які виконали батьківську функцію (етап «спорожнілого гнізда») показує наявність достовірних відмінностей за господарчо-побутовою ($t=8,11$, $p<0,001$), виховною ($t=5,33$, $p<0,001$), емоційною ($t=5,33$, $p<0,001$), функціями духовного (культурного) спілкування ($t=2,86$, $p<0,005$) та первинного соціального контролю ($t=8,367$, $p<0,001$), а також за показником впливу паління на загальне сімейне функціонування ($t=6,02$, $p<0,001$). Отже, молоді подружжя у порівнянні із подружжям, які виконали батьківську функцію, характеризуються більш негативним уявленням про вплив паління на всі сімейні функції, окрім сексуально-еротичної.

Порівняння показників уявлень про вплив паління на сімейне функціонування, отриманих у групі сімей з підлітками та у групі сімей, які виконали батьківську функцію, свідчить про достовірні відмінності за всіма шкалами на рівні значущості $p<0,001$ – за господарчо-побутовою ($t=12,85$), виховною ($t=8,94$), сексуально-еротичною ($t=5,52$), емоційною ($t=12,87$), функціями духовного (культурного) спілкування ($t=10,52349$) та первинного соціального контролю ($t=22,10$), за показником впливу паління на загальне сімейне функціонування ($t=14,70$).

Отже, в найбільш негативний вплив паління на реалізацію сімейних функцій при тютюнопалінні виявляється в уявленнях членів сімей з підлітками, найменш негативний – в уявленнях подружжя зрілого віку, які виконали батьківську функцію.

Як показують результати дослідження сімей із тютюнопалінням (табл. I.2), середні значення показників уявлень молодого подружжя відбивають переконаність у нейтральному впливі тютюнопаління на сімейне функціонування у більшості сфер життєдіяльності родини, за виключенням виховної сфери, яка зазнає негативного впливу. На думку молодого подружжя, виховна та господарчо-побутова функції зазнають найбільш вираженого негативного впливу від паління,

а функція первинного контролю майже не страждає. Отримані результати можна пояснити віковими особливостями членів молодого сім'ї та специфікою завдань сімейного розвитку у цей період. Вік молодого подружжя відповідає періоду ранньої дорослості (що становить інтервал у 20-40 років). Для цього періоду виявляється актуальним завдання у виробленні власної життєвої стратегії, в процесі чого тютюнопаління може виступати як інструмент самостимуляції, мобілізації та копінгу у реалізації життєвих завдань та спілкування. Для молодого сім'ї до народження первістка провідним завданням виступає формування сімейної ідентичності та подружньої адаптація, представлена фізіологічною адаптацією, адаптацією до шлюбних ролей, адаптацією до особистості партнера, до його потреб, звичок, бажань, а також пристосування до основних цінностей життя і «життєвої філософії» партнера [240; 365].

Саме тому індивідуальні поведінкові та смислові стратегії тютюнової поведінки одного або обох разом шлюбних партнерів вбудовуються в процес шлюбної адаптації та обумовлюють вираженість уявлень про здебільшого нейтральний вплив паління на функціонування сім'ї. Втім, слід звернути увагу на високі показники негативного впливу паління на здійснення виховної функції сім'ї: оскільки молоді подружжя усвідомлюють перспективу народження дітей та шкідливість паління для здоров'я та виховання, уявлення про негативний вплив паління на сімейне функціонування актуалізуються у молодого подружжя.

Середні значення показників уявлень про вплив паління на сімейне функціонування у членів сім'ї з підлітками (Додаток I, табл. I.2) також свідчать про переконаність у негативному впливі тютюнопаління на виховну функцію сім'ї та нейтральному – на інші функції. У сім'ях з підлітками окрім підвищеної оцінки впливу на господарчо-побутову функцію відзначається підвищення показників уявлень про негативний вплив паління на функцію первинного соціального контролю. Отримані результати відбивають специфіку даного етапу життєвого циклу сім'ї. Отже, для сім'ї з підлітками провідним завданням є перерозподіл автономії і контролю між батьками і дітьми, що обумовлено підготовкою до дитячої сепарації [236] і обумовлює трансформацію виховних

стратегій та соціального контролю внаслідок провідних підліткових потреб у незалежності, переоцінці цінностей та авторитетів, «випробовуванні» соціальних норм. Слід зазначити, що у підлітковому віці найчастіше відбуваються перші проби тютюнопаління як способу задоволення провідних психологічних потреб, стає актуальним залучення до тютюнопаління. Отже, в структурі сімейних стосунків при тютюнопалінні в сім'ї актуалізуються проблеми реалізації авторитету, домінування-підкорення та відповідності соціальним нормам та впливу паління на ці сфери сімейного функціонування.

Середні значення показників уявлень подружжя зрілого віку, які виконали батьківську функцію (Додаток I табл. I.2), характеризуються переконаністю про нейтральний вплив тютюнопаління на господарчо-побутову, виховну, сексуально-еротичну та функцію спілкування в сім'ї та про позитивний вплив на емоційну функцію та функцію первинного соціального контролю. Для сімей із дорослими дітьми актуальним стає реконструкція сімейної системи як діади, трансформація подружніх стосунків у зв'язку із сепарацією дорослих дітей від сім'ї. Зазначені обставини розвитку сім'ї, яка виконала батьківську функцію, пов'язані з трансформацією стосунків між батьками та дітьми за типом «дорослий-дорослий», перерозподілом сімейних обов'язків та часу [236; 243]. Вище зазначені психологічні умови функціонування сімей зрілого віку співвідносяться з підвищенням значущості позитивних сенсів тютюнопаління як індивідуального та сімейного копінгу у подружжя зрілого віку. Крім того, слід зазначити, що соціалізація та активне формування особистості респондентів цієї групи проходила 1970-90-ті роки двадцятого сторіччя, коли суспільство характеризувалося більш ліберальним ставленням до паління, а образи масової свідомості відбивали міфи про позитивні психологічні сенси тютюнової поведінки.

В сім'ях без тютюнопаління (Додаток I, табл. I.3) у залежності від етапу життєвого циклу достовірно відрізняються показники за більшістю шкал, за виключенням функції духовного спілкування та емоційної. Такі дані пояснюються сталими соціокультурними установками про зниження емоційного

дискомфорту, полегшення саморозкриття, усунення утруднень у спілкуванні, спрощення «важких» бесід та «вирішення» проблем за допомогою паління, в тому числі, спільного з кимось, а також символічною, сигнальною функцією паління. Якщо палить, значить «переживає», сигналізує про свій стан, що відбиває соціокультурні установки щодо паління.

Результати апостеріорного попарного порівняння за t-критерієм Стьюдента із поправкою Бонферроні для множинних порівнянь свідчать про достовірні відмінності в уявленнях про вплив паління між показниками в молодих сім'ях та сім'ях з підлітками за виховною ($t=-3,29$, $p<0,005$), сексуально-еротичною ($t=2,78$, $p<0,01$) та функцією первинного соціального контролю ($t=-8,38$, $p<0,001$), а також за показником впливу паління на загальне сімейне функціонування ($t=-2,5$, $p<0,01$). Отже, в уявленнях членів сім'ї з підлітками порівняно із молодим подружжям виявлено більш негативний вплив паління на виховну функцію сім'ї та загальне сімейне функціонування, та менш негативний – на сексуально-еротичну функцію.

Порівняння показників уявлення про вплив паління у молодих сім'ях та сім'ях, які виконали батьківську функцію, показує наявність достовірних відмінностей за господарчо-побутовою ($t=4,42$, $p<0,001$), виховною ($t=2,48$, $p<0,01$) та функцією первинного соціального контролю ($t=3,37$, $p<0,001$). Отже, молоді подружжя у порівнянні із подружжям, які виконали батьківську функцію, характеризуються уявленням про менш негативний вплив паління на господарчо-побутову, виховну функції та функцію первинного соціального контролю в сім'ї.

Порівняння показників уявлень про вплив паління на сімейне функціонування, отриманих у групі сімей з підлітками та у групі сімей, які виконали батьківську функцію, свідчить про достовірні відмінності за господарчо-побутовою ($t=4,80$, $p<0,001$), виховною ($t=5,54$, $p<0,001$), сексуально-еротичною ($t=2,76$, $p<0,01$) та функцією первинного соціального контролю ($t=11,09$, $p<0,001$), а також за показником впливу паління на загальне сімейне функціонування ($t=4,03$, $p<0,001$). Отже, в уявленнях членів сім'ї з підлітками порівняно із подружжям, які виконали батьківську функцію («спорожнілого гнізда») виявлено більш

негативний вплив паління на господарчо-побутову, виховну та функцією первинного соціального контролю, а також на загальне сімейне функціонування, та менш негативний – на сексуально-еротичну сімейні функції.

Отже, в сім'ях без тютюнопаління встановлено специфічність уявлень про вплив паління на реалізацію сімейних функцій у залежності етапу життєвого циклу сім'ї. Найбільшої значущості для реалізації виховної функції та функції первинного соціального контролю паління набуває в сім'ях з підлітками, що обумовлено особливостями цього етапу життєвого циклу сім'ї. При цьому уявлення про вплив паління на емоційну функцію та функцію спілкування не залежать від етапу життєвого циклу сім'ї.

Аналізуючи результати уявлень про вплив паління на сімейні функції слід зазначити, що у сімей без тютюнопаління всіх досліджуваних етапів життєвого циклу, високі значення спостерігаються за господарчо-побутовою та виховною функціями, що характеризує безумовний негативний вплив, значення показників інших функції потрапляють у середній інтервал, що відповідає нейтральному впливу. В цілому найвищі показники негативного впливу паління на загальне сімейне функціонування зафіксовано у сім'ях з підлітками, що свідчить про актуальність цієї проблеми у сімей даного етапу життєвого циклу, тому що саме підлітковий вік є періодом бунту проти авторитетів та маніфестації негативних поведінкових проявів, в тому числі, залучення до паління.

Результати, отримані у молодих сім'ях без тютюнопаління, свідчать про найбільш негативний вплив паління на виховну та господарчо-побутову функції сім'ї, найменш – на функцію первинного соціального контролю. Такі дані обумовлені актуальними та найближчими завданнями життєвого циклу, що пов'язані із налагоджуванням побуту та плануванням народження дітей. В той час, коли функція первинного соціального контролю, пов'язана із передачею та контролем соціальних норм не є насущними.

За переконаннями досліджуваних сімей з підлітками без паління, окрім виховної та господарчо-побутової функції від паління сильно порушуються

функція первинного соціального контролю та загальне сімейне функціонування, що також відбиває актуальні сімейні завдання етапу життєвого циклу.

За уявленнями респондентів з сімей, які виконали батьківську функцію, від паління найбільш страждає виховна, найменш – функція первинного соціального контролю. Переконавання про нейтральний вплив паління на функцію первинного соціального контролю в сім'ях зрілого віку без тютюнопаління можна пояснити із урахуванням наступного. По-перше, люди, що входять до складу таких сімей, відносяться до покоління, що засвоювало суспільні зразки та норми поведінки в умовах толерантного ставлення до паління, визнання позитивних функцій паління та безлічі соціально схвалюваних прикладів курців та ситуацій паління, по-друге, реалізація функції первинного соціального контролю найбільш потрібна по відношенню до членів сім'ї, які не є спроможними самотійно відповідати соціальним нормам, наприклад, завдяки віковим особливостям, що для сімей зрілого віку втратило актуальність або не набуло її. Отже, тютюнопаління в сім'ї вбудовується в динаміку сімейних стосунків та стає специфічним в залежності від актуалізації провідних завдань етапів життєвого циклу сім'ї.

Частотний аналіз варіантів впливу паління на загальне сімейне функціонування при тютюновій поведінці (Додаток I рис. I.1) свідчить про перевагу уявлень про нейтральний вплив паління в молодих сім'ях ($\chi^2_{\text{Емп}}=66,67$, $p<0,01$) та сім'ях з підлітками ($\chi^2_{\text{Емп}} =178,40$, $p<0,01$), а в сім'ях, які виконали батьківську функцію, переважають уявлення про нейтральний вплив та позитивні сенси паління у сімейному функціонуванні ($\chi^2_{\text{Емп}} =10,84$, $p<0,01$). Статистичний аналіз показує достовірні відмінності розподілів варіантів впливу паління на загальне сімейне функціонування в сім'ях із тютюнопалінням у залежності від етапу життєвого циклу ($\chi^2_{\text{Емп}} =82,16$, $p<0,01$). У молодих сім'ях та сім'ях із підлітками без тютюнопаління не зафіксовано переконавання у парадоксальному впливі паління на сімейне функціонування (0,0%). У сім'ях зрілого віку, які виконали батьківську функцію, встановлена незначна частота уявлень такого типу (9,0%). Уявлення про вплив паління на сім'ю представлено у молодих сім'ях та сім'ях з підлітками рівномірним розподілом нейтрального (54,0% та 50,7%

відповідно) та негативного (46,0% та 49,3% відповідно) впливу ($\chi^2_{\text{Емп}}=0,49$, $p>0,05$ в молодих сім'ях; $\chi^2_{\text{Емп}}=0,006$, $p>0,05$ в сім'ях з підлітками), у сім'ях зрілого віку переважає ($\chi^2_{\text{Емп}}=64,95$, $p<0,01$) уявлення про негативний вплив паління на загальне сімейне функціонування (67,0%). Статистичний аналіз показує достовірні відмінності розподілів варіантів впливу паління на загальне сімейне функціонування в сім'ях без тютюнопаління у залежності від етапу життєвого циклу сім'ї ($\chi^2_{\text{Емп}}=17,97$, $p<0,01$).

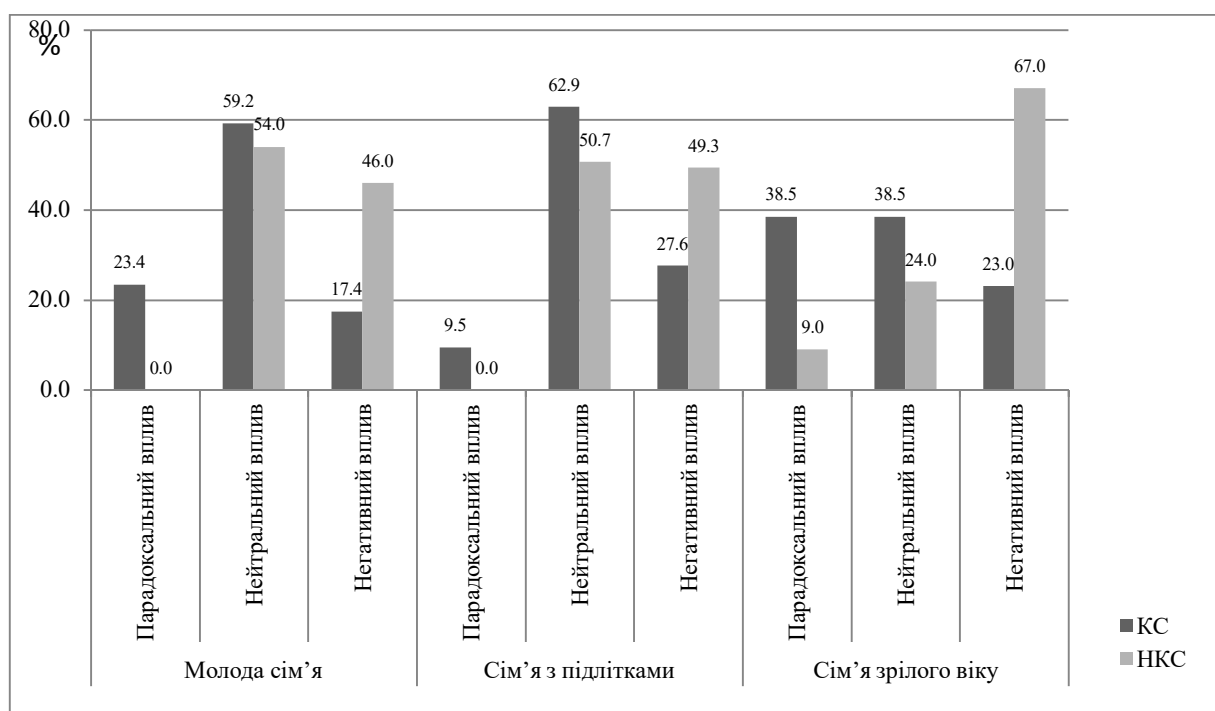

Рис.3.2 Розподіл варіантів уявлень про вплив паління на загальне сімейне функціонування на різних етапах життєвого циклу сім'ї

Отримані результати потребують додаткового уточнення, оскільки уявлення про вплив паління на загальне сімейне функціонування складаються з показників за різними функціями, що може нівелювати розбіжності у специфіці уявлень про вплив паління на різні сфери життєдіяльності сім'ї.

Тому було застосовано процедуру кластеризації методом К-середніх. За результатами кластеризації даних впливу паління на сімейне функціонування у молодих сім'ях утворилися чотири кластери або психологічні профілі (рис.3.1).

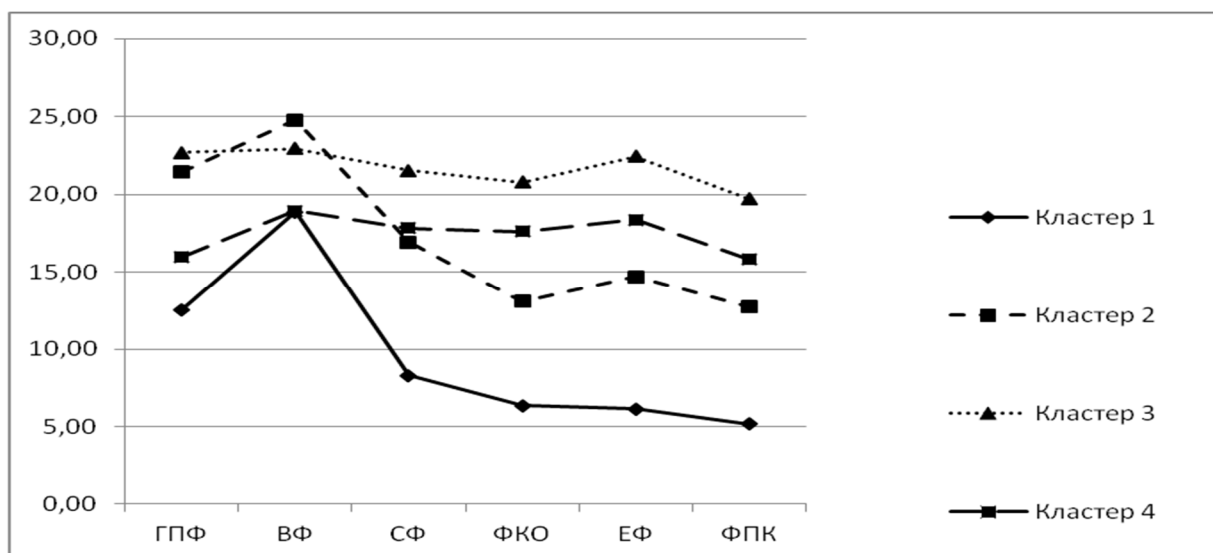

Рис. 3.3. Профілі уявлень про вплив паління на реалізацію сімейних функцій в молодих сім'ях.

Примітка: тут і далі ГПФ - господарчо-побутова функція, ВФ – виховна функція, СФ – сексуально-еротична функція, ФКО – функція духовного (культурного) спілкування, ЕФ – емоційна функція, ФПК – функція первинного соціального контролю.

Перший профіль (представлений 23,39% досліджуваними з сімей із тютюнопалінням, а у досліджуваних з сімей без паління встановлено не було) характеризується середніми значеннями показників негативного впливу тютюнопаління на виховну функцію, зниженням показників негативного впливу паління на господарчо-побутову функцію та низькими показниками негативного впливу паління на сексуально-еротичну та емоційну функції, а також функції культурного спілкування та первинного контролю. Отриманий профіль характеризується переконанням у тому, що тютюнопаління сприяє реалізації більшості сімейних функцій. Отже, в уявленнях молодого подружжя цього психологічного профілю паління виступає своєрідним сімейним та індивідуальним копінгом, інтегруючою характеристикою, яка зближує подружжя, структурує їх побут та домашні обов'язки, спільне дозвілля, полегшує спілкування загалом та обговорення нагальних проблем зокрема, забезпечує емоційну стабілізацію, взаєморозуміння і співчуття. Зазначений профіль можна назвати «Парастатичним (парастатичний - підтримуючий, парастата - опора) впливом паління на сімейне функціонування молодого подружжя» (ПМП).

Другий профіль (26,15% досліджуваних з сімей із курцями, 38,00% досліджуваних з сімей без тютюнопаління) відрізняється високими показниками уявлень про негативний впливу тютюнопаління на виховну та господарчо-побутову функції сім'ї та середніми показниками уявлень про негативний вплив на сексуально-еротичну та емоційну функції, а також функції культурного спілкування та первинного контролю. Досліджувані цього профілю вважають, що тютюнопаління стає на заваді реалізації батьківської ролі та вихованню дітей, перешкоджає справедливому розподілу та раціональності сімейного бюджету, погіршує домашній затишок, спричиняє побутові незручності. Отже, для досліджуваних цього психологічного профілю тютюнопаління може виступати джерелом подружнього конфлікту. Отриманий профіль можна умовно назвати «Негативним впливом паління на господарчу та виховну функцію молодого подружжя» (ГВМП).

Третій профіль (18,81% досліджуваних з сімей із тютюнопалінням, 49,00% досліджуваних з сімей без тютюнопаління) відрізняється високими показниками уявлень про негативний вплив паління на усі сімейні функції. Досліджувані цього профілю характеризуються переконаннями про шкідливий вплив тютюнопаління на сімейне функціонування в усіх сферах життєдіяльності. На думку молодих подружжів, тютюнопаління стає на заваді задоволенню матеріальних потреб, заважає затишку і порядку у побуті, перешкоджає вихованню дітей у майбутньому, шкодить спілкуванню, взаєморозумінню, емоційному обміну, задоволенню сексуально-еротичних потреб подружжя, а також знижує міру відповідності сім'ї соціальним нормам. Наявність тютюнопаління в сім'ях цього профілю провокує міжособистісні та внутрішні конфлікти внаслідок протиріч між переконаністю в негативному впливі паління на сім'ю та реальною поведінкою. Отриманий профіль можна умовно назвати «Негативним впливом паління на сімейне функціонування молодого подружжя» (НГМП).

Четвертий профіль (31,65% досліджуваних з сімей із тютюнопалінням, 13,00% досліджуваних з сімей без тютюнопаління) відрізняється середніми показниками за всіма шкалами, що свідчить про нейтральний вплив паління на

сімейні функції. Молоді подружжя цього профілю характеризуються переконаннями про відсутність негативного впливу тютюнопаління на сім'ю, тому цей профіль можна умовно назвати «Нейтральним впливом на сімейне функціонування молодого подружжя» (НтМП).

Отже, у сім'ях без тютюнової поведінки переважає профіль «Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» (НгМП), у найменшій мірі виявлено досліджуваних профілю «Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя» (НтМП) ($\chi^2_{\text{Емп}}=20,42$, $p<0,01$). Визначені психологічні профілі уявлень про вплив тютюнопаління на сімейне функціонування молодого подружжя при тютюновій поведінці розподілені статистично рівномірно ($\chi^2_{\text{Емп}}=7,54$, $p>0,05$).

За результатами кластеризації даних уявлень про вплив паління на сімейне функціонування у сім'ях із підлітками утворилися п'ять кластерів або психологічних профілів (рис. 3.4).

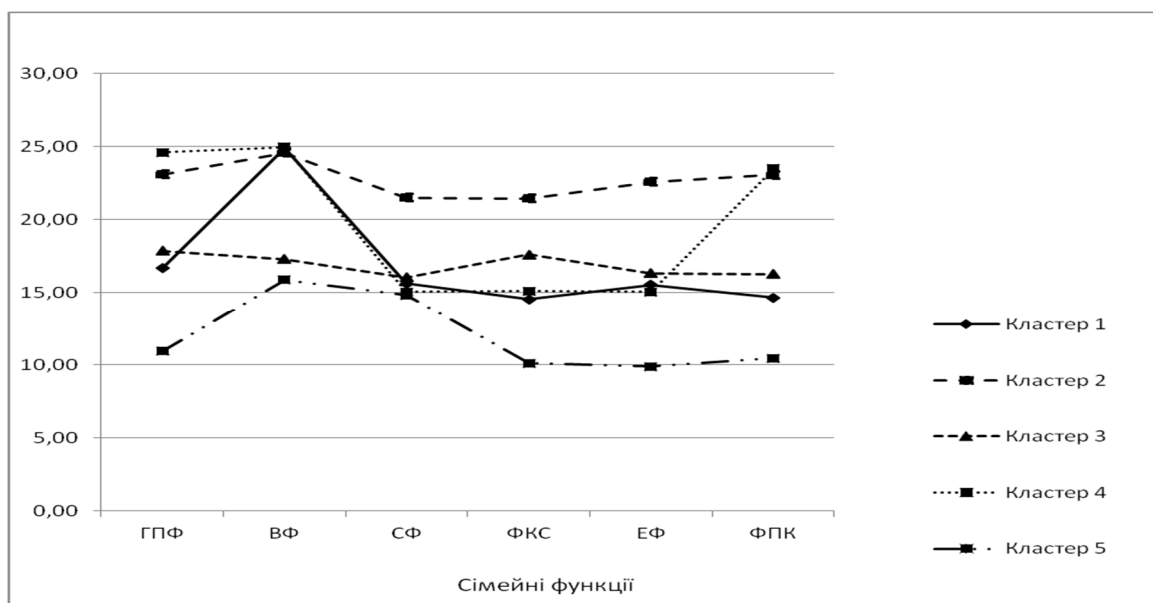

Рис. 3.4. Профілі уявлень про вплив паління на реалізацію сімейних функцій в сім'ях с підлітками

Перший профіль (30,10% досліджуваних з сімей із тютюнопалінням, 22,66% досліджуваних з сімей без тютюнопаління) характеризуються високими показниками уявлень про негативний вплив тютюнопаління на реалізацію

виховної функції та середніми показниками відповідних уявлень на інші сімейні функції. Отриманий профіль відзначається впевненістю у тому, що паління у сім'ї перешкоджає вихованню, повноцінному емоційно-позитивному спілкуванню, стає на заваді співпраці, кооперації та гармонійному розвитку особистості дітей. Зазначений профіль можна умовно назвати «Негативним впливом паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками» (ВСП). Оскільки дослідження проводилося за участю членів сімей із тютюновою поведінкою, можна зробити припущення, що тютюнопаління виступає у них джерелом негативних психоемоційних станів та негармонійних виховних стратегій.

Другий профіль (24,63% досліджуваних з сімей із тютюнопалінням, 45,33% досліджуваних з сімей без тютюнопаління) характеризується високими показниками уявлень про негативний вплив паління на усі сімейні функції. Отриманий профіль представлений переконаннями у тому, що тютюнопаління чинить руйнівну дію на сімейне функціонування. У межах цього профілю формується переконаність у тому, що тютюнопаління заважає задоволенню матеріальних потреб, справедливому розподілу сімейного бюджету та виконанню домашніх обов'язків, стає на заваді затишку вдома, шкодить вихованню дітей, задоволенню сексуально-еротичних потреб подружжя, перешкоджає довірливому спілкуванню, створенню умов для особистісного та інтелектуального зростання усіх членів родини, знижує можливість задоволення потреб в симпатії, повазі, визнанні, емоційній підтримці, психологічному захисті, а також перешкоджає виконання соціальних норм членами сім'ї. Цей профіль умовно позначений як «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками» (НгСП). Наявність тютюнової поведінки в сім'ях досліджуваних цього профілю виступає джерелом сімейних конфліктів, а власне паління – причиною внутрішньоособистісного конфлікту та негативних інтра- та інтерперсональних реакцій.

Третій профіль (20,65% досліджуваних з сімей із тютюнопалінням, 9,33% досліджуваних з сімей без тютюнопаління) характеризується середніми показниками уявлень про вплив паління на сімейне функціонування за всіма

шкалами, що виявляє супроводжуючий вплив на сімейні функції. Отриманий профіль відрізняється нейтральним ставленням до паління в контексті сімейного функціонування, тому його можна позначити як «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» (НтСП). Психологічний сенс цього профілю обумовлений установками мікросоціального середовища та індивідуальними механізмами психологічного захисту внаслідок адаптації до наявності тютюнопаління у близькому оточенні або до власної тютюнової поведінки.

Четвертий профіль (15,17% досліджуваних з сімей із тютюнопалінням, 22,66% досліджуваних з сімей без тютюнопаління) характеризується високими показниками уявлень про негативний вплив на господарчо-побутову, виховну функції, функцію первинного соціального контролю та середніми показниками негативного впливу на сексуально-еротичну, емоційну функції та функцію культурного спілкування. Досліджувані цього профілю вважають, що курець заважає у побуті, не може бути ефективним батьком чи матір'ю, не відповідає соціальним нормам та не може бути зразком моральної поведінки. Зазначений профіль позначений як «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками» (ГВКСП). Слід зауважити, що досліджувані, які брали участь в експерименті, є курцями або знаходяться у близьких сімейних стосунках із курцями, що має стимулювати негативні психоемоційні стани, зокрема гнів, сором та провину.

П'ятий профіль (9,45% досліджуваних з сімей із тютюнопалінням, 0,00% досліджуваних з сімей без тютюнопаління) характеризується середніми показниками уявлень про негативний вплив на виховну та сексуально-еротичну функції та зниженими показниками уявлень про негативний вплив на господарчо-побутову, емоційну функції, а також функції культурного спілкування та первинного контролю. Зазначений профіль характеризується переконаннями у тому, що паління сприяє реалізації багатьох сімейних функцій та не чинить вплив на інші. Отже, тютюнопаління виступає своєрідним як сімейним, такі індивідуальним копінгом, застосування якого не суперечить соціальним нормам,

структурує час, витрачений на виконання побутових та домашніх обов'язків, урізноманітнює спільне дозвілля, полегшує інформаційний обмін та обговорення важливих проблем, забезпечує емоційну стабілізацію, взаєморозуміння і співчуття. Іншими словами паління виконує парадоксальну підтримуючу функцію у сім'ї. Даний профіль можна умовно позначити як «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» (ПСП).

Отже, у сім'ях без тютюнопаління переважає профіль «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками» (НгСП), найменш представленим є профіль «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» (НтСП) ($\chi^2_{\text{Емп}}=40,19$, $p<0,01$). У сім'ях із тютюнопалінням також переважає профіль «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками» (НгСП), найменш представленим виявився профіль «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» (ПСП) ($\chi^2_{\text{Емп}}=51,93$, $p<0,01$), що вказує на конфліктний потенціал паління в сфері виховання дітей, батьківської згоди у виховних стратегіях та взаємодії батьків та підлітків.

За результатами кластеризації показників уявлень про вплив тютюнопаління на сімейне функціонування у сім'ях, які виконали виховну функцію та знаходяться на етапі «спорожнілого гнізда», утворилися три кластери – психологічні профілі (рис. 3.5).

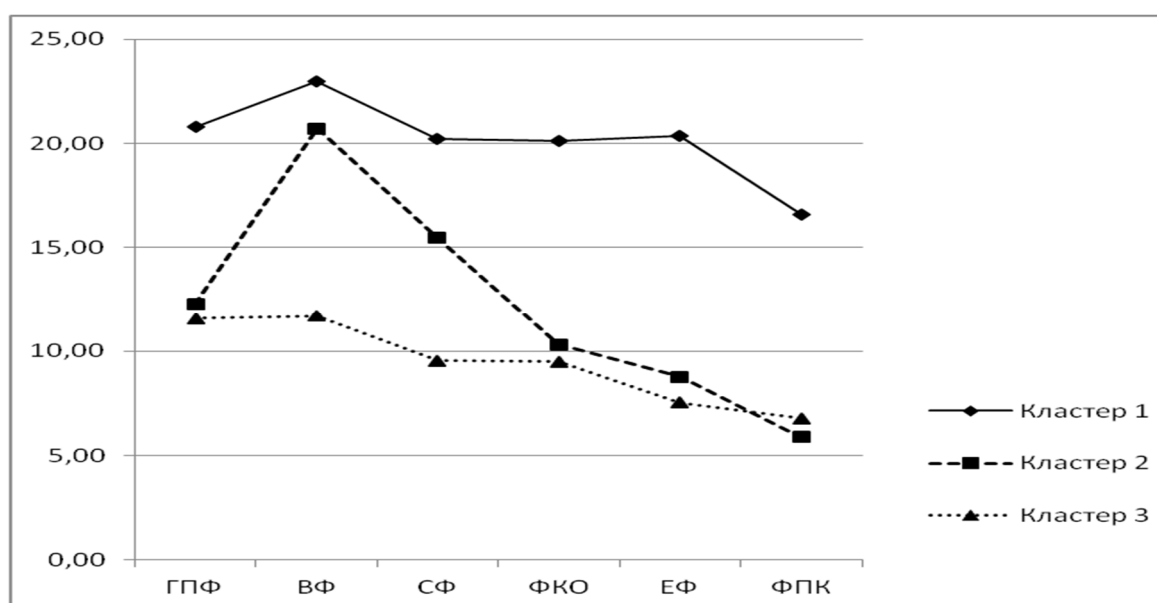

Рис. 3.5. Профілі уявлень про вплив паління на реалізацію сімейних функцій в подружжях, які виконали батьківську функцію

Перший профіль (47,35% досліджуваних з сімей із тютюнопалінням та 82,00% досліджуваних з сімей без тютюнопаління) відрізняється високими показниками уявлень про негативний вплив тютюнопаління на більшість сімейних функцій, за виключенням функції первинного контролю, для якої відзначається нейтральний вплив. Уявлення членів таких сімей відбивають переконання у тому, що тютюнопаління перешкоджає сімейному функціонуванню у матеріально-побутовій, виховній, сексуально-еротичній та емоціональній сферах, проте не порушує соціальних норм, що не є досить дивним, беручи до уваги установки щодо паління, які панували в суспільстві у період становлення особистості досліджуваних. Даний профіль можна позначити як «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» (НгЗП). Протиріччя між переконанням у шкідливому впливі тютюнопаління на сімейне функціонування та тривалою наявністю тютюнопаління в сім'ї зрілого віку, що супроводжується негативні інтра- та інтерперсональні переживаннями, може піддаватись дії механізмів особистісного та сімейного захисту, зокрема раціоналізації.

Другий профіль (29,65% досліджуваних з сімей із тютюнопалінням та 18,00% досліджуваних з сімей без тютюнопаління) характеризується високими показниками уявлень про негативний вплив тютюнопаління на виховну функцію, середніми показниками уявлень про негативний вплив на сексуально-еротичну функцію, зниженими показниками уявлень про вплив на господарчо-побутову функцію та низькими показниками уявлень про вплив на функції спілкування і первинного контролю, а також емоційну функцію. Подружжя зазначеного профілю мають амбівалентні переконання щодо паління – у межах профілю наявні як позитивні, так і негативні сенси умовно позначити як «Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» (АЗП).

Третій профіль (23,00% досліджуваних з сімей із тютюнопалінням та 0,00% досліджуваних з без тютюнопаління) характеризується низькими показниками уявлень про негативний вплив тютюнопаління на усі сімейні функції. Подружжя цього профілю мають переконання про те, що паління сприяє сімейному функціонуванню, допомагає розв'язанню нагальних проблем, зниженню емоційною напруги, полегшує взаєморозуміння, обговорення важливих подій тощо. У сімей цього профілю тютюнопаління вбудоване в систему повсякденного існування та сімейного копінгу через адаптацію до довготривалої тютюнової поведінки подружжя. Вищезазначене дає підстави назвати даний профіль «Парастатичним впливом на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» (ПЗП).

У сім'ях «спорожнілого гнізда» із тютюнопалінням переважає профіль «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» (НгЗП), найменш представлено профіль «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» (ПЗП) ($\chi^2_{\text{Емп}} = 21,46$, $p < 0,01$). У сім'ях зрілого віку без тютюнопаління також переважає профіль «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» (НгЗП), мало представленим є профіль «Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» (АЗП) ($\chi^2_{\text{Емп}} = 39,69$, $p < 0,01$).

Оскільки інтегративною характеристикою внутрішньо сімейних взаємин, яка відображує емоційну атмосферу, міру задоволеності загальним тоном та стилем стосунків, функціонуванням сім'ї у основних сферах життєдіяльності, та впливає на стійкість та психологічне здоров'я сім'ї, є психологічний клімат [8; 321], виявляється евристично плідним здійснити аналіз саме цього параметру у сім'ях з різним тютюновим статусом.

Як показують отримані дані (Додаток І, табл. І.4) сім'ї, які мають в своєму складі курців, за показником психологічного клімату сім'ї статистично не відрізняються від вільних від тютюнопаління сімей відповідного етапу життєвого циклу. Отримані дані свідчать, що середні значення показника психологічного клімату сім'ї у молодих сім'ях та сім'ях зрілого віку, які виконали батьківську

функцію, незалежно від тютюнового статусу відносяться до невизначеного, коли на тлі загальної позитивної атмосфери є деякі негативні фактори. Середні значення цього показника в сім'ях з підлітками, як за умов паління в сім'ї, так і без нього, характеризують нестійкий психологічний клімат з наявністю психоемоційної напруги, негативних переживань, часткового розчарування.

Аналіз психологічного клімату, як узагальненої інтегральної характеристики сімейного функціонування, що виявляє стійкий емоційний тон, визначає стабільність внутрішньосімейних стосунків та задоволеність сімейним життям, показує (Додаток I, табл. I.4) дуже високий розкид даних (стандартне відхилення складає близько 50% від середніх). Це дозволяє припустити зумовленість сімейного клімату типологічним профілем уявлень про вплив паління на реалізацію сімейних функцій.

Показники психологічного клімату молодій сім'ї достовірно розрізняються на рівні значущості $p < 0,001$ у залежності від типологічного профілю уявлень про вплив паління на сімейне функціонування (Додаток I, табл. I.5). Результати апостеріорного попарного порівняння за t-критерієм Стьюдента із поправкою Бонферроні для множинних порівнянь свідчать про достовірні відмінності за показником психологічного клімату сім'ї між профілями «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» та «Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» ($t=2,83$, $p < 0,005$) між профілями «Негативний вплив паління на господарчу та виховну функцію молодого подружжя» та «Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя» ($t=-3,29$, $p < 0,001$), «Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» та «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» та ($t=-4,22$, $p < 0,001$).

Отже, отримані дані дозволяють припустити сумісний вплив на психологічний клімат тютюнового статусу молодій сім'ї та особливостей переконань про вплив паління на сімейне функціонування (рис.3.6).

Як показують результати двофакторного дисперсійного аналізу, в якому в якості незалежних змінних виступили: тютюновий статус сім'ї та типологічні

профілі за уявленнями про вплив паління на сімейне функціонування, отримано достовірні відмінності у показниках психологічного клімату у молодій сім'ї. Виявлено загалом вищі показники психологічного клімату у молодих сім'ях без тютюнопаління (НК М) у порівнянні із показниками молодих сімей із тютюнопалінням (КС М). Втім, рівень психологічного клімату у молодих сім'ях із тютюнопалінням з профілями «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» (ПМП) та «Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя» (НтМП) відповідає рівню психологічного клімату у молодих сім'ях без тютюнопаління.

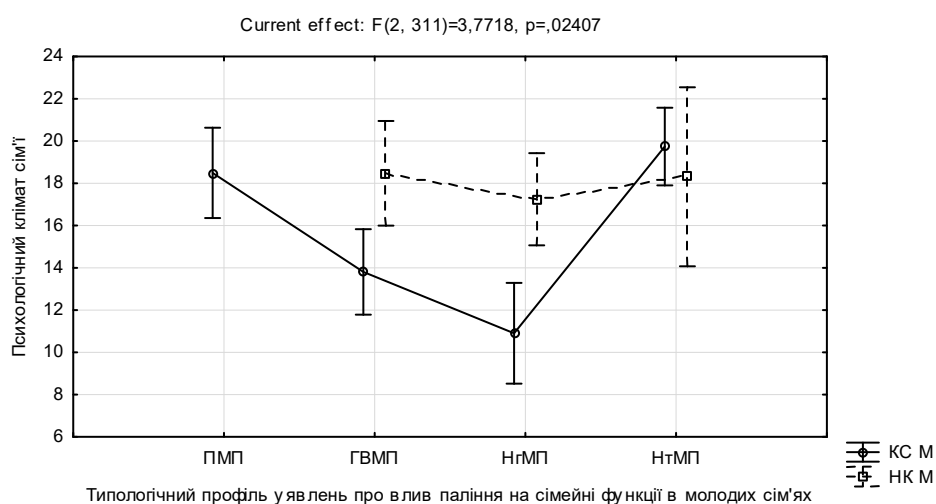

Рис. 3.6. Психологічний клімат молодій сім'ї в залежності від тютюнового статусу та типу уявлень про вплив паління на сімейне функціонування.

Примітка: КС М – молоді сім'ї з тютюнопалінням, НК М – молоді сім'ї без тютюнопаління; ПМП – Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя, ГВМП – Негативний вплив паління на господарчу та виховну функцію молодого подружжя, НгМП – Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя, НтМП – Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя

Такі дані свідчать, що за умов тютюнопаління в молодій сім'ї переконання у позитивному або нейтральному впливі паління на сімейні функції позитивно позначаються на психологічному кліматі. У профілів «Негативний вплив паління на господарчу та виховну функцію молодого подружжя» та «Негативний вплив

паління на сімейне функціонування молодого подружжя» психологічний клімат у сім'ї курців є нижчим. Отже, сукупний вплив уявлень про вплив паління на сімейне функціонування та тютюнового статусу сім'є є знижуючим фактором сімейного психологічного клімату на етапі молоді сім'ї.

Уявлення про негативний вплив паління на сімейні функції, зокрема на господарчо-побутову та виховну за умов наявності у сім'ї курців є істотним фактором погіршення сімейного психологічного клімату. В той же час, уявлення членів сімей курців про нейтральний або парастатичний вплив паління та сімейне функціонування сприяє поліпшенню сімейного психологічного клімату. Отже, більш значущим фактором у становленні рівня психологічного клімату є, власне, ставлення до паління як фактору сімейного функціонування: якщо у сім'ї існує суперечність між тютюновим статусом і ставленням до паління в сім'ї, то вона негативно позначається на сімейному психологічному кліматі. І, навпаки, якщо в молодій сім'ї із тютюнопалінням ставлення до паління є парадоксальним або нейтральним, то психологічний клімат не залежить від факту тютюнопаління в сім'ї.

У молодій сім'ї негативний вплив паління на сімейне функціонування позначається переважно у таких сферах як господарчо-побутова та виховання, що відображує актуальні психологічні завдання цього життєвого етапу, а саме: налагоджування рольового балансу, ведення господарства, розподіл бюджету, та перспективі батьківства і готовності до виховної ролі подружжя.

Показники психологічного клімату у сім'ї з підлітками достовірно розрізняються на рівні значущості $p < 0,001$ у залежності від типологічного профілю уявлень про вплив паління на сімейне функціонування (Додаток I, табл. I.6)

Результати апостеріорного попарного порівняння за t-критерієм Стюдента із поправкою Бонферроні для множинних порівнянь свідчать про достовірні відмінності за показником психологічного клімату сім'ї між профілями «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками» та «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t =$

4,06, $p < 0,001$), між профілями «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками» та «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t = -6,97$, $p < 0,001$), між профілями «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками» та «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t = -4,58$, $p < 0,001$), між профілями «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» та «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками» ($t = 4,77$, $p < 0,001$), між профілями «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками» та «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t = -3,18$, $p < 0,005$).

Отже, отримані у сім'ях з підлітками дані про сімейний психологічний клімат дозволяють припустити сумісний вплив на нього тютюнового статусу сім'ї та особливостей переконань про вплив паління на сімейне функціонування (рис.3.7). Як показують результати двофакторного дисперсійного аналізу із використанням в якості незалежних змінних тютюнового статусу сім'ї та типологічного профілю за впливом паління на сімейне функціонування, встановлено достовірні відмінності у показниках психологічного клімату у сім'ї з підлітками. Отримані дані говорять про загально вищі показники психологічного клімату у сім'ях з підлітками без тютюнопаління порівняно із показниками сімей з підлітками, що мають у своєму складі курців. В той же час, рівень психологічного клімату у сім'ях з підлітками із тютюнопалінням з профілями «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками», «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування сім'ї з підлітками» та «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» відповідає рівню психологічного клімату у сім'ях без тютюнопаління. При цьому показники психологічного клімату сім'ї за профілем «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками» незалежно від тютюнового сімейного статусу нижче ніж за профілями «Парастатичний вплив паління на сімейне

функціонування сім'ї з підлітками» та «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками».

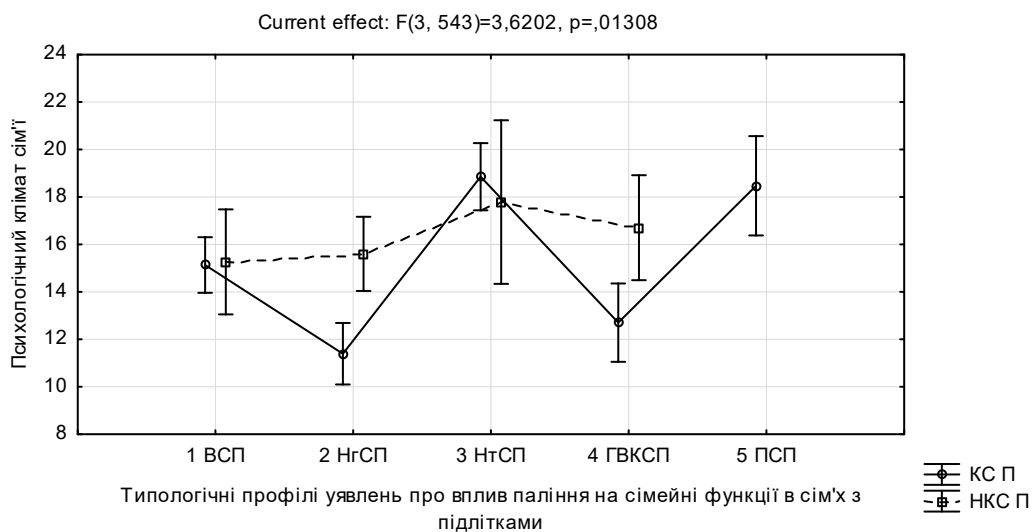

Рис. 3.7. Психологічний клімат сім'ї з підлітками в залежності від тютюнового статусу та типу уявлень про вплив паління на сімейне функціонування

Примітка: КС П – сім'ї з підлітками з тютюнопалінням, НК П – сім'ї з підлітками без тютюнопаління; ВСП – «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками», НгСП – «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками», НтСП – «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками», ГВКСП – «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками», ПСП – «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками»

У сім'ї з підлітками негативний вплив паління на сімейне функціонування позначається переважно у таких сферах сімейного функціонування як господарчо-побутова, виховання та соціального контролю, що відображує актуальні психологічні завдання цього етапу життєвого циклу сім'ї. В сім'ях з підлітками насущним стає питання перерозподілу авторитету, автономії та контролю у батьківсько-дитячих взаєминах, що визначає необхідність трансформації виховних стратегій, прав та обов'язків, правил взаємодії, наслідком чого може бути, як виховна невпевненість та непослідовність батьків, так і протестна

поведінка підлітків, що провокує сімейні конфлікти, в тому числі і конфлікти, предметом яких є паління.

Отже, значущим фактором погіршення погіршення сімейного психологічного клімату є переконання про негативний вплив паління саме на господарчо-побутову, виховну функцію первинного соціального контролю за умов наявності у сім'ї тютюнопаління. В той же час, уявлення членів сімей курців про нейтральний або підтримуючий вплив паління та сімейне функціонування сприяє поліпшенню сімейного психологічного клімату. Отже, більш значущим фактором у формуванні та підтриманні рівня психологічного клімату є, власне, ставлення до паління як фактору сімейного функціонування: якщо у сім'ї існує переконаність у негативному впливі паління на реалізацію сімейних функцій, а в структурі сім'ї є курці, така суперечність негативно позначається на сімейному психологічному кліматі. І, навпаки, якщо в сім'ї з підлітками із тютюнопалінням ставлення до паління є парадоксальним або нейтральним, тобто паління не є проблемою, психологічний клімат не залежить від тютюнового статусу сім'ї.

Отже, як показують результати двох факторного дисперсійного аналізу, психологічний клімат сім'ї з підлітками більшою мірою обумовлюється типологічним профілем, що відображають переконання щодо впливу паління на сімейне функціонування ніж приналежність до сім'ї із різним тютюновим статусом.

За показниками психологічного клімату у сім'ях зрілого віку, які виконали батьківську функцію, у залежності від типологічного профілю уявлень про вплив паління на сімейне функціонування встановлено достовірні відмінності на рівні значущості $p < 0,001$ (Додаток I, табл. I.7).

Результати апостеріорного попарного порівняння за t-критерієм Стьюдента із поправкою Бонфероні для множинних порівнянь свідчать про достовірні відмінності за показником психологічного клімату сім'ї між профілями «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» та «Парастатичний вплив на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» ($t = -2,95$, $p < 0,005$), між профілями «Амбівалентний вплив паління на сімейне

функціонування подружжя зрілого віку» та «Парастатичний вплив на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» ($t=-4,93$, $p<0,001$).

Отримані за показником психологічного клімату сім'ї у сім'ях, які виконали батьківську функцію («спорожніле гніздо») обумовлюють необхідність перевірки сукупного впливу на сімейний клімат наявності курців в сім'ї та типу переконань про вплив паління на сімейне функціонування (рис. 3.8).

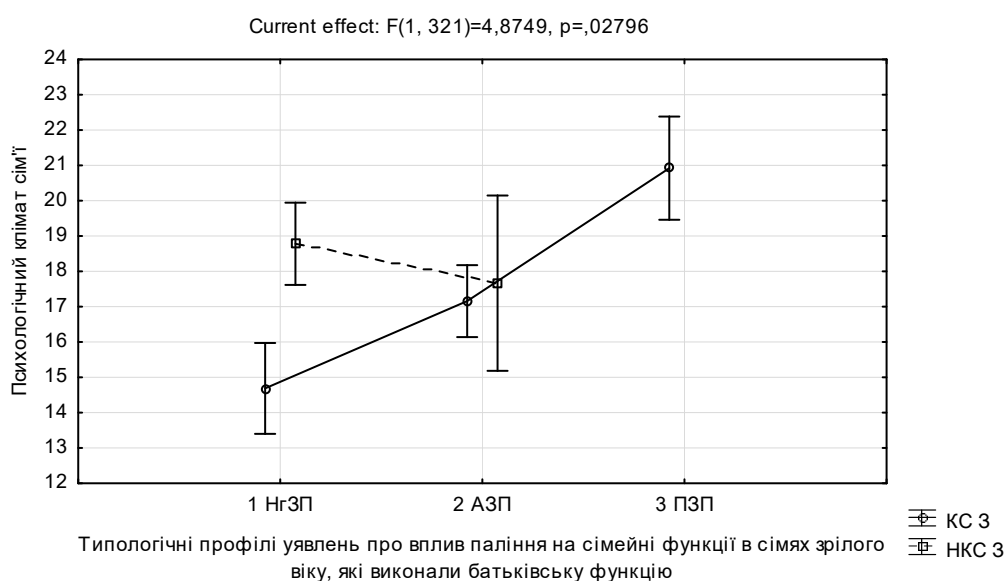

Рис. 3.8. Психологічний клімат сім'ї зрілого віку, яка виконала батьківську функцію, в залежності від тютюнового статусу та типу уявлень про вплив паління на сімейне функціонування

Примітка: КС 3 – сім'ї зрілого віку, які виконали батьківську функцію, з тютюнопалінням, НК 3 – сім'ї зрілого віку, які виконали батьківську функцію, без тютюнопаління; НгЗП – «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку», АЗП – «Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку», ПЗП – «Парастатичний вплив на сімейне функціонування подружжя зрілого віку»

Результати двофакторного дисперсійного аналізу показників сімейного психологічного клімату, в якому в якості незалежних змінних виступили тютюновий статус сім'ї та типологічні профілі уявлень про вплив паління на сімейне функціонування, свідчать про достовірні відмінності у показниках психологічного клімату у сім'ї зрілого віку, яка виконала батьківську функцію

(«спорожніле гніздо»). Найвищі показники психологічного клімату виявлено у сім'ях «спорожнілого гнізда» із тютюнопалінням з профілем «Парастатичний вплив на сімейне функціонування подружжя зрілого віку». Рівень психологічного клімату у сім'ях «спорожнілого гнізда» профілю «Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» не залежить від тютюнового статусу сім'ї – є статистично подібним в сім'ях із курцями та в сім'ях без тютюнопаління.

За профілем «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» встановлено різке розходження показників сімейного психологічного клімату у сім'ях зрілого віку з різним тютюновим статусом – в сім'ях «спорожнілого гнізда» із тютюнопалінням показник психологічного клімату сім'ї є найнижчим. Таким чином, психологічний клімат сім'ї зрілого віку, яка виконала виховну функцію («спорожніле гніздо») більшою мірою залежить від типологічного профілю впливу паління на сімейні функції ніж сімейним тютюновим статусом.

Отже, результати дослідження даного етапу життєвого циклу сім'ї також підтверджують встановлену для молодих сімей та сімей з підлітками закономірність проте, що істотним фактором психологічного клімату в сім'ї є, власне, ставлення до паління як фактору сімейного функціонування. Механізм реалізації якого залежить від наявності суперечності між тютюновим статусом і ставленням до паління в сім'ї – наявність такої суперечності негативно впливає на сімейний психологічний клімат.

Таким чином, можна встановити загальну психологічну закономірність впливу паління на реалізацію сімейних функцій та оцінно-емоційний тон сімейних взаємин – сімейним стресором, фактором порушуючим сімейне функціонування та психологічний клімат, паління стає за умов протиріччя між переконаннями про негативний вплив паління на сім'ю та наявністю в ній курців. Приписування палінню неадекватно позитивного сенсу та очікування специфічного ефекту приводить до вбудовування паління в стандарти сімейної взаємодії як засобу об'єднання членів сім'ї, індивідуальні та сімейні копінг-

стратегії, стає сімейним символом, емоційним сигналом та стабілізатором сімейних взаємин. В такій ситуації за умов наявності курців в сім'ї не виникає когнітивного дисонансу між переконаннями та реальністю, тому паління не стає сімейним стресором, а, навпаки, в вбудовується в сімейне функціонування, як парадоксальний фактор підтримання сімейного гомеостазу.

В разі приписування палінню загального або диференційованого відповідно завданням етапу життєвого циклу негативного сенсу в сім'ях курців провокує внутрішньоособистісний або міжособистісний конфлікт, стає потужним сімейним стресором та негативно позначається на психологічному кліматі сім'ї. Отже, адекватно негативне ставлення до паління в сім'ї стає джерелом конфлікту у сім'ї із тютюнопалінням.

Отже, функціонування сімейної системи при тютюнопалінні обумовлене не прямим впливом тютюнової поведінки членів сім'ї, а уявленнями про такий вплив та їх модальністю. Зазначені результати потребують уточнення через вивчення структури сімейного функціонування при тютюновій поведінці членів сім'ї, яка враховує вплив паління на сімейну систему. Тому подальший аналіз специфіки сімейного функціонування здійснено із урахуванням отриманих типологічних профілів для сімей із тютюнопалінням, які знаходяться на різних етапах життєвого циклу.

3.3. Зв'язок базових компонентів сімейного функціонування при тютюнопалінні з уявленнями про вплив паління на реалізацію сімейних функцій

Кореляційний аналіз (рис. 3.9) свідчить про міцні взаємозв'язки переконань про вплив паління на загальне сімейне функціонування із основними параметрами сімейної системи за умов наявності в ній тютюнопаління. Найбільш тісний прямий взаємозв'язок встановлено між переконаннями про негативність впливу паління на сім'ю та негативними сімейно обумовленими психоемоційними

станами – сімейною незадоволеністю (0,353, при $p < 0,001$), нервово-психічною напругою (0,351, при $p < 0,001$), сімейною тривогою (0,363, при $p < 0,001$), інтегральним показником незадоволеності сімейним функціонуванням (0,225, при $p < 0,001$), рівнем конфліктності в сім'ї (0,259, при $p < 0,001$) та показником сімейного контролю (0,322, при $p < 0,001$).

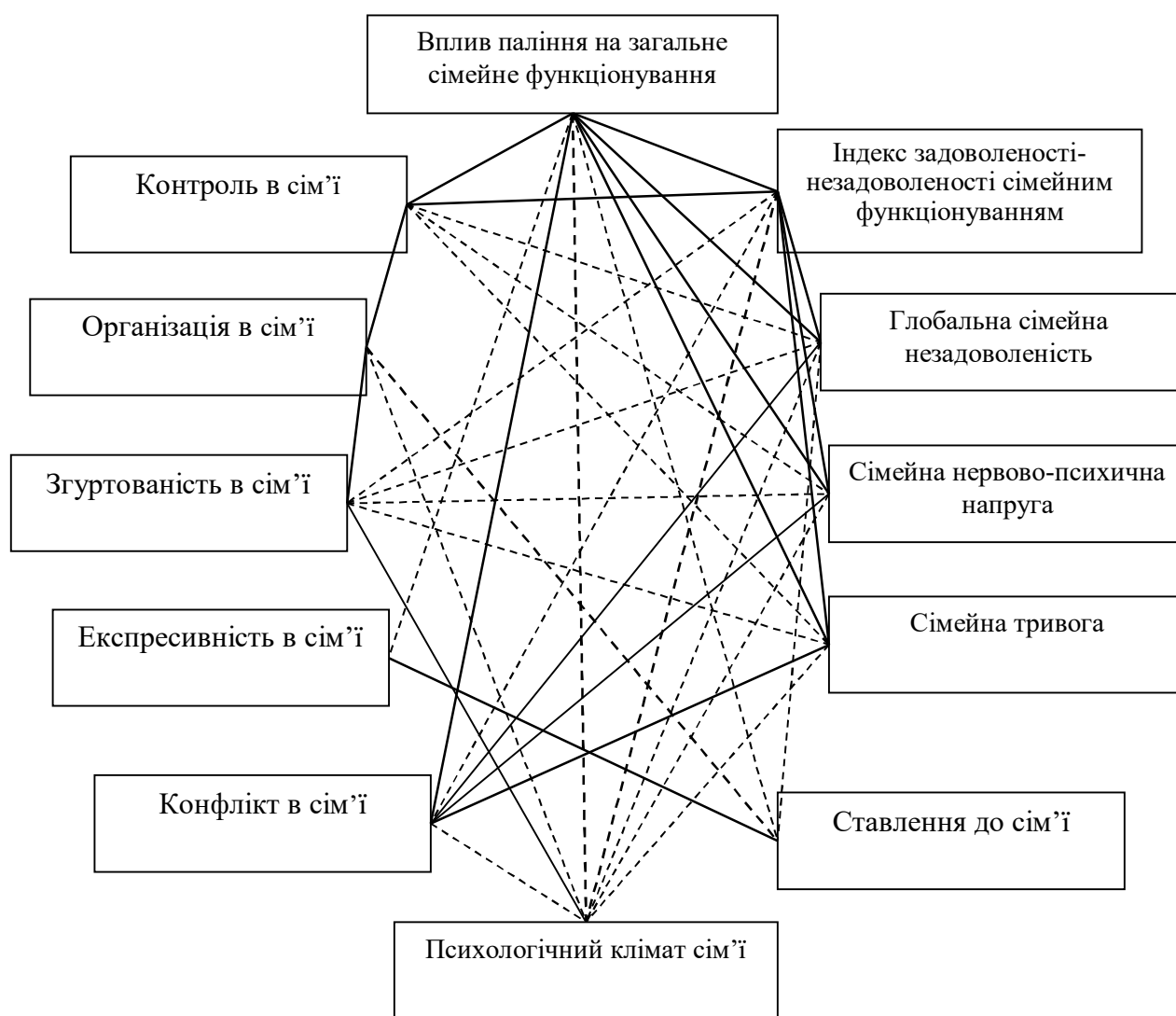

Рис. 3.9 Кореляційні зв'язки параметрів сімейного функціонування при тютюнопалінні в сім'ї

Примітка:— прямий кореляційний зв'язок, ---- зворотній кореляційний зв'язок, показано кореляції на рівні значущості $p < 0,001$.

Найбільш значущими зворотними кореляціями виявилися зв'язки із психологічним кліматом сім'ї (-0,375, при $p < 0,001$), зі ставленням до сім'ї (-0,155, при $p < 0,001$) та експресивністю в сім'ї (-0,115, при $p < 0,001$). Отже, на підставі отриманих даних можна стверджувати, що у сім'ях із тютюнопалінням за умов переконання про негативний вплив паління на сімейне функціонування знижується сприятливість сімейного психологічного клімату, загальна позитивність ставлення до своєї сім'ї, інтегральна задоволеність сімейним функціонуванням. При цьому зростає конфліктність у сім'ї, що супроводжується переживанням негативних психоемоційних станів на тлі підвищення жорсткості правил, контролю та домінування в сім'ї та приводить до придушення емоційної експресії, зниження відкритості та щирості у сімейних стосунках.

За результатами дослідження встановлено кореляційні зв'язки основних показників сімейного функціонування у сім'ях із тютюнопалінням. Психологічний клімат сім'ї виявляється позитивно пов'язаним із сімейною згуртованістю (0,180, при $p < 0,001$) та негативно пов'язаним із уявленнями про порушуючий вплив паління на сім'ю (-0,375, при $p < 0,001$), негативними сімейно обумовленими психоемоційними станами – сімейною незадоволеністю (-0,636, при $p < 0,001$), нервово-психічною напругою (-0,580, при $p < 0,001$), сімейною тривогою (-0,562, при $p < 0,001$); із рівнем незадоволеності сімейним функціонуванням (-0,553, при $p < 0,001$); ставленням до сім'ї (-0,230, при $p < 0,001$) та жорсткістю сімейного контролю (-0,187, при $p < 0,001$). Отже, психологічна атмосфера, що панує в сім'ї при тютюнопалінні є зумовленою наявністю або відсутністю протиріччя між уявленнями про вплив паління на сім'ю та присутністю в її структурі курців, що проявляється у відповідних психоемоційних переживаннях.

Інтегральний індекс задоволеності-незадоволеності сімейним функціонуванням, що відображує розбіжності між актуальним та бажаним сімейним гомеостазом, виявляється більш тісно позитивно пов'язаним із переживанням негативних психоемоційних станів – глобальною сімейною незадоволеністю (0,643, при $p < 0,001$), нервово-психічною напругою (0,603, при p

< 0,001), сімейною тривогою (0,578, при $p < 0,001$), менш тісно – із контролем в сім'ї (0,15 при $p < 0,001$), уявленнями про негативність впливу паління на сім'ю (0,225, при $p < 0,001$). Негативні кореляції індекса задоволеності-незадоволеності сімейним функціонуванням виявлено із психологічним кліматом сім'ї (-0,533, при $p < 0,001$) та сімейною згуртованістю (-0,103, при $p < 0,01$).

Показник сімейної організації, як відображення значущості структурування сімейної активності, визначеності сімейних правил та обов'язків, позитивно пов'язаний із контролем (0,283, при $p < 0,001$) та згуртованістю в сім'ї (0,248, при $p < 0,001$), негативно пов'язаний із сімейним конфліктом (-0,288, при $p < 0,001$).

Показник сімейного контролю, що характеризує ієрархічність сімейної організації, ригідність сімейних правил та контролюючу поведінку членів сім'ї (0,283, при $p < 0,001$), виявляється позитивно пов'язаним із переконанням про негативний вплив паління на сім'ю (0,322, при $p < 0,001$), негативними сімейно обумовленими станами – глобальною сімейною незадоволеністю (0,204, при $p < 0,001$), нервово-психічною напругою (0,203, при $p < 0,001$), сімейною тривогою (0,230, при $p < 0,001$) та інтегральним показником задоволеності-незадоволеності сімейним функціонуванням (0,116, при $p < 0,001$). Також встановлено негативний кореляційний зв'язок контролю в сім'ї із сімейним психологічним кліматом (-0,187, при $p < 0,001$).

Показник експресивності, що характеризує міру дозволу відкритого вираження почуттів та конгруентності поведінки, тісно позитивно корелює із ставленням до сім'ї (0,895, при $p < 0,001$) та негативно – із уявленнями про деструктивність впливу паління на загальне сімейне функціонування (-0,115, при $p < 0,001$). Отже, оцінно-настановчі характеристики сім'ї із тютюнопалінням виявляються залежними від стереотипів соціальної бажаності та мотивів самопрезентації.

Показник конфліктності сімейних стосунків позитивно корелює із уявленнями про негативний вплив паління на загальне сімейне функціонування (0,259, при $p < 0,001$) та негативними сімейно обумовленими психоемоційними станами – глобальною сімейною незадоволеністю (0,177, при $p < 0,001$), нервово-

психічною напругою (0,171, при $p < 0,001$), сімейною тривогою (0,167, при $p < 0,001$). Негативні кореляції цього показника встановлено із психологічним кліматом сім'ї (-0,230, при $p < 0,000001$), організацією в сім'ї (-0,288, при $p < 0,001$) та сімейною згуртованістю (-0,475, при $p < 0,001$). Отже, при наявності тютюнопаління сім'ї переконання про негативність впливу паління на сімейне функціонування супроводжується зниженням сімейної згуртованості, почуття приналежності сім'ї, організованості та структурування сімейної активності, погіршенням психологічної атмосфери сім'ї, переживанням негативних емоцій.

Показник ставлення до сім'ї, що описує домінуючу валентність системи установок, переважаючий досвід, сприйняття та очікування в сфері сімейних стосунків, виявляється позитивно пов'язаним із експресивністю в сімейній взаємодії (0,895, при $p < 0,001$) та негативно пов'язаним із переконанням у негативності впливу паління на сім'ю (-0,155, при $p < 0,001$), емоційним станом глобальної сімейної незадоволеності (0,090, при $p < 0,01$).

За показником глобальної сімейної незадоволеності встановлено прямі кореляційні зв'язки з показниками інших негативних сімейно обумовлених психоемоційних станів – нервово-психічною напругою (0,803, при $p < 0,001$) та сімейною тривогою (0,764, при $p < 0,001$), інтегральним показником задоволеності-незадоволеності сімейним функціонуванням (0,643, при $p < 0,001$), переконанням про негативність впливу паління на сім'ю (0,353, при $p < 0,001$), жорсткістю сімейного контролю (0,204, при $p < 0,001$) та конфліктом у сім'ї (0,177, при $p < 0,001$). Негативні кореляції за цим показником виявлено із психологічним кліматом сім'ї (-0,636, при $p < 0,001$), сімейною згуртованістю (-0,148, при $p < 0,001$), ставленням до сім'ї (-0,090, при $p < 0,01$).

Сімейно обумовлене нервово-психічне напруження в сім'ї із тютюнопалінням, окрім інших негативних психоемоційних станів – глобальної сімейної незадоволеності (0,803, при $p < 0,001$) та сімейної тривоги (0,808, при $p < 0,001$), виявляється позитивно пов'язаним із переконанням про порушуючий вплив паління на сім'ю (0,351, при $p < 0,001$), жорсткістю контролю в сім'ї (0,203, при $p < 0,001$), сімейним конфліктом (0,181, при $p < 0,001$) та загальним індексом

задоволеності- незадоволеності сімейним функціонуванням (0,603, при $p < 0,001$). Зворотній зв'язок сімейно обумовленого нервово-психічного напруження виявлено із психологічним кліматом сім'ї (-0,580, при $p < 0,001$) та сімейною згуртованістю (0,171, при $p < 0,001$).

Показник сімейної тривоги також тісно позитивно пов'язаний із станами глобальної сімейної незадоволеності (0,764, при $p < 0,001$) та нервово-психічної напруги (0,808, при $p < 0,001$). Крім того, сімейна тривога позитивно корелює із переконаннями про негативний вплив паління на сім'ю (0,363, при $p < 0,001$), інтегральним показником задоволеності-незадоволеності сімейним функціонуванням (0,578, при $p < 0,001$), контролем (0,230, при $p < 0,001$) та конфліктом (0,167, при $p < 0,001$) в сім'ї. Негативні кореляції сімейної тривоги виявлено із показниками психологічного клімату в сім'ї (-0,562, при $p < 0,001$) та сімейної згуртованості (-0,128, при $p < 0,001$).

Наявність множини отриманих кореляцій між показниками сімейного функціонування дає підстави для проведення факторного аналізу з метою більш компактного втілення моделі сімейного функціонування і аналізу латентних змінних, що описують сімейну систему при тютюнопалінні в сім'ї.

Факторизація характеристик сімейного функціонування при тютюнопалінні, за методом головних компонент з Varimax normalized представлена у Додатку К таблиці К.2. Сумарна пояснена дисперсія отриманої чотирьохфакторної структури складає 73,2%, що є достатнім для її прийняття та адекватної інтерпретації. За результатами факторизації утворилося чотири фактори.

Першій фактор об'єднав сімейно обумовлені негативні психоемоційні стани – глобальну сімейну незадоволеність (0,896), нервово-психічну напругу (0,887), сімейну тривогу (0,859), та інтегральні характеристики – індекс незадоволеності сімейним функціонуванням, як результат розходження між актуальним и бажаним сімейним гомеостазом (0,811), психологічний клімат сім'ї (-0,736). Цей фактор описує негативні сімейні переживання в сім'ї та може бути умовно позначений *«Незадоволеність сімейним функціонуванням»*. Сутність цього фактору в тому, що накопичення незадоволеності сімейними стосунками, актуалізація негативних

психоемоційних станів, значні розходження між реальними сімейними стосунками та бажаними призводять до стійкого негативного емоційного фону сім'ї, зниженню задоволеності сімейним життям, дестабілізації сім'ї.

Другий фактор утворюють показники ставлення до сім'ї (-0,971) та експресивності (-0,968). Ставлення до сім'ї відображає емоційно-оцінну (установочну) характеристику сімейного функціонування, що пов'язана із модальністю досвіду стосунків, сприйняття сімейних взаємин і взаємодії та позитивністю-негативністю очікувань. Експресивність описує ступень дозволу емоційної експресії, можливості відкритих дій та вираження почуттів в сім'ї. Тому поєднання цих параметрів сімейного функціонування із негативним знаком вказує на неконгруентність у сімейних стосунках, що може виявлятися у поведінці наступним чином. По-перше, використання паління в якості засобу подолання індивідуальних негативних подій, вчинків та переживань для того, щоб не виявити їх у сімейної взаємодії та запобігти небажаних комунікації (суперечок, осуду, прямих та непрямих звинувачень) на тлі негативного досвіду та очікувань у сімейних стосунках. По-друге, при загальному порушенні експресії в сім'ї та страху просити емоційної підтримки, що обумовлено сімейним досвідом та очікуваннями, акт паління набуває сигнальної та символічної функцій у сімейних стосунках, стає невербальними вираженням сімейно обумовлених різноманітних, здебільшого негативних переживань (образи, гніву, нервового напруження, втоми та ін.), а також засобом дистанційовування у комунікації або від партнера, або від ситуації. По-третє, може приховуватися саме тютюнопаління, яке зазнає сімейного осуду або вважається самим курцем поганим прикладом для членів родини. Оскільки описані варіанти є поведінковим вираженням внутрішнього конфлікту, цей фактор можна умовно позначити «*Неконгруентність у сімейних стосунках*».

Третій фактор включає показники сімейної згуртованості (0,760), організації в сім'ї (0,597) та конфліктності сімейних стосунків (-0,837). Об'єднання почуття приналежності сім'ї, взаємного піклування, важливості структурування сімейної активності, жорсткості сімейних правил та сімейної організації із

«безконфліктністю», пригніченням гніву і проявів агресії складають психологічний зміст цього фактору, який полягає у збереженні безумовної єдності. Даний фактор можна умовно позначити «*Сімейна лояльність*».

Четвертий фактор містить показники контролю в сім'ї (0,824), загального впливу паління на сімейне функціонування (0,650) та організації в сім'ї (0,459). Даний фактор можна умовно назвати «*Керованість сімейної системи*», тому що він поєднує ієрархічність сімейної організації, надмірну структурованість та ригідність сімейних правил та обов'язків, значущість порядку, структурування сімейної активності та їх контролю із переконанням про руйнівний вплив паління на загальне сімейне функціонування. Отже, у структурованій, організованій та контрольованій сімейній системі є вираженими переконання про порушення сім'ї внаслідок паління. Наявність цього фактору у структурній моделі сімейного функціонування при тютюнопалінні утворює ситуацію, в якій паління є або результатом безконтрольності та некерованості сімейної системи за умов переконання про позитивні сенси паління, або дестабілізацією, дезорганізацією, порушенням меж дозволеного, своєрідним протестом на фоні переконань про негативний вплив паління на сім'ю.

Отримана структурна модель дозволяє висвітлити роль уявлень про вплив паління на сімейне функціонування та розкрити основні системні проблеми сім'ї при тютюнопалінні, а саме: незадоволеність в сім'ї, невідповідність реального та ідеального сімейного гомеостазу, вимоги сімейної лояльності, дисфункціональність у сімейному контролі та керуванні сімейною системою.

Для більш детального аналізу сімейної системи при тютюнопалінні в сім'ї здійснено процедуру кореляційного аналізу між показниками переконань про вплив паління на реалізацію окремих сімейних функцій та базовими структурними компонентами (факторами) сімейного функціонування (Додаток К, табл. К.3).

Отримані дані свідчать, що фактор «Незадоволеність сімейним функціонуванням» тісно позитивно пов'язаний із переконанням про негативність впливу паління на реалізацію усіх сімейних функцій (при $p < 0,001$). Встановлено

кореляції із господарсько-побутовою функцією (0,303, при $p < 0,001$), із виховною функцією (0,335, при $p < 0,001$), із сексуально-еротичною функцією (0,298, при $p < 0,001$), із функцією духовного спілкування (0,240, при $p < 0,001$), із емоційною функцією (0,265, при $p < 0,001$) та із функцією соціального контролю (0,222, при $p < 0,001$). Наявність тютюнопаління в сім'ї у поєднанні із уявленням про те, що паління заважає в побуті, вихованні, еротичній взаємодії, спілкуванні, емоційній підтримці та забезпеченні відповідності соціальним нормам, приводить до незадоволеності своєю сім'єю, що виявляється у дисгармонійності сімейного емоційного фону сім'ї та стійких негативних психоемоційних станах її членів. У разі поєднання тютюнової поведінки в сім'ї із переконанням про нейтральний чи, навіть, парадоксальний підтримуючий вплив паління на окремі сімейні функції (господарчо-побутову, виховну, сексуально-еротичну, емоційну, функції спілкування та соціального контролю) незадоволеності сімейним функціонуванням не спостерігається.

Фактор «Неконгруентність у сімейних стосунках» також прямопропорційно пов'язаний із переконанням про вплив паління на реалізацію окремих сімейних функцій. Найбільш тісний зв'язок виявляється із показниками впливу на емоційну функцію (0,188, при $p < 0,001$) та функцію духовного спілкування (0,161, при $p < 0,001$). Такі взаємозв'язки характеризують ситуацію коли переконання у негативному впливі паління на інформаційний та емоційний обмін у сімейній взаємодії у поєднанні із тютюнопалінням в сім'ї приводить до психологічного дискомфорту, обумовленого негативним ставленням до сім'ї, придушенням емоцій, приховуванням переживань, значущих подій та вчинків. Та навпаки, переконання у позитивному або нейтральному впливі паління на спілкування та емоційну стабілізацію при тютюнопалінні сім'ї приводить до використання паління як засобу відновлення психоемоційного комфорту, виявлення симпатії, емоційно виразним сигналом у сімейній взаємодії. Також на високому рівні значущості встановлено прямі кореляції фактору «Неконгруентність у сімейних стосунках» із переконаннями про вплив паління на господарчо-побутову (0,134, при $p < 0,001$) та сексуально-еротичну (0,137, при $p < 0,001$) функції сім'ї. Отже, зі

зростанням показників переконання про негативність впливу паління на побут та еротичну привабливість у сім'ї із тютюнопалінням підвищується неконгруентність у сімейних стосунках, тобто знижується позитивність ставлення, сприйняття та очікувань у сімейних стосунках, зменшується щирість та конгруентність самовиявлення. Та навпаки, у ситуації коли в сім'ї палять та вважають, що це не є проблемою у господарсько-побутовій сфері та сексуально-erotичній сферах, неконгруентність у сім'ї знижується. Кореляції між фактором «Неконгруентність у сімейних стосунках» та переконаннями про вплив паління на функцію первинного соціального контролю (0,113, при $p < 0,01$) та виховну функцію (0,082, при $p < 0,05$) відображають зниження можливостей позитивності ставлення до сім'ї та відкритості у взаємодії при переконанні, що паління утруднює реалізацію батьківського авторитету та порушує соціальні норми.

Між фактором «Сімейна лояльність» та переконанням про вплив паління на реалізацію окремих функцій сім'ї встановлено щільні негативні кореляційні зв'язки – із господарсько-побутовою функцією (-0,172, при $p < 0,001$), із виховною функцією (-0,178, при $p < 0,001$), із сексуально-erotичною функцією (-0,199, при $p < 0,001$), із функцією духовного спілкування (-0,194, при $p < 0,001$), із емоційною функцією (-0,192, при $p < 0,001$) та із функцією соціального контролю (-0,144, при $p < 0,001$). Оскільки фактор «Сімейна лояльність» характеризує прагнення у збереженні сімейної єдності, запобігання конфліктам, а в структурі сімейної системи є принаймні один курець, цілком очевидним є зниження уявлень про негативність впливу паління на реалізацію усіх сімейних функцій при підвищенні «Сімейної лояльності» та навпаки.

Фактор «Керованість сімейної системи» найбільш тісно позитивно корелює із переконанням про вплив паління на реалізацію всіх функцій сім'ї – із господарсько-побутовою функцією (0,564, при $p < 0,001$), із виховною функцією (0,562, при $p < 0,001$), із сексуально-erotичною функцією (0,573, при $p < 0,001$), із функцією духовного спілкування (0,559, при $p < 0,001$), із емоційною функцією (0,564, при $p < 0,001$) та із функцією соціального контролю (0,591, при $p < 0,001$). Отримані кореляції характеризують прагнення змінити тютюнову поведінку

курця такими сімейними засобами, як домінування, структурування активності, правил та обов'язків, підвищення контролю, при переконанні у негативному впливі паління на сімейні функції. Якщо в уявленнях членів сім'ї паління не має негативного змісту, знижується структурованість, організованість та контрольованість сімейної системи.

Отримані дані можуть бути пояснені з позицій теорії когнітивного дисонансу Л. Фестингера [103; 343], згідно якої особистість прагне до збалансованості, відсутності протиріч у когнітивному полі та емоційні проявах, і її потребою є пошук причин для пояснення власної поведінки та дій інших, особливо близьких людей. Наявність протиріччя між природним позитивним ставленням до своїх близьких і сім'ї в цілому та загально відомими фактами про шкоду паління породжує психологічний дискомфорт та потребує внутрішніх зусиль, спрямованих на відновлення балансу за рахунок змін у системі переконань та установок. Усунення такого дисбалансу відбувається або шляхом лібералізації ставлення до паління в сім'ї або трансформації внутрішньоособистісного когнітивного конфлікту у сімейний.

3.4. Репрезентація паління у індивідуальній картині світу

Паління як соціокультурний феномен представлено і в суспільній, і в індивідуальній свідомості особистості як результат засвоєння соціокультурних стереотипів, джерелами яких є сім'я та інші соціальні системи. Всі люди незалежно від тютюнового статусу знають, що таке паління, мають уявлення, для чого його «використовують» та будують ставлення до нього.

В той же час сприйняття паління як соціального феномену, індивідуальне ставлення та установки по відношенню до нього є опосередкованим власною поведінкою щодо тютюну. Результати вивчення установок щодо паління, його когнітивних та смислових аспектів у залежності від тютюнового статусу представлено у Додатку Л таблиці Л.1. За отриманими даними встановлено

достовірні відмінності за всіма параметрами установок щодо паління у залежності від тютюнового статусу досліджуваних.

Попарне визначення розбіжностей між досліджуваними з різним тютюновим статусом (з поправкою Бонферроні) показує статистичну подібність показників за параметром відкидання шкоди паління у курців та осіб, які палять ситуативно. Значення цього показнику в осіб, які не палять, достовірно нижчі ($t_{к-нк}=4,87$, $p<0,001$; $t_{ск-нк}=3,77$, $p<0,001$). Отже, за умов постійного або ситуативного паління виявляється однаковий рівень зниження значущості шкідливого впливу паління для здоров'я, що може свідчити про дію психологічних захисних механізмів за принципом витіснення та заперечення. За параметром віри в міфи про позитивні сенси паління виявляється підвищення значень за цим показником по мірі зростання міри тютюнопаління ($t_{к-ск}=3,15$, $p<0,005$; $t_{к-нк}=7,82$, $p<0,001$; $t_{ск-нк}=4,15$, $p<0,001$). Отже, отримані дані виявляють схильність до приписування палінню позитивних функцій при розвитку тютюнової поведінки, зокрема функцій копінгу, модифікації психо-емоційного стану, символізації, полегшення комунікації та ін. Загальна адекватність сприйняття та ставлення до паління також виявляється залежною від тютюнового статусу досліджуваних ($t_{к-ск}=-2,10$, $p<0,005$; $t_{к-нк}=-8,73$, $p<0,001$; $t_{ск-нк}=-5,39$, $p<0,001$). Отже, по мірі усталення тютюнової поведінки знижується адекватність сприйняття та установок щодо паління.

Отже, отримані дані виявляють захисну, заміщуючу, сигнальну та символічну функції паління, які набувають більшої значущості по мірі розвитку та фіксації тютюнової поведінки.

Звертає на себе увагу дуже великий розкид даних за показниками, про що свідчить високі показники стандартного відхилення. Такі результати дозволяють визначити неоднорідність психологічних установок у виділених за критерієм тютюнового статусу групах та припустити наявність класифікації досліджуваних за психологічними установками. Для того, щоб перевірити це припущення було здійснено процедуру кластерного аналізу за методом К-середніх (рис.3.10).

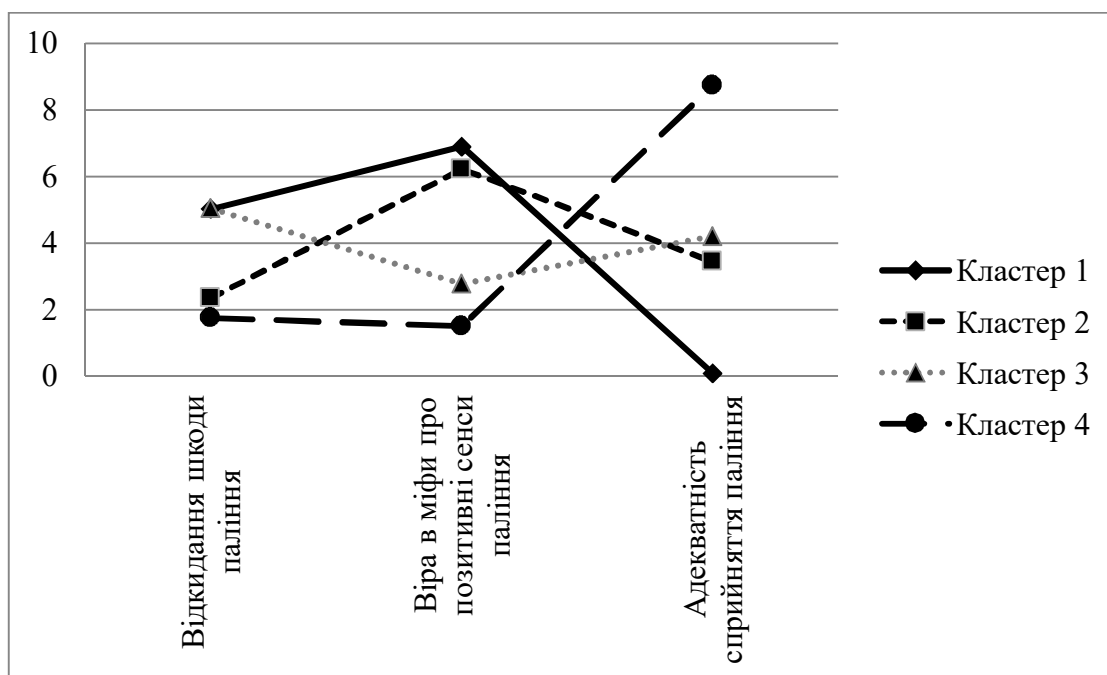

Рис. 3.10. Профілі психологічних установок щодо паління

За результатами кластеризації утворилося чотири типологічні профілі:

1 профіль (17,81% досліджуваних) – високі показники відкидання шкоди паління, віри у позитивні сенси паління та низькі показники адекватності сприйняття паління. За своїм психологічним змістом перший профіль характеризується неадекватно позитивними психологічними установками щодо паління уявленням про паління як звичку та використання його як засобу для вирішення багатьох завдань буденного життя. Даний профіль можна умовно позначити як «Неадекватно-позитивні установки щодо паління».

2 профіль (35,99% досліджуваних) – високі показники віри у позитивні сенси паління, нижчі за середні показники відкидання шкоди та адекватності сприйняття паління. Цей профіль характеризується уявленням про шкідливість паління, але переконаннями, що паління має використовуватися як копінг-механізм, чи має індивідуальні «раціональні» причини. Паління виправдовується за принципом «шкідливо, але...». Таким чином, даний профіль може бути умовно позначено як «Установки про позитивні сенси паління».

3 профіль (16,56% досліджуваних) – високі показники відкидання шкоди паління, нижчі за середні показники віри в міфи про позитивні сенси паління та

середні показники адекватності сприйняття паління. У досліджуваних даного профілю помірно виражене уявлення про «користь» паління, використання паління задля вирішення різноманітних проблем (заспокоєння, контроль ваги, зосередження), але наявна недовіра щодо фактів про руйнівний вплив паління на здоров'я. Принципом виправдання паління постає твердження «не так вже це і шкідливо», що може бути обумовлено і довготривалістю розвитку соматичної патології під впливом паління, і дисонансом між переважно добрим самопочуттям у молодих курців та «страшними» фактами, і механізмами психологічного захисту у курців з великим стажем паління. Даний профіль може бути умовно позначений як «Установки про малу шкоду паління».

4 профіль (29,84% досліджуваних) – низькі показники відкидання шкоди паління та віри у міфи про позитивні сенси паління, високі показники адекватності сприйняття паління. Досліджувані цього профілю не надають палінню специфічних позитивних функцій, переконані у його шкідливому впливі на здоров'я, тобто адекватно сприймають цей феномен. Таким чином, даний профіль може бути умовно позначено як «Адекватні установки щодо паління».

Загалом частотний розподіл за профілями є статистично нерівномірним ($\chi^2_{\text{Емп}} = 85,19$, $p < 0,01$), із домінуванням профілю «Установки про позитивні сенси паління»

Також доцільним є урахування в аналізі результатів вікового розподілу досліджуваних, оскільки кожна вікова група має певні психологічні особливості, що дозволяє припустити розходження в сприйнятті та ставленні до паління представників цих груп. Подальший аналіз результатів передбачав визначення частотної представленості у кластерах вікових груп відповідно до періодизації Дж. Біррена [144] та груп із різним тютюновим статусом.

Загалом віковий розподіл досліджуваних за профілями установок щодо паління (рис. 3.11) статистично відрізняється ($\chi^2_{\text{Емп}} = 121,27$, $p < 0,01$).

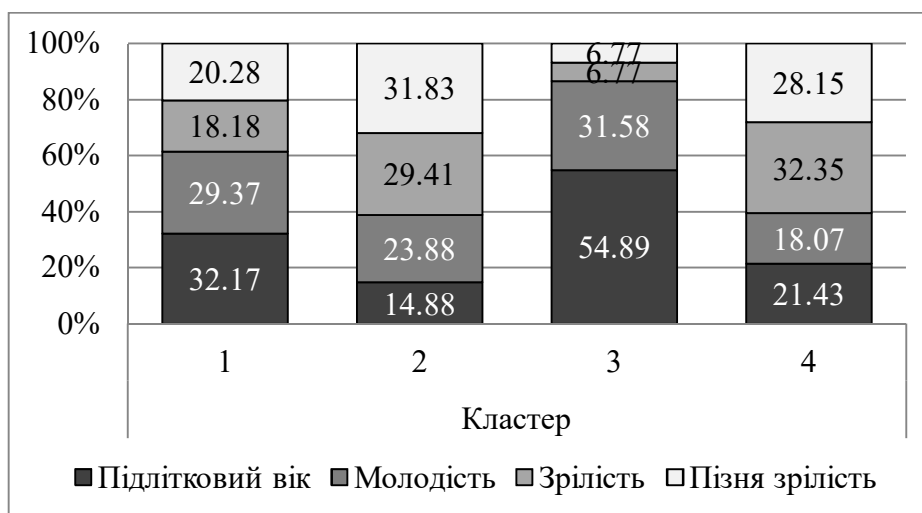

Рис. 3.11. Віковий розподіл за типологічними профілями установок щодо паління

Як показують результати, профіль «Неадекватно-позитивні установки щодо паління» здебільшого представлений досліджуваними підліткового (32,17%) та молодого (29,37%) віку. Це може бути пов'язане із використанням паління для реалізації актуальних потреб на тлі незначної вираженості негативних наслідків паління для здоров'я та зовнішності у цих категорій респондентів.

У профілі «Установки про позитивні сенси паління» переважно включено досліджуваних віку зрілості (29,41%) та пізньої зрілості (31,83%). Такий розподіл може бути обумовлений формуванням сталих психологічних установок у період юнацтва та молодості, які у досліджуваних цього віку припадали на час, коли соціокультурні репрезентації паління були представлені позитивними сенсами, емоційно забарвлені позитивними образами суспільної свідомості (відомі та видатні персони-курці), відсутністю соціального осуду паління та курців.

Профіль «Установки про малу шкоду паління» у переважній більшості представлений досліджуваними підліткового (54,89%) та молодого (31,58%) віку. Такі результати можуть пояснюватися тим, що відносно високий рівень здоров'я, переважно добре самопочуття, притаманні для молодого віку, дисонують зі «страшними» фактами про руйнівний вплив паління на здоров'я. Крім того, негативні наслідки паління з'являються через довгий час, що для підлітків та молодих людей уявляється як «невизначене коли-небудь», можливо ніколи.

Також, приклад оточуючих курців не є впливовим на установки про малу шкоду паління, тому що, з одного боку, неможливо абсолютно точно визначити паління як єдину причину їх наявних проблем зі здоров'ям, а самі курці здебільшого її відкидають за механізмом психологічного захисту, а з іншого боку – найбільш значущі соматичні наслідки паління, такі як рак легенів, порушення судинної системи та ін., зустрічаються і в осіб, що не палять. Крім того, курці у близькому оточенні займають переважно позиції «значущих інших» - родичів, друзів, тобто їх образ має позитивну забарвленість, яка потребує збереження, запобігання осуду щодо невірних рішень та саморуйнівної поведінки, оскільки когнітивний дисбаланс викликає психоемоційну напругу (Ф. Хайдер, Т. Ньюком, Л. Фестингер) [103; 343]. Збереження позитивного образу «значущого курця» відбувається завдяки психологічним зусиллям особистості щодо підтримки та відновлення балансу у когнітивному полі та емоційні проявах, пошуку пояснення поведінки та дій значущих інших, особливо близьких людей. Отже, значущість шкоди паління у свідомості зменшується або відкидається.

Профіль «Адекватні установки щодо паління» представлений більшою мірою досліджуваними віку зрілості (32,35%) та пізньої зрілості (28,15%), що може бути обумовлено життєвим досвідом та появою негативних наслідків паління як власних, так і у оточуючих.

Аналіз розподілу досліджуваних із різним тютюновим статусом до виділених типологічних профілів показує (рис. 3.12), що профіль «Неадекватно-позитивні установки щодо паління» та профіль «Установки про позитивні сенси паління» здебільшого представлений курцями (53,15% та 40,48% відповідно), профіль «Установки про малу шкоду паління» - курцями (37,59%) та досліджуваними, які палять ситуативно (37,59%), профіль «Адекватні установки щодо паління» - досліджуваними, що не палять. Такі дані відображають вплив тютюнопаління на свідомість та психологічні установки досліджуваних.

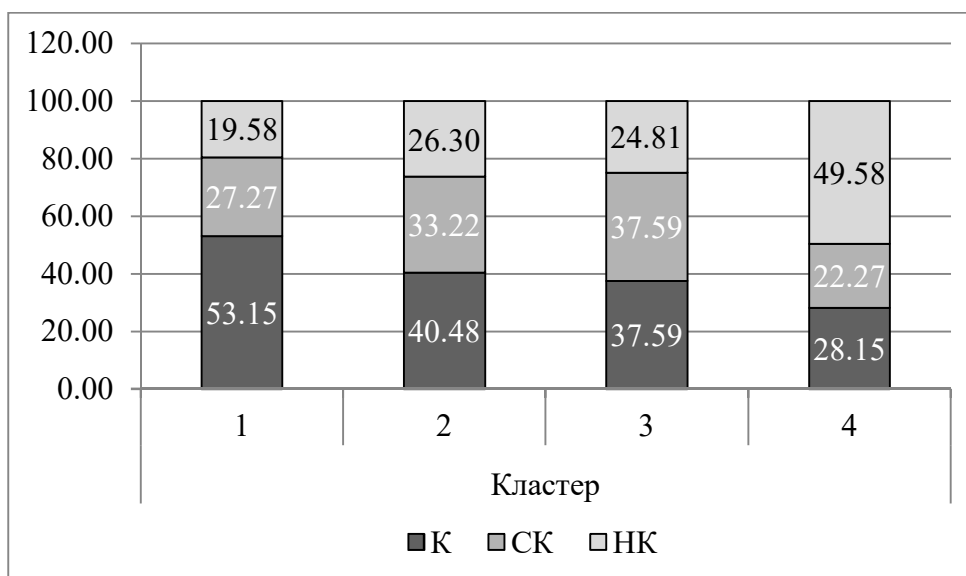

Рис. 3.12. Розподіл досліджуваних із різним тютюновим статусом за типологічними профілями установок щодо паління

Відповідно до здобутків теорії когнітивного дисонансу Л. Фестінгера [7], для позбавлення від інформаційного протиріччя між уявленням про шкоду тютюну та власним палінням, що супроводжується психічним дискомфортом, передбачається здійснення найбільш розумного вибору, тобто рішення про відмову від паління, але цього не відбувається. Таку ситуацію можна пояснити сформованою ніотиною залежністю, стереотипними моделями поведінки, неадекватними копінг-стратегіями та іншими факторами, серед яких важливу роль відіграють суб'єктивно позитивні сенси паління у системі психологічних установок особистості.

Диспозиційний характер установки описує її набутою, засвоєною шляхом програмування. Знання та установки в поєднанні є ментальною репрезентацією об'єкту, відображенням об'єкту у свідомості. Емоційні реакції і зовнішню поведінку можна розглядати як результуючі ментальної репрезентації об'єкту. Отже, отримані дані свідчать, що потенціал тютюнової поведінки значною мірою детермінується ставленням до паління, його репрезентацією у картині світу особистості, які є результатом засвоєння соціокультурних установок в процесі розвитку особистості.

Оскільки ми розглядаємо паління, як специфічну поведінкову активність, яка виконує символічну, сигнальну, компенсаторну та захисну функції, виступаючи парадоксальним засобом задоволення психологічних і соціогенних потреб особистості, найважливішим виявляється схильність до побудови алогічних, ірраціональних ригідних когнітивно-емоційних утворень унаслідок некритичного засвоєння соціокультурних символів або вербальних формул, що панують у соціокультурному середовищі, та послідууючої внутрішньої вербальної, образної або поведінкової самоіндукції. Тому дослідження ірраціональних установок та загальної раціональності-ірраціональності мислення проявляє особливості внутрішньо особистісного дисбалансу в результаті зіткнення реальності із ірраціональними переконаннями стосовно себе, інших і світу в цілому.

Отримані за результатами однофакторного дисперсійного аналізу дані свідчать про достовірні відмінності між профілями ставлення до паління за всіма показниками ірраціональних установок та загальною раціональністю мислення (Додаток Л, табл. Л.2). Подальші апостеріорні попарні порівняння за t-критерієм Стьюдента із поправкою Бонферроні свідчать про статистичну подібність профілів «Установки про позитивні сенси паління» та «Установки про малу шкоду паління» за всіма шкалами ірраціональних установок. Отже, спотворення адекватності уявлень про паління, як вбій відкидання його шкоди, так і вбій переконання в його позитивних сенсах, відображають схильність до однакового ступеню ірраціональності мислення та когнітивно-емоційних утворень.

Як показують результати дослідження середні значення загальної раціональності мислення у досліджуваних всіх груп знаходяться у середньому діапазоні тестових показників, але респонденти, які мають адекватні установки щодо паління виявляють достовірно більший рівень раціональності ($t_{1-2}=-4,49$, $p<0,001$; $t_{1-3}=-3,56$, $p<0,001$; $t_{1-4}=-13,61$, $p<0,001$; $t_{2-4}=-12,19$, $p<0,001$; $t_{3-4}=-10,58$, $p<0,001$).

За шкалою катастрофізації найвищу виразність мають показники ірраціональних установок профілю «Неадекватно-позитивні установки щодо

паління», найменшу ірраціональність виявляють досліджувані профілю «Адекватні установки щодо паління» ($t_{1-2}=-7,56$, $p<0,001$; $t_{1-3}=-6,27$, $p<0,001$; $t_{1-4}=-13,82$, $p<0,001$; $t_{2-4}=-6,98$, $p<0,001$; $t_{3-4}=-6,13$, $p<0,001$). Отже, у схильність сприймати та оцінювати несприятливі події як катастрофічні, суб'єктивно нестерпні посилюється із зростанням неадекватних установок щодо паління.

За шкалою повинності стосовно себе встановлено достовірні відмінності між показниками профілю «Адекватні установки щодо паління» та профілів «Неадекватно-позитивні установки щодо паління», «Установки про позитивні сенси паління», «Установки про малу шкоду паління» ($t_{1-4}=4,67$, $p<0,001$; $t_{2-4}=-7,71$, $p<0,001$; $t_{3-4}=-5,42$, $p<0,001$), які між собою за цим показником статистично не відрізняються. Отже, адекватність установок щодо паління виявляється пов'язаною із більш адекватними та раціональними вимогами на адресу себе.

За шкалою повинність стосовно себе зафіксовано аналогічні результати: більш висока раціональність установок щодо вимог стосовно оточуючих виявлена у профілю «Адекватні установки щодо паління» порівняно із профілями «Неадекватно-позитивні установки щодо паління», «Установки про позитивні сенси паління», «Установки про малу шкоду паління» ($t_{1-4}=-3,73$, $p<0,001$; $t_{2-4}=-4,94$, $p<0,001$; $t_{3-4}=-2,75$, $p<0,006$), які між собою за цим показником статистично не відрізняються. Отже, за наявності неадекватних установок щодо паління, досліджувані виявляють вищу схильність до завищених вимог до інших, бажання щоб інші відповідали їх очікуванням та прагнення соціального схвалення.

За оцінною установкою також виявлено достовірні відмінності у показниках профілю «Адекватні установки щодо паління» порівняно із профілями «Неадекватно-позитивні установки щодо паління», «Установки про позитивні сенси паління», «Установки про малу шкоду паління» ($t_{1-4}=-9,53$, $p<0,001$; $t_{2-4}=-6,68$, $p<0,001$; $t_{3-4}=-8,01$, $p<0,001$). Крім того, статистично відрізняються показники профілів «Неадекватно-позитивні установки щодо паління» та «Установки про позитивні сенси паління» ($t_{1-2}=-4,66$, $p<0,001$). Отримані дані свідчать про тенденцію до генералізації окремих рис, якостей та вчинків людини на

особистість в цілому за умов неадекватного ставлення до паління, в структурі якого визначальну роль відіграє саме переконання у його позитивних сенсах.

Досліджувані профілю «Адекватні установки щодо паління» виявляють вищу фрустраційну толерантність порівняно із профілями «Неадекватно-позитивні установки щодо паління», «Установки про позитивні сенси паління», «Установки про малу шкоду паління» ($t_{1-4}=-8,04$, $p<0,001$; $t_{2-4}=-9,19$, $p<0,001$; $t_{3-4}=-4,85$, $p<0,001$). Також визначено достовірно вища фрустраційна толерантність досліджуваних профілю «Установки про малу шкоду паління» по відношенню до профілю «Неадекватно-позитивні установки щодо паління», що свідчить про більшу стерпність труднощів та більший рівень стресостійкості.

Таким чином, більша схильність до побудови ірраціональних когнітивно-емоційних конструкцій та зниження фрустраційної толерантності позначається на некритичному засвоєнні неадекватних соціокультурних установок та стереотипів щодо паління. Отримані дані підтверджують результати досліджень А.Ф. Ремєєвої та І.А. Пальчикова про участь у формуванні девіантної поведінки ірраціональних установок [277].

Припущення про сумісний вплив типу установок щодо паління та тютюнової поведінки на раціональність-ірраціональність мислення, а також фрустраційну толерантність перевірялося за допомогою двофакторного дисперсійного аналізу.

За результатами двофакторного дисперсійного аналізу не встановлено достовірних відмінностей у показниках загальної раціональності. Незалежно від тютюнового статусу загальна раціональність підвищується по мірі підвищення адекватності установок щодо паління (рис. 3.13).

Отже, можна стверджувати, що схильність мислити та діяти ірраціонально, будувати алогічні мисленнєві комбінації виявляється і в сфері сприйняття та оцінки тютюнопаління як явища. При цьому система ірраціональних уявлень про світ, засвоєна у процесі соціалізації та індивідуального розвитку включає також і неадекватні установки щодо паління.

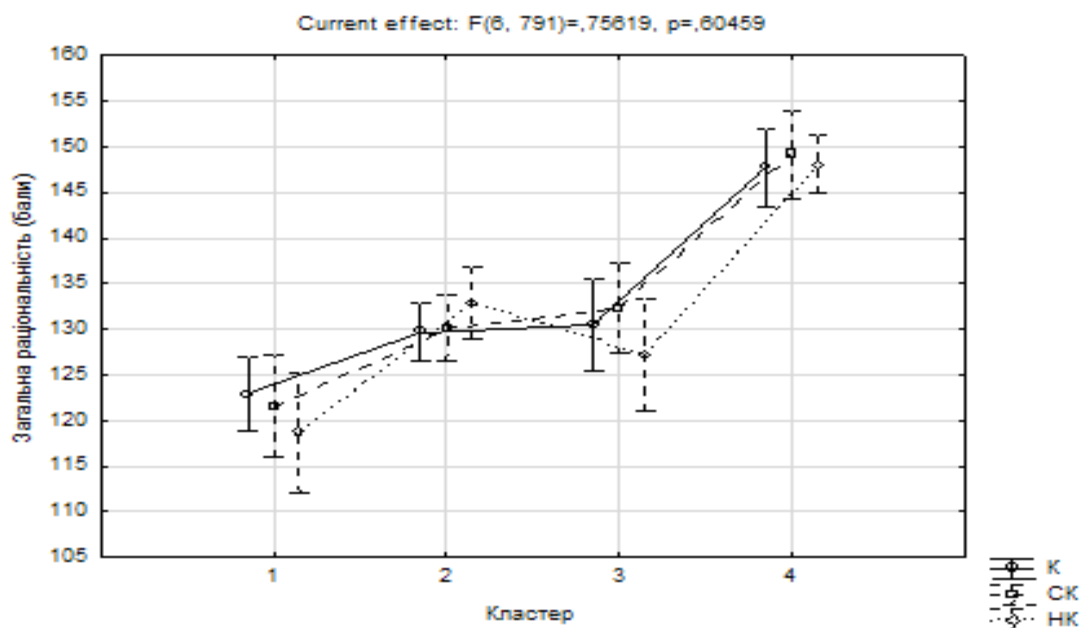

Рис. 3.13. Загальна раціональність у залежності від типу установок щодо паління та тютюнового статусу

Як показують результати двофакторного дисперсійного аналізу, в якому перевірявся зв'язок фрустраційної толерантності із типом установок щодо паління та тютюновим статусом досліджуваних отримано достовірні відмінності у показниках фрустраційної толерантності (рис.3.14). Загалом виявлено вищі показники фрустраційної толерантності досліджуваних, які не палять, у порівнянні із показниками курців та респондентів, які палять ситуативно. Найнижчі показники фрустраційної толерантності виявлено у досліджуваних, які палять ситуативно, та мають неадекватно-позитивні установки щодо паління, найвищі – у досліджуваних, які не палять, та мають адекватні установки.

За типологічними профілями установок щодо паління виявлено наступні закономірності у залежності від тютюнового статусу. Курці характеризуються зростанням показників фрустраційної толерантності по мірі підвищення адекватності установок щодо паління. При цьому, фрустраційна толерантність у курців профілю «Установки про малу шкоду паління» вище ніж у курців профілю «Установки про позитивні сенси паління». Такі дані показують, що постійне паління за умов пониження його шкоди знижує свій потенціал подолання стресогенних факторів за рахунок розширення кола та модальності ситуацій

паління.

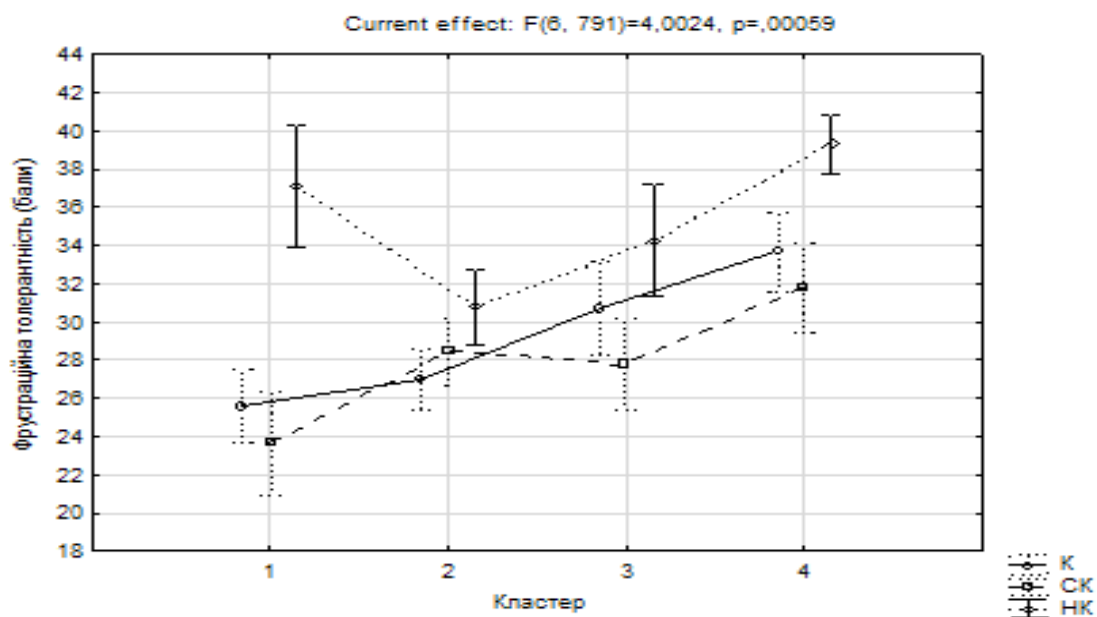

Рис. 3.14. Фрустраційна толерантність у залежності від типу установок щодо паління та тютюнового статусу.

Досліджувані, які палять ситуативно, також, як і курці, характеризуються зростанням фрустраційної толерантності по мірі підвищення адекватності установок щодо паління, але у них показники стресостійкості за профілями «Установки про позитивні сенси паління» та «Установки про малу шкоду паління» виявляються подібними. Це може свідчити про те, що при однаковій стресостійкості та ситуативному палінні у цих профілів по різному відбувається когнітивна переробка інформації про шкоду паління за механізмом подолання когнітивного дисонансу та пов'язаної з ним психоемоційної напруги – або вбік підвищення значущості психологічних очікувань щодо умовно позитивних функцій паління або вбік приниження чи навіть ігнорування його шкоди.

Втім, рівень фрустраційної толерантності досліджуваних профілів «Неадекватно-позитивні установки щодо паління» та «Установки про позитивні сенси паління» із різним тютюновим ритмом (постійне або ситуативне паління) виявляє близькі показники, що говорить про те, що низька стресостійкість пов'язана із формування уявлень про паління як засіб копіювання із ситуативною або

постійною реалізацією. При цьому, за умов більш неадекватних установок щодо паління у досліджуваних із постійним або ситуативним палінням збільшується суб'єктивна оцінка життєвих ситуацій та подій як джерела стресу та фрустрації, а стерпність труднощів – знижується.

Досліджувані, які не палять, характеризуються близькою до U-образного типу кривою показників фрустраційної толерантності у залежності від установок щодо паління – найвищі показники у профілів «Неадекватно-позитивні установки щодо паління» та «Адекватні установки щодо паління», більш низькі у профілю «Установки про малу шкоду паління», найнижчі у профілю «Установки про позитивні сенси паління». Отже, можна припустити, що фрустраційна толерантність виступає фактором, що запобігає реалізації неадекватних установок щодо паління у поведінці.

Таким чином, існування неадекватних уявлень щодо паління, особливо уявлень про його позитивні сенси, у просторі суспільної свідомості виступає фактором формування неадекватних особистісних переконань та очікувань від паління, що за умов відповідних ситуативних, сімейних та особистісних характеристик може провокувати маніфестацію паління.

Дослідження базисних переконань, як імпліцитних, глобальних та сталих уявлень індивіда про світ і про себе, є надзвичайно важливим в контексті тютюнопаління, оскільки вони складають імпліцитну «теорію реальності» та структурують досвід і поведінку [33; 262]. Будь-яка поведінка, в тому числі і паління, обумовлена суб'єктивною інтерпретацією навколишньої дійсності та наданням об'єктам, подіям, вчинкам особистісного сенсу. Тому ставлення до паління, його інтерпретація та категоризація пов'язані із базисними переконаннями.

За результатами дослідження базисних переконань виявлено зниження порівняно із нормативними показників доброти та справедливості світу у досліджуваних, які мають неадекватні установки щодо паління. Крім того, профіль «Неадекватно-позитивні установки щодо паління» характеризується зниженням показників прихильності світу, контрольованості світу, цінності

власного «Я» та самоконтролю відносно нормативних. Такі дані свідчать про дисгармонійність базисних переконань за умов неадекватного сприйняття та ставлення до паління.

Отримані за результатами однофакторного дисперсійного аналізу дані свідчать про достовірні відмінності між профілями ставлення до паління за всіма показниками базисних переконань, окрім ступеню вдачі (Додаток Л, табл. Л.3).

Подальші апостеріорні попарні порівняння за t-критерієм Стьюдента із поправкою Бонферроні свідчать про статистичну подібність профілів «Установки про позитивні сенси паління» та «Установки про малу шкоду паління» за всіма шкалами базисних переконань, окрім індексу осмисленості світу та життя, рівень якого у профілю «Установки про позитивні сенси паління» вище ($t_{2-3}=2,83$, $p<0,005$). Отже, спотворення адекватності уявлень про паління, як вбік відкидання його шкоди, так і вбік переконання в його позитивних сенсах, однаково відбивається базисних переконаннях.

За шкалою прихильності світу найвищі показники позитивних базисних переконань виявлено у досліджуваних профілю «Адекватні установки щодо паління», найнижчі – профілю «Неадекватно-позитивні установки щодо паління» ($t_{1-2}=-7,84$, $p<0,001$; $t_{1-3}=-7,61$, $p<0,001$; $t_{1-4}=-13,03$, $p<0,001$; $t_{2-4}=-6,66$, $p<0,001$; $t_{3-4}=-3,97$, $p<0,001$). Такі дані виявляють, що переконання у меншій прихильності світу призводить до необхідності формувати неадекватні уявлення про паління, наділяти його додатковими функціями та очікувати від нього захисної та компенсаторної дії.

За шкалою доброти людей найнижчі показники виявлено у профілю «Неадекватно-позитивні установки щодо паління» порівняно з іншими профілями ($t_{1-2}=-5,49$, $p<0,001$; $t_{1-3}=-5,18$, $p<0,001$; $t_{1-4}=-7,75$, $p<0,001$) Також зафіксовано відмінності за цим показником між профілями «Установки про позитивні сенси паління» та «Адекватні установки щодо паління» ($t_{2-4}=-3,09$, $p<0,005$).

Отже, досліджувані, які характеризуються неадекватно-позитивним ставленням до паління або переконані у його позитивних сенсах виявляють меншу довіру до оточуючих та не впевнені у їх доброзичливому ставленні до

себе, тому і наділяють паління здатністю вирішувати соціогенні комунікативні потреби.

За шкалою справедливості світу вищі показники встановлено у профілю «Адекватні установки щодо паління» порівняно з іншими ($t_{1.4}=-7,54$, $p<0,001$; $t_{2.4}=-6,37$, $p<0,001$; $t_{3.4}=-6,88$, $p<0,001$), які між собою статистично не відрізняються. Отже, досліджувані всіх профілів, які мають риси неадекватного ставлення до паління, характеризуються зниженням переконання у справедливості світу, у причинно-наслідкових зв'язках позитивних якостей людей та їх щастя та успіху у житті.

За шкалою контрольованість світу найменші показники порівняно з іншими виявлено у профілю «Неадекватно-позитивні установки щодо паління» ($t_{1.2}=-9,78$, $p<0,001$; $t_{1.3}=-6,15$, $p<0,001$; $t_{1.4}=-10,39$, $p<0,001$). Також встановлено достовірні відмінності між профілями «Установки про малу шкоду паління» та «Адекватні установки щодо паління» ($t_{3.4}=-3,311$, $p<0,001$). Отже, досліджувані, які мають адекватне ставлення до паління або переконані у його позитивних сенсах, більшою мірою вірять у свою здатність контролювати події свого життя та обирати виграшні стратегії поведінки. При цьому паління в уявленнях досліджуваних профілю «Установки про позитивні сенси паління» може виступати як засіб, що збільшує ймовірність успішного для себе результату у різних життєвих ситуаціях, наприклад, приєднання до особистості або групи, символічне виявлення негативного психоемоційного стану та прохання про допомогу та ін.

За шкалою випадковості того, що відбувається нижчі показники встановлено у профілю «Адекватні установки щодо паління» порівняно з іншими ($t_{1.4}=3,65$, $p<0,001$; $t_{2.4}=4,13$, $p<0,001$; $t_{3.4}=4,34$, $p<0,001$), які між собою статистично не відрізняються. Отже, досліджувані всіх профілів, які мають риси неадекватного ставлення до паління, характеризуються підвищенням переконання у випадковості як принципі появи життєвих подій.

За шкалою цінності власного «Я» найвищі показники позитивних базисних переконань виявлено у досліджуваних профілю «Адекватні установки щодо

паління», найнижчі – профілю «Неадекватно-позитивні установки щодо паління» ($t_{1-2}=-7,84$, $p<0,001$; $t_{1-3}=-7,61$, $p<0,001$; $t_{1-4}=-13,03$, $p<0,001$; $t_{2-4}=-6,66$, $p<0,001$; $t_{3-4}=-3,97$, $p<0,001$). Такі дані виявляють, що переконання у меншій самоцінності та самозначущості, переважанні позитивних рис характеру та вчинків приводить до неадекватних уявлень про паління як компенсаторного фактору. За шкалою ступеню самоконтролю найвищі показники позитивних базисних переконань також виявлено у досліджуваних профілю «Адекватні установки щодо паління», найнижчі – профілю «Неадекватно-позитивні установки щодо паління» ($t_{1-2}=-3,66$, $p<0,001$; $t_{1-3}=-3,78$, $p<0,001$; $t_{1-4}=-8,27$, $p<0,001$; $t_{2-4}=-5,61$, $p<0,001$; $t_{3-4}=-4,18$, $p<0,001$). Отже, по мірі збільшення неадекватності ставлення до паління знижується переконання у здатності самоконтролю, здатності управління власним життям. Оцінка узагальнених індексів системи базових переконань виявляє зростання показників загальної прихильності світу та людей ($t_{1-2}=-7,77$, $p<0,001$; $t_{1-3}=-7,60$, $p<0,001$; $t_{1-4}=-12,79$, $p<0,001$; $t_{2-4}=-5,98$, $p<0,001$; $t_{3-4}=-3,86$, $p<0,001$), осмисленості світу та життя ($t_{1-2}=-6,95$, $p<0,001$; $t_{1-3}=-3,25$, $p<0,001$; $t_{1-4}=-11,61$, $p<0,001$; $t_{2-3}=2,83$, $p<0,005$; $t_{2-4}=-7,60$, $p<0,001$; $t_{3-4}=-8,05$, $p<0,001$), власної цінності ($t_{1-2}=-4,06$, $p<0,001$; $t_{1-3}=-4,69$, $p<0,001$; $t_{1-4}=-10,65$, $p<0,001$; $t_{2-4}=-6,50$, $p<0,001$; $t_{3-4}=-5,02$, $p<0,001$) та психологічної безпеки в цілому ($t_{1-2}=-8,65$, $p<0,001$; $t_{1-3}=-7,33$, $p<0,001$; $t_{1-4}=-16,17$, $p<0,001$; $t_{2-4}=-9,28$, $p<0,001$; $t_{3-4}=-7,99$, $p<0,001$) по мірі зростання адекватності сприйняття та ставлення до паління.

Оскільки, базисні переконання є засобом побудови суб'єктивної картини світу, структурування індивідуального досвіду, внутрішнього моделювання психоемоційних станів та формування патернів поведінки [33] доцільним є перевірити їх особливості у зв'язки не тільки з установками щодо паління, а і з тютюновим статусом.

Припущення про сукупний вплив установок щодо паління та тютюнової поведінки на узагальнені характеристики базисних переконань перевірялося за допомогою двофакторного дисперсійного аналізу (рис. 3.15 -3.17).

Як показують результати двофакторного дисперсійного аналізу отримано достовірні відмінності у показниках індексу загальної прихильності світу та

людей у залежності від типологічного профілю установок щодо паління та тютюнової поведінки (рис. 3.15). Виявлено загалом нижчі показники загальної прихильності світу та людей у курців порівняно із показниками досліджуваних, які палять ситуативно, або не палять. В цілому по виборці найвищі значення за цим показником виявлено у досліджуваних, які не палять та мають адекватні установки щодо паління, найнижчі – у курців профілю «Неадекватно-позитивні установки щодо паління».

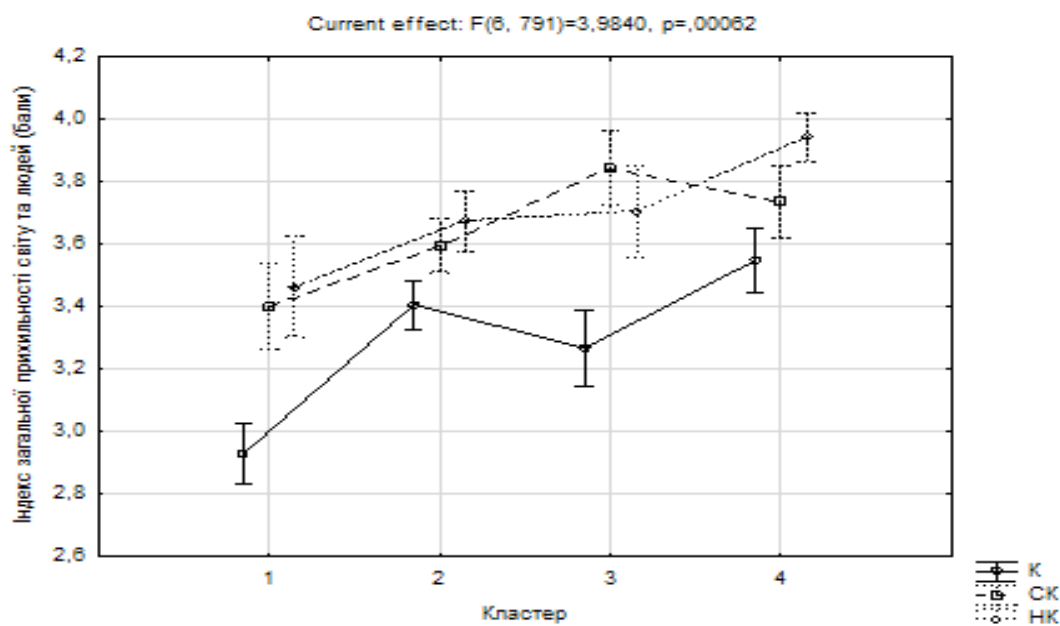

Рис. 3.15. Базисні переконання у загальній прихильності світу та людей у залежності від типу установок щодо паління та тютюнового статусу.

Аналіз даних показує, що у курців рівень загальної прихильності світу та людей збільшується за умов зростання адекватності установок щодо паління. При цьому, курці профілю «Установки про позитивні сенси паління» більш схильні інтерпретувати оточуючих людей та світ в цілому у більш позитивному ключі, ніж курці профілю «Установки про малу шкоду паління». Такі дані можуть проявляти роль базисних переконань у прихильності світу в формуванні уявлень про позитивні сенси паління, зокрема віру у його комунікативний потенціал.

Досліджувані, які палять ситуативно, також підвищується показники загальної прихильності світу та людей за умов адекватності сприйняття та оцінки паління, але досліджувані профілю «Установки про малу шкоду паління»

виявляють більш високі значення за цим показником, ніж профілю «Установки про позитивні сенси паління». Це може свідчити, що при пониженні шкоди паління за умов епізодичної реалізації тютюнової поведінки виникає уявлення, що у прихильному світі нічого поганого трапитись не може.

У досліджуваних, які не палять, показники загальної прихильності світу та людей збільшуються по мірі зростання адекватності установок щодо паління, при цьому за профілями «Установки про позитивні сенси паління» та «Установки про малу шкоду паління» виявлено подібні значення цього показника. Отже, переконання у тому, що в світі добро переважає зло, виявляється пов'язаним із реалістичністю уявлень про паління та відсутністю тютюнової поведінки.

Зближення показників загальної прихильності світу та людей у досліджуваних, які не палять та у досліджуваних, які палять ситуативно дозволяє припустити, що таке базисне переконання виступає як чинник стримуючий тютюнопаління.

За результатами двофакторного дисперсійного аналізу встановлено достовірні відмінності у показниках осмисленості життя у досліджуваних із різним типом установок щодо паління та різним тютюновим статусом (рис. 3.16).

Оскільки переконання у осмисленості світу та життя виявляють упевненість у контрольованості та справедливості життя та подій, цілком очікуваним є підвищення цього показника за умов адекватних установок щодо паління (різною мірою у досліджуваних із різним тютюновим статусом).

У курців у залежності від типу установок щодо паління найвищі показники осмисленості життя виявлено у профілів «Установки про позитивні сенси паління» та «Адекватні установки щодо паління». Такі дані показують, що визнання шкоди тютюну, як у поєднанні із його суб'єктивно корисними якостями, так і за умов адекватного ставлення, позитивно позначається на переконанні у справедливості подій, розумінні причино-наслідкових зв'язків у житті. Курці цих профілів враховують об'єктивні характеристики та наслідки паління, але продовжують палити вважаючи більш цінними особистісно значущі переваги або в силу тютюнової залежності.

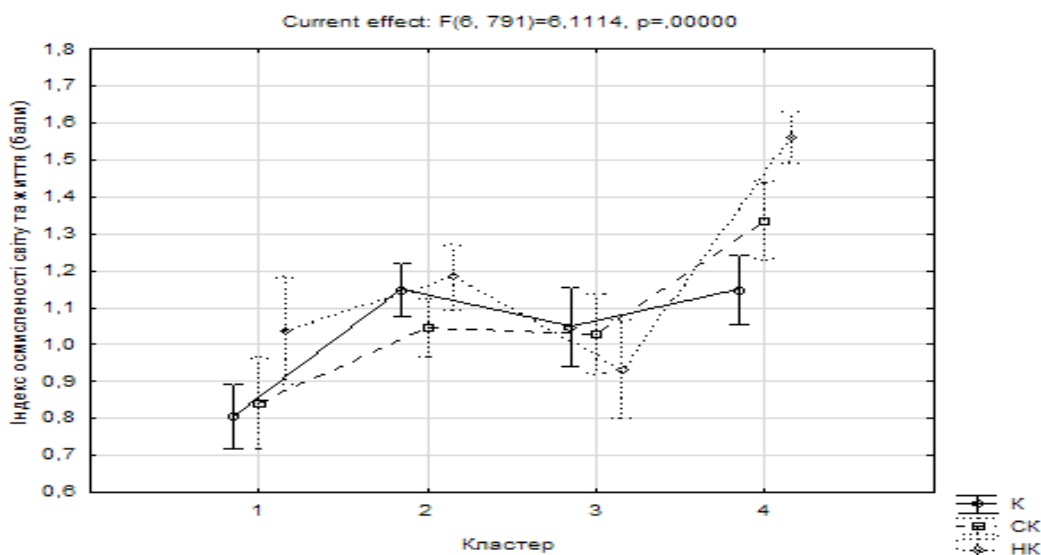

Рис. 3.16. Базисні переконання у осмисленості життя у залежності від типу установок щодо паління та тютюнового статусу.

У досліджуваних, які палять ситуативно, показник осмисленості життя підвищується за умов зростання адекватності установок щодо паління. При цьому, респонденти профілів «Установки про позитивні сенси паління» та «Установки про малу шкоду паління» виявляються однакової рівень осмисленості життя, що свідчить про епізодичне використання паління як засобу самоконтролю та впливу на оточуючих на тлі когнітивних викривлень сприйняття паління.

Показники осмисленості життя досліджуваних курців та респондентів, які палять ситуативно, профілю «Неадекватно-позитивні установки щодо паління» виявляються найнижчими за вибіркою, що говорить про їх переконання у неконтрольованості, несправедливості та випадковості життєвих подій. При цьому неадекватно-позитивні установки щодо паління можуть реалізуватися у поведінці в якості засобу самоконтролю.

Досліджувані, які не палять, загалом характеризуються більш високими показниками осмисленості життя ніж курці та респонденти, що палять ситуативно, але у профілю «Установки про малу шкоду паління» встановлено істотне зниження за цим показником.

Отже, визначальну роль у переконанні в осмисленості життя відіграє саме пониження шкоди паління у системі установок особистості.

За результатами двофакторного дисперсійного аналізу виявлено достовірні відмінності за показником власної цінності у залежності від типу установок щодо паління та тютюнового статусу (рис. 3.17). Також, як і за іншими показниками за показником базисних переконань у власній цінності найвищі значення виявлено у досліджуваних, які не палять із адекватними установками щодо паління, найнижчі – у курців із неадекватно-позитивними установками. Аналіз даних як курців, так і досліджуваних, які не палять, за профілями показує, що переконання у власній цінності зростає за умов підвищення адекватності установок щодо паління, але у респондентів, які не палять, значення за цим показником вищі. При цьому, показники переконання у власній цінності курців та досліджуваних, які не палять, профілів «Установки про позитивні сенси паління» та «Установки про малу шкоду паління» подібні. Досліджувані, які палять ситуативно, виявляють найвищі показники власної цінності за профілем «Установки про малу шкоду паління», що може свідчити про нівелювання значущості інформації про шкоду паління для збереження переконання про цінність свого «Я», свою вдачу та здатність управляти своїм життям на тлі епізодичного ситуативного паління.

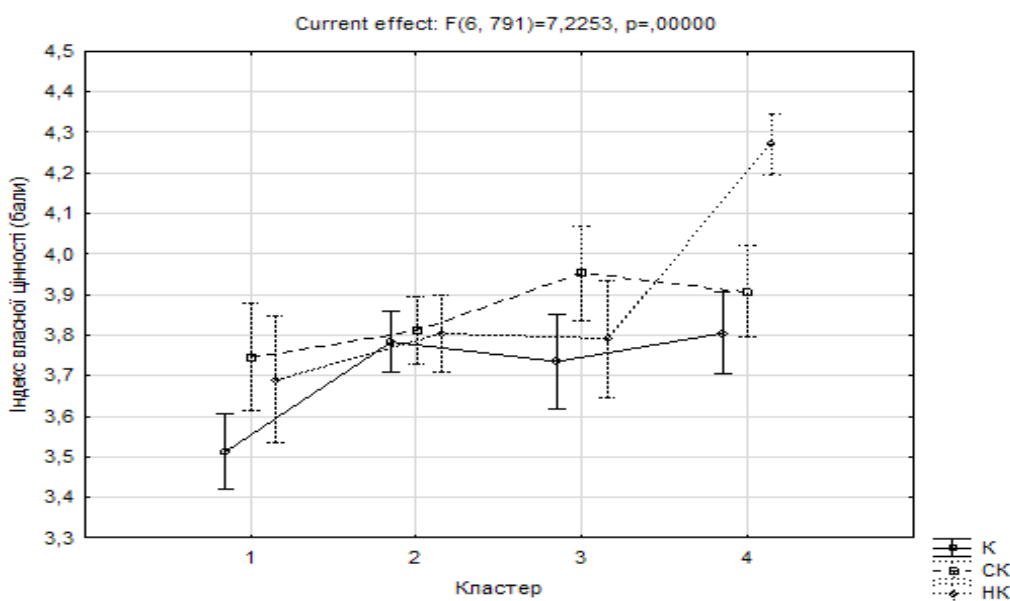

Рис. 3.17. Базисні переконання у власній цінності у залежності від типу установок щодо паління та тютюнового статусу.

Респонденти, які палять ситуативно, серед інших профілів виявляють зниження значень за цим показником у наступній послідовності – профіль «Адекватні установки щодо паління», далі профіль «Установки про позитивні сенси паління» та найнижчий показник у профілю «Неадекватно-позитивні установки щодо паління». Втім, показники власної цінності курців, досліджуваних, які палять ситуативно, та досліджуваних, які не палять, профілю «Установки про позитивні сенси паління» виявляються подібними, що може свідчити про більш важливий вклад у переконання у своїй значущості та впливовості на життя установок щодо паління цього профілю ніж реальної тютюнової поведінки.

Таким чином, базисне переконання у власній цінності, уявлення про себе, як про хорошу людину, що здатна управляти своїм життям та досягати успіху завдяки зусиллям або вдачі, виявляється пов'язаним із відсутністю протиріччя між установками щодо паління та власною поведінкою. За умов наявності неадекватних установок щодо паління переконання у власній цінності зазнає специфічних порушень у відповідності до типологічних особливостей установок щодо паління та тютюнового статусу.

За результатами двофакторного дисперсійного аналізу отримано достовірні відмінності у показниках психологічної безпеки (рис. 3.18). У курців виявлено загалом нижчі показники психологічної безпеки у порівнянні із показниками досліджуваних, які палять ситуативно, та досліджуваних, які не палять. В цілому по виборці найвищі показники психологічної безпеки виявлено у досліджуваних профілю «Адекватні установки щодо паління», які не палять, найнижчі – у курців профілю «Неадекватно-позитивні установки щодо паління». Отже, почуття психологічної безпеки виявляється пов'язаним із адекватним ставленням до паління та відсутністю тютюнової поведінки.

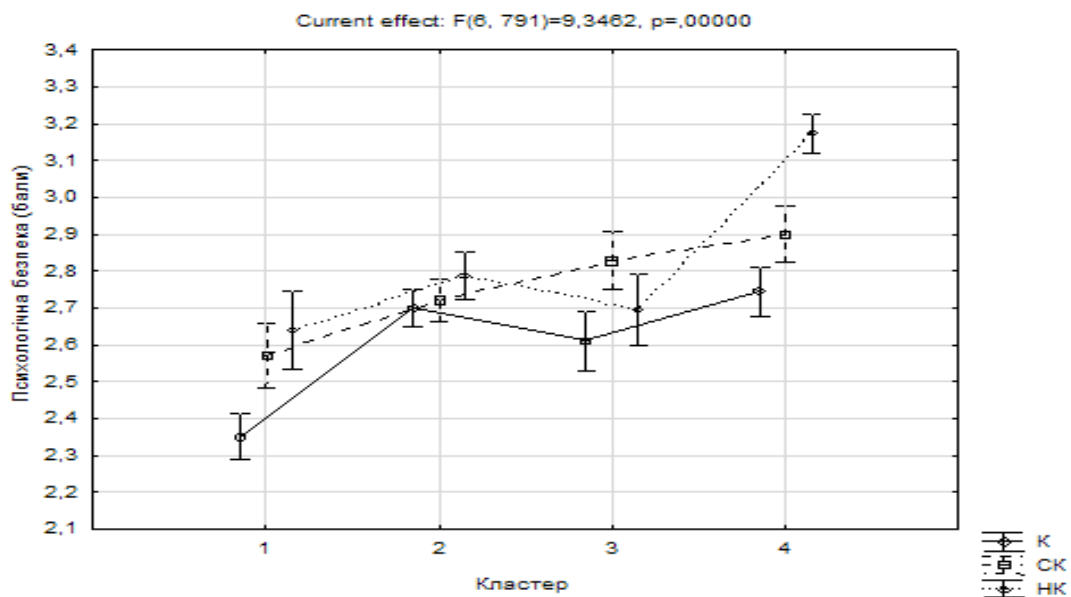

Рис. 3.18. Базисні переконання у психологічній безпеці в залежності від тютюнового статусу та типологічного профілю установок щодо паління

У досліджуваних профілю «Неадекватно-позитивні установки щодо паління» у залежності від тютюнового статусу, психологічна безпека нижче у курців ніж у досліджуваних, які палять ситуативно, або не палять. Отже, за умов неадекватно-позитивного ставлення до паління, коли на тлі віри у позитивні функції припинюється його шкода, переживання зниження психологічної безпеки може провокувати перші спроби або епізодичне паління у несприятливих ситуаціях. Втім, у досліджуваних профілю «Установки про позитивні сенси паління» незалежно від тютюнового статусу визначаються статистично подібні знижені показники, що свідчить про адиктивний потенціал переконань, що паління є засобом копінгу та задоволення психологічних та соціогенних потреб.

Отже отримані дані говорять на користь думки про те, що зниження почуття психологічної безпеки на тлі переконання у позитивних сенсах паління може обумовлювати маніфестацію та фіксацію тютюнопаління, як результат проєкції психологічних очікувань, які приписуються палінню у відповідних несприятливих ситуаціях.

У досліджуваних профілю «Установки про малу шкоду паління» показники психологічної безпеки вище за умов ситуативного паління ніж у респондентів, які

не палять та курців. Такі дані показують, що когнітивна переробка інформації про шкоду паління у бік приниження її значущості за умов епізодичного ситуативного паління підвищує почуття психологічної безпеки.

У досліджуваних профілю «Адекватні установки щодо паління» із різним тютюновим статусом показники психологічної безпеки представлені наступним чином: найвищі у досліджуваних, які не палять, більш низькі – у досліджуваних, які палять ситуативно, найнижчі – у курців. Отримані дані свідчать на користь думки про те, що ступень психологічної небезпеки на тлі визнання паління як негативного явища провокує тютюнову поведінку.

Таким чином, психологічна безпека як інтегральний показник уявлень про навколишній світ і власне «Я» в ньому, є значущим чинником не тільки формування установок щодо паління, а і тютюнової поведінки.

Образ (картина) світу як конструкт описання системи значень, впорядкована багаторівнева система знань людини про світ, про себе, про інших людей, яка опосередкує будь-яку зовнішню дію [199; 298; 302], є найважливішою детермінантою індивідуально- та групо - специфічної поведінки.

Оскільки значення характеризується універсальністю, соціальністю та стійкістю (міжпоколінною трансляцією), а образ (картина) світу виявляє індивідуальну специфічність, а також залежність від соціальних і етнокультурних умов [198], виявляється доцільним вивчення семантичного простору, виділення місця і смислової наповненості паління в структурі образу світу.

Результати психосемантичного дослідження категорій «паління», «Я», «сім'я» за основними інтегруючими чинниками сили та активності у залежності від тютюнового статусу представлено у Додатку Л, таблиці Л.4

Як свідчать отримані дані за показниками оцінки, що виявляє ставлення, категорія «паління» у курців має слабко позитивне забарвлення на відміну від респондентів, які палять ситуативно, або не палять. Отримані дані збігаються з результатами досліджень С.П. Єлшанського, який показав специфічні позитивні психосемантичні зв'язки паління та категорії «життя». як результат захисного механізму раціоналізації [93; 94].

Оцінка свого «Я» у всіх досліджуваних груп знаходиться у позитивному семантичному полі, при цьому найнижчою вона виявляється у ситуативних курців, що може свідчити про нестійку самооцінку, в тому числі завдяки ситуативному палінню, яке за думкою досліджуваних цієї групи є негативним явищем – тобто бути ознакою почуття провини у самостваленні. Оцінка категорії «сім'я» характеризується позитивним ставленням у всіх досліджуваних групах.

За показником активності, що виявляє мотиваційну значущість та власну активність щодо категорії «паління» курці виявляють прагнення, респонденти, які не палять – уникнення, а ситуативні курці – невизначеність з цієї категорії. Таки дані можуть свідчити про ключове значення соціокультурного середовища та суспільних впливів у запобіганні або, навпаки, фіксації тютюнової поведінки за умов ситуативного паління. Категорія «Я» за показником активності у всіх досліджуваних групах відповідає позитивному семантичному полю, що виявляє помірне прагнення до самоздійснення. За категорією «сім'я» активність також припадає до позитивного семантичного поля, при цьому виявлено найвищий показник активності у досліджуваних, які не палять, найнижчий – у курців. Таки дані можуть свідчити про зниження мотиваційної сили сім'ї по мірі усталення тютюнової поведінки та суб'єктивного прийняття умовно позитивних функцій паління.

За показником сили, що характеризує емоційну значущість та важливість, категорія «паління» характеризується великою силою у досліджуваних, які палять постійно або ситуативно, на відміну від некурців, для яких ця категорія є незначною. Категорія «Я» за показником сили розташована у позитивному семантичному полі, при цьому сила «Я» найвища у досліджуваних, які не палять, найнижча – у ситуативних курців, що також характеризує почуття власної слабості перед «сильним» палінням. Найнижчі показники за цією категорією, отримані у ситуативних курців, відбивають амбівалентні соціокультурні установки про паління, що полягають у відкиданні або викривленні реальної шкоди та перебільшенні неможливості відмови від паління за умов сформованої

«звички». Категорія «сім'я» у всіх досліджуваних групах за показником сили характеризується семантичною позитивністю та емоційною значущістю.

Дослідження та моделювання методом семантичного диференціалу систем значень та смислів як структур репрезентації суб'єктивного досвіду у картині світу особистості [292, С. 14-15] передбачало зв'язування значення «паління» з категоріями значень «Я» та «сім'я», виділення з них найбільш суттєвих зв'язків, інтерпретацію на основі отриманих зв'язків ставлення до паління та побудову моделі структури суб'єктивного досвіду у залежності від приналежності до курців, респондентів, які палять ситуативно, та тих, які не палять. При цьому, побудова суб'єктивних семантичних просторів виступає модельною формою репрезентації змісту свідомості, системою значень і сенсів.

За результатами дослідження було побудовано три семантичні простори за співвідношенням факторів оцінки та сили відповідно до досліджуваних груп із різним тютюновим статусом (рис. 3.19-3.21).

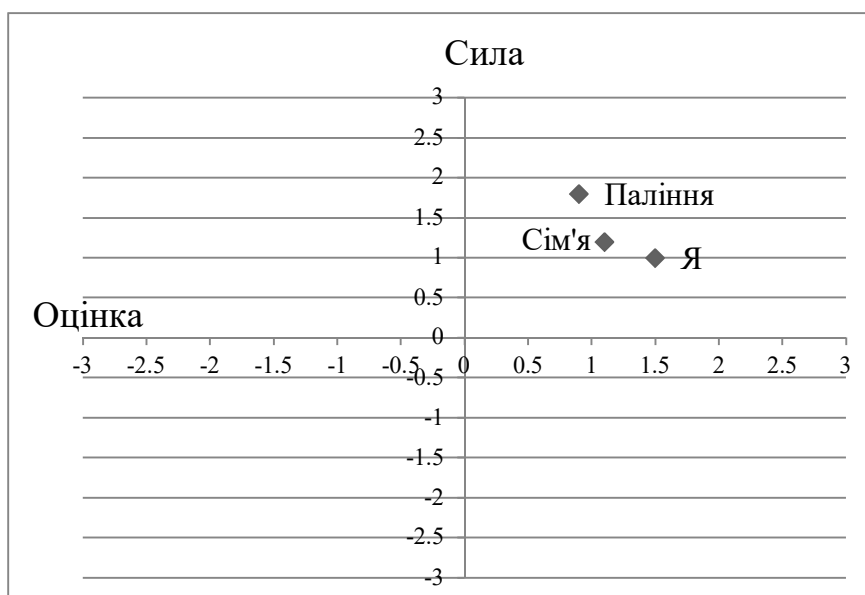

Рис. 3.19. Семантичний простір категорій курців

Як свідчать отримані дані (рис. 3.19), у семантичному просторі курців всі виділені категорії сконцентровані в I чверті системи координат, що характеризує позитивний емоційний тон значень та високу значущість даних понять. Слід також зазначити, що за силою (потенційністю) паління у картині світу курців виявляється найзначущим, переважаючим силу категорій «сім'я» та «Я». Отже,

надвисока емоційна значущість паління для курців висвітлює потужний вплив паління на функціонування сімейної системи та поведінку особистості в її структурі. Висока семантична близькість категорії «паління» до категорій «сім'я» та «Я», виявлена у курців, характеризує їх асоціативний зв'язок в образі світу, у системі соціокультурних особистісно важливих значень, процес ідентифікації особистості та її сім'ї, приналежність до соціальної страти курців із відповідними ознаками. Отже, такі дані показують зв'язок особистісної поведінки із соціокультурним контекстом сімейного функціонування.

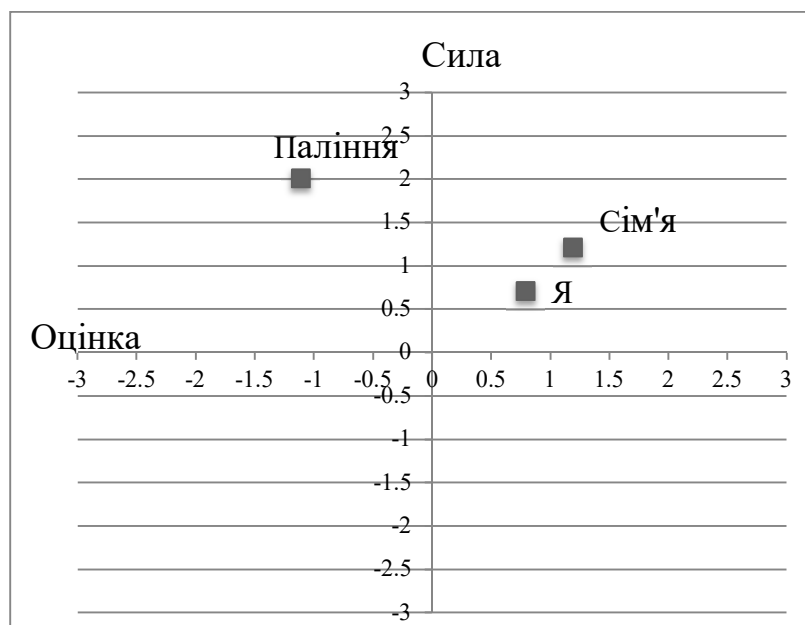

Рис. 3.20. Семантичний простір категорій досліджуваних, які палять ситуативно

У семантичному просторі досліджуваних, які палять ситуативно (рис. 3.20), категорії «сім'я» та «Я» розташовані у позитивному значущому секторі (I чверть), при цьому значення «сім'ї» у картині світу досліджуваних характеризується більшою позитивністю оцінки та більшою силою (вищою значущістю), ніж категорія «Я». Це може свідчити про перевагу цінності сім'ї, загально сімейних інтересів та потреб над індивідуальними у картині світу. Значення категорії «паління» є амбівалентним (IV чверть простору), що виявляється у негативному ставленні до паління як феномену та одночасному приписуванні йому надмірної сили, значущості, перебільшення його ефектів.

У суб'єктивному семантичному просторі осіб, які не палять (рис. 3.21), виявлено полярність значень за досліджуваними категоріями – категорії «сім'я» та «Я» характеризуються позитивним ставленням та високою впливовістю, а категорія «паління» має негативну оцінку та малу значущість у картині світу. Також слід відмітити подібну до ситуативних курців закономірність репрезентації категорій «Я» та «сім'я» із домінуванням сім'ї у системі значень респондентів.

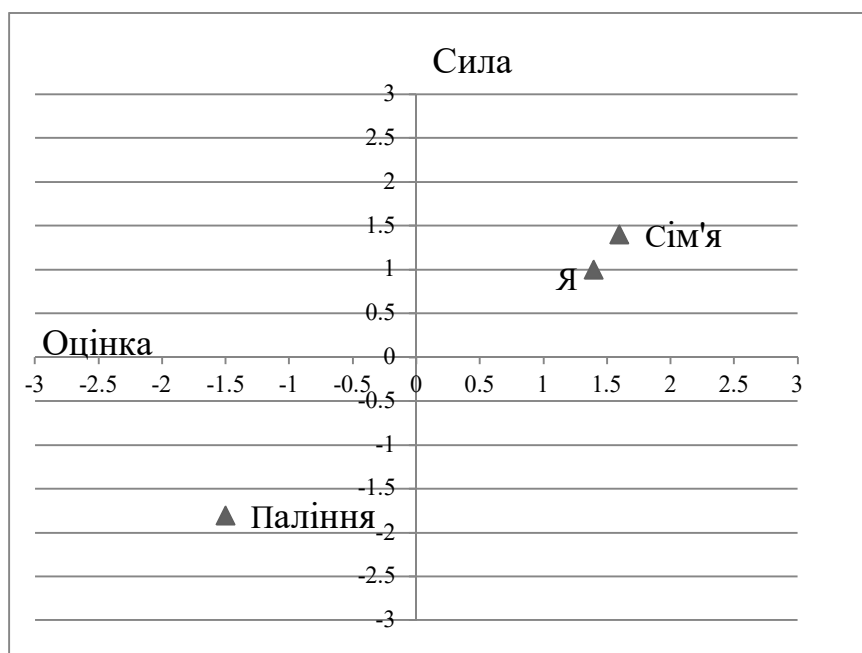

Рис. 3.21. Семантичний простір категорій досліджуваних, які не палять

Розглянемо відмінності уявлень про образ життя сім'ї курця у досліджуваних з різними тютюновим статусом (Додаток Л. табл. Л.5). Уявлення про образ життя сім'ї курця («тютюнової сім'ї») достовірно розрізняються у досліджуваних груп респондентів за всіма семантичними дихотоміями окрім бадьорий – сонний ($F= 0,56, p \geq 0,05$), новий – старий ($F= 1,23, p \geq 0,05$). У системі уявлень курців про образ життя сім'ї курця представлено здебільшого узгоджені характеристики: компромісний, активний, динамічний, гідний, дружній, відкритий, постійний, рухливий, творчий, незалежний, альтруїстичний, комфортний, спокійний, відповідальний, добрий, демократичний, миролюбний, поважний і веселий.

Втім, серед характеристик образу життя сім'ї курця серед самих курців є й негативні характеристики: ірраціональний, напружений, невиправданий і

небезпечний, - які цілком об'єктивно характеризують курця як узалежену від нікотинізму особистість, якій властиві стани напруженості, і паління якої є небезпечною для здоров'я, ірраціональною за природою, невиправданою поведінкою.

На відміну від ситуативних курців ті особи, які палять постійно, мають уявлення про образ життя сім'ї курця як більш рухливий, активний і динамічний, упорядкований і моральний, проте менш дружній, відкритий, розуміючий, впевнений, насичений і сміливий. Загалом ситуативні курці мають амбівалентні уявлення образ життя сім'ї курця: такі загалом позитивні характеристики способу життя, як динамічний, активний, динамічний, відкритий розуміючий, розслаблений, творчий, впевнений, незалежний, комфортний, цікавий, виправданий, узгоджений, демократичний, сміливий і веселий поєднуються з негативними характеристиками – егоїстичний, непривабливий, аморальний, негативний, безвідповідальний, нещасний, небезпечний, асоціальний та неповажний. Отримані дані свідчать про те, що паління як спосіб життя чи шкідлива звичка викликає у ситуативних курців внутрішній конфлікт – з одного боку, ситуативні курці вважають паління способом розрядки, зняття напруження, досягнення впевненості та розкутості у спілкуванні, допомогою у творчій активності, з іншого – «табуйоване» як безумовно шкідлива звичка паління у системі уявлень ситуативних курців є небезпечною, аморальною та негідною поведінкою, а вимушеність приховувати власне паління викликає заздрість до «відкритих» курців, спосіб життя яких, на думку ситуативних курців, є більш незалежним, відкритим, комфортним і виправданим.

Досліджувані, які не палять, відрізняються більшою однотайністю у негативному сприйнятті образу життя сім'ї курців. На їх думку, образ життя сім'ї курців є передусім ірраціональним, егоїстичним, непривабливим, аморальним, негативним, безвідповідальним, небезпечним і неповажним.

Наступним етапом у вивченні установок і стереотипів щодо паління загалом та образу сім'ї при палінні було виявлення таксономії значущих характеристик образу життя сім'ї курця у осіб, що постійно палять, ситуативних курців, а також

осіб, що не палять (рис.3.22-3.24). У кластерну структуру увійшли показники за шкалами, середні значення за якими є вищими за одиницю по модулю.

Виявлено, що у системі уявлень курців про образ життя сім'ї курця значущі характеристики утворюють два кластери: «ірраціональний – веселий» (55,5% категорій) та «активний – самодостатній».

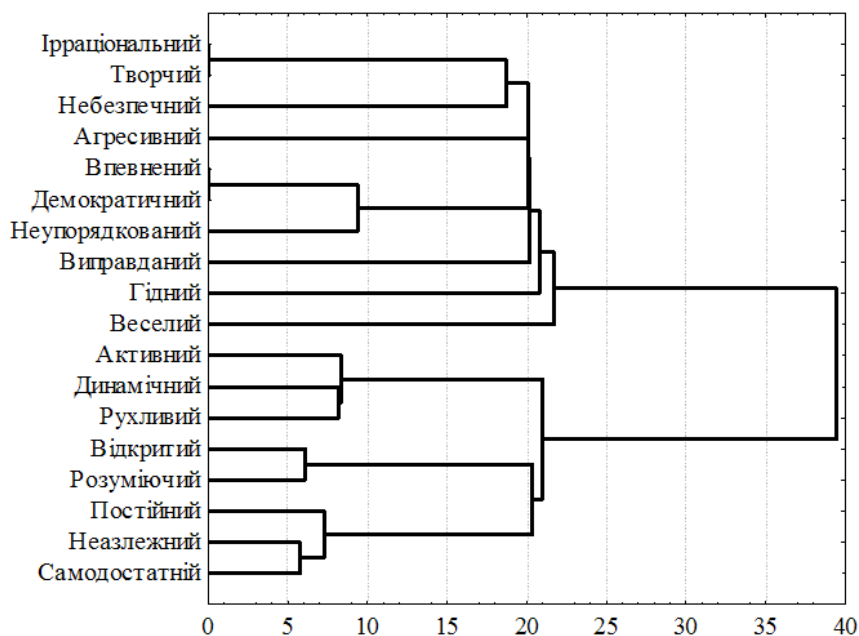

Рис. 3.22. Таксономія характеристик образу життя сім'ї курця у системі уявлень осіб, що палять.

Перший кластер утворений двома підкластерами: «ірраціональний – агресивний» та «впевнений – веселий». Сукупність характеристик першого кластеру свідчить про позитивні значення паління у системі уявлень про образ життя сім'ї курця в осіб, що постійно палять. Другий кластер також представлений двома підкластерами: «активний – рухливий» та «відкритий – самодостатній».

Отже, курці вважають образ життя своїх сімей та образ життя сімей більшості курців, з одного боку, як ірраціональний, впевнений, демократичний, виправданий і гідний, з іншого – як динамічний, відкритий, рухливий, самодостатній тощо.

Значущих характеристик образу життя сім'ї курців у системі уявлень ситуативних курців є більше, ніж у вибірці курців, які палять постійно. Це

свідчить, про більшу значущість паління як фактору образу життя людини та сім'ї для ситуативних курців. Паління для ситуативних курців є сильнішим стимулом та виступає визначним критерієм в оцінці образу життя сім'ї.

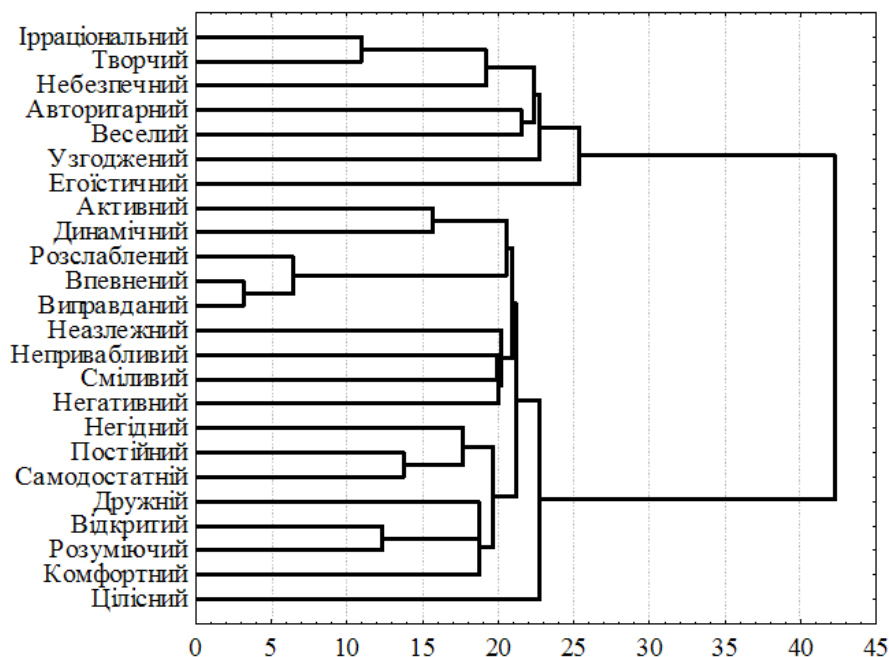

Рис. 3.23. Таксономія характеристик образу життя сім'ї курця у системі уявлень осіб, що ситуативно палять.

Система уявлень про образ життя сім'ї курця ситуативних курців представлена двома диспропорційними кластерами: «ірраціональний – егоїстичний» (29,1% значущих категорій) та «активний – цілісний» (70,8% значущих категорій). Перший кластер є однорідним і характеризує веселий і легкий спосіб життя сім'ї курця через такі характеристики, як ірраціональний, веселий, творчий активний тощо. Другий кластер представлений двома під кластерами «активний – виправданий», до якого увійшли цілком позитивні характеристики паління як способу життя, а другий («незалежний – цілісний»), хоча і насичений переважно позитивними властивостями (незалежний, самодостатній, дружній, розумючий, комфортний, цілісний та ін.) має також і негативні характеристики – негідний, непривабливий і негативний.

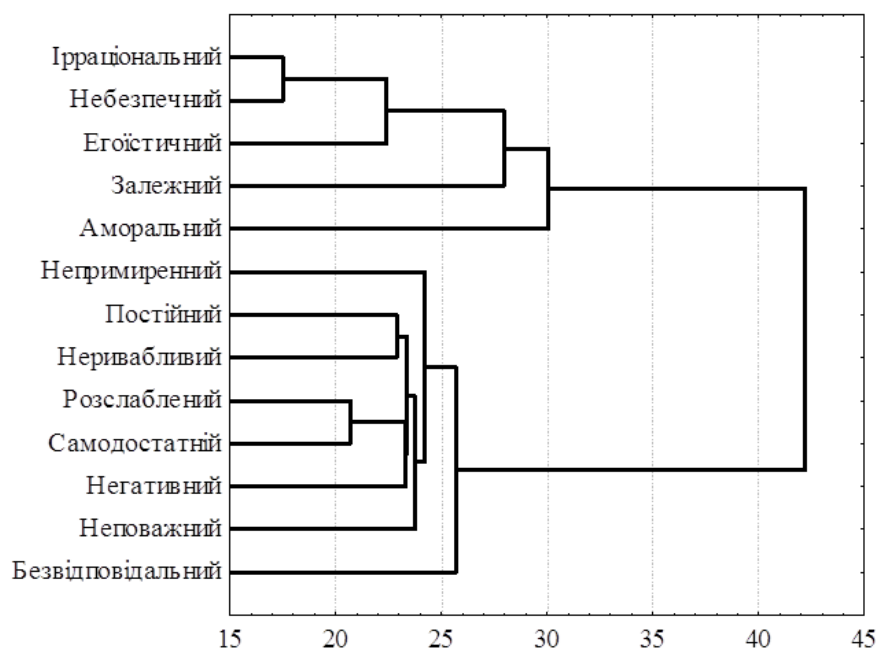

Рис. 3.24. Таксономія характеристик образу життя сім'ї курця у системі уявлень осіб, що не палять.

Образ життя сім'ї курця, на думку тих, хто не палить, є передусім малорухливим і uzалежненим, адже курці мало рухаються і не займаються спортом в уявленнях некурців, по-друге, образ життя сім'ї курців виявляє ворожість, конфліктність та агресивність. Втретє, образ життя сім'ї курців є аморальним, безглуздим, несправжнім, хоча і демократичним.

Аналіз кластерної структури значущих уявлень про образ життя сім'ї курця у некурців є більш визначеним, конкретним та узгодженим. Так, на відміну від курців та ситуативних курців, кількість значущих характеристик образу життя сім'ї курця у некурців є меншою (13 проти 18 та 24 у курців та ситуативних курців відповідно). Виявлено два однорідних кластери характеристик: «ірраціональний – аморальний» та «непримиренний – безвідповідальний». Усі характеристики є негативними за змістом. Менший кластер (38,4% категорій) розкриває зв'язок між ірраціональністю, небезпечністю, егоїстичністю, аморальністю паління як девіантної поведінки, а другий «непримиренний – безвідповідальний» характеризує такі негативні сторони паління, як його

стабільність, непривабливість для оточуючих, безвідповідальність курця та неповагу до нього збоку інших.

Висновки до 3 розділу

1. Репрезентація паління у сімейній історії респондентів з різним тютюновим статусом характеризується більшою представленістю родичів-курців 1 ступеня та 2 ступеню спорідненості в генограмах осіб, які палять постійно або ситуативно, що проявляє звичність паління у сімейному просторі. Виділено типологічні профілі ставлення до тютюнової поведінки у сімейній історії, які утворені поєднанням представленості родичів-курців та конфігурації сімейних стосунків з ними, а саме «Дистанційоване ставлення», «Суперечливе ставлення», «Ліберальне ставлення». Власна тютюнова поведінка є відображенням сімейної трансляції семантики паління у сімейному просторі: для курців характерним є ліберальне та суперечливе ставлення, для осіб, які палить ситуативно - суперечливе ставлення, для осіб, які не палять - відсутність переважання будь-якого типу ставлення до паління у сімейній історії. Міжпоколінна сімейна трансляція поведінкового патерну «систематичне паління» пов'язана з палінням родичів у близькому колі нуклеарної сім'ї, особливо за лінією матері, прийнятністю паління у сімейній ідеології. Трансляція поведінкового патерну «ситуативне паління», пов'язана із наявністю курців у сиблінгових підсистемах та у широкому колі сім'ї, обмеженнями дозволу паління статусно-рольовими позиціями та ситуативним контекстом у сімейній ідеології. Для осіб, які не палять, характерним є низька представленість паління у попередніх поколіннях, загальне негативне ставлення до паління у сімейній ідеології, табування жіночого паління.

2. В сім'ях із тютюнопалінням уявлення про вплив паління на сімейне функціонування характеризуються визнанням паління як безумовно негативного виховного фактору та нейтральністю ставлення у інших сферах сімейного життя. В сім'ях без тютюнопаління виявляється переконання про помірний негативний

вплив паління на всі сімейні функції із пріоритетом виховної та господарсько-побутової функцій як порушених у наслідок паління в сім'ї.

3. Уявлення про вплив паління на сімейне функціонування виявляють специфічність відповідно до етапу життєвого циклу сім'ї. Незалежно від тютюнового статусу сім'ї встановлено найбільшу вираженість переконань у негативному впливі паління на сімейне функціонування у сім'ї з підлітками, найменшу – у сім'ях, які виконали батьківську функцію. При цьому уявлення у сім'ях із тютюнопалінням представлені здебільшого переконанням у загальному нейтральному впливі паління на сім'ю, а в сім'ях, вільних від тютюнопаління – переконаннями у негативному та нейтральному впливі, що пов'язане із сталими соціокультурними установками про зниження емоційного дискомфорту, полегшення саморозкриття, усунення утруднень у спілкуванні, спрощення «важких» бесід та «вирішення» проблем за допомогою паління, а також символічною, сигнальною функцією паління.

4. Незалежно від етапу життєвого циклу сім'ї виділяються парастатичний та негативний типи уявлень про вплив паління на сімейне функціонування. Нейтральний тип уявлень вплив паління на реалізацію сімейних функцій характерний молодим сім'ям і сім'ям з підлітками. Специфіка сімей, які виконали батьківську функцію, виявляється в представленості амбівалентного типу, молоді сім'ї – в уявленнях про негативний вплив паління на господарчо-побутову та виховну функції, а сім'ї з підлітками характеризуються найбільшою варіативністю уявлень про шкідливий вплив паління на сімейні функції. В молодих сім'ях при тютюнопалінні всі типи уявлень про вплив паління на сімейне функціонування розподілені рівномірно, у молодих сім'ях без тютюнопаління переважає «Негативний вплив», найменш представлений «Нейтральний вплив», «Парастатичний вплив» не був виявлений. У сім'ях з підлітками при тютюнопалінні переважає «Негативний вплив», найменш представлений «Парастатичний вплив», у сім'ях з підлітками без тютюнопаління в сім'ї також домінує «Негативний вплив», найменш представлений «Нейтральний вплив» при відсутності «Парастатичного впливу». В сім'ях, які виконали батьківську

функцію із тютюновою поведінкою переважає «Негативний вплив», найменш представлений «Парастатичний вплив», а без тютюнопаління переважає «Негативний вплив», мало представленим є «Амбівалентний вплив» за відсутністю «Парастатичного впливу».

5. Визначено, що протиріччя між уявленнями про вплив паління на сімейне функціонування та наявністю курців в сім'ї обумовлює психологічний клімат сім'ї. В молодій сім'ї при тютюнопалінні істотним фактором погіршення сімейного психологічного клімату є уявлення про негативний вплив паління на реалізацію виховної та господарчо-побутової функцій, в сім'ях з підлітками – на господарчо-побутову, виховну та функцію первинного соціального контролю, в сім'ях, які виконали батьківську функцію, недиференційовані уявлення про негативний вплив паління на реалізацію сімейних функцій. Отже, емоційно-оцінний тон сімейної взаємодії при тютюнопалінні обумовлений не прямим впливом тютюнової поведінки членів сім'ї, а модальністю уявлень про такий вплив.

6. Визначено чотирьохфакторну структуру базових компонентів функціонування сімейної системи при тютюнопалінні в сім'ї, яка включає незадоволеність сімейним функціонуванням, неконгруентність у сімейних стосунках, сімейну лояльність та керованість сімейної системи. Виділені базові компоненти функціонування сімейної системи при тютюнопалінні виявляють зв'язки з уявленнями про негативний вплив паління на реалізацію окремих сімейних функцій – незадоволеність сімейним функціонуванням, неконгруентність у сімейних стосунках та керованість сімейної системи корелюють позитивно, сімейна лояльність – негативно.

7. В індивідуальній картині світу незалежно від тютюнового статусу досліджуваних існує тип «установки про позитивні сенси паління», що визначає соціокультурний контекст сімейного функціонування. Для курців більш характерне неадекватне сприйняття паління з одночасною вірою в міфи та відкиданням шкоди, для осіб, які палять ситуативно, - неадекватність сприйняття паління зі спотворенням установок, або вбік перебільшення позитивних сенсів,

або вбік ігнорування шкоди, для осіб, які не палять – домінування більш адекватного сприйняття та ставлення до паління.

8. Встановлено, що неадекватність установок щодо паління співвідноситься із загальною ірраціональністю мислення незалежно від тютюнового статусу, що виявляє їх високу потенційність для тютюнопаління. Схильність до побудови ірраціональних когнітивно-емоційних конструкцій катастрофізації неприємних подій, повинності стосовно себе та інших, генералізації окремих рис у оцінці інших позначається на некритичному засвоєнні неадекватних соціокультурних установок щодо паління. Фрустраційна толерантність виявляється залежною від поєднання типу установок щодо паління та тютюнового статусу. За умов поєднання віри в міфи про паління, відкидання його шкоди із постійним або ситуативним палінням збільшується суб'єктивна оцінка життєвих подій як джерела стресу та фрустрації.

9. Виявлено співвідношення базисних переконань та типу установок щодо паління у картині світу досліджуваних. Базисні переконання у загальній прихильності світу та людей, осмисленості світу та життя, власної цінності та психологічної безпеки зростають з мірою адекватності сприйняття та ставлення до паління. Поєднання типу установок щодо паління та тютюнового статусу позначається на базисних переконаннях. Так, переконання у прихильності світу та людей зростає за умов адекватності установок щодо паління та відсутності постійного паління. Визначальну роль у переконанні про недостатню осмисленість життя відіграє установка на пониження шкоди паління окремо, або у поєднанні із установкою про позитивні сенси паління. Базисне переконання у власній цінності пов'язане із відсутністю протиріччя між установками щодо паління та власною поведінкою. Інтегральне переконання про зниження почуття психологічної безпеки на тлі установок про позитивні сенси паління може провокувати тютюнопаління як результат проекції психологічних очікувань. При цьому за умов негативного ставлення до паління переконаність у психологічній небезпеці може стати чинником формування тютюнової поведінки.

10. Психосемантична репрезентація категорій «паління», «Я» та «сім'я» в індивідуальній картині світу виявляє специфічність системи значень відповідно до тютюнового статусу досліджуваних. Категорія «паління» у системі суб'єктивних значень курців характеризується підвищеними показниками оцінки, сили, активності, а також семантичною близькістю з категоріями «Я» та «сім'я», що вказує на індивідуальну та сімейну ідентифікацію з палінням. У картині світу осіб, що не палять та не мають в своїх сім'ях курців, категорія «паління» набуває безумовно негативного значення, а семантично близькі категорії «Я» та «сім'я» - позитивного. Досліджувані, які палять ситуативно, проявляють у семантичному просторі дистанцію між категорією «паління» та семантично близькими категоріями «Я» та «сім'я», при цьому значення паління є амбівалентним – негативно оцінюваним при високій емоційній значущості та потенційності.

11. У системі уявлень курців про образ життя «тютюнової сім'ї» є парадоксальним та характеризується в категоріях «ірраціональний – веселий» та «активний – самодостатній». Система уявлень про образ життя сім'ї курця ситуативних курців представлена двома диспропорційними кластерами, більший з яких «активний – цілісний» є однорідним і характеризує веселий і легкий спосіб життя сім'ї курця, а другий «ірраціональний – егоїстичний» включає негативні характеристики – негідний, непривабливий і негативний. Образ життя сім'ї курця, на думку тих, хто не палить, наповнений негативним змістом - є малорухливим і узалежненим, виявляє ворожість, конфліктність та агресивність, безглуздим, несправжнім, хоча і демократичним.

Основні положення цього розділу викладені у публікаціях автора: [148; 150; 151; 156; 159; 163; 167; 168; 169; 174; 176; 178; 179; 181; 182; 308; 311; 432].

РОЗДІЛ 4. ОСОБЛИВОСТІ СІМЕЙНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ЖИТТЕВОГО ЦИКЛУ СІМ'Ї ПРИ ТЮТЮНОПАЛІННІ

4.1. Порівняльна характеристика сімейного функціонування при тютюнопалінні на різних етапах життєвого циклу сім'ї

Розглядаючи процесуальні особливості сімейної системи із тютюнопалінням, які описують цикл її життєдіяльності, доцільним є аналіз та порівняння параметрів функціонування сім'ї на ключових, з точки зору маніфестації, фіксації, сталості тютюнової поведінки, етапах її життєвого циклу. Інтегральними системними характеристиками сімейного функціонування є сімейна згуртованість (когезія, зв'язок), яка більшою мірою визначається інтенсивністю переживання близькості, а не лише їх модальністю, та сімейна адаптація (гнучкість), як показник пристосовних реакцій сімейної системи при дії на неї зовнішніх та внутрішніх стресорів.

Показники сімейної згуртованості у залежності від етапу життєвого циклу сім'ї із тютюнопалінням представлено у Додатку М таблиці М.1. Отримані дані свідчать, що у актуальному сімейному гомеостазі в сім'ях із тютюнопалінням домінують низькі (молода сім'я 45,0%, сім'я з підлітками 46,0%) та знижені (сім'я зрілого віку 48,7%) рівні згуртованості. Можна припустити, що індивідуальна ізоляція у подружжя, що описана М. Боуеном, як нездатність встановлювати стосунки справжньої близькості [321], а П. Куттером, - як емоційна імпотенція [192], маскується «спільною діяльністю із предметом паління» у варіантах паління разом або боротьби з ним.

При цьому, в молодих сім'ях рівні згуртованості у актуальному сімейному функціонуванні розподілені наступним чином – роз'єднаний (45,0%), розділений (28,9%), об'єднаний (19,7%) та заплутаний (6,4%). Слід зазначити, що сукупна представленість функціональних рівнів згуртованості (48,6%) – розділеного та об'єднаного, є нижчою ніж сукупність дисфункціональних (51,4%) – роз'єднаного та заплутаного. Отже, молода сім'я із тютюнопалінням випробовує труднощі у

встановлені адекватної емоційної дистанції між подружжям. При цьому нездатність встановлювати тісні емоційно насичені зв'язки зберігаючи повагу до індивідуальних меж, тобто формувати «інтимність» за М. Уорденом [323], може виявлятися у емоційній ізоляції, підкресленої незалежності подружжя один від одного.

У сім'ях з підлітками рівні згуртованості у актуальному сімейному функціонуванні розподілені наступним чином – роз'єднаний (46,0%), розділений (42,5%), об'єднаний (10,7%) та заплутаний (0,8%). У сім'ях з підлітками при тютюнопалінні сукупна частота функціональних рівнів згуртованості (53,2%) – розділеного та об'єданого, перевищує сукупну частоту дисфункціональних рівнів (46,8%). Отже, сім'я з підлітками при тютюнопалінні виявляється більшою мірою здатною до будування збалансованої емоційної дистанції ніж молода сім'я. Втім, тенденція до емоційної ізоляції та відчуження зберігається (46,0% роз'єднаний рівень згуртованості).

У сім'ях зрілого віку, які виконали батьківську функцію, рівні згуртованості у актуальному сімейному функціонуванні розподілені наступним чином – розділений (48,7%), роз'єднаний (39,4%), об'єднаний (11,1%) та заплутаний (0,9%). Сукупна частота функціональних рівнів (розділеного та об'єданого) згуртованості у сім'ї зрілого віку із тютюнопалінням становить 59,8%, що перевищує дисфункціональні (40,2%). Отже, сім'ї зрілого віку із тютюнопалінням проблему формування емоційної дистанції вирішують на користь переваги автономії та індивідуалізації над тісним емоційним зв'язком. При цьому, неадаптивна сімейна згуртованість, коли подружжя емоційно відчужені, виявляють неузгоджену поведінку та випробовують труднощі у взаємопідтримці, зустрічається досить часто.

Отримані дані свідчать, що у сім'ях із тютюнопалінням на всіх досліджуваних етапах життєвого циклу у актуальному сімейному гомеостазі виявляється зниження емоційної близькості та труднощі в будуванні інтимності, при цьому на більш пізніх етапах життя сім'ї формуються більш адаптивні збалансовані форми сімейної згуртованості.

В ідеальних уявленнях про сімейну згуртованість в сім'ях із тютюнопалінням усіх досліджуваних етапів життєвого циклу домінує розділений рівень, якій характеризується деякою емоційною дистанційованістю членів сім'ї при можливості до об'єднання, спільних дій та надання взаємної емоційної підтримки. В той же час, більшою мірою ніж в актуальному сімейному функціонуванні представлені підвищений (об'єднаний) та надмірно високий (заплутаний) рівні сімейної згуртованості. Інакше кажучи, досліджувані прагнуть до більш близьких, тісних емоційних стосунків у сім'ї.

Так, у молодих сім'ях із тютюнопалінням рівні згуртованості у ідеальний сім'ї розподілені наступним чином – розділений (39,0%), об'єднаний (22,0%) та роз'єднаний (21,1%), заплутаний (17,9%). Такий розподіл рівнів згуртованості у бажаній сімейній системі достовірно відрізняється від розподілу у актуальному сімейному гомеостазі ($\chi^2_{\text{Емп}}=34,114$, $p<0,01$). Бажання більшої емоційної близькості набуває як адаптивних (сукупність розділеного та об'єданого 61,0%), так і дисфункціонального (заплутаного 17,9%) рівнів. Наявність роз'єданого рівня (21,1%) сімейної згуртованості у ідеальних уявленнях на етапі молоді сім'ї може виявляти нездатність встановлювати близькі стосунки та тривогу зближення [321], страх бути поглинутим іншим [192].

У сім'ях з підлітками при тютюнопалінням також встановлено достовірні відмінності між розподілом сімейної згуртованості у актуальному та ідеальному сімейному функціонуванні ($\chi^2_{\text{Емп}}=214,33$, $p<0,01$). Рівні згуртованості у ідеальний сім'ї за уявленнями членів сім'ї з підлітками при тютюнопалінні розподілені наступним чином – розділений (43,3%), об'єднаний (36,6%), заплутаний (12,9%) та роз'єднаний (7,2%). Отже, в ідеальних уявленнях про сімейну згуртованість у сім'ях з підлітками безумовно переважають функціональні адаптивні рівні (сукупність розділеного та об'єданого 79,9%), що свідчить про наявність ідеального образу адаптивної сімейної емоційної дистанції, яка передбачає баланс близькості-автономії.

У сім'ях із тютюнопалінням зрілого віку, які виконали батьківську функцію, розподіл рівнів бажаної сімейної згуртованості має наступний вигляд –

розділений (55,8%), об'єднаний (32,7%), роз'єднаний (2,7%) та заплутаний (8,9%), що відрізняється від розподілу за реальним сімейним функціонуванням ($\chi^2_{\text{Емп}}=112,58$, $p<0,01$). Ідеальні уявлення про сімейну згуртованість у сім'ях зрілого віку, які виконали батьківську функцію, також переважно характеризуються адаптивними рівнями (сукупність роздільного та об'єданого 88,5%). При цьому переважає прагнення до індивідуалізації та автономії із можливістю до ситуативного об'єднання.

Отримані дані свідчать, що в уявленнях про ідеальну сімейну згуртованість у сім'ях із тютюнопалінням панують адаптивні образи сімейної близькості. При цьому, розходження між ідеальними уявленнями про емоційний зв'язок у сім'ї та реальними характеристиками згуртованості призводить до зниження задоволеності сімейним життям.

Аналіз адаптивності сімейної системи у сім'ях із тютюнопалінням на різних етапах життєвого циклу здійснювався на підставі розподілу функціональних та дисфункціональних рівнів сімейної адаптації (гнучкості) у актуальному та ідеальному сімейному гомеостазі (Додаток М, табл. М.2).

Як показують отримані дані, у реальному сімейному функціонуванні на етапі життєвого циклу молодій сім'ї та сім'ї з підлітками при тютюнопалінні найменшою мірою представлено ригідний рівень сімейної адаптації, який характеризується низькою здатністю пристосовуватися до змінних зовнішніх та внутрішніх умов функціонування, надмірною жорсткістю ієрархії рольового розподілу, міжособистісних стереотипів.

При цьому, в актуальному функціонуванні молодій сім'ї із тютюнопалінням інші рівні сімейної адаптації представлено рівною мірою ($\chi^2_{\text{Емп}}=0,18$, $p>0,05$). Сукупна частота функціональних рівнів сімейної адаптації (структурований та гнучкий) становить 64,7%, що свідчить пластичність сімейної системи без втрати її стабільності. В той же час, в актуальному сімейному гомеостазі молодій сім'ї із тютюнопалінням виявляється досить висока частота дисфункціонального хаотичного рівня сімейної адаптації (32,1%), який характеризується невизначеністю сімейних правил та обов'язків, нестійкими ієрархією та рольовим

розподілом, слабкою керованістю та імпульсивними сімейними рішеннями. Такі дані можна пояснити характерними рисами саме молоді сім'ї, коли актуальними завданнями є вирішення проблеми взаємної адаптації, сімейної ієрархії, сфер відповідальності, сімейних правил та балансу між індивідуальними та сімейними інтересами.

У сім'ях з підлітками при тютюнопалінні рівні адаптації в реальному сімейному функціонуванні розподілені наступним чином – гнучкий (36,8%), хаотичний (35,8%), структурований (14,7%) та ригідний (12,7%). Незважаючи на те, що сукупна частота функціональних рівнів адаптації (структурований та гнучкий рівні 51,5%) дещо переважає сукупну частоту дисфункціональних рівнів (ригідний та хаотичний 48,5%), викликає занепокоєння висока частота хаотичного рівня сімейної адаптації (35,8%) в актуальному сімейному гомеостазі. Хаотичний рівень сімейної адаптації характеризується дестабілізаційними процесами порушує сімейне функціонування. Такі дані можуть бути пов'язані із трансформаційними процесами, що є характерними для сімей з підлітками, тому що актуальним завданням цього етапу життєвого циклу є перерозподіл автономії-контролю, зміни у рольовій поведінці та батьківського авторитету.

В актуальному гомеостазі сімей зрілого віку із тютюнопалінням розподіл рівнів сімейної адаптації має наступний вигляд – гнучкий (35,0%), ригідний (27,4%), хаотичний (22,1%) та структурований (16,4%). Сукупна частота функціональних рівнів адаптації (структурований та гнучкий рівні 50,5%) практично співпадає із сукупною частотою дисфункціональних рівнів (ригідний та хаотичний 49,5%). Висока частота хаотичного рівня сімейної адаптації, що виявляє втрату стабільності у актуальному функціонуванні сім'ї зрілого віку, яка виконала батьківську функцію («спорожніле гніздо»), може бути пов'язана із сімейними трансформаціями, що передбачають перебудову подружніх стосунків у зв'язку із сепарацією дорослих дітей, перерозподіл обов'язків та часу.

Отже, в цілому отримані дані свідчать про більшу стабілізацію сімейної системи із тютюнопалінням по мірі просування за етапами життєвого циклу сім'ї. В той же час, що висока частота хаотичного рівня сімейної адаптації в

актуальному функціонуванню сім'ї, що виявлена у досліджуваних сім'ях різних етапів життєвого циклу (32,1% у молодій сім'ї, 35,8% у сім'ях з підлітками, 22,1% у сім'ях зрілого віку), може свідчити про наявність дестабілізаційних явищ у сімейній системі при тютюнопалінні.

На користь цієї думки свідчить домінування хаотичного рівня в уявленнях про бажану сімейну адаптацію в сім'ях всіх досліджуваних етапів життєвого циклу.

Так, у молодих сім'ях із тютюнопалінням рівні адаптації в уявленнях про ідеальну сім'ю розподілені наступним чином – хаотичний (56,4%), структурований (20,6%), гнучкий (20,2%) та ригідний (2,8%). Такий розподіл рівнів адаптації у бажаній сімейній системі достовірно відрізняється від розподілу у актуальному сімейному гомеостазі ($\chi^2_{\text{Емп}}=26,42$, $p<0,01$). Слід зазначити, що функціональні рівні сімейної адаптації (сукупна частота структурованого та гнучкого рівнів 40,8%) в уявленнях про ідеальну сім'ю поступаються дисфункціональним (сукупна частота хаотичного та ригідного рівнів 59,2%). Отже, образ ідеальної сімейної адаптації в молодих сім'ях із тютюнопалінням є дисфункціональним та тяжіє до нестійкості системи правил, розподілу влади, ролей, обов'язків та відповідальності.

У сім'ях з підлітками при тютюнопалінні бажані рівні адаптації в ідеальному сімейному гомеостазі розподілені наступним чином – хаотичний (53,0%), гнучкий (25,6%), структурований (11,2%) та ригідний (10,2%), що достовірно відрізняється від розподілу у актуальному сімейному гомеостазі ($\chi^2_{\text{Емп}}=24,37$, $p<0,01$). Такі ідеальні уявлення про сімейну адаптацію виявляють прагнення до невизначеності ролей, нестійкого керівництва, імпульсивності рішень непередбачуваності у сім'ях з підлітками при тютюнопалінні в сім'ї. При цьому, функціональні рівні сімейної адаптації (сукупна частота структурованого та гнучкого рівнів 36,8%) в уявленнях про ідеальну сім'ю значно менше представлені ніж дисфункціональні (сукупна частота хаотичного та ригідного рівнів 63,2%).

В сім'ях зрілого віку, які виконали батьківську функцію, із тютюнопалінням рівні адаптації в ідеальному сімейному гомеостазі розподілені наступним чином – хаотичний (40,7%), гнучкий (22,1%), структурований (15,5%) та ригідний (21,7%), що достовірно відрізняється від розподілу у актуальному сімейному гомеостазі ($\chi^2_{\text{Емп}}=19,74$, $p<0,01$). Також виявлено домінування дисфункціональних рівнів адаптації у бажаної сімейної системи (сукупна частота хаотичного та ригідного рівнів 62,4%) над функціональними (сукупна частота структурованого та гнучкого рівнів 37,6%), із пріоритетом хаотичного рівня. Тобто ідеальний образ сімейної адаптації здебільшого є дисфункціональним із перевагою процесів дестабілізації у сімейній системі.

Отже, образ ідеальної сімейної адаптації в сім'ях із тютюнопалінням усіх досліджуваних етапів життєвого циклу має спотворений вигляд та тяжіє до зниження стійкості системи правил, розподілу влади, ролей, обов'язків та відповідальності. Розходження між ідеальними уявленнями про трансформаційний потенціал у сім'ї та реальними характеристиками сімейної гнучкості може призводити до зниження задоволеності сімейним функціонуванням.

Показники індексу задоволеності-незадоволеності сімейним функціонуванням в сім'ях із тютюнопалінням у залежності від етапу життєвого циклу представлено у Додатку М таблиці М.3. Загальний індекс задоволеності-незадоволеності сімейним функціонуванням, що визначається як величина розходжень між сімейним функціонуваннями у реальному житті та ідеальними уявленнями про неї, має достовірні відмінності за показниками сімей із тютюнопалінням на різних етапах життєвого циклу на рівні $p<0,05$ (Додаток М, табл. М.3). Подальші попарні порівняння за t-критерієм Стьюдента із поправкою Бонферроні для множинних порівнянь показують відмінності у показниках індексу задоволеності-незадоволеності сімейним життям між молодими сім'ями та сім'ями зрілого віку, які виконали батьківську функцію ($t=-2,51418$, $p<0,01$). Отже, досліджуванім сім'ям зрілого віку притаманна більша незадоволеність сімейним функціонуванням ніж молодим та сім'ям з підлітками.

Співвідношення рівнів сімейної згуртованості – від максимально близького, взаємозалежного злітного емоційного зв'язку до максимальної автономності, дистанційовуваності, емоційної ізоляції, та сімейної адаптації – від блокування трансформаційних здатностей сім'ї до втрати сімейної стабільності, визначає типи сімейних систем та їх функціональність (за циркулярною моделлю Д. Олсона). Всі типи сімейних систем можна розподілити на функціональні, в яких сімейна згуртованість та сімейна адаптація характеризуються функціональними рівнями, полуфункціональні, в яких один з параметрів представлено функціональним, а інший дисфункціональним рівнем, та дисфункціональні, в яких сімейна згуртованість та сімейна адаптація характеризуються дисфункціональними рівнями.

Розподіл сімейних систем за ознакою функціональності - дисфункціональності на різних етапах життєвого циклу представлено на рис. 4.1. Частотний аналіз розподілів типів сімейних систем у сім'ях із тютюнопалінням на різних етапах життєвого циклу показує статистичну подібність отриманих даних ($\chi^2_{\text{Емп}} = 4,65$, $p > 0,05$). На всіх досліджуваних етапах життєвого циклу у сім'ях із тютюнопалінням переважають полуфункціональні типи сімейних систем, що свідчить про наявність ознак порушення сімейного функціонування.

Отримані дані потребують додаткового уточнення щодо різновидів сімейних систем, що утворюють визначені типи (Додаток М, табл. М.4). Отримані дані свідчать, що на різних етапах життєвого циклу сім'ї із тютюнопалінням є відмінності у розподілі типів сімейних систем, що складають дисфункціональні, полуфункціональні та функціональні варіанти сімейного функціонування. Так дисфункціональні неадаптивні типи у молодих сім'ях та сім'ях з підлітками здебільшого представлені роз'єднаний хаотичним типом (13,8% - молода сім'я, 11,7% – сім'я з підлітками), який характеризується емоційною автономією та нестійкістю функціонування. В сім'ях зрілого віку переважає роз'єднаний ригідний тип (10,6%), що свідчить про зміни сімейної дисфункції, вбік зниження трансформаційного потенціалу сім'ї, сталості сімейних ролей правил та статусу на тлі постійності емоційного дистанційовування членів сім'ї.

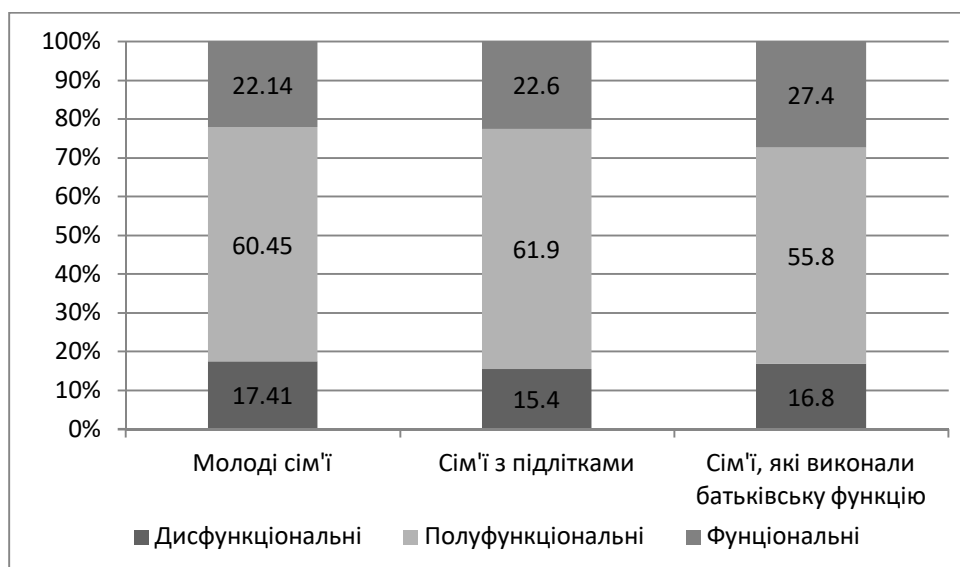

Рис. 4.1 Розподіл типів сімейних систем в сім'ях із тютюнопалінням на різних етапах життєвого циклу.

Дисфункціональна сімейна система роз'єданого хаотичного типу характеризується низькою згуртованістю, індивідуальною внутрішньосімейною ізольованістю, жорсткими персональними межами, взаєминами відчуження, надмірною підкресленою незалежністю, домінуванням власних потреб та інтересів над сімейними, труднощами щодо надання взаємної підтримки, спільної діяльності, узгодження поведінки та невизначеністю правил, ролей, сімейного керівництва. А дисфункціональна система роз'єданого ригідного типу відрізняється також низькою згуртованістю, але низькою здатністю ситуативного пристосування до внутрішніх та зовнішніх змін завдяки незмінності правил, ролей, обов'язків, надмірної ієрархічності та жорсткості стосунків домінування-підкорення.

Серед функціональних типів домінуючим на всіх досліджуваних етапах життєвого циклу сім'ї із тютюнопалінням виявляється роздільний гнучкий (11,5% – молода сім'я, 13,2% – сім'я з підлітками, 14,2% – сім'я зрілого віку), що показує деяку подібність характеристик оптимального функціонування у сім'ях із тютюнопалінням. Роздільний гнучкий тип сімейної системи характеризується стабільністю функціонування при гнучкості сімейних правил, ролей, розподілу влади, деяким недоліком керівництва і відповідальності та балансом індивідуалізації -

автономії при деякому зрушенні вбік емоційної дистанційованості із повагою персональних меж та можливістю до об'єднання, взаємопідтримки, спільної діяльності та вирішення сімейних завдань. В той же час, в молодій сім'ї високу частоту має роздільний структурований тип (9,2%), який також є функціональним. Даний тип сімейної системи характеризується сталістю сімейних правил, ролей, розподілу влади, керівництва і відповідальності із деякою їх пластичністю, можливістю ситуативно обумовлених змін, а також збалансованою сімейною згуртованістю, яка передбачає деякий пріоритет індивідуального над сімейним. Отже, на більш пізніх етапах життєвого циклу сім'ї із тютюнопалінні функціональні типи сімейних систем набувають більшої одноманітності, що може бути пов'язане із адаптацією сім'ї до тютюнової поведінки.

Розгляд частот полужункціональних типів сімейних систем, що мають ознаки порушень сімейного функціонування, на різних етапах життєвого циклу сім'ї із тютюнопалінням показує наступне. В молодій сім'ї домінуючими типами виявляються роз'єднаний структурований (16,1%) та роз'єднаний гнучкий (13,3%), в сім'ях з підлітками переважають роздільний хаотичний (20,1%) та роз'єднаний гнучкий (19,7%), в сім'ях зрілого віку, які виконали батьківську функцію, - роз'єднаний гнучкий (16,4%), роздільний ригідний (15,5%) та роздільний хаотичний (13,3%). Спільним для всіх досліджуваних етапів життєвого циклу є досить висока частота роз'єданого гнучкого типу сімейної системи, якому притаманні емоційна ізольованість при пластичності сімейної адаптації із відносно постійними характеристиками сімейних правил та ролей.

Роз'єднаний структурований тип сімейної системи, що є частим у молодій сім'ї із тютюнопалінням, відрізняється поєднанням емоційної ізольованості із зниженим трансформаційним потенціалом сім'ї та тлі стабільності сімейних правил, ролей та ієрархії.

Роздільний хаотичний тип сімейної системи, що має високу частоту у сім'ях з підлітками та сім'ях зрілого віку, які виконали батьківську функцію,

характеризується наявністю емоційних зв'язків при повазі індивідуальних меж та нестабільністю сімейних правил, ролей та ієрархії.

Результати дослідження таких компонентів сімейного оточення як показники сімейних стосунків та управління сімейною системою у залежності від етапу життєвого циклу сім'ї із тютюнопалінням представлено Додатку М у таблиці М.5. Як показують отримані дані за всіма показниками встановлено достовірні відмінності між досліджуваними різних етапів життєвого циклу сім'ї. Результати апостеріорного попарного порівняння за t-критерієм Стюдента із поправкою Бонферроні для множинних порівнянь свідчать, що в молодих сім'ях із тютюнопалінням виявлено найнижчі показники за параметрами організації ($t_{1-2}=-4,84$, $p<0,001$; $t_{1-3}=-2,74$, $p<0,01$) та контролю ($t_{1-2}=-8,53$, $p<0,001$ $t_{1-3}=-5,51$, $p<0,001$) сім'ї порівняно із показниками сімей з підлітками та сімей зрілого віку, які між собою не відрізняються. При цьому показники організації на всіх досліджуваних етапах життєвого циклу сім'ї близькі до нормативних (нормативний показник - 5,13), а контролю їх перевищують (нормативний показник - 3,93) [353].

Отже, виявлено на більш пізніх етапах життєвого циклу сім'ї із тютюнопалінням відбувається підвищення організованості сімейної системи, зростання значущості порядку, структурування сімейної активності, фінансового планування, правил та взаємного контролю. З підвищенням стажу сімейного життя відбувається стабілізація управління сімейною системою, в першу чергу, завдяки підвищенню контролю. При цьому в сім'ях із підлітками спостерігається формалізація сімейного контролю.

За показником сімейної згуртованості виявляються найвищими в сім'ях з підлітками, найнижчими в сім'ях зрілого віку, які виконали батьківську функцію ($t_{1-2}=-4,66$, $p<0,001$; $t_{1-3}=2,84$, $p<0,005$; $t_{2-3}=8,17$, $p<0,001$). Отже, ступень взаємного піклування, взаємодопомоги та почуття приналежності сім'ї зростає від початкового до середнього етапів життєвого циклу та значно зніжується на етапі «спустошеного гнізда». Втім, отримані у сім'ях з тютюнопалінням показники

згуртованості нижче за нормативні (6,45), що може бути обумовленим міжособистісним та внутрішньоособистісним конфліктом щодо паління.

За параметром експресивності в стосунках найнижчі показники виявлено в молодих сім'ях із тютюнопалінням в сім'ї ($t_{1-2}=-3,92$, $p<0,001$; $t_{1-3}=-3,82$, $p<0,001$) порівняно із показниками сімей з підлітками та сімей зрілого віку, які між собою не відрізняються. При цьому рівень показника експресивності за всіма досліджуваними групами сімей нижче за нормативний (6,18), що свідчить про підвищення недовіри в сім'ї, приховування почуттів та вчинків за наявності в сім'ї тютюнопаління. Зростання експресивності на середніх та пізніх етапах життєвого циклу можна пояснити адаптацією до тютюнопаління в сім'ї, а також участю у дослідженні підлітків, для яких характерно більш спонтанне вираження почуттів.

Показники конфліктності сімейних стосунків виявляються вищими в сім'ях з підлітками ($t_{1-2}=-5,71$, $p<0,001$; $t_{2-3}=3,69$, $p<0,001$) по відношенню до молодих сімей та сімей зрілого віку, які між собою не відрізняються. При цьому рівень конфліктності в сім'ї на всіх досліджуваних етапах життєвого циклу перевищує нормативні значення цього показника (3,20). Підвищення конфліктності у сім'ях з підлітками може бути пов'язано з наступними причинами: про-перше збіг вікової кризи із сімейною, коли необхідною є перебудова стосунків автономії-контролю, домінування-підкорення та влади-відповідальності у сім'ї; по-друге, підвищенню на цьому етапі життя сім'ї подружнього конфлікту щодо виховних стратегій та батьківського авторитету; по-третє, з наявністю в сім'ї тютюнопаління та необхідності у запобіганню підлітковому палінню, що пов'язане з сімейними прикладами.

Отже, в сім'ях із тютюнопалінням сімейні стосунки характеризуються зниженням згуртованості та експресивності і підвищенням як відкритих так і прихованих форм конфліктності відносно нормативної вибірки. Части спроби приховати факти паління стають сталою моделлю поведінки, що побудована на зниженні спонтанності, довіри та страху осуду.

Таким чином, стадіальна динаміка параметрів сімейного оточення на різних етапах життєвого циклу в сім'ях із тютюнопалінням характеризується стабілізацією управління сімейною системою, підвищенням експресивності в сім'ї на тлі загально низького рівня починаючи з етапу життя сім'ї з підлітками та \cap -образною (куполоподібною) динамікою згуртованості та конфліктності в сім'ї.

У показнику ставлення до сім'ї у сім'ях із тютюнопалінням встановлено достовірні відмінності на рівні $p < 0,0001$ у залежності від етапу життєвого циклу сім'ї (Додаток М. табл. М.6). В цілому середні значення цього показника у сім'ях досліджуваних етапів життєвого циклу можна характеризувати як позитивне ставлення.

За результатами подальшого апостеріорного попарного порівняння за t -критерієм Стюдента із поправкою Бонферроні для множинних порівнянь встановлено нижчі середні значення за показником ставлення до сім'ї у досліджуваних молодих сім'ях із тютюнопалінням ($t_{1-2} = -5,96$, $p < 0,001$; $t_{1-3} = -7,06$, $p < 0,001$) по відношенню до показників сімей з підлітками та сімей зрілого віку, відмінності за якими не досягають рівня достовірності заданого поправкою Бонферроні ($t_{2-3} = -2,32$, $p < 0,02$). Отримані дані свідчать про більш позитивний досвід сімейної взаємодії, більш позитивне сприйняття, очікування від сімейних стосунків та емоційну оцінку свого сімейного життя в сім'ях з підлітками та сім'ях зрілого віку. При цьому звертає на себе увагу дуже високе стандартне відхилення від середніх у показнику ставлення до своєї сім'ї у молодих сім'ях із тютюнопалінням. Такі дані говорять, що труднощі сімейного життя, конфлікти, непорозуміння, пов'язані із розподілом ролей та обов'язків, встановленням сімейних правил, процесом сепарації від батьківської сім'ї, можлива невідповідність ідеальних уявлень та сімейної реальності, що характерні для цього етапу, викликають зниження позитивності ставлення до сім'ї. Крім того, у молодій сім'ї труднощі та суперечки, що впливають на ставлення до своєї сім'ї, сприймаються дуже гостро, але мають мінливий характер.

Дослідження негативних сімейно обумовлених психоемоційних станів показало достовірні відмінності у показниках нервово-психичного напруження та

сімейної тривоги у залежності від етапу життєвого циклу сім'ї із тютюнопалінням (Додаток М, табл. М.7).

В цілому значення показників негативних сімейно обумовлених психоемоційних станів не досягають рівня, при якому діагностується стійкий психотравмуючий вплив цих станів на членів сім'ї.

Подальші апостеріорні попарні порівняння за t-критерієм Стюдента із поправкою Бонферроні для множинних порівнянь свідчать про значущі достовірні відмінності у показниках сімейно обумовленого нервово-психичного напруження та сімейної тривоги між молодими сім'ями та сім'ями зрілого віку, які виконали батьківську функцію ($t_{1-3}=-3,38$, $p<0,001$ та $t_{1-3}=-2,67$, $p<0,01$ відповідно).

Отже, нервово-психічне напруження зростає по мірі підвищення сімейного стажу, що може бути обумовлене накопиченням фрустрованих потреб та емоцій, які пов'язані з досвідом сімейного життя та, можливо, з наявністю марної довготривалої боротьби з палінням. Таке припущення можна пояснити «комплексом Тантала», який описано у роботах Е.Г. Ейдемільера та В.В. Юстицькіса, в якості одного з джерел нервово-психичної напруги в сім'ї. Психологічний зміст цього комплексу полягає в коливанні надії та відчаю щодо реалізації важливої потреби чи прагнення, при цьому особливості сімейних стосунків не дозволяють згаснути емоціям, що фруструються [369, С. 39-40]. Також з накопиченням досвіду сімейного життя в сім'ях з тютюнопалінням зростає сімейно обумовлена тривога, яка проявляється у свідомому або неусвідомленому страху та побоюваннях щодо самопочуття, здоров'я, благополуччя та поведінки членів сім'ї. Отримані дані співвідносяться з результатами наших досліджень, в яких показано зв'язок симптомів емоційного вигорання в сім'ї з параметрами кризи середини життя у представників сімей «спустошеного гнізда» [171].

4.2. Психологічна специфіка функціонування молоді сім'ї при тютюнопалінні у залежності від суб'єктивної семантики паління в сім'ї

Дослідження специфіки функціонування молоді сім'ї при тютюнопалінні було побудоване із порівнянням результатів за типологічними профілями уявлень про вплив паління на сімейне функціонування, що були визначені вище.

Аналіз сімейної структури, як управляючих закономірностях сімейних стосунків, патернах сімейної взаємодії, що пов'язані із симптоматичною поведінкою членів сім'ї, зокрема палінням, передбачає її опис через таких ключових параметрів, як згуртованість, гнучкість (адаптація) та співвідношення цих показників у актуальному та ідеальному сімейному гомеостазі. Частотний аналіз інтегральних параметрів сімейного функціонування молоді сім'ї при тютюнопалінні у залежності від типологічного профілю переконань щодо впливу паління на сімейні функції показує, наступні розподіли сімейної згуртованості (Додаток Н, табл. Н.1).

В актуальному сімейному гомеостазі у молодих сім'ях типологічного профілю «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» переважають роз'єднаний (35,3%) та роздільний (33,3%) рівні сімейної згуртованості, далі слідує об'єднаний (25,5%), найменш представлено заплутаний (5,9%) рівень. В молодих сім'ях типологічного профілю «Негативний вплив паління на господарчу та виховну функцію молодого подружжя» розподіл згуртованості має наступний вигляд – роз'єднаний (49,1%), розділений (24,6%), об'єднаний (19,3%), заплутаний (7,0%). У профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» згуртованість у актуальному сімейному гомеостазі розподілена у наступний спосіб – роз'єднаний (53,7%), розділений (31,7%), об'єднаний (9,8%), заплутаний (4,9%). Молоді сім'ї профілю «Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя» характеризуються наступним розподілом сімейної згуртованості – роз'єднаний (43,5%), розділений (27,5%), об'єднаний (21,7%), заплутаний (7,2%). Всі отримані розподіли не відповідають нормативним [368]. Так, встановлено значне

підвищення частоти роз'єданого рівня згуртованості в актуальному сімейному гомеостазі у молодих сім'ях всіх профілів по відношенню до нормативної (14,9%), зниження частоти розділеного, об'єданого та заплутаного рівнів (нормативні частоти 37,2%, 34,95 та 13,0% відповідно).

Отже, при тютюнопалінні в молодій сім'ї виявляється зниження емоційної близькості та підвищення стосунків із ознаками відчуження, що пов'язане із уявленням про вплив паління на сімейне функціонування.

Молоді подружжя із тютюнопалінням за всіма профілями виявляються менш здатними встановлювати баланс між власною незалежністю та тісними емоційними зв'язками, при цьому сукупна частота функціональних рівнів згуртованості роздільно та об'єданого знижується по мірі збільшення протиріччя між уявленнями про вплив паління на сім'ю та палінням у сім'ї. Отримані дані свідчать, що за умов переконання у позитивних сенсах паління або уявлення про його нейтральний вплив на сім'ю подружжя, які випробовують труднощі у наданні взаємної емоційної підтримки, узгодженні своїх рішень та поведінки, спільному вирішенні життєвих проблем, мають різні інтереси та коло спілкування, вони потребують зовнішніх об'єднуючих факторів, в якості яких і може виступати паління. В молодих сім'ях, які переконані у загальному негативному впливі на сім'ю або на її окремі функції відбувається збільшення емоційної дистанції, формалізація подружнього зв'язку, як наслідок протиріччя між установками про паління та наявністю тютюнопаління в сім'ї.

В уявленнях про ідеальну сімейну згуртованість у всіх профілів зафіксоване прагнення до більш близьких стосунків. Так бажаний розподіл рівнів сімейної згуртованості у профілю «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» достовірно відрізняється від розподілу за актуальним сімейним гомеостазом ($\chi^2_{\text{Емп}} = 16,32$, $p < 0,01$) та має наступний вигляд – домінують розділений (35,3%) та заплутаний (35,3%) рівні, за ними слідує роз'єднаний (17,6%), далі об'єднаний (11,8%), що є підґрунтям сімейної незадоволеності. Звертає на себе увагу прагнення до надзвичайно високої сімейної згуртованості (35,3%), яка передбачає низьку диференційованість

подружжя, дифузні індивідуальні межі практично злиття, надмірні вимоги єдності та сімейної лояльності. Такі прагнення і можуть бути причиною неадекватних переконань про парастатичний вплив паління на сім'ю, оскільки тютюнопаління в таких сім'ях є об'єднуючим фактором. В цілому співвідношення збалансованих (сукупна частота роздільного та об'єданого 47,1%) та незбалансованих (сукупна частота роз'єданого та заплутаного 52,9%) рівнів бажаної сімейної згуртованості свідчить про деякі викривлення у ідеалах емоційного зв'язку в сім'ї цього профілю.

Уявлення про ідеальну згуртованість в молодій сім'ї із тютюновою адикцією профілю «Негативний вплив паління на господарчу та виховну функцію молодого подружжя» мають достовірні відмінності щодо згуртованості у актуальному сімейному функціонуванні ($\chi^2_{\text{Емп}}=8,21$, $p<0,05$), що може приводити до незадоволеності у сімейному житті. Розподіл рівнів ідеальної згуртованості за цим профілем наступний – розділений (43,9%), роз'єднаний (24,6%), об'єднаний (21,1%) та заплутаний (10,5%); сукупна частота збалансованих рівнів (65,0%), незбалансованих (35,0%). Отже, молоді подружжя «Негативний вплив паління на господарчу та виховну функцію молодого подружжя» більшою мірою прагнуть до адаптивного роздільного рівню сімейної згуртованості, який характеризується балансом емоційної близькості – дистанції. Подружжя у такий сім'ї незважаючи на наявність емоційної дистанції, здатні до об'єднання, надання взаємної емоційної підтримки та прийняття спільних рішень.

Рівні ідеальної сімейної згуртованості в молодій сім'ї із тютюнопалінням профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» статистично відрізняються по відношенню до рівнів згуртованості у реальному сімейному функціонуванні ($\chi^2_{\text{Емп}}=19,90$, $p<0,01$), що також свідчить про імовірність незадоволеності в сім'ї. Розподіл рівнів бажаної сімейної згуртованості представлено у такий спосіб – розділений (34,15%) та роз'єднаний (34,15%), заплутаний (19,5%) та з'єднаний (12,2%), при цьому незбалансовані (53,65%) рівні згуртованості перевищують збалансовані (сукупна частота 46,35%). Отже, молоді подружжя цього профілю мають викривлені ідеальні уявлення про

емоційні зв'язки у сім'ї. Висока частота прагнення роз'єднаності у сім'ї може виявляти відмову від близьких стосунків на тлі переконання про негативний вплив паління на сімейне функціонування при тютюнопалінні сім'ї.

У профілю «Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя» рівні бажаної сімейної згуртованості розподілилися наступним чином – розділений (40,6%), роз'єднаний (26,1%), об'єднаний (23,1%), заплутаний (10,1%); збалансовані рівні бажаної згуртованості (сукупна частота 63,8%) переважають незбалансовані (сукупна частота 36,2%). Цей профіль має відносно гармонійні уявлення про ідеал емоційного зв'язку у сім'ї.

Таким чином, найбільші викривлення в уявленнях про згуртованість у ідеальному сімейному функціонуванні виявляють молоді подружжя із тютюнопалінням профілів «Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» та «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя».

Частотний аналіз адаптації, як інтегрального параметру сімейного функціонування молоді сім'ї при тютюнопалінні у залежності від типологічного профілю переконань щодо впливу паління на сімейні функції показує, що у молодих сім'ях всіх профілів у актуальному сімейному гомеостазі найменш представлений ригідний рівень адаптації (Додаток Н, табл. Н.2).

Отже, для молодих сімей із тютюнопалінням не є характерним посилене значення статево-рольових стереотипів, жорсткість ієрархії, сімейного статусу та влади, незмінність правил. Різноманітність інших рівнів адаптації, як збалансованих – структурного та гнучкого, так і дисфункціонального – хаотичного, відображує особливості даного етапу життєвого циклу сім'ї, коли актуальними завданнями стають саме питання адаптації до сімейного життя та один до одного – встановлення сімейних правил, розподіл прав обов'язків, влади та сфер відповідальності, балансування між особистісними та сімейними потребами.

Всі отримані за профілями уявлень про вплив паління на сімейне функціонування розподіли не відповідають нормативним для молоді сім'ї, які

передбачають 13,2% ригідного, 38,8% структурованого, 32,0% гнучкого та 16,0% хаотичного рівнів [368].

При цьому у профілю «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» виявлено наступний розподіл рівнів сімейної адаптації у актуальному функціонуванні сім'ї – гнучкий (45,1%), хаотичний (25,5%), структурований (23,5) та ригідний (5,9%). Домінування гнучкого рівня сімейної адаптації в молодих сім'ях із тютюновою адикцією цього профілю виявляє демократичний стиль керівництва, відкриті обговорення проблем та життєвих ситуацій, здатність до ситуативних змін у ролях та обов'язках, при цьому сім'ї може не вистачати ієрархічності та відповідальності, що не призводить до втрати стабільності у сім'ї. Збалансовані рівні адаптації (сукупність структурованого та гнучкого) виявлено у 68,6% сімей, в той же час викликає занепокоєння висока частота хаотичного рівню сімейної адаптації (25,5%), який описує некомпенсовану сімейну нестабільність, надмірну змінюваність сімейної системи, нестійкість сімейних правил, ролей та недолік керівництва та відповідальності.

В молодих сім'ях із тютюнопалінням профілю «Негативний вплив паління на господарчу та виховну функцію молодого подружжя» рівні адаптації у актуальному сімейному функціонуванні розподілені наступним чином – хаотичний (35,1%) та гнучкий (35,1%), далі структурований (24,6%), наприкінці ригідний (5,3%). Сукупна частота збалансованих рівнів адаптації (гнучкий та структурований) складає 59,7%. Отже досліджувані молоді сім'ї цього профілю виявляють досить високу схильність до надмірної сімейної гнучкості (35,1%), нестійкості сімейних правил, ролей та ієрархії.

У досліджуваних сім'ях профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» рівні сімейної адаптації розподілилися у такий спосіб – переважає структурований (41,5%), далі хаотичний (31,7%), далі гнучкий (24,4%) та ригідний (2,4%). У цього профілю також переважають збалансовані рівні адаптації (сукупна частота структурованого та гнучкого

65,9%), але спостерігається висока частота хаотичної адаптації у актуальному сімейному гомеостазі, що характеризує дестабілізаційні сімейні процеси.

Профіль «Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя» характеризується наступним розподілом сімейної адаптації – структурований (43,5%), хаотичний (34,8%), гнучкий (21,7%). При цьому ригідний рівень не виявлено. Збалансовані рівні сімейної адаптації (сукупна частота структурованого та гнучкого 65,2%) переважають незбалансовані (34,8%). Отже, дисфункціональність сімейної адаптації представлена хаотичним рівнем, який вказує на втрату стабільності сімейної системи.

Слід зазначити, що у бажаній сімейній системі молодого подружжя із тютюнопалінням всіх типологічних профілів переважає хаотичний рівень сімейної адаптації, при якому сім'я має нестійке керівництво, змінні правила та ролі, рішення приймаються раптом, сімейні події імпульсивні. Така ситуація може пояснюватися прагненням до помилкової, невірно зрозумілої, свободи, відсутності стримуючих факторів, в контексті чого паління є одним з її проявів.

Загальний індекс задоволеності-незадоволеності сімейним функціонуванням, що визначається як величина розходжень між сімейним функціонуваннями у реальному житті та ідеальними уявленнями про неї, має достовірні відмінності за показниками типологічних профілів молодих сімей із тютюнопалінням на рівні $p < 0,001$ (Додаток Н, табл. Н.3). Подальші попарні порівняння за t-критерієм Стюдента із поправкою Бонферроні для множинних порівнянь показують що найбільша незадоволеність сімейним життям встановлена у профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» ($t_{1-3} = -5,38$, $p < 0,001$; $t_{1-4} = 3,05$, $p < 0,005$; $t_{2-3} = -3,60$, $p < 0,001$; $t_{2-4} = 5,30$, $p < 0,001$; $t_{3-4} = 8,93$, $p < 0,001$).

Частотний аналіз (рис. 4.2) розподілів типів сімейних систем молодих сімей із тютюнопалінням показує достовірні відмінності в залежності від типологічного профілю переконань щодо впливу паління на сімейне функціонування ($\chi^2_{\text{Емп}} = 18,96$, $p < 0,01$). Найбільшу долю функціональних типів сімейних систем виявлено у профілю «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування

молодого подружжя» (39,2%), найменшу – у профілю «Негативний вплив паління на господарчу та виховну функцію молодого подружжя» (9,8%). Незбалансовані дисфункціональні сімейні системи найрідше зустрічаються у межах профілю «Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя» (10,1%). Полуфункціональні типи сімейних систем більш за все представлено серед досліджуваних профілів «Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя» та «Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» (63,8% та 61,0% відповідно).

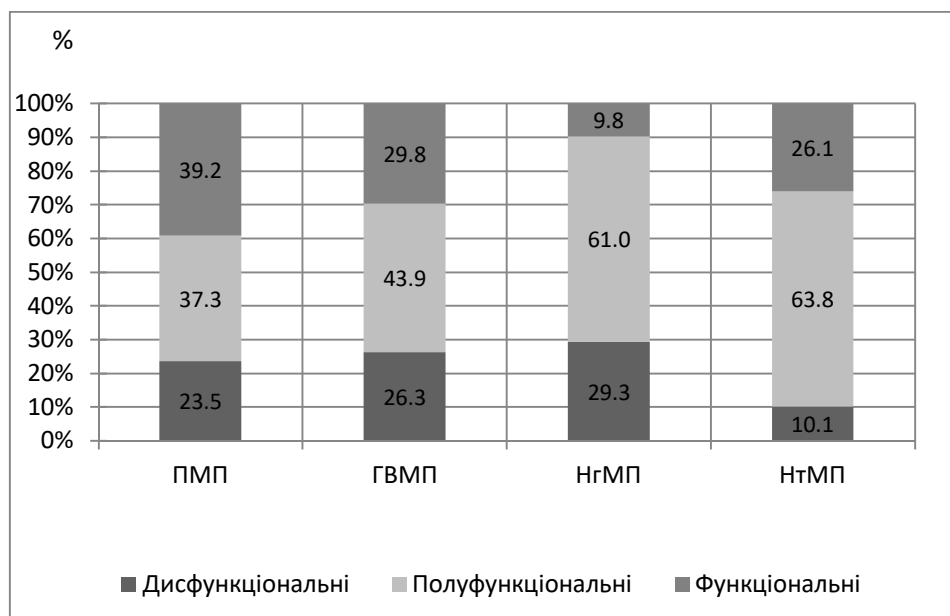

Рис. 4.2. Розподіл типів сімейних систем в молодих сім'ях при тютюнопалінні

Примітка: ПМП – Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя, ГВМП – Негативний вплив паління на господарчу та виховну функцію молодого подружжя, НгМП – Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя, НтМП – Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя

Слід зазначити, що розподіл типів сімейних систем у профілів «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» та «Негативний вплив паління на господарчу та виховну функцію молодого подружжя» статистично не відрізняється ($\chi^2_{\text{Емп}} = 1,07$, $p > 0,05$), також не відрізняються розподіли профілів «Негативний вплив паління на господарчу та виховну функцію молодого подружжя» та «Негативний вплив паління на сімейне

функціонування молодого подружжя» ($\chi^2_{\text{Емп}}=5,93$, $p>0,05$). Відмінності встановлено за профілями «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» та «Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» ($\chi^2_{\text{Емп}}=10,53$, $p<0,01$), профілями «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» та «Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя» ($\chi^2_{\text{Емп}}=8,84$, $p<0,05$), профілями «Негативний вплив паління на господарчу та виховну функцію молодого подружжя» та «Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя» ($\chi^2_{\text{Емп}}=8,91$, $p<0,05$), профілями «Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» та «Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя» ($\chi^2_{\text{Емп}}=7,09$, $p<0,05$).

У профілів «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» та «Негативний вплив паління на господарчу та виховну функцію молодого подружжя» функціональні, дисфункціональні та полуфункціональні типи сімейних систем розподілені статистично рівномірно ($\chi^2_{\text{Емп}}=2,24$, $p>0,05$ та $\chi^2_{\text{Емп}}=2,95$, $p>0,05$ відповідно). У профілів «Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» та «Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя» за переважає полуфункціональні типи сімейних систем ($\chi^2_{\text{Емп}}=16,44$, $p<0,01$ та $\chi^2_{\text{Емп}}=31,39$, $p<0,01$ відповідно). Аналіз частот розподілу сімей з різним типологічним профілем уявлень про вплив паління на сімейне функціонування показує, що при негативному ставленні до паління за умови наявності курця у сім'ї виявляються більш виражені ознаки сімейних дисфункцій.

Більш детальний аналіз типів сімейних структур молодих сімей із тютюнопалінням (Додаток Н, табл. Н.4) дозволяє сказати, що у профілю «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» дисфункціональні типи сімейних систем представлено здебільшого роз'єднаним хаотичним типом (11,8%), функціональні – роздільним гнучким типом (17,6%), а

полуфункціональні, що мають ознаки порушень – роз'єднаним гнучким типом (17,6%).

У профілю «Негативний вплив паління на господарчу та виховну функцію молодого подружжя» серед функціональних типів сімейних систем домінує роздільний гнучкий (10,5%), серед полуфункціональних – роз'єднаний гнучкий (17,5%) та роз'єднаний структурний (12,3%), серед дисфункціональних – роз'єднаний хаотичний (15,8%).

Для профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» серед функціональних типів сімейних структур найбільш характерним є роздільний гнучкий (14,6%) та роздільний структурований (9,8%), серед дисфункціональних – роз'єднаний хаотичний (19,5%), серед проміжних – роз'єднаний структурний (24,4%).

У профілю «Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя» серед функціональних типів сімейних систем переважає роздільний структурований (13,0%), серед полуфункціональних – роз'єднаний структурований (23,2%), серед дисфункціональних – роз'єднаний хаотичний (10,1%).

Отже, дисфункціональність сімейних систем всіх досліджуваних профілів посилюється в напрямку зниження емоційної близькості та дестабілізації сімейної системи. Порушення сімейного функціонування характеризується передусім збільшенням емоційної дистанції, пріоритетом індивідуальних потреб, інтересів над сімейними, а також ригідними персональними межами.

Результати дослідження психологічного клімату молодії сім'ї із тютюнопалінням у залежності від типологічного профілю уявлень про вплив паління на сімейне функціонування представлено у рис. 4.3. Як показують результати дослідження, у респондентів типологічного профілю «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» не виявлено стійкого негативного сімейного клімату (0,0%), представлені всі інші рівні психологічного клімату сім'ї – нестійкий (43,1%), невизначений (31,4%), стійкий позитивний (25,5%), які розподілені статистично рівномірно ($\chi^2_{\text{Емп}} = 2,47, p > 0,05$).

У респондентів профілю «Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя» найменш представлений ($\chi^2_{\text{Емп}}=18,59$, $p<0,01$) стійкий негативний сімейний клімат (4,3%), інші варіанти розподілені статистично рівномірно ($\chi^2_{\text{Емп}} = 2,27$, $p>0,05$) – нестійкий (24,6%), невизначений (39,1%), стійкий позитивний (31,9%). Загалом, за умови уявлень про позитивні сенси або нейтральний вплив паління у сім'ї суттєвих погіршень у психологічному кліматі не відбувається, втім неможна говорити про певну обумовленість позитивних рівнів психологічного клімату сім'ї таким ставленням до паління.

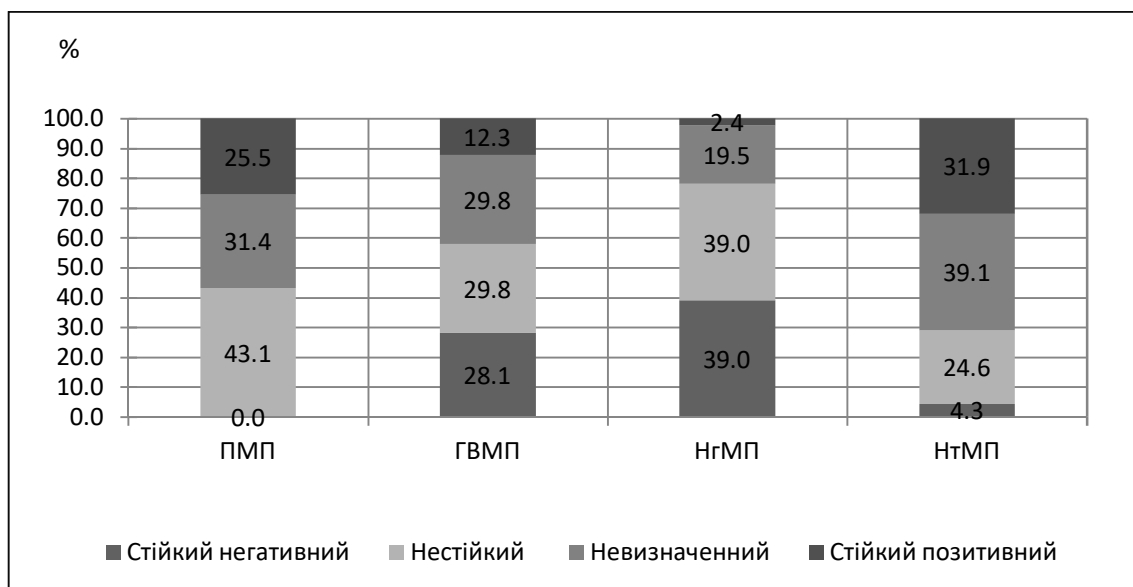

Рис. 4.3. Розподіл рівнів психологічного клімату в молодих сім'ях із тютюнопалінням

Примітка: ПМП – парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя, ГВМП – негативний вплив паління на господарчу та виховну функцію молодого подружжя, НгМП – Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя, НтМП – Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя

У досліджуваних профілю «Негативний вплив паління на господарчу та виховну функцію молодого подружжя» домінування жодного з рівнів психологічного клімату сім'ї не виявлено ($\chi^2_{\text{Емп}} = 4,97$, $p>0,05$). Отже, уявлення про порушення виховної та побутової функцій при палінні не пов'язані із сімейною атмосферою.

Досліджувані профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» в більшості випадків ($\chi^2_{\text{Емп}} = 15,29$, $p < 0,01$) оцінюють свій сімейний клімат як стійкий негативний (39,0%) та нестійкий (39,0%). Отже, за умови уявлень про негативний вплив паління у сім'ї за наявності курців погіршується психологічний клімат у сім'ї.

Результати дослідження таких компонентів сімейного оточення, як показники сімейних стосунків, управління сімейною системою та показники основних напрямків особистісного росту в сім'ї, у залежності від типологічного профілю переконань про вплив паління на сімейні функції представлено у Додатку Н, таблиці Н.5. Встановлено достовірні відмінності між профілями за показниками контролю та незалежності на рівні $p < 0,001$.

Результати апостеріорного попарного порівняння за t-критерієм Стюдента із поправкою Бонферроні для множинних порівнянь свідчать про достовірні відмінності за показником контролю в сім'ї між всіма профілями ($t_{1-2} = -8,06$, $p < 0,001$; $t_{1-3} = -5,88$, $p < 0,001$; $t_{1-4} = -3,17$, $p < 0,001$; $t_{2-4} = 5,38$, $p < 0,001$; $t_{3-4} = 3,24$, $p < 0,001$), окрім профілів «Негативний вплив паління на господарчу та виховну функцію молодого подружжя» та «Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» ($t_{2-3} = 1,91$, $p > 0,05$).

Отже, найвищий рівень контролю у сім'ї, жорсткості сімейних правил та ієрархічності сімейної системи виявляється у молодих сім'ях із тютюнопалінням, які вважають, що паління негативно впливає на сімейні функції. Визначальним для підвищення контролю при цьому виявляється порушення внаслідок паління саме господарчо-побутової та виховної функцій сім'ї. Найменший контроль виявлено у молодих сім'ях із тютюнопалінням, які переконані у парастатичному впливі паління на реалізацію сімейних функцій. У таких сім'ях має місце недолік сімейних правил та процедур, зниження ієрархічності сімейної системи та відношень домінування-підпорядкування між подружжям.

За показником незалежності в сім'ї встановлено статистичну подібність профілів «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» та «Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого

подружжя» ($t_{1-4}=1,37$, $p>0,05$) і профілів «Негативний вплив паління на господарчу та виховну функцію молодого подружжя» та «Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» ($t_{2-3}=-1,41$, $p>0,05$). Отже, в молодих сім'ях, які переконані у підтримуючому або нейтральному впливі паління на сімейне функціонування, ступень самостійності, незалежності у прийнятті та реалізації рішень вище ніж в молодих сім'ях, які вважають вплив паління негативним загалом або за окремими функціями ($t_{1-2}=6,31$, $p<0,001$; $t_{1-3}=4,88$, $p<0,001$; $t_{2-4}=-5,93$, $p<0,001$).

Таким чином, можна стверджувати, що в молодій сім'ї із тютюнопалінням ступень індивідуальної незалежності та взаємного контролю визначається переконаннями про вплив паління на реалізацію сімейних функцій. Уявлення про негативний вплив паління на сім'ї, зокрема у господарчо-побутової та виховної сферах, позначаються у зниженні міри самостійності та незалежності, яка дозволена у сім'ї, та підвищенні жорсткості правил, вимог, ієрархічності та контролю у сімейної взаємодії. Можливо така ситуація обумовлена сімейним заохоченням чи навіть тиском на адресу курця щодо відмови від паління. На тлі негативного ставлення до паління в сім'ї курці часто надають обіцянки про відмову, «раціональні» причини про неможливість кинути зараз або приховують факти свого паління. В такому разі сімейний контроль щодо паління може сприйматися курцем як зазіхання на незалежність, самостійність та порушення «особистісних прав», а власна поведінка провокувати почуття невпевненості та провини.

У показнику ставлення до сім'ї у молодих сім'ях із тютюнопалінням встановлено достовірні відмінності на рівні $p<0,05$ у залежності від типологічного профілю уявлень про вплив паління на сімейне функціонування (Додаток Н, табл. Н.6).

За результатами подальшого апостеріорного попарного порівняння за t -критерієм Стюдента із поправкою Бонферроні для множинних порівнянь встановлено достовірні відмінності за показником ставлення до сім'ї між профілями «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого

подружжя» та «Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» ($t=2,63$, $p<0,006$) і профілями «Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя» та «Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» ($t=2,63$, $p<0,006$). Отже, показник ставлення до своєї сім'ї у досліджуваних профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» відображує незадовольняючий досвід сімейної взаємодії, негативне сприйняття та очікування від сімейних стосунків. У профілів «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» та «Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя» встановлено більш позитивне ставлення до своєї сім'ї, що виявляється у більш позитивних установка щодо сімейної взаємодії та позитивної емоційної оцінки свого сімейного життя.

За показниками негативних сімейно обумовлених психоемоційних станів у залежності від типологічних профілів уявлень про вплив паління на сімейне функціонування встановлено достовірні відмінності на рівні $p<0,001$ (Додаток Н, табл. Н. 7). Подальші апостеріорні попарні порівняння за t-критерієм Стюдента із поправкою Бонферроні для множинних порівнянь свідчать статистичну подібність даних профілів «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» та «Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя» за показниками сімейного обумовлених психоемоційних станів.

Найвищі показники глобальної сімейної незадоволеності встановлено у профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя», найнижчі – у профілів «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» та «Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя» ($t_{1-2}=-6,12$, $p<0,001$; $t_{1-3}=-8,07$, $p<0,001$; $t_{2-3}=-2,58$, $p<0,01$; $t_{2-4}=6,95$, $p<0,001$; $t_{3-4}=8,95$, $p<0,001$). Отже, глобальна сімейна незадоволеність зростає по мірі збільшення протиріччя між ставленням до паління в сім'ї та наявністю в неї курців – чим більш негативне ставлення до паління за умов тютюнопаління в сім'ї, тим більший рівень сімейної

незадоволеності, як на свідомому рівні, що виявляється у підвищенні конфліктності, так і на слабо усвідомлюваному (тліюча сімейна незадоволеність), що може бути пов'язано з наростанням фрустрації, перебільшенням значущості окремих дрібних сімейних проблем. В цьому разі негативна оцінка курця в сім'ї та конфлікти з цього приводу можуть бути результатом каналізації негативних почуттів, незадоволеності в сімейному житті та зміщенням сімейного конфлікту.

Нервово-психічна напруга як психотравмуючи переживання, також зростає по мірі збільшення протиріччя між переконанням про негативний вплив паління на окремі сімейні функції або на сімейне функціонування загалом та наявності в сім'ї тютюнопаління, що формує та підтримує внутрішньоособистісний конфлікт. Найвищі показники нервово-психічної напруги виявлено у профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя», найнижчі у профілів «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» та «Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя» ($t_{1-2}=-4,50$, $p<0,001$; $t_{1-3}=-8,19$, $p<0,001$; $t_{2-3}=-4,48$, $p<0,001$; $t_{2-4}=4,00$, $p<0,001$; $t_{3-4}=7,88$, $p<0,001$). Отримані дані відповідають результатами дослідження Е.Г. Ейдемільера та В.В. Юстицькіса [368, С. 39-40], в яких описано в якості одного з джерел нервово-психічної напруги в сім'ї «Комплекс Тантала». У разі тютюнопаління на тлі переконань про його негативний вплив на сім'ю застосовуються зусилля щодо подолання тютюнової поведінки курця, але раз за разом зусилля залишаються марними, що формує суб'єктивно безвихідну сімейну ситуацію та внутрішньоособистісний конфлікт.

Сімейно обумовлена тривога також пов'язана з переживанням протиріччя між переконанням про негативний вплив паління на сім'ю та наявності в сім'ї курців, що виявляється у погано локалізованих сумнівах, страхах та побоюваннях щодо здоров'я, поведінки та взаємин у сім'ї. Найвищі показники сімейної тривоги зафіксовано у профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя», найнижчі – у профілів «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» та «Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя» ($t_{1-2}=-3,74$, $p<0,001$; $t_{1-3}=-7,55$, $p<0,001$; $t_{2-3}=-$

4,14, $p < 0,001$; $t_{2-4} = 3,60$, $p < 0,001$; $t_{3-4} = 7,34$, $p < 0,001$). Отримані дані характеризують почуття безпорадності та власної невливовості у сімейній взаємодії. При тютюнопалінні в сім'ї на тлі переконань про його негативний вплив виникає почуття невпевненості як наслідок витіснених почуттів, що не вписуються у власні переконання. При негативній оцінці паління курець також повинен зазнавати осуду, але це є порушенням загального позитивного ставлення до подружжя або руйнуванням власної самооцінки, тому такі почуття витісняються, що призводить до погано усвідомлюваної невпевненості у сімейних стосунках.

Слід зазначити, що отримані дані за жодним з профілів не досягають рівня, при якому діагностуються стійки психотравмуючі стани глобальної сімейної незадоволеності, нервово-психічної напруги та сімейної тривоги. Таким чином, протиріччя між переконаннями про негативний вплив паління на окремі функції сім'ї, зокрема господарчо-побутову та виховну, або сімейне функціонування загалом із наявністю тютюнопаління у молодій сім'ї може приводити до негативних психоемоційних станів, переживання яких підвищує імовірність сімейної психічної травматизації особистості [368].

Аналіз показників кохання у молодій сім'ї показує достовірні відмінності між профілями уявлень про вплив паління на сімейне функціонування за всіма шкалами (Додаток Н, табл. Н.8). За триангулярною теорією кохання Р. Стернберга основні компоненти кохання відображають емоційний, мотиваційний та когнітивний аспекти кохання. За результатами дослідження для молодих сімей із тютюнопалінням всіх профілів уявлень про вплив паління на сімейне функціонування домінантним компонентом є «пристрасть» – мотиваційний аспект кохання, що виявляється у прагненні до злиття, взаємного ваблення, сексуальних стосунках. Найменші середні значення для всіх профілів отримано за компонентом «відданість», що являє собою когнітивний компонент кохання та виявляється прийнятні рішення про короткочасні та віддалені у часі обов'язки та намір продовжувати кохати своє подружжя.

Отримані дані відображають психологічні особливості молодого подружжя, коли у пріоритеті знаходиться статеве збудження та прагнення до сексуальної

взаємодії із коханою людиною, а близькість та відданість (обов'язок) ще формуються у процесі подружньої адаптації.

За результатами апостеріорних попарних порівнянь за t-критерієм Стьюдента із поправкою Бонферроні за компонентом кохання «близькість» між профілями «Негативний вплив паління на господарчу та виховну функцію молодого подружжя» та «Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» виявляється статистична подібність ($t_{2-3}=0,56$, $p>0,05$), між іншими профілями встановлено достовірні відмінності ($t_{1-2}=6,32$, $p<0,001$; $t_{1-3}=5,68$, $p<0,001$; $t_{1-4}=2,85$, $p<0,005$; $t_{2-4}=-3,13$, $p<0,001$; $t_{3-4}=-3,10$, $p<0,005$). Отже, найбільшу інтимність, почуття емоційної близькості, здатність до взаємної емоційної підтримки, здатність до відкритого взаємообміну емоціями, відкритого та чесного спілкування виявляють досліджувані профілю «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя», найменшу – профілів «Негативний вплив паління на господарчу та виховну функцію молодого подружжя» та «Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя». Отримані дані дозволяють припустити, що надання палінню специфічного сприяючого сімейному функціонуванню змісту полегшує подружню емоційну взаємодію за умов тютюнопаління в сім'ї. Та навпаки, наявність тютюнопаління при уявленні про його негативний вплив, зокрема на господарчо-побутову та виховну функції сім'ї, утруднює формування взаємної прихильності та емоційної близькості у подружніх стосунках у молодій сім'ї.

За середніми показниками мотиваційного компоненту кохання - «пристрасть», встановлено достовірні відмінності між профілями «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» та «Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» ($t=4,04$, $p<0,001$), між профілями «Негативний вплив паління на господарчу та виховну функцію молодого подружжя» та «Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» ($t=2,73$, $p<0,008$), між профілями «Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» та «Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя» ($t=-3,30$, $p<0,001$). Отже,

пристрасть, фізичне ваблення у подружніх стосунках молодої сім'ї із тютюнопалінням також обумовлені уявленням про вплив паління на сім'ї. Уявлення про більш шкідливий вплив паління на сім'ю більш негативно позначається на пристрасному аспекті кохання у молодого подружжя.

Отримані дані за когнітивним компонентом «відданість» свідчать про достовірні відмінності між профілями «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» та «Негативний вплив паління на господарчу та виховну функцію молодого подружжя» ($t=-3,50$, $p<0,001$), між профілями «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» та «Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя» ($t=-4,61$, $p<0,001$).

Показано, що при уявленні про парастатичний вплив паління на сімейне функціонування або, навпаки, при уявленні про руйнівний вплив паління на сім'ю, відданість знижується, що свідчить про пріоритет власних потреб та інтересів над сімейними, зниження значення обов'язку та обіцянок. Та навпаки, уявлення про негативний вплив на господарчо-побутову та виховну функції або нейтральний вплив паління на сімейне функціонування, сприяє про підвищенню формалізації стосунків, самопереконанню про готовність продовжувати кохати. Отже, отримані дані свідчать на користь думки про взаємний вплив таких когнітивних психологічних утворень як переконання щодо впливу паління на сім'ю та рішення про готовність та «обов'язок» кохати, відданість партнерові. При тютюнопалінні в молодій сім'ї за умов визнання відсутності виправдань палінню для сім'ї підвищується необхідність звертатися до відданості, прийнятих рішень та нагадувати собі обіцянки кохати завжди.

За результатами вимірювання психологічної дистанції молодого подружжя (Додаток Н, табл. Н.9) встановлено достовірні відмінності між показниками різних типологічних профілів переконань про вплив паління на сімейні функції ($F=5,36$, $p<0,01$). Аналізуючи, отримані дані слід зазначити, що середні показники психологічної дистанції в молодого подружжя із тютюнопалінням всіх досліджуваних профілів відповідають оптимальній зоні для будовання плідних

стосунків, що забезпечують взаємну довіру та особистісний зріст подружжя. В той же час, психологічна дистанція у профілів «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» та «Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя» відображує тенденцію до більш близьких, взаємозалежних стосунків, що нормою для молодого подружжя. В цьому разі, паління виступає своєрідним додатковим об'єднуючим фактором. Можна припустити наступний механізм формування уявлень про нейтральний або підтримуючий вплив паління на сім'ю: первинні переконання у шкідливості паління на тлі тютюнової поведінки в сім'ї стикаються із прагненням психологічно «злитися» із коханою людиною, мати однакові почуття, думки, звички, переконання, наслідком чого за механізмом подолання когнітивного дисонансу стає неминуча трансформація переконань щодо паління вбік його лібералізації.

Подальші апостеріорні попарні порівняння (з поправкою Бонферроні) свідчать про достовірні відмінності між профілями «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» та «Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» ($t=-3,10$, $p<0,005$) та між профілями «Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» та «Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя» ($t=3,37$, $p<0,005$). Отже, психологічна дистанція в молодому подружжі із тютюнопалінням збільшується за умов переконання про негативний вплив паління на сімейне функціонування в цілому.

За результатами дослідження партнерських стосунків у молодих сім'ях із тютюнопалінням у залежності від профілю уявлень про вплив паління на сімейне функціонування (Додаток Н, табл. Н.10) встановлено достовірні відмінності за всіма показниками. Аналізуючи співвідношення показників партнерських стосунків в рамках кожного з типологічних профілів слід зазначити, що для профілів «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» та «Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя» характерним є підвищений рівень ніжності та комунікації (єдності) та

середній рівень конфліктності стосунків. Отже, досліджувані цих профілів більш схильні до прояву ніжності до партнера, прагнення до інтимних фізичних контактів з ним та спільному проведенню часу, спілкування з партнером, схильні довіряти, обговорювати думки, плани та почуття, враховувати думки та бажання партнера. При цьому вони не схильні затівати сварку за будь-якого приводу, але здатні висловлювати критичні зауваження та негативні оцінки, якщо щось іде неправильно.

Для профілів «Негативний вплив паління на господарчу та виховну функцію молодого подружжя» та «Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» властивим є підвищений рівень ніжності і конфліктності у партнерських стосунках та середній рівень комунікації (єдності). Досліджувані цього профілю мають виражене прагнення до ніжності та близькості із партнером, але в той же час схильні до проявів конфліктної поведінки – критики, докорів за минулі помилки, звинувачень та інше. При цьому, вони на середньому рівні здатні до відкритого спілкування з партнером, обміну думками, спільного вироблення планів та обговорення проблем. Отже, у партнерських стосунках представників цих профілів присутня деяка амбівалентність.

Попарне визначення розбіжностей між профілями (з поправкою Бонферроні) показує достовірні відмінності за показником ніжності між профілями «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» та «Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» ($t=3,01$, $p<0,005$), між профілями «Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» та «Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя» ($t=-2,77$, $p<0,006$). Отже, уявлення про шкідливий вплив паління на сімейне функціонування в цілому негативно позначається на прагненні до ніжності в молодих сім'ях із тютюнопалінням.

З показником комунікації (єдності) встановлено достовірні відмінності між всіма профілями за виключенням профілів «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» та «Нейтральний вплив на сімейне

функціонування молодого подружжя», які є статистично подібними. Отже, найвищі показники комунікації, тобто прагнення та здатності до відкритого спілкування та взаємообміну думками, почуттями та планами, виявлено у профілів «Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя» та «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя», найнижчі – у профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» ($t_{1-2}=3,53$, $p<0,001$; $t_{1-3}=7,02$, $p<0,001$; $t_{2-3}=4,63$, $p<0,001$; $t_{2-4}=-6,24$, $p<0,001$; $t_{3-4}=9,06$, $p<0,001$).

За параметром партнерських стосунків «суперечка» найвищий рівень конфліктності встановлено у подружжів профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя», найнижчий – профілів «Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя» та «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» ($t_{1-2}=-3,4$, $p<0,001$; $t_{1-3}=-6,50$, $p<0,001$; $t_{2-3}=-3,71$, $p<0,001$; $t_{2-4}=5,07$, $p<0,001$; $t_{3-4}=9,06$, $p<0,001$). Отже, переконання у негативному впливі паління на сім'ю призводить до подружніх міжособистісних конфліктів, як наслідок наявності тютюнопаління у сім'ї.

Дослідження характеру емоційних стосунків у молодого подружжя при тютюнопалінні свідчить про достовірні відмінності між типологічними профілями уявлень про вплив паління на сімейне функціонування за всіма шкалами (Додаток Н. табл. Н.11). За результатами апостеріорних попарних порівнянь за t-критерієм Стьюдента із поправкою Бонферроні за параметром «розуміння» встановлено достовірні відмінності між профілями «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» та «Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя» ($t=-5,47$, $p<0,001$), між профілями «Негативний вплив паління на господарчу та виховну функцію молодого подружжя» та «Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя» ($t=-5,67$, $p<0,001$), між профілями «Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» та «Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя» ($t=7,27$, $p<0,001$).

Отже, молоді подружжя профілю «Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя» виявляють найбільше прагнення до розуміння шлюбного партнера, його особистості, думок, почуттів і намірів, а також здатність до інтерпретації та вираховування у спілкуванні поведінки партнера. Саме прагнення до розуміння може обумовлювати таку когнітивну переробку ставлення до паління, яка визначає приписування палінню нейтрального впливу на сім'ю, тобто ігнорування значущості цього явища в сімейному аспекті.

За параметром «емоційне тяжіння» у множинних попарних порівняннях значущих достовірних відмінностей ($p < 0,008$) у досліджуваних молодих сім'ях із тютюнопалінням не виявлено у зв'язку із введенням поправки Бонферроні. Отже, можна стверджувати, що молоді сім'ї із тютюнопалінням незалежно від профілю уявлень про вплив паління на сімейне функціонування виявляють середню привабливість партнера та бажання спілкуватися з ним.

За параметром «авторитет» виявлено значущі достовірні відмінності між профілями «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» та «Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» ($t = 3,17$, $p < 0,002$), між профілями «Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя» та «Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя» ($t = -4,31$, $p < 0,001$). Отже, за умов переконання у негативному впливі паління на сімейне функціонування на тлі тютюнопаління в сім'ї відмічається зниження прийняття партнера як особистості, схильності поділяти його світогляд, інтереси, думки та приймати їх як еталон.

Для більш детального аналізу молоді сім'ї при тютюнопалінні здійснено процедуру кореляційного аналізу між показниками переконань про вплив паління на реалізацію окремих сімейних функцій та базовими структурними компонентами (факторами) сімейного функціонування (Додаток Н, табл. Н.12). Отримані дані свідчать про позитивний зв'язок фактору «Незадоволеність сімейним функціонуванням» із переконанням про негативність впливу паління на реалізацію усіх сімейних функцій. Так, у молодій сім'ї із тютюнопалінням

виявлено кореляції цього фактору із господарсько-побутовою функцією (0,472, при $p < 0,001$), із виховною функцією (0,458, при $p < 0,001$), із сексуально-еротичною функцією (0,288, при $p < 0,001$), із функцією духовного спілкування (0,207, при $p < 0,01$), із емоційною функцією (0,238, при $p < 0,001$) та із функцією соціального контролю (0,251, при $p < 0,001$). Отже, переконання про негативний вплив паління на реалізацію основних сімейних функцій на тлі тютюнопаління в молодій сім'ї негативно позначається на задоволеності сімейним життям в цілому та провокує прояви негативних психоемоційних станів її членів.

Фактор «Неконгруентність у сімейних стосунках» прямопропорційно пов'язаний із переконанням про вплив паління на реалізацію всіх сімейних функцій окрім, виховної – господарчо-побутової (0,145, при $p < 0,05$), сексуально-еротичної (0,178, при $p < 0,01$), емоційної (0,203, при $p < 0,01$), функції духовного (культурного) спілкування (0,196, при $p < 0,01$) та соціального контролю (0,205, при $p < 0,01$). Отже, неконгруентність у сімейній взаємодії, обумовлена негативним ставленням до сім'ї, придушенням емоцій, приховуванням переживань, значущих подій та вчинків супроводжується переконанням про негативний вплив паління на більшість сімейних функцій. Відсутність кореляцій фактору «Неконгруентність у сімейних стосунках» із уявленням про вплив паління на виховну функцію в молодій сім'ї із тютюнопалінням можна пояснити гіпотетичністю цих уявлень, оскільки в сім'ях цього етапу життєвого циклу відсутній особистий досвід батьківства та виховання.

Фактором «Сімейна лояльність» негативно корелює із переконанням про вплив паління на реалізацію сексуально-еротичної функції (-0,180, при $p < 0,01$), функції духовного спілкування (-0,196, при $p < 0,01$), емоційної функції (-0,181, при $p < 0,01$) та функції соціального контролю (-0,175, при $p < 0,01$). Отримані кореляційні зв'язки підтверджують описане вище припущення про когнітивну трансформацію переконань щодо паління заради формування, збереження та підтримання міцного емоційного зв'язку та згуртованості у молодого подружжя при тютюнопалінні в сім'ї. При цьому найбільш значущими сімейними сферами

для досягнення єдності виявляються сфери, пов'язані із безпосередньою подружньою взаємодією та образом «Ми» у соціальному оточенні.

Найбільш міцні позитивні кореляційні зв'язки переконань про вплив паління на реалізацію всіх функцій сім'ї встановлено із фактором «Керованість сімейної системи» – із господарсько-побутовою функцією (0,619, при $p < 0,001$), із виховною функцією (0,486, при $p < 0,001$), із сексуально-еротичною функцією (0,665, при $p < 0,001$), із функцією духовного спілкування (0,592, при $p < 0,001$), із емоційною функцією (0,617, при $p < 0,001$) та із функцією соціального контролю (0,637, при $p < 0,001$). Отже, отримані кореляції свідчать про підвищення структурування активності, правил та обов'язків, підвищення контролю за умов переконання у негативному впливі паління на сімейні функції, та навпаки, зниження організованості та контрольованості сімейної системи при переконанні у позитивних сенсах паління для сім'ї.

Для більш детального аналізу молодій сім'ї при тютюнопалінні здійснено процедуру кореляційного аналізу між показниками подружніх стосунків та базовими структурними компонентами (факторами) сімейного функціонування (Додаток Н. табл. Н.13). Як свідчать отримані дані фактор «Незадоволеність сімейним функціонуванням» негативно пов'язаний із параметрами близькості (інтимності) (-0,179, при $p < 0,05$), комунікації (єдності) (-0,338, при $p < 0,001$), розуміння (-0,548, при $p < 0,001$), авторитет (-0,171, при $p < 0,05$) та негативно – із параметром суперечки (0,247, при $p < 0,001$). Отже, у молодій сім'ї із тютюнопалінням при порушеннях інтимності, почуття взаємної прихильності, зниження прагнення до довірчого спілкування з партнером, бажання обговорювати думки, плани та почуття, враховувати думки та інтереси партнера, зниженні бажання та здатності до розуміння шлюбного партнера, прийняття його як особистості, схильності поділяти його світогляд, інтереси, думки та приймати їх як еталон та підвищення конфліктності у подружніх стосунках, супроводжується зростом незадоволеності сімейним функціонуванням.

Фактор «Неконгруентність у сімейних стосунках» виявляє позитивні зв'язки із психологічною дистанцією (0,600, при $p < 0,001$) та конфліктністю (0,336, при p

< 0,001) у подружніх стосунках, та негативні зв'язки – із близькістю (-0,568, при $p < 0,001$), комунікацією (-0,368, при $p < 0,001$) та емоційним тяжінням (-0,732, при $p < 0,001$). Отже, неконгруентні форми поведінки найбільшою мірою виявляться при відчужених, дистантних, конфліктних подружніх стосунках із порушенням емоційного зв'язку, почуття прихильності, єдності та утрудненому спілкуванні.

У молодій сім'ї із тютюнопалінням фактор «Сімейна лояльність» позитивно корелює із авторитетом (0,453, при $p < 0,001$) та негативно – із суперечкою (-0,178, при $p < 0,05$). Отже, висока схильність до сімейної лояльності взаємопов'язана із уникненням подружніх конфліктів, прагнення прийняття партнера як особистості та схильності поділяти його світогляд, інтереси, думки та приймати їх як еталон.

Фактор «Керованість сімейної системи» виявляє позитивні кореляції із відданістю (0,428, при $p < 0,001$), суперечкою (0,195, при $p < 0,01$) та розумінням (0,154, при $p < 0,05$), і негативні – із близькістю (-0,258, при $p < 0,001$) та комунікацією (-0,199, при $p < 0,01$), що проявляється у підвищенні організованості та контрольованості сімейної системи при формалізації подружніх стосунків.

Для виявлення визначальних характеристик функціонування молодого сім'ї різних типологічних профілів переконань про вплив паління на сімейне функціонування було здійснено дискримінантний аналіз. Завданнями дискримінантного аналізу були, по-перше, визначення вирішальних правил (обчислення дискримінантних рівнянь), які дали б можливість за значеннями вихідних (дискримінантних) змінних класифікувати кожного досліджуваного до будь-якої з чотирьох груп за уявленнями про вплив паління на сімейне функціонування, по-друге, визначення ваги кожної дискримінантної змінної для того, щоб можна було виявити предиктори поділу вибірки на групи.

Для оцінки якості дискримінації чотирьох груп молодих подружжів із різними типами уявлень про вплив паління на сімейне функціонування використовувався критерій лямбди Уїлкса (Wilks' Lambda), для характеристики внеску відповідної дискримінантної змінної в розділову силу моделі – критерій

часткової лямбди (Partial - Lambda). Побудова дискримінантної моделі здійснювалася на основі наступних параметрів сімейного функціонування: незадоволеність сімейним функціонуванням, неконгруентність у сімейних стосунках, сімейна лояльність, керованість сімейної системи, психологічна дистанція, близькість (інтимність) в коханні, пристрасть у коханні, відданість (обов'язок) у коханні, ніжність у партнерських стосунках, комунікація у партнерських стосунках, суперечки у партнерських стосунках, подружнє розуміння, емоційне тяжіння, подружній авторитет.

Побудована дискримінантна модель є якісною – загальна для всієї моделі лямбда Уїлкса становить 0,12385, а параметри, що увійшли до моделі є достатньо надійними предикторами дискримінації ($F=14,528$ $p<0,00001$). Остаточна модель (Додаток Н, табл. Н.14) включала 8 з 15 досліджуваних параметрів, статистична значущість яких знаходиться у діапазоні від $p<0,05$ до $p<0,0000001$.

Аналіз лямбда Уїлкса та часткової лямбда дозволяє розподілити предиктори за ступенем їх важливості для дискримінативної моделі від найбільш до найменш значущих. Отже, за зменшенням розрізняювальної сили визначено наступний список параметрів сімейного функціонування 1) подружній авторитет, 2) подружнє розуміння, 3) пристрасть у коханні, 4) близькість (інтимність) у коханні, 5) комунікація у партнерських стосунках, 6) сімейна лояльність, 7) незадоволеність сімейним функціонуванням, 8) керованість сімейної системи.

На основі дискримінантної моделі для кожного типу уявлень про вплив паління на сімейне функціонування було побудовано класифікаційні рівняння, які можна використовувати для характеристики сімейного функціонування при різних типах уявлень про вплив паління на сімейне функціонування у молодій сім'ї із тютюнопалінням та для прогнозування функціонування таких сімей. Отримані рівняння включають коефіцієнти змінних лінійних функцій та вільні члени. Дискримінантні класифікаційні рівняння мають наступний вигляд:

Уявлення про парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя = 0,107 Незадоволеність сімейним функціонуванням +0,037 Сімейна лояльність -5,978 Керованість сімейної системи + 0,388 Близькість в

коханні +0,990 Пристрасть в коханні +0,416 Комунікація у партнерських стосунках + 0,799 Подружнє розуміння + 0,721 Подружній авторитет - 37,548 (вільний член).

Уявлення про негативний вплив паління на господарчу та виховну функцію молодого подружжя = 3,068 Незадоволеність сімейним функціонуванням -1,666 Сімейна лояльність + 0,132 Керованість сімейної системи -0,486 Близькість в коханні -0,268 Пристрасть в коханні + 0,2802 Комунікація у партнерських стосунках + 0,932 Подружнє розуміння + 0,657 Подружній авторитет -30,188 (вільний член).

Уявлення про негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя = 4,517 Незадоволеність сімейним функціонуванням -2,392 Сімейна лояльність + 1,516 Керованість сімейної системи -0,339 Близькість у коханні -2,064 Пристрасть у коханні +0,096 Комунікація у партнерських стосунках + 0,921 Подружнє розуміння + 0,631 Подружній авторитет -27,893 (вільний член).

Уявлення про нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя = 1,758 Незадоволеність сімейним функціонуванням -1,562 Сімейна лояльність -1,669 Керованість сімейної системи -0,289 Близькість у коханні -0,587 Пристрасть у коханні +0,473 Комунікація у партнерських стосунках +1,030 Подружнє розуміння +0,778 Подружній авторитет -37,040 (вільний член).

4.3. Психологічна специфіка функціонування сім'ї з підлітками при тютюнопалінні у залежності від суб'єктивної семантики паління в сім'ї

Дослідження специфіки функціонування сім'ї із підлітками при тютюнопалінні було побудоване із порівнянням результатів за типологічними профілями уявлень про вплив паління на сімейне функціонування, що були визначені вище.

Аналіз сімейної структури, проведено за характеристикою сімейної згуртованості, адаптації (гнучкості) та співвідношення цих показників у актуальному та ідеальному сімейному гомеостазі.

Розподіл рівнів згуртованості в сім'ях з підлітками із тютюнопалінням в залежності від типу уявлень про вплив паління на сім'ю представлено у Додатку О, таблиці О.1. Слід зазначити, що розподілі рівнів сімейної згуртованості в актуальному сімейному гомеостазі за всіма профілями не відповідають нормативному для сімей з підлітками – 18,6% роз'єднаний, 30,3% розділений, 36,4% об'єднаний, 14,7% заплутаний [368]. Отже, отримані дані виявляють специфіку сімейної системи з підлітками при тютюнопалінні.

Так, у профілю «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками» у реальному сімейному функціонуванні найбільш представленими розділений (43,8%), який характеризує деяку емоційну дистанційованість на тлі здатності до об'єднання для вирішення життєвих завдань та надання взаємної підтримки, та роз'єднаний (43,0%), який характеризується емоційною ізоляцією та стосунками відчуження, рівні згуртованості. Незначна частота представленості об'єданого рівня згуртованості (13,2%), що характеризується емоційною близькістю, лояльністю у реальних взаєминах. Слід зазначити, що сукупна частота функціональних рівнів згуртованості (57,0% сукупність роздільного та об'єданого рівнів) дещо переважає дисфункціональні представлені лише роз'єднаним рівнем (43,0%). Встановлено достовірні відмінності між реальною та бажаною сімейною згуртованістю ($\chi^2_{\text{Емп}}=62,13$, $p<0,01$). Бажана згуртованість здебільшого представлена розділеним (46,3%) та об'єднаним (35,5%) рівнями, які є функціональними адаптивними. В уявленнях про ідеальну сімейну згуртованість у досліджуваних даного профілю виявляється навіть заплутаний рівень (13,2%), що характеризує надзвичайно високу згуртованість та низький ступень диференційованості членів сім'ї. Такі розходження між реальною та бажаною згуртованістю виявляють імовірну незадоволеність модальністю та насиченістю емоційних зв'язків у сім'ї. Отже, за умов переконання про негативний вплив паління на виховну функцію сім'ї у сім'ях підлітків із тютюнопалінням

виявляється знижений рівень сімейної згуртованості у реальній взаємодії та прагнення до емоційної близькості в уявленнях про бажану сімейну систему.

У профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками» у актуальному сімейному гомеостазі домінує роз'єднаний рівень сімейної згуртованості (56,6%), також значну частоту має розділений рівень (37,4%). Збалансовані рівні сімейної згуртованості (43,5% сукупна частота розділеного та об'єднаного рівнів) зустрічаються менше ніж незбалансовані (56,6% роз'єднаний рівень). Отже, для цього профілю характерним є низький та знижений рівень згуртованості, тобто емоційна дистанційованість аж до ізольованості. Можна вважати, що переконання у загальному порушуючому впливі паління на сім'ю на тлі наявності курців в сім'ї пов'язане із підвищенням емоційної дистанції, зниженням прихильності та узгодженості поведінки у сім'ї. При цьому бажана сімейна згуртованість виявляється вищою ($\chi^2_{\text{Емп}}=88,13$, $p<0,01$). Так в уявленнях про ідеальну сім'ю переважають об'єднаний (41,4%) та роздільний (37,4%) рівні сімейної згуртованості, які є функціональними та забезпечують оптимальне сімейне функціонування, що поєднує автономію та повагу до персональних меж із тісними емоційно насиченими зв'язками у сім'ї. Такі розбіжності у ідеальних уявленнях та реальному сімейному гомеостазі є підґрунтям до підвищення незадоволеності у сім'ї.

У профілю «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» також виявляється висока частота розділеного (49,4%) та роз'єднаного (39,8%) рівнів сімейної згуртованості у актуальному сімейному гомеостазі, що свідчить про збільшення емоційної віддаленості у стосунках. При цьому збалансована сімейна згуртованість, що представлена розділеним та об'єднаним рівнями зустрічається частіше (сукупна частота 57,8%) ніж незбалансована (42,2% сукупна частота роз'єднаного та заплутаного рівнів), що свідчить про деяке переважання гармонійних типів сімейної згуртованості, які характеризують здатність членів сім'ї знаходити баланс між власною незалежністю та тісними емоційно насиченими зв'язками усередині сім'ї. Уявлення про ідеальну згуртованість відрізняються від згуртованості за цим

профілем в актуальному гомеостазі ($\chi^2_{\text{Емп}}=1,67$, $p<0,01$) та представлені здебільшого розділеним (45,8%) та об'єднаним (31,3%) рівнями, які відображають баланс індивідуації - близькості та забезпечують оптимальне сімейне функціонування. Отже, у досліджуваних цього профілю наявний гармонійний образ ідеальної сімейної згуртованості, який відрізняється від реальної, що провокує незадоволеність у сім'ї.

Профіль «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками» характеризується наступним розподілом рівнів сімейної згуртованості у актуальному гомеостазі – роз'єднаний (45,9%), розділений (36,1%), об'єднаний (18,0%). Для цього профілю також характерна віддаленість у стосунках, оскільки зафіксовано високу частоту низького (роз'єднаний) та зниженого (розділений) рівнів згуртованості. При цьому, рівні згуртованості що відповідають балансним відношенням індивідуації - близькості виявлено у 54,1% (сукупна частота розділеного та об'єданого рівнів). У розподілі бажаних рівнів згуртованості цього профілю представлені всі рівні, навидь заплутаний (18,0%), який відображує прагнення до емоційного злиття у сім'ї, при цьому переважають збалансовані – об'єднаний (41,0%) та розділений (36,1%). Такі дані характеризують відносно гармонійний образ ідеальної сімейної згуртованості, що відрізняється від згуртованості в актуальному гомеостазі сім'ї ($\chi^2_{\text{Емп}}=36,61$, $p<0,01$), та свідчить про незадоволеність сімейним функціонуванням.

У профілю «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» переважаючими рівнями сімейної згуртованості у реальному сімейному функціонуванні виявилися розділений (47,4%) та роз'єднаний (42,1%), тобто знижений та низький рівні, що характеризують дистанційовані стосунки. Також, зафіксовано 7,9% об'єданого та 2,6% заплутаного рівнів сімейної згуртованості. При цьому частота збалансованих рівнів згуртованості (50,0% сукупна частота розділеного та об'єданого) співпадає з частотой незбалансованих (50,0% сукупна частота роз'єданого та заплутаного). Ідеальні уявлення про сімейну згуртованість відрізняються від реальної ($\chi^2_{\text{Емп}}=14,51$,

$p < 0,01$). Прагнення до більшої емоційної близькості у розподілі бажаних рівнів сімейної згуртованості характеризується домінуванням розділеного рівня (55,3%) та високою частотою об'єднаного (31,6%), що виявляє гармонійний образ ідеальної згуртованості в сім'ї та імовірну незадоволеність сімейним функціонуванням.

Отже, у всіх типологічних профілів в сім'ях з підлітками при тютюнопалінні переважають низькі або знижені рівні сімейної згуртованості у актуальному сімейному гомеостазі. Сімейна згуртованість у актуальному гомеостазі сім'ї із підлітками при тютюновій адикції знижується по мірі посилення протиріччя між уявленням про вплив паління на сім'ю та наявністю в ній курців. При цьому бажані рівні згуртованості характеризуються більшою емоційною близькістю, що може призводити до незадоволеності сімейним функціонуванням.

Розподіл рівнів адаптації (гнучкості) в сім'ях з підлітками із тютюнопалінням в залежності від типу уявлень про вплив паління на сім'ю представлено у Додатку О, таблиці О.2. Порівняння отриманих розподілів з нормативним для сімей з підлітками показує, що розподілі рівнів сімейної адаптації в актуальному гомеостазі сім'ї за всіма профілями не відповідають нормативному – 15,9% ригідний, 37,3% структурований, 32,9% гнучкий, 13,9% хаотичний [368], та виявляються зміщеними в бік більшої пластичності сімейної системи (Додаток О, табл. О.2).

У профілю «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками» в актуальному сімейному функціонуванні переважають гнучкий (40,5%) та хаотичний (35,5%) рівні сімейної адаптації, що свідчить про компенсовану (гнучкий рівень) або некомпенсовану (хаотичний рівень) сімейну нестабільність, надмірну змінюваність сімейної системи. При цьому частота збалансованих рівнів адаптації (43,7% сукупна частота структурованого та гнучкого) виявляється меншою ніж незбалансованих (46,3% сукупна частота ригідного та хаотичного). Порушення сімейної адаптації у досліджуваних цього профілю більшою мірою виявляється у невизначеності та нестабільності сімейних

правил, ролей та обов'язків. Уявлення про ідеальну сімейну адаптацію статистично не відрізняються від сімейної адаптації в реальному функціонуванні сім'ї ($\chi^2_{\text{Емп}}=4,48$, $p>0,05$) та виявляють подібне пластичності та нестабільності сімейної системи, що говорить про викривлення образу ідеального сімейного функціонування та задоволеність сімейною адаптацією з ознаками порушення.

Для профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками» характерним є наступний розподіл рівнів актуальної сімейної адаптації – 34,3% гнучкий, 30,3% хаотичний, 20,2% ригідний, 15,2% структурований. При цьому виявляється близько половини випадків дисфункціональних рівнів сімейної адаптації (50,5% сукупна частота ригідного та хаотичного рівнів). Висока частота хаотичної сімейної адаптації (30,3%) характеризує нестабільність правил, ролей та керівництва у сім'ї. Слід, зазначити, що у досліджуваних цього профілю виявляється висока частота ригідності (20,2%) актуальної сімейної адаптації (15,9% нормативна частота). Отже, при переконанні у негативному впливі паління на загальне сімейне функціонування в сім'ях з підлітками із тютюнопалінням частим варіантом відповіді сімейної системи на паління або його імовірність стає посилення жорсткості правил, контролю, ієрархічності та стереотипності взаємодії. Ідеальні уявлення про сімейну адаптацію цього профілю відрізняються від актуального гомеостазу ($\chi^2_{\text{Емп}}=20,83$, $p<0,01$) та виявляють домінування хаотичного рівня адаптації, тобто прагнення надмірної пластичності та нестабільності в сім'ї. Такі дані можуть пояснюватися бажанням, щоб у сім'ї все відбувалося само собою, без зусиль щодо планування, структурування та контролю, а імпульсивні вчинки та рішення приводили до гарних результатів.

У профілю «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» у актуальному сімейному функціонуванні та в ідеальних уявленнях про нього переважають хаотичний (41,0% та 51,8% відповідно) та гнучкий (34,9% та 33,7% відповідно) рівні сімейної адаптації ($\chi^2_{\text{Емп}}=3,20$, $p>0,05$), що також виявляє функціональну (гнучкий) або дисфункціональну (хаотичний) пластичність сімейної системи. Можна припустити, що переконання у тому, що

паління не завдає шкоди сімейному функціонуванню в сім'ї з підлітками пов'язане із загальною невизначеністю та нестабільністю сімейних правил, ролей та зниженим або формалізованим контролем в сім'ї. В той же час, за даними цього профілю частота збалансованих рівнів сімейної адаптації в актуальному функціонуванні сім'ї становить 50,6% (сукупність структурованого та гнучкого рівнів), що відповідає функціональній пластичності сімейної системи.

У профілю «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками» рівні сімейної адаптації у реальному функціонуванні розподілилися наступним чином – гнучкий 41,0%, хаотичний 34,4%, ригідний 13,1% та структурований 11,5%. При цьому частота збалансованих рівнів сімейної адаптації (52,5% сукупність гнучкого та структурованого рівнів), які виявляють адекватну здатність сім'ї пристосовуватися до внутрішніх та зовнішніх змін, дещо вище ніж незбалансованих (47,5% сукупність хаотичного та ригідного рівнів). Розподіл рівнів сімейної адаптації у реальному та ідеальному сімейному функціонуванні статистично не відрізняється ($\chi^2_{\text{Емп}}=4,40$, $p>0,05$), що говорить про достатню задоволеність сімейною адаптацією.

Профіль «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» характеризується статистично подібним розподілом рівнів сімейної адаптації у актуальному та ідеальному сімейному функціонуванні ($\chi^2_{\text{Емп}}=0,44$, $p>0,05$), який має наступний вигляд – хаотичний (42,1% та 50,0% відповідно), гнучкий (28,9% та 23,7% відповідно), структурований (21,1% та 21,1% відповідно), ригідний (7,9% та 5,3% відповідно). Отже, в сім'ях з підлітками, де панують переконання про підтримуючий вплив паління на сімейне функціонування виявлено надмірну пластичність, нестабільність сімейної системи, невизначеність та нестабільність правил, ролей, стандартів взаємодії та обмеження керівництва, що підтверджує висунуте вище припущення про зв'язок такого сімейного устрою із лібералізацією ставлення до паління в сім'ї.

Отже, за умов переконання у негативному впливі паління на загальне функціонування сім'ї або на окремі її функції та наявності в ній курців порушення

пластичності сімейної системи відбуваються як вбік ригідності, тобто посилення жорсткості правил, ієрархії та обмеження змін, так і вбік дестабілізації сім'ї, що може реалізовуватися завдяки невизначеності та змінюваності правил, рольового розподілу, обмеженого керівництва та формалізації контролю. При цьому порушення адаптації зі зниженням здатності сім'ї до змін, посиленням жорсткості правил, ієрархії, стереотипних форм міжособистісної поведінки збільшуються по мірі зростання протиріччя між уявленнями про вплив паління на сім'ю та наявності в ній курців.

При цьому, специфічною особливістю сімей з підлітками при тютюнопалінні незалежно від профілю уявлень про вплив паління на сім'ї виявляється прагнення до нестабільності сімейної системи, невизначеності правил, ролей та статусних позицій у сім'ї, що може бути пов'язане із недоліком керівництва, коли батьки бажаючи «благополуччя» та маючи надію на само становлення (самоуправління) сім'ї не хочуть докладати зусиль щодо структурування та адекватного контролю в сім'ї, а підлітки прагнуть до свободи, в тому числі у палінні, та збільшення прав без обов'язків та відповідальності. Крім того, приховувати паління, яке зазнає сімейного осуду у такій ситуації в сім'ї легше.

Загальний індекс задоволеності-незадоволеності сімейним функціонуванням, що визначається як величина розходжень між сімейним функціонуваннями у реальному житті та ідеальними уявленнями про неї, свідчить про достовірні відмінності за показниками типологічних профілів сімей з підлітками із тютюнопалінням на рівні $p < 0,001$ (Додаток О, табл. О.3). Подальші попарні порівняння за t-критерієм Стьюдента із поправкою Бонферроні для множинних порівнянь показують статистичну подібність профілів «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками», «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками» та «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» за показником незадоволеності сімейним функціонуванням, який є вищим ніж у профілю «Негативний вплив паління на сімейне

функціонування в сім'ях з підлітками» ($t_{1-2}=-3,65$, $p<0,001$; $t_{2-3}=8,65$, $p<0,001$; $t_{2-4}=2,93$, $p<0,001$; $t_{2-5}=4,30$, $p<0,001$) та вищим ніж у профілю «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t_{1-3}=4,50$, $p<0,001$; $t_{3-4}=-5,01$, $p<0,001$). Отже, найвища незадоволеність сімейним функціонуванням виявляється за умов у переконанні у загальному порушуючому впливі паління на сім'ю, найнижчий при переконаннях у нейтральному впливі паління на сімейне функціонування.

Частотний аналіз (рис. 4.4) розподілів типів сімейних систем сімей з підлітками із тютюнопалінням показує статистичну подібність досліджуваних типологічних профілів переконань щодо впливу паління на сімейне функціонування ($\chi^2_{\text{Емп}}=9,61$, $p>0,05$). Для всіх досліджуваних профілів характерним є домінування полуфункціональних сімейних систем з ознаками порушень.

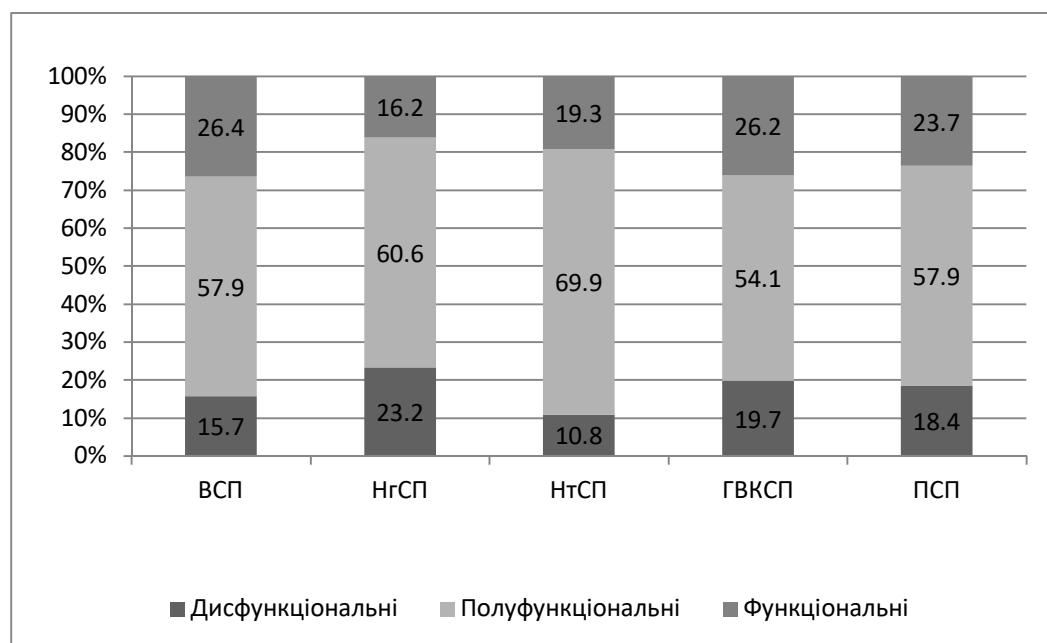

Рис. 4.4. Розподіл типів сімейних систем в сім'ях з підлітками при тютюнопалінні

Примітка: ВСП – Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками, НгСП – Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками, НтСП – Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками, ГВКСП – Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками, ПСП – парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками

Отримані дані потребують більш детального аналізу, який представлено у Додатку О, таблиці О.4. У профілю «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками» дисфункціональність сімейної системи представлено роз'єднаним хаотичним (11,6%) та роз'єднаним ригідним (4,1%) типами, інших типів не зафіксовано. Це свідчить про сімейну дисфункцію коли низька згуртованість, індивідуальна ізольованість, взаємини відчуження поєднуються із невизначеністю правил, ролей, сімейного керівництва (роз'єднаний хаотичний тип) або із низькою здатністю ситуативного пристосування до внутрішніх та зовнішніх змін завдяки незмінності правил, ролей, обов'язків, надмірної ієрархічності та жорсткості стосунків домінування-підкорення (роз'єднаний ригідний тип).

Полуфункціональні типи сімейної системи цього профілю представлені здебільшого роздільним хаотичним типом (19,8%) та роз'єднаним гнучким (19,8%). Ці типи характеризуються порушеннями сімейної адаптації (роздільний хаотичний) або сімейної згуртованості (роз'єднаний гнучкий). Функціонування сім'ї за роздільним хаотичним типом визначається наявністю емоційних зв'язків при повазі індивідуальних меж та нестабільністю сімейних правил, ролей та ієрархії, а за роз'єднаним гнучким емоційним відчуженням за наявності пластичних але стабільних сімейних правил, ролей та ієрархії. Оптимальне сімейне функціонування у досліджуваних цього профілю характеризується наявністю всіх типів функціональних сімейних систем з пріоритетом роздільного гнучкого (15,7%). Роздільний гнучкий тип сімейної системи характеризується балансом стабільністю із можливістю ситуативної пластичності у функціонуванні та збалансованістю поваги до персональних меж із можливістю до об'єднання, взаємопідтримки, спільної діяльності та вирішення сімейних завдань.

У профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками» дисфункціональні сімейні системи також виявляються двома варіантами роз'єднаним хаотичним (13,1%) та роз'єднаним ригідним (10,1%) типами, при цьому вони мають подібну частоту. Отже, за умов засудження

паління в сім'ї та переконання про його руйнівний вплив на загальне сімейне функціонування сімейна система порушується або втратою стабільності та управління або посиленням жорсткості та стереотипності у взаємодії на тлі загальних для обох типів емоційної дистанційованості та формалізації стосунків. Полуфункціональні сімейні системи у даного профілю представлено здебільшого роз'єднаним гнучким (23,2%), роздільним хаотичним (17,2%) та роз'єднаним структурованим (10,1%) типами. Роз'єднаний гнучкий тип, як було зазначено вище поєднує емоційну ізолюваність із пластичністю у сімейному функціонуванні. Роздільний хаотичний тип описує сімейну систему, в якій збалансована сімейна згуртованість зі зрушенням до індивідуалізації поєднується із нестійкістю у сімейному функціонуванні. Роз'єднаний структурований тип сімейної системи, характеризується емоційною ізолюваністю із зниженим трансформаційним потенціалом сім'ї та тлі стабільності сімейних правил, ролей та ієрархії. Оптимальне сімейного функціонування за цим профілем виявляються переважно за роздільним гнучким типом (10,1%), який характеризується стабільністю функціонування при гнучкості сімейних правил, ролей, розподілу влади, та балансом між емоційною дистанційованістю та можливістю об'єднання, взаємопідтримки, встановлення емоційно насичених зв'язків.

У профілю «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» сімейну дисфункціональність виявлено переважно за роз'єднаним хаотичним типом (7,2%), що відображує низьку згуртованість на нестабільність функціонування сім'ї. Сімейне функціонування з ознаками порушень представлено переважно роздільним хаотичним типом (27,7%), тобто поєднанням зниженої але збалансованої згуртованості із нестабільністю та невизначеністю сімейних правил, ролей, керівництва. Також відносно високу частоту мають роз'єднаний гнучкий (16,9%) та роз'єднаний структурований (14,4%) типи сімейних систем, в яких порушеною виявляється сімейна згуртованість. Оптимальне сімейне функціонування відбувається переважно за роздільним гнучким типом (15,7%), який поєднує знижену збалансовану сімейну згуртованість із підвищеною збалансованою пластичністю сімейної адаптації.

За профілем «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками» виявлено лише роз'єднаний хаотичний (14,8%) та роз'єднаний ригідний (4,9%) проблемні типи сімейних систем, які характеризуються поєднанням дисфункціонально низької згуртованості із дисфункціонально високою (роз'єднаний хаотичний тип) або дисфункціонально низькою сімейною адаптацією (роз'єднаний ригідний тип). При цьому частіше зустрічається порушення, що пов'язані із індивідуальною емоційною ізольованістю на тлі невизначеності та нестабільності правил, ролей та ієрархії у сім'ї. Полуфункціональні типи сімейних систем, виявлені за цим профілем, виявляють більшу різноманітність – роз'єднаний гнучкий (18,0%), роздільний хаотичний (11,5%), роздільний ригідний (8,2%), об'єднаний хаотичний (8,2%), роз'єднаний структурований (8,2%). Отже, пріоритетним типом сімейної системи у цього профілю також виявляється роз'єднаний гнучкий, що поєднує надмірно низький рівень сімейної згуртованості та збалансований підвищений рівень пластичності у сім'ї. В той же час, ознаки порушень у визначених сімейних системах виявляються більш диференційованими. У оптимальному сімейному функціонуванні переважають роздільний гнучкий (13,1%) та об'єднаний гнучкий (9,8%) типи, в яких на тлі пластичності сімейної системи без втрати стабільності виявляються збалансовано знижений (роздільний гнучкий) або збалансовано підвищений (об'єднаний гнучкий) рівні сімейної згуртованості.

У профілю «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» серед дисфункціональних сімейних систем домінує роз'єднаний хаотичний тип (13,2%), який характеризується емоційною відчуженістю та надмірною нестабільністю у сімейному функціонуванні. Серед полуфункціональних сімейних систем, що характеризуються окремими порушеннями згуртованості або адаптації, переважає роздільний хаотичний (26,3%), для якого характерним є достатній рівень згуртованості при нестабільності та невизначеності правил, ролей, стандартів взаємодії та керівництва. Також високу частоту зафіксовано за роз'єднаним гнучким типом

сімейної системи (18,4%), в якому помірний рівень сімейної адаптації поєднується із низькою згуртованістю. За оптимальними типами сімейного функціонування у цього профілю виявлено весь спектр типів сімейних систем – роздільний структурований (7,9%), роздільний гнучкий (7,9%), об'єднаний структурований (5,3%), об'єднаний гнучкий (2,6%). Отже, адаптивне сімейне функціонування цього профілю є диференційованими за типами сімейних систем. Таким чином, спільним для всіх досліджуваних профілів є висока частота порушень сімейного функціонування за роз'єднаним хаотичним типом сімейної системи та висока частота роздільного гнучкого типу у функціональних сімейних системах.

Результати дослідження психологічного клімату сім'ї з підлітками із тютюнопалінням у залежності від типологічного профілю уявлень про вплив паління на сімейне функціонування представлено у рис. 4.5.

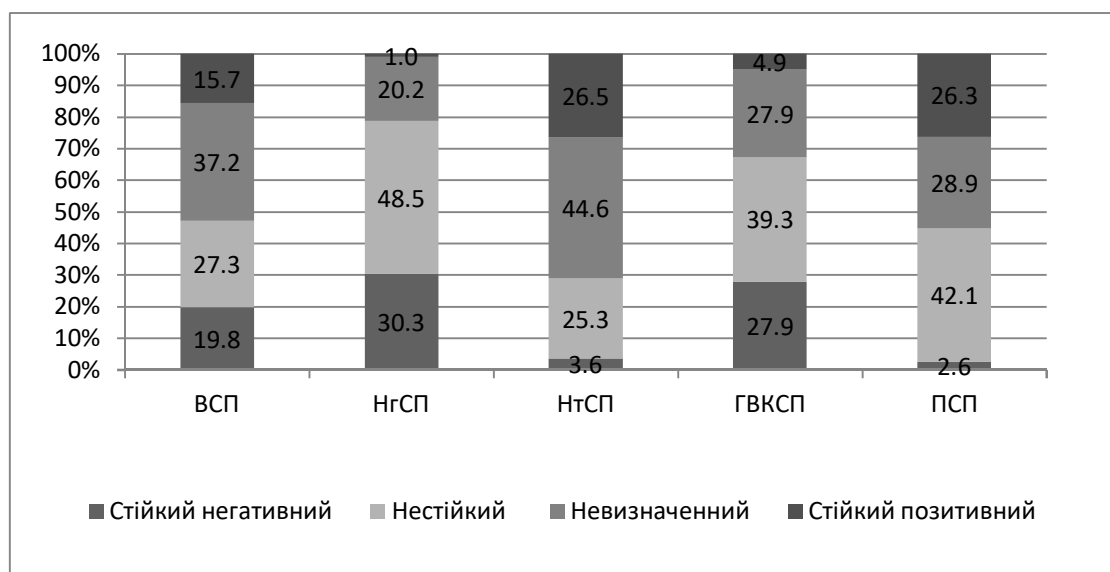

Рис. 4.5. Розподіл рівнів психологічного клімату в сім'ях з підлітками при тютюнопалінні

Примітка: ВСП – «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками», НгСП – «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками», НтСП – «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками», ГВКСП – «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками», ПСП – «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками»

Отримані розподіли за рівнями психологічного клімату сім'ї достовірно відрізняються ($\chi^2_{\text{Емп}}=75,12$, $p<0,01$). Як показують результати дослідження, у респондентів типологічного профілю «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками» переважає невизначений рівень психологічного сімейного клімату, який виявляється у деякими негативними переживаннями на тлі загальної позитивної сімейної атмосфери, найменша частота має стійкий негативний рівень ($\chi^2_{\text{Емп}}=12,92$, $p<0,01$). У профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками» переважає нестійкий сімейний психологічний клімат, ($\chi^2_{\text{Емп}}=46,66$, $p<0,01$). При цьому стійкий позитивний психологічний клімат сім'ї дуже мало представлений (1,0%). У профілю «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» домінує невизначений сімейний психологічний клімат, найменш представленим є стійкий негативний ($\chi^2_{\text{Емп}}=27,99$, $p<0,01$). У профілю «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками» домінує нестійкий сімейний клімат, мало вираженим є стійкий позитивний ($\chi^2_{\text{Емп}}=15,26$, $p<0,01$). Профіль «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» характеризується переважанням нестійкого сімейного клімату та малою вираженістю стійкого негативного ($\chi^2_{\text{Емп}}=12,32$, $p<0,01$).

Отже, у профілів «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками» та «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» характеризуються більш-менш позитивною загальною атмосферою сімейних стосунків, а для профілів «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками», «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» та «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками» притаманне наявність психоемоційної напруги, негативних переживань, часткового розчарування в сімейних стосунках. Також, слід зазначити, що у досліджуваних сім'ях, які переконані у нейтральному або сприятливому впливі паління на сімейне функціонування виявляється більша схильність оцінювати свої

сімейні стосунки як стійки позитивні, що можна пояснити відсутністю протиріччя між палінням в сім'ї та ставленням до цього.

Аналіз компонентів сімейного оточення – сімейних стосунків, управління сімейною системою та показники основних напрямків особистісного зростання в сім'ї, у залежності від типологічного профілю переконань про вплив паління на сімейні функції представлено у Додатку О, таблицях О.5-О.7.

Управління сімейною системою в сім'ях з підлітками у залежності від типологічного профілю уявлень про вплив паління на сімейне функціонування розрізняється за параметром контролю на рівні $p < 0,001$ (Додаток О, табл. О.5). Результати апостеріорного попарного порівняння за t-критерієм Стьюдента із поправкою Бонферроні для множинних порівнянь свідчать про достовірні відмінності за показником контролю в сім'ї між профілями «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками» та «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t_{1-3}=6,19$, $p < 0,001$), між профілями «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками» та «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t_{1-5}=8,27$, $p < 0,001$), між профілями «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками» та «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t_{2-3}=4,59$, $p < 0,001$), між профілями «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками» та «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t_{2-5}=7,17$, $p < 0,001$), між профілями «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» та «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками» ($t_{3-4}=5,46$, $p < 0,001$), між профілями «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» та «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t_{3-5}=2,86$, $p < 0,005$), між профілями «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками» та «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t_{4-5}=7,38$, $p < 0,001$). Отже, у сім'ях з

підлітками при тютюнопалінні, члени яких вважають, що паління негативно впливає на сімейне функціонування в цілому або на реалізацію окремих сімейних функцій, підвищується рівень контролю у сім'ї, жорсткість сімейних правил та використання влади у сімейній системі. При цьому, визначальним для підвищення контролю виявляється порушення внаслідок паління саме господарчо-побутової, виховної та функції соціального контролю. Уявлення про нейтральний або сприятливий вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками при тютюнопалінні істотно зменшує контроль в управлінні сімейною системою, що виявлять у зниженні вимог щодо правил та норм поведінки.

Порівняння отриманих даних з результатами нормативної вибірки [353], а також з даними сучасних досліджень проблемних сімей [316]. показують, що показники організації в сім'ях з підлітками при тютюнопалінні за всіма профілями відповідають нормативним даним та перевищують відповідні показники проблемних сімей, а показники контролю профілю «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» відповідають нормативним даним (3,93), профілю «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» подібні даним за проблемними сім'ями (4,02), профілів «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками», «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками» та «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками» є вищими.

Крім того, аналіз даних дослідження характеру сімейного функціонування при героїновій наркоманії В.В. Бочарова та О.М. Шишкової [39; 357] показує, що для залежних сімей характерним є зниження батьківського та сиблінгового контролю, як результат психологічного дистанційовування від сімейних проблем пов'язаного з усвідомленим або неусвідомленим прагненням запобігти стресовій напруги та негативних переживань у суб'єктивно безвихідній ситуації. На підставі співвідношення отриманих даних із результатами цього дослідження можна припустити, що посилення сімейного контролю при переконанні у негативному впливі паління на сімейні функції є відповіддю сімейної системи на прогностичну

можливість маніфестації або наявну тютюнову поведінку підлітка. В той же час, жорсткий зовнішній контроль, надмірно високі вимоги щодо сімейних правил та поведінки утруднюють формування самоконтролю та можуть провокувати підліткове прагнення до незалежності, самостійності та «свободи».

Результати дослідження особливостей сімейних стосунків при тютюнопалінні в сім'ях з підлітками у залежності від типологічного профілю уявлень про вплив паління на сімейне функціонування представлено у Додатку О. таблиці О.6. Достовірні відмінності у характеристиках сімейних стосунків в сім'ях з підлітками при тютюнопалінні за профілями отримано у показниках експресивності ($p < 0,001$). Попарне порівняння отриманих даних за t -критерієм Стьюдента із поправкою Бонферроні виявляють достовірні відмінності за показником експресивності в сім'ї між профілями «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками» та «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t_{1-3} = -2,94$, $p < 0,005$), між профілями «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками» та «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками» ($t_{1-4} = -2,88$, $p < 0,005$), між профілями «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками» та «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t_{1-5} = -3,19$, $p < 0,005$), між профілями «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками» та «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t_{2-3} = -2,80$, $p < 0,005$), між профілями «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками» та «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t_{2-5} = -3,02$, $p < 0,005$). Отже, експресивність, що характеризує міру дозволу конгруентного вираження почуттів та відкритої поведінки, знижується за умов переконання про негативний вплив паління на сім'ю, при цьому визначальним виявляється уявлення про порушення саме виховної функції сім'ї внаслідок паління.

Порівняння отриманих даних з нормативними (6,18) та показниками проблемних сімей (6,46) [353] свідчать на користь думки про те, що при тютюновій адикції в сім'ях з підлітками знижується спонтанність у вираженні почуттів та підвищуються прояви прихованих форм поведінки по мірі підвищення осуду паління, що суперечить наявності курців у сім'ї.

Відсутність достовірних відмінностей між профілями уявлень про вплив паління на сімейне функціонування можна пояснити загальним підвищенням рівня конфліктності в сім'ях з підлітками при тютюнопалінні по відношенню до нормативних значень (3,20) [353]. Оскільки сімейні стосунки в сім'ї з підлітками характеризуються необхідністю трансформацій у сферах домінування-підкорення, автономії-контролю, батьківського авторитету та виховних стратегій, все це провокує підвищення конфліктності як у батьківсько-дитячих та у подружніх стосунках на тлі дії паління як неспецифічного сімейного стресора.

За результатами дослідження основних напрямків особистісного росту, що стимулюються в сім'ях із підлітками при тютюнопалінні (Додаток О, табл. О.7) встановлено достовірні відмінності між профілями уявлень про вплив паління на сімейне функціонування за показником незалежність ($p < 0,001$). За результатами апостеріорного попарного порівняння за t -критерієм Стьюдента із поправкою Бонферроні за показником незалежності в сім'ї встановлено статистичну подібність профілів «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками» та «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t_{1-3} = -0,48$, $p > 0,05$) і профілів «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками» та «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками» ($t_{2-4} = 1,64$, $p > 0,05$). При цьому найвищі показники незалежності встановлено у профілю «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками», найнижчі – у профілів «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками» та «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками» ($t_{1-2} = 5,77$, $p < 0,001$; $t_{1-4} = 6,31$, $p < 0,001$; $t_{1-5} = -3,83$, $p < 0,001$; $t_{2-3} = -$

5,68, $p < 0,001$; $t_{2-5} = -8,00$, $p < 0,001$; $t_{3-4} = 6,11$, $p < 0,001$, $t_{3-5} = -3,201$, $p < 0,005$; $t_{4-5} = -7,78$, $p < 0,001$).

Отже, в при тютюнопалінні в сім'ях з підлітками прагнення незалежності зростає за умов лібералізації ставлення до паління. Крім того, переконання про порушуючий вплив паління саме на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю визначає пригнічення в сім'ї прагнень до самоствердження, незалежності, самостійності у прийнятті рішень та поведінці. Такі дані свідчать на користь думки про те, що контролююча поведінка, несамостійність у прийнятті рішень та обмеження свободи вибору на тлі протиріччя між декларативним осудом паління та наявності у сім'ї курців може провокувати маніфестацію паління як протестну реакцію.

Таким чином, можна стверджувати, що в сім'ї з підлітками при тютюнопалінні по мірі посилення протиріччя між негативним ставленням до паління та наявністю курців в сім'ї посилюється контроль, пригнічення почуттів і проявів приховування подій та поведінки, стимулювання несамостійності членів сім'ї. Така сімейна ситуація може бути обумовлена страхом щодо залучення підлітків до тютюнопаління на тлі свідомого або неусвідомленого почуття провини та виховної невпевненості в результаті наявності «поганого сімейного зразка», тобто «сімейної некомпетентності» у запобіганні палінню.

У показнику ставлення до сім'ї у сім'ях із підлітками при тютюнопалінні встановлено достовірні відмінності на рівні $p < 0,001$ у залежності від типологічного профілю уявлень про вплив паління на сімейне функціонування (Додаток О, табл. О.8). За результатами подальшого апостеріорного попарного порівняння за t-критерієм Стьюдента із поправкою Бонферроні для множинних порівнянь статистичну подібність виявляють показники ставлення до сім'ї профілів «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками», «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» та «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t_{1-3} = -0,44$, $p > 0,05$; $t_{1-5} = -0,43$, $p > 0,05$; $t_{3-5} = -0,82$, $p > 0,05$), а також профілі «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками» та

«Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками» ($t_{2-4}=0,19$, $p>0,05$). Встановлено достовірне підвищення показнику ставлення до сім'ї по мірі зменшення протиріччя між ставленням до паління та наявністю курців у сім'ї з підлітками ($t_{1-2}=-4,19$, $p<0,001$; $t_{1-4}=-4,37$, $p<0,001$; $t_{2-3}=-4,21$, $p<0,001$; $t_{2-5}=-3,79$, $p<0,001$; $t_{3-4}=-4,38$, $p<0,001$, $t_{4-5}=-3,97$, $p<0,001$).

Отже, показник ставлення до своєї сім'ї виявляє зростання незадоволення досвідом сімейної взаємодії, негативного сприйняття та очікування від сімейних стосунків при переконанні, що наявне паління у сім'ї порушує побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю або сімейне функціонування загалом. Таким чином, ставлення до сім'ї погіршується, якщо за думкою досліджуваних їх сім'я не відповідає у еталонним зразкам побуту, ефективного виховання, нормам соціальної та моральної поведінки. Слід зазначити, що середні значення цього показника відповідають позитивному ставленню до сім'ї.

За показниками негативних сімейно обумовлених психоемоційних станів в сім'ях з підлітками при тютюнопалінні у залежності від типологічних профілів уявлень про вплив паління на сімейне функціонування встановлено достовірні відмінності на рівні $p<0,001$ (Додаток О, табл. О.9), при цьому отримані дані жодного профілю не досягають рівня при якому діагностуються стійки психотравмуючі стани глобальної сімейної незадоволеності, нервово-психічної напруги та сімейної тривоги. Подальші апостеріорні попарні порівняння за t -критерієм Стюдента із поправкою Бонферроні для множинних порівнянь свідчать статистичну подібність даних профілів «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками» та «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками», а також профілів «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» та «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» за показниками всіх сімейно обумовлених психоемоційних станів.

Найвищі показники глобальної сімейної незадоволеності встановлено у профілів «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками» та «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками», які статистично не розрізняються за цим показником ($t_{2-4}=1,37$, $p>0,05$), найнижчі у профілів «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» та «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t_{1-2}=-3,21$, $p<0,005$; $t_{1-3}=4,84$, $p<0,005$; $t_{1-5}=3,77$, $p<0,001$; $t_{2-3}=9,00$, $p<0,001$; $t_{2-5}=7,43$, $p<0,001$; $t_{3-4}=-6,49$, $p<0,001$, $t_{4-5}=5,59$, $p<0,001$). Отже, підвищення глобальної сімейної незадоволеності по мірі збільшення протиріччя між ставленням до паління в сім'ї та наявністю в неї курців може бути пов'язана з наростанням фрустрації та негативних почуттів, що викликані в першу чергу через неможливість відповідати власним уявленням про «правильне» сімейне функціонування та образ сім'ї.

Аналогічні закономірності спостерігаються за показником нервово-психічного напруження. Найвищі показники нервово-психічного напруження встановлено у профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками», найнижчі у профілів «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» та «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t_{1-2}=-3,00$, $p<0,005$; $t_{1-3}=4,87$, $p<0,001$; $t_{1-5}=4,17$, $p<0,001$; $t_{2-3}=9,00$, $p<0,001$; $t_{2-4}=3,28$, $p<0,001$; $t_{2-5}=7,25$, $p<0,001$; $t_{3-4}=7,25$, $p<0,001$, $t_{4-5}=4,02$, $p<0,001$). Отже, підвищення нервово-психічного напруження у сім'ї зростає по мірі збільшення протиріччя між ставленням до паління в сім'ї та наявністю в неї курців. Це можна пояснити, вже описаним «комплексом Тантала» [368, С. 39-40] - на тлі значущості сімейних стосунків при переконанні у порушуючому впливі паління на сім'ю, зусилля по запобіганню палінню виявляються не результативними, що підвищує нервово-психічне напруження, знов докладаються зусилля щодо подолання тютюнової поведінки, які знов виявляються марними. Отже, формується порочне коло, відмовитися від боротьби з наявним або імовірним палінням не дозволяють індивідуальні та сімейні

установки та значущість стосунків, а раз за разом реальність не відповідає еталонним зразкам.

Сімейно обумовлена тривога в сім'ях з підлітками, також пов'язана з переживанням протиріччя між переконанням про негативний вплив паління на сім'ю сімейні та наявності в сім'ї курців. Найвищі показники виявлено у профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками», найнижчі у профілів «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» та «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t_{1-2}=-3,59$, $p<0,001$; $t_{1-3}=5,10$, $p<0,001$; $t_{1-5}=4,24$, $p<0,001$; $t_{2-3}=8,64$, $p<0,001$; $t_{2-4}=3,94$, $p<0,001$; $t_{2-5}=7,65$, $p<0,001$; $t_{3-4}=-3,78$, $p<0,001$, $t_{4-5}=3,5$, $p<0,001$). Отже, по мірі зростання сили протиріччя між переконанням про вплив паління на сім'ю зростає усвідомлені та неусвідомлені страхи, побоювання та сумніви відносно здоров'я, поведінки та стосунків у сім'ї.

Результати вивчення характеристик взаємодії підлітків та їх батьків залежно від профілю впливу паління на сімейне функціонування представлено у Додатку О, таблиці О.10. За результатами дослідження батьківсько-підліткової взаємодії виявлено, що респонденти профілю «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками» характеризуються зниженими показниками вимогливості, суворості, співпраці, згоди, послідовності, авторитетності, задоволеності та середніми показниками емоційної близькості, контролю та прийняття у батьківсько-дитячих стосунках. Така взаємодія виявляється у непослідовності вимог, заохочень та покарань, виховної невпевненості, та як результат знижує ступень згоди між батьками та підлітками у різноманітних життєвих ситуаціях та батьківський авторитет. Результатом непослідовності та суперечливості у взаємодії виступає зменшення співпраці, визнання прав та достоїнств підлітка.

Досліджувані профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками» характеризуються зниженими показниками згоди, емоційної близькості, співпраці, послідовності, авторитетності, задоволеності та середніми показниками вимогливості, суворості,

контролю та прийняття. Взаємодія в сім'ях цього профілю тяжіє до авторитарного контролюючого стилю. Вимогливість, суворість, примус та обмеження самостійності стикається із протидією підлітка, що обумовлено з одного боку віковими закономірностями розвитку, а з іншого непослідовністю правил та заборон, зокрема в контексті паління. Як результат – зниження батьківського авторитету та можливості впливу на підлітка, незгода у поглядах та життєвих ситуаціях, емоційне віддалення та незадоволеність у стосунках. Зниження показників задоволеності стосунками свідчить про порушення в структурі батьківсько-дитячих взаємин, можливі конфлікти та про стурбованість сімейною ситуацією.

Результати дослідження профілю «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» показують знижені показники вимогливості, суворості, контролю та згоди, середні показники емоційної близькості, співпраці, послідовності, авторитетності, прийняття та задоволеності стосунками. Взаємодія в таких сім'ях характеризується невимогливістю та надмірною м'якістю батьків, зниженням примусу, правил та заборон на адресу підлітка, що може бути як проявом довіри та прагненням виховати у нього самостійність, так і вседозволеності. В той же час, характер взаємодії відбиває збільшену частоту і міру незгоди в різних життєвих ситуаціях. Показники співпраці, послідовності та авторитетності свідчать про достатній рівень визнання прав і достоїнств, рівність та послідовність в стосунках батьків та підлітків, що підвищує емоційну близькість, батьківський авторитет, прийняття та задоволеність стосунками. Отже, характер взаємодії досліджуваних цього профілю має риси ліберального стилю.

Аналіз характеристик батьківсько-дитячої взаємодії досліджуваних профілю «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками» свідчить про знижені показники згоди, співпраці, послідовності, авторитетності та середні показники вимогливості, суворості, контролю емоційної близькості, прийняття та задоволеності у стосунках. Характер взаємодії у таких сім'ях має риси непослідовності. Він

передбачає суворість, вимогливість батьків та очікування високого рівня відповідальності від підлітка з одного боку, супроводжується контролюючою поведінкою та обмеженням самостійності, прав та примусом з іншого. Закономірним є зниження авторитетності батьків та згоди між батьками та підлітком. Позитивним аспектом стосунків у таких сім'ях є прийняття та середній рівень емоційної близькості, що обумовлює достатню задоволеність стосунками.

Досліджувані профілю «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» характеризуються зниженими показниками вимогливості, суворості, контролю, середніми показниками емоційної близькості, прийняття, співпраці, згоди, послідовності, авторитетності та високими показниками задоволеності у стосунках. У сім'ях цього профілю недостатньо правил, вимог та заборон, батьки виявляють надмірну м'якість, не примушують, мало контролюють, потурають, прагнуть до партнерства, емоційної близькості, згоди, взаємного саморозкриття. Отже стосунки у таких сім'ях скоріше дружні ніж батьківсько-дитячі, а стиль взаємодії потураючий. На фоні позитивних емоційних стосунків, обумовлених прийняттям, емоційною близькістю, згодою, послідовністю у вимогах, ставленні до підлітка, в застосуванні очікуваних заохочень, зростає батьківський авторитет та сила впливу на підлітка. Що з одного боку є позитивним, оскільки підвищує задоволеність стосунками, а з іншого може провокувати активацію моделей тютюнової поведінки за механізмом засвоєння соціально-психологічних установок та фіксації патернів взаємодії.

За результатами однофакторного дисперсійного аналізу даних (Додаток О, табл. О.10) встановлено, що показники досліджуваних профілів достовірно відрізняються за всіма шкалами окрім шкали прийняття. Подальші апостеріорні попарні порівняння за t-критерієм Стюдента із поправкою Бонферроні показують, що за шкалою вимогливість найвищі показники виявляються у профілів «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками» та «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками», які між собою статистично не відрізняються, і мають достовірні відмінності із профілями «Негативний вплив

паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками» ($t=-12,05$, $p<0,001$ та $t=-9,32$, $p<0,001$ відповідно), «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t=-10,76$, $p<0,001$ та $t=-8,42$, $p<0,001$ відповідно) та «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t=12,22$, $p<0,001$ та $t=11,15$, $p<0,001$ відповідно). Показники профілів «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками» та «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» за шкалою вимогливості статистично не відрізняються. Показники профілів «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» та «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» також не мають достовірних відмінностей за цією шкалою. Отже, можна стверджувати, що по-перше, вимогливість зменшується по мірі зменшення усвідомлення перешкоджаючого впливу паління на сімейне функціонування, по-друге, для підвищення вимогливості ключовим є переконання про порушуючий вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю.

За шкалою суворості статистично найвищі показники виявлено за профілем «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками». Найнижчі показники суворості встановлено за профілями «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками», «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» та «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками», які між собою достовірно не відрізняються. Показники суворості за профілем «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками» достовірно вище по відношенню до профілів «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками» ($t=-6,59$, $p<0,001$), «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t=-6,85$, $p<0,001$) та «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t=7,46$, $p<0,001$). Отже, суворість, як характеристика батьківсько-дитячих стосунків, аналогічно до вимогливості зростає при

порушенні комплексу сімейних функцій, що включає побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю.

За шкалою контролю найвищі статистично подібні показники встановлено за профілями «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками» та «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками», які достовірно відрізняються від показників інших профілів. Показники контролю за профілем «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками» вище ніж за профілем «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t=5,33$, $p<0,001$), які в свою чергу вище ніж за профілем «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t=10,71$, $p<0,001$ та $t=3,99$, $p<0,001$ відповідно). Таким чином, чим більше визнання негативного впливу паління на сімейні функції, тим більш виражена контролююча батьківська поведінка.

За шкалою емоційної близькості найвищі показники виявлено за профілем «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками», які достовірно відрізняються від показників профілів «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками» ($t=-3,91$, $p<0,001$), «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками» ($t=-10,63$, $p<0,001$), «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t=-3,25$, $p<0,005$), «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками» ($t=-4,85$, $p<0,001$). Найнижчі показники за цією шкалою зафіксовано у профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками», які мають достовірні відмінності від профілів «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками» ($t=2,81$, $p<0,005$), «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t=-8,65$, $p<0,001$), «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками» ($t=-3,35$, $p<0,001$), «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t=-4,85$, $p<0,001$). Показники емоційної близькості за профілями

«Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками» та «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками» достовірно не відрізняються, та є нижчими по відношенню до профілю «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t=-2,42$, $p<0,05$ та $t=3,00$, $p<0,005$ відповідно). Такі результати свідчать на користь думки, про поступове збільшення емоційної дистанції у батьківсько-дитячих стосунках за умов посилення усвідомлення негативного впливу паління на сім'ю та наявності тютюнової поведінки, яка часто супроводжується прихованням паління чи подвійними стандартами у взаємодії. При цьому точкою збільшення емоційної дистанції та зниження довіри, виступає порушення саме виховної функції сім'ї.

За шкалою співпраці достовірні відмінності виявлено за всіма профілями окрім профілів «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками» та «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками». Показники за шкалою співпраці профілю «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками» достовірно відрізняються від показників профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками» ($t=5,39$, $p<0,001$), профілю «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t=-5,17$, $p<0,001$), «Сприяння реалізації сімейних функцій» ($t=-5,87$, $p<0,001$). Дані за цією шкалою профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками» статистично відрізняються по відношенню до профілів «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t=-12,08$, $p<0,001$), «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками» ($t=-4,69$, $p<0,001$), «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t=-12,44$, $p<0,001$). Показники профілю «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» має достовірні відмінності із показниками профілів «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками» ($t=6,92$, $p<0,001$),

«Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t=-2,66$, $p<0,05$). Показники співпраці профілів «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками» та «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» також статистично відрізняються ($t=-9,39$, $p<0,001$). Найвищі показники зафіксовано за профілем «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками», за ними слідують показники за профілем «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками», далі – статистично подібні показники профілів «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками» та «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками», найнижчими виявилися показники профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками». Отже, можна стверджувати, що зниження партнерства, як і збільшення емоційної дистанції, у стосунках підлітків та їх батьків також зв'язано із уявленням про негативний вплив паління на сім'ю, в першу чергу, на її виховну функцію.

Показники за шкалою згода профілів «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками» та «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками» не мають достовірних відмінностей між собою, але відрізняються від показників профілів «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками» ($t=10,85$, $p<0,001$ та $t=-11,30$, $p<0,001$ відповідно), «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t=-3,40$, $p<0,005$ та $t=4,53$, $p<0,001$ відповідно), «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t=-5,25$, $p<0,001$ та $t=-2,05$, $p<0,05$ відповідно). Показники профілів «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» та «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» за шкалою згода також статистично подібні та відрізняються від інших профілів «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками» ($t=-3,40$, $p<0,005$ та $t=-5,25$, $p<0,001$ відповідно),

«Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками» ($t=-13,53$, $p<0,001$ та $t=-18,92$, $p<0,001$ відповідно), «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками» ($t=4,43$, $p<0,001$ та $t=-8,93$, $p<0,001$ відповідно). Показники профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками» мають достовірні відмінності від усіх інших профілів. Результати за шкалою згода розподілилися наступним чином: найнижчі – за профілем «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками»; далі – за профілями «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками» та «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками»; найвищі – за профілями «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» та «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками». Отримані результати свідчать, що ступень розходження у поглядах на ситуацію в сім'ї та життєві події між підлітками та їх батьками обумовлюється саме переконанням про руйнівний вплив паління на сім'ю на відміну від уявлення про нейтральний чи підтримуючий.

За шкалою послідовність у стосунках встановлено, що показники профілів «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» та «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» не мають достовірних відмінностей між собою, але достовірно вище ніж показники профілів «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками» ($t=-3,38$, $p<0,005$ та $t=-3,19$, $p<0,005$ відповідно), «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками» ($t=-3,79$, $p<0,001$ та $t=-3,43$, $p<0,005$ відповідно), «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками» ($t=3,33$, $p<0,005$ та $t=-3,52$, $p<0,005$ відповідно). При цьому показники профілів «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками», «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками» та «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з

підлітками» статистично не відрізняються. Отже, протиріччя між уявленням про руйнівний вплив паління на сім'ю, або її окремі функції та наявністю тютюнопаління призводить до внутрішньоособистісного конфлікту, що проявляється у виховній невпевненості та непослідовності у стосунках.

Подібна ситуація спостерігається за шкалою авторитетності. Показники профілів «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» та «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» статистично подібні між собою та достовірно вищі за показники профілів «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками» ($t=-3,46$, $p<0,005$ та $t=-2,94$, $p<0,005$ відповідно), «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками» ($t=-6,69$, $p<0,001$ та $t=-5,72$, $p<0,001$ відповідно) та «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками» ($t=4,39$, $p<0,001$ та $t=-4,14$, $p<0,001$ відповідно), які між собою також не мають достовірних відмінностей. Отже, авторитетність, ступень потенційного батьківського впливу на підлітка значною мірою обумовлені наявністю-відсутністю протиріччя між засудженням паління та тютюновою поведінкою в сім'ї, тобто подвійних стандартів у взаємодії.

За шкалою задоволеність стосунками достовірні відмінності виявлено за всіма профілями окрім профілів «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками» та «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками». Показники за шкалою задоволеність стосунками профілю «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками» достовірно відрізняються від показників профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками» ($t=6,76$, $p<0,001$), профілю «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t=-10,31$, $p<0,001$), «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t=-13,34$, $p<0,001$). Дані за цією шкалою профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками» статистично відрізняються по відношенню до профілів

«Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t=-15,09$, $p<0,001$), «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками» ($t=-4,29$, $p<0,001$), «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t=-18,71$, $p<0,001$). Показники профілю «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» мають достовірні відмінності із показниками профілів «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками» ($t=8,31$, $p<0,001$), «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» ($t=-3,23$, $p<0,01$). Показники задоволеності стосунками профілів «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками» та «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками» також статистично відрізняються ($t=-10,79$, $p<0,001$). Найвищі показники зафіксовано за профілем «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками», за ними слідує показники за профілем «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками», далі – статистично подібні показники профілів «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками» та «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками», найнижчими виявилися показники профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками». Отже, уявлення про ступень негативного впливу паління на сімейне функціонування при наявності тютюнової адикції в сім'ї обумовлює рівень задоволення стосунками. При цьому порушення виховної функції окремо чи в структурі комплексних порушень сімейного функціонування, є чинником зниження задоволення у батьківсько-дитячих стосунках та занепокоєння сімейною ситуацією.

Результати дослідження співвідносяться із даними В. Д. Москаленко про те, що в сім'ях із алкогольною адикцією правила, які встановлюються батьками, або занадто вільні або занадто суворі [цит. за 217]. Саме співвідношення конструктивів: суворість-м'якість, контроль-автономія, співпраця-відсутність співпраці,

порушуються при тютюнопалінні в сім'ї, при цьому за умов переконання у негативному впливі паління на сім'ї зростає строгість і контроль та знижується співпраця, за умов переконання у підтримуючому впливі – знижується строгість і контроль та зростає співпраця. Згідно Л. Беньямін зв'язок між поведінкою батьків та дітей не однозначний: дитина може реагувати на ту ж саму поведінку батька, двома способами: «компліментарно», тобто ініціативою у відповідь на зниження контролю, або шляхом «захисту», тобто безпорадністю у відповідь на надання самостійності [цит. за 217].

Також виявлено, що протиріччя між переконанням у негативному впливі паління на сімейне функціонування та тютюнопалінням в сім'ї приводить до непослідовності у батьківсько-дитячої взаємодії, яка, в свою чергу, обумовлює зниження емоційної близькості, згоди та авторитетності у стосунках. Це узгоджується з даними Г. Т. Хоментausкаса, що непослідовність батьків – одна з причин того, що підлітки сприймають батьків як людей непостійних, чию поведінку важко передбачати, і тому менш схильні розкривати їм свої почуття [341].

Важливе значення для аналізу характеристик батьківсько-підліткової взаємодії в сім'ях, де підлітки палять постійно або ситуативно, має урахування сімейної ролі та тютюнового статусу батьків. У дослідницької вибірці сімей з підлітками із тютюнопалінням виявлено наступні варіанти тютюнового статусу батьківської діади: 23,1% сімей, де палить лише батько (КБ), 10,5% сімей, де палить лише мати (КМ), 39,6% сімей, де обидва батьки палять (ОБК), 26,8% сімей, де батьки не палять (БНК). Перевірка сукупного впливу цих змінних на батьківсько-дитячі стосунки здійснювалася за допомогою двофакторного дисперсійного аналізу.

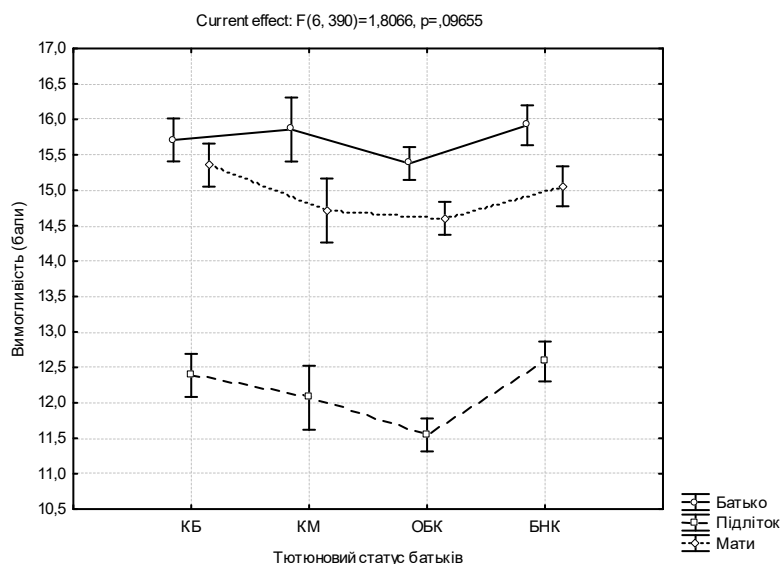

Рис. 4.6. Вимогливість в сім'ях з підлітками при тютюнопалінні в залежності від сімейної ролі та тютюнового статусу батьків

Примітка: КБ – палить лише батько, КМ – палить лише мати, ОБК – обидва батьки палять, БНК – батьки не палять.

За результатами двофакторного дисперсійного аналізу за параметром вимогливості у батьківсько-підліткових стосунках (рис. 4.6) не виявлено достовірних відмінностей. Отже, значення показників вимогливості у сім'ях з підлітками визначається сімейною роллю. Незалежно від тютюнового статусу в батьківські діаді батьки (як батько так і мати) вважають себе значно більш вимогливими ніж описують їх підлітки. При цьому матері вважають себе менш вимогливими ніж батьки. Оскільки вимогливість у батьківсько-дитячих стосунках передбачає очікування відповідальності підлітка, базуючись на отриманих даних, можна припустити, що вимогливість з боку батьків має формалізований чи навіть декларативний характер без надання самостійності але очікуванні відповідальності, що підлітки сприймають як недостатню.

Результати двофакторного дисперсійного аналізу у залежності від сімейної ролі та тютюнового статусу батьківської діади показують достовірні відмінності за параметром суворості у батьківсько-підліткових стосунках (рис.4.7).

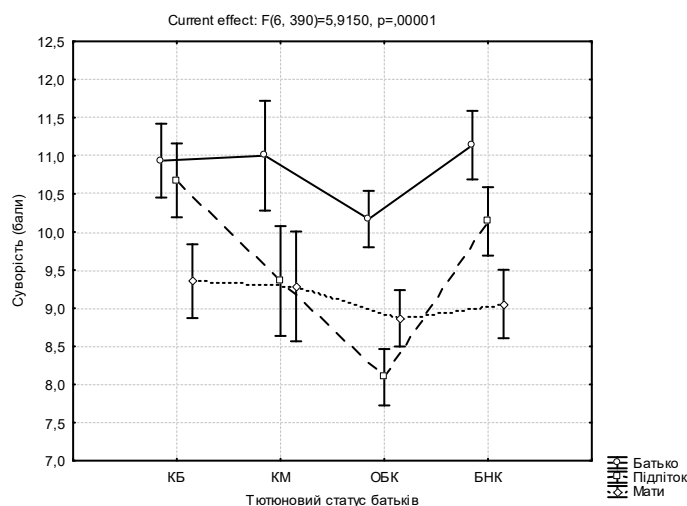

Рис. 4.7. Суворість в сім'ях з підлітками при тютюнопалінні в залежності від сімейної ролі та тютюнового статусу батьків

Примітка: КБ – палить лише батько, КМ – палить лише мати, ОБК – обидва батьки палять, БНК – батьки не палять.

В цілому показники суворості в сім'ях з підлітками при тютюнопалінні мають знижений рівень, що свідчить про відносну м'якість правил та знижений ступень примусу у взаємодії. При цьому, найбільший рівень суворості у батьківсько-підліткових стосунках виявляється у батьків, які включені у батьківські діаді, де палять один з батьків (батько або мати), батьків, які входять до не палючих батьківських діад, та матерів, які входять до діад з батьком-курцем. Дещо нижчими є значення показника суворості у матерів, що входять до не палючих батьківських діад, та батьків, з діад, де обидва палять.

Однаково зниженого рівня набувають показники суворості у підлітків, у яких палить один з батьків (батько або мати) та матерів, коли палить лише мати. Також подібний рівень батьківської суворості визначається за оцінками підлітків, батьки яких палять обидва або обидва не палять. Найнижчий рівень батьківської суворості виявляють матері з батьківських діад, де палять обидва батька. Загалом батьки вважать себе більш суворими, при цьому за умов паління батьківської діади вона знижується. У матерів суворість найвища, коли палить один батько, або ніхто з батьків не палять, знижується, коли палить сама мати, та набуває найнижчих за всією вибіркою значень коли палять обидва батьки. У підлітків

показник батьківської суворості коливається у меншому діапазоні, але помітне його зниження за умов, коли обидва батьки палять, та обидва батьки не палять. Отже, надмірна м'якість правил та відмова від примусу у взаємодії в сім'ях з підлітками при тютюнопалінні пов'язані із материнською сімейною роллю за умов окремого палінням матері або паління обох батьків.

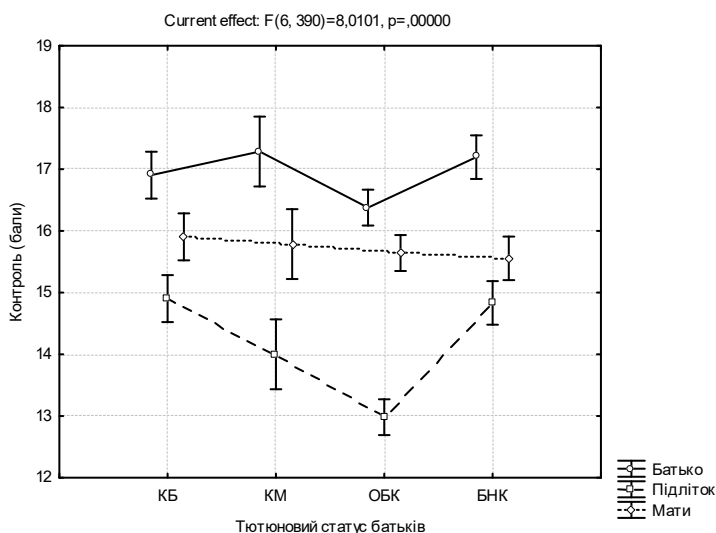

Рис. 4.8. Контроль в сім'ях з підлітками при тютюнопалінні в залежності від сімейної ролі та тютюнового статусу батьків

Примітка: КБ – палить лише батько, КМ – палить лише мати, ОБК – обидва батьки палять, БНК – батьки не палять.

Результати двофакторного дисперсійного аналізу показують достовірні відмінності у показниках батьківського контролю в сім'ях з підлітками при тютюнопалінні (рис. 4.8).

У залежності від сімейної ролі значення батьківського контролю загалом виявляються вищими у батьків, проміжний рівень займають матері та нижчими за всіх виявляються у підлітків. При цьому контролююча поведінка батьків знижується за умов включення у палючу батьківську діаду. Контролююча поведінка матерів є більш стійкою та визначається материнською роллю, а не тютюновим статусом батьківської діади. Підлітки вважають батьківський контроль вищим, коли палить лише батько або обидва батьки не палять, що може бути пов'язане більш ліберальним ставленням до паління чоловіків. Батьківський контроль з точки зору підлітків знижується, коли палить мати, та набуває

найнижчих за всією вибіркою значень, коли палять обидва батьки. Співвідношення цих даних з показниками суворості та вимогливості говорять на користь думки про формалізацію батьківського контролю.

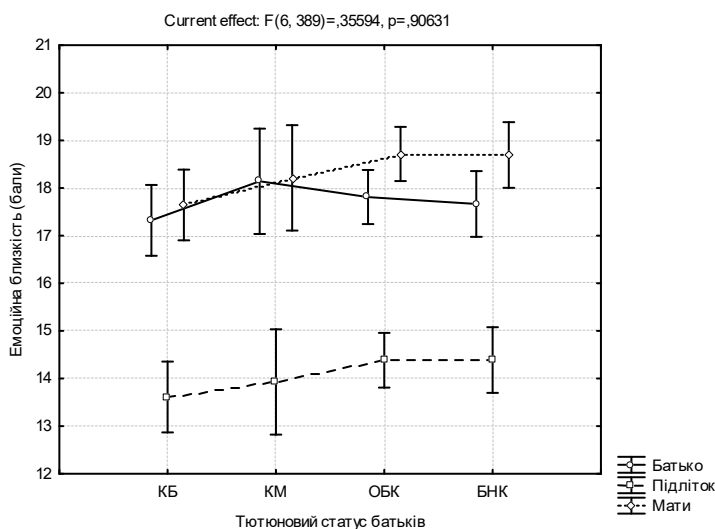

Рис. 4.9. Емоційна близькість в сім'ях з підлітками при тютюнопалінні в залежності від сімейної ролі та тютюнового статусу батьків

Примітка: КБ – палить лише батько, КМ – палить лише мати, ОБК – обидва батьки палять, БНК – батьки не палять.

За показником емоційної близькості у двофакторному дисперсійному аналізі достовірних відмінностей не встановлено (рис. 4.9). Як свідчать отримані дані оцінка емоційної близькості у батьківсько-підліткових стосунках визначається окремим впливом сімейної ролі. Батьки, особливо матері вважають свої стосунки батьківсько-дитячі стосунки значно більш близькими ніж підлітки. Отже, наявні неузгоджені уявлення з переоцінкою емоційної близькості батьками, що також свідчить на користь думки про формалізацію стосунків.

Встановлено достовірні відмінності у двофакторному дисперсійному аналізі за показником прийняття в сім'ях з підлітками при тютюнопалінні (рис. 4.10). Всі отримані дані за цим показником потрапляють до коридору середніх, підвищених та високих значень. Загалом найвищі показники прийняття виявлено у матері, що є цілком природно, оскільки цей показник відображує базове батьківське ставлення. При цьому найвищі показники в цілому за вибіркою зафіксовано у матерів з батьківських діад, де палить лише батько, або обидва батьки не палять.

За оцінками підлітків батьки з будь-яким тютюновим статусом батьківської діади виявляють приймаючу поведінку.

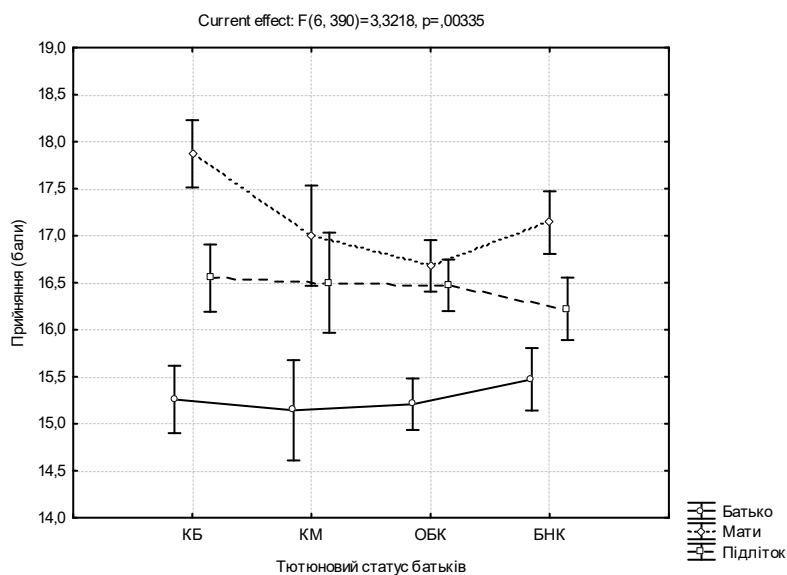

Рис. 4.10. Прийняття в сім'ях з підлітками при тютюнопалінні в залежності від сімейної ролі та тютюнового статусу батьків

Примітка: КБ – палить лише батько, КМ – палить лише мати, ОБК – обидва батьки палять, БНК – батьки не палять.

Незначне зниження батьківського прийняття виявлено у підлітків, батьки яких не палять, що може бути пов'язане із проекцією підліткового почуття провини за власне паління, в тому числі приховане. Прийняття батьком знаходиться на середньому рівні, при цьому у батьків воно є найвищим, коли обидва батька не палять, однаково знижується коли батько палить сам або у складі палючої батьківської діади, та приймає найнижчі за вибіркою значення, коли в батьківській діаді палить лише мати.

За результатами двофакторного дисперсійного аналізу сукупного впливу сімейної ролі та тютюнового статусу батьків на співпрацю у батьківсько-дитячих стосунках в сім'ях з підлітками при тютюнопалінні достовірних відмінностей не встановлено (рис. 4.11). Отже, сукупний вплив сімейної ролі та тютюнового статусу батьків не є значущим для партнерства, рівності та визнання прав підлітка у батьківсько-дитячих стосунках.

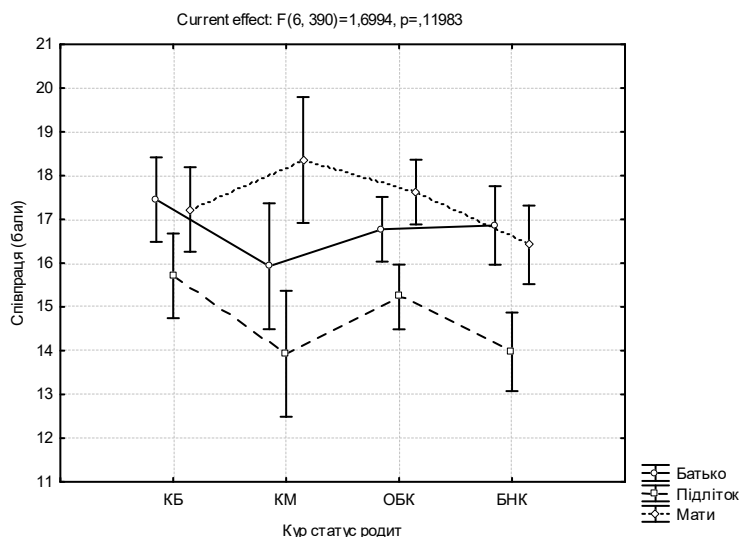

Рис. 4.11. Співпраця в сім'ях з підлітками при тютюнопалінні в залежності від сімейної ролі та тютюнового статусу батьків

Примітка: КБ – палить лише батько, КМ – палить лише мати, ОБК – обидва батьки палять, БНК – батьки не палять.

За результатами двофакторного дисперсійного аналізу сукупного впливу сімейної ролі та тютюнового статусу батьків на згоду у батьківсько-дитячих стосунках в сім'ях з підлітками при тютюнопалінні достовірних відмінностей не виявлено (рис. 4.12).

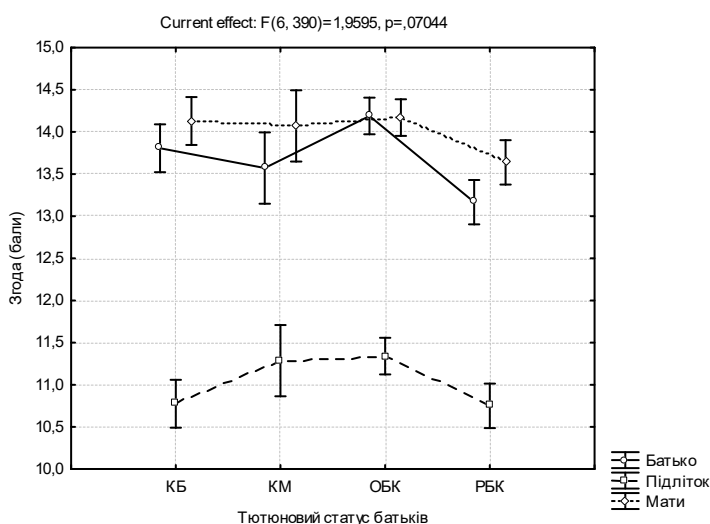

Рис. 4.12. Згода в сім'ях з підлітками при тютюнопалінні в залежності від сімейної ролі та тютюнового статусу батьків

Примітка: КБ – палить лише батько, КМ – палить лише мати, ОБК – обидва батьки палять, БНК – батьки не палять.

Отримані дані показують, цей показник визначається окремим впливом сімейної ролі. Так у підлітків виявляються низькі значення цього показника, що виявляє незначну частоту та ступень згоди у різноманітних життєвих ситуаціях. Батьки та матері виявляють знижені значення за цим показником, але значно вищі ніж у підлітків. Отже, погляди на виховну ситуацію в сім'ї різко відрізняються у підлітків та їх батьків незалежно від тютюнового статусу.

За результатами двофакторного дисперсійного аналізу сукупного впливу сімейної ролі та тютюнового статусу батьків на послідовність у батьківсько-дитячої взаємодії в сім'ях з підлітками при тютюнопалінні достовірних відмінностей не встановлено (рис. 4.13). Отже, сукупний вплив сімейної ролі та тютюнового статусу батьків не є значущим для послідовності у ставленні, вимогах, заохочуваннях та покараннях, що застосовуються по відношенню до підлітка у батьківсько-дитячих стосунках.

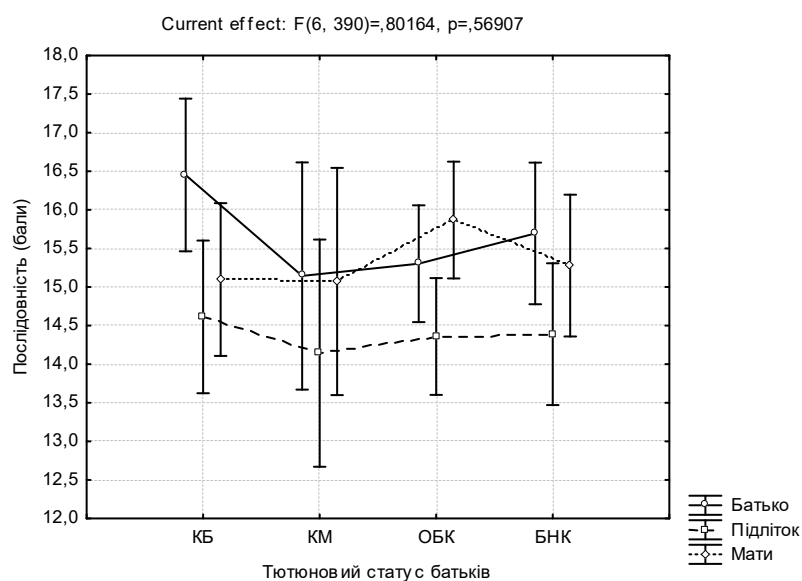

Рис. 4.13. Послідовність в сім'ях з підлітками при тютюнопалінні в залежності від сімейної ролі та тютюнового статусу батьків

Примітка: КБ – палить лише батько, КМ – палить лише мати, ОБК – обидва батьки палять, БНК – батьки не палять.

Двофакторний дисперсійний аналіз дозволив виявити сукупний вплив сімейної ролі та тютюнового статусу батьків в сім'ях з підлітками при тютюнопалінні ($p < 0,05$) на авторитетність батьків. Самооцінні дані батьків та

матерів потрапляють до коридору підвищених та середніх значень, оцінка батьківського авторитету підлітками – до низьких значень. Отже, сила батьківського впливу значно переоцінюється батьками.

Як показують отримані дані самооцінка батьківського авторитету та виховної впливовості виявляється найвищою у батьків, які входять до діад де палять обидва батьки або окремо палять батько.

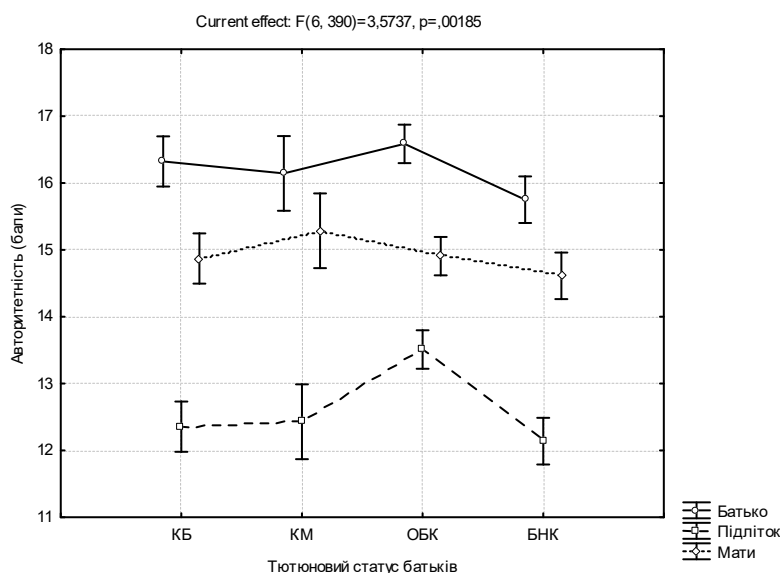

Рис. 4.14. Авторитетність батьків в сім'ях з підлітками при тютюнопалінні в залежності від сімейної ролі та тютюнового статусу батьків

Примітка: КБ – палять лише батько, КМ – палять лише мати, ОБК – обидва батьки палять, БНК – батьки не палять.

За умов, коли палять мати або обидва батьки не палять, самооцінка авторитетності батька дещо знижується. Самооцінка материнської впливовості підвищується за умов, коли мати палять сама. Такі дані можуть говорити про помилкові види авторитету, що застосовуються у стосунках з підлітком. За оцінками підлітків найвищі значення батьківського авторитету та впливовості зафіксовано за умов коли обидва батьки палять. Такі дані відображають сімейну трансляцію моделей тютюнової поведінки за механізмом наслідування.

За результатами двофакторного дисперсійного аналізу задоволеність у батьківсько - дитячих стосунках в сім'ях з підлітками при тютюнопалінні виявляється залежною від сукупного впливу сімейної ролі та тютюнового статусу

батьківської діади (рис. 4.15). Слід зазначити, що материнська та батьківська задоволеність виявляє підвищений та середній рівень, а підліткова – знижений. Найвищі за вибіркою показники ступеню загальної задоволеності батьківсько-дитячими стосунками визначено у матерів, які палять окремо. Батьки, які палять окремо або в складі діади курців виявляють подібність за цим показником до матерів з тих самих категорій батьківських діад. Найвища задоволеність у батьківсько-дитячих стосунках характеризує підлітків, у яких палять обидва батьки, що також можна пояснити наслідуванням патернів тютюнової поведінки, а також полегшенням власного тютюнопаління в сім'ї курців.

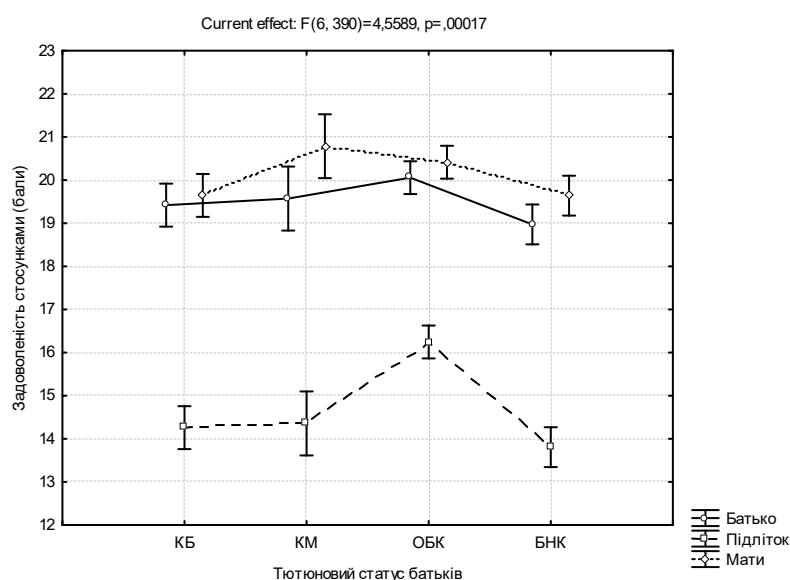

Рис. 4.15. Задоволеність стосунками в сім'ях з підлітками при тютюнопалінні в залежності від сімейної ролі та тютюнового статусу батьків

Примітка: КБ – палить лише батько, КМ – палить лише мати, ОБК – обидва батьки палять, БНК – батьки не палять.

Отже, в сім'ях з підлітками, які палять постійно або ситуативно, найбільшої значущості сукупний вплив сімейної ролі та тютюнового статусу батьків набуває для параметрів суворості, прийняття, батьківського контролю, авторитетності батьків та загальної задоволеності у батьківсько - дитячих стосунках.

Для більш детального аналізу сім'ї з підлітками при тютюнопалінні здійснено процедуру кореляційного аналізу між показниками переконань про

вплив паління на реалізацію окремих сімейних функцій та базовими структурними компонентами (факторами) сімейного функціонування (Додаток О, табл. О.11). За результатами кореляційного аналізу встановлено міцні позитивні зв'язки фактору «Незадоволеність сімейним функціонуванням» із уявленням про негативний вплив паління на реалізацію усіх сімейних функцій в сім'ях із підлітками. Зокрема виявлено кореляції цього фактору із господарсько-побутовою функцією (0,243, при $p < 0,001$), із виховною функцією (0,361, при $p < 0,001$), із сексуально-еротичною функцією (0,263, при $p < 0,001$), із функцією духовного спілкування (0,211, при $p < 0,001$), із емоційною функцією (0,280, при $p < 0,001$) та із функцією соціального контролю (0,269, при $p < 0,001$). Отже, уявлення про негативний вплив паління на реалізацію основних сімейних функцій за наявності в сім'ї тютюнопаління негативно позначається на задоволеності сімейним життям в цілому та породжує прояви негативних психоемоційних станів.

Фактор «Неконгруентність у сімейних стосунках» виявляється пов'язаним із переконанням про негативний вплив паління на виховну (0,129, при $p < 0,05$), сексуально-еротичну (0,171, при $p < 0,001$), емоційну (0,169, при $p < 0,001$) та функцію духовного (культурного) спілкування (0,143, при $p < 0,01$). Такі дані свідчать, що переконання про порушення виховання, привабливості, емоційного та культурного обміну в сім'ї у наслідок паління негативно позначається на ставленні до своєї сім'ї, відчутті довіри, відкритості у сімейних стосунках та можливості конгруентної поведінки. Отже, блокування реалізації сімейних функцій, що стосуються безпосередньої взаємодії між членами сім'ї, супроводжується переживанням психологічного дискомфорту у сім'ї та, як наслідок, не конгруентною взаємодією.

Отримані дані свідчать, що фактор «Сімейна лояльність» негативно корелює із переконанням про негативний вплив паління на реалізацію господарчо-побутової функції (-0,137, при $p < 0,01$), виховної функції (-0,120, при $p < 0,05$) та функції соціального контролю (-0,103, при $p < 0,05$). Оскільки фактор «Сімейна лояльність» описує такі характеристики сімейної системи, що спрямовані на збереження сімейної єдності та згуртованості навидь

парадоксальними засобами, отримані кореляції виявляють найбільш значущі конфліктогенні сфери сімейного функціонування у наслідок тютюнопаління за умов переконання у його негативному впливі. Такими сферами у сім'ях з підлітками при тютюнопалінні виявляються господарсько-побутова, виховна та сфера соціального контролю, які пов'язані, як із внутрішньосімейною так і з зовнішньо сімейною взаємодією, презентацією сім'ї у соціальному оточенні. Переконання у порушуючому впливі паління на ці функції, тобто у обмеженні в створенні побуту, реалізації виховання та невідповідності соціальним нормам на тлі наявності тютюнопаління може викликати негативні переживання та прагнення до зміни сімейної ситуації, що супроводжується зниженням згуртованості, почуттям відстороненості та підвищенням конфліктності у стосунках, тобто порушенням сімейної лояльності. Та навпаки, висока сімейна лояльність, прагнення до збереження єдності може обумовлювати когнітивну трансформацію уявлень щодо впливу паління на побут, виховання та відповідність соціальним нормам поведінки у бік їх лібералізації.

Фактор «Керованість сімейної системи» виявляє найбільш міцні позитивні кореляційні зв'язки із переконання про негативний вплив паління на реалізацію всіх функцій сім'ї з підлітками. Всі кореляції із цим фактором встановлено на рівні значущості при $p < 0,001$ – із господарсько-побутовою функцією (0,512), із виховною функцією (0,434), із сексуально-еротичною функцією (0,314), із функцією духовного спілкування (0,430), із емоційною функцією (0,459), із функцією соціального контролю (0,520). Отримані дані свідчать про підвищення структурування активності, правил та обов'язків, підвищення контролю за умов переконання у негативному впливі паління на сімейні функції, та навпаки, зниження організованості та контрольованості сімейної системи при переконанні в «умовно-позитивних» сенсах паління для сім'ї.

Для більш детального аналізу сім'ї з підлітками при тютюнопалінні здійснено процедуру кореляційного аналізу між показниками батьківсько-підліткових стосунків та базовими структурними компонентами (факторами) сімейного функціонування (Додаток О, табл. О.12.). За результатами

кореляційного аналізу із фактором «Незадоволеність сімейним функціонуванням» встановлено прямі кореляції із батьківською вимогливістю (0,146, при $p < 0,01$), суворістю (0,202, при $p < 0,001$) та контролем (0,229, при $p < 0,001$), зворотні – із загальною задоволеністю у батьківсько-підліткових стосунках (-0,112, при $p < 0,05$). Отже, підвищення рівня батьківських вимог, жорсткості правил, суворості мір, примус, що застосовуються до підлітка, та контролююча батьківська поведінка у формі дріб'язкової опіки чи обмеженнях, супроводжується посиленням переживання незадоволеності сімейним функціонуванням.

Фактор «Неконгруентність у сімейних стосунках» виявляє лише один кореляційний зв'язок із показниками батьківсько-дитячих стосунків – негативну кореляцію із емоційною близькістю в сім'ях з підлітками при тютюнопалінні. Зниження емоційної близькості, дистанційованість та формалізація стосунків позначається на конгруентності сімейної взаємодії. Чим більш відстороненими, формалізованими є батьківсько-підліткові стосунки, чим менше емоційне взаємовключення підлітків та їх батьків, тим більшою на тлі негативного ставлення до сім'ї виявляється можливість до відкритого прояву почуттів, реалізації будь-якої поведінки, в тому числі протестної або засуджуваної в сім'ї. Якщо стосунки відчужені та ставлення до сім'ї негативне, що описує психологічний зміст даного фактору, немає сенсу піклуватися про ставлення до себе, психологічно «не страшно» бути відвертим, не потрібно запобігати образ та розчарувань у взаємодії, немає психологічного дискомфорту, коли емоційне самовиявлення та поведінка не відповідають прийнятому іншими членами сім'ї або загально прийнятому.

Фактор «Сімейна лояльність» позитивно корелює із співпрацею у батьківсько-підліткових стосунках (0,433, при $p < 0,001$) та батьківською послідовністю (0,235, при $p < 0,001$). Отримані дані свідчать, що включеність підлітка до взаємодії, визнання його прав і достоїнств, рівність у ставленні, партнерство в стосунках батьків і дітей за умов виховної послідовності позитивно позначаються на сімейній єдності та запобігають безпредметним конфліктам, які не можуть бути вирішені.

За фактором «Керованість сімейної системи» встановлено найбільша кількість зв'язків, що можна пояснити особливою значущістю сімейної керованості саме у сім'ях з підлітками. Цей фактор виявляє позитивні кореляційні зв'язки із вимогливістю (0,147, при $p < 0,001$), суворістю (0,198, при $p < 0,001$), контролем (0,222, при $p < 0,001$) та негативні – із згодою (-0,167, при $p < 0,001$), авторитетністю (-0,132, при $p < 0,01$) та задоволеністю у стосунках (-0,201, при $p < 0,001$). Отже, висока керованість сімейної системи, що передбачає структурування сімейної активності, взаємний контроль та уявлення про безумовний порушуючий вплив паління на сім'ю, супроводжується підвищенням вимогливості, жорсткості правил та примусу, контролюючої батьківської поведінки та зниженням ступеню батьківської авторитетності, згоди та загальної задоволеності у батьківсько - підліткової взаємодії в сім'ях з підлітками при тютюнопалінні.

Задля виявлення специфічних рис та прогнозування сімейної обумовленості становлення типологічних профілів уявлення про вплив паління на сімейне функціонування застосовувався дискримінантний аналіз.

Для оцінки якості дискримінації п'яти груп сімей з підлітками із різними типами уявлень про вплив паління на сімейне функціонування використовувався критерій лямбди Уїлкса (Wilks' Lambda), для характеристики внеску відповідної дискримінантної змінної в розділову силу моделі – критерій часткової лямбди (Partial - Lambda). Побудова дискримінантної моделі здійснювалася на основі наступних параметрів сімейного функціонування: незадоволеність сімейним функціонуванням, неконгруентність у сімейних стосунках, сімейна лояльність, керованість сімейної системи, батьківська вимогливість, батьківська суворість, батьківський контроль, емоційна близькість у батьківсько-підліткових стосунках, батьківське прийняття, співпраця у батьківсько-підліткової взаємодії, згода, батьківська послідовність, авторитетність батьків та задоволеність у стосунках.

Побудована дискримінантна модель є якісною – загальна для всієї моделі лямбда Уїлкса становить 0,13525, а параметри, що увійшли до моделі є достатньо надійними предикторами дискримінації ($F=17,918$ $p<0,00001$). Остаточна модель

(Додаток О, табл. О.13) включала 12 з 14 досліджуваних параметрів, статистична значущість яких знаходиться у діапазоні від $p < 0,05$ до $p < 0,0000001$.

Аналіз лямбда Уїлкса та часткової лямбда дозволяє розподілити предиктори за ступенем їх важливості для дискримінаційної моделі від найбільш до найменш значущих: 1) батьківська суворість, 2) емоційна близькість у батьківсько-підліткових стосунках, 3) сімейна лояльність, 4) батьківське прийняття, 5) авторитетність батьків, 6) задоволеність у стосунках, 7) неконгруентність у сімейних стосунках, 8) згода, 9) батьківський контроль, 10) незадоволеність сімейним функціонуванням, 11) керованість сімейної системи, 12) батьківська вимогливість.

На основі дискримінаційної моделі для кожного типу уявлень про вплив паління на сімейне функціонування було побудовано класифікаційні рівняння, які можна використовувати для характеристики сімейного функціонування при різних типах уявлень про вплив паління на сімейне функціонування у сім'ї з підлітками при тютюнопалінні та для прогнозування функціонування таких сімей.

Отримані рівняння включають коефіцієнти змінних лінійних функцій та вільні члени. Дискримінаційні класифікаційні рівняння мають наступний вигляд:

Уявлення про негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками = 3,133 Незадоволеність сімейним функціонуванням + 0,545 Неконгруентність у сімейних стосунках - 3,054 Сімейна лояльність + 4,199 Керованість сімейної системи + 2,514 Батьківська вимогливість + 0,622 Батьківська суворість + 1,834 Батьківський контроль + 0,041 Емоційна близькість у батьківсько-підліткових стосунках + 19,952 Батьківське прийняття + 3,858 Згода + 7,905 Авторитетність батьків - 1,425 Задоволеність у батьківсько-підліткових стосунках - 288,632 (вільний член).

Уявлення про негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками = 4,419 Незадоволеність сімейним функціонуванням + 0,793 Неконгруентність у сімейних стосунках - 3,380 Сімейна лояльність + 6,216 Керованість сімейної системи + 5,673 Батьківська вимогливість + 0,666 Батьківська суворість + 1,512 Батьківський контроль + 0,002 Емоційна близькість

у батьківсько-підліткових стосунках + 19,950 Батьківське прийняття + 1,886 Згода + 7,389 Авторитетність батьків -1,678 Задоволеність у батьківсько-підліткових стосунках -291,361 (вільний член).

Уявлення про нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками = 1,821 Незадоволеність сімейним функціонуванням -0,391 Неконгруентність у сімейних стосунках -2,504 Сімейна лояльність + 2,649 Керованість сімейної системи + 2,185 Батьківська вимогливість + 0,652 Батьківська суворість + 0,602 Батьківський контроль + -0,269 Емоційна близькість у батьківсько-підліткових стосунках + 20,519 Батьківське прийняття + 3,800 Згода + 8,569 Авторитетність батьків -0,730 Задоволеність у батьківсько-підліткових стосунках -291,307 (вільний член).

Уявлення про негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками = 3,648 Незадоволеність сімейним функціонуванням -0,072 Неконгруентність у сімейних стосунках -3,194 Сімейна лояльність + 5,456 Керованість сімейної системи + 5,107 Батьківська вимогливість + 0,667 Батьківська суворість + 1,142 Батьківський контроль -0,113 Емоційна близькість у батьківсько-підліткових стосунках + 20,270 Батьківське прийняття + 2,651 Згода + 7,704 Авторитетність батьків -1,702 Задоволеність у батьківсько-підліткових стосунках -294,446 (вільний член).

Уявлення про парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками = 1,065 Незадоволеність сімейним функціонуванням -0,645 Неконгруентність у сімейних стосунках -1,860 Сімейна лояльність -0,370 Керованість сімейної системи + 1,397 Батьківська вимогливість + 1,273 Батьківська суворість -0,501 Батьківський контроль -0,158 Емоційна близькість у батьківсько-підліткових стосунках + 20,009 Батьківське прийняття + 4,341 Згода + 8,387 Авторитетність батьків -0,323 Задоволеність у батьківсько-підліткових стосунках -279,179 (вільний член).

4.4. Психологічна специфіка функціонування сім'ї, яка виконала батьківську функцію, при тютюнопалінні у залежності від суб'єктивної семантики паління в сім'ї

Дослідження специфіки функціонування сім'ї, яка виконала батьківську функцію, при тютюнопалінні було побудоване із порівнянням результатів за типологічними профілями уявлень про вплив паління на сімейне функціонування, що були визначені вище. Аналіз інтегральних параметрів функціонування сімейної системи (згуртованості та гнучкості), а також виявлення індексу задоволеності-незадоволеності сімейним життям передбачає визначення та співвідношення цих показників у актуальному та ідеальному сімейному гомеостазі.

Розподіли рівнів сімейної згуртованості (Додаток П, табл. П.1), отримані за всіма досліджуваними профілями, не відповідають нормативним для сімей зрілого віку частотам рівнів згуртованості – 16,3% роз'єднаний, 33,8% розділений, 36,3% об'єднаний, 13,6% заплутаний [368], що свідчить про специфічність функціонування сімейної системи зрілого віку при тютюнопалінні.

Частотний аналіз згуртованості в сім'ї, яка виконала батьківську функцію при тютюнопалінні у залежності від типологічного профілю переконань щодо впливу паління на сімейні функції свідчить, що в актуальному сімейному гомеостазі у сім'ях профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» домінує роз'єднаний рівень згуртованості (61,2%), профілю «Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» - розділений рівень згуртованості (57,9%), а профілю «Парастатичний вплив на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» - роз'єднаний (38,6%) та роздільний (48,1%) рівні. Отже, при тютюнопалінні в сім'ї «спорожнілого гнізда» виявляється зниження рівня згуртованості та емоційної близькості аж до максимальної автономності, дистанційованості, емоційної ізоляції за умов визнання негативного впливу паління на сімейне функціонування в цілому.

В уявленнях про ідеальну сімейну згуртованість у профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» домінують розділений (49,2%) та об'єднаний (46,3%) рівні, що свідчить про прагнення до більшої емоційної близькості ніж є у актуальному сімейному гомеостазі ($\chi^2_{\text{Емп}}=62,92$, $p<0,01$), що призводить до підвищення незадоволеності сімейним функціонуванням у подружжів цього профілю.

Переважаючий бажаний рівень сімейної згуртованості профілю «Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» відповідає розділеному рівню (50,5%). Такий рівень згуртованості характеризується балансом емоційної близькості – дистанції, подружжя у такий сім'ї незважаючи на наявність емоційної дистанції, здатні до об'єднання, надання взаємної емоційної підтримки та прийняття спільних рішень. В той же час, спостерігається підвищення частоти об'єданого рівня (33,6%) та зниження роз'єданого рівня (4,7%) бажаної сімейної згуртованості по відношенню цих показників у реальному сімейному функціонуванні (15,0% та 26,2% відповідно). Розподіл рівнів згуртованості у ідеальному сімейному функціонуванні за цим профілем статистично відрізняється ($\chi^2_{\text{Емп}}=33,58$, $p<0,01$), що приводить до незадоволеності сімейним життям.

У профілю «Парастатичний вплив на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» превалює розділений рівень бажаної сімейної згуртованості (75,0%) та зовсім відсутній роз'єднаний рівень, який було зафіксовано у 38,6% реальної згуртованості подружжів цього профілю. Відмінності у реальної та бажаної сімейної ($\chi^2_{\text{Емп}}=22,93$, $p<0,01$) можуть підвищувати рівень незадоволеності у сім'ї досліджуваних цього профілю.

Отже, функціонування сімейної системи в сім'ї зрілого віку із тютюнопалінням має ознаками розходження за оцінкою реальної та бажаної сімейної згуртованості, що проявляється незадоволенням сімейними стосунками. Тому у якості об'єднуючого фактору може виступати паління у варіантах паління разом або боротьби з ним.

За результатами частотного аналізу інтегрального параметру актуального сімейного функціонування «адаптація» (Додаток П, табл. П.2) виявлено, що у сім'ях зрілого віку всіх профілів у актуальному сімейному гомеостазі розподіли рівнів адаптації не відповідають нормативному для сімей цього етапу життєвого циклу, який має наступний вигляд – 16,3% ригідний, 38,3% структурований, 29,4% гнучкий, 16,0% хаотичний [368]. Отже, отримані дані відображають особливості сталості-пластичності сімейної системи специфічні для сімей курців на етапі «спорожнілого гнізда».

Для сімей зрілого віку із тютюнопалінням профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» у реальному сімейному функціонуванні виявлено переважання ригідного (44,8%) та гнучкого (34,3%) рівнів сімейної адаптації. Дисфункціональним є ригідний рівень, який характеризується низькою здатністю сім'ї до пристосовування. Отже, за умов переконання у безумовно порушуючому впливі паління на сім'ю в сім'ях цього профілю виявляються ознаки втрати гнучкості, трансформаційного потенціалу, які необхідні для гармонійного сімейного функціонування.

В актуальному сімейному функціонуванні профілю «Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» виявлена достатня представленість всіх рівнів сімейної адаптації з перевагою функціонального гнучкого рівня (34,6%), який характеризується балансом стабільність - пластичність регуляції сімейної системи з деяким зрушенням вбік пластичності. При цьому сукупна частота дисфункціональних рівнів адаптації є високою та становить 50,5% (сукупність ригідного та хаотичного рівнів). Отже, актуальний гомеостаз сімей цього профілю має ознаки порушень за двома варіантами або надмірно жорсткість, незмінність сімейних правил, ролевих вимог та домінування-підкорення у сім'ї, або максимальна мінливість та нестійкість сімейного регулювання, коли сімейні ролі та правила надмірно динамічні, сімейна ієрархія та відповідальність невизначені, рішення імпульсивні.

Для профілю «Парастатичний вплив на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» у реальному сімейному функціонуванні характерним є зрушення

вбік більшої рухливості сімейної адаптації - на тлі рівномірного розподілу рівнів сімейної адаптації високу частоту мають гнучкий (32,7%) та хаотичний (30,8%) рівні. При цьому в сім'ях даного профілю виявляється найбільш висока частота хаотичного рівня сімейної адаптації. Отже, парадоксальні переконання у впливі паління на сім'ї можна вважати одним з факторів дестабілізації сімейної системи.

Розподіл бажаних рівнів сімейної адаптації у профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» статистично відрізняються від розподілу у реальному сімейному функціонуванні ($\chi^2_{\text{Емп}} = 31,71$, $p < 0,01$), що є чинником сімейної незадоволеності. Більш того, у ідеальних уявленнях про сімейну адаптацію досліджуваних цього профілю панують дисфункціональні рівні (79,1% сукупна частота ригідного та хаотичного рівнів), що свідчить про викривлені ідеальні уявлення щодо сімейної гнучкості.

Уявлення про ідеальну сімейну адаптацію профілю «Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» статистично не відрізняються від реальної адаптації ($\chi^2_{\text{Емп}} = 1,84$, $p > 0,05$), але переважаючими виявляються підвищений (30,8% гнучкий) та надмірно високий (34,6% хаотичний) рівні бажаної сімейної адаптації. В той же час, у цього профілю в ідеальному розподілі виявлено високу частоту дисфункціональних рівнів адаптації (55,2% сукупна частота ригідного та хаотичного рівнів), що виявляє неадекватні ідеальні уявлення про пластичність сімейної системи.

Бажана сімейна адаптація профілю «Парастатичний вплив на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» характеризується домінуванням хаотичного (46,2%) та гнучкого (25,0%) рівнів та статистично не відрізняється від адаптації у актуальному сімейному гомеостазі ($\chi^2_{\text{Емп}} = 2,62$, $p > 0,05$).

Отже, в ідеальних уявленнях про сімейну адаптацію всіх досліджуваних профілів виявлено більшу частоту хаотичного рівня ніж у актуальному сімейному гомеостазі (Додаток П, табл. П.3). Такі дані можуть бути пов'язані із переживанням нормативної сімейної або вікової кризи у досліджуваних цього етапу життєвого циклу сім'ї.

Таким чином, для сімей зрілого віку із тютюнопалінням характерним є дисбаланс процесів усталеності-динамічності, що є ознакою порушень функціонування сімейної системи.

Частотний аналіз розподілів типів сімейних систем сімей зрілого віку із тютюнопалінням показує достовірні відмінності в залежності від типологічного профілю переконань щодо впливу паління на сімейне функціонування ($\chi^2_{\text{Емп}} = 15,24, p < 0,01$).

Загальний індекс задоволеності-незадоволеності сімейним функціонуванням у сім'ях «спорожнілого гнізда» із тютюнопалінням, що визначається як величина розходжень між сімейним функціонуваннями у реальному житті та ідеальними уявленнями про неї, свідчить про достовірні відмінності за показниками типологічних профілів на рівні $p < 0,001$ (Додаток О, табл. О.3).

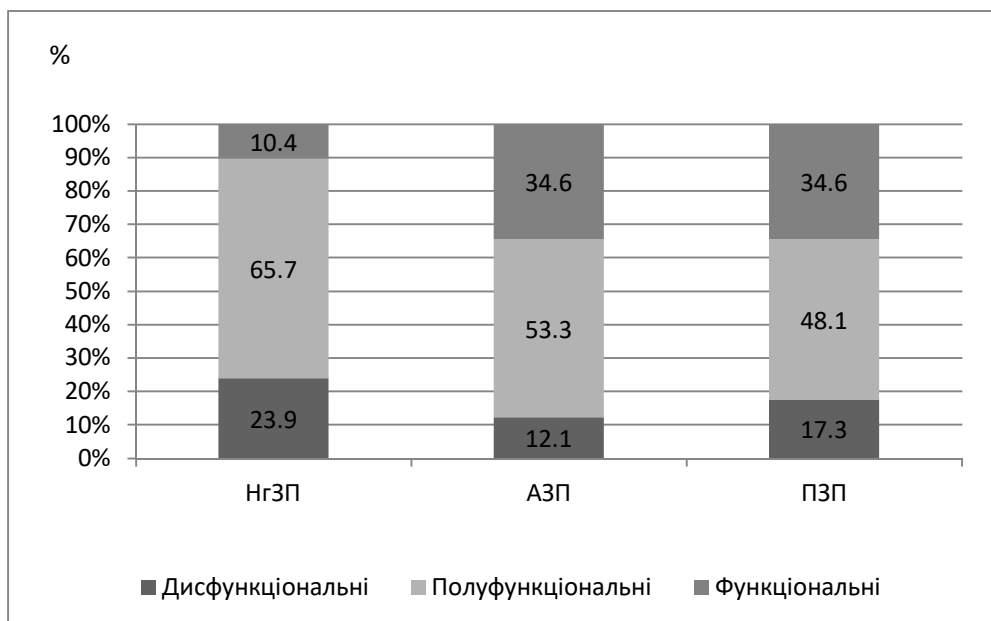

Рис. 4.16. Розподіл типів сімейних систем в сім'ях, які виконали батьківську функцію, при тютюнопалінні

Примітка: НгЗП – «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку», АЗП – «Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку», ПЗП – «Парастатичний вплив на сімейне функціонування подружжя зрілого віку»

Подальші попарні порівняння за t-критерієм Стьюдента із поправкою Бонферроні для множинних порівнянь показують що найбільша незадоволеність

сімейним життям встановлена у профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» ($t_{1-2}=3,86$, $p<0,001$; $t_{1-3}=4,08$, $p<0,001$). При цьому встановлено статистичну подібність за цим показником профілів «Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» та «Парастатичний вплив на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» ($t_{2-3}=0,50$, $p>0,05$). Отже, подружжя зрілого віку профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» виявляють найбільшу незадоволеність своєю сімейною системою, що виявляє значущі розходження між актуальним функціонуванням сім'ї та бажаним.

В цілому у сім'ях всіх досліджуваних профілів домінує середньо збалансовані полуфункціональні типи сімейної системи, що свідчить про наявність сімейних проблем, які компенсовані механізмами збереження єдності та стабільності. Найбільшу долю функціональних типів сімейних систем виявлено у профілів «Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» (34,6%) та «Парастатичний вплив на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» (34,6%), найменшу – у профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» (10,4%). Частота незбалансованих дисфункціональних сімейних систем у профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» (23,9%) вища ніж у профілів «Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» (12,1%) та «Парастатичний вплив на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» (17,3%). Полуфункціональні типи сімейних систем більш за все представлено у профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» (65,7%). Отже, порушення функціонування сімейної системи співвідноситься із невідповідністю уявлень про безумовно негативний вплив паління на сім'ю та реальною сімейною ситуацією, тобто переконанням, що паління є проблемою, що приводить дестабілізації та дезінтеграції в сімейної системі. Слід зазначити, що розподіл типів сімейних систем у профілів «Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» та «Парастатичний вплив на сімейне функціонування

подружжя зрілого віку» статистично не відрізняється ($\chi^2_{\text{Емп}}=0,86$, $p>0,05$), що свідчить про значущість парадоксальних переконань в умовно-позитивних функціях паління у сім'ї незалежно від їх ступеню для збереження сімейного гомеостазу.

Більш детальний аналіз типів сімейних структур сімей зрілого віку із тютюнопалінням (Додаток П, табл. П.4) дозволяє визначити внесок окремих різновидів сімейних структур у типи сімей за профілями. Так, у профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» незбалансовані – дисфункціональні типи сімейних систем представлено здебільшого роз'єднаним ригідним типом (20,9%), полуфункціональні, що мають ознаки порушень – роздільним ригідним (28,4) та роз'єднаним гнучким типами (25,4%), а функціональні (збалансовані) – роздільним гнучким типом (7,5%). Отже сімейні порушення цього профілю характеризуються збільшенням емоційної відчуженості у стосунках та втратою сімейної пластичності.

У профілю «Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» серед функціональних типів сімейних систем домінує роздільний гнучкий (17,8%), серед полуфункціональних – роздільний хаотичний (17,8%) та роздільний ригідний (17,8%), серед дисфункціональних виявлено лише роз'єднаний хаотичний (6,5%) та роз'єднаний ригідний (5,6%). Порушення функціонування цього профілю виявляються у збільшенні емоційної дистанції та крайніх формах сімейної пластичності. Для профілю «Парастатичний вплив на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» серед функціональних типів сімейних систем найбільш характерними є роздільний структурований (15,4) та роздільний гнучкий (15,4%), серед полуфункціональних (середньозбалансованих) – роздільний хаотичний (15,4%) та роз'єднаний гнучкий (17,3%), серед дисфункціональних – роз'єднаний хаотичний (7,7%) та роз'єднаний ригідний (7,7%). Отже, порушення сімейного функціонування цього профілю відображають емоційну дистанційованість та зрушення вбік дестабілізації сімейної системи

Таким чином, по мірі посилення протиріччя між переконаннями у негативному впливі паління на сім'ю та довготривалим існуванням в її структурі курців підвищується частота низько згуртованих нестабільних сімейних систем.

Результати дослідження психологічного клімату сім'ї зрілого віку із тютюнопалінням у залежності від типологічного профілю уявлень про вплив паління на сімейне функціонування представлено у рис. 4.17.

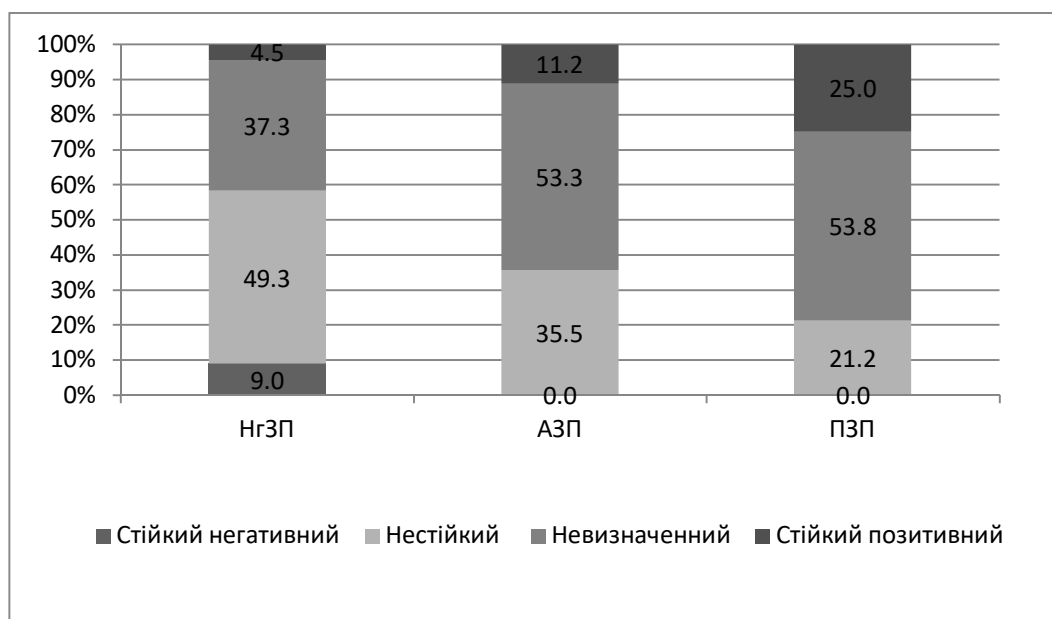

Рис. 4.17. Розподіл рівнів психологічного клімату в сім'ях, які виконали батьківську функцію із тютюнопалінням

Примітка: НгЗП – «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку», АЗП – «Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку», ПЗП – «Парастатичний вплив на сімейне функціонування подружжя зрілого віку»

Як показують результати дослідження, у респондентів типологічного профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» домінують нестійкий (49,3%) та невизначений (37,3%) рівні сімейного клімату ($\chi^2_{\text{Емп}}=38,01$, $p<0,01$). У досліджуваних профілю «Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» переважає невизначений рівень психологічного клімату (53,3%), за ним слідує нестійкий (35,5%), далі – стійкий позитивний (11,2%), стійкого негативного не виявлено ($\chi^2_{\text{Емп}}=28,61$, $p<0,01$). Рівні психологічного клімату сім'ї виявлені у подружжів зрілого віку профілю «Парастатичний вплив на сімейне

функціонування подружжя зрілого віку» представлено у такий спосіб – невизначений рівень психологічного клімату (53,8%), за ним слідує стійкий позитивний (25,0%), далі нестійкий (21,2%), стійкого негативного не зафіксовано ($\chi^2_{\text{Емп}}=9,96$, $p<0,01$). Отже, протиріччя між переконанням у негативному впливі паління на сім'ю та наявністю у сім'ї курців негативно позначається на психологічному кліматі сім'ї зрілого віку.

Результати дослідження таких компонентів сімейного оточення, як показники сімейних стосунків, управління сімейною системою та показники основних напрямків особистісного зростання в сім'ї, у залежності від типологічного профілю переконань про вплив паління на сімейні функції представлено у Додатку П. таблиці П.5. Встановлено достовірні відмінності між профілями за показниками контролю, згуртованості, конфлікту, незалежності, орієнтації на досягнення, інтелектуально-культурної та моральної орієнтації. Результати апостеріорного попарного порівняння за t-критерієм Стюдента із поправкою Бонферроні для множинних порівнянь свідчать, що за показники контролю сім'ї зрілого віку профілів «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» та «Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» є статистично подібними ($t_{1-2}=-1,35$, $p>0,05$) та достовірно вищими ніж у профілю «Парастатичний вплив на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» ($t_{1-3}=9,50$, $p<0,001$; $t_{2-3}=11,87$, $p<0,001$).

Отже, рівень контролю, жорсткість сімейних правил та ієрархічність сімейної системи у сім'ї вище, якщо члени сім'ї визнають негативність впливу паління на сімейне функціонування або на окремі функції, навіть, якщо в уявленнях членів сім'ї іншим сімейним функціям паління «допомагає». Зниження контролю у сім'ях «спустошеного гнізда» із тютюнопалінням, які переконані у сприяючому впливі паління на реалізацію сімейних функцій виявляється недоліку сімейних правил та процедур, зниженні ієрархічності сімейної системи та відношень домінування-підпорядкування, взаємного нагляду між подружжям.

Встановлено найвищі показники за параметром сімейної згуртованості у досліджуваних профілю «Парастатичний вплив на сімейне функціонування подружжя зрілого віку», найнижчі – у профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» ($t_{1-2}=-4,10$, $p<0,001$; $t_{1-3}=-7,10$, $p<0,001$; $t_{2-3}=-3,26$, $p<0,001$). За параметром конфлікту найвищі показники виявлено у профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку», найнижчі – у профілю «Парастатичний вплив на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» ($t_{1-2}=2,88$, $p<0,005$; $t_{1-3}=6,90$, $p<0,001$; $t_{2-3}=5,06$, $p<0,001$). Отримані дані говорять на користь думки про те, що у таких сім'ях зрілого віку переконання про парастатичний вплив паління зумовило формування та фіксацію тютюнопаління у якості звичного об'єднуючого засобу, сталого індивідуального та сімейного копінгу у напружених та конфліктних ситуаціях в сім'ї.

За показником незалежності в сім'ї встановлено достовірні відмінності між показниками профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» та профілю «Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» ($t_{1-2}=-4,16$, $p>0,001$) та між показниками профілів «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» та «Парастатичний вплив на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» ($t_{1-3}=-2,36$, $p>0,01$). Отже, в сім'ях зрілого віку, які переконані у негативному впливі паління на сімейне функціонування, ступень самостійності, незалежності у прийнятті та реалізації рішень знижується у порівнянні із сім'ями, які вважають вплив паління позитивним загалом або за окремими функціями.

За показником орієнтації на досягнення профілі «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» та «Парастатичний вплив на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» виявляють статистичну подібність ($t_{1-3}=0,50$, $p>0,05$), а показники профілю «Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» є вищими ($t_{1-2}=-2,78$, $p<0,01$; $t_{2-3}=3,03$, $p<0,005$). Отже, в зрілих сім'ях із тютюнопалінням профілю «Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого

віку» значущу роль відіграють прагнення до досягнення та змагання у різних сферах життя та діяльності. З цієї точки зору паління та боротьба з ним може виступати як особисте досягнення, здобуток та перемога.

За показником інтелектуально-культурної орієнтації достовірні відмінності встановлено лише між профілями «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» та «Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» ($t_{1-2}=-3,06$, $p<0,005$), що виявляє більш високу значущість активності у соціальній, культурній та політичній сферах для членів цих сімей.

За показником моральної орієнтації встановлено достовірні відмінності між профілями «Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» та «Парастатичний вплив на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» ($t_{2-3}=2,58$, $p<0,01$), що свідчить про більшу сімейну повагу до етичних та моральних цінностей та норм у сім'ях зрілого віку із тютюнопалінням, які переконані у амбівалентному впливі паління на сім'ю.

Отримані дані за параметрами орієнтації на досягнення, а також інтелектуально-культурної та моральної орієнтацій дозволяють припустити можливість ефективного застосування соціальних та соціально-психологічних впливів саме для представників профілю «Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» з метою адекватних трансформацій ставлення до паління в сім'ях зрілого віку із тютюнопалінням.

У показнику ставлення до сім'ї у сім'ях зрілого віку із тютюнопалінням встановлено достовірні відмінності на рівні $p<0,005$ у залежності від типологічного профілю уявлень про вплив паління на сімейне функціонування (Додаток П, табл. П.6). За результатами подальшого апостеріорного попарного порівняння за t-критерієм Стюдента із поправкою Бонферроні для множинних порівнянь встановлено достовірні відмінності за показником ставлення до сім'ї між профілями «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» та «Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» ($t=-3,3758$, $p<0,001$), що свідчить про більш позитивний

досвід сімейної взаємодії, більш позитивне сприйняття, очікування від сімейних стосунків та емоційну оцінку свого сімейного життя профілю «Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку».

За показниками негативних сімейно обумовлених психоемоційних станів в сім'ях, які виконали батьківську функцію, із тютюнопалінням у залежності від типологічних профілів уявлень про вплив паління на сімейне функціонування встановлено достовірні відмінності на рівні $p < 0,001$ (Додаток П, табл. П.7.). Отримані дані характеризують такий рівень вираженості негативних сімейно обумовлених психоемоційних станів, який не досягає стійкого психотравматичного впливу у жодного з профілів. Подальші апостеріорні попарні порівняння за t-критерієм Стюдента із поправкою Бонферроні для множинних порівнянь свідчать про значущі достовірні відмінності у показниках сімейного обумовлених психоемоційних станів між всіма профілями.

Найвищі показники глобальної сімейної незадоволеності встановлено у профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку», найнижчі у профілю «Парастатичний вплив на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» ($t_{1-2}=5,03$, $p < 0,001$; $t_{1-3}=9,69$, $p < 0,001$; $t_{2-3}=4,12$, $p < 0,001$). Отже, глобальна сімейна незадоволеність у сім'ї зрілого віку, також, як і в молодій, зростає по мірі збільшення протиріччя між ставленням до паління в сім'ї та наявністю в неї курців. Більш негативне ставлення до паління за умов тютюнопаління в сім'ї супроводжується вищим рівнем сімейної незадоволеності, як на свідомому рівні, та і на неусвідомленому (тліюча сімейна незадоволеність), що може бути пов'язане з наростанням фрустрації, перебільшенням значущості окремих дрібних проблем та каналізацією негативних почуттів та незадоволеності в сімейному житті в негативну оцінку курців та конфлікти щодо паління.

Нервово-психічне напруження у сім'ї зрілого віку із тютюнопалінням, також зростає по мірі збільшення протиріччя між переконанням про вплив паління на сімейні функції та наявності в сім'ї курців, що породжує та підтримує внутрішньоособистісний конфлікт. Найвищі показники нервово-психічної

напруги виявлено у профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку», найнижчі у профілю «Парастатичний вплив на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» ($t_{1-2}=6,38$, $p<0,001$; $t_{1-3}=11,92$, $p<0,001$; $t_{2-3}=4,17$, $p<0,001$). Отримані дані можна пояснити «комплексом Тантала», що згадувався вище. Марні зусилля змінити ситуацію тютюнопаління в сім'ї при високої значущості переконань його негативному впливі формують суб'єктивно безвихідну сімейну ситуацію та внутрішньоособистісний конфлікт, що підвищує нервово-психічне напруження.

Також з переживанням протиріччя між переконанням про негативний вплив паління на сім'ю сімейні та наявності в сім'ї зрілого віку курців пов'язана сімейно обумовлена тривога. Найвищі показники сімейної тривоги, що виявляється у погано диференційованих сумнівах, страхах та побоюваннях щодо здоров'я та поведінки членів своєї сім'ї, виявлено у профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку», найнижчі – у профілю «Парастатичний вплив на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» ($t_{1-2}=7,31$, $p<0,001$; $t_{1-3}=12,11$, $p<0,001$; $t_{2-3}=4,03$, $p<0,001$). Сімейно обумовлена тривога пов'язана із почуттям безпорадності та власної не впливовості на ситуацію паління у сім'ї тлі переконань про його негативний вплив та виявляється наслідком витіснення негативних почуттів на адресу курця (або на власну адресу), які суперечать позитивному ставленню до подружжя або самотавленню.

За результатами вимірювання психологічної дистанції подружжя зрілого віку (Додаток П, табл. П.8) встановлено достовірні відмінності між показниками різних типологічних профілів переконань про вплив паління на сімейні функції на рівні $p<0,001$. Отримані дані свідчать, що середні показники психологічної дистанції в подружжя зрілого віку із тютюнопалінням всіх досліджуваних профілів відповідають оптимальній зоні для будування плідних стосунків. В стосунках із такою психологічною дистанцією є можливість для переструктурування психологічного простору відповідно до внутрішніх та зовнішніх умов. В той же час, можна стверджувати, що зростання вираженості уявлень про негативний вплив паління на сімейне функціонування за умов

наявності курців в сім'ї супроводжується збільшенням психологічної дистанції між подружжям ($t_{1-2}=2,74, p<0,01$; $t_{1-3}=6,07, p<0,001$; $t_{2-3}=3,46, p<0,001$).

Таким чином, для сімей зрілого віку із тютюнопалінням виявляється наступна закономірність – психологічне протиріччя між ставленням до паління в сім'ї та наявністю в ній курців вирішується одним з наступних способів – або завдяки збільшенню психологічної дистанції, відчуженню, формуванню бар'єрів для взаємного впливу між подружжям, або завдяки трансформації негативного ставлення в більш ліберальне, знаходження умовно-позитивних функцій паління та ситуацій, що його виправдовують. Отже, психологічна дистанція як складне особистісне утворення, що відображує спосіб організації психологічного простору та персональних меж у сім'ї, виявляється значущим фактором для відтворення балансу між переконаннями, уявленнями та реальністю.

За результатами дослідження партнерських стосунків у сім'ях зрілого віку із тютюнопалінням у залежності від профілю уявлень про вплив паління на сімейне функціонування (Додаток П, табл. П.9.) встановлено достовірні відмінності за всіма показниками на рівні $p<0,0001$. Аналізуючи співвідношення показників партнерських стосунків в рамках кожного з типологічних профілів слід зазначити, що для всіх профілів характерним є середній рівень ніжності у подружніх стосунках. Отже, подружжя зрілого віку всіх профілів деякою мірою схильні до прояву ніжності до партнера, до контактів та спільної діяльності та проведенню часу. Для профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» властивим є середній рівень ніжності, знижений рівень комунікації (єдності) та підвищений рівень конфліктності у партнерських стосунках. Таким чином, подружня взаємодія у сім'ях цього профілю характеризується недоліком близькості та довірливості у стосунках, не схильні обговорювати думки, плани та почуття, враховувати думки та бажання партнера, при цьому вони схильні затівати сварку за будь-якого приводу, висловлювати критичні зауваження та негативні оцінки. Для профілів «Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» та «Парастатичний вплив на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» виявлено середній

рівень показників ніжності, комунікації та конфліктності у партнерських стосунках.

Попарне визначення розбіжностей між профілями (з поправкою Бонферроні) показує зріст показників за параметром ніжність ($t_{1-2}=-3,47$, $p<0,001$; $t_{1-3}=-6,17$, $p<0,001$; $t_{2-3}=-3,54$, $p<0,001$) і комунікація ($t_{1-2}=-4,72$, $p<0,001$; $t_{1-3}=-6,24$, $p<0,001$; $t_{2-3}=-2,98$, $p<0,005$) та зниження показників за параметром суперечка (конфліктність) ($t_{1-2}=3,49$, $p<0,001$; $t_{1-3}=7,27$, $p<0,001$; $t_{2-3}=4,19$, $p<0,001$) по мірі зменшення протиріччя між переконанням про негативний вплив паління на сімейне функціонування та тютюнопалінням в сім'ї, що можна пояснити компенсаторною лібералізацією ставлення до паління задля адаптації до паління близької людини. При переконанні про негативний вплив паління на сім'ю акт паління є безумовно «поганим вчинком», а тютюнова поведінка – «провина курця», тому погіршення подружніх стосунків загострення конфліктів, в тому числі прихованих, може бути результатом каналізації агресії та гніву, а також проявом зміщення предмету конфлікту.

Дослідження характеру емоційних стосунків у подружжя, які виконали батьківську функцію при тютюнопалінні свідчить про достовірні відмінності між типологічними профілями уявлень про вплив паління на сімейне функціонування за шкалами розуміння та авторитет (Додаток П, табл. П.10). За результатами апостеріорних попарних порівнянь за t-критерієм Стюдента із поправкою Бонферроні за параметром «розуміння» встановлено достовірні відмінності між профілями «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» та «Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» ($t=-4,15$, $p<0,001$). Отже, подружжя профілю «Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» більш схильні до розуміння шлюбного партнера, його особистості, думок, почуттів і намірів, виявляють більшу здатність до інтерпретації та вираховування у спілкуванні поведінки партнера у порівнянні із подружжями профілю «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку». Саме прагнення до розуміння та поблажливості може обумовлювати припис

палінню деяких умовно-позитивних функцій та формування «раціональних» виправдань тютюнової поведінки.

За параметром «авторитет» виявлено значущі достовірні відмінності між профілями «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» та «Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» ($t=-7,52$, $p<0,001$), між профілями «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» та «Парастатичний вплив на сімейне функціонування подружжя зрілого віку» ($t=-7,69$, $p<0,001$). Отже, за умов переконання у негативному впливі паління на сімейне функціонування при тютюнопалінні в сім'ї відмічається зниження авторитетності партнера, прийняття його як особистості, схильності поділяти його світогляд, інтереси, думки та приймати їх як еталон.

Для більш детального аналізу сім'ї зрілого віку при тютюнопалінні здійснено процедуру кореляційного аналізу між показниками переконань про вплив паління на реалізацію окремих сімейних функцій та базовими структурними компонентами сімейного функціонування (Додаток П, табл. П.11).

Встановлено позитивний зв'язок фактору «Незадоволеність сімейним функціонуванням» із переконанням про негативність впливу паління на реалізацію усіх сімейних функцій. Так, у сім'ї зрілого віку із тютюнопалінням виявлено кореляції цього фактору із господарсько-побутовою функцією (0,456, при $p < 0,001$), із виховною функцією (0,345, при $p < 0,001$), із сексуально-еротичною функцією (0,434, при $p < 0,001$), із функцією духовного спілкування (0,430, при $p < 0,01$), із емоційною функцією (0,443, при $p < 0,001$) та із функцією соціального контролю (0,419, при $p < 0,001$). Отже, незадоволеність сімейним життям в цілому та переживання негативних сімейно обумовлених психоемоційних станах тісно пов'язане із переконанням про негативний вплив паління на реалізацію основних сімейних функцій при наявності курців в сім'ї, яка виконала батьківську функцію.

Фактор «Неконгруентність у сімейних стосунках» прямо пов'язаний із переконанням про вплив паління на реалізацію господарчо-побутової (0,146, при

$p < 0,05$), емоційної (0,188, при $p < 0,01$), функції духовного (культурного) спілкування (0,160, при $p < 0,05$) та соціального контролю (0,168, при $p < 0,05$). Отже, неконгруентність у подружньої взаємодії, обумовлена негативним ставленням до сім'ї, придушенням емоцій, приховуванням переживань, значущих подій та вчинків підвищується із зростанням вираженості переконань про негативний вплив паління на більшість сімейних функцій. Відсутність кореляцій «Неконгруентність у сімейних стосунках» із уявленням про вплив паління на виховну функцію та сексуально-еротичну функції в сім'ї зрілого віку із тютюнопалінням може пояснюватися зниженням значущості цих функцій для життєвого етапу «спорожніле гніздо».

За фактором «Сімейна лояльність» встановлено негативні кореляції із переконанням про вплив паління на реалізацію всіх сімейних функцій. Так, виявлено кореляційні зв'язки цього фактору із господарсько-побутовою функцією (-0,359, при $p < 0,001$), із виховною функцією (-0,400, при $p < 0,001$), із сексуально-еротичною функцією (-0,379, при $p < 0,001$), із функцією духовного спілкування (-0,382, при $p < 0,001$), із емоційною функцією (-0,393, при $p < 0,001$) та із функцією соціального контролю (-0,340, при $p < 0,001$). Отримані кореляційні зв'язки підтверджують описане вище припущення про лібералізацію ставлення до паління в сім'ї для збереження та підтримання міцного емоційного зв'язку та згуртованості у подружжя зрілого віку при тютюнопалінні, а також можуть бути пояснені парадоксальною адаптацією подружжя до ситуації паління в сім'ї.

Також міцні позитивні кореляційні зв'язки переконань про вплив паління на реалізацію всіх функцій сім'ї встановлено із фактором «Керованість сімейної системи» – із господарсько-побутовою функцією (0,513, при $p < 0,001$), із виховною функцією (0,707, при $p < 0,001$), із сексуально-еротичною функцією (0,721, при $p < 0,001$), із функцією духовного спілкування (0,526, при $p < 0,001$), із емоційною функцією (0,544, при $p < 0,001$) та із функцією соціального контролю (0,445, при $p < 0,001$). Отже, отримані дані свідчать, що при переконанні у негативному впливі паління на реалізацію сімейних функцій сімейне

функціонування у сім'ях, які виконали батьківську функцію із тютюнопалінням стає більш авторитарним із використанням таких засобів сімейного тиску, як структурування сімейної активності та взаємний контроль задля протидії палінню. Та навпаки, керованість, організованість та контрольованість сімейної системи при тютюнової адикції зменшується, коли паління не визнається негативним чинником сімейного функціонування.

Для більш глибокого аналізу сім'ї зрілого віку при тютюнової адикції здійснено процедуру кореляційного аналізу між показниками подружніх стосунків та базовими структурними компонентами сімейного функціонування (Додаток О, табл. О.12.). За результатами кореляційного аналізу фактор «Незадоволеність сімейним функціонуванням» негативно пов'язаний із параметрами ніжність (-0,138, при $p < 0,05$), комунікація (єдність) (-0,165, при $p < 0,05$), авторитет (-0,298, при $p < 0,001$) та позитивно – із параметрами психологічна дистанція (0,162, при $p < 0,05$), суперечка (0,224, при $p < 0,001$). Отже, у сім'ї зрілого віку із тютюнопалінням зростання незадоволеності сімейним функціонуванням супроводжується порушенням психологічної близькості та почуття взаємної прихильності, зниженням привабливості та поваги партнерів, зменшенням прагнення до довірчого та відкритого спілкування з партнером, підвищення конфліктності у подружніх стосунках.

За фактором «Неконгруентність у сімейних стосунках» виявлено негативні зв'язки – із розумінням (-0,436, при $p < 0,001$) та емоційним тяжінням (-0,180, при $p < 0,01$). Отже, сімейна неконгруентність у сім'ях, які виконали батьківську функцію із тютюнопалінням пов'язана із наявністю емоційної прихильності, позитивних почуттів прагнення до розуміння. Таки результати виявляють роль неконгруентності самовираження у підтриманні когнітивно-емоційної єдності, а також проявів феномену «комунікації за еталоном» [289]. Інакше кажучи, поведінка визначається структурами очікувань, що ґрунтуються на суб'єктивному образі партнера та прагненні до бажання спілкуватися з партнером, зберігати емоційний контакт.

У сім'ї зрілого віку із тютюнопалінням фактор «Сімейна лояльність» позитивно корелює із ніжністю (0,149, при $p < 0,05$), комунікацією (0,177, при $p < 0,01$) та авторитетом (0,211, при $p < 0,01$) та негативно – із суперечкою (-0,180, при $p < 0,01$). Отже, висока схильність до сімейної лояльності у сім'ях, які виконали батьківську функцію із тютюнопалінням взаємопов'язана із прагненням до емоційної та комунікативної єдності, згоди у поглядах та уникненням подружніх конфліктів у сімейних стосунках.

Фактор «Керованість сімейної системи» виявляє позитивні кореляції із психологічною дистанцією (0,241, при $p < 0,001$), суперечкою (0,347, при $p < 0,001$) і негативні – із ніжністю (-0,251, при $p < 0,001$) комунікацією (-0,317, при $p < 0,001$) та авторитетом (-0,328, при $p < 0,001$). Отже, підвищення організованості та контрольованості сімейної системи у сім'ї, яка виконала батьківську функцію із тютюнопалінням супроводжується підвищенням конфліктності, негативних взаємних оцінок та критики на тлі рольової формалізації стосунків, емоційної дистанційованості, зниження інтересу, прихильності, поваги та прагнення до інтимно-особистісного спілкування.

Для виявлення суттєвих характеристик функціонування сім'ї зрілого віку різних типологічних профілів переконань про вплив паління на сімейне функціонування було здійснено дискримінантний аналіз.

Оцінка якості дискримінації трьох груп подружжів зрілого віку із різними типами уявлень про вплив паління на сімейне функціонування використовувався критерій лямбди Уїлкса (Wilks' Lambda), для опису внеску кожної дискримінантної змінної в розділову силу моделі – критерій часткової лямбди (Partial - Lambda). Побудова дискримінантної моделі здійснювалася на основі наступних параметрів сімейного функціонування: незадоволеність сімейним функціонуванням, неконгруентність у сімейних стосунках, сімейна лояльність, керованість сімейної системи, психологічна дистанція, ніжність у партнерських стосунках, комунікація у партнерських стосунках, суперечки у партнерських стосунках, подружнє розуміння, емоційне тяжіння, подружній авторитет.

Побудована дискримінантна модель є якісною – загальна для всієї моделі лямбда Уїлкса становить 0,19981, а параметри, що увійшли до моделі є достатньо надійними предикторами дискримінації ($F=22,24$ $p<0,00001$). Остаточна модель (Додаток П, табл. П.13) включала 5 з 11 досліджуваних параметрів, статистична значущість яких знаходиться у діапазоні від $p<0,05$ до $p<0,0000001$. Аналіз лямбда Уїлкса та часткової лямбда дозволяє розподілити предиктори за ступенем їх важливості для дискримінаційної моделі. Отже, за зменшенням розрізняювальної сили визначено наступний список параметрів сімейного функціонування 1) сімейна лояльність, 2) неконгруентність у сімейних стосунках, 3) подружній авторитет, 4) незадоволеність сімейним функціонуванням, 5) керованість сімейної системи.

На основі дискримінаційної моделі для кожного типу уявлень про вплив паління на сімейне функціонування було побудовано класифікаційні рівняння, які можна використовувати для характеристики сімейного функціонування при різних типах уявлень про вплив паління на сімейне функціонування у сім'ї зрілого віку із тютюнопалінням та для прогнозування функціонування таких сімей.

Отримані рівняння включають коефіцієнти змінних лінійних функцій та вільні члени. Дискримінаційні класифікаційні рівняння мають наступний вигляд:

Уявлення про негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку = 0,699 Незадоволеність сімейним функціонуванням + 3,650 Неконгруентність у сімейних стосунках -1,383 Сімейна лояльність + 1,015 Керованість сімейної системи + 0,980 Подружній авторитет -55,573 (вільний член).

Уявлення про амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку = -0,911 Незадоволеність сімейним функціонуванням + 2,842 Неконгруентність у сімейних стосунках -0,798 Сімейна лояльність -0,893 Керованість сімейної системи + 1,256 Подружній авторитет -60,530 (вільний член)

Уявлення про парастатичний вплив на сімейне функціонування подружжя зрілого віку = -2,416 Незадоволеність сімейним функціонуванням

3,027 Неконгруентність у сімейних стосунках -0,074 Сімейна лояльність -4,406 Керованість сімейної системи + 1,307 Подружній авторитет -67,305 (вільний член)

Висновки до 4 розділу

1. На всіх етапах життєвого циклу сім'ї при тютюнопалінні виявлено зниження емоційної близькості та труднощі у побудові інтимності за умов прагнення до еталонів гармонійних емоційних стосунків, що обумовлює сімейну незадоволеність, та надмірну пластичність сімейної системи, яка є бажаною. На більш пізніх етапах життєвого циклу сім'ї виявлено більш збалансовані адаптивні форми емоційного зв'язку та стабілізацію сімейної системи.

2. На всіх етапах життєвого циклу сім'ї при тютюнопалінні виявлено високу частоту роз'єднано-гнучкого типу сімейної системи із ознаками порушень емоційної близькості. В молодих сім'ях домінує роз'єднано-структурований тип сімейної системи, в сім'ях з підлітками – роздільно-хаотичний та роз'єднано-гнучкий, в сім'ях, які виконали батьківську функцію – роз'єднано-гнучкий та роздільно-ригідний типи сімейної системи.

3. Управління сімейною системою при тютюнопалінні за параметрами організації та контролю більш структуроване, ієрархічне та стає на етапах сім'ї з підлітками та сім'ї, яка виконала батьківську функцію. У сімейних стосунках на всіх етапах життєвого циклу сім'ї виявлено знижену згуртованість та експресивність і підвищену конфліктність відносно нормативних значень. Згуртованість має найменшу вираженість на етапі сім'ї, яка виконала батьківську функцію, найбільшу - на етапі сім'ї з підлітками. Експресивність найнижча на етапі молоді сім'ї, найвища - на етапі сім'ї з підлітками та сім'ї, яка виконала батьківську функцію. Найвищу конфліктність зафіксовано в сім'ях з підлітками. Ставлення до сім'ї більш позитивне на кожному наступному етапі життєвого циклу сім'ї. Сімейнообумовлені нервово-психичне напруження та тривога більше

виражені на кожному наступному етапі життєвого циклу сім'ї, але не досягають рівня, що обумовлює стійкий психотравматичний вплив цих станів.

4. У молодій сім'ї із тютюнопалінням посилення протиріччя між уявленнями про вплив паління на реалізацію сімейних функцій та палінням у сім'ї супроводжується утрудненням встановлення балансу автономії-близькості, посиленням сімейного контролю та залежності у прийнятті рішень. З посиленням протиріччя між уявленнями про вплив паління та сімейною реальністю подружні стосунки характеризуються зниженням пристрасті, інтимності, ніжності, емоційного тяжіння, комунікативної єдності, подружнього розуміння та авторитетності, підвищенням конфліктності та почуття обов'язку у партнерській взаємодії, що супроводжується переживанням негативних сімейно обумовлених станів.

5. В молодій сім'ї при тютюнопалінні незадоволеність сімейним функціонуванням та керованість сімейної системи пов'язані із переконання про негативний вплив паління на реалізацію всіх сімейних функцій. Неконгруентність у сімейних стосунках супроводжується переконанням про негативний вплив паління на більшість сімейних функцій, окрім виховної, яка не є актуальною для сім'ї цього етапу життєвого циклу. Сімейна лояльність негативно пов'язана із переконанням про негативний вплив паління на сексуально-еротичну, емоційну, функцію спілкування та соціального контролю. Зростання незадоволеності сімейним функціонуванням пов'язане з порушенням інтимності, комунікативної єдності, розуміння та авторитетності шлюбного партнера, а також підвищенням конфліктності у подружніх стосунках. Неконгруентність у стосунках пов'язана із відчуженими, дистантними, конфліктними подружніми стосунками з порушенням емоційного зв'язку та комунікативної єдності. Сімейна лояльність взаємопов'язана із уникненням подружніх конфліктів та авторитетом партнера. Керованість сімейної системи пов'язана із формалізацією подружніх стосунків.

6. Предикторами диференціації функціонування молодій сім'ї при тютюнопалінні у залежності від типу уявлень про його вплив є подружній авторитет, подружнє розуміння, пристрасть у коханні, близькість (інтимність) у

коханні, комунікація у партнерських стосунках, сімейна лояльність, незадоволеність сімейним функціонуванням, керованість сімейної системи.

7. У сім'ях з підлітками при тютюнопалінні посилення протиріччя між уявленнями про вплив паління на реалізацію сімейних функцій та палінням у сім'ї супроводжується порушенням балансів автономія - близькість та ригідність - пластичність сімейної системи. Типи уявлень про негативний вплив паління на сімейне функціонування в цілому, на виховну функцію сім'ї окремо або у поєднанні із господарчо-побутовою та функцією соціального контролю, супроводжуються зниженням сімейної згуртованості на тлі прагнення до більшої близькості, посиленням ригідності правил, ієрархії, контролю, зниженням в сім'ї дозволу емоційної експресії, незалежності у прийнятті рішень та поведінки. При цьому батьківсько-підліткова взаємодія характеризується авторитарно-контролюючим та одночасно суперечливим і непослідовним стилем стосунків. За умов уявлень про нейтральний або парастатичний вплив паління на реалізацію сімейних функцій сімейна система характеризується нестабільністю, невизначеністю ролевих вимог та правил, зниженням контролю, нестабільністю керівництва, надмірною змінюваністю. Батьківсько-підліткова взаємодія за таких умов має риси потураючого та ліберального стилів. Сукупний вплив сімейної ролі та тютюнового статусу батьків має найбільшу значущість за параметрами суворості, прийняття, батьківського контролю, авторитетності батьків та загальної задоволеності у батьківсько-дитячій взаємодії.

8. В сім'ї з підлітками незадоволеність сімейним функціонуванням та керованість сімейної системи пов'язані із переконання про негативний вплив паління на реалізацію всіх сімейних функцій на тлі тютюнопаління. Неконгруентність у сімейних стосунках супроводжується переконанням про негативний вплив паління на більшість сімейних функцій, окрім господарчо-побутової та функції соціального контролю. Сімейна лояльність негативно пов'язана із переконанням про негативний вплив паління на господарчо-побутову, виховну та функцію соціального контролю. Зростання незадоволеності сімейним функціонуванням пов'язане із вимогливістю, суворістю, батьківським контролем

та незадоволеністю у батьківсько-дитячих стосунках. Неконгруентність у стосунках пов'язана зі зниженням емоційної близькості у батьківсько-дитячої взаємодії. Сімейна лояльність взаємопов'язана із співпрацею та батьківською послідовністю. Керованість сімейної системи позитивно пов'язана із вимогливістю, суворістю, батьківським контролем та негативно - із згодою, авторитетністю батьків та задоволеністю стосунками.

9. Предикторами диференціації типу уявлень про вплив паління на реалізацію сімейних функцій є батьківська суворість, емоційна близькість у батьківсько-підліткових стосунках, сімейна лояльність, батьківське прийняття, авторитетність батьків, задоволеність у стосунках, неконгруентність у сімейних стосунках, згода, батьківський контроль, незадоволеність сімейним функціонуванням, керованість сімейної системи, батьківська вимогливість.

10. У сім'ях із тютюнопалінням, які виконали батьківську функцію, за умов уявлень про негативний вплив паління на реалізацію сімейних функцій сімейна система характеризується емоційною дистанційованістю, жорсткими персональними межами, втратою пластичності та трансформаційного потенціалу сім'ї завдяки надмірної жорсткості правил, ієрархії, сімейного контролю та стереотипних форм міжособистісної взаємодії. За умов уявлень про амбівалентний вплив паління на реалізацію сімейних функцій в сімейній системі відмічається емоційна дистанційованість та полюсні форми сімейної пластичності: або ригідність правил рольових вимог та ієрархії, або дестабілізація та нестійкість сімейного регулювання. При уявленнях про парастатичний вплив паління на реалізацію сімейних функцій у сімейній системі виявляється здатність до ситуативного об'єднання на тлі персональної автономії та зсув в бік хаотичності сімейного функціонування, яка є бажаною. У подружніх стосунках тривале розходження еталонних уявлень про сімейне функціонування з сімейною реальністю виявляється у зниженні подружнього розуміння, авторитету, ніжності, комунікативної єдності, підвищенні конфліктності, що супроводжується переживанням негативних психоемоційних станів.

11. При тютюнопалінні в сім'ї, яка виконала батьківську функцію, незадоволеність сімейним функціонуванням та керованість сімейної системи пов'язані із переконанням про негативний вплив паління на реалізацію всіх сімейних функцій. Неконгруентність у сімейних стосунках пов'язана із зростанням переконань про негативний вплив паління на більшість сімейних функцій, окрім виховної та сексуально-еротичної функції. Сімейна лояльність негативно пов'язана з переконанням про негативний вплив паління на реалізацію усіх сімейних функцій, що свідчить про лібералізацію ставлення до паління внаслідок парадоксальної адаптації подружжя до тютюнової поведінки в сім'ї. Незадоволеність сімейним функціонуванням та керованість сімейної системи пов'язані із дистанціюванням, порушеннями психологічної близькості, ніжності, комунікативної єдності та підвищенням конфліктності у подружніх стосунках. Неконгруентність у сімейних стосунках пов'язана зі зниженням розуміння та емоційного тяжіння до шлюбного партнера. Сімейна лояльність взаємопов'язана із ніжністю, комунікативною єдністю, авторитетністю партнера, уникненням подружніх конфліктів.

12. Предикторами диференціації функціонування сім'ї, яка виконала батьківську функцію із тютюнопалінням у залежності від типу уявлень про його вплив є сімейна лояльність, неконгруентність у сімейних стосунках, подружній авторитет, незадоволеність сімейним функціонуванням, керованість сімейної системи.

Основні положення цього розділу викладені у публікаціях автора: [150; 151; 152; 154; 164; 165; 166; 171; 174; 176; 180; 184; 310; 433].

РОЗДІЛ 5. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЮТЮНОВОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ У СІМ'Ї

5.1. Типологічні особливості та структура тютюнової поведінки особистості

Дослідження тютюнової поведінки та сімейної обумовленості її особливостей передбачало аналіз варіативності паління в сім'ї. Так, у досліджуваних курців виявлено наступний розподіл паління у сім'ї у залежності від сімейної ролі та етапу життєвого циклу (Додаток Р, рис. Р.1).

Як свідчать отримані дані, для молодих сімей із тютюнопалінням характерним є рівномірний розподіл варіантів паління – частоти сімей, де окремо палить чоловік, дружина чи обидва подружжя не відрізняються ($\chi^2_{\text{Емп}}=3,17$, $p>0,05$). В сім'ях підлітків-курців домінує паління у батьківської діаді, менш за все представлено окреме паління матері ($\chi^2_{\text{Емп}}=23,076$, $p<0,01$). Така ситуація може бути обумовлена більшим соціальним та сімейним осудом материнського паління за умов, коли в сім'ї не палить батько, а також більшою спрямованістю матерів підлітків до слідування нормативним для мікросоціального оточення моделям поведінки, прийняттям відповідальності за надання «хороших» зразків поведінки. В разі спільного паління у батьківської діаді паління матері не визнається сімейним стресором, воно зазнає меншого осуду та може навіть виступати сімейним стабілізатором. Тому, цілком зрозумілим стає наслідування підлітками-курцями паління батьків. В сім'ях зрілого віку переважає окреме паління чоловіків ($\chi^2_{\text{Емп}}=41,89$, $p<0,01$), що може бути пов'язане із гендерними соціальними установками на момент початку та фіксації тютюнової поведінки цих досліджуваних, коли чоловіче паління було не тільки звичайним явищем, а і мало приховане позитивне забарвлення в образах суспільної свідомості, як знак мужності та сили.

Оскільки, тютюнова поведінка неоднорідна за її психологічною обумовленістю, з метою визначення її типологічних особливостей було здійснено

процедуру кластеризації методом К-середніх за показниками мотивів паління та рівню тютюнової залежності. За результатами кластеризації за утворилося три кластери або типологічні профілі (рис. 5.1).

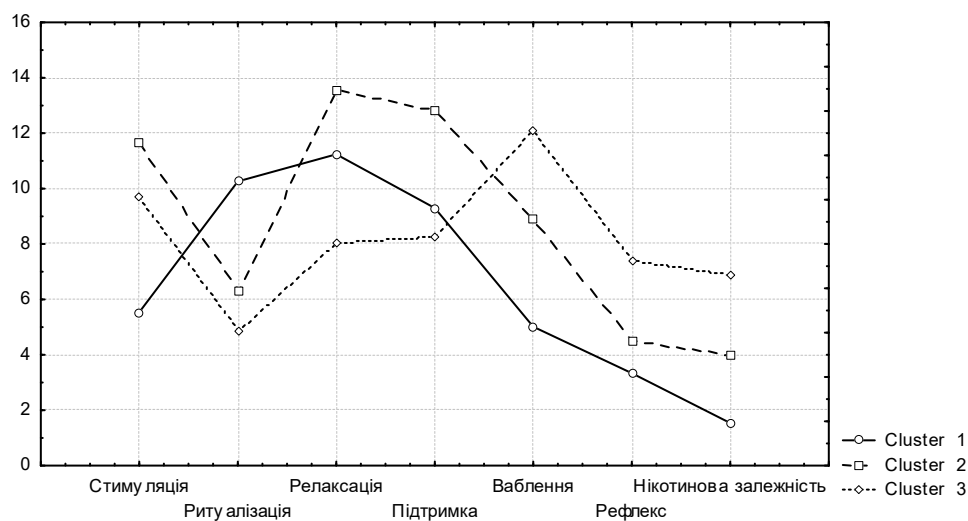

Рис. 5.1. Типологічні профілі тютюнової поведінки

Перший профіль (24,1% досліджуваних) характеризується високими показниками мотивів релаксації та ритуалізації у палінні, середніми показниками мотиву підтримки, низькими показниками мотивів стимуляції, ваблення, рефлексу та низьким ступенем нікотинової залежності. Низька залежність від тютюну підтверджується низькими показниками ознак залежності (потреби у стимуляції, ваблення, рефлексорного неусвідомленого паління). Основними рушійними силами тютюнопаління виступає переконання по зв'язок паління з ситуаціями відпочинку та спілкування. Паління при цьому є способом структурування часу, засобом задоволення псевдокультурних та комунікативних потреб, прагнення до соціального позерства, групової приналежності. Слід зазначити, що досліджувані даного профілю схильні використовувати паління, як підтримку при нервовому напруженні, засіб подолання негативних емоційних станів, тому емоційно напружені ситуації можуть провокувати паління та збільшувати його частоту. Отже, даний тип тютюнової поведінки може бути умовно позначено як «Псевдокультурне паління» (ПКП).

Другий профіль (48,9% досліджуваних) відрізняється високими показниками мотивів стимуляції, розслаблення, підтримки, середніми

показниками мотиву ваблення, зниженим рівнем ніотинової залежності, низькими показниками ритуалізації та рефлекторних дій у палінні. Досліджувані цього типологічного профілю характеризуються використанням паління, як засобу для вирішення багатьох завдань буденного життя – для релаксації, почуття комфорту та відпочинку, для стимуляції активності, мобілізації сил, зняття втоми, зниження емоційної напруги, подолання гніву, тривоги, хвилювання, що підтверджується широтою діапазону психологічних мотивів паління. Тютюнова поведінка здебільшого обумовлена психологічною залежністю та проекцією психологічного очікування, актуальних потреб і мотивів на дію тютюну, яку людина приписує йому у конкретній ситуації. Даний профіль можна умовно назвати «Психологічна залежність від паління» (ПЗП).

Третій профіль (27,0% досліджуваних) виявляє високі показники мотиву ваблення та ніотинової залежності, середні показники мотивів стимуляції, розслаблення, рефлексу, низькі показники мотивів ритуалізації та підтримки. Отже, досліджувані цього типологічного профілю мають високі ознаки фізичної залежності, при цьому особистісні позитивні сенси паління – прагнення стимулюючого та релаксаційного ефекту відходять на другий план. Паління стає самостійною поведінковою активністю із слабким контролем, що обумовлено зрушенням мотиву на мету, як результат формування нової домінуючої потреби. Даний тип тютюнової поведінки може бути умовно позначений як «Фізична залежність від паління» (ФЗП).

Важливим дослідницьким завданням виявляється визначення частотної представленості у встановлених типах тютюнової поведінки варіантів паління у сім'ї за всієї вибіркою (Додаток Р, табл. Р.1). Як свідчать отримані дані псевдокультурний тип тютюнової поведінки реалізується здебільшого підлітками, батьки яких обидва палять або обидва не палять ($\chi^2_{\text{Емп}} = 129,08$, $p < 0,01$). Такі результати обумовлені механізмами сімейної або соціокультурної трансляції моделей та позитивних сенсів паління. Підлітки засвоюють очікуваний вплив паління, його символічну значущість як в своїй сім'ї так і в процесі спілкування поза нуклеарною сім'єю. Найменш схильні до такого типу паління курці з сімей

зрілого віку, що можна пояснити великим стажем паління та розвитком нікотинової залежності.

Тип тютюнової поведінки зумовлений психологічною залежністю від паління також має нерівномірний розподіл за критерієм паління в сім'ї ($\chi^2_{\text{Емп}}=106,59$, $p<0,01$). Найвищі частоти за цим типом виявляються у матерів та батьків з сімей з підлітками, де палить батьківська діада, і чоловіків, які палять окремо з молодих сімей та з сімей зрілого віку. Такі дані пов'язані із фіксацією тютюнової поведінки з одного боку, та особливостями вибірки з іншого. Тютюнова поведінка із фізичною залежність домінує у чоловіків з сімей зрілого віку, які палять окремо, що є ознакою усталеності паління для досліджуваних цієї категорії ($\chi^2_{\text{Емп}}=97,41$, $p<0,01$).

Оскільки, тютюнову поведінку можна визначити як безконтрольне та ірраціональне спонукання до паління кінцевою метою якого є отримання суб'єктивного фізичного і психологічного задоволення. Потреба в тютюні вторинна по відношенню до основних потреб та слугує засобом задоволення інших потреб: в спілкуванні, самоствердженні, визнанні та ін. Отже, у визначенні особливостей тютюнової поведінки різних типів виявляється доцільним дослідити заміщення палінням психологічних дефіцитів особистості, тобто видів нереалізованих потреб які задовольняються за допомогою паління. Результати дослідження психологічного голоду (дефіцитарних потреб), які заміщуються палінням представлено у Додатку Р, таблиці Р.2. Як свідчать отримані дані, за всіма параметрами заміщуючої поведінки встановлено достовірні відмінності у залежності від типу тютюнової поведінки. Результати апостеріорного попарного порівняння за t-критерієм Стюдента із поправкою Бонферроні для множинних порівнянь свідчать про достовірні відмінності за показником заміщення паління сенсорного голоду між всіма профілями ($t_{1-2}=-14,71$, $p<0,001$; $t_{1-3}=-24,85$, $p<0,001$; $t_{2-3}=-12,96$, $p<0,001$). Найвищим заміщення сенсорного голоду виявляється у курців з фізично залежним типом тютюнової поведінки, найнижчим – у досліджуваних із псевдокультурним типом паління. Отже, заміщення палінням недостатності сенсорної стимуляції, бажання більших стимулів від органів чуття

пов'язане із наростанням залежності від тютюну. Також отримані дані можна пояснити формуванням та усталення умовно-рефлекторного зв'язку, оскільки паління стимулюється видом, звуками, дотиками, запахом і смаком сигарет в якості додаткової винагороди.

За показником використання паління як засобу задоволення голоду з визнання також виявлені достовірні відмінності між типами тютюнової поведінки ($t_{1-2}=3,63$, $p<0,001$; $t_{1-3}=17,58$, $p<0,001$; $t_{2-3}=14,36$, $p<0,001$). Найвищим цей показник виявляється у курців з типом псевдокультурне паління, найнижчим – з типом фізична залежність від паління. Отже, псевдокультурне паління, яке найчастіше фіксується на початкових етапах тютюнопаління, більшою мірою стимулюється бажанням отримати соціальне визнання, увагу до себе, прагненням об'єднуватися з іншими в справах і словах. При більш усталених формах тютюнової поведінки із психологічною та особливо фізичною залежністю заміщення палінням голоду з визнання знижується, що може бути обумовлене феноменом зрушення мотиву на мету, коли потреба у тютюні стає не засобом задоволення інших потреб, а новою важливою потребою.

Показники заміщення голоду контакту виявляють закономірності аналогічні до голоду визнання ($t_{1-2}=20,07$, $p<0,001$; $t_{1-3}=18,86$, $p<0,001$; $t_{2-3}=12,21$, $p<0,001$). Недостатність задоволення комунікативних потреб, брак психологічної близькості з іншими, прагнення до довіри, скорочення дистанції, бажання встановлювати неформальні довірливі контакти більшою мірою заміщується за умов псевдокультурного паління. Зі зростанням залежності знижується цей вид заміщуючої поведінки.

За показником сексуального голоду достовірно відрізняються лише дані типу псевдокультурне паління ($t_{1-2}=3,15$, $p<0,005$; $t_{1-3}=2,60$, $p<0,01$), типи психологічна залежність від паління та фізична залежність від паління виявляють статистичну подібність. Використання паління як сексуального сигналу та як заміщуючої активності більшою мірою притаманне псевдокультурному типу паління. Це може бути пов'язане із прагненням до встановлення зв'язків з протилежною статтю при невпевненості та сором'язливості. В цьому разі

тютюнова поведінка полегшує контакт, дає приводи для знайомства та «спільних» дій, дозволяє приховати розчарування та образу при відмові у спілкуванні із бажаною людиною та ін.

За заміщенням структурного голоду вищі значення цього показника виявлено у досліджуваних із психологічним та фізичним типом залежності від паління, які статистично не відрізняються. Отже, при більш виражених ознаках залежності психологічний дефіцит у заповненні часу та регламентації життя заміщується палінням більшою мірою ніж при псевдокультурному палінні ($t_{1-2}=-9,55$, $p<0,001$; $t_{1-3}=-10,84$, $p<0,001$). В цьому разі основними стимулами паління виступають нудьга, паузи між справами, а також необхідність замаскувати потребу у перерві в діяльності (відпочинок, роздуми та ін.).

Заміщення палінням голоду з інцидентів більш притаманне типам тютюнової поведінки із психологічною та фізичною залежністю порівняно із типом псевдокультурного паління ($t_{1-2}=-9,75$, $p<0,001$; $t_{1-3}=-9,52$, $p<0,001$; $t_{2-3}=1,10$, $p\geq 0,05$). Отже, заміщення палінням суб'єктивної недостатності подій в житті збільшується із збільшенням проєкцій психологічного очікування щодо дії тютюну у різноманітних життєвих ситуаціях та по мірі фіксації потреби у тютюні як самостійної. Додатковим стимулом паління в цьому разі стає його негативна соціальна оцінка, оскільки вона задовольняє прагнення викликати інтерес до себе, навіть негативний, дає можливість провокування або ескалації конфлікту.

Аналізуючи вираженість заміщення палінням різних видів психологічного голоду можна стверджувати, що при псевдокультурному типі тютюнової поведінки найбільш значущими виявляються комунікативні потреби – високі показники за голодом контакту та визнання. При палінні із психологічною залежністю кількість заміщуваних дефіцитів збільшується – високі показники голоду контакту, визнання, структурного та інцидентів, що говорить на користь думки про підвищення кількості особистісних сенсів та очікувань від паління, використання його у широкому діапазоні життєвих ситуацій, для досягнення великого кола суперечливих завдань. Метафорично кажучи «паління стає засобом на всі випадки життя». При типі тютюнової поведінки із фізичною залежністю

високі показники відзначаються за заміщенням сенсорного, структурного та голоду з інцидентів. Оскільки для цього типу потреба у тютюні з вторинної стає самостійною, а паління ірраціональною поведінкою зі слабким особистісним контролем, за його допомогою заміщуються більш глобальні та вітальні психологічні дефіцити – суб'єктивна недостатність сенсорної стимуляції, структурування часу та наповненості життя.

Для аналізу сукупного впливу типу тютюнової поведінки та типу переконань щодо впливу паління на сім'ю на заміщення палінням загального психологічного дефіциту та різних його види здійснено двофакторний дисперсійний аналіз.

З результатами двофакторного дисперсійного аналізу суб'єктивна загальна дефіцитарність задоволення значущих потреб виявляється залежною від поєднання типологічних особливостей тютюнової поведінки та типу переконань про вплив паління на сім'ю ($F=5,29$, $p=0,00035$) (рис. 5.2).

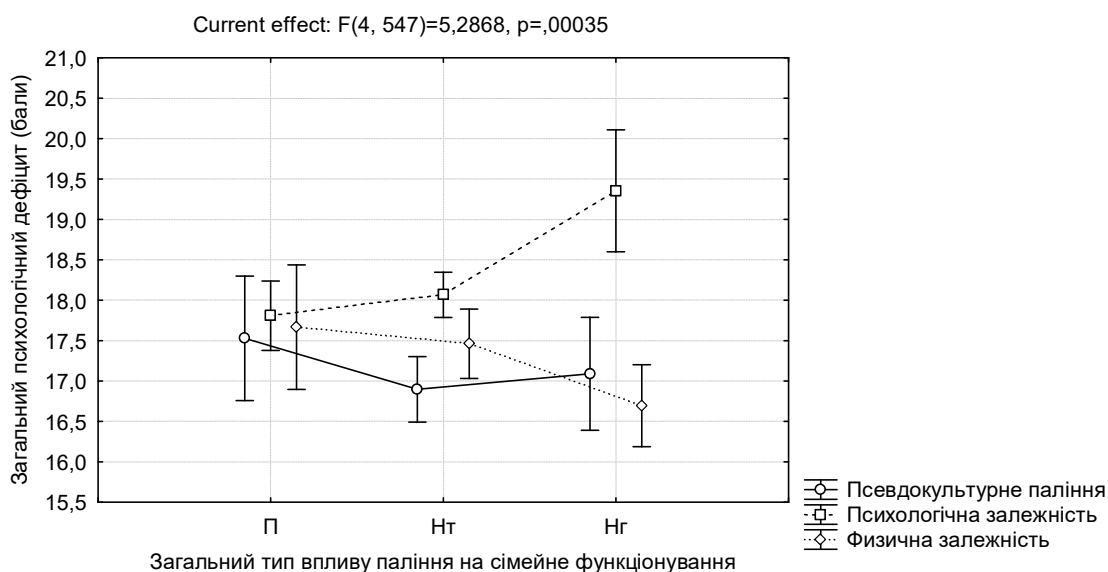

Рис. 5.2. Показники заміщення палінням загального психологічного дефіциту курців у залежності від типу тютюнової поведінки та переконань про вплив паління на сімейне функціонування

Примітка: П – парадоксальний вплив паління на сімейне функціонування, Нт – нейтральний вплив паління на сімейне функціонування, Нг – негативний вплив паління на сімейне функціонування.

Найвищі за всією вибіркою показники заміщуючої поведінки виявляють курці з психологічною залежністю, які переконані у негативному порушуючому впливі паління на сім'ю. Такий результат можна пояснити наступним психологічним механізмом – курці з цим типом використовують паління для задоволення багатьох потреб та вирішення множини з завдань, в першу чергу завдань модифікації власного не задовольняючого психоемоційного стану, при цьому вони переконані, що паління руйнує сімейні стосунки. Отже, утворюється порочне коло: психологічний голод та переживання незадоволення стимулюють паління – переконання, що паління шкідливе для сім'ї, стимулює сором та провину у курця, тобто незадовільний психоемоційний стан, який потребує корекції, звичним засобом чого є паління.

Найнижчими за вибіркою заміщення палінням загального психологічного голоду виявляється у курців із фізично залежним типом тютюнової поведінки та переконанням у загальному негативному впливі паління на сім'ю. Це можна пояснити усталенням потреби у тютюні, як самостійної, а не засобу задоволення інших потреб, а паління перестає бути лише заміщуючою активністю, а також труднощами у відмові від паління.

Курці всіх типів тютюнової поведінки, які характеризуються уявленням про парадоксальний вплив паління на сім'ю та знаходять в ньому позитивні сімейні сенси, виявляють подібність у заміщенні загального психологічного дефіциту. Отже, для таких курців визначальним виявляється, саме неадекватно-позитивні уявлення щодо паління у сім'ї.

При переконаннях у нейтральному впливі паління на сімейне функціонування заміщення загального психологічного голоду визначається типом тютюнової поведінки: найнижчі показники виявлено у курців із псевдокультурним типом паління, найвищі – з психологічно залежним типом. Це може бути пов'язане з встановленим вище збільшенням психологічних дефіцитів, що заміщуються у психологічно залежного типу тютюнової поведінки та зниженням гостроти протиріччя між власним палінням та ставленням до нього.

Отже, заміщення палінням суб'єктивної загальної дефіцитарності задоволення потреб в цілому виявляється найбільш значущим для курців із психологічно залежним типом тютюнової поведінки. Заміщуюча тютюнова активність курців цього типу зростає по мірі зростання сили протиріччя між власним палінням та переконаннями про його вплив на сім'ю.

Для курців із фізично залежним типом тютюнової поведінки заміщення палінням загального психологічного дефіциту (голоду) навпаки знижується по мірі збільшення протиріччя між власним палінням та уявленням про його негативний вплив на сім'ю. Отже, у курців фізично залежного типу за наявності уявлень про неадекватно-позитивні сенси або нейтральний вплив власного паління на сім'ю тютюнова поведінка, як заміщуюча активність не зустрічає внутрішньоособистісної протидії, а «виправдання» паління стабілізують звичні форми заміщення психологічного голоду на тлі домінуючої потреби у тютюні. При переконанні у негативному порушуючому впливі паління на сім'ю для курців цього типу тютюнової поведінки можливість такого механізму «виправдання» паління знижується і курцю доводиться визнати слабкий контроль над власним палінням та для них стає очевидною власна нікотинова залежність, а домінуюча потреба у тютюні набуває самостійності.

У курців із псевдокультурним типом паління коливання показників заміщення палінням загального психологічного дефіциту у залежності від типу переконань про вплив паління на сім'ю є менш вираженим. При переконанні у парадоксальному впливі паління на сім'ю курці з псевдокультурним палінням виявляють найбільшу тенденцію до заміщення, яка зменшується при переконаннях у нейтральному або негативному впливі паління на сім'ю. Отже, для курців з псевдокультурним типом тютюнової поведінки можна припустити значний потенціал сім'ї у обмеженні паління.

Кореляційний аналіз (рис. 5.3) свідчить про взаємозв'язки між окремими параметрами тютюнової поведінки. Показник стимуляції, як мотиваційної сили паління, виявляється тісно позитивно пов'язаним із показниками заміщення структурного голоду (0,665, при $p < 0,001$), голоду з інцидентів (0,609, при $p <$

0,001), сенсорного голоду (0,411, при $p < 0,001$), мотивів підтримки (0,496, при $p < 0,001$), ваблення (0,518, при $p < 0,001$) та релаксації (0,354, при $p < 0,001$), рівнем нікотинової залежності (0,439, при $p < 0,001$) та рефлексорним палінням (0,190, при $p < 0,001$).

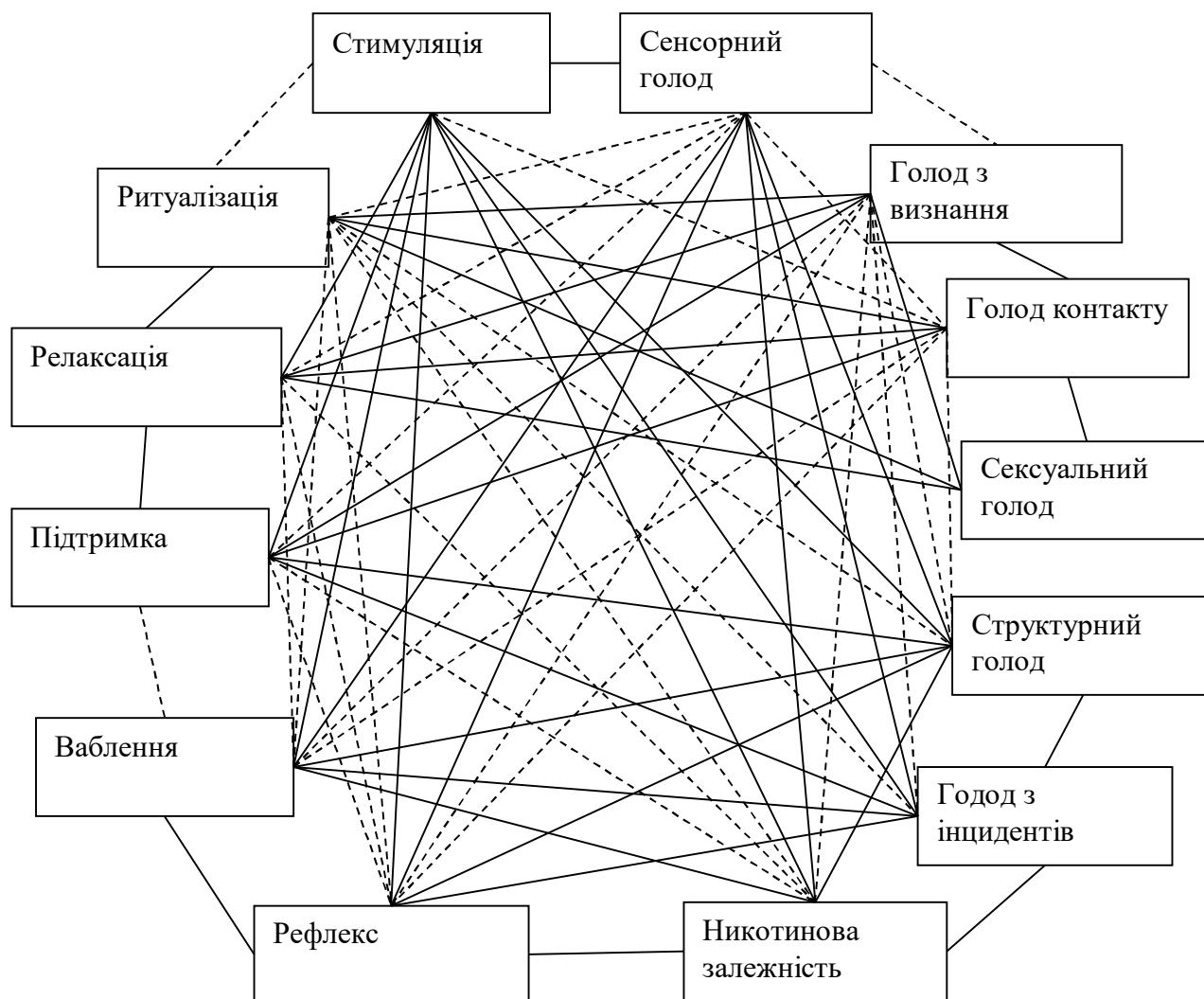

Рис. 5.3. Кореляційна плеяда показників тютюнової поведінки.

Примітка: — прямий кореляційний зв'язок, ---- зворотній кореляційний зв'язок.

Значущі негативні кореляції за цим показником встановлено із ритуалізацією паління (-0,478, при $p < 0,001$) та заміщення палінням голоду контакту (-0,158, при $p < 0,001$). Отже, паління задля досягнення стимулюючого, мобілізаційного ефекту більшою мірою пов'язане із іншими мотивами щодо модифікації психоемоційних станів, структурування часу та провокації подій з метою отримання ясної картини життя, а також ознаками тютюнової залежності.

За показником ритуалізації паління виявлено прямі зв'язки із показниками заміщення голоду з визнання (0,533, при $p < 0,001$), контакту (0,597, при $p < 0,001$), сексуального голоду (0,339, при $p < 0,001$) та мотиву релаксації (0,188, при $p < 0,001$). Зворотні зв'язки встановлено із показниками стимуляції (-0,478, при $p < 0,001$), ваблення (-0,642, при $p < 0,001$), ніотинової залежності (-0,552, при $p < 0,001$), рефлексорного паління (-0,399, при $p < 0,001$), заміщення палінням сенсорного (-0,521, при $p < 0,001$), структурного (-0,275, при $p < 0,001$) та голоду з інцидентів (-0,280, при $p < 0,001$). Отже, отримані дані свідчать, що ритуалізація паління, демонстративність в тютюновій поведінці є проявом задоволення за допомогою паління соціальних та комунікативних потреб при низьких ознаках залежності.

Показник релаксації, як прагнення до додаткового задоволення у ситуації відпочинку, виявляється позитивно пов'язаним із показниками підтримки (0,696, при $p < 0,001$), стимуляції (0,354, при $p < 0,001$), ритуалізації (0,188, при $p < 0,001$), заміщення палінням голоду з визнання (0,564, при $p < 0,001$), контакту (0,479, при $p < 0,001$) та сексуального голоду (0,200, при $p < 0,001$). Негативні зв'язки цього показнику визначено із показниками ваблення (-0,314, при $p < 0,001$), ніотинової залежності (-0,338, при $p < 0,001$), рефлексорного паління (-0,370, при $p < 0,001$) та заміщення палінням сенсорного голоду (-0,249, при $p < 0,001$). Отже, прагнення релаксаційного ефекту від паління поєднується із іншими варіантами зміни за допомогою паління власного психоемоційного стану (стимуляції, підтримки) та задоволення соціальних потреб. Очікування щодо паління, як засобу посилення релаксаційних переживань є проявом сталих соціокультурних установок, символічної та сигнальної функції паління, зокрема

популярного соціального міфу, що паління – це «заборонене задоволення», при цьому ключовим є «задоволення», тобто, якщо іноді собі його дозволяти, очікується підвищення «насолоди» від різних ситуацій відпочинку. Очікування додаткового задоволення та релаксаційного ефекту «неминуче» реалізується у дійсності за механізмом «самоздійснюваного пророцтва».

Показник підтримки виявляє позитивні кореляції із стимуляцією (0,496, при $p < 0,001$), релаксацією (0,696, при $p < 0,001$), змишенням палінням голоду з визнання (0,310, при $p < 0,001$), контакту (0,217, при $p < 0,001$), структурного голоду (0,154, при $p < 0,001$) та голоду з інцидентів (0,183, при $p < 0,001$). Негативні кореляції за цим показником встановлено із вабленням (-0,104, при $p < 0,01$), рефлексом (-0,275, при $p < 0,001$), нікотиною залежністю (-0,147, при $p < 0,001$), сенсорним голодом (-0,110, при $p < 0,01$). Отже, показник підтримки, як копінгова форма паління у ситуаціях стресу, фрустрації та психоемоційного дискомфорту більшою мірою є проявом психологічної залежності у тютюновій поведінці.

За показником ваблення до тютюну встановлено взаємозв'язки із всіма досліджуваними параметрами тютюнопаління окрім заміщення палінням сексуального голоду, позитивні – із стимуляцією (0,518, при $p < 0,001$), рефлексом (0,606, при $p < 0,001$), нікотиною залежністю (0,800, при $p < 0,001$), сенсорним голодом (0,790, при $p < 0,001$), структурним (0,416, при $p < 0,001$) та голодом з інцидентів (0,360, при $p < 0,001$), негативні – із ритуалізацією (-0,642, при $p < 0,001$), релаксацією (-0,314, при $p < 0,001$), підтримкою (-0,104, при $p < 0,01$), голодом з визнання (-0,390, при $p < 0,001$) та контакту (-0,448, при $p < 0,001$). Отже, ваблення до тютюну прямо пов'язане із іншими ознаками фізичної залежності (рефлекторним палінням, сенсорним голодом, нікотиною залежністю), а також із використанням паління для самообілізації, структурування часу та «створення подій». Крім того, оскільки ваблення до тютюну міцно пов'язане із рефлекторним палінням, що виявляє слабкий контроль поведінки, цілком зрозумілим є зворотньопропорційний зв'язок ваблення із задоволенням комунікативних потреб за допомогою паління.

Аналогічні зв'язки встановлено за показниками рефлекторних дій у палінні, нікотинової залежності та заміщення палінням сенсорного голоду. Так, з цими показниками позитивно корелює стимуляція (0,190, при $p < 0,001$; 0,439, при $p < 0,001$; 0,411, при $p < 0,001$ відповідно), ваблення до тютюну (0,606, при $p < 0,001$; 0,800, при $p < 0,001$; 0,790, при $p < 0,001$ відповідно), структурний голод (0,260, при $p < 0,001$; 0,429, при $p < 0,001$; 0,353, при $p < 0,001$ відповідно) та голод з інцидентів (0,240, при $p < 0,001$; 0,348, при $p < 0,001$; 0,311, при $p < 0,001$ відповідно). Негативні кореляції рефлексу, нікотинової залежності та заміщення палінням сенсорного голоду встановлено із заміщенням голоду з визнання (-0,368, при $p < 0,001$; -0,378, при $p < 0,001$; -0,253, при $p < 0,001$ відповідно) та контакту (-0,376, при $p < 0,001$; -0,436, при $p < 0,001$; -0,304, при $p < 0,001$ відповідно). Також, показники рефлексу, нікотинової залежності та заміщення сенсорного голоду виявляють міцні позитивні зв'язки один з одним: кореляція рефлексу та нікотинової залежності 0,699, при $p < 0,001$; рефлексу та сенсорного голоду – 0,546, при $p < 0,001$; нікотинової залежності і сенсорного голоду – 0,709, при $p < 0,001$. Отже, ознаки фізичної залежності поєднуються зі зниженням демонстративних та комунікативних прагнень у тютюнової поведінці.

Показники заміщення палінням голоду з визнання виявляють позитивні кореляції із ритуалізація (0,533, при $p < 0,001$), релаксації (0,564, при $p < 0,001$), підтримки (0,311, при $p < 0,001$), заміщення сексуального голоду (0,401, при $p < 0,001$) та заміщення голоду контакту (0,849, при $p < 0,001$). Негативні зв'язки цього показнику виявлено із вабленням до тютюну (-0,390, при $p < 0,001$), рефлекс (-0,368, при $p < 0,001$), нікотинова залежність (-0,378, при $p < 0,001$), заміщення сенсорного голоду (-0,253, при $p < 0,001$) та заміщення структурного голоду (-0,114, при $p < 0,01$). Показники заміщення палінням голоду контакту має аналогічні щодо заміщення палінням голоду з визнання позитивні зв'язки, а саме, із ритуалізація (0,597, при $p < 0,001$), релаксації (0,479, при $p < 0,001$), підтримки (0,217, при $p < 0,001$), заміщення сексуального голоду (0,436, при $p < 0,001$) та заміщення голоду з визнання (0,849, при $p < 0,001$). Негативні зв'язки цього показнику виявлено із стимуляцією (-0,158, при $p < 0,001$) вабленням до тютюну

(-0,446, при $p < 0,001$), рефлекс (-0,376, при $p < 0,001$), нікотинова залежність (-0,436, при $p < 0,001$), заміщення сенсорного голоду (-0,304, при $p < 0,001$) та заміщення структурного голоду (-0,132, при $p < 0,01$). Отже, заміщення палінням психологічного дефіциту у задоволенні афіліативної потреби, соціальному визнанні, приєднанні до людей та спільнот поєднується з іншими соціально значущими мотивами курця.

За показником заміщення палінням сексуального голоду виявлено наступні позитивні кореляції із ритуалізацією (0,338, при $p < 0,001$), релаксацією (0,200, при $p < 0,001$), заміщення голоду з визнання (0,401, при $p < 0,001$) та контакту (0,436 при $p < 0,001$). Отже, паління у сексуально забарвлених ситуаціях виявляє ознаки демонстративності, пошуку впевненості та спокою та використання паління як комунікативного засобу.

За заміщенням структурного голоду позитивні кореляції встановлено із стимуляцією (0,665, при $p < 0,001$), підтримкою (0,154, при $p < 0,001$), ваблення (0,416, при $p < 0,001$), рефлексом (0,260, при $p < 0,001$), нікотиною залежністю (0,429, при $p < 0,001$), заміщення сенсорного голоду (0,353, при $p < 0,001$) та заміщення голоду з інцидентів (0,868, при $p < 0,001$). Негативні кореляції виявлено із показниками ритуалізації (-0,275, при $p < 0,001$), голоду за визнання (-0,114, при $p < 0,01$) та контакту (-0,132, при $p < 0,001$). Оскільки, при структурному голоді основним стимулом паління є прагнення у регламентації життя, уникнення нудьги та ситуацій монотонії, то зв'язки із іншими мотивами, що передбачають відновлення психоемоційної рівноваги та мобілізаційний ефект стають цілком зрозумілими. Крім того, поєднання цього показника із ознаками тютюнової залежності може бути пов'язане високою інтенсивністю паління задля структурування часу.

Заміщення палінням голоду з інцидентів виявляє прямі зв'язки із стимуляцією (0,609, при $p < 0,001$), підтримкою (0,183, при $p < 0,001$), ваблення (0,360, при $p < 0,001$), рефлексом (0,240, при $p < 0,001$), нікотиною залежністю (0,348, при $p < 0,001$), заміщення сенсорного голоду (0,311, при $p < 0,001$) та заміщення структурного голоду (0,868, при $p < 0,001$). Негативні кореляції

виявлено лише із показниками ритуалізації (-0,280, при $p < 0,001$). Оскільки, заміщення палінням голоду з інцидентів виявляє суб'єктивний брак подій у житті, акт паління стає «подією», яку можна не лише здійснити, а і обговорювати – паління у заборонених місцях, шкода паління, право на паління, конфлікти пов'язані з палінням та багато інших тем, що привертає до курця увагу та створює ілюзію наповненості його життя. Отримані кореляції, також як і для структурного голоду, можна пояснити інтенсивністю паління завдяки фіксації цього засобу наповнення життя та формуванням психологічної та фізичної тютюнової залежності.

Отримані кореляції між показниками тютюнової поведінки дають підстави для проведення факторного аналізу з метою визначення структурної моделі тютюнопаління аналізу латентних змінних, що її описують.

Результати факторизації характеристик тютюнової поведінки досліджуваних курців, за методом головних компонент з Varimax normalized представлена у Додаток Р, таблиці Р.3. Сумарна пояснена дисперсія отриманої трьохфакторної структури складає 73,1%, що є достатнім для її прийняття та адекватної інтерпретації. За результатами факторизації утворилося три фактори.

Перший фактор інтегрував показники ніотинової залежності (0,862), ваблення до паління (0,845), рефлексного паління (0,700), прагнення стимуляції (0,603), відмову від ритуалізації паління (-0,529), заміщення палінням сенсорного (0,803) структурного (0,694) та голоду з інцидентів (0,648). Даний фактор здебільшого описує тютюнову поведінку в аспекті залежності від тютюну, оскільки до нього входять показники психологічної (стимуляція) та фізичної (ваблення, рефлекс, ніотинова залежність) залежності, та заміщення первинного (сенсорного) та найменш стерпних для людини видів голоду (структурного та голоду з інцидентів). Даний фактор можна умовно позначити як «Тютюнова залежність», оскільки його психологічний зміст відображує основні ознаки залежних форм поведінки. А саме, усталення домінування квазіпотреби, що виявляють показники ніотинової залежності та ваблення до тютюну, слабкий контроль тютюнової поведінки, що проявляється у рефлексному палінні,

прагнення та очікування стимулюючого ефекту від сигарети, що може бути пов'язане із підвищенням толерантності до дії нікотину, активність заміщуюча задоволення базових потреб та загострення психологічного дефіциту.

Другий фактор складають показники мотивів підтримки (0,850), релаксації (0,773), стимуляції (0,691) у тютюновій поведінці та заміщення палінням структурного (0,425) та голоду з інцидентів (0,446). Цей фактор, в першу чергу, описує прагнення курця до модифікації психоемоційного стану, бажання знизити переживання психологічного дискомфорту, досягти завдяки палінню внутрішнього балансу. При цьому очікувані ефекти паління різноманітні та суперечливі – стимуляція та релаксація, релаксація та заміщення голоду з інцидентів та ін. Поєднання цих параметрів вказує на універсальний характер застосування паління для компенсації внутрішнього конфлікту. Отже, цей фактор можна умовно позначити «Компенсаторний фактор паління».

Третій фактор утворюють показники ритуалізації паління (0,642) та заміщення голоду з визнання (0,809), контакту (0,842) та сексуального голоду (0,788). Цей фактор розкриває паління у соціально-психологічному аспекті, оскільки характеризує використання паління у взаємодії та задоволення завдяки йому комунікативних потреб курця. В цьому факторі, окрім заміщуючої та захисної (неадекватно адаптивної), знаходять своє відображення символічна та сигнальна функції паління. Курець палить за компанію, задля налагодження контакту, в тому числі із протилежною статтю, виявлення прихильності та приєднання до інших. Таким чином даний фактор можна назвати «Комунікативний фактор паління».

Отримані фактори, описують компоненти тютюнової поведінки, а саме: адиктивний– залежність, що формується під впливом тютюну, компенсаторний – компенсація внутрішнього конфлікту та дискомфортних переживань, та комунікативний – використання паління як комунікативного засобу.

Аналіз взаємозв'язків складових тютюнової поведінки та установок щодо паління показує, що установка про наявність умовно позитивних сенсів паління - «віра в міфи» прямо пропорційно пов'язана із всіма складовими тютюнової

поведінки: з фактором «Тютюнова залежність» (0,217, при $p < 0,001$), з «Компенсаторним фактором» (0,190, при $p < 0,001$), з «Комунікативним фактором» (0,174, при $p < 0,001$). Адекватність сприйняття та ставлення до паління має зворотні зв'язки зі всіма складовими тютюнової поведінки - з фактором «Тютюнова залежність» (-0,160, при $p < 0,001$), з «Компенсаторним фактором» (-0,166, при $p < 0,001$), з «Комунікативним фактором» (-0,208, при $p < 0,001$). Крім того, встановлено позитивну кореляцію «Комунікативного фактору» тютюнової поведінки із установкою на відкидання шкоди паління (0,120, при $p < 0,01$). Отже, зростання адиктивної та компенсаторної складових тютюнової поведінки пов'язане із неадекватними оцінкою та ставленням до паління за рахунок переконання в суб'єктивно значущих умовно позитивних сенсах паління, а зростання комунікативної складової - із неадекватними оцінкою та ставленням до паління за рахунок переконання як в умовно позитивних сенсах, так і за рахунок ігнорування або зменшення значущості інформації про шкоду паління.

5.2. Сімейні кореляти тютюнової поведінки

Виходячи з ідеї, що тютюнова поведінка вбудовується у сімейний простір як патерн сімейної взаємодії доцільним є визначити взаємозв'язки складових тютюнопаління та сімейного функціонування. Аналіз взаємозв'язків параметрів сімейного функціонування та структурних факторів тютюнової поведінки проводився із урахуванням етапу життєвого циклу сім'ї, до якої належить курець.

За даними кореляційного аналізу у курців з молодих сімей (Додаток С, табл. С.1) структурний фактор «Тютюнова залежність» виявляє позитивні взаємозв'язки із «Незадоволеністю сімейним функціонуванням» (0,288, при $p < 0,01$) та з «Неконгруентністю у сімейних стосунках» (0,178, при $p < 0,05$). Отже, підвищенням ознак залежності, усталення квазіпотреби у тютюні, послаблення контролю тютюнової поведінки супроводжується зростанням незадоволеності сімейним життям, в тому числі актуалізацією негативних сімейно обумовлених

станів. Поєднання зростання тютюнової залежності із зниженням конгруентності у сімейних стосунках характеризують усталення сигнальної та символічної функцій паління у сімейному просторі, тобто використання паління у якості комунікативної метафори почуттів, виявлення яких блоковане у сім'ї. Наприклад, використання паління як засобу переривання незадовольняючої комунікації (сварки) за умов суб'єктивної неможливості прямого виявлення почуттів та намірів. В цьому разі, повідомлення: «Мені потрібно покурити», має значення «Я не хочу продовжувати розмову», тобто відхиленої комунікації.

Виявлена негативна кореляція між фактором «Тютюнова залежність» та «Сімейною лояльністю» (-0,191, при $p < 0,05$) показує зниження прагнення до єдності, згоди та безконфліктності у стосунках при зростанні адиктивного компоненту тютюнової поведінки. Тобто усталення потреби у тютюні порушує сучасні конвенціональні норми сімейної поведінки та може бути джерелом конфлікту.

«Компенсаторний фактор» тютюнової поведінки курців з молодих сімей виявляється позитивно пов'язаним із «Сімейною лояльністю» (0,169, при $p < 0,05$) і негативно з «Незадоволеністю сімейним функціонуванням» (-0,230, при $p < 0,01$) та з «Керованістю сімейної системи» (0,212, при $p < 0,05$). Оскільки «Компенсаторний фактор» тютюнової поведінки описує модифікацію психоемоційного стану та досягнення завдяки палінню внутрішнього балансу, тобто використання паління здебільшого для саморегуляції, отримані кореляційні зв'язки є цілком природними. Універсальний засіб компенсації палінням внутрішнього дискомфорту розповсюджується і на сферу сімейних (подружніх) взаємин, що супроводжується підвищенням задоволеності сімейним життям та зростанням сімейної лояльності, тобто прагнення до згоди, слідування сімейним правилам та уникнення конфлікту. Зворотна кореляція «Компенсаторного фактору» тютюнової поведінки та «Керованості сімейної системи» показує, що впорядкованість сімейної системи із стійкими правилами, чітко структурованою сімейною активністю робить сімейне життя сталим та прогнозованим, тому сімейнообумовлений психоемоційний стан курця стабілізується, що

супроводжується зниженням потреби у відновленні внутрішнього балансу за допомогою паління.

«Комунікативний фактор» тютюнової поведінки курців з молодих сімей пов'язаний із «Незадоволеністю сімейним функціонуванням» (-0,192, при $p < 0,05$) та із «Неконгруентністю у сімейних стосунках» (0,205, при $p < 0,05$). Отже, використання паління у взаємодії для комунікативних цілей налагодження контакту, приєднання, виявлення прихильності пов'язане із неузгодженістю сімейних взаємин. З одного боку, зростання комунікативних сенсів у структурі тютюнової поведінки супроводжується підвищенням задоволеності сімейним життям, а з іншого - зниженням конгруентності у подружніх стосунках. Паління стає вираженням придушених емоцій та почуттів, метафорою прихованих прагнень, метакомунікативним сигналом щодо сімейного контексту.

Особливості діадної взаємодії курців з молодого подружжя визначено за допомогою кореляційного аналізу параметрів партнерських взаємин та структурних факторів тютюнової поведінки (Додаток С, табл. С.2). Виявлено прямі кореляції фактору «Тютюнова залежність» із параметрами «Психологічна дистанція» (0,174, при $p < 0,05$), «Конфліктність» (0,212, при $p < 0,05$), та зворотні - із «Комунікацією» (-0,288, при $p < 0,01$) та «Емоційним тяжінням» (-0,257, при $p < 0,01$). Отримані кореляції з фактором «Тютюнова залежність» виявляють взаємозв'язок усталення тютюнової поведінки, набуття в неї ознак залежної із порушеннями подружньої взаємодії, які виражаються у збільшенні емоційної дистанції у психологічному просторі подружжя, підвищенні ускладнень у спілкуванні та конфліктності.

«Компенсаторний фактор» тютюнової поведінки курців з молодих сімей пов'язаний із параметрами «Психологічна дистанція» (0,241, при $p < 0,01$) та «Близькість» (-0,165, при $p < 0,05$) подружньої взаємодії. Компенсація внутрішнього дискомфорту завдяки паління поєднується із збільшенні емоційної дистанції у психологічному просторі молодого подружжя та зниженні почуття єдності, прихильності, взаємної підтримки, емоційного взаємообміну.

Інакше кажучи, адиктивна та компенсаторна складові тютюнової поведінки взаємопов'язані з порушеннями подружньої взаємодії різного ступеню - «Компенсаторний фактор» є взаємозалежним із дистанційовуванням подружжя, а фактор «Тютюнова залежність» - з нарощенням комунікативних ускладнень та перетворенні їх у конфлікт, тобто комунікативною метафорою «роз'єднання».

Своєрідним механізмом відтворення збалансованості близькості-віддаленості у подружньої взаємодії виступає «Комунікативний фактор» тютюнової поведінки курців з молодих сімей. Отримані за цим фактором кореляції з параметрами «Комунікація» (0,188, при $p < 0,05$), «Конфліктність» (-0,178, при $p < 0,05$) та «Розуміння» (0,207, при $p < 0,05$). Реалізація через паління у символічні формі прагнень до приєднання, вираження прихильності та «буття разом» пов'язане із підвищенням комунікативної єдності, спільності, терапевтичної функції подружнього контакту, розуміння партнера та подоланні суперечностей. В цьому разі паління несе комунікативну метафору «об'єднання».

Таким чином, у подружній взаємодії курців за молодих сімей паління виступає інтеракційним патерном «об'єднання-роз'єднання» у парній динаміки, тобто використовується для регуляції дистанції, символізації почуттів, метафорою прихованих прагнень.

Кореляційний аналіз взаємозв'язків компонентів сімейного функціонування та структурних факторів тютюнової поведінки в сім'ях з підлітками представлено у Додатку С, таблиці С.3. На даному етапі життєвого сім'ї проблема паління набуває більшої значущості, оскільки підлітковий вік є загально визнаним періодом ініціації тютюнової поведінки.

Як показують отримані дані, фактор «Тютюнової залежності» у структурі паління курців з сімей з підлітками позитивно пов'язаний із «Незадоволеністю сімейним функціонуванням» (0,265, при $p < 0,01$) та з «Неконгруентністю у сімейних стосунках» (0,200, при $p < 0,01$), що є аналогічним до курців з молодих сімей. Взаємозв'язок зростання тютюнової залежності із зниженням задоволеності сімейним життям та суб'єктивних можливостей конгруентного самовираження у

сімейних стосунках виявляє сигнальне та символічне використання паління для прояву блокованих негативних почуттів.

«Компенсаторний фактор» тютюнопаління у курців з сімей з підлітками негативно пов'язаний із «Сімейною лояльністю» (-0,128, при $p < 0,05$). Отже, зниження сімейної згоди, єдності та підвищення конфліктності загострює переживання внутрішнього психологічного дискомфорту, звичним засобом подолання якого є паління.

«Комунікативний фактор» тютюнової поведінки курців з сімей з підлітками виявляється позитивно пов'язаним із «Неконгруентністю у сімейних стосунках» (0,139, при $p < 0,05$) та негативно - з «Керованістю сімейної системи» (-0,333, при $p < 0,01$). Інакше кажучи, суб'єктивна неможливість конгруентного самовираження у сім'ї виявляється у символічному та сигнальному використанні паління у взаємодії, прагненні «метафорично» сказати те, що сказати неможна, виявити ті почуття, прояв яких під забороною, просити підтримки та допомоги, коли в цьому є труднощі. Зворотна кореляція між «Керованістю сімейної системи» та «Комунікативним фактором» паління виявляє посилення соціально-психологічного аспекту паління із зростанням сімейної нестабільності, невизначеності правил, непрогнозованості подій сімейного життя.

Кореляційні зв'язки структурних факторів тютюнової поведінки із параметрами батьківсько-дитячої взаємодії курців-підлітків та курців - батьків представлено у Додатку С, на таблиці С.4. Звертає на себе увагу більша кількість кореляцій за даними підлітків порівняно з їх батьками (11 кореляцій у підлітків та 6 у їх батьків). Такі дані можна пояснити більшою значущістю батьківсько-дитячих стосунків у генезі тютюнової поведінки підлітків.

Фактор «Тютюнова залежність» у структурі тютюнової поведінки батьків пов'язаний із параметрами «Контроль» (0,254, при $p < 0,01$) та «Задоволеність стосунками» (-0,234, при $p < 0,01$). Тобто батьки із підвищенням залежності у тютюнопаління виявляють більш контролюючу та обмежуючу поведінку на адресу підлітка та меншу задоволеність стосунками з ним. Таки результати проявляють занепокоєність сімейною ситуацією та можливі конфлікти у

батьківсько-дитячої взаємодії. Фактор «Тютюнової залежності» у палінні підлітків негативно пов'язаний із «Згодою» у батьківсько-дитячої взаємодії (-0,199, при $p < 0,05$). Тобто підлітки із вираженою адиктивною складовою тютюнопаління меншою мірою поділяють батьківські думки, переконання та наміри у різних життєвих ситуаціях. Несиметричність кореляцій отриманих за цим фактором у підлітків та їх батьків може свідчити про компліментарність взаємодії при підвищенні ознак тютюнової залежності: незадоволені стосунками батьки посилюють контроль, обмеження та опіку, а підлітки реагують посиленням незгоди, протистояння батьківським настановам. Отже, паління підлітка виступає як метафора незгоди з батьківськими вимогами, а паління батьків - метафора «вікового та статусного дозволу» тютюнової поведінки.

«Компенсаторний фактор» тютюнової поведінки батьків негативно корелює із «Співпрацею» у батьківсько-дитячої взаємодії (-0,186, при $p < 0,05$), тобто подолання внутрішнього дискомфорту батьків за допомогою паління пов'язане зі зниженням партнерства та визнання прав і потреб підлітка. За результатами дослідження кореляцій «Компенсаторного фактору» паління підлітків із параметрами батьківсько-дитячої взаємодії виявлено негативні зв'язки цієї складової тютюнової поведінки із «Емоційною близькістю» (-0,184, при $p < 0,05$), «Співпрацею» (-0,229, при $p < 0,01$), «Згодою» (-0,226, при $p < 0,01$), «Авторитетністю батьків» (-0,184, при $p < 0,05$) та «Задоволеністю стосунками з батьками» (-0,231, при $p < 0,01$). Отже, на підставі отриманих даних можна стверджувати, що підлітки завдяки палінню компенсують внутрішній дискомфорт пов'язаний, в першу чергу, із порушеннями у структурі батьківсько-дитячої взаємодії. При цьому порушення співпраці та партнерства визнають як підлітки, так і їх батьки. В цьому разі метафорично паління підлітків є прагненням повернути увагу до незадовольняючої моделі батьківсько-дитячої взаємодії, що панує в сім'ї. Тобто паління підлітка виконує морфогенетичну функцію з метою внесення змін у сімейну ситуацію.

«Комунікативний фактор» паління батьків у сім'ях з підлітками пов'язаний із такими параметрами батьківсько-дитячої взаємодії як «Суворість» (-0,163, при

$p < 0,05$), «Прийняття» (0,193, при $p < 0,05$) та «Послідовність» (-0,209, при $p < 0,01$). Батьки-курці при збільшенні у структурі паління його комунікативних сенсів виявляють надмірну м'якість, поблажливість, недолік чіткості правил та вимог, прийняття особистісних якостей та поведінкових проявів підлітка, а також батьківську непослідовність у вихованні, вимогах, мірах заохочення та покарання на адресу підлітка. У підлітків-курців встановлено кореляції «Комунікативного фактору» паління із «Вимогливістю» (-0,245, при $p < 0,01$), «Суворістю» (-0,299, при $p < 0,01$), «Контролем» (-0,249, при $p < 0,01$), «Згодою» (0,177, при $p < 0,05$) та «Задоволеністю стосунками» (0,269, при $p < 0,01$). Тобто, використання паління підлітками для задоволення комунікативних потреб співвідноситься із оцінкою свої батьків як невимогливих, надмірно м'яких, надаючих забагато свободи, що супроводжується згодою у поглядах та задоволеністю батьківсько-дитячою взаємодією. Інакше кажучи, підвищення комунікативної складової паління підлітків пов'язане із недостатністю правил, вимог, заборон, слабким контролем, скоріше дружніми ніж батьківсько-дитячими стосунками. Отже, комунікативною метафорою паління, що поділяється і батьками і підлітками стає наступне - «Паління дозволяє об'єднуватися, слідуючи власним бажанням та настрою».

Аналіз кореляційних зв'язків компонентів сімейного функціонування та структурних факторів тютюнової поведінки курців з сімей, які виконали батьківську функцію (Додаток С, табл. С.5), показує, що аналогічні з молодими сім'ями та сім'ями з підлітками позитивні взаємозв'язки фактору «Тютюнова залежність» із «Незадоволеністю сімейним функціонуванням» (0,332, при $p < 0,01$) та «Неконгруентністю сімейних стосунків» (0,194, при $p < 0,05$). Отже, курці з сімей, які виконали батьківську функцію, за мірою зростання тютюнової залежності виявляють зниження задоволеності сімейним життям та суб'єктивної оцінки дозволу конгруентного самовираження у сім'ї, що приводить до метафоричного використання паління для сигналізації про свій стан та символічного прояву блокованих негативних почуттів.

«Компенсаторний фактор» тютюнової поведінки курців з сімей, які виконали батьківську функцію, негативно пов'язаний із «Незадоволеністю

сімейним функціонуванням» (-0,359, при $p < 0,01$) та позитивно - із «Сімейною лояльністю» (0,218, при $p < 0,05$), що є подібним до курців з молодих сімей. Паління як звичний універсальний засіб компенсації внутрішнього дискомфорту та саморегуляції виступає емоційним клапаном і у сфері подружніх стосунків, що дозволяє підтримувати достатній рівень задоволеності (низької напруженості у сімейних стосунках) згоду та «безконфліктність» у подружній взаємодії.

«Комунікативний фактор» тютюнової поведінки курців з сімей, які виконали батьківську функцію, негативно пов'язаний із «Незадоволеністю сімейним функціонуванням» (-0,276, при $p < 0,01$) та «Керованістю сімейної системи» (0,198, при $p < 0,05$) позитивно - із «Сімейною лояльністю» (0,255, при $p < 0,01$).

Тобто, використання паління з метою налагодження контакту, приєднання, виявлення прихильності виявляє неузгодженість та суперечливість у подружніх взаєминах курців з сімей, які виконали батьківську функцію. З одного боку, підвищення використання паління як засобу налагодження взаємодії супроводжується зростанням задоволеності сімейним життям та сімейної лояльності, тобто почуттям єдності та згоди, а з іншого – зростанням сімейної нестабільності та непрогнозованості сімейного життя, невизначеності правил та стандартів взаємодії.

Особливості діадної взаємодії курців з сімей, які виконали батьківську функцію, визначено за допомогою кореляційного аналізу параметрів партнерських взаємин та структурних факторів тютюнової поведінки (Додаток С, табл. С.6).

Як показують отримані дані, фактор «Тютюнова залежність» у структурі паління курців з сімей, які виконали батьківську функцію, пов'язаний із «Психологічною дистанцією» (0,220, при $p < 0,05$), «Ніжністю» (-0,193, при $p < 0,05$), «Комунікацією» (-0,278, при $p < 0,01$) та «Розумінням» (-0,174, при $p < 0,05$) у подружній взаємодії. Отже, з мірою зростання залежності від тютюну, усталення потреби в палінні збільшується емоційна дистанція між подружжям, знижується ніжність та довірливість, утруднюється досягнення комунікативної

єдності та порозуміння, послаблюється суб'єктивне відчуття знання про індивідуальні особливості партнера, його думок та прагнень, легкість інтерпретації його поведінки.

«Компенсаторний фактор» тютюнової поведінки курців з сімей, які виконали батьківську функцію, негативно пов'язаний із «Психологічною дистанцією» (-0,230, при $p < 0,01$). Позитивні кореляції за цим фактором встановлено із «Ніжністю» (0,192, при $p < 0,05$), «Розумінням» (0,218, при $p < 0,05$) та «Авторитетом партнера» (-0,249, при $p < 0,01$).

Отже, збільшення використання паління задля компенсації внутрішнього дискомфорту та модифікації психоемоційного стану супроводжується покращенням подружньої взаємодії за параметрами емоційної близькості, ніжності, розуміння думок, прагнень та поведінки партнера, поваги до нього. Отримані за цим фактором кореляційні зв'язки можна пояснити наступним чином. Паління, як звичний спосіб компенсації негативних психоемоційних станів, дозволяє уникнути перенесення внутрішнього дискомфорту у сферу подружньої взаємодії. Інакше кажучи, курець долає стресові переживання наодинці для того, щоб не порушувати подружню взаємодію. Метафорично це проявляється так «Я перекурю, прийду до норми, а потім будемо спілкуватися».

«Комунікативний фактор» тютюнової поведінки курців з сімей, які виконали батьківську функцію, виявляється пов'язаним із «Психологічною дистанцією» (-0,195, при $p < 0,05$), «Ніжністю» (0,206, при $p < 0,05$), «Комунікацією» (0,354, при $p < 0,01$), «Конфліктністю» (-0,249, при $p < 0,01$), «Авторитетом» (0,180, при $p < 0,05$).

Отже, підвищення комунікативних сенсів в структурі тютюнової поведінки позитивно позначається на подружньої взаємодії - підвищується емоційна близькість, прояви ніжності, довірливості, згоди та поваги у просторі партнерських взаємин, поліпшується взаєморозуміння та знижується конфліктність. В цьому разі, паління виконує об'єднуючу функцію у взаємодії. Таким чином, отримані дані свідчать про взаємообумовленість тютюнової поведінки та сімейного функціонування на всіх етапах життєвого циклу сім'ї.

Повторювальними на всіх етапах життєвого циклу сім'ї є позитивні кореляції фактору «Тютюнової залежності» із «Незадоволеністю сімейним функціонуванням» та з «Неконгруентністю у сімейних стосунках», що виявляє загальну тенденцію порушень сімейної взаємодії за умов усталення тютюнової поведінки.

Таким чином, виявлено взаємообумовленість тютюнової поведінки та сімейного функціонування на всіх етапах життєвого циклу сім'ї.

Адиктивна та компенсаторна складові тютюнової поведінки курців з молодих сімей взаємопов'язані з порушеннями подружньої взаємодії різного ступеню, тобто є комунікативною метафорою «роз'єднання», а комунікативна складова виступає у якості механізму досягнення близькості, тобто є комунікативною метафорою «об'єднання».

Так, компенсаторна складова тютюнової поведінки є взаємопов'язаною із формалізацією стосунків подружжя, а саме дистанціюванням подружжя на тлі сімейної лояльності, зниження незадоволеності та керованості сімейної системи; адиктивна складова пов'язана зі зниженням сімейної лояльності, нарощенням неконгруентності, незадоволеності, комунікативних ускладнень та перетворенні їх у відкритий конфлікт, комунікативна складова пов'язана із зниженням незадоволеності, підвищенням комунікативної єдності, спільності, розуміння партнера та подоланні суперечностей на тлі неконгруентності у сімейних стосунках.

Батьківсько-дитяча взаємодія, що пов'язана з адиктивною складовою паління, виявляє компліментарність батьківської та підліткової поведінки в сім'ї, при цьому паління підлітка виступає як метафора незгоди з батьківськими вимогами, а паління батьків - метафора «вікового та статусного дозволу-заборони» тютюнової поведінки. Порушення у структурі батьківсько-дитячої взаємодії, що пов'язані із компенсаторною складовою паління, у батьків виявляються зниженням співпраці з підлітком, а у підлітків - зниженням емоційної близькості, співпраці, згоди, авторитетності батьків та задоволеності стосунками з батьками. Отже, компенсаторна складова паління підлітків є

проявом внутрішнього дискомфорту в сім'ї є метафоричним прагненням до зміни незадовольняючої моделі батьківсько-дитячої взаємодії, що панує в сім'ї.

Комунікативна складова паління як у підлітків та і у батьків пов'язана із потураючим непослідовним стилем взаємодії. При цьому, комунікативні сенси паління підлітків можуть бути результатом наслідування моделей поведінки батьків на тлі задоволеності лібералізацією батьківсько-дитячих стосунків.

Адиктивна складова тютюнової поведінки курців з сімей, які виконали батьківську функцію, взаємопов'язана із порушеннями подружніх стосунків, а сам зростанням незадоволеності та неконгруентності у сімейних стосунках, дистанціюванням, зниженням ніжності, комунікативної єдності та розуміння у діадній взаємодії, тобто є метафорою «роз'єднання».

Компенсаторна складова тютюнової поведінки курців з сімей, які виконали батьківську функцію, супроводжується зниженням незадоволеності, підвищенням сімейної лояльності, покращенням подружньої взаємодії за параметрами емоційної близькості, ніжності, розуміння партнера та поваги до нього. Паління виступає засобом запобігання перенесення особистісного внутрішнього дискомфорту у сферу подружньої взаємодії.

Комунікативна складова тютюнової поведінки позитивно позначається на подружньої взаємодії зростанням задоволеності, сімейної лояльності, підвищенням емоційної близькості, ніжності, комунікативної єдності та поваги, зниженні конфліктності на тлі некерованості у сімейної системи. В цьому разі, паління виконує об'єднуючу функцію у взаємодії.

Загальною тенденцією порушень сімейного функціонування є зростання незадоволеності сімейним функціонуванням та неконгруентності у сімейних стосунках за умов усталення тютюнової поведінки. Отже, тютюнова поведінка використовується як метафоричний спосіб прояву негативних сімейнообумовлених почуттів, вираження яких блоковане в сім'ї.

5.3. Індивідуальна та сімейна детермінація мотивації відмови від паління

Оскільки, будь яка людська поведінка є полімотивованою, тобто зумовленою не одним, а низкою мотивів, що мають складні зв'язки та взаємовпливи, у контексті дослідження мотивації відмови від паління доцільним є визначити її типологічні профілі. Масив даних за всією вибіркою курців було піддане процедурі кластеризації за методом К-середніх. В результаті утворилося три кластери або типологічні профілі мотивації відмови від паління (рис. 5.3).

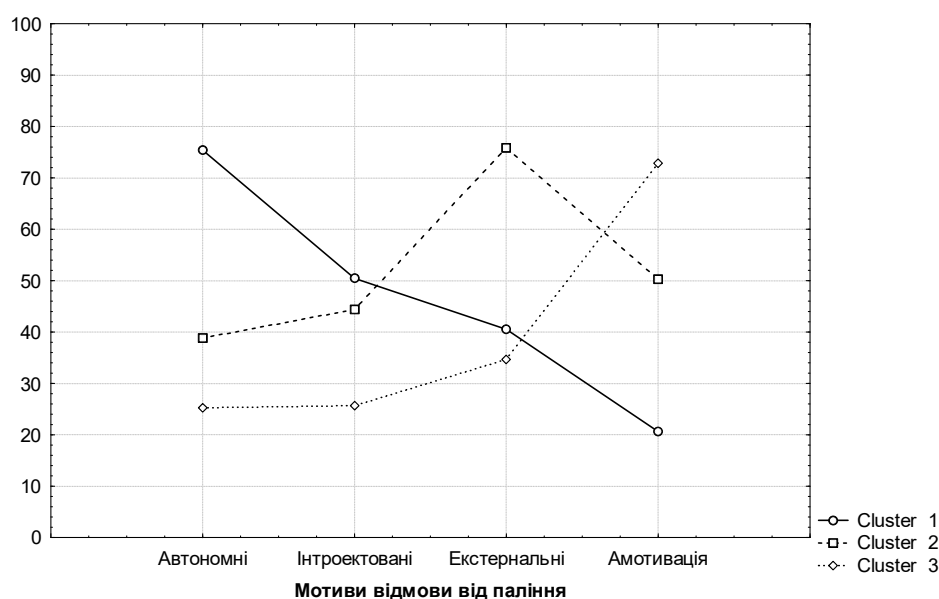

Рис. 5.4. Типологічні профілі мотивації відмови від паління

Перший кластер (26,8% досліджуваних курців) характеризується високими показниками автономних мотивів відмови від паління, середніми показниками екстернальних та інтроєктованих мотивів, низькими показниками амотивації. Психологічний зміст даного профілю виявляється у прагненні до самодетермінації, прийнятті відповідальності та контролю за своєю поведінку, здоров'я та життя, при цьому суттєвої значущості у мотивації набувають засвоєння соціальних норм щодо паління та прямий вплив соціального, в тому числі сімейного тиску. Отже, мотивація відмови від паління за цим типом є складним утворенням із домінуванням власної ініціативи та відповідальності курця у відмові від паління, що може бути результатом як самодетермінації та і

формуванням внутрішніх причин відмови, які мають контролюючу міжособистісну природу чи є наслідком прямого впливу макро- і мікросоціального середовища. Цей типологічний профіль можна умовно позначити як «Внутрішньомотивований тип відмови від паління».

Другий кластер (38,1% досліджуваних курців) відзначається високими показниками екстернальних мотивів відмови від паління та середніми показниками автономних, інтроєктованих та амотиваційних прагнень курця. Отримані дані виявляють соціально регульований тип мотивації відмови від паління, оскільки мотиви самодетермінації та внутрішнього прагнення відповідати еталонним зразкам поведінки щодо паління мають середній рівень. При цьому є ознаки відсутності справжньої мотивації відмови від паління та прагнення слідувати звичним, імпульсивним формам поведінки, що може бути пов'язаним із недостатнім усвідомленням особистісно значущої мети відмови від паління. Отже, даний профіль можна назвати «Зовнішньо мотивований тип мотивації відмови від паління».

Третій кластер (35,1% досліджуваних курців) описують високі показники амотивації на тлі значного зниження всіх мотивів відмови від паління. Так, найнижчими у цього профілю виявляються автономні та інтроєктовані мотиви, які виявляють ознаки внутрішньої мотивації, дещо вищими є екстернальні мотиви відмови, які виявляють дію соціальних антитютюнових факторів. В цілому досліджувані курці даного профілю виявляють низький рівень самодетермінації у тютюнової поведінці, реалізують негнучку поведінку-звичку, що контролюється емоціями та психофізіологічними характеристиками тютюнової залежності. Отже даний профіль може бути умовно названий «Амотивований тип відмови від паління»

Задля виявлення специфічних рис, сімейної обумовленості та прогнозування мотивації відмови від паління із урахуванням етапу життєвого циклу сім'ї застосовувався дискримінантний аналіз.

Для дискримінації трьох груп курців із різними типами мотивації відмови від паління з молодих сімей побудова моделі здійснювалася на основі наступних

структурних складових тютюнової поведінки та базових компонентів функціонування сімейної системи при тютюнопалінні, а саме тютюнова залежність, компенсаторний фактор паління, комунікативний фактор паління, незадоволеність сімейним функціонуванням, неконгруентність у сімейних стосунках та сімейна лояльність.

Відповідні статистичні міри свідчать про надійність та якість побудованої дискримінантної моделі (загальна для всієї моделі лямбда Уїлкса 0,4595; $F=9,099$, $p<0,00001$). Остаточна модель (Додаток Т, табл. Т.1) включала 6 з 7 досліджуваних параметрів, статистична значущість яких знаходиться у діапазоні від $p<0,05$ до $p<0,0000001$. Аналіз лямбда Уїлкса та часткової лямбда дозволяє розподілити предиктори за ступенем їх важливості для дискримінативної моделі від найбільш до найменш значущих: 1) неконгруентність у сімейних стосунках, 2) незадоволеність сімейним функціонуванням, 3) тютюнова залежність, 4) компенсаторний фактор паління, 5) комунікативний фактор паління, 6) керованість сімейної системи.

На основі дискримінантної моделі для кожного типу мотивації відмови від паління було побудовано класифікаційні рівняння, які можна використовувати визначення найважливіших детермінант та прогнозування відмови від паління. Рівняння включають коефіцієнти змінних лінійних функцій та вільні члени. Отримані наступні дискримінантні класифікаційні рівняння для курців з молодих сімей:

Амотивований тип відмови від паління в молодих сім'ях = $-0,7203$
 Незадоволеність сімейним функціонуванням $-0,1196$ Неконгруентність у сімейних стосунках $-2,0767$ Керованість сімейної системи $+ 0,9804$ Тютюнова залежність $+ 0,6851$ Компенсаторний фактор паління $-0,7211$ Комунікативний фактор паління $- 2,2817$ (вільний член).

Внутрішньомотивований тип відмови від паління в молодих сім'ях = $0,1956$ Незадоволеність сімейним функціонуванням $+ 0,0069$ Неконгруентність у сімейних стосунках $+ 0,1006$ Керованість сімейної системи $+0,2535$ Тютюнова

залежність + 0,1021 Компенсаторний фактор паління -0,3505 Комунікативний фактор паління -1,3435 (вільний член).

Зовнішньо мотивований тип відмови від паління в молодих сім'ях = -0,4243 Незадоволеність сімейним функціонуванням + 0,6628 Неконгруентність у сімейних стосунках -0,4188 Керованість сімейної системи -0,5013 Тютюнова залежність -0,4482 Компенсаторний фактор паління -0,4516 Комунікативний фактор паління -1,6609 (вільний член).

Побудова дискримінантної моделі для трьох різних типів мотивації відмови від паління курців з сімей з підлітками реалізовувалася на основі універсальних структурних складових тютюнової поведінки та базових компонентів функціонування сімейної системи при тютюнопалінні, а саме тютюнова залежність, компенсаторний фактор паління, комунікативний фактор паління, незадоволеність сімейним функціонуванням, неконгруентність у сімейних стосунках та сімейна лояльність.

Отримана дискримінантна модель характеризується достатньою розділовою силою (загальна для всієї моделі лямбда Уїлкса 0,5824), визначені дискримінантні змінні є надійними предикторами ($F=12,239$, $p<0,00001$) Остаточна модель (Додаток Т, табл. Т.2) увібрала до себе усі 7 досліджуваних параметрів, статистична значущість яких знаходиться у діапазоні від $p<0,05$ до $p<0,0000001$. Аналіз відповідних статистичних мір (лямбда Уїлкса та часткової лямбда) дозволяє розподілити предиктори за ступенем їх важливості для дискримінативної моделі від найбільш до найменш значущих: 1) тютюнова залежність, 2) комунікативний фактор паління, 3) незадоволеність сімейним функціонуванням, 4) компенсаторний фактор паління, 5) керованість сімейної системи, 6) сімейна лояльність, 7) неконгруентність у сімейних стосунках.

На основі дискримінантної моделі для кожного типу мотивації відмови від паління було побудовано класифікаційні рівняння, які можна використовувати для визначення найважливіших детермінант та прогнозування відмови від паління. Рівняння включають коефіцієнти змінних лінійних функцій та вільні

члени. Отримані наступні дискримінантні класифікаційні рівняння для курців з сімей з підлітками:

Амотивований тип відмови від паління в сім'ях з підлітками = -0,2296 Незадоволеність сімейним функціонуванням -1,0183 Неконгруентність у сімейних стосунках -0,3235 Сімейна лояльність +0,4980 Керованість сімейної системи - 0,0010 Тютюнова залежність + 0,3740 Компенсаторний фактор паління -0,0531 Комунікативний фактор паління -1,4087 (вільний член).

Внутрішньомотивований тип відмови від паління в сім'ях з підлітками = 0,2719 Незадоволеність сімейним функціонуванням -0,1620 Неконгруентність у сімейних стосунках +0,6231 Сімейна лояльність + 0,1341 Керованість сімейної системи -0,0245 Тютюнова залежність + 0,3776 Компенсаторний фактор паління - 0,0361 Комунікативний фактор паління -1,7513 (вільний член).

Зовнішньо мотивований тип відмови від паління в сім'ях з підлітками = -0,0993 Незадоволеність сімейним функціонуванням 0,7831 Неконгруентність у сімейних стосунках -0,081 Сімейна лояльність + 0,8599 Керованість сімейної системи -0,3770 Тютюнова залежність -0,1403 Компенсаторний фактор паління - 0,4824 Комунікативні сенси паління -1,4713 (вільний член).

Для визначення детермінант та прогностичності типу мотивації відмову від паління курців з сімей зрілого віку також застосовувався дискримінантний аналіз. Для побудови дискримінантної моделі використовувалися універсальні складові тютюнової поведінки та базові компоненти функціонування сімейної системи при тютюнопалінні, а саме тютюнова залежність, компенсаторний фактор паління, комунікативний фактор паління, незадоволеність сімейним функціонуванням, неконгруентність у сімейних стосунках та сімейна лояльність.

Отримана дискримінантна модель має достатню розділову силою (загальна для всієї моделі лямбда Уїлкса 0,6661), визначені змінні є надійними предикторами дискримінації ($F=3,8625$, $p<0,00001$) Остаточна модель (Додаток Т, табл. Т.3) увібрала до себе 5 з 7 досліджуваних параметрів, статистична значущість яких знаходиться у діапазоні від $p<0,05$ до $p<0,0000001$. Аналіз відповідних статистичних мір (лямбда Уїлкса та часткової лямбда) дозволяє

розподілити предиктори за ступенем їх важливості для дискримінативної моделі від найбільш до найменш значущих: 1) незадоволеність сімейним функціонуванням, 2) неконгруентність у сімейних стосунках, 3) комунікативний фактор паління, 4) сімейна лояльність, 5) тютюнова залежність.

На основі дискримінантної моделі для кожного типу мотивації відмови від паління було побудовано класифікаційні рівняння, які включають коефіцієнти змінних лінійних функцій та вільні члени:

Амотивований тип відмови від паління в сім'ях зрілого віку = -0,3425
 Незадоволеність сімейним функціонуванням -1,1383 Неконгруентність у сімейних стосунках -0,5599 Сімейна лояльність + 0,6935 Тютюнова залежність -0,4785
 Комунікативний фактор паління -2,2172 (вільний член).

Внутрішньомотивований тип відмови від паління в сім'ях зрілого віку =
 0,7077 Незадоволеність сімейним функціонуванням -0,4605 Неконгруентність у сімейних стосунках +0,1722 Сімейна лояльність + 0,9851 Тютюнова залежність -
 0,6137 Комунікативний фактор паління -1,9379 (вільний член).

Зовнішньомотивований тип відмови від паління в сім'ях зрілого віку =
 0,3197 Незадоволеність сімейним функціонуванням -0,3194 Неконгруентність у сімейних стосунках + 0,2874 Сімейна лояльність + 0,1593 Тютюнова залежність +
 0,0928 Комунікативний фактор паління -0,9887 (вільний член).

Отже, порівняння та визначення загальних тенденцій у детермінації мотивації відмови від паління свідчать, що предиктори внутрішньомотивованого типу відмови від паління, в першу чергу незадоволеність сімейним функціонуванням та наявність ознак тютюнової залежності, виявляють морфогенетичну функцію паління у сім'ї, тобто потенціал змін, трансформацію через кризу. Амотивований тип відмови від паління детермінується парадоксальною адаптацією до тютюновообумовленого сімейного функціонування, що виявляє морфостатичну функцію паління. Зовнішньомотивований тип відмови від паління обумовлений пріоритетністю комунікативного фактору паління на тлі неконгруентності стосунків із звичним

приховуванням почуттів та дій задля уникнення сімейного конфлікту та підтримки єдності, що також розкриває морфостатичну функцію паління в сім'ї.

Таким чином, для цілеспрямованого формування внутрішньої мотивації відмови від паління в структурі комплексної терапії тютюнової адикції доцільним виявляється враховувати базові компоненти функціонування сімейної системи курця. Трактування тютюнової поведінки, як частини сімейного функціонування, спрямованого на збереження гомеостазу сім'ї, що підтверджується отриманими у дослідженні закономірностями, обумовлює доцільність психотерапевтичного впливу на сімейну систему курця в процесі комплексної терапії тютюнової адикції.

Включення до корекційних програм системно-сімейного напрямку роботи може бути плідним для досягнення наступних результатів:

- змінення уявлень членів сім'ї про тютюнопаління від індивідуально-особистісного до системного підходу;
- виявлення параметрів сімейної системи, що обумовлюють прояви тютюнової поведінки (підтримують, посилюють або зменшують);
- реконструкції структури, ієрархії, ролей, правил, зовнішніх, підсистемних та персональних меж у сімейній системі, корекції різних форм порушень ієрархії (інверсія, між поколіннями коаліції тощо)
- поліпшення сімейної комунікації, корекція комунікативних порушень в сім'ї;
- розвиток конструктивних форм сімейного та індивідуального копіngu;
- трансформація дисфункціональних стереотипів у взаємодії, що виступають стабілізаторами тютюнової поведінки особистості;
- перетворення неадекватного «Образу сім'ї», розвіювання сімейних міфів;
- корекції способів емоційного залучення членів сім'ї у тютюнову поведінку;
- будування конструктивних моделей вирішення проблеми через пряме та непряме втручання.

Висновки до 5 розділу

1. Тютюнова поведінка представлена трьома типами, що відбивають конфігурацію основних мотивів паління та рівня нікотинової залежності – «псевдокультурне паління», «психологічна залежність від паління» та «фізична залежність від паління». Тип псевдокультурного паління здебільшого виявляється у підлітків, в сім'ях яких палять обидва батьки, тільки батько, або батьки не палять, що характеризує цей тип як притаманний ініціальному етапу тютюнової поведінки. Тип паління з психологічною залежністю переважно представлений батьківськими діадами сімей з підлітками, а також чоловіками, що є єдиними курцями, в молодих сім'ях та сім'ях, які виконали батьківську функцію. Тютюнова поведінка з фізичною залежністю домінує у чоловіків, що є єдиними курцями в сім'ях, які виконали батьківську функцію.

7. У залежності від типу паління виявляється специфічність психологічних дефіцитів, що заміщуються палінням. При псевдокультурному типі тютюнової поведінки палінням заміщуються дефіцит контакту та визнання, тобто незадоволені комунікативні потреби. При палінні із психологічною залежністю коло заміщуваних дефіцитів розширюється, включаючи дефіцит контакту, визнання, структурування та інцидентів, тобто збільшується і кількість проєкцій психологічних очікувань від паління. При тютюновій поведінці із фізичною залежністю паління заміщує вітальні психологічні дефіцити у сенсорній стимуляції, структуруванні та наповненості життя.

8. Заміщення палінням психологічного дефіциту обумовлено поєднанням типу тютюнової поведінки із загальним уявленням про вплив паління на сімейне функціонування. Найвищу схильність до заміщуючої тютюнової поведінки виявляють курці із психологічною залежністю, які переконані у негативному впливі паління на сім'ю. Психологічний зміст цієї схильності виявляється у порочному колі – психологічний дефіцит та переживання незадоволення стимулюють паління, що актуалізує переконання, що паління шкодить сім'ї, це в

свою чергу, призводить до переживання негативних станів сорому та провини, які потребують модифікації звичним засобом – палінням.

9. Психологічна факторна структура тютюнової поведінки включає три складові: адиктивну (фактор тютюнової залежності), компенсаторну – (компенсаторний фактор паління), та комунікативну (комунікативний фактор паління). Неадекватність установок щодо паління та віра в його умовно позитивні сенси пов'язані зі всіма складовими тютюнової поведінки, установка про відкидання шкоди паління – з комунікативною складовою.

10. У системі сімейного функціонування на всіх етапах життєвого циклу сім'ї тютюнова поведінка виступає в якості комунікативного патерну, що є символічним проявом почуттів та прагнень, вираження яких блоковане у сім'ї, та несе відповідну комунікативну метафору. Взаємозв'язки складових тютюнової поведінки з характеристиками сімейної системи проявляють особливості включення тютюнопаління у систему сімейної взаємодії на різних етапах життєвого циклу сім'ї. Адиктивна складова тютюнової поведінки пов'язана з символізацією незадоволеності сімейним функціонуванням, конфліктності у подружній взаємодії, стосунків контролю - опору у батьківсько-підліткової взаємодії. Компенсаторна складова тютюнової поведінки є символічним проявом внутрішнього дискомфорту та вирішує завдання сигналізації про психоемоційний стан та його подолання завдяки індивідуальним або сімейним ресурсам, що в молодій сім'ї пов'язане з дистанціюванням подружжя, в сім'ї з підлітками - з порушенням батьківсько-дитячої взаємодії, в сім'ї, яка виконала батьківську функцію - з запобіганням перенесення внутрішнього дискомфорту у сферу подружньої взаємодії. Комунікативна складова тютюнової поведінки на всіх етапах життєвого циклу сім'ї має подібний психологічний зміст у сімейній взаємодії - досягнення близькості та сімейної єдності на тлі неконгруентності у сімейних стосунках у молодого подружжя, неконгруентності, некерованості сімейної системи та лібералізації батьківсько-дитячої взаємодії в сім'ї з підлітками, некерованості сімейної системи - в сім'ї, яка виконала батьківську функцію.

11. Визначено внутрішньомотивований, зовнішньомотивований та амотивований типи мотивації відмови від паління. Детермінація типів мотивації відмови від паління включає базові компоненти функціонування сімейної системи та складові тютюнової поведінки відповідно до етапу життєвого циклу сім'ї. У молодій сім'ї тип мотивації відмови від паління детермінується предикторами неконгруентності у сімейних стосунках, незадоволеності сімейним функціонуванням, тютюновою залежністю, компенсаторним фактором паління, комунікативним фактором паління та керованістю сімейної системи. В сім'ї з підлітками психологічними предикторами типу мотивації відмови від паління є тютюнова залежність, комунікативний фактор паління, незадоволеність сімейним функціонуванням, компенсаторний фактор паління, керованість сімейної системи, сімейна лояльність, неконгруентність у сімейних стосунках. У сім'ї, яка виконала батьківську функцію, тип мотивації відмови від паління детермінований незадоволеністю сімейним функціонуванням, неконгруентністю у сімейних стосунках, комунікативним фактором паління, сімейною лояльністю, тютюновою залежністю.

12. Виявлені загальні тенденції детермінації внутрішньомотивованого типу відмови від паління, в першу чергу незадоволеність сімейним функціонуванням та наявність ознак тютюнової залежності, виявляють морфогенетичну функцію паління у сім'ї, тобто потенціал змін, трансформацію через кризу. Амотивований тип відмови від паління детермінується парадоксальною адаптацією до тютюновообумовленого сімейного функціонування, що виявляє морфостатичну функцію паління. Зовнішньомотивований тип відмови від паління обумовлений пріоритетністю комунікативного фактору паління на тлі неконгруентності стосунків із звичним приховуванням почуттів та дій задля уникнення сімейного конфлікту та підтримки єдності, що також розкриває морфостатичну функцію паління в сім'ї.

Основні положення цього розділу викладені у публікаціях автора: [145; 146; 147; 149; 153; 157; 161; 162; 164; 173; 174; 175; 309].

ВИСНОВКИ

У роботі здійснено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблеми – визначення психологічної структури, закономірностей та механізмів функціонування сімейної системи при тютюнопалінні на різних етапах життєвого циклу сім'ї. За результатами дослідження сформульовано такі висновки:

1. Аналіз тютюнопаління як міждисциплінарної наукової проблеми, показує, що фактор сім'ї як важливий в генезі тютюнопаління здебільшого декларується, а розгляд тютюнової поведінки в контексті функціонування цілісної сімейної системи винесений за межі вивчення. Функціонування сімейної системи при тютюнопалінні доцільно аналізувати, інтегруючи системно-сімейний підхід із положеннями символічного інтеракціонізму, конструктивізму та когнітивно-поведінкової психології.

2. Створена концепція «сімейної семантизації паління» у системі рівневого функціонування сім'ї, яка пояснює феномени сімейної системи та сімейнообумовлений механізм маніфестації та фіксації тютюнопаління. Тютюновообумовлене функціонування сімейної системи – процес та результат вбудовування паління в структурні, процесуальні та трансгенераційні аспекти сімейної системи в формі актуальних поведінкових патернів взаємодії та сімейних когнітивно-емоційних утворень. Варіативність сімейного функціонування при тютюнопалінні обумовлена сенсами, які виступають як системотворчий фактор функціонування сімейної системи та визначають стабілізаційні або дестабілізаційні ефекти паління. Паління в сім'ї виступає в якості патерну взаємодії та несе в собі комунікативну метафору.

3. Розроблено та апробовано авторські методики діагностики уявлень про вплив паління на сімейне функціонування, психологічних установок щодо паління, заміщення палінням психологічного голоду та мотивації відмови від паління, що відповідають психометричним вимогам до психодіагностичного інструментарію.

4. Сімейна семантизація паління на макрорівні представлена дистанційованим, суперечливим та ліберальним типами ставлення до паління у сімейній історії. Міжпоколінна трансляція поведінкового патерну «систематичне паління» пов'язана з палінням родичів у близькому колі нуклеарної сім'ї, особливо за лінією матері, ліберальним та суперечливим типами ставленням до паління. Трансляція патерну «ситуативне паління», пов'язана із наявністю курців у сиблінгових підсистемах та у широкому колі сім'ї, обмеженнями дозволу паління статусно-рольовими позиціями та ситуативним контекстом, суперечливим типом ставленням до паління. Для осіб, які не палять, характерним є низька представленість паління у попередніх поколіннях, табування жіночого паління та відсутність переважання будь-якого типу ставлення до паління у сімейній історії.

5. На мікрорівні сімейної системи диференційованість уявлень про вплив паління на сімейне функціонування пов'язана з актуалізацією психологічних завдань відповідного етапу життєвого циклу сім'ї та її тютюновим статусом. Специфікою сімей при тютюнопалінні є наявність типу уявлень про парастатичний вплив паління, який характеризується толерантним ставленням до паління та приписуванням йому стабілізаційних та інтегруючих функцій у сімейній взаємодії. Погіршення психологічного клімату сім'ї як інтегрального показника сімейного функціонування детермінується існуванням суперечності між палінням в сім'ї та ставленням до нього.

6. Визначено чотирьохфакторну структуру базових компонентів функціонування сімейної системи при тютюнопалінні в сім'ї, яка включає незадоволеність сімейним функціонуванням, неконгруентність у сімейних стосунках, сімейну лояльність та керованість сімейної системи. Уявлення про негативний вплив паління на реалізацію сімейних функцій на тлі тютюнопаління негативно позначаються на задоволеності сімейним життям та конгруентності у сімейній взаємодії, приводять до підвищення контролю у сімейній регуляції, а сімейна лояльність обумовлює лібералізацію переконань щодо паління.

7. На індивідуальному рівні функціонування сімейної системи репрезентація образу паління та образу життя сім'ї курця у картині світу особистості відповідає її тютюновому статусу. Наявність типу установок про «умовно-позитивні сенси паління» характеризує соціокультурний контекст сімейного функціонування та позасімейні джерела відтворення паління, а неадекватність установок щодо паління співвідноситься із загальною схильністю до побудови ірраціональних когнітивно-емоційних конструкцій. Визначальним для реалізації тютюнових установок в у варіантах систематичного або ситуативного паління є міра фрустраційної толерантності та інтегрального базисного переконання у психологічній безпеці на тлі установок про «умовно-позитивні сенси паління».

8. На всіх етапах життєвого циклу сім'ї при тютюнопалінні виявлено високу частоту роз'єднано-гнучкого типу сімейної системи із ознаками порушень емоційної близькості. Особливостями сімейної системи на етапі молодого сім'ї є домінування роз'єднано-структурованого типу сімейної системи; на етапі сім'ї з підлітками – роздільно-хаотичного та роз'єднано-гнучкого; на етапі сім'ї, яка виконала батьківську функцію – роз'єднано-гнучкого та роздільно-ригідного типів сімейної системи. На більш пізніх етапах життєвого циклу відбувається стабілізація сімейної системи, в тому числі дисфункціональних патернів сімейної взаємодії.

9. Специфіка функціонування сімейної системи при тютюнопалінні визначається типами уявлень про вплив паління на реалізацію сімейних функцій. Попри більшу диференційованість суб'єктивної семантики паління в сім'ях з підлітками, на всіх етапах життєвого циклу сім'ї посилення протиріччя між уявленнями про вплив паління на наявність курця в сім'ї супроводжується порушенням балансів автономії-близькості та ригідності-пластичності сімейної системи, погіршенням подружньої та батьківсько-підліткової взаємодії, що обумовлює символічне використання паління для регуляції дистанції, об'єднання та стабілізації сімейної системи, реалізації контролю та влади, прояву емоційних станів та конфліктності в сім'ї.

10. Тютюнова поведінка представлена типами – «псевдокультурне паління», «психологічна залежність від паління» та «фізична залежність від паління», які виявляють особливості використання паління як заміщуючої активності при загостренні психологічних дефіцитів та ставлення до паління в сім'ї. Виявлено трьохфакторну структуру тютюнової поведінки, яка включає адиктивну, компенсаторну та комунікативну складові. Неадекватність установок щодо паління та віра в його умовно позитивні сенси пов'язані зі всіма складовими тютюнової поведінки, установка про відкидання шкоди паління – з комунікативною складовою.

11. На всіх етапах життєвого циклу сім'ї тютюнова поведінка виступає в якості комунікативного патерну, є символічним проявом почуттів та прагнень, вираження яких блоковане у сім'ї, та несе відповідну комунікативну метафору. Адиктивна складова тютюнової поведінки пов'язана з символізацією незадоволеності сімейним функціонуванням, конфліктності у подружній взаємодії, стосунків контролю – опору у батьківсько-підлітковій взаємодії. Компенсаторна складова є символічним проявом внутрішнього дискомфорту та вирішує завдання сигналізації про психоемоційний стан, що в молодій сім'ї пов'язане з дистанціюванням подружжя, в сім'ї з підлітками – з порушенням батьківсько-дитячої взаємодії, в сім'ї, яка виконала батьківську функцію – з запобіганням перенесення внутрішнього дискомфорту у сферу подружньої взаємодії. Комунікативна складова на всіх етапах життєвого циклу сім'ї має подібний символічний зміст – досягнення близькості та сімейної єдності на тлі порушень функціонування сімейної системи.

12. Мотивація відмови від паління представлена амотивованим, внутрішньомотивованим та зовнішньомотивованим типами та характеризується поєднанням індивідуальних та сімейних предикторів у її детермінації. Предиктори внутрішньомотивованого типу, передусім незадоволеність сімейним функціонуванням, виявляють морфогенетичну функцію паління у сім'ї, тобто потенціал трансформації через кризу. Предиктори амотивованого типу, що детермінується парадоксальною адаптацією до тютюновообумовленого сімейного

функціонування, та зовнішньомотивованого типу, що обумовлений пріоритетністю комунікативного фактору паління на тлі неконгруентності стосунків задля підтримки сімейного єдності, виявляють морфостатичну функцію паління в сім'ї.

Проведене дослідження виявляє низку похідних проблем, що потребують подальшого психологічного дослідження. Перспективним напрямком наукових пошуків може стати поглиблений аналіз особистісних та міжособистісних предикторів тютюнопаління в сім'ї, його особливостей у групах різних вікових періодів, а також розробка психологічного системно-сімейного супроводу відмови від паління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айвазова А.Е. Психологические аспекты зависимости СПб.: Речь, 2003. 120 с.
2. Аймакова Э.М. Особенности формирования никотиновой зависимости в социо-демографическом аспекте. *Вопросы ментальной медицины и экологии*. 2010. Т. XVI, № 2. С. 23–25.
3. Аккерман Н. Роль семьи в появлении расстройств у детей. *Семейная терапия: хрестоматия* / Э. Г. Эйдемиллер, Н. В. Александрова, В. Юстицкис (сост.). СПб.: Питер, 2000. С. 287–307.
4. Аккерман Н. Семья как социальная и эмоциональная единица. *Семейная терапия: хрестоматия* / Э. Г. Эйдемиллер, Н. В. Александрова, В. Юстицкис (сост.). СПб.: Питер, 2000. С. 17–27.
5. Алешина Ю.Е. Индивидуальное и семейное психологическое консультирование. М.: Класс, 1999. 208 с.
6. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. СПб.: Питер, 2001. 288 с.
7. Андреева Г.М. Социальная психология. М.: Аспект Пресс, 2001. 384 с.
8. Андреева Т.В. Психология современной семьи: монография. СПб.: Речь, 2005. 434 с.
9. Андреева Т.В. Семейная психология. СПб.: Речь, 2004. 244 с.
10. Андреева Т.А. Труднощі відмови від куріння: вплив гендерних стереотипів. *Соціальна психологія*. 2011. № 3(47). С. 98–108.
11. Антонов А.И., Медков В.М. Социология семьи. М.: МГУ, 1996. 304 с.
12. Антонов А.И., Сорокин С.А. Судьба семьи в России XXI века. М.: Грааль, 2015. 416 с.
13. Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Конфликтология. М.: ЮНИТИ, 2009. 551 с.
14. Артемьева Е.Ю. Основы психологии субъективной семантики М.: Наука 1999. 350 с.
15. Баландин А., Баландина Л., Джанибеков В. Самые опасные наркотики. М.: Авторское издание, 2008. 105 с.

16. Барabanщиков В.А. Б.Ф. Ломов: системный подход к исследованию психики. *Психологический журнал*. 2002. Т. 23, №4, С. 27–38.
17. Баранова С.В. Вредные привычки: избавление от зависимостей. Ростов н/Д: Феникс, 2007. 186 с.
18. Бауманн У., Перре М. Клиническая психология. СПб.: Питер, 1998. 965 с.
19. Бебчук М.А., Дианова О.В. Избранные техники семейной реконструкции. М.: Аспект Пресс, 2002. 104 с.
20. Бейтсон Г. Природа и разум. Необходимое единство. Новосибирск: Институт семейной терапии, 2005. 187 с.
21. Бек А., Фримен А. Когнитивная психотерапия расстройств личности. Практикум по психотерапии. СПб.: Питер, 2002. 544 с.
22. Бендас Т.В. Гендерная психология. СПб.: Питер. 431 с.
23. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. М.: Academia, 1995. 323 с.
24. Березин С.В., Лисецкий К.С., Назаров Е.А. Психология наркотической зависимости и созависимости: монография. М.: МПА, 2001. 192 с.
25. Берн Ш. Гендерная психология. СПб.: Нева, 2002. 318 с.
26. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений. Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы. М.: Педагогика, 1988. 400 с.
27. Берн Э. Секс в человеческой любви. М.: Эксмо, 2004. 384 с.
28. Бернштейн Н.А. Физиология движений и активность / под ред. О.Г. Газенко. М.: Наука, 1990. 492 с.
29. Бергаланфи Л. Общая теория систем – обзор проблем и результатов. *Системные исследования: ежегодник*. М.: Наука, 1969. С. 30–54.
30. Берулава Г.А. Образ мира как мифологический символ. М.: Педагогическое общество России, 2001. 46 с.
31. Берулава Г.А. Образ мира как ориентировочная основа индивидуальных паттернов психической активности. М.: Гуманитарная наука, 2010. 157 с.

32. Богданов И. Дым отечества или краткая история табакокурения. М.: Новое литературное обозрение, 2007. 280 с.
33. Богомаз С.А., Гладких А.Г. Психологическая безопасность и ее измерение с помощью Шкалы базисных убеждений. *Вестник Томского государственного университета*. 2009. № 318. С. 191–194.
34. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других. М.: Филинь, 1996. 472 с.
35. Бойко Н.Н. Homo addictus: Человек зависимый (в рабстве пагубных пристрастий). М.: Родная страна, 2012. 320 с.
36. Боровиков Н.Б. Статистика для профессионалов: искусство анализа данных на компьютере. СПб.: Питер, 2003. 688 с.
37. Боулби Дж. Привязанность. М.: Гардарики, 2003. 477 с.
38. Боулби Дж. Создание и разрушение эмоциональных связей. М.: Академический проект, 2004. 232 с.
39. Бочаров В.В., Шишкова А.М., Нарушения личностного и семейного функционирования родителей пациентов, страдающих героиновой наркоманией. *Вестник ЮУрГУ. Серия «Психология»* 2013, Том 6, № 3. С. 75–81
40. Бочков Н.П. Клиническая генетика. М.: ГОЭТАР-МЕД, 2001. 448 с.
41. Браун Дж. Психология Фрейда и постфрейдисты /пер. с англ. А.А. Дерябин. М.: Рефл-Бук, 1997. 304 с.
42. Браун Дж., Кристенсен Д. Теория и практика семейной психотерапии. СПб.: Питер, 2001. 352 с
43. Бурова С.Н. Социология брака и семьи: история, теоретические основы, персоналии. Минск: Право и экономика, 2010. 444 с.
44. Варга А.Я. Системная семейная психотерапия. СПб.: Речь, 2001. 144 с.
45. Варга А.Я. Введение в системную семейную психотерапию. М.: Когито-Центр, 2012. 182 с.
46. Варга А.Я. Системная психотерапия супружеских пар М.: Когито-Центр, 2012. 210 с.

47. Васильева Э.К. Семья и ее функции: демогр.-стат. анализ. М.: Статистика, 1975. 181 с.
48. Вассерман Л.И., Ерышев О.Ф., Клубова Е.Б. Психологическая диагностика индекса жизненного стиля. Спб.: СПбНИПНИ им. В.М. Бехтерева, 2005. 50 с.
49. Вацлавик П., Бивин Д., Джексон Д. Прагматика человеческих коммуникаций: Изучение паттернов, патологий и парадоксов взаимодействия / пер. с англ. А. Суворовой. М.: Апрель-Пресс, 2000. 320 с.
50. Введение в гендерные исследования: учебное пособие / под ред. И.А. Жеребкиной. Ч. I. СПб.: Алетейя, 2001. 708 с.
51. Веккер Л.М. Мир психической реальности: структура, процессы и механизмы. М.: Русский мир, 2000. 512 с.
52. Винда О.В. Профилактика и освобождение от табакокурения детей и подростков: Сборник авторских программ и практических рекомендаций для средних учебных заведений. М.: Владос, 2006. 249 с.
53. Виничук Н.В. Психология аномального поведения. Владивосток: ТИДОТ ДВГУ, 2004. 194 с.
54. Витакер К., Бамберри В. Танцы с семьей: семейная терапия / пер. с англ. А.З. Шапиро. М.: Класс, 1999. 176 с.
55. Вірна Ж.П. Психологія особистісної події: навч. посіб. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. 146 с.
56. Вірна Ж.П., Коширець В.В. Структурно-функціональна організація особистісного простору студентської молоді. *Психологічні перспективи*. 2014. Вип. 23. С. 39–54.
57. Волков Ю.Г., Мостовая И.В. Социология. М.: Гардарика, 2008. 432 с.
58. Волкова А.Н. Психологическое консультирование семейных конфликтов. *Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной работы*. 2014. №4. С. 17–21.

59. Ворошилин С.И. Расстройства привычек и влечений: феноменология проявлений и границы диагностики. *Журнал практического психолога*. 2008. № 2. С. 30–46.
60. Гагарина М.А. Роль репрезентаций материнской привязанности в генезе аддиктивного поведения: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.13 / Российская академия наук, Институт психологии. Москва, 2006. 172 с.
61. Ганзен В.А. Системные описания в психологии. Л.: ЛГУ, 1984. 176 с.
62. Гаркушенко С.А. Психологические особенности людей с никотиновой зависимостью. *Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Психология»*. 2007. № 1. С. 155–160.
63. Гендерная психология / под ред. И.С. Клециной. СПб.: Питер, 2009. 496 с.
64. Гидденс Э. Социология. М.: Эдиториал УРСС, 2014. 704 с.
65. Гинтер Е.К. Медицинская генетика. М.: Медицина, 2003. 448 с.
66. Гоголева А.В. Аддиктивное поведение и его профилактика. Воронеж: МОДЭК, 2003. 240 с.
67. Голод С.И., Клецин А.А. Состояние и перспективы развития семьи. Теоретико-типологический анализ. Эмпирическое обоснование. СПб.: Филиал института социологии РАН, 2014. 42 с.
68. Гордеева Т.О. Психология мотивации достижения. М.: Смысл, 2006. 336 с.
69. Гофман А.Г. Клиническая наркология. М.: МИКЛОШ, 2003. 215 с.
70. Гофман И. Представление себя другим. 2000. 304 с.
71. Гребенников И.В. Основы семейной жизни. М.: Просвещение, 1991. 256 с.
72. Гришина Н.В. Психология конфликта. СПб.: Питер, 2001. 464 с.
73. Грищенко Л.А. Психология отклоняющегося поведения М., 1987. 240 с.
74. Губина С.Т. Психологическое консультирование семьи в ситуации ненормативного кризиса: учебно-методическое пособие. Глазов: ГГПИ, 2011. 111 с.
75. Гурко Т.А. Теоретические подходы к изучению семьи. М.: Институт социологии РАН, 2010. 176 с.
76. Дальке Р., Дальке М. Психология курения. М.: Весь, 2010. 176 с.

77. Данилин А.Г. Homo Servus: Человек зависимый. М.: Зебра Е, 2009. 576 с.
78. Даренский И.Д. Аддиктивный цикл. М.: «Логос», 2008. 255 с.
79. Дик П.В. Влияние семьи на подростковое курение. *Социс.* 2010. № 12. С. 131–133.
80. Дмитриев А.В. Социальный конфликт: общее и особенное. М.: Гардарики, 2002. 504 с.
81. Довженко В.Р. И проживете Тицианов век: исцеление от алкоголизма, табакокурения, наркомании. Минск: Полымя, 2001. 240 с.
82. Доклад ВОЗ о глобальной табачной эпидемии, 2017г.: мониторинг потребления табака и стратегий профилактики; Краткое резюме. Женева: Всемирная организация здравоохранения; 2017. URL: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/258555/WHO-NMH-PND-17.4-rus.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата обращения 2.04.2018).
83. Дольто Ф. Психоанализ и воспитание. Ижевск.: ERGO, 2010. 384 с.
84. Дружинин В.Н. Психология семьи. СПб.: Питер. 2008. 176 с.
85. Дубровинская Е.И. Социально-психологические условия формирования мотивации первичного отказа от табакокурения среди студенческой молодежи: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / Рос. гос. социал. ун-т. Москва, 2012. 156 с.
86. Дымнова Т.Н. Зависимость характеристик супружеской семьи от родительской. *Вопросы психологии.* 1998. № 2. С.19–27.
87. Дюркгейм, Э.О разделении общественного труда. Метод социологии. М.: Наука, 1991. 576 с.
88. Егоров А.Ю. Игумнов С.А. Расстройства поведения у подростков: клинико-психологические аспекты. СПб.: Речь, 2005. 436 с.
89. Егоров А.Ю. Нарушение функциональной асимметрии мозга при аддикциях. URL: <http://www.narcom.ru/publ/261> (дата обращения: 25.05.2015).
90. Егоров А.Ю. Нейропсихологические паттерны аддиктивного поведения. URL: <https://www.narcom.ru/publ/info/787> (дата обращения: 06.05.2015).

91. Екимчик О.А. Результаты адаптации методики «Треугольная шкала любви» Р. Стернберга, *Вестник КГУ имени Н.А. Некрасова. Серия: Психология*. 2011, № 4 (17). С. 216–221.
92. Елизаров А.Н. Основы индивидуального и семейного психологического консультирования. М.: Ось-89, 2007. 352 с.
93. Елшанский С.П. Особенности психосемантического связывания у курильщиков табака. *Психологические аспекты зависимостей. Сборник науч. статей* / под ред. А.Ш. Тхостова, С.П. Елшанского. М., Научный мир, 2005. С. 50–58.
94. Елшанский С.П. Семантика внутреннего восприятия при зависимостях от психоактивных веществ (на модели опийной наркомании). М.: Научный мир, 2004. 348 с.
95. Емельянова Е. Треугольники страданий. СПб.: Речь, 2007. 224 с.
96. Еникеев М.И. Общая и социальная психология. М.: НОРМА–ИНФРА, 1999. 624 с.
97. Ерменко В.В. Транскультурные особенности самосознания личности с аддиктивным поведением в подростково-юношеском возрасте: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.13. Москва, 2007. 25 с.
98. Жигеу Е.И. Эмоционально-личностные особенности курящих юношей и девушек. *Psihologie*. 2009. № 3. С.23–27.
99. Завьялов В.Ю. Психологические аспекты формирования алкогольной зависимости: монография. Новосибирск: Наука, 1988. 196 с.
100. Залыгина Н.А., Обухов Я.Л., Поликарпов В.А. Аддиктивное поведение молодежи: профилактика и психотерапия зависимостей. Минск: ПроPILEI, 2004. 196 с.
101. Заслуженюк В.С., Семиченко В.А. Родители и дети: взаимопонимание или отчуждение?: книга для родителей. М.: Просвещение, 1996. 191 с.
102. Захаров А.И. Происхождение детских неврозов и психотерапия. М.: ЭКСМО-Пресс, 2000. 448 с.
103. Зимбардо Ф., Ляйппе М. Социальное влияние. СПб.: Питер, 2001.

448 с.

104. Змановская Е.В. Девиантология М.: Академия, 2004. 288 с.
105. Зотова Л.Э., Андреева А.А. Причины семейных конфликтов и стратегии поведения в них разнопоколенных членов семей. *Международный научно-исследовательский журнал*. 2016. № 3 (45), Часть 4. С. 67–70.
106. Ильин В.А. Археология детства: Психологические механизмы семейной жизни. М.: Класс, 2002. 208 с.
107. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. СПб.: Питер, 2006. 508 с.
108. Ильин Е.П. Психология общения и межличностных отношений. СПб.: Питер, 2010. 576 с.
109. Исследования по общей теории систем: Сборник переводов / Общ. ред. В.Н. Садовского, Э.Г. Юдина. М.: Прогресс, 1969. С. 23–82.
110. Карр А., Хейли Р., Как помочь нашим детям бросить курить. Курить уже не круто! М.: Хорошая книга, 2009. 232 с.
111. Калинина Р.Р. Введение в психологию семейных отношений. СПб.: Речь, 2008. 351 с.
112. Калмыкова Е.С., Гагарина М.А., Падун М.А. Роль типа привязанности в генезе аддиктивного поведения: постановка проблемы (часть I). *Психологический журнал*. 2006. № 6. С. 45–53.
113. Калмыкова Е.С., Гагарина М.А., Падун М.А. Роль типа привязанности в генезе аддиктивного поведения: постановка проблемы (часть II). *Психологический журнал*. 2007. № 1. С. 107–114.
114. Каменюкин А.Г., Ковпак Д.В. Антистресс-тренинг. СПб.: Питер, 2008. 205 с.
115. Канатаев Ю.А. Психология конфликта. М.: ВАХЗ, 2012. 79 с.
116. Каннингэм Р. Дымовая завеса. Канадская табачная война / пер. с англ. В.Н. Королева. М.: Аспект Пресс, 2001. 496 с.
117. Капитонов Э.А. Социология XX века. Ростов на/Д.: Феникс, 2006. 512 с.

118. Карабанова О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования: учебное пособие. М.: Владос-Пресс, 2004. 320 с.
119. Карсон Р., Минека С., Батчер Дж. Анормальная психология. СПб.: Питер, 2004. 1168 с.
120. Келли Д. Теория личности. Психология личностных конструктов / пер. с англ. и науч. ред. А.А. Алексеева. СПб.: Речь, 2000. 248 с.
121. Кельин Л.Л., Мучник Ю.Л., Прусс М.С. Как самостоятельно избавиться от курения. СПб.: Нева, 2003. 128 с.
122. Кислицына О.А. Здоровье детей – богатство нации: тенденции, факторы риска, стратегии сбережения. М.: МАКС Пресс, 2011. 268 с.
123. Клайн П. Справочное руководство по конструированию тестов: Введение в психометрическое проектирование / под ред. Л.Ф. Бурлачука. Киев: ПАН Лтд., 1994. 288 с.
124. Клейберг Ю.А. Психология девиантного поведения. М.: Сфера, 2001. 160 с.
125. Клецина И.С. Гендерная социализация. СПб.: РГПУ, 1998. 92 с.
126. Клецина И.С. Психология гендерных отношений. Теория и практика. СПб.: Алетейя, 2004. 408 с.
127. Ключников С.Ю. Семейные конфликты. Практика их решения. СПб.: Питер, 2001. 651 с.
128. Кляйн Р., Каннихт А. Введение в практику системной терапии и консультирования М.: Институт консультирования и системных решений, 2016. 158 с.
129. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Основания синергетики. Синергетическое мировидение. М.: УРСС, 2005. 423 с.
130. Ковалев С.В. Психология семейных отношений. М.: Институт психотерапии, 2007. 452с.
131. Колесов Д.В. Болезни поведения: Воспитание здорового образа жизни. М.: Дрофа, 2002. 191 с.

132. Королёва А.М. Теоретический обзор психологических подходов к пониманию аддикции. *Молодой ученый*. 2013. №6. С. 651–654.
133. Короленко Ц.П. Аддиктивное поведение: общая характеристика и закономерности развития. *Обозрение психиатрии и медицинской психологии*. 1991. № 1. С. 8–15.
134. Короленко Ц.П., Дмитриева Н.В. Социодинамическая психиатрия. Екатеринбург: Деловая книга, 2000. 460 с.
135. Короленко Ц.П., Дмитриева Н.В. Психосоциальная аддиктология. Новосибирск: Олсиб, 2001. 251 с.
136. Короленко Ц.П., Донских Т.А. Семь путей к катастрофе. Мозырь: Белый ветер, 1999. 238 с.
137. Корольчук М.С., Осьодло В.І. Психодіагностика: навчальний посібник / під ред. М.С. Корольчука. К.: Ніка-Центр, 2004. 400 с.
138. Котляров А.В. Другие наркотики или Homo Addictus. М.: Психотерапия, 2006. 480 с.
139. Котляров А.В. Освобождение от зависимостей, или школа успешного выбора. М: Институт психотерапии, 2005. 448 с.
140. Котлячков А.В. Поведенческие аддикции. URL: <http://psygrad.ru/> (дата обращения: 21.09.2014).
141. Кочарян Г.С., Кочарян А.С. Психотерапия сексуальных расстройств и супружеских конфликтов. М.: Медицина, 1994. 224 с.
142. Кошкин К.А. Семейная психотерапия. Диагностика и системные модели. М.: Московский гештальт-институт, 2005. 327 с.
143. Кравченко Л.В. К вопросу о типологии образа мира личности. *Вестник КРАУНЦ*. 2014. Вып. 1(23). С. 66–73.
144. Крайг Г. Психология развития. СПб.: Питер, 2000. 992 с.
145. Крамченкова В.А. Гендерные особенности реализации психологических защитных механизмов личности (на модели табакокурения в семье). *Довженківські читання. Реалістичні цілі лікування та якість життя хворих наркологічного профілю*: матеріали XI

Української науково-практичної конференції з міжнародною участю, присвяченої 92-й річниці з дня народження Заслуженого лікаря України, Народного лікаря СРСР Олександра Романовича Довженка, м. Харків, 12-13 квітня 2010 р. Харків, 2010. С. 46.

146. Крамченкова В.А. Социально-психологические установки по отношению к курению в структуре адаптивно-защитных паттернов личности курильщиков. *Социальная психология здоровья и современные информационные технологии: сборник научных статей I международной научно-практической конференции*, г. Брест, 14-15 апреля 2015 г. Брест, 2015. Ч. 2. С. 34–44.
147. Крамченкова В.О. Базисні переконання особистості курців. *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України*. 2017. Вип. 35. С. 246–258.
148. Крамченкова В.О. Взаємозв'язок сімейного функціонування та особистісного розвитку курців. // *Вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Психологія*. 2017. Вип. 55. С. 48–57.
149. Крамченкова В.О. Вікові особливості соціально-психологічних установок щодо куріння. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія: збірник статей*. 2014. Вип. 46, Ч. 3. С. 167–174.
150. Крамченкова В.О. Гендерні особливості рольової поведінки у подружніх стосунках. *Вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Психологія*. 2012. Вип. 43, Ч. 1. С. 103–109.
151. Крамченкова В.О. Дисфункціональність сімейної системи при тютюнової аддикції. *Інноваційні наукові дослідження в сфері соціології, психології та політичних наук: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, м. Сладковічево, Словацька Республіка, 10-11 березня, 2017 р. Сладковічево, 2017. С. 90–92.
152. Крамченкова В.О. Задоволеність у батьківсько-підліткових стосунках в сім'ї із тютюновою адикцією. *Modernization of educational system: world*

- trends and national peculiarities: International Scientific Conference, Kaunas, Lithuania, February 23, 2018. Kaunas, 2018. P. 130–133.*
153. Крамченкова В.О. Ірраціональні когнітивні установки в структурі тютюнової адиктивної поведінки. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2016. Vol. IV(49), № 103. P. 75–78.
154. Крамченкова В.О. Копінг-стратегії старшокласників із тютюновою адиктивною поведінкою. *Педагогіка і психологія: збірник наукових праць*. 2012. Вип. 41. С. 137–144.
155. Крамченкова В.О. Методика психодіагностики впливу паління на сімейне функціонування. *Психологія і особистість*. 2017. № 1(11). С. 94–108.
156. Крамченкова В.О. Міжособистісний конфлікт при тютюнопалінні в сім'ї. *Педагогіка і психологія: збірник наукових праць*. 2014. Вип. 46. С. 295–306.
157. Крамченкова В.О. Мотиваційно-потребова модель тютюнової адиктивної поведінки. *Вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Психологія*. 2017. Вип. 56. С. 96–108.
158. Крамченкова В.О. Наукові підходи до дослідження тютюнової адиктивної поведінки. *Науковий вісник ХДУ. Серія «Психологічні науки»*. 2015. № 5. С. 175–180.
159. Крамченкова В.О. Нікотинова адикція як сімейна проблема. *Когнітивні та емоційно-поведінкові фактори повноцінного функціонування людини: культурно - історичний підхід: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 18-19 жовтня 2013 р. Харків, 2013. С. 368–369.*
160. Крамченкова В.О. Організація та проведення емпіричних досліджень з проблематики психології сім'ї. *Загальні питання методики організації та проведення емпіричного дослідження в дипломних роботах: матеріали методологічного семінару. / за заг. ред. Р.І. Черновол-Ткаченко. Харків, 2015. С. 71–79.*

161. Крамченкова В.О. Особистісні детермінанти паління у похилому віці. *Психологічний часопис: збірник наукових праць*. 2016. № 2(4). Вип. 4. С. 56–67.
162. Крамченкова В.О. Особливості адаптивно-захисних патернів особистості при тютюнопалінні в сім'ї. *Педагогіка і психологія: збірник наукових праць*. 2013. Вип. 44. С. 211–223.
163. Крамченкова В.О. Особливості впливу паління на сімейне функціонування на різних етапах життєвого циклу сім'ї. *Медична психологія*. 2018. Т. 13, № 4(52). С. 12–17.
164. Крамченкова В.О. Особливості поведінки старшокласників-курців в емоційно напружених ситуаціях. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського: збірник наукових праць. Серія «Психологічні науки»*. 2014. Вип. № 2.12(103). 106–112.
165. Крамченкова В.О. Особливості психологічної самотності в сім'ї у людей похилого віку. *Науково-методичне забезпечення якості освіти та його психологічний супровід: матеріали науково-практичної конференції*, м. Харків, 10 квітня 2012 р. Харків, 2012. Ч. 2. С. 234–246.
166. Крамченкова В.О. Особливості ставлення до паління молодого подружжя. *Управлінські та психологічні аспекти професійної підготовки фахівців в умовах інноваційного розвитку: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*, м. Харків, 20 квітня 2016 р. Харків, 2016. Ч. 1. С. 105–111.
167. Крамченкова В.О. Психологічне здоров'я сім'ї при никотинізмі. *Ресурсне забезпечення якості освіти: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції*, м. Харків, 9 березня 2014 р. Харків, 2014. С.227–235.
168. Крамченкова В.О. Психологічні особливості переробки стресу в дисфункціональній сімейній системі при залежності й співзалежності. *Вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Психологія*. 2010. Вип. 34. С. 105–111.
169. Крамченкова В.О. Психологічні особливості сімейного

- функціонування при тютюнопалінні в сім'ї. *Психолого-педагогічні та управлінські концепти розвитку сучасної освіти: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Харків, 23 квітня 2015 р. Харків, 2015. С. 216–225.*
170. Крамченкова В.О. Психологія сім'ї. Харків: Новое слово, 2010. 238 с.
171. Крамченкова В.О. Психологія сімейного вигорання: методика дослідження і особливості прояву у сім'ї «спустошеного гнізда». *Вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Психологія*. 2018. Вип. 59. С. 152–164.
172. Крамченкова В.О. Розроблення та апробація психодіагностичної методики «Паління як заміщення психологічного голоду». *Науковий вісник ХДУ. Серія «Психологічні науки»*. 2017. Том 2, № 2. С. 153–159.
173. Крамченкова В.О. Системна сімейно-реконструктивна психокорекція тютюнової адикції. *Медична психологія*. 2018. Т. 13, № 2(50). С. 71–76.
174. Крамченкова В.О. Сім'я при тютюнопалінні: психологічні закономірності функціонування. Харків: Діса-плюс, 2018. 484 с.
175. Крамченкова В.О. Структурно-змістовні характеристики особистісних сенсів підлітків-курців. *Науковий вісник ХДУ. Серія «Психологічні науки»*. 2016. № 2. С. 58–62.
176. Крамченкова В.О. Сфери конфліктних стосунків при тютюнопалінні у подружній парі. *Theoretical and applied researches in the field of pedagogy, psychology and social sciences: International Scientific-Practical Conference, Kielce, December 28-29, 2016. Kielce, 2016. P. 259–261.*
177. Крамченкова В.О. Тютюнова адикція з точки зору основних психологічних шкіл. *Науковий вісник ХДУ. Серія «Психологічні науки»*. 2015. № 6. С. 179–184.
178. Крамченкова В.О. Тютюнопаління як сімейна проблема – сучасний підхід до ідентифікації психологічних проблем. *Медицина XXI століття: матеріали науково-практичної конференції молодих вчених, м. Харків, 26 листопада 2009 р. Харків, 2009. С. 59–60.*

179. Крамченкова В.О. Ціннісні орієнтації подружжя як чинник психологічного здоров'я сім'ї. *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України*. 2016. Вип. 33. С. 327–338.
180. Крамченкова В.О., Корольова Т.М. Взаємозв'язок між стилем сімейного виховання і агресивністю підлітка. *Розвиток інноваційного середовища навчального закладу: матеріали науково-практичної конференції* (м. Харків, 14 травня 2009 р.). Харків, 2009. С. 275–280.
181. Крамченкова В.О., Сокурєнко І.В. Психологічні особливості задоволеності шлюбом чоловіків та жінок. *Шляхи оновлення змісту та якості освіти: матеріали науково-практичної конференції*, м. Харків, 11 травня 2011 р. Харків, 2011. С. 463–467.
182. Крамченкова В.О., Сосін І.К. Вікові особливості психосемантики вітальних категорій у курців. *Вісник Національного університету оборони України. збірник наукових праць*. 2015. Вип. 3(46). С. 150–157.
183. Крамченкова В.О., Фоменко К.І. Психодіагностика мотивації відмови від паління. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія «Психологічні науки»: збірник наукових праць*. 2016. № 1(16). С. 105–111.
184. Крамченкова В.О., Черновол-Ткаченко А.О. Гендерні особливості конфліктогенних зон особистості старшокласників. *Наука і освіта*. 2012. № 9. С. 110–114.
185. Краснова С.В., Тундалеева В.С. «Стоп! Никотин!». М.: ЛитРес, 2000. 347 с.
186. Кратохвил С. Психотерапия семейно-сексуальных дисгармоний. М.: Медицина, 1991. 336 с.
187. Крюкова Т., Сапоровская М., Куфтяк Е. Психология семьи: жизненные трудности и совладание с ними. СПб.: Речь, 2005. 240 с.

188. Кузнецов М.А., Козуб Я.В. Емоційне ставлення студентів до навчання. Харків: Діса плюс, 2017. 284 с.
189. Кун Д. Основы психологии: Все тайны поведения человека. СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. 864 с.
190. Куницына В.Н., Казаринова Н.В., Погольша В.М. Межличностное общение. СПб.: Питер, 2001. 544 с.
191. Куртышева М.А. Как сохранить психологическое здоровье семьи. Практическая психология. СПб: Питер, 2007. 288 с.
192. Куттер П. Любовь, ненависть, зависть, ревность. СПб., 1998. 115 с.
193. Куттер П. Современный психоанализ / перев. с нем. С.С. Панкова; под ред. В.В. Зеленского. СПб.: Б.С.К., 1997. 351 с.
194. Леви-Строс К. Структурная антропология / пер. с фр. В.В. Иванова. М.: Наука, 2001. 512 с.
195. Левкович В.П., Зуськова О.Э. Социально-психологический подход к изучению супружеских конфликтов. *Психология конфликта*. СПб.: Питер, 2011. С. 415–428.
196. Левшин В.Ф. Табакизм: патогенез, диагностика и лечение. М.: ИМА-ПРЕСС, 2012. 128 с.
197. Лейбин В.М. Краткий психоаналитический словарь-справочник. М.: Когито-Центр, 2015. 192 с.
198. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. М.: Политиздат, 1975. 304 с.
199. Леонтьев А.Н. Психология образа. *Вестник МГУ. Серия Психология*. 1979. № 2. С. 3–13.
200. Леонтьев Д.А. Психология смысла. Природа, структура и динамика смысловой реальности. М.: Смысл, 1999. 486 с.
201. Лепешинский Н.Н. Адаптация опросника «Шкала психологического благополучия». *Психологический журнал*. 2007. №3. С. 24–37.
202. Лидерс А.Г. Психологическое обследование семьи. М.: Академия, 2007. 432 с.

203. Линден Д. Мозг и удовольствия / перев. с англ. И. Веревкиной. М.: Эксмо, 2012. 228 с.
204. Лисецкий К.С., Литягина Е.В. Психология независимости. Самара: Универс-групп, 2003. 144 с.
205. Литвиненко В.И. В тени зависимой семьи. Детские и подростковые проблемы. Полтава: Дивосвіт, 2005. 151 с.
206. Литвиненко В.И. Парадоксы алкоголизма. Полтава: АСМИ, 2003. 144 с.
207. Личко А.Е., Битенский В.С. Подростковая наркология: руководство Л.: Медицина, 1991. 304 с.
208. Луценко О.Л., Габелкова О.Є., Петрік О.І. Психологічні особливості студентської молоді, що має тютюнову залежність. *Практична психологія та соціальна робота*. 2011. №7. С. 49–54.
209. Людевиг К. Системная терапия. М.: VERTE, 2004. 280 с.
210. Маданес К. Стратегическая семейная терапия / пер. с англ. Т.В. Снегиревой. М.: Класс, 1999. 272 с.
211. Маккенна П. Бросайте курить прямо сейчас: без риска набрать лишний вес / пер. с англ. Е.В. Колосовой. М.: Рипол классик, 2010. 192 с.
212. Максименко А.А., Пичугина Е.Г. Социально-психологические факторы, способствующие и препятствующие первичному отказу от табакокурения (на примере исследования курящих девушек). *Проблемы педагогики и психологии*. 2016. №2. С. 267–276.
213. Максименко С.Д. Генезис существования личности. К.: КММ, 2006. 240 с.
214. Максименко С.Д. Генетическая психология. М.: Рефл-бук, 2000. 320 с.
215. Малкина-Пых И.Г. Семейная терапия. М.: Эксмо, 2007. 992 с.
216. Мамардашвили М.К. Символ и сознание. СПб.: Азбука, 2011. 320 с.
217. Марковская И.М. Психология детско-родительских отношений. Челябинск: ЮУрГУ, 2007. 91 с.

218. Марковская И.М. Тренинг взаимодействия родителей с детьми. СПб., 2002. 243 с.
219. Мацковский М.С. Социология семьи. Проблемы теории, методологии и методики. М.: Наука, 1989. 112 с.
220. Маюров А.Н. Маюров Я.А. Уроки культуры здоровья. Табачный туман обмана М.: Педагогическое общество России, 2004. 160 с.
221. Международная классификация болезней 10-го пересмотра (МКБ-10) URL: <http://mkb-10.com/> (дата обращения: 27.10.2014).
222. Методика диагностики самооценки мотивации одобрения (Шкала лжи) Д. Марлоу, Д. Крауна. *Практическая психодиагностика. Методики и тесты.* / ред. и сост. Д.Я. Райгородский Самара: Бахрах, 2001. С.635–636.
223. Мид Дж. Г. Избранное: сб. переводов / сост. и переводчик В. Г. Николаев; отв. ред. Д. В. Ефременко. М.: РАН ИНИОН, 2009. 290 с.
224. Минияров В.М. Психология семейного воспитания. Воронеж: МОДЭК, 2000. 256 с.
225. Минухин С., Фишман Ч. Техники семейной терапии / пер. с англ. А.Д. Иорданского. М.: Класс, 1998. 304 с.
226. Мілютіна К. Психологія сім'ї: Техніки раціонально-інтуїтивної психокорекції родини. К.: Главник, 2007. 144 с.
227. Мішиєв В.Д., Сосін І.К., Овчаренко М.О., Єршова О.А. Наркологія: актуальні питання. К.: Медицина світу, 2010. 280 с.
228. Москаленко В.В. Соціально-екологічна теорія У. Бронфенбреннера. *Соціальна психологія* / під ред. В.В. Москаленко. К.: Центр навчальної літератури, 2005. С. 148–153.
229. Москаленко В.Д. Зависимость. Семейная болезнь. М.: Пер Сэ, 2009. 129 с.
230. Москаленко В.Д. Психическая предрасположенность к развитию зависимости от ПАВ: личностные, социальные, семейные факторы риска. *Руководство по наркологии: в 2 т. Т 1.* / под ред. Н.Н. Иванца. М.: Медпрактика, 2002. С. 182–188.

231. Навайтис Г. Семья психологической консультации. Воронеж: МОДЭК, 1999. 224 с.
232. Найденова Н.Е., Зубарева Н.Н. Оказание помощи курящим пациентам в центрах здоровья и кабинетах медицинской профилактики: методические рекомендации. Томск: СибГМУ, 2015. 36 с.
233. Наркология : национальное руководство / под ред. Н.Н. Иванца, И.П. Анохиной, М.А. Винниковой. М.: ГЭОТАР-Медиа, 2016. 944 с.
234. Наркологія / за ред. І.К. Сосіна, Ю.Ф. Чуєва. Х.: Колегіум, 2014. 1500 с.
235. Наследов А.Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных: учеб. пособие. СПб.: Речь, 2004. 392 с.
236. Николаева Е.И. Психология семьи: учебник для вузов. Стандарт третьего поколения. СПб: Питер, 2017. 368 с.
237. Николс М. Теоретический контекст семейной психотерапии. *Семейная терапия: хрестоматия* / Э. Г. Эйдемиллер, Н. В. Александрова, В. Юстицкис (сост.). СПб.: Питер, 2000. С. 27–57.
238. Николс М., Шварц Р. Семейная терапия. Концепции и методы. М.: Эксмо, 2004. С. 252–311.
239. О'Коннор Р. Психология вредных привычек / пер. с англ. А. Логвинской. М: Москва, 2015. 370 с.
240. Олифинович Н.И., Велента Н.И., Олифинович Т.Ф., Зинкевич-Куземкина Т.А. Терапия семейных систем. СПб: Речь, 2012. 576 с.
241. Олифинович Н.И., Зинкевич-Куземкина Т.А., Велента Н.И. Психология семейных кризисов. СПб.: Речь, 2006. 360 с.
242. Осипова Н.А. Проблемы изучения молодой семьи в психологии. *Семейная психология и семейная терапия*. 2005. № 1. С. 19–31.
243. Основы психологии семьи и семейного консультирования / под общ. ред. Н.Н. Посысоева. М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2004. 328 с.
244. Осухова Н.Г. Психологическая помощь в трудных и экстремальных

- ситуациях. М.: Академия, 2007. 288 с.
245. Оудсхоорн Д.Н. Детская и подростковая психиатрия. *Приложение к журналу «Социальная и клиническая психиатрия»*. М.:, 1993. 311 с.
246. Палаццоли С., Босколо Л., Чеккин Д. Парадокс и контрпарадокс. Новая модель терапии семьи, вовлеченной в шизофреническое взаимодействие. М.: Когито-Центр, 2002. 277 с.
247. Палмер Дж., Палмер Л. Эволюционная психология: секреты поведения Homo Sapiens. СПб.: Прайм-Еврознак, 2003. 384 с.
248. Панов М.К. Фокусированные генограммы в практике психотерапевта. *Журнал практической психологии и психоанализа*. 2010, №2, URL: <https://psyjournal.ru/psyjournal/articles/detail.php?10=2614> (дата обращения 4.04.2016).
249. Панок В.Г. Життєвий шлях особистості як категорія прикладної психології. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки*. 2014. Вип. 2.12. С. 146–151.
250. Панок В.Г. Прикладна психологія. Теоретичні проблеми. К.: Ніка-Центр, 2017. 188 с.
251. Парсонс Т. О социальных системах. М.: Академ. проект, 2002. 832 с.
252. Петренко В.Ф. Основы психосемантики. СПб.: Питер, 2005. 480 с.
253. Петровский А.В., Ярошевский М.Г. История и теория психологии: в 2 т. Т. 1. Ростов н/Д: Феникс, 1996. 416 с.
254. Пиаже Ж. Психология интеллекта. Питер, 2002. 736 с.
255. Пилипенко А.В., Соловьева И.А. Зависимые, созависимые и другие трудные клиенты: психологический тренинг. М.: Психотерапия, 2011. 192 с.
256. Плоткин Ф.Б. Психология близких отношений. Что делать, когда нечего делать? С кем говорить, когда не с кем говорить? Х.: Гуманитарный центр, 2015. 288 с.
257. Поддьяков А.Н. Образ мира и вопросы сознательности учения: современный контекст. *Вопросы психологии*. 2003. №.2 С. 122–132.

258. Позняков В.П., Хромова В.Л. Социально-психологическое исследование отношения к табакокурению. М.: Московский гуманитарный университет, 2010. 180 с.
259. Полисистемное исследование индивидуальности человека / под ред. Б.А. Вяткина. М.: Пер Сэ, 2005. 384 с.
260. Попов В.П., Крайнюченко И.В. Теория и анализ систем. Пятигорск: ПГГТУ, 2012. 236 с.
261. Посудін Ю.І. Куріння: історичні, наукові, медичні та соціальні аспекти. *Довкілля та здоров'я*. 2010. № 4. С. 28–32.
262. Практикум по психодиагностике и исследованию толерантности личности / ред. Г.У. Солдатовой, Л.А. Шайгеровой. М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2003. 112 с.
263. Принцип системности в психологических исследованиях / ред. Д.Н. Завалишина, В.А. Барабанщиков. М.: Наука, 1990. 184 с.
264. Профилактика и освобождение от табакокурения детей и подростков. Сборник авторских программ и практических рекомендаций для средних учебных заведений / ред. О.В. Винда. Х.: Универ, 2000. 154 с.
265. Прохорова О.Г. Любовь, брак, семья: жизнь без ошибок. СПб.: КАРО, 2008. 336 с.
266. Прядеин В.П. Психодиагностика: Тесты психологам - профессионалам. Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т, 2009. 295 с.
267. Психодиагностика толерантности личности / под ред. Г.У. Солдатовой, Л.А. Шайгеровой. М.: Смысл, 2008. 172 с.
268. Психология зависимости: хрестоматия / сост. К.В. Сельченко. Минск.: Харвест, 2007. 592 с.
269. Психология и лечение зависимого поведения / под ред. С.М. Даулинга. М.: Класс, 2000. 240 с.
270. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования / под ред. Е.Г. Силяева. М.: Академия, 2008. 192 с.
271. Психология семьи и семейной дезадаптивности: учеб. пособие / под

- ред. Н.А. Коваль, Е.А. Калинина. Тамбов: ТГУ им. Г. Р. Державина, 2007. 351 с.
272. Психологія сім'ї: навч. посіб. для студ. вузов / за. ред.: В.М. Поліщук. Суми: Університетська книга, 2009. 281 с.
273. Пэпп П. Семейная терапия и ее парадоксы / пер. с англ. В. П. Чурсина. М.: Класс, 1998. 288 с.
274. Радклиф-Браун А. Методы этнологии и социальной антропологии *Антология исследований культуры. Т. 1. Интерпретация культуры*. СПб.: Университетская книга, 1997. С. 603-633.
275. Райгородский Д.Я. Родители и дети. Самара: БАХРАМ, 2003. 672 с.
276. Раппопорт А. Системный подход в психологии. *Психологический журнал*. 1994. Т. 15, № 3. С. 3–16.
277. Ремеева А.Ф., Пальчиков И.А. Особенности иррациональных установок девиантных подростков *Психология и право*. 2013. № 2. URL: <http://psyjournals.ru/psyandlaw/2013/n2/61028.shtml> (дата обращения: 15.01.2018)
278. Римская Р., Римский С. Практическая психология в тестах, или как научиться понимать себя и других. М.: АСТ-ПРЕСС, 1997. 376 с.
279. Роговин М.С. Структурно-уровневые теории в психологии: Методологические основы. Ярославль: ЯрГУ, 1977. 79 с.
280. Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека. М.: Прогресс. 1994. 480 с.
281. Руководство по аддиктологии / под ред. В.Д. Менделевича. СПб.: Речь, 2007. 768 с.
282. Руководство по наркологии: практическое пособие: в 2 т. Т 1. / под ред. Н.Н. Иванца. М.: Медпрактика-М, 2002. 444 с.
283. Руководство по наркологии: практическое пособие: в 2 т. Т 2. / под ред. Н.Н. Иванца. М.: Медпрактика-М, 2002. 504 с.
284. Савченко С.Ф. Ивановская О.Г., Гадасина Л.Я. Профилактика аддиктивного поведения школьников. СПб.: КАРО, 2006. 288 с.

285. Сатир В. Вы и ваша семья. М.: Апрель-Пресс, 2000. 320 с.
286. Сатир В. Как строить себя и свою семью / пер. с англ. Е.В. Новиковой, М.А. Макарушкиной. М.: Педагогика-Пресс, 1992. 192 с.
287. Сатир В. Психотерапия семьи. СПб.: Речь, 2001. 284 с.
288. Светличная Т.Г., Свиридова Т.С. Социально-экономические факторы риска развития табачной зависимости. *Экология человека*. 2008. №11. С.48–54.
289. Седих К.В. Психологія взаємодії систем: «сім'я і освітні інституції»: монографія. Полтава: Довкілля, 2008. 260 с.
290. Седих К.В. Психологія сім'ї. Полтава, 2013. 197 с.
291. Семке В.Я. Аддиктивная личность в зеркале персонологии. *Наркология*. 2002. № 1. С. 27–34.
292. Серкин В.П. Методы психологии субъективной семантики и психосемантики: учебное пособие для вузов. М.: ПЧЕЛА, 2008. 384 с.
293. Сидорик Ю.Р. Психологічні особливості взаємин в родині як чинник становлення життєвих перспектив майбутнього сім'янина: автореф. дис. ... канд. психол. наук.: 19.00.07. К., 2008. 20 с.
294. Сизанов А.Н., Поплавский Н.Н., Хриптович В.А. Жизнь без табака: пособие для педагогов Минск: Харвест, 2004. 528 с.
295. Силяева Е.Г. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования: учеб. пособие. М.: Академия, 2002. 192 с.
296. Скворцова Е.С. Распространенность и основные мотивы курения среди городских старшеклассников в Российской Федерации в 2010-2011 гг. *Профилактическая медицина*. 2016. №19(1). С. 44–50.
297. Слепкова В.И., Заeko Т.А. Практикум по психологической диагностике семейных отношений. Мн.: БГПУ, 2003. 339 с.
298. Словарь практического психолога / сост. С.Ю. Головин. М., 1997. С. 351–356
299. Словарь-справочник по отечественной социальной педагогике / под ред. С.А. Завражина. Владимир: ВГПУ, 2000. 254 с.

300. Смирнов А.В. Психологические особенности аддиктивного поведения у мужчин и женщин. Екатеринбург: УГПУ, 2015. 396 с.
301. Смирнов А.В. Психология аддиктивного поведения. Екатеринбург: УГПУ, 2014. 379 с.
302. Смирнов А.В. Психосемантические характеристики информационно-культурной среды у аддиктивных лиц. *Педагогическое образование в России*. 2012. № 2. С. 80–84
303. Смирнов А.В., Прядеин В.П. Аддиктивное поведение с позиций эволюционно-этологического подхода. *Научный диалог: журнал научных публикаций. Серия: Педагогика, психология*. 2012. № 1. С. 84–96.
304. Смирнов В.К. Табачная зависимость и курение табака М.: ВИНТИ, 1993. 108 с.
305. Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности мира М.: Академия, 2005. 400 с.
306. Смирнов С.Д. Психология образа: проблема активности психического отражения мира М.: МГУ, 1985. 231 с.
307. Сорокина Е.Г, Вдовина М.В. Конфликтология в социальной работе. М.: Дашков и К, 2013. 282 с.
308. Сосин И.К., Крамченкова В.А. Интегративные параметры семейной системы при никотиновой аддикции в семье. *Харківська Школа психології: Спадщина і сучасна наука: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 19-20 жовтня 2012 р. Харків, 2012. С.235–236*
309. Сосин И.К., Крамченкова В.А. Модифицированное воздействие табачной рекламы на общественное сознание. *Вісник психіатрії та психофармакотерапії*. 2009. №2(16). С. 44–49.
310. Сосин И.К., Крамченкова В.А. Психология интерперсональных супружеских отношений в молодой курящей семье. *Медицинская психология*. 2015. Т. 10, № 1(37). С. 14–19.

311. Сосін І.К., Крамченкова В.О. Теорія інтегрованої моделі психології сучасних преформованих подружніх стосунків. *Медична психологія*. 2011. № 1. С. 23–30.
312. Сосін І.К., Крамченкова В.О., Фоменко К.І. Розробка та апробація опитувальника мотивації відмови від паління. *Довженківські читання: Редукція вживання алкоголю – нова наркологічна парадигма: матеріали XVI Української науково-практичної конференції з міжнародною участю, м. Харків, 7-8 квітня 2015 р. Харків, 2015. С. 192–197.*
313. Сперанская О.И. Табачная зависимость. Перспективы исследования, диагностики, терапии. Руководство для врачей. М.: ГЭОТАР-Медиа, 2011. 160 с.
314. Старшенбаум Г.В. Аддиктология: психология и психотерапия зависимостей. М.: Когито-Центр, 2006. 367 с.
315. Стентон М.Д., Тодд Т.К. Структурная семейная терапия наркоманов. *Семейная психотерапия: хрестоматия / сост. Э.Г. Эйдемиллер, Н.В. Александрова, В. Юстицкис. СПб.: Питер, 2000. С. 448–467.*
316. Сухова Е.В. Особенности взаимодействия в проблемных семьях и направления психосоциальной коррекции *Сибирский психологический журнал*. 2015. № 56. С. 153–166
317. Сысенко В.А. Супружеские конфликты. М.: Мысль, 1989. 176 с.
318. Табачніков С.І., Риткіс І.С., Васильєва А.Ю., та ін. Сучасні проблеми тютюнопаління і нікотинової залежності та їх профілактика й лікування. *Науково-інформаційний вісник АНВО України*. 2013. № 3(86). С. 48–55.
319. Татура Ю.В. Курение: тонкости, хитрости и секреты. М.: Новый издательский дом, 2004. 352 с.
320. Темкина А.А., Здравомыслова Е.А. Интерсекциональный поворот в гендерных исследованиях. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2017. № 20(5). С. 15–38.

321. Теория семейных систем Мюррея Боуэна: Основные понятия, методы и клиническая практика / под ред. К. Бейкер, А. Я. Варги. М.: Когито-Центр, 2012. 496 с.
322. Тяжка О.В., Ванханова Т.О. Пасивне куріння дітей раннього віку *Медицина транспорту України*. 2012. № 1. 93–99.
323. Уорден М. Основы семейной психотерапии. СПб.: Прайм-еврознак, 2005. 256 с.
324. Уэдделл М. Семья и ее динамика. *Семейная терапия: хрестоматия* / Э. Г. Эйдемиллер, Н. В. Александрова, В. Юстицкис (сост.). СПб.: Питер, 2000. С 57–70.
325. Фетискин Н.П. Психология аддиктивного поведения. Кострома: КГУ, 2005. 272 с.
326. Фрейд А. Психопатологии детства. М.: NOTA BENE, 2000. 224 с.
327. Фрейд З. Введение в психоанализ: лекции. М.: Наука, 1989. 459 с.
328. Фрейд З. Психоаналитические этюды / сост. Д.И. Донского, В.Ф. Круглянского. Минск: Попурри, 1997. 615 с.
329. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого Я. СПб.: Азбука, 2008. 192 с.
330. Фрейд З. Психопатология обыденной жизни. М.: Просвещение, 1990. 448 с.
331. Фримен Д. Техники семейной психотерапии. СПб.: Питер, 2001. 384с.
332. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. М.: Республика, 1994. 447 с.
333. Фромм Э. Искусство любви. М.: Класс, 1990. 182 с.
334. Фурманов И.А., Сизанов А.Н., Хриптович В.А. Профилактика нарушений поведения в учреждениях образования. Учебно-методическое пособие. Минск: РИВШ, 2011. 199 с.
335. Хамитова И.Ю. Диагностика семьи. Инструкция по применению *Журнал практической психологии и психоанализа. Ежеквартальный научно-практический журнал электронных публикаций*. 2004. № 4. URL:

<http://psyjournal.ru/j3p/pap.php?id=20040406>. (дата обращения 10.05.2016).

336. Харьковская О.А. Соловьев А.Г. Мотивационные аспекты табакокурения среди беременных женщин. *Наркология*. 2010. №4. С. 85–88.
337. Хейли Дж. Необычайная психотерапия: Психотерапевтические техники Милтона Эриксона. СПб.: Белый кролик, 1995. 384 с.
338. Хейли Дж., Эриксон М. Стратегии семейной терапии. М.: Институт Общегуманитарных Исследований, 2001. 448 с.
339. Хилл Р. Современные тенденции в теории семьи. *Социальные исследования: Проблемы брака, семьи и демографии*. 1970. Вып. 4. С. 136-165.
340. Холмогорова А.Б. Семейная психотерапия: история, основные школы, концептуальный аппарат. *Терапия психических расстройств*. 2007. № 2. С. 19–29
341. Хоментаскас Г. Семья глазами ребенка. М.: Педагогика, 1989. 206 с.
342. Хриптович В.А. Механизм формирования табачной аддикции у подростков. *Психологический журнал*. 2008. № 1. С. 55–59.
343. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности: основные положения, исследования и применение. СПб.: Питер Пресс, 1997. 608 с.
344. Целуйко В.М. Психология современной семьи. М.: ВЛАДОС, 2004. 288 с.
345. Цитренбаум Ч., Кинг М., Коэн У. Гипнотерапия вредных привычек / пер. с англ. Л.В. Ерашовой. М.: Класс, 1998. 192 с.
346. Чекалина А.А. Гендерная психология. М.: Ось-89, 2006. 254 с.
347. Черников А.В. Интегративная модель системной психотерапевтической диагностики. М.: Принтер, 1997. 255 с.
348. Черников А.В. Системная семейная терапия: Интегративная модель диагностики. М.: Класс, 2001. 208 с.
349. Четвериков Д.В. Психологические механизмы и структура аддиктивного поведения личности: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.01 / Новосибирский государственный педагогический университет.

- Новосибирск, 2002. 385 с.
350. Чучалин А.Г., Сахарова Г.М., Новиков К.Ю. Практическое руководство по лечению табачной зависимости. *Русский Медицинский Журнал*. 2001. № 21. С. 2–19.
351. Шабанов П.Д. Основы наркологии. СПб.: Лань, 2002. 560 с.
352. Шабанов П.Д., Лебедев, А.А. Мещеров Ш.К. Нейробиологические механизмы подкрепления, активируемые психостимуляторами и глюкокортикоидами. *Наркология*. 2002. № 1. С. 19–26.
353. Шапарь В.Б. Практическая психология: психодиагностика отношений между родителями и детьми. Ростов н./Д.: Феникс, 2006. 430 с.
354. Шарахов Ю.А. Психотерапия в комплексном лечении табачной зависимости. М., 1999. 226 с.
355. Шварцер Р., Ерусалем М., Ромек В. Русская версия шкалы общей самооффективности. *Иностранная психология*. 1996. №7. С. 46–56.
356. Шибутани Т. Социальная психология. Ростов н./Д.: Аст-Феникс, 1999. 544 с.
357. Шишкова А.М., Бочаров В.В., Карловская И.Ф. Психологические особенности сиблингов пациентов, страдающих героиновой наркоманией. *Вестник ЮУрГУ. Серия «Психология»*. 2013. Том 6, № 4. С. 113–121;
358. Шліппе А., Швайцер Й. Системна психотерапія та консультування. Львів: ВНТЛ-Класика, 2004. 360 с.
359. Шмелев А.Г. Ведение в экспериментальную психосемантику: теоретико-методологические основания и психодиагностические возможности. М.: МГУ, 1983. 158 с.
360. Шнейдер Л.Б. Психология семейных отношений. М.: Апрель-Пресс, 2000. 512 с.
361. Шнейдер Л.Б. Семья: оглядываясь вперед. СПб.: Питер, 2013. 368 с.
362. Шнейдер Л.Д. Семейная психология. М.: Эксмо, 2006. 768 с.
363. Шутценбергер А.А. Синдром предков: Трансгенерационные связи, семейные тайны, синдром годовщины, передача травм и практическое

- использование геносоциограммы. М.: Институт психотерапии, 2005. 256 с
364. Эванс-Причард Э. История антропологической мысли / пер. с англ. А.А. Елфимова. М.: Вост. лит., 2003. 358 с.
365. Эйдемиллер Э., Юстицкис В. Психология и психотерапия семьи. СПб.: Питер, 2008. 672 с.
366. Эйдемиллер Э.Г. Системная семейная психотерапия. СПб: Питер. 2002. 368 с.
367. Эйдемиллер Э.Г., Александрова И.В., Юстицкис В.В. Семейная психотерапия. СПб: Речь, 2007. 400 с.
368. Эйдемиллер Э.Г., Добряков И.В., Никольская И.М. Семейный диагноз и семейная психотерапия. СПб.: Речь. 2006. 352 с.
369. Эйдемиллер Э.Г., Юстицкис В. Психология семьи и семейная психотерапия. СПб.: Питер, 1999. 656 с.
370. Эллис А., Макларен К. Рационально-эмоциональная поведенческая терапия. Ростов н./Д.: Феникс, 2008. 160 с.
371. Эриксон Г.Э. Детство и общество. СПб.: АСТ, 1996. 592 с.
372. Юнг К.Г. Архетип и символ. М.: Ренессанс, 1991. 304 с.
373. Юрьева Л.Н. История. Культура. Психические и поведенческие расстройства. Киев: Сфера, 2002. 314 с.
374. Smoke: всемирная история курения / под ред. Сандера Л. Джилмена, Чжоу Сюнь; пер. с англ. А. Валиахметовой, А. Летучего, И. Машковой. М.: Новое литературное обозрение, 2012. 544 с.
375. A framework for family therapy / E.A. Carter, M. Mc Goldrick (Eds.). New York: Gardner Press, 1980. 205 p.
376. Adams N., Grieder D. Treatment Planning for Person-Centered Care: The Road to Mental Health and Addiction Recovery Mapping the Journey for Individuals, Families, and Providers. London.: Elsevier Academic Press, 2005. 292 p.
377. Addiction Research Methods / Edited by Peter G. Miller; John Strang; Peter M. Miller. West Sussex: Willey-Blackwell, 2010. 387 p.

378. Adinoff A.B. Neurobiologic processes in drug reward and addiction. *Harv. Rev. Psychiatry*. 2004. № 12. P. 305–320.
379. Advances in experimental social psychology. N.Y.: Academic Press., 1976. 263 p.
380. Alexander C., Piazza M., Mekos D., Valente T. Peers, schools, and adolescent cigarette smoking. *Journal of Adolescent Health*. 2001. Vol. 29, № 1. P. 22–30.
381. Amato P.R. The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and Family*, 2000. Vol. 62, № 4, P. 1269–1287.
382. Andolfi M. Family therapy: An interactional approach. N.Y.; Plenum Press, 1979. 170 p.
383. Balint M., Balint E. Psychotherapeutic Techniques in Medicine. London: Tavistock, 1961. 236 p.
384. Bandura A. The self system in reciprocal determinism. *American Psychologist*. 1978. № 3. P. 344–358.
385. Barker P. Basic Family Therapy. London: Blackwell Publishing, 2007. 296 p.
386. Bateson G. A systems approach. *International Journal of Psychiatry*. 1971. № 9. P. 242–244.
387. Beavers R., Hanipson R. The Beavers Systems Model of Family Structure. *Journal of Family Therapy*. 2000. № 22. P. 129-136.
388. Benowitz N., Nardone N., Dains K. Effect of reducing the nicotine content of cigarettes on cigarette smoking behavior and tobacco smoke toxicant exposure: 2-year follow up. *Addiction*. 2015. Vol. 110, № 10. P. 1667–1675.
389. Berridge K.C., Robinson T.E. What is the role of dopamine in reward: hedonic impact, reward learning, or incentive salience? *Brain Res. Rev.* 1998. № 28. P. 309–369.
390. Bowen M. The use of family theory in clinical practice. *Comprehensive Psychiatry*. 1966. № 7. P. 345–374.

391. Bradshaw J. The family. Health communications. Florida: Deerfield Beach, 1988. 550 p.
392. Bronfenbrenner U. The ecology of human development. Cambridge: Harvard university press. 1979. 330 p.
393. Brook J.S., Brook D.W. The psychological etiology of adolescent drug use: A family interactional approach. *Genetic, Social and General Psychology Monographs*. 1990. Vol. 116. № 2. P. 111–264.
394. Cano J. Solanas E., Mari-Klose M., Mari-Klose P. Psychosocial risk factors in adolescent tobacco use: negative mood-states, peer group and parenting styles. *Addictions*. 2012. № 24(4). P. 309–317.
395. Carter B. The changing family life cycle – a framework to family therapy. Boston: Allyn&Bacon, 1988. 593 p.
396. Chassin L., Presson C., Seo D. Multiple trajectories of cigarette smoking and the intergenerational transmission of smoking: a multigenerational, longitudinal study of a Midwestern community sample. *Health Psychol*. 2008. Vol. 27, № 6. P. 819–828.
397. Clark H., Bly B. Pragmatic and discourse. *Speech, language and communication* / Ed. by J.L. Miller, P.D. Eimas. San Diego: Academic Press, 1995. 410 p.
398. Clark H.H., Clark E.V. Psychology and language. N.Y.: Harcourt Brace Jovanovich, 1977. 608 p.
399. Clinical Textbook of Addictive Disorders / Edited by R.J. Frances, S.I. Miller, A.H. Mack. London: Guilford Press, 2005. 685 p.
400. Dal Cin S., Stoolmiller M., Sargent J. When movies matter: exposure to smoking in movies and changes in smoking behavior. *J. Health Commun*. 2012. Vol. 17, № 1. P. 76–89.
401. Doubeni C., Li W., Fouayzi H., Difranza J. Perceived accessibility as a predictor of youth smoking. *Ann. Fam. Med*. 2008. Vol. 6, № 4. P. 323–330.
402. Duvall E.M. Family Development. Chicago: Lippincolt, 1957. 533 p.
403. Duvall E.M., Hill, R.L. Report of the Committee on the Dynamics of

- Family Interaction. Washington: D.C. National Conference on Family Life, 1948. 199 p.
404. Edvardsson I., Lendahls L., Håkansson A. When do adolescents become smokers? Annual seven-year population-based follow-up of tobacco habits among 2000 Swedish pupils – an open cohort study. *Scand. J. Prim. Health Care*. 2009. Vol. 27, № 1. P. 41–46.
405. Eisenberg D., Campbell B., Modi M. Polymorphisms in the Dopamine D4 and D2 Receptor Genes and Reproductive and Sexual Behaviors. *Evolutionary Psychology*. 2007. Vol. 5(4). P. 696–715
406. Ekpu V.U., Brown A.K. The Economic Impact of Smoking and of Reducing Smoking Prevalence: Review of Evidence. *Tob Use Insights*. 2015. Vol. 14, № 8. P. 1–35.
407. Elliott D.S., Huizinga D., Menard S. Multiple Problem Youth: Delinquency, Substance Use, and Mental Health Problems. N.Y.: Springer-Verlag, 1989. 266 p.
408. Epstein S. Cognitive-Experiential Self-Theory. *Handbook of Personality: Theory and Research* / Pervin, Lawrence A. (Ed.). N.Y.: The Guilford Press, 1990. P. 165–192.
409. Fox G., Murry V. Gender and families: Feminist perspectives and family research. *Journal of Marriage and Family*. 2000. Vol. 62, No. 4. P. 1160–1172
410. Goldenberg H. Family Therapy: An Overview. Boston: Brooks Cole, 2016. 608 p.
411. Greenberg L.S. Emotionally Focused Therapy for Couples. N.Y.: Guilford Press, 2010. 242 p.
412. Gross R. Psychology. The science of mind and behavior. London: Hodder&Stoughton, 1995. 948 p.
413. Gwinnell E, Adamec C. The Encyclopedia of Addictions and Addictive Behaviors. N.Y.: Facts on File Inc., 2006. 345 p.

414. Hakulinen C., Hintsanen M., Munafo M. Personality and smoking: individual-participant meta-analysis of nine cohort studies. *Addiction*. 2015. Vol. 110, № 11. P. 1844–1852.
415. Haley J. Toward a theory of pathological systems *Family therapy and disturbed families*. / G.H. Zuk, I. Boszormentyi-Nagy (Eds.). Palo-Alto: Science and Behavior Books, 1967. P. 11–27.
416. Hawkins J.D, Weis J.G. The social development model. *J. of Primary Prevention*. 1985. № 6. P. 73-97.
417. Hawley A. Human ecology: A theoretical essay. Chicago: University of Chicago Press, 1986. 176 p.
418. Hess R.D., Handel, G. Family words: psychological approach to family life. Chicago: Chicago press, 1959. 521 p.
419. Hiscock R., Murray S., Brose L. Behavioural therapy for smoking cessation: The effectiveness of different intervention types for disadvantaged and affluent smokers. *Addict Behav*. 2013. Vol. 38, № 11. P. 2787–2796.
420. Hollen K.H. Encyclopedia of Addictions. London.: Greenwood Press. Vol. II., 2009. 569 p.
421. Hussein G.R. Addiction for Nurses. Chichester: Willey-Blackwell, 2010. 224 p.
422. Jackson C., Henriksen L. et al. The early use of alcohol and tobacco: its relation to children's competence and parents' behavior. *Am J Public Health*. 1997. Vol. 87. P. 359–364.
423. James V., Mc Connell. Understanding human behavior. Orlando: Education, 1989. 627 p.
424. Janoff-Bulman R. Assumptive worlds and the stress of traumatic events: Application of schema construct. *Social Cognition*. 1989. № 7. P. 113–136.
425. Kalivas P.W., Volkow N.D. The neural basis of addiction: a pathology of motivation and choice. *American Journal of Psychiatry*. 2005. Vol. 162. P. 1403–1413.

426. Karmakar D., Banerjee A. Psychology of tobacco use: Are anti-tobacco policies encouraging the use of smokeless tobacco? A cross-sectional study in an industrial township. *Ind. Psychiatry J.* 2017. № 26. P. 128–133.
427. Kassel J., Stroud L., Paronis C. Smoking, stress, and negative affect: correlation, causation, and context across stages of smoking. *Psychol Bull.* 2003. Vol. 129, № 2. P. 270–304.
428. Kelly G.A. The psychology of personal constructs: A theory of personality. N.Y.: W.W. Norton & Company, 1955. 556 p.
429. Kerr M.E., Bowen M. Family evaluation: An approach based on Bowen theory. N.Y.: W.W. Norton & Company, 1988. 416 p.
430. Kilpatrick A.C. Working with Families: An Integrative Model by Level of Need. N.Y.: Allyn & Bacon, 2008. 312 p.
431. Koob G.F., Moal M.L. Neurobiology of Addiction. Oxford: Academic Press, 2006. 503 p.
432. Kramčenkova V.A. POSTOJ K FAJČENIU PRI NIKOTINIZME V RODINE. *Perspective trends in scientific research: materials of International scientific and practical conference, Bratislava, Slovak Republic, October, 17-22, 2015.* 2015. Vol. 1. C. 137.
433. Kramchenkova V., Khomulenko T. Interaction between parents and adolescents in families with tobacco addiction. *Science and Education. Psychology.* 2018. № 1. P. 77–82.
434. Kulkarni P., Parkar S., Kate N. Role of personality in tobacco smoking behavior in corporate sector: A cross-sectional study. *Ind. Psychiatry. J.* 2018. № 27. P. 103–109.
435. Levesquel Ch., Williams G. , Elliot D. Validating the theoretical structure of the Treatment Self-Regulation Questionnaire (TSRQ) across three different health behaviors. *Health education research.* 2007. Vol. 22, № 5. P. 691–702.
436. Mack A.H., Harrington A.L., Frances R.J. Clinical manual for treatment of alcoholism and addictions. Washington: American Psychiatric Publishing, Inc. 2010. 305 p.

437. Macleod J., Hickman M., Bowen E., Parental drug use, early adversities, later childhood problems and children's use of tobacco and alcohol at age 10: birth cohort study. *Addiction*. 2008. Vol. 103, № 10. P. 1731–1743.
438. Madsen W.C. Collaborative Therapy with Multi-Stressed Families. N.Y.: The Guilford Press, 2007. 388 p.
439. Mathew A., Hogarth L., Leventhal A. Cigarette smoking and depression comorbidity: systematic review and proposed theoretical model. *Addiction*. 2017. Vol. 112, № 3. P. 401–412.
440. Mc Clelland D.C., Davis W.N., Kalin R., Wanner E. The drinking man: Alcohol and human motivation. N.Y.: Free Press. 1972. 402 p.
441. Minuchin S. Nichols M.P., Lee W.Y. Assessing Families and Couples: From Symptom to System. N.Y.: Allyn & Bacon, 2006. 224 p.
442. Minuchin S., Lee W., Simon G. Mastering Family Therapy: Journeys of Growth and Transformation. New Jersey: Wiley, 2006. 304 p.
443. Moos R.H. Tsu V.D. The crisis of physical illness. *Coping with physical illness* / ed. by Moos R.H. N.Y.: Springer US, 1977. P. 79-91.
444. Muscatello M., Scimeca G., Lorusso S., Battaglia F. Anger, Smoking Behavior, and the Mediator Effects of Gender: An Investigation of Heavy and Moderate Smokers. *Subst. Use Misuse*. 2017. Vol. 52, № 5. P. 587–593.
445. Nestler E.J. Genes and addiction. *Natural Genetics*. 2000. Vol. 26. P. 277–281.
446. Nestler E.J. Psychogenomics: opportunities for understanding addiction. *J. Neurosci*. 2001. Vol. 21. P. 8324–8327.
447. Nestler E.J., Landsman D. Learning about addiction from the genome. *Nature*. 2001. Vol. 409. P. 834–835.
448. Nichols M.P. Family Therapy: Concepts & Methods. Boston: Allyn & Bacon, 2007. 592 p.
449. Nichols M.P. Inside Family Therapy: A Case Study in Family Healing. Boston: Allyn & Bacon, 2008. 240 p.

450. Nichols M.P. The Essentials of Family Therapy. N.Y.: Pearson Education, Inc., 2014. 320 p.
451. Otten R., Wanner B., Vitaro F., Engels R. Own and friends' smoking attitudes and social preference as early predictors of adolescent smoking. *J. Clin. Child Adolesc. Psychol.* 2008. Vol. 37, № 4. P. 808–818.
452. Paek H.J. Moderating roles of primary social influences in the relationship between adolescent self-reported exposure to antismoking messages and smoking intention. *Health Commun.* 2008. Vol. 23, № 6. P. 526–537.
453. Parsons T, The social structure of the family. *The Family: its Functions and Destiny* / Anshen R. (ed.). N.Y.: Harper and Row, 1959. P. 23.
454. Pokhrel P., Unger J., Wagner K. Effects of parental monitoring, parent-child communication, and parents' expectation of the child's acculturation on the substance use behaviors of urban, Hispanic adolescents. *J. Ethn. Subst. Abuse.* 2008. Vol. 7, № 2. P. 200–213.
455. Prevalence – most recent adult survey data by country. In: Global Health Observatory Data Repository (European Region) [online database]. Geneva: World Health Organization; 2016 (<http://apps.who.int/gho/data/node.main-euro.TOB1249?lang=en> (дата звернення: 27.12.2016)).
456. Preyde M., Adams G. Foundations of Addictive Problems: Developmental, Social and Neurobiological Factors. *Adolescent Addiction: Epidemiology, Assessment and Treatment* / Edited by C. A. Essau. London: Academic Press, 2008. P. 5–57.
457. Reiber C., Garcia J. Hooking U. Gender Differences, Evolution, and Pluralistic Ignorance. *Evolutionary Psychology.* 2010. Vol. 8(3). P. 390–404.
458. Rogers C.A Way of Being. Boston: Allyn & Bacon, 1980. 380 p.
459. Sourcebook of Family Theories and Methods A Contextual Approach / Boss P., Doherty W.J., La Rossa, R., Schumm W.R., Steinmetz S.K. (Eds.). N.Y.: Springer, 1993. 748 p.
460. Stenberg R.J. Metaphor of mind. N.Y.: Cambridge University Press, 1990. 286 p.

461. Stoehr J.D. *The Neurobiology of Addictions*. Philadelphia: Chelsea House Publishing, 2006. 106 p.
462. Stryker S. Identity salience and role performance: The relevance of symbolic interaction theory for family research. *Journal of Marriage and the Family*. 1968. Vol. 30, № 2. P. 558–564.
463. Swenson D.A. *Neo-functionalist synthesis of theories in family sociology*. N.Y.: Edwin Millen Press, 2004. 451 p.
464. Thibaut J., Kelley H. *The social psychology of groups*. N.Y.: Academic Press, 1959. 313 p.
465. Valverde M. *Diseases of the will: alcohol and the dilemmas of freedom*. N.Y.: Cambridge University Press, 1998. 264 p.
466. Van den Berghe P. *Human family systems*. N.Y.: Elsevier, 1979. 254 p.
467. Verplanken B., Faes S. Good intentions, bad habits, and effects of forming implementation intentions on healthy eating. *European Journal of Social Psychology*. 1999. №. 29 (5-6). P. 591–604.
468. Wakefield M., Flay B., Nichter M., Giovino G. Role of the media in influencing trajectories of youth smoking. *Addiction*. 2003. Vol. 98, № 1. P. 79–103.
469. Welch D., Poulton R. Personality influences on change in smoking behavior. *Health Psychology*. 2009. № 28. P. 292–299.
470. White J.M., Klein D.M. *Family theories*. N.Y.: Sage Publications Inc., 2007. 352 p.
471. Wilden A. *System and Structure: Essays in Communication and Exchange*. N.Y.: Tavistock, 1980. 592 p.
472. Zuckerman M. *Sensation Seeking and Risk Behavior*. Washington: APA Edition, 2007. 310 p.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Крамченкова В.О. Сім'я при тютюнопалінні: психологічні закономірності функціонування. Харків: Діса-плюс, 2018. 484 с.

*Статті у фахових виданнях з психології, включених до наукометричної бази**Web of Science*

2. Kramchenkova V., Khomulenko T. Interaction between parents and adolescents in families with tobacco addiction. *Science and Education.Psychology*.2018. № 1. P. 77–82.

Статті у фахових виданнях з психології, включених до інших зарубіжних наукометричних баз (Index Copernicus, Google Scholar та інші)

3. Крамченкова В.О. Ціннісні орієнтації подружжя як чинник психологічного здоров'я сім'ї. *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України*. 2016. Вип. 33. С. 327–338.
4. Крамченкова В.О. Базисні переконання особистості курців. *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України*. 2017. Вип. 35. С. 246–258.
5. Крамченкова В.О. Взаємозв'язок сімейного функціонування та особистісного розвитку курців. *Вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Психологія*. 2017. Вип. 55. С. 48–57.
6. Крамченкова В.О. Розроблення та апробація психодіагностичної методики «Паління як заміщення психологічного голоду». *Науковий вісник ХДУ*.

Серія «Психологічні науки». 2017. Том 2, № 2. С. 153–159.

7. Крамченкова В.О. Методика психодіагностики впливу паління на сімейне функціонування. *Психологія і особистість*. 2017. № 1(11). С. 94–108.

8. Крамченкова В.О. Мотиваційно-потребова модель тютюнової аддиктивної поведінки. *Вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Психологія*. 2017. Вип. 56. С. 96–108.

9. Крамченкова В.О. Системна сімейно-реконструктивна психокорекція тютюнової аддикції. *Медична психологія*. 2018. Т. 13, № 2(50). С. 71–76.

10. Крамченкова В.О. Психологія сімейного вигорання: методика дослідження і особливості прояву у сім'ї «спустошеного гнізда». *Вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Психологія*. 2018. Вип. 59. С. 152–164.

11. Крамченкова В.О. Особливості впливу паління на сімейне функціонування на різних етапах життєвого циклу сім'ї. *Медична психологія*. 2018. Т. 13, № 4(52). С. 12–17.

Статті у фахових виданнях з психології

12. Крамченкова В.О. Психологічні особливості переробки стресу в дисфункціональній сімейній системі при залежності й співзалежності. *Вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Психологія*. 2010. Вип. 34. С. 105–111.

13. Сосін І.К., Крамченкова В.О. Теорія інтегрованої моделі психології сучасних преформованих подружніх стосунків. *Медична психологія*. 2011. № 1. С. 23–30.

14. Крамченкова В.О. Гендерні особливості рольової поведінки у подружніх стосунках. *Вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Психологія*. 2012. Вип. 43, Ч. 1. С. 103–109.

15. Крамченкова В.О., Черновол-Ткаченко А.О. Гендерні особливості конфліктогенних зон особистості старшокласників. *Наука і освіта*. 2012. № 9. С. 110–114.

16. Крамченкова В.О. Особливості поведінки старшокласників-курців в емоційно напружених ситуаціях. *Науковий вісник Миколаївського державного*

університету імені В.О. Сухомлинського: збірник наукових праць. Серія «Психологічні науки». 2014. Вип. № 2.12(103). С. 106–112.

17. Крамченкова В.О. Вікові особливості соціально-психологічних установок щодо куріння. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія: збірник статей*. 2014. Вип. 46, Ч. 3. С. 167–174.

18. Сосин І.К., Крамченкова В.А. Психологія інтерперсональних подружеских отношений в молодій курящій семье. *Медицинская психологія*. 2015. Т. 10, № 1(37). С. 14–19.

19. Крамченкова В.О., Сосін І.К. Вікові особливості психосемантики вітальних категорій у курців. *Вісник Національного університету оборони України. збірник наукових праць*. 2015. Вип. 3(46). С. 150–157.

20. Крамченкова В.О. Наукові підходи до дослідження тютюнової адиктивної поведінки. *Науковий вісник ХДУ. Серія «Психологічні науки»*. 2015. № 5. С. 175–180.

21. Крамченкова В.О. Тютюнова аддикція з точки зору основних психологічних шкіл. *Науковий вісник ХДУ. Серія «Психологічні науки»*. 2015. № 6. С. 179–184.

22. Крамченкова В.О. Структурно-змістовні характеристики особистісних сенсів підлітків-курців. *Науковий вісник ХДУ. Серія «Психологічні науки»*. 2016. № 2. С. 58–62.

23. Крамченкова В.О., Фоменко К.І. Психодіагностика мотивації відмови від паління. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія «Психологічні науки»: збірник наукових праць*. 2016. № 1(16). С. 105–111.

24. Крамченкова В.О. Особистісні детермінанти паління у похилому віці. *Психологічний часопис: збірник наукових праць*. 2016. № 2(4). Вип. 4. С. 56–67.

Статті у зарубіжних наукових періодичних виданнях з психології, включених до наукометричних баз (Index Copernicus, Google Scholar та інші)

25. Крамченкова В.О. Ірраціональні когнітивні установки в структурі тютюнової аддиктивної поведінки. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2016. Vol. IV(49), № 103. P. 75–78.

Статті у вітчизняних наукових періодичних виданнях, включених до наукометричних баз (Index Copernicus, Google Scholar та інші)

26. Крамченкова В.О. Міжособистісний конфлікт при тютюнопалінні в сім'ї. *Педагогіка і психологія: збірник наукових праць*. 2014. Вип. 46. С. 295–306.

Статті в інших наукових виданнях та матеріали конференцій

27. Крамченкова В.О., Корольова Т.М. Взаємозв'язок між стилем сімейного виховання і агресивністю підлітка. *Розвиток інноваційного середовища навчального закладу: матеріали науково-практичної конференції* (м. Харків, 14 травня 2009 р.). Харків, 2009. С.275–280.

28. Крамченкова В.О. Тютюнопаління як сімейна проблема – сучасний підхід до ідентифікації психологічних проблем. *Медицина XXI століття: матеріали науково-практичної конференції молодих вчених*, м. Харків, 26 листопада 2009 р. Харків, 2009. С. 59–60.

29. Сосин И.К., Крамченкова В.А. Модифицированное воздействие табачной рекламы на общественное сознание. *Вісник психіатрії та психофармакотерапії*. 2009. №2(16). С. 44–49.

30. Крамченкова В.А. Гендерные особенности реализации психологических защитных механизмов личности (на модели табакокурения в семье). *Довженківські читання. Реалістичні цілі лікування та якість життя хворих наркологічного профілю: матеріали XI Української науково-практичної конференції з міжнародною участю, присвяченої 92-й річниці з дня народження Заслуженого лікаря України, Народного лікаря СРСР Олександра Романовича Довженка*, м. Харків, 12-13 квітня 2010 р. Харків, 2010. С. 46.

31. Крамченкова В.О., Сокурєнко І.В. Психологічні особливості задоволеності шлюбом чоловіків та жінок. *Шляхи оновлення змісту та якості*

освіти: матеріали науково-практичної конференції, м. Харків, 11 травня 2011 р. Харків, 2011. С.463–467.

32. Крамченкова В.О. Особливості психологічної самотності в сім'ї у людей похилого віку. *Науково-методичне забезпечення якості освіти та його психологічний супровід*: матеріали науково-практичної конференції, м. Харків, 10 квітня 2012 р. Харків, 2012. Ч. 2. С. 234–246.

33. Крамченкова В.О. Копінг-стратегії старшокласників із тютюновою адиктивною поведінкою. *Педагогіка і психологія: збірник наукових праць*. 2012. Вип. 41. С. 137–144.

34. Сосин И.К., Крамченкова В.А. Интегративные параметры семейной системы при никотиновой аддикции в семье. *Харківська Школа психології: Спадщина і сучасна наука*: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 19-20 жовтня 2012 р. Харків, 2012. С.235–236

35. Крамченкова В.О. Нікотинова аддикція як сімейна проблема. *Когнітивні та емоційно-поведінкові фактори повноцінного функціонування людини: культурно - історичний підхід*: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 18-19 жовтня 2013 р. Харків, 2013. С. 368–369.

36. Крамченкова В.О. Психологічне здоров'я сім'ї при никотинізмі. *Ресурсне забезпечення якості освіти*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Харків, 9 березня 2014 р. Харків, 2014. С.227–235.

37. Крамченкова В.О. Особливості адаптивно-захисних патернів особистості при тютюнопалінні в сім'ї. *Педагогіка і психологія: збірник наукових праць*. 2013. Вип. 44. С. 211–223.

38. Крамченкова В.О. Організація та проведення емпіричних досліджень з проблематики психології сім'ї. *Загальні питання методики організації та проведення емпіричного дослідження в дипломних роботах: матеріали методологічного семінару* / за заг. ред. Р.І. Черновол-Ткаченко. Харків, 2015. С. 71–79.

39. Крамченкова В.О. Психологічні особливості сімейного функціонування при тютюнопалінні в сім'ї. *Психолого-педагогічні та*

управлінські концепти розвитку сучасної освіти: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Харків, 23 квітня 2015 р. Харків, 2015. С. 216–225.

40. Kramčenková V.A. POSTOJ K FAJČENIU PRI NIKOTINIZME V RODINE. *Perspective trends in scientific reseach: vaterials of International scientific and practical conference*, Bratislava, Slovak Republic, October, 17-22, 2015. 2015. Vol. 1. С. 137.

41. Сосін І.К., Крамченкова В.О., Фоменко К.І. Розробка та апробація опитувальника мотивації відмови від паління. *Довженківські читання: Редукція вживання алкоголю – нова наркологічна парадигма: матеріали XVI Української науково-практичної конференції з міжнародною участю*, м. Харків, 7-8 квітня 2015 р. Харків, 2015. С. 192–197.

42. Крамченкова В.А. Социально-психологические установки по отношению к курению в структуре адаптивно-защитных паттернов личности курильщиков. *Социальная психология здоровья и современные информационные технологии: сборник научных статей I международной научно-практической конференции*, г. Брест, 14-15 апреля 2015 г. Брест, 2015. Ч. 2. С. 34–44.

43. Крамченкова В.О. Особливості ставлення до паління молодого подружжя. *Управлінські та психологічні аспекти професійної підготовки фахівців в умовах інноваційного розвитку: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*, м. Харків, 20 квітня 2016 р. Харків, 2016. Ч. 1. С. 105–111.

44. Крамченкова В.О. Сфери конфліктних стосунків при тютюнопалінні у подружній парі. *Theoretical and applied researches in the field of pedagogy, psychology and social sciences: International Scientific-Practical Conference*, Kielce, December 28-29, 2016. Kielce, 2016. P. 259–261.

45. Крамченкова В.О. Дисфункціональність сімейної системи при тютюнової аддикції. *Інноваційні наукові дослідження в сфері соціології, психології та політичних наук: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, м. Сладковічево, Словацька Республіка, 10-11 березня, 2017 р. Сладковічево, 2017. С. 90–92.

46. Крамченкова В.О. Задоволеність у батьківсько-підліткових стосунках в сім'ї із тютюновою аддикцією. *Modernization of educational system: world trends and national peculiarities*: International Scientific Conference, Kaunas, Lithuania, February 23, 2018. Kaunas, 2018.Р. 130–133.

Навчальні посібники

47. Крамченкова В.О. Психологія сім'ї. Харків: Новое слово, 2010. 238 с.

ДОДАТОК Б

Таблиця Б.1

Розподіл досліджуваних за віком та тютюновим статусом

Вікові групи	Розподіл за тютюновим статусом						Всього за віковою групою	
	К		СК		НК		Абс.	%
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%		
Підлітковий вік – юність (14-17 років) (N=213)	49	6,10	81	10,09	83	10,34	213	26,53
Рання дорослість - молодість (17-25 років) (N=196)	72	8,96	71	8,84	53	6,60	196	24,40
Зрілість (25-50 років) (N=197)	84	10,46	67	8,34	46	5,73	197	24,53
Пізня зрілість (50-65 років) (N=197)	105	13,08	19	2,37	73	9,09	197	24,54
Всього за віком та тютюновим статусом	310	38,60	238	29,64	255	31,76	803	100

Таблиця Б.2

Розподіл досліджуваних сімей з різних етапів життєвого циклу у експериментальній та контрольній групах

Групи досліджуваних сімей	Групи за життєвим циклом сім'ї					
	Молоді сім'ї		Сім'ї підлітками		Сім'ї, які виконали батьківську функцію	
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
Експериментальна група (N=356)	109	30,6	134	37,6	113	31,7
Контрольна група (N=150)	50	33,3	50	33,3	50	33,3

Таблиця Б.3

**Розподіл досліджуваних курців у залежності від етапу життєвого циклу,
сімейної ролі та паління в сім'ї**

Етап життєвого циклу сім'ї	Характеристика досліджуваних курців	Частота	
		Абс.	%
Молоді сім'ї	Чоловіки з сімей, де палять обидва подружжя	35	24,5
	Дружини з сімей, де палять обидва подружжя	35	24,5
	Чоловіки з сімей, де палить лише чоловік	44	30,8
	Дружини з сімей, де палять лише дружина	29	20,3
	Всього	143	100
Сім'ї з підлітками	Батьки з сімей з підлітками, де палять обидва батька	53	18,6
	Матері з сімей з підлітками, де палять обидва батька	53	18,6
	Підлітки, обидва батьки яких палять	53	18,6
	Підлітки, батьки яких не палять	36	12,6
	Батьки з сімей з підлітками, де палить лише батько	31	10,9
	Матері з сімей з підлітками, де палить лише мати	14	4,9
	Підлітки, у яких палить лише батько	31	10,9
	Підлітки, у яких палить лише мати	14	4,9
	Всього	285	100
Сім'ї, які виконали батьківську функцію («спорожнілого гнізда»)	Чоловіки з сімей, де палять обидва подружжя	23	18,0
	Дружини з сімей, де палять обидва подружжя	23	18,0
	Чоловіки з сімей, де палить лише чоловік	66	51,6
	Дружини з сімей, де палить лише дружина	16	12,5
	Всього	128	100
Всього	556	100	

Напрями бесіди за фокусованою на палінні генограмою*Сенс та значення паління*

1. Тема паління в сім'ї. Хто з Ваших родичів палів (кинув палити, палив (палить) ситуативно, постійно палив (палить)? Що Ви можете розповісти про паління Ваших родичів? Що з цього приводу казали в сім'ї?
2. Кому та за яких обставин у Вашій сім'ї «дозволено» палити? Які розповіді про паління були в Вашої сім'ї?
3. Які хвороби асоційовані з палінням (інші наслідки) були у Ваших родичів?

Ставлення до паління та родичів-курців

1. Як Ви можете охарактеризувати Ваше ставлення до родичів (близьке, конфліктне, дистантне) ?
2. На кого з родичів Ви хотіли бути схожі (несхожі) у дитинстві? Аналізуючи своє життя, як Ви вважаєте, на кого Ви більш схожі (несхожі) за характером (долею) зі своїх родичів?
3. Хто з Ваших родичів був для Вас зразком (значущою, впливовою, авторитетною людиною) в різні періоди життя?

ДОДАТОК Г

Методика «Вплив паління на сімейне функціонування»

Інструкція. Вам будуть запропоновані пари протилежних тверджень. Ваше завдання - вибрати одне з двох тверджень, яке, на вашу думку, більше відповідає дійсності. Користуючись шкалою 3 2 1 0 1 2 3, відмітьте на бланку відповідей одну з цифр 3, 2, 1 праворуч або ліворуч залежно від того, наскільки Ви згодні із твердженням розташованим з цього боку, або 0, якщо ви утрудняєтеся відповісти (чи обидва твердження на Ваш погляд однаково вірні).

1	Паління суттєво не впливає на справедливість розподілу доходів родини	3	2	1	0	1	2	3	Потреба в палінні знижує можливість справедливого розподілу доходів родини
2	Паління заважає гармонійному розвитку особистості в сім'ї	3	2	1	0	1	2	3	Паління не є фактором розвитку особистості
3	Паління сприяє інтимності у сексуальних стосунках подружжя	3	2	1	0	1	2	3	Паління перешкоджає сексуальній гармонії подружжя
4	Паління перешкоджає культурному життю та блокує творчі процеси сім'ї	3	2	1	0	1	2	3	Паління стимулює інтелектуальний обмін, спільну творчість
5	Паління супроводжує емоційну підтримку в сімейних стосунках	3	2	1	0	1	2	3	Паління заважає емоційній підтримці в сім'ї
6	Наявність курця в сім'ї – це соромно	3	2	1	0	1	2	3	Паління не потрібно приховувати
7	Сигарети така ж стаття витрат як і інші задоволення	3	2	1	0	1	2	3	На паління йде більше коштів, чим на інші задоволення
8	Паління негативно позначається на процесі виховання	3	2	1	0	1	2	3	Паління не заважає вихованню
9	Паління несе сексуальні сигнали в подружній взаємодії	3	2	1	0	1	2	3	Курці сексуально непривабливі
10	Паління заважає культурному спілкуванню, обміну думками	3	2	1	0	1	2	3	Паління сприяє обговоренню літературних і художніх творів мистецтва, музики.
11	Паління сприяє взаєморозумінню та співчуттю	3	2	1	0	1	2	3	Паління заважає співчуттю в сім'ї
12	Паління негативно впливає на прийняття та схвалення в сім'ї	3	2	1	0	1	2	3	Прийняття та схвалення в сім'ї не повинно залежить від паління
13	Хороший тютюн та гарні аксесуари створюють приємну атмосферу в домі	3	2	1	0	1	2	3	Огидний запах тютюну та курця шкодить сімейному затишку
14	Паління роз'єднує членів сім'ї (батьків та дітей)	3	2	1	0	1	2	3	Паління – одна з форм кооперації батьків та дітей
15	Паління знімає бар'єри (сприяє розкриттю) у інтимних стосунках	3	2	1	0	1	2	3	Паління створює бар'єри у інтимних стосунках
16	Паління обумовлює напруження у обговоренні соціальних подій	3	2	1	0	1	2	3	Паління сприяє зниженню напруги у дискусії щодо соціальних подій
17	При палінні з'являється почуття єдності та приналежності	3	2	1	0	1	2	3	Паління заважає почуттю сімейної єдності
18	Курці в сім'ї – це порушення норм поведінки	3	2	1	0	1	2	3	Паління не суперечить суспільним нормам поведінки
19	Паління дозволяє виконувати	3	2	1	0	1	2	3	Необхідність перекурів сприяє

	сімейні обов'язки із чергуванням роботи та відпочинку (перекурі)								несправедливому розподілу праці (курці перекурюють, інші продовжують працювати)
20	Неприховане паління – поганий зразок дітям та іншим членам сім'ї	3	2	1	0	1	2	3	Відверте паління запобігає нещирості у стосунках із дітьми та іншими членами сім'ї
21	Паління доповнює сексуальне задоволення	3	2	1	0	1	2	3	Паління заважає сексуальному задоволенню
22	Паління загострює непорозуміння в обговоренні значущих проблем	3	2	1	0	1	2	3	Паління зближує точки зору щодо значущих проблем
23	При палінні відбувається розрядка нервово-психічної напруги	3	2	1	0	1	2	3	Паління стимулює негативні емоційні стани членів сім'ї
24	Курець не може бути взірцем моральної поведінки	3	2	1	0	1	2	3	Моральність не залежить від паління

Ключ:

Обробка результатів передбачає

1) переклад шкал у висхідні (1 2 3 4 5 6 7) або низхідні (7 6 5 4 3 2 1)

- до висхідних відносяться непарні пункти методики: 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 15, 17, 19, 21, 23;

- до низхідних відносяться парні пункти методики: 2, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 16, 18, 20, 22, 24.

2) підрахунок суми балів по шкалах методики

1. *Господарчо-побутова функція сім'ї* – пункти: 1, 7, 13, 19.
2. *Виховна функція сім'ї* – пункти: 2, 8, 14, 20.
3. *Сексуально-еротична функція сім'ї* – пункти: 3, 9, 15, 21.
4. *Функція духовного (культурного) спілкування* – пункти: 4, 10, 16, 22.
5. *Емоційна функція* пункти: 5, 11, 17, 23.
6. *Функція первинного соціального контролю* – пункти: 6, 12, 18, 24.

Таблиця Г.1

Описові статистики методики «Вплив паління на сімейне функціонування»

Шкали сімейного функціонування	Описові статистики			
	Mean	Min	Max	St.d.
Господарчо-побутова функція	16,26	7,00	28,00	7,63
Виховна функція	16,82	7,00	28,00	3,28
Сексуально-еротична функція	17,25	7,00	28,00	5,22
Функція духовного (культурного) спілкування	17,68	7,00	28,00	4,20
Емоційна функція	17,23	7,00	28,00	4,56
Функція первинного соціального контролю	14,56	7,00	28,00	3,46

Таблиця Г.2

**Кореляційні зв'язки показників уявлень про вплив паління на
реалізацію сімейних функцій та показників соціального схвалення та
сімейних стосунків**

Показники	Показники сімейних функцій					
	Господарчо-побутова	Виховна	Сексуально-еротична	Духовного спілкування	Емоційна	Первинного соціального контролю
Мотивація соціального схвалення	0,325	0,461	-	-	-	0,458
Організація сімейної структури	0,381	-	-	-	-	-
Контроль сімейної структури	-	0,442	-	-	-	0,341
Згуртованість у сімейних стосунках	-	-	0,413,	-	0,524	-
Експресивності у сімейних стосунках	-	-	0,353	0,338	0,372	-
Розуміння	-	-	0,357	0,484	0,384	-
Емоційне тяжіння	-	-	0,572	0,367	0,538	-
Авторитетність (повага)	-	-	0,416	0,528	0,408	-

Таблиця Г.3

Кореляційні зв'язки показників впливу паління на реалізацію сімейних функцій та показників нікотинової залежності

Показники	Показники сімейних функцій					
	Господарчо-побутова	Виховна	Сексуально-еротична	Духовного спілкування	Емоційна	Первинного соціального контролю
Нікотинова залежність	-0,331	-0,353	-0,463	-0,478	-0,491	-0,382

Таблиця Г.4

Кореляційні зв'язки показників уявлень про вплив паління на реалізацію сімейних функцій та сімейних цінностей партнерів

Показники шкал сімейних цінностей	Показники сімейних функцій					
	Господарчо-побутова	Виховна	Сексуально-еротична	Духовного спілкування	Емоційна	Первинного соціального контролю
Інтимно-сексуальна	0,026	-0,039	0,082	0,087	0,032	0,016
Особистісної ідентифікації з партнером	-0,028	0,026	0,032	0,066	0,063	0,028
Господарчо-побутова	0,087	0,028	-0,063	0,028	-0,022	0,027
Батьківсько-виховна	0,027	0,077	-0,022	0,027	0,009	0,067
Соціальної активності	0,029	0,026	-0,009	0,087	0,027	0,102
Емоційно-психотерапевтична	0,026	0,028	-0,013	0,058	0,076	-0,032
Зовнішньої привабливості	0,042	0,026	0,071	0,037	0,028	-0,032

Додаток Д

Бланк методики «Дослідження психологічних установок щодо паління»

№	Твердження	Правда	Неправда
1	Паління скорочує життя		
2	Паління знижує вагу		
3	Паління призводить до кисневого голодування		
4	Декілька сигарет час від часу не роблять шкоди		
5	Паління під час вагітності шкодить дитині		
6	Курці вільно вирішують палити або не палити		
7	Нікотин активізує діяльність надниркових залоз і виділення адреналіну		
8	Сигарети з ментолом менш шкідливі, ніж звичайні		
9	Паління знижує статеву активність у чоловіків, може призвести до імпотенції		
10	Паління заспокоює нерви		
11	Паління знижує гостроту зору і слуху		
12	Легкі сигарети не шкідливі		
13	Паління викликає серцево-судинні захворювання, рак легенів, інсульт		
14	Різко кидати палити шкідливо для здоров'я		
15	В сигаретах містяться отрути і канцерогени		
16	Шкоду паління для здоров'я можна компенсувати (спорт, здорове харчування і тому подібне)		
17	Паління викликає залежність від тютюну		
18	Паління допомагає зігрітися		
19	Поєднання сигарет з протизаплідними гормональними засобами багаторазово підвищує ризик серцево-судинних захворювань		
20	Паління підвищує працездатність		
21	Паління викликає старіння шкіри		
22	Відмова від сигарет після багатьох років паління - занадто великий стрес		
23	Безпліддя у курців зустрічається частіше, ніж у тих, хто не палить		
24	Паління допомагає зосередитися		

При обробці результатів дослідження на підставі зіставлення з ключем визначаємо загальну кількість вірних та помилкових тверджень.

Ключ

Відповіді «Правда» 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 15, 17, 19, 21, 23

Відповіді «Неправда» 2, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 16, 18, 20, 22, 24

Далі підраховуємо помилкові твердження за смисловими блоками. Відповіді за смисловими блоками:

- «міфи про позитивні сенси куріння» 2, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 16, 18, 20, 22, 24
- «антитютюнова соціальна реклама» 1, 5, 9, 13, 17, 21
- «науковий факт» 3, 7, 11, 15, 19, 23

ДОДАТОК Е

Методика «Паління як заміщення психологічного голоду»

Інструкція: Шановний респонденте, будь ласка, прочитайте приведені нижче твердження і виразите міру своєї згоди з кожним з них, поставивши галочку у відповідному стовпчику таблиці.

№	Шифр	Твердження	1	2	3	4	5
			(Абсолютно не згоден)	(Швидше не згоден)	(Наполовину згоден)	(Швидше згоден)	(Абсолютно згоден)
1	Сен	Мене приваблює зовнішній вигляд сигарет					
2	Виз	Мені подобається палити в компанії					
3	Кон	Паління скорочує дистанцію між людьми					
4	Сек	Я люблю тримати у роті сигарету					
5	Стр	Паління це особливий ритуал					
6	Ин	Паління - це ризик					
7	Сен	Мені подобається запах тютюну					
8	Виз	Паління привід для бесіди					
9	Кон	Я палю, коли мені самотньо					
10	Сек	Палити - це сексуально					
11	Стр	Я палю, коли мені нудно					
12	Ин	Паління - це здатність встати над заборонами					
13	Сен	Я люблю тримати сигарету в руках					
14	Виз	Спільне паління об'єднує людей					
15	Кон	Я палю з близькими мені людьми					
16	Сек	Паління - інтимний процес					
17	Стр	Паління дозволяє заповнити паузу					
18	Ин	Люблю палити в заборонених місцях					
19	Сен	Мені подобаються красиві запальнички					
20	Виз	По тому як я палю можна зрозуміти мій емоційний стан					
21	Кон	Спільне паління - ознака довіри					
22	Сек	Паління удвох - це близькість					
23	Стр	Перекур - потрібний передих у великій справі					
24	Ин	Паління - це провокація					
25	Сен	Мені подобається випускати сигаретний дим					
26	Виз	Я закурюю, коли хочу, щоб до мене прислухалися					
27	Кон	Я люблю пригощати сигаретами					
28	Сек	Я палю коли сумую в розлуці					
29	Стр	Перекур дає можливість обдумати					

		плани, вчинки, результати					
30	Ин	Паління - це спосіб виявити свою індивідуальність					
31	Сен	Перша затяжка за день особливо збуджує					
32	Виз	Паління розкріпачує, робить сміливіше					
33	Кон	Сигарети - хороший подарунок					
34	Сек	Я палю, коли хочу сподобатися, фліртую					
35	Стр	Паління задає ритм життя					
36	Ин	Неправі ті, хто говорять, що паління - це абсолютне зло					

Ключ

Обробка результатів передбачає підрахунок суми балів за кожним типом психологічного голоду (у бланку відмічені умовні позначення).

1 бал - Абсолютно не згоден

2 бали - Швидше не згоден

3 бали - Наполовину згоден

4 бали - Швидше згоден

5 балів - Абсолютно згоден

Кількість балів за кожною шкалою (типу голоду) представлена інтервалом від 6 до 30 балів.

Таблиця Е.1.

Описові статистики методики «Паління як заміщення психологічного голоду»

Шкали методики	Описові статистики			
	Mean	Min	Max	St.d.
Сенсорний голод	17,26	6,00	30,00	4,75
Голод за визнанням	18,73	6,00	30,00	5,43
Голод за контактами	19,02	6,00	30,00	5,28
Сексуальний голод	17,68	6,00	30,00	6,05
Структурний голод	18,52	6,00	30,00	4,89
Голод за інцидентами	17,56	6,00	30,00	5,16

Таблиця Е.2

Кореляційні зв'язки показників психологічного голоду із показниками захисних механізмів особистості

Види голоду	Захисні механізми				
	Вигіснення	Регресія	Заміщення	Проекція	Гіперкомпенсація
Сенсорний	0,324	0,383	0,353	-	-
Визнання	-	-	0,341	0,414	-
Контакту	-	-	0,367	-	-
Сексуальний	-	-	0,344	-	-
Структурний	-	-	0,413	-	-
Інцидентів	-	-	0,328	0,396	-

Таблиця Е.3

Кореляційні зв'язки показників психологічного голоду із показниками мотивації відмови від паління

Види голоду	Види мотивації відмови від паління			
	Амотивація	Екстернальна	Інтроєктована	Автономна
Сенсорний	0,472	-	-	-0,361
Визнання	0,436	-	-	-0,372
Контакту	0,467	-	-	-0,388
Сексуальний	0,397	-	-	-0,346
Структурний	0,411	-	-	-0,401
Інцидентів	0,408	-0,432	-	0,355

Таблиця Е.4

**Кореляційні зв'язки показників психологічного голоду та установок
щодо тютюнопаління**

Установки щодо паління	Показники видів психологічного голоду					
	Сенсорний голод	Голод за визнанням	Голод контакту	Сексуальний голод	Структурний голод	Голод за інцидентами
Відкидання шкоди паління	0,024	0,048	0,052	0,049	0,063	0,028
Віра в міфи про користь паління	0,022	0,027	0,009	0,039	0,025	0,031
Адекватність сприйняття паління	0,012	0,017	0,027	0,092	0,021	-0,019

ДОДАТОК Ж

Опитувальник мотивації відмови від паління

Інструкція: Шановний респонденте, оцініть, будь ласка, в балах від 1 до 7, наскільки Ви вважаєте дані висловлювання вірними по відношенню до самого себе. При оцінці використовуйте наступну шкалу: «зовсім не вірно 1 _2 _3 _4 _5 _6 _7 повністю вірно».

№	Твердження	Варіанти відповідей						
		Зовсім не вірно	Не вірно	Частково невірно	Не впевнений	Частково вірно	Вірно	Повністю вірно
		1	2	3	4	5	6	7
1	Я вважаю, що потрібно кинути палити, тому що відмова від куріння дозволяє бути настільки здоровим, наскільки можливо							
2	Мені потрібно кинути палити, тому що якщо я курю, то відчуваю провину і сором							
3	Потрібно кинути палити, тому що я відчуваю постійний тиск з боку інших							
4	Кинути палити - хороша ідея, але насправді я не думаю про припинення куріння							
5	Я хочу кинути курити, тому що вважаю, що це краще для мого здоров'я							
6	Хочу кинути, тому що близькі люди засмучуються, через те, що я курю							
7	Я не знаю, чому мені потрібно кидати курити							
8	Відмова від куріння дозволяє бути відповідальним за своє здоров'я							
9	Відмова від куріння дозволить мені перестати думати про себе погано							
10	Відмовою від куріння я хотів би довести, що я можу це зробити							
11	Відмова від куріння - це важливий вибір, який я дійсно хочу зробити							
12	Легше сказати, що кидаєш, ніж дійсно кинути палити							
13	Я думаю, що відмова від куріння позитивно відіб'ється на багатьох аспектах мого життя							
14	Я збираюся кинути палити, тому що хочу, щоб інші схвалювали мене							
15	Я можу відмовитися від куріння як тільки захочу							
16	Хочу кинути палити, тому що відмова від куріння узгоджується з моїми життєвими цілями							

Ключ:

Автономна мотивація відмови від паління представлена сумою балів за пунктами 1, 5, 8, 11, 13, 16.

Екстернальна мотивація представлена пунктами 3, 6, 10, 14.

Інтроектівана мотивація представлена пунктами: 2, 9.

Амотивація представлена пунктами 4, 7, 12, 15.

Таблиця Ж.1

Описові статистики «Опитувальника мотивації відмови від паління»

Показники мотивації відмови від паління	Описові статистики			
	Mean	Min	Max	St.d.
Автономна	27,16	6,00	42,00	7,63
Інтроєктована	7,82	2,00	14,00	3,28
Екстернальна	18,15	4,00	28,00	5,12
Амотивація	19,68	4,00	28,00	4,10

Таблиця Ж.2

Кореляції показників мотивації відмови від паління та показників соціального схвалення, психологічного благополуччя та самооефективності

Показники	Показники видів мотивації відмови від паління			
	Автономна	Екстернальна	Інтроєктована	Амотивація
Загальна самооефективність	0,453	-	-	-0,321
Психологічне благополуччя	0,351	-0,311	-0,563	-
Самооцінка мотивації соціального схвалення	-	0,524	0,413	-

Таблиця Ж.3

Кореляційні зв'язки показників мотивації відмови від паління та показників ступеня ніотинової залежності

Показники	Показники видів мотивації відмови від паління			
	Автономна	Екстернальна	Інтроєктована	Амотивація
Ніотинова залежність	-0,008	0,032	0,010	0,103

ДОДАТОК 3

Таблиця 3.1.

Тютюнова поведінка у сімейній історії

Показники	Коефіцієнти представленості у генограмах за групами респондентів ($M \pm \delta$)			N
	К (31 генограма)	СК (27 генограм)	НК (27 генограм)	
Паління родичі 1 ступеня споріднення	0,606±0,294	0,323±0,274	0,037±0,071	35,91**
Паління родичі 2 ступеня споріднення	0,354±0,072	0,289±0,068	0,130±0,079	40,46**
Відмова від паління	0,120±0,097	0,257±0,103	0,163±0,160	4,32*

Примітка: К - респонденти, які палять постійно, СК - респонденти, які палять ситуативно, НК - респонденти, які не палять; * - $p < 0,01$, ** - $p < 0,001$

Таблиця 3.2

Частота тем у генограмах за типологічними профілями ставлення до тютюнової поведінки

Теми паління у сімейній історії	Частота актуалізації тем за профілями ставлення до тютюнової поведінки (%)			χ^2
	Дистанційоване ставлення	Суперечливе ставлення	Ліберальне ставлення	
Побутові незручності пов'язані з палінням	35,3	67,5	28,6	$\chi^2_{\text{Емп}} = 19,75$, $p < 0,01$
Шкода паління	64,7	82,5	64,3	$\chi^2_{\text{Емп}} = 3,07$, $p > 0,05$
Шкода пасивного паління	47,1	62,5	53,6	$\chi^2_{\text{Емп}} = 2,2$, $p > 0,05$
Суб'єктивний зв'язок паління з хворобами родичів	11,8	77,5	50,0	$\chi^2_{\text{Емп}} = 46,89$, $p < 0,01$
Паління як ознаки дорослості та мужності	17,6	57,5	35,7	$\chi^2_{\text{Емп}} = 21,62$, $p < 0,01$
Табування жіночого паління	29,4	47,5	21,4	$\chi^2_{\text{Емп}} = 10,91$, $p < 0,01$
Паління як символ свободи	5,9	55,0	64,3	$\chi^2_{\text{Емп}} = 41,27$, $p < 0,01$
Паління у важких обставинах	23,5	72,5	75,0	$\chi^2_{\text{Емп}} = 29,59$, $p < 0,01$
Паління як атрибут свята та відпочинку	17,6	70,0	67,9	$\chi^2_{\text{Емп}} = 33,96$, $p < 0,01$
Відмова від паління	64,7	65,0	78,6	$\chi^2_{\text{Емп}} = 1,82$, $p > 0,05$

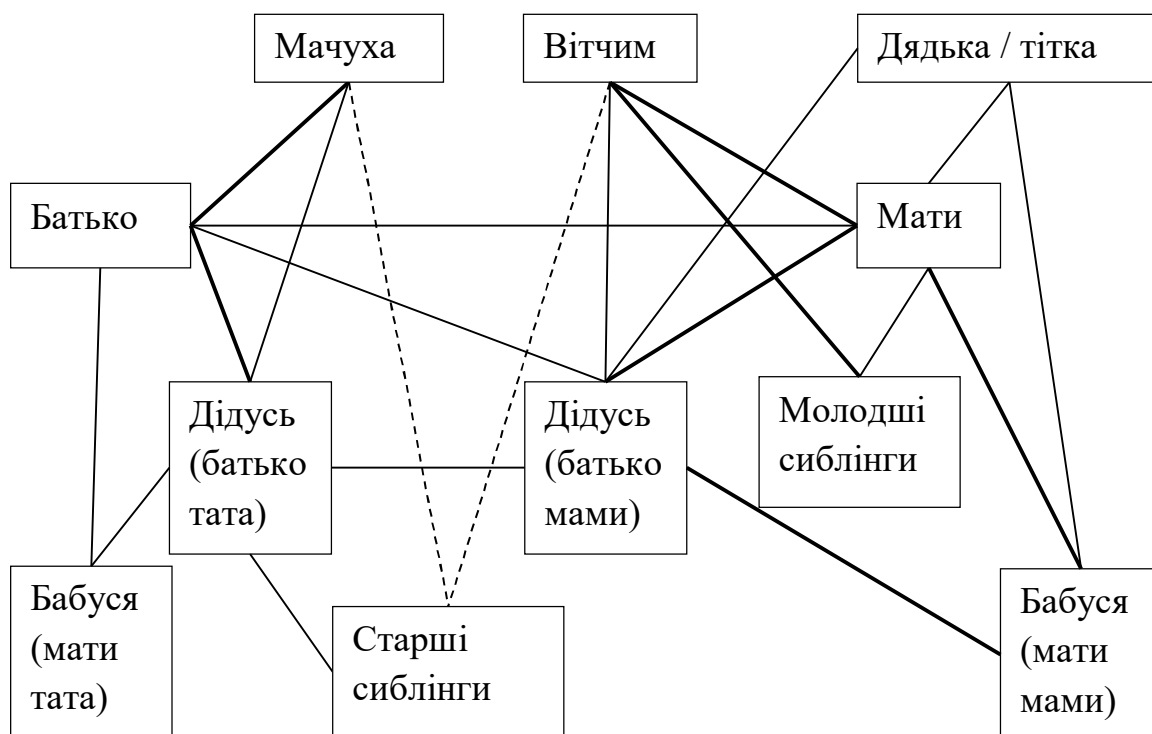

Рис. 3.1. Кореляційні плеяди, що відображають зв'язок інтенсивності тютюнової поведінки родичів у сім'ях осіб, що палять.

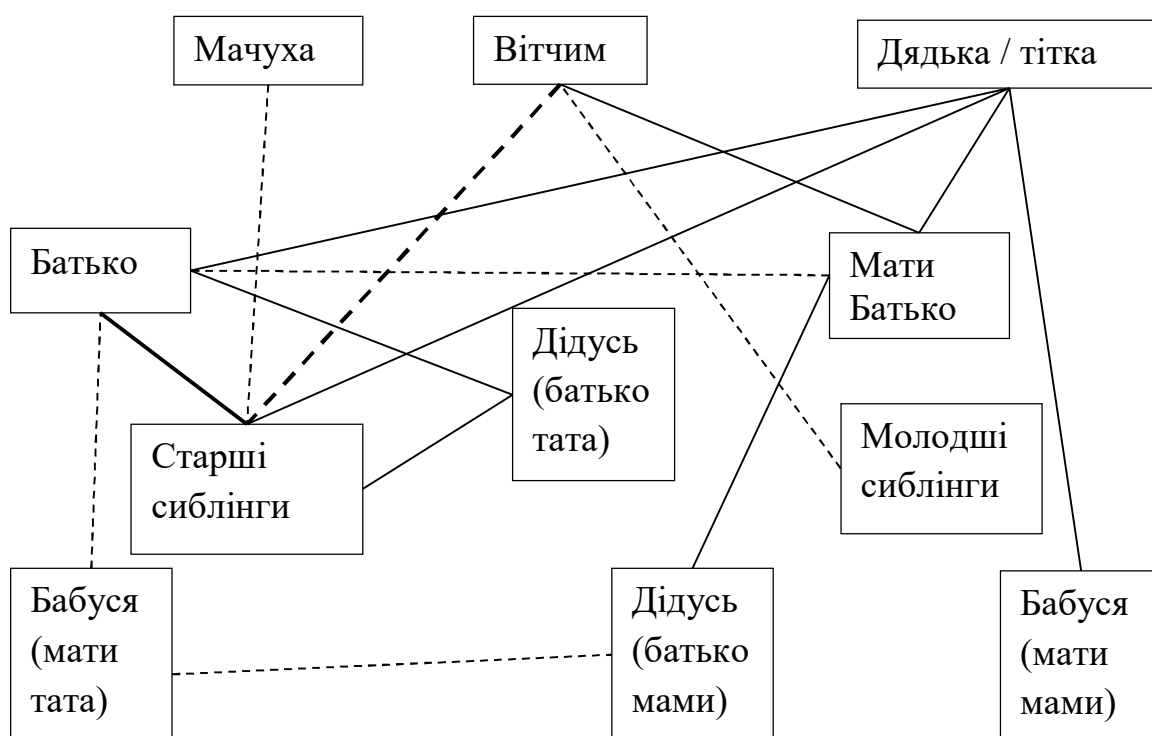

Рис.3.2. Кореляційні плеяди, що відображають зв'язок інтенсивності тютюнової поведінки родичів у сім'ях осіб, що палять ситуативно.

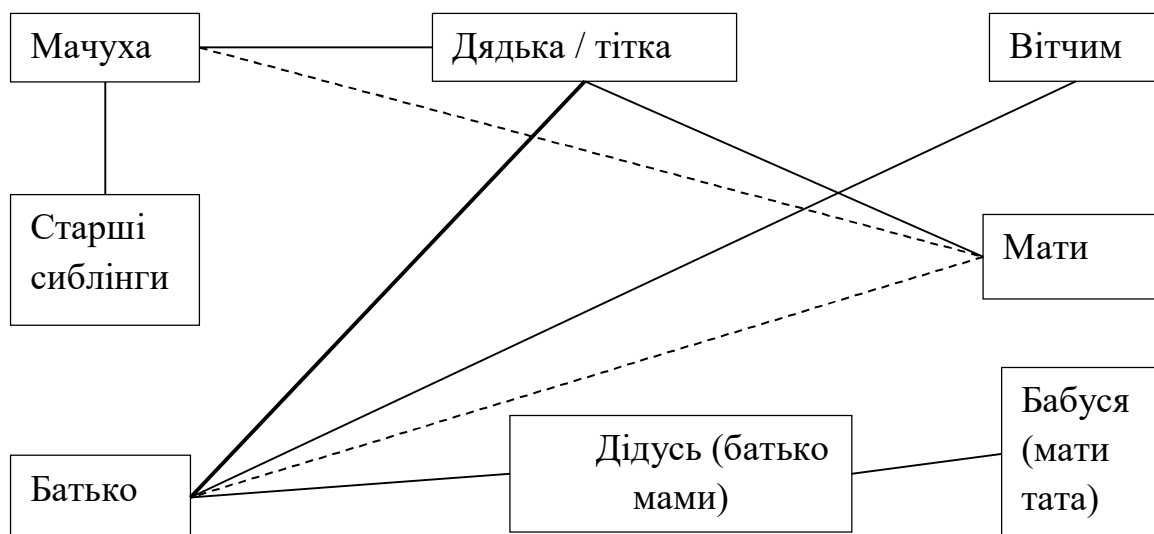

Рис. 3.3 Кореляційні плеяди, що відображають зв'язок інтенсивності тютюнової поведінки родичів у сім'ях осіб, що не палять.

Уявлення про вплив паління на сімейне функціонування у залежності від тютюнового статусу сім'ї

Сімейні функції	Показники за групами (М; δ)				t-критерій
	КС (n=846)		НКС (n=350)		
	М	δ	М	δ	
Господарчо-побутова	17,62	4,57	20,91	3,24	-12,25
Виховна	21,27	4,06	23,42	2,45	-9,26
Сексуально-еротична	16,36	3,72	18,84	2,76	-11,26
Духовного (культурного) спілкування	15,05	4,61	18,02	3,62	-10,73
Емоційна	15,13	5,33	18,63	3,97	-11,09
Первинного соціального контролю	14,46	6,07	17,70	4,62	-8,98
Загальне функціонування	16,65	4,14	19,59	2,74	-12,23

Примітка: КС – сім'ї із тютюнопалінням, НКС – сім'ї без тютюнопаління

Таблиця І.2.

Показники уявлень про вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях із тютюнопалінням

Сімейні функції	Показники за групами (М±δ)			F
	Молода сім'я (n=218)	Сім'я з підлітками (n=402)	Сім'я зрілого віку (n=226)	
Господарчо-побутова	17,84±4,06	19,17±4,23	14,66±4,19	84,56
Виховна	21,20±2,72	22,41±3,96	19,31±4,52	46,99
Сексуально-еротична	16,06±4,65	17,00±2,76	15,51±4,00	13,03
Духовного (культурного) спілкування	14,39±5,22	16,55±3,55	13,03±4,76	50,59
Емоційна	15,30±5,80	16,83±3,83	11,92±5,70	71,10
Первинного соціального контролю	13,25±5,09	18,01±4,67	9,28±4,90	244,40
Загальне функціонування	16,34±4,12	18,33±3,16	13,95±4,23	100,77

Таблиця І.3.

Показники уявлень про вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях без тютюнопаління

Сімейні функції	Показники за групами (М±δ)			F
	Молода сім'я (n=100)	Сім'я з підлітками (n=150)	Сім'я зрілого віку (n=100)	
Господарчо-побутова	21,30±2,41	21,59±3,43	19,51±3,26	14,47**
Виховна	23,14±2,07	24,23±2,86	22,49±1,60	17,69**
Сексуально-еротична	19,30±2,33	18,25±3,25	19,27±2,12	6,18*
Духовного (культурного) спілкування	17,43±3,69	18,23±3,28	18,30±4,00	1,88
Емоційна	18,97±3,81	18,61±3,68	18,31±4,53	0,69
Первинного соціального контролю	16,52±3,34	20,51±3,90	14,68±4,31	74,33**
Загальне функціонування	19,44±2,25	20,24±2,58	18,77±3,16	9,26**

Примітка: * – достовірні відмінності на рівні $p < 0,01$, ** – достовірні відмінності на рівні $p < 0,001$

Таблиця І.4

Психологічний клімат сім'ї на різних етапах життєвого циклу у залежності від тютюнового статусу

Етап життєвого циклу сім'ї	Показники психологічного клімату сім'ї за тютюновим статусом (М; δ)				
	КС (n=846)		НКС (n=350)		t-критерій
	М	δ	М	δ	
Молода сім'я	16,23	7,61	17,85	9,43	-1,63
Сім'я з підлітками	14,93	6,70	15,98	7,69	-1,58
Сім'я зрілого віку	17,29	4,96	18,58	6,98	-1,90

Примітка: КС – сім'ї із тютюнопалінням, НКС – сім'ї без тютюнопаління

Таблиця I.5

Показники психологічного клімату до сім'ї в молодих сім'ях у залежності від типологічних профілів уявлень про вплив паління на сімейне функціонування

Параметри	Показники за профілями (М, δ)								F
	1 профіль ПМП (n=51)		2 профіль ГВМП (n=95)		3 профіль НГМП (n=90)		4 профіль НтМП (n=82)		
	М	δ	М	δ	М	δ	М	δ	
Психологічний клімат сім'ї	18,49	8,14	15,67	7,95	14,36	8,46	19,51	7,47	7,31

Примітка: ПМП – парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя, ГВМП – негативний вплив паління на господарчу та виховну функцію молодого подружжя, НГМП – негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя, НтМП – нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя

Таблиця I.6

Показники психологічного клімату до сім'ї в сім'ях з підлітками у залежності від типологічного профілю уявлень про вплив паління на сімейне функціонування

Параметри	Показники за профілями (М, δ)										F
	1 профіль ВСП (n=155)		2 профіль НГСП (n=167)		3 профіль НтСП (n=97)		4 профіль ГВКСП (n=95)		5 профіль ПСП (n=38)		
	М	δ	М	δ	М	δ	М	δ	М	δ	
Психологічний клімат сім'ї	15,16	6,98	13,11	6,29	18,70	6,30	14,14	6,96	18,47	7,45	13,60

Примітка: ВСП – «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками», НГСП – «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками», НтСП – «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками», ГВКСП – «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками», ПСП – «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками»

Таблиця І.7

Показники психологічного клімату в сім'ях, які виконали батьківську функцію від типологічного профілів уявлення про вплив паління на сімейне функціонування

Параметри	Показники за профілями (М, δ)						F
	1 профіль НгЗП (n=148)		2 профіль АЗП (n=125)		3 профіль ПЗП (n=52)		
	М	δ	М	δ	М	δ	
Психологічний клімат сім'ї	18,09	7,44	16,08	7,21	21,25	3,48	10,60

Примітка: НгЗП – «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку», АЗП – «Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку», ПЗП – «Парастатичний вплив на сімейне функціонування подружжя зрілого віку»

Додаток К

Таблиця К.1

Факторна структура сімейного функціонування при тютюнопалінні

Показники	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Factor 4
Вплив паління на загальне сімейне функціонування	0,310	0,156	-0,204	0,650
Психологічний клімат сім'ї	-0,736	-0,019	0,186	-0,182
Індекс задоволеності-незадоволеності сімейним функціонуванням	0,811	0,017	0,003	-0,052
Організація сім'ї	-0,029	0,000	0,597	0,459
Контроль в сім'ї	0,118	-0,100	0,103	0,824
Згуртованість в сім'ї	-0,101	-0,048	0,760	0,044
Експресивність в сім'ї	-0,031	-0,968	0,032	-0,013
Ставлення до сім'ї	-0,052	-0,971	0,030	0,004
Конфлікт	0,088	0,013	-0,837	0,223
Глобальна сімейна незадоволеність	0,896	0,048	-0,073	0,124
Сімейне нервово-психічне напруження	0,887	0,028	-0,062	0,130
Сімейна тривога	0,859	0,030	-0,041	0,181
Expl. Var	3,661	1,922	1,734	1,465
Prp. Totl	0,305	0,160	0,145	0,122

Таблиця К.3

**Кореляційні зв'язки базових компонентів сімейного функціонування із
уявленням про вплив паління на сімейні функції**

Структурні компоненти сімейного функціонування	Переконання про вплив паління на сімейні функції					
	ГПФ	ВФ	СЕФ	ФДФ	ЕФ	ФСК
Незадоволеність сімейним функціонуванням	0,303**	0,335**	0,298**	0,240**	0,265**	0,222**
Неконгруентність у сімейних стосунках	0,134**	0,082	0,137**	0,161**	0,188**	0,113*
Сімейна лояльність	-0,172**	-0,178**	-0,199**	-0,194**	-0,192**	-0,144**
Керованість сімейної системи	0,564**	0,562**	0,573**	0,559**	0,564**	0,591**

Примітка: ГПФ - господарчо-побутова функція, ВФ - виховна функція, СЕФ - сексуально-еротична функція, ФДФ - функція духовного спілкування, ЕФ - емоційна функція, ФСК - функція соціального контролю; показано тільки значущі кореляції при $p < 0,05$; * - при $p < 0,01$, ** - при $p < 0,001$

Особливості установок щодо паління

Параметри установок	Показники за тютюновим статусом($M \pm \delta$)						F
	К (n=310)		СК (n=238)		НК (n=255)		
	M	δ	M	δ	M	δ	
Відкидання шкоди паління	3,35	1,79	3,23	1,81	2,64	1,68	12,639*
Віра в міфи про позитивні сенси паління	5,08	2,38	4,42	2,56	3,47	2,52	29,831*
Адекватність сприйняття паління	3,56	3,07	4,35	3,06	5,89	3,27	39,376*

Примітка: К – курці, СК – особи, які палять ситуативно, НК – особи, які не палять; * – достовірні відмінності на рівні $p < 0,001$

Таблиця Л.2

Ірраціональні установки в залежності від ставлення до паління

Шкали	Показники за профілями (M±δ)								F
	1 профіль Неадекватно- позитивні установки щодо паління (n=143)		2 профіль Установки про позитивні сенси паління (n=286)		3 профіль Установки про малу шкоду паління (n=132)		4 профіль Адекватні установки щодо паління (n=238)		
	M	δ	M	δ	M	δ	M	δ	
Катастрофізація	27,13	9,15	33,59	7,96	33,67	7,71	38,14	6,36	60,84*
Повинність стосовно себе	33,29	10,03	32,36	7,57	32,90	7,80	37,87	8,79	21,02*
Повинність стосовно інших	31,30	8,94	31,00	8,28	32,02	9,56	34,84	8,99	9,28*
Оцінна установка	30,03	8,36	33,62	6,66	31,82	6,35	37,41	6,61	39,20*
Фрустраційна толерантність	27,29	8,58	28,48	7,53	30,50	9,23	36,03	11,17	38,65*
Загальна раціональність	121,76	22,80	130,56	17,51	130,41	16,52	148,26	15,18	57,42*

Примітка: * – достовірні відмінності на рівні $p < 0,001$.

Таблиця Л.3

Показники базисних переконань у залежності від ставлення до паління

Шкали	Показники за профілями (M±δ)								F
	1 профіль Неадекватно- позитивні установки щодо паління (n=143)		2 профіль Установки про позитивні сенси паління (n=286)		3 профіль Установки про малу шкоду паління (n=132)		4 профіль Адекватні установки щодо паління (n=238)		
	M	δ	M	δ	M	δ	M	δ	
Прихильність світу	3,20	0,63	3,67	0,58	3,76	0,60	4,01	0,56	57,42*
Доброта людей	3,07	0,59	3,41	0,59	3,42	0,53	3,57	0,60	21,32*
Справедливість світу	3,07	0,67	3,24	0,82	3,08	0,73	3,70	0,85	28,28*
Контрольованість світу	3,12	0,72	3,73	0,55	3,61	0,62	3,85	0,64	45,01*
Випадковість того, що відбувається	3,63	0,60	3,59	0,54	3,69	0,53	3,37	0,71	10,72*
Цінність власного «Я»	3,37	0,56	3,66	0,55	3,66	0,54	4,05	0,64	45,20*
Ступень самоконтролю	3,36	0,62	3,60	0,67	3,62	0,59	3,93	0,68	25,10*
Ступень вдачі	4,09	0,52	4,13	0,69	4,20	0,58	4,19	0,66	1,06
Індекс загальної прихильності світу та людей	3,16	0,47	3,54	0,48	3,59	0,48	3,79	0,46	52,57*
Індекс осмисленості світу та життя	0,86	0,39	1,12	0,36	1,00	0,36	1,40	0,46	61,69*
Індекс власної цінності	3,61	0,35	3,80	0,49	3,83	0,42	4,06	0,42	34,01*
Індекс психологічної безпеки	2,47	0,26	2,73	0,32	2,71	0,29	2,99	0,33	90,72*

Примітка: * – достовірні відмінності на рівні $p < 0,0001$.

Таблиця Л.4

**Показники оцінки, сили та активності категорій «паління», «Я»,
«сім'я» у залежності від тютюнового статусу**

Досліджувані категорії	Показники у залежності від тютюнового статусу								
	Курці (n=310)			Ситуативні курці (n=238)			Некурці (n=255)		
	О	А	С	О	А	С	О	А	С
Паління	0,9	1,5	1,8	-1,1	0,5	2	-1,5	-1,5	-1,8
Я	1,5	1,2	1,0	0,8	1,4	0,7	1,6	1,0	1,4
Сім'ї	1,1	0,9	1,2	1,2	1,0	1,2	1,4	1,3	1,0

**Показники уявлень про образ життя сім'ї курця у досліджуваних з
різними тютюновим статусом**

Шкали	Курці (n=310)	Некурці (n=255)	Ситуативні курці (n=238)	F
Ірраціональний – раціональний	-1,42±1,03	-2,03±1,01	-1,78±1,16	23,49*
Непримиримий – компромісний	0,74±1,26	1,38±1,42	-0,68±1,84	121,01*
Пасивний – активний	1,56±0,97	-0,62±1,74	1,04±1,02	216,92*
Статичний – динамічний	1,59±0,96	-0,65±1,77	1,26±0,96	250,56*
Гідний – негідний	-0,94±1,42	-0,44±1,89	1,82±1,00	83,29*
Ворожий – дружній	0,50±1,31	-0,44±1,68	1,25±1,36	250,56*
Закритий – відкритий	1,50±1,32	-0,36±1,33	1,84±1,16	220,04*
Забезпечений – незабезпечений	0,60±1,78	0,03±1,55	0,03±1,79	10,66*
Нерозуміючий – розуміючий	1,62±1,28	-0,31±1,26	2,01±1,13	259,53*
Мінливий – постійний	1,56±0,90	2,05±0,87	1,92±0,88	23,54*
Напружений – розслаблений	-0,44±1,63	1,15±1,03	1,25±1,11	147,79*
Малорухливий – рухливий	1,40±1,02	-0,55±1,63	0,58±1,71	126,16*
Творчий – рутинний	-1,42±1,03	-0,97±1,40	-1,71±1,13	24,57*
Невпевнений – впевнений	-1,59±1,14	-0,82±1,66	1,38±1,14	349,82*
Залежний – незалежний	1,66±0,87	-1,15±1,59	1,21±1,05	429,92*
Егоїстичний – альтруїстичний	0,57±1,87	-1,82±1,45	-1,71±1,64	186,18*
Профанний – справжній	-0,05±0,74	-0,13±1,01	0,38±0,95	23,18*
Ненасичений – насичений	-0,05±0,70	-0,14±0,88	0,30±0,95	18,60*
Звичайний – особливий	-0,60±1,50	0,76±1,55	1,17±1,75	94,59*
Привабливий – непривабливий	0,06±0,86	1,47±1,20	1,29±1,16	146,57*
Некомфортний – комфортний	0,72±1,35	-0,98±1,59	1,17±1,30	161,81*
Нудний – цікавий	0,04±0,87	0,16±1,19	0,55±0,93	18,61*
Невиправданий – виправданий	-1,33±1,40	-0,23±1,57	1,42±1,15	263,40*
Осмислений – неосмислений	-0,02±0,97	0,56±0,99	0,05±0,87	29,06*
Цілісний – розрізнений	0,46±1,22	0,88±1,21	1,28±1,27	30,09*
Аморальний – моральний	0,57±1,87	-1,39±1,70	-0,98±1,69	98,84*
Позитивний – негативний	-0,16±1,95	1,57±1,45	1,08±1,45	81,81*
Спокійний – неспокійний	0,43±1,14	0,60±0,89	0,79±0,91	8,97*
Відповідальний – безвідповідальний	-0,78±1,48	1,95±1,54	0,78±1,65	219,22*
Добрий – злий	-0,62±1,70	0,22±1,00	0,07±1,15	30,90*
Узгоджений – неузгоджений	-0,33±1,67	0,16±1,62	-1,40±1,57	59,90*
Хибний – істинний	-0,38±1,49	1,02±1,11	-0,02±1,05	90,49*
Демократичний – авторитарний	-1,59±1,14	0,94±1,57	-1,83±1,20	354,43*
Бадьорий – сонний	0,06±0,78	0,13±0,72	0,08±0,76	0,56
Упорядкований – безпорядний	-1,57±1,24	0,45±1,51	-0,86±1,33	157,08*
Миролюбний – агресивний	-1,29±1,38	0,04±1,76	-0,92±1,33	57,08*
Щасливий – нещасний	0,39±1,12	-0,63±1,56	0,34±1,08	54,42*
Боягузливий – сміливий	-0,02±0,47	0,53±0,90	1,23±1,21	136,38*
Гоłodний – ситий	0,04±0,44	0,09±0,38	0,13±0,43	3,78*
Новий – старий	0,11±0,51	0,10±0,37	0,16±0,50	1,23
Небезпечний – безпечний	-1,23±0,70	-1,81±0,91	-1,50±0,84	35,76*
Радикальний – консервативний	0,11±0,51	0,18±0,68	0,39±0,86	11,70*
Соціальний – самодостатній	1,78±0,87	1,07±1,16	2,16±0,77	85,98*
Поважний – неповажний	-0,35±1,14	1,53±1,36	1,00±1,35	162,91*
Веселий – сумний	-1,41±1,42	-0,58±1,86	-1,57±1,48	28,41*

Примітка: * p<0,01

Таблиця М.3

**Задоволеність сімейним функціонуванням в сім'ях при тютюнопалінні
у залежності від етапу життєвого циклу**

Параметри	Показники за етапами життєвого циклу (М, δ)						F
	Молода сім'я (n=218)		Сім'я з підлітками (n=402)		Сім'я зрілого віку (n=226)		
	М	δ	М	δ	М	δ	
Індекс задоволеності-незадоволеності сімейним функціонуванням	10,22	5,77	10,93	6,17	11,68	6,43	3,14*

Примітка: * - $p < 0,05$

Таблиця М.4

**Розподіл типів сімейних систем в сім'ях при тютюнопалінні на різних
етапах життєвого циклу**

Тип сімейної структури	Показники за етапами життєвого циклу (%)		
	Молода сім'я (n=218)	Сім'я з підлітками (n=402)	Сім'я зрілого віку (n=226)
Дисфункціональні сімейні системи			
Роз'єднаний ригідний	1,8	5,0	10,6
Заплутаний ригідний	0,5	0,2	0,0
Роз'єднаний хаотичний	13,8	11,7	5,8
Заплутаний хаотичний	1,8	0,5	0,4
Полуфункціональні сімейні системи			
Роздільний ригідний	0,0	6,2	15,5
Об'єднаний ригідний	0,9	1,2	1,3
Роздільний хаотичний	8,3	20,1	13,3
Об'єднаний хаотичний	8,3	3,5	2,7
Роз'єднаний структурований	16,1	9,7	6,2
Заплутаний структурований	2,8	0,0	0,4
Роз'єднаний гнучкий	13,3	19,7	16,4
Заплутаний гнучкий	0,9	0,0	0,0
Функціональні сімейні системи			
Роздільний структурований	9,2	3,0	6,2
Об'єднаний структурований	5,5	1,7	3,5
Роздільний гнучкий	11,5	13,2	14,2
Об'єднаний гнучкий	5,5	4,2	3,5

Таблиця М.5

**Показники сімейного оточення в сім'ях при тютюнопалінні у
залежності від етапу життєвого циклу**

Параметри		Показники за етапами життєвого циклу (М, δ)						F
		Молода сім'я (n=218)		Сім'я з підлітками (n=402)		Сім'я зрілого віку (n=226)		
		М	δ	М	δ	М	δ	
Управління сімейною системою	Організація	4,25	2,40	5,25	2,49	4,91	2,67	11,19*
	Контроль	4,01	2,47	5,67	2,21	5,35	2,63	34,68*
Сімейні стосунки	Згуртованість	4,87	2,79	5,95	2,74	4,17	2,40	34,48*
	Експресивність	4,20	2,10	4,89	2,09	4,98	2,23	9,51*
	Конфлікт	4,88	2,15	5,88	2,05	5,23	2,22	17,37*

Примітка: * – достовірні відмінності на рівні $p < 0,001$

Таблиця М.6

**Показники ставлення до сім'ї в сім'ях при тютюнопалінні у залежності
від етапу життєвого циклу**

Параметри	Показники за етапами життєвого циклу (М, δ)						F
	Молода сім'я (n=218)		Сім'я з підлітками (n=402)		Сім'я зрілого віку (n=226)		
	М	δ	М	δ	М	δ	
Ставлення до сім'ї	0,70	2,19	1,63	1,67	1,94	1,46	30,51*

Примітка: * – достовірні відмінності на рівні $p < 0,0001$.

Таблиця М.7

Показники сімейно обумовлених психоемоційних станів в сім'ях при тютюнопалінні у залежності від етапу життєвого циклу

Сімейно обумовлені психоемоційні стани	Показники за етапами життєвого циклу (М, δ)						F
	Молода сім'я (n=218)		Сім'я з підлітками (n=402)		Сім'я зрілого віку (n=226)		
	М	δ	М	δ	М	δ	
Глобальна сімейна незадоволеність	14,31	6,59	15,32	6,58	15,77	7,09	2,77
Нервово-психічне напруження	14,02	5,95	15,06	5,70	15,92	5,92	5,93**
Сімейна тривога	13,21	6,58	14,45	6,36	14,81	6,11	4,02*

Примітка: * – достовірні відмінності на рівні $p < 0,05$, ** – достовірні відмінності на рівні $p < 0,005$.

Додаток Н

Таблиця Н.1

Розподіл рівнів згуртованості у в молодих сім'ях при тютюнопалінні

Рівні згуртованості	Показники за профілями (%)							
	1 профіль ПМП (n=51)		2 профіль ГВМП (n=57)		3 профіль НгМП (n=41)		4 профіль НтМП (n=69)	
	Реальна сім'я	Ідеальна ім'я	Реальна сім'я	Ідеальна ім'я	Реальна сім'я	Ідеальна ім'я	Реальна сім'я	Ідеальна ім'я
Роз'єднаний	35,3	17,6	49,1	24,6	53,7	12,2	43,5	26,1
Розділений	33,3	35,3	24,6	43,9	31,7	34,2	27,5	40,6
Об'єднаний	25,5	11,8	19,3	21,1	9,8	34,2	21,7	23,2
Заплутаний	5,9	35,3	7,0	10,5	4,9	19,5	7,2	10,1
$\chi^2_{\text{Емп}}$	11,04	8,27	21,39	13,24	24,66	5,93	18,59	12,91
p	p<0,05	p<0,05	p<0,01	p<0,01	p<0,01	p>0,05	p<0,01	p<0,01

Примітка: ПМП – Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя, ГВМП – Негативний вплив паління на господарчу та виховну функцію молодого подружжя, НгМП – Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя, НтМП – Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя

Таблиця Н.2

Розподіл рівнів адаптації у в молодих сім'ях при тютюнопалінні

Рівні адаптації	Показники за профілями (%)							
	1 профіль ПМП (n=51)		2 профіль ГВМП (n=57)		3 профіль НгМП (n=41)		4 профіль НтМП (n=69)	
	Реальна сім'я	Ідеальна ім'я	Реальна сім'я	Ідеальна ім'я	Реальна сім'я	Ідеальна ім'я	Реальна сім'я	Ідеальна ім'я
Ригідний	5,9	5,9	5,3	1,8	2,4	2,4	0,0	1,4
Структурований	23,5	29,4	24,6	22,8	41,5	7,3	43,5	20,3
Гнучкий	45,1	21,6	35,1	15,8	24,4	4,9	21,7	31,9
Хаотичний	25,5	43,1	35,1	59,6	31,7	85,4	34,8	46,4
$\chi^2_{\text{Емп}}$	15,745	14,804	13,525	41,736	13,536	97,255	27,257	29,840
p	p<0,01	p<0,01	p<0,01	p<0,01	p<0,01	p<0,01	p<0,01	p<0,01

Примітка: ПМП – Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя, ГВМП – Негативний вплив паління на господарчу та виховну функцію молодого подружжя, НгМП – Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя, НтМП – Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя

Таблиця Н.3

Задоволеність сімейним функціонуванням в молодих сім'ях при тютюнопалінні

Параметри	Показники за профілями (М, δ)								F
	1 профіль ПМП (n=51)		2 профіль ГВМП (n=57)		3 профіль НгМП (n=41)		4 профіль НтМП (n=69)		
	М	δ	М	δ	М	δ	М	δ	
Індекс задоволеності-незадоволеності сімейним функціонуванням	9,40	4,89	11,3 3	5,2 6	15,3 4	5,6 9	6,86	4,22	26,65 *

Примітка: ПМП – парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя, ГВМП – негативний вплив паління на господарчу та виховну функцію молодого подружжя, НгМП – Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя, НтМП – Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя; * – достовірні відмінності на рівні $p < 0,001$.

Таблиця Н.4

Розподіл типів сімейних систем в молодих сім'ях при тютюнопалінні

Тип сімейної структури	Показники за профілями (%)			
	1 профіль ПМП (n=51)	2 профіль ГВМП (n=57)	3 профіль НгМП (n=41)	4 профіль НтМП (n=69)
Дисфункціональні сімейні системи				
Роз'єднаний ригідний	2,0	3,5	2,4	0,0
Заплутаний ригідний	0,0	1,8	0,0	0,0
Роз'єднаний хаотичний	11,8	15,8	19,5	10,1
Заплутаний хаотичний	0,0	5,3	2,4	0,0
Полуфункціональні сімейні системи				
Роздільний ригідний	0,0	0,0	0,0	0,0
Об'єднаний ригідний	3,9	0,0	0,0	0,0
Роздільний хаотичний	7,8	8,8	7,3	8,7
Об'єднаний хаотичний	5,9	5,3	2,4	15,9
Роз'єднаний структурований	3,9	12,3	24,4	23,2
Заплутаний структурований	3,9	0,0	2,4	4,3
Роз'єднаний гнучкий	17,6	17,5	7,3	10,1
Заплутаний гнучкий	2,0	0,0	0,0	1,4
Функціональні сімейні системи				
Роздільний структурований	7,8	5,3	9,8	13,0
Об'єднаний структурований	7,8	7,0	4,9	2,9
Роздільний гнучкий	17,6	10,5	14,6	5,8
Об'єднаний гнучкий	7,8	7,0	2,4	4,3

Таблиця Н.5

Показники сімейного оточення в молодих сім'ях при тютюнопалінні

Параметри		Показники за профілями (М, δ)								F
		1 профіль ПМП (n=51)		2 профіль ГВМП (n=57)		3 профіль НгМП (n=41)		4 профіль НтМП (n=69)		
		М	δ	М	δ	М	δ	М	δ	
Управління сімейною системою	Організація	4,41	2,67	4,44	2,31	3,78	2,83	4,25	1,95	0,72
	Контроль	2,16	2,61	5,56	1,73	4,90	1,62	3,58	2,29	26,28*
Сімейні стосунки	Згуртованість	4,71	2,90	5,14	2,77	4,22	2,76	5,14	2,72	1,21
	Експресивність	4,76	2,29	4,23	1,93	3,59	2,28	4,12	1,91	2,48
	Конфлікт	4,27	2,90	4,98	1,93	5,39	1,70	4,93	1,83	2,21
Напрямки розвитку особистості в сім'ї	Незалежність	5,14	2,43	2,44	2,01	2,98	1,62	4,58	2,02	20,96*
	Орієнтація на досягнення	4,31	2,89	4,37	2,79	3,54	2,76	4,75	2,99	1,55
	Інтелектуально-культурна орієнтація	5,04	2,40	4,46	2,49	4,44	2,23	5,03	2,09	4,98
	Орієнтація на активний відпочинок	3,92	2,07	3,46	2,33	3,88	2,22	4,20	2,44	1,12
	Моральна орієнтація	3,65	1,86	3,86	2,07	3,41	2,16	3,87	2,22	0,52

Примітка: ПМП – парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя, ГВМП – негативний вплив паління на господарчу та виховну функцію молодого подружжя, НгМП – Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя, НтМП – Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя; * – достовірні відмінності на рівні $p < 0,001$.

Таблиця Н.6

Показники ставлення до сім'ї в молодих сім'ях при тютюнопалінні

Параметри	Показники за профілями (М, δ)								F
	1 профіль ПМП (n=51)		2 профіль ГВМП (n=57)		3 профіль НгМП (n=41)		4 профіль НтМП (n=69)		
	М	δ	М	δ	М	δ	М	δ	
Ставлення до сім'ї	1,10	2,30	0,72	2,14	-0,22	2,50	0,93	1,82	3,32*

Примітка: ПМП – парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя, ГВМП – негативний вплив паління на господарчу та виховну функцію молодого подружжя, НгМП – Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя, НтМП – Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя; * – достовірні відмінності на рівні $p < 0,05$.

Таблиця Н.7

**Показники негативних сімейно обумовлених психоемоційних станів в
молодих сім'ях при тютюнопалінні**

Сімейно обумовлені психоемоційні стани	Показники за профілями (М, δ)								F
	1 профіль ПМП (n=51)		2 профіль ГВМП (n=57)		3 профіль НГМП (n=41)		4 профіль НтМП (n=69)		
	М	δ	М	δ	М	δ	М	δ	
Глобальна сімейна незадоволеність	11,02	5,81	17,44	5,09	20,02	4,63	10,77	5,57	38,71*
Нервово-психічна напруга	11,06	5,16	15,33	4,71	19,73	4,91	11,72	5,29	29,46*
Сімейна тривога	10,43	5,68	14,49	5,60	19,12	5,25	10,68	6,15	23,92*

Примітка: ПМП – парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя, ГВМП – негативний вплив паління на господарчу та виховну функцію молодого подружжя, НГМП – Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя, НтМП – Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя; * – достовірні відмінності на рівні $p < 0,001$.

Таблиця Н.8

Показники стосунків кохання в молодій сім'ї при тютюнопалінні

Компоненти кохання	Показники за профілями (М, δ)								F
	1 профіль ПМП (n=51)		2 профіль ГВМП (n=57)		3 профіль НГМП (n=41)		4 профіль НтМП (n=69)		
	М	δ	М	δ	М	δ	М	δ	
Близькість (інтимність)	5,92	1,61	4,07	1,42	3,89	1,81	5,00	1,83	15,46*
Пристрасть	7,43	1,22	7,05	1,28	6,28	1,51	7,18	1,32	6,25*
Відданість (обов'язок)	3,18	1,44	4,09	1,26	3,97	1,52	4,50	1,61	7,95*

Примітка: ПМП – парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя, ГВМП – негативний вплив паління на господарчу та виховну функцію молодого подружжя, НГМП – Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя, НтМП – Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя; * – достовірні відмінності на рівні $p < 0,001$

Таблиця Н.9

**Показники психологічної дистанції в молодих сім'ях при
тютюнопалінні**

Параметри	Показники за профілями (М, δ)								F
	1 профіль ПМП (n=51)		2 профіль ГВМП (n=57)		3 профіль НГМП (n=41)		4 профіль НтМП (n=69)		
	М	δ	М	δ	М	δ	М	δ	
Психологічна дистанція	1,76	1,27	2,32	1,43	2,65	1,46	1,72	1,34	5,36*

Примітка: ПМП – парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя, ГВМП – негативний вплив паління на господарчу та виховну функцію молодого подружжя, НГМП – Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя, НтМП – Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя; * – достовірні відмінності на рівні $p < 0,01$.

Таблиця Н.10

Показники партнерських стосунків у молодій сім'ї при тютюнопалінні

Компоненти стосунків	Показники за профілями (М, δ)								F
	1 профіль ПМП (n=51)		2 профіль ГВМП (n=57)		3 профіль НГМП (n=41)		4 профіль НтМП (n=69)		
	М	δ	М	δ	М	δ	М	δ	
Ніжність	23,86	4,14	22,81	4,27	21,24	4,16	23,52	4,18	3,52*
Комунікація (єдність)	19,27	6,85	15,14	5,31	10,05	5,46	20,38	4,11	36,69**
Суперечка (конфліктність)	15,14	6,20	18,88	5,21	22,59	4,39	14,41	4,69	26,30**

Примітка: ПМП – парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя, ГВМП – негативний вплив паління на господарчу та виховну функцію молодого подружжя, НГМП – Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя, НтМП – Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя; * – достовірні відмінності на рівні $p < 0,05$, ** – достовірні відмінності на рівні $p < 0,001$.

Таблиця Н.11

**Показники характеру емоційних подружніх стосунків у молодій сім'ї
при тютюнопалінні**

Параметри емоційних подружніх стосунків	Показники за профілями (М, δ)								F
	1 профіль ПМП (n=51)		2 профіль ГВМП (n=57)		3 профіль НгМП (n=41)		4 профіль НтМП (n=69)		
	М	δ	М	δ	М	δ	М	δ	
Розуміння	16,53	6,80	17,63	4,54	14,93	6,10	22,00	4,10	18,67***
Емоційне тяжіння	19,98	7,13	18,82	6,21	16,10	7,30	19,45	6,27	3,0*
Авторитет	18,84	8,23	16,00	5,80	14,29	4,59	18,62	5,36	6,24**

Примітка: ПМП – Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя, ГВМП – Негативний вплив паління на господарчу та виховну функцію молодого подружжя, НгМП – Негативний вплив паління на сімейне функціонування молодого подружжя, НтМП – Нейтральний вплив на сімейне функціонування молодого подружжя; * – достовірні відмінності на рівні $p < 0,05$, ** – достовірні відмінності на рівні $p < 0,01$, *** – достовірні відмінності на рівні $p < 0,001$.

Таблиця Н.12

**Кореляційні зв'язки між базовими компонентами сімейного
функціонування та уявленням про вплив паління на сімейні функції в
молодій сім'ї при тютюнопалінні**

Сімейні функції	Базові компоненти сімейного функціонування			
	Незадоволеність сімейним функціонуванням	Неконгруентність у сімейних стосунках	Сімейна лояльність	Керованість сімейної системи
ГПФ	0,472**	0,145	-	0,619**
ВФ	0,458**	-	-	0,486**
СЕФ	0,288**	0,178*	-0,180*	0,665**
ФДС	0,207*	0,196*	-0,196*	0,592**
ЕФ	0,238**	0,203*	-0,181*	0,617**
ФСК	0,251**	0,205*	-0,175*	0,637**

Примітка: ГПФ - господарчо-побутова функція, ВФ - виховна функція, СЕФ - сексуально-еротична функція, ФДФ - функція духовного спілкування, ЕФ - емоційна функція, ФСК - функція соціального контролю; показано тільки значущі кореляції (при $p < 0,05$); * - при $p < 0,01$, ** - при $p < 0,001$.

Таблиця Н.13

Кореляційні зв'язки між базовими компонентами сімейного функціонування та параметрами подружніх стосунків молодій сім'ї при тютюнопалінні

Параметри подружніх стосунків	Базові компоненти сімейного функціонування			
	Незадоволеність сімейним функціонуванням	Неконгруентність у сімейних стосунках	Сімейна лояльність	Керованість сімейної системи
Психологічна дистанція	-	0,600**	-	-
Близькість	-0,179	-0,568**	-	-0,258**
Пристрасть	-	-	-	-
Відданість	-	-	-	0,428**
Ніжність	-	-	-	-
Комунікація (єдність)	-0,338**	-0,368**	-	-0,199*
Суперечка	0,247**	0,336**	-0,178	0,195*
Розуміння	-0,548**	-	-	0,154
Емоційне тяжіння	-	-0,732**	-	-
Авторитет	-0,171	-	0,453**	-

Примітка: показано тільки значущі кореляції (при $p < 0,05$); * - при $p < 0,01$, ** - при $p < 0,001$.

Таблиця Н.14

Дискримінантна модель типів уявлень про вплив паління на сімейне функціонування в молодій сім'ї при тютюнопалінні

Параметри сімейного функціонування	Wilks' Lambda	Partial Lambda	F-remove	p-level	Toler.	1-Toler. (R-Sqr.)
Незадоволеність сімейним функціонуванням	0,167609	0,738940	23,67046	0,000000	0,643518	0,356482
Сімейна лояльність	0,146312	0,846502	12,14927	0,000000	0,615781	0,384219
Керованість сімейної системи	0,239456	0,517227	62,53691	0,000000	0,636447	0,363553
Близькість в коханні	0,135031	0,917222	6,04665	0,000582	0,391435	0,608565
Пристрасть у коханні	0,133218	0,929701	5,06622	0,002104	0,097488	0,902512
Комунікація у партнерських стосунках	0,136926	0,904527	7,07183	0,000153	0,588124	0,411876
Подружнє розуміння	0,132440	0,935168	4,64491	0,003661	0,712299	0,287701
Подружній авторитет	0,128770	0,961821	2,65953	0,049356	0,740583	0,259417

Примітка: представлено параметри, що увійшли до остаточної моделі дискримінації.

Додаток О

Таблиця О.1

Розподіл рівнів згуртованості в сім'ях з підлітками при тютюнопалінні

Рівні згуртованості	Показники за профілями (%)									
	1 профіль ВСП (n=121)		2 профіль НгСП (n=99)		3 профіль НтСП (n=83)		4 профіль ГВКСП (n=61)		5 профіль ПСП (n=38)	
	Реальна сім'я	Ідеальна сім'я	Реальна сім'я	Ідеальна сім'я	Реальна сім'я	Ідеальна сім'я	Реальна сім'я	Ідеальна сім'я	Реальна сім'я	Ідеальна сім'я
Роз'єднаний	43,0	5,0	56,6	4,0	39,8	15,7	45,9	4,9	42,1	8,0
Розділений	43,8	46,3	37,4	37,4	49,4	45,8	36,1	36,1	47,4	55,3
Об'єднаний	13,2	35,5	6,1	41,4	8,4	31,3	18,0	41,0	7,9	31,6
Заплуганий	0,00	13,2	0,0	17,1	2,4	7,2	0,0	18,0	2,6	5,3
$\chi^2_{\text{Емп}}$	22,04	53,45	38,61	36,56	53,05	29,05	7,31	20,25	24,10	24,95
p	p<0,01	p<0,01	p<0,01	p<0,01	p<0,01	p<0,01	p<0,05	p<0,01	p<0,01	p<0,01

Примітка: ВСП – «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками», НгСП – «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками», НтСП – «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками», ГВКСП – «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками», ПСП – «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками»

Таблиця О.2

Розподіл рівнів адаптації в сім'ях з підлітками при тютюнопалінні

Рівні адаптації	Показники за профілями (%)									
	1 профіль ВСП (n=121)		2 профіль НгСП (n=99)		3 профіль НтСП (n=83)		4 профіль ГВКСП (n=61)		5 профіль ПСП (n=38)	
	Реальна сім'я	Ідеальна сім'я	Реальна сім'я	Ідеальна сім'я	Реальна сім'я	Ідеальна сім'я	Реальна сім'я	Ідеальна сім'я	Реальна сім'я	Ідеальна сім'я
Ригідний	10,7	9,1	20,2	16,2	8,4	6,0	13,1	11,5	7,9	5,3
Структурований	13,2	11,6	15,2	10,1	15,7	8,4	11,5	9,8	21,1	21,1
Гнучкий	40,5	30,6	34,3	13,1	34,9	33,7	41,0	26,2	28,9	23,7
Хаотичний	35,5	48,8	30,3	60,6	41,0	51,8	34,4	52,5	42,1	50,0
$\chi^2_{\text{Емп}}$	33,55	49,81	9,32	67,67	23,75	47,46	16,31	28,51	9,37	15,68
p	p<0,01	p<0,01	p<0,05	p<0,01	p<0,01	p<0,01	p<0,01	p<0,01	p<0,01	p<0,05

Примітка: ВСП – «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками», НгСП – «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками», НтСП – «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками», ГВКСП – «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками», ПСП – «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками»

Задоволеність сімейним функціонуванням в сім'ях з підлітками при тютюнопалінні

Параметри	Показники за профілями (М, δ)										F
	1 профіль ВСП (n=121)		2 профіль НгСП (n=99)		3 профіль НтСП (n=83)		4 профіль ГВКСП (n=61)		5 профіль ПСП (n=38)		
	М	δ	М	δ	М	δ	М	δ	М	δ	
Індекс задоволеності-незадоволеності сімейним функціонуванням	11,03	6,59	14,13	5,86	7,27	4,62	11,43	5,30	9,44	5,30	16,93*

Примітка: ВСП – Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками, НгСП – Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками, НтСП – Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками, ГВКСП – Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками, ПСП – Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками; * – достовірні відмінності на рівні $p < 0,001$.

Таблиця О.4

**Розподіл типів сімейних систем в сім'ях із підлітками при
тютюнопалінні**

Тип сімейної структури	Показники за профілями (%)				
	1 профіль ВСП (n=121)	2 профіль НгСП (n=99)	3 профіль НтСП (n=83)	4 профіль ГВКСП (n=61)	5 профіль ПСП (n=38)
Дисфункціональні сімейні системи					
Роз'єднаний ригідний	4,1	10,1	1,2	4,9	2,6
Заплутаний ригідний	0,0	0,0	1,2	0,0	0,0
Роз'єднаний хаотичний	11,6	13,1	7,2	14,8	13,2
Заплутаний хаотичний	0,0	0,0	1,2	0,0	2,6
Полуфункціональні сімейні системи					
Роздільний ригідний	5,0	7,1	6,0	8,2	5,3
Об'єднаний ригідний	1,7	3,0	0,0	0,0	0,0
Роздільний хаотичний	19,8	17,2	27,7	11,5	26,3
Об'єднаний хаотичний	4,1	0,0	4,8	8,2	0,0
Роз'єднаний структурований	7,4	10,1	14,5	8,2	7,9
Заплутаний структурований	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Роз'єднаний гнучкий	19,8	23,2	16,9	18,0	18,4
Заплутаний гнучкий	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Функціональні сімейні системи					
Роздільний структурований	3,3	3,0	0,0	3,3	7,9
Об'єднаний структурований	2,5	1,0	1,2	0,0	5,3
Роздільний гнучкий	15,7	10,1	15,7	13,1	7,9
Об'єднаний гнучкий	5,0	2,0	2,4	9,8	2,6

Примітка: ВСП – Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками, НгСП – Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками, НтСП – Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками, ГВКСП – Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками, ПСП – Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками

Таблиця 0.5

Показники управління сімейною системою у сім'ях з підлітками при тютюнопалінні

Параметри	Показники за профілями (М, δ)										F
	1 профіль ВСП (n=121)		2 профіль НгСП (n=99)		3 профіль НтСП (n=83)		4 профіль ГВКСП (n=61)		5 профіль ПСП (n=38)		
	М	δ	М	δ	М	δ	М	δ	М	δ	
Організація	5,06	2,62	5,29	2,72	5,35	2,01	5,41	2,32	5,26	2,73	0,282
Контроль	6,41	1,80	5,98	1,63	4,64	2,29	6,56	1,76	3,29	2,65	27,850*

Примітка: ВСП – «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками», НгСП – «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками», НтСП – «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками», ГВКСП – «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками», ПСП – «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками»; * – достовірні відмінності на рівні $p < 0,001$.

Таблиця О.6

Показники сімейних стосунків у сім'ях з підлітками при тютюнопалінні

Параметри	Показники за профілями (М, δ)										F
	1 профіль ВСП (n=121)		2 профіль НгСП (n=99)		3 профіль НтСП (n=83)		4 профіль ГВКСП (n=61)		5 профіль ПСП (n=38)		
	М	δ	М	δ	М	δ	М	δ	М	δ	
Згуртованість	5,63	2,74	5,57	2,62	6,66	2,67	6,00	2,83	6,32	2,83	2,52
Експресивність	4,47	2,03	4,44	2,18	5,29	1,83	5,38	1,95	5,71	2,25	5,66*
Конфлікт	5,83	2,11	6,06	1,71	5,90	1,87	6,05	1,98	5,21	2,93	1,33

Примітка: ВСП – «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками», НгСП – «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками», НтСП – «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками», ГВКСП – «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками», ПСП – «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками»; * – $p < 0,001$.

Таблиця О.7

Показники основних напрямків особистісного росту, що стимулюються в сім'ї з підлітками при тютюнопалінні

Параметри	Показники за профілями (М, δ)										F
	1 профіль ВСП (n=121)		2 профіль НгСП (n=99)		3 профіль НтСП (n=83)		4 профіль ГВКСП (n=61)		5 профіль ПСП (n=38)		
	М	δ	М	δ	М	δ	М	δ	М	δ	
Незалежність	5,39	1,88	3,97	1,73	5,52	1,95	3,48	2,03	6,76	2,07	27,811**
Орієнтація на досягнення	5,84	3,01	5,01	2,70	5,77	3,01	5,28	2,80	5,68	2,92	1,434
Інтелектуально-культурна орієнтація	5,86	2,34	5,01	2,17	6,11	2,05	5,49	2,43	6,03	2,45	3,416
Орієнтація на активний відпочинок	4,55	2,44	5,14	2,43	5,12	2,38	4,41	2,51	4,74	2,25	1,593
Моральна орієнтація	4,61	2,29	4,58	2,18	4,81	2,21	4,87	2,10	4,63	1,95	0,274

Примітка: ВСП – «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками», НгСП – «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками», НтСП – «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками», ГВКСП – «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками», ПСП – «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками»; * – достовірні відмінності на рівні $p < 0,01$, ** – достовірні відмінності на рівні $p < 0,000001$.

Таблиця О.8

Показники ставлення до сім'ї в сім'ях з підлітками при тютюнопалінні

Параметри	Показники за профілями (М, δ)										F
	1 профіль ВСП (n=121)		2 профіль НгСП (n=99)		3 профіль НтСП (n=83)		4 профіль ГВКСП (n=61)		5 профіль ПСП (n=38)		
	М	δ	М	δ	М	δ	М	δ	М	δ	
Ставлення до сім'ї	2,25	1,32	1,12	1,82	2,14	1,38	1,17	1,68	2,37	1,44	11,63*

Примітка: ВСП – «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками», НгСП – «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками», НтСП – «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками», ГВКСП – «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками», ПСП – «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками»; * – достовірні відмінності на рівні $p < 0,001$.

Таблиця О.9

Показники негативних сімейно обумовлених психоемоційних станів в сім'ях з підлітками при тютюнопалінні

Сімейно обумовлені психоемоційні стани	Показники за профілями (М, δ)										F
	1 профіль ВСП (n=121)		2 профіль НгСП (n=99)		3 профіль НтСП (n=83)		4 профіль ГВКСП (n=61)		5 профіль ПСП (n=38)		
	М	δ	М	δ	М	δ	М	δ	М	δ	
Глобальна сімейна незадоволеність	15,79	7,03	18,49	5,02	11,28	5,79	17,36	5,22	11,05	5,82	23,53*
Нервово-психічне напруження	15,80	5,79	17,94	4,52	11,88	5,45	15,49	4,70	11,42	5,20	20,64*
Сімейна тривога	15,25	6,10	17,97	4,91	10,73	6,38	14,62	5,68	10,55	5,50	22,74*

Примітка: ВСП – «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками», НгСП – «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками», НтСП – «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками», ГВКСП – «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками», ПСП – «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками»; * – достовірні відмінності на рівні $p < 0,001$.

Таблиця О.10

Показники батьківсько-дитячої взаємодії в сім'ях з підлітками у залежності від типу уявлень про вплив паління на сімейне функціонування

Параметри взаємодії	Показники у процентіях за профілями (М, δ)										F
	1 профіль ВСП (n=121)		2 профіль НгСП (n=99)		3 профіль НтСП (n=83)		4 профіль ГВКСП (n=61)		5 профіль ПСП (n=38)		
	М	δ	М	δ	М	δ	М	δ	М	δ	
Вимогливість	40,66	12,43	59,70	10,64	39,88	14,18	57,70	9,90	36,32	8,19	66,12*
Суворість	40,41	12,94	56,46	11,37	38,19	14,58	52,46	8,50	36,84	12,33	41,70*
Контроль	50,41	9,70	55,96	9,47	41,57	14,01	53,93	10,84	31,84	8,01	48,48*
Емоційна близькість	42,07	13,10	38,18	4,60	45,90	7,33	41,80	9,04	51,05	9,53	15,80*
Прийняття	58,26	8,23	58,18	8,85	59,28	11,24	58,69	9,22	59,47	8,37	0,29
Співпраця	39,83	12,38	31,72	9,32	47,95	8,66	38,36	7,57	52,11	6,22	46,30*
Згода	36,03	8,99	25,05	5,03	40,60	10,04	34,26	4,99	44,21	5,99	67,30*
Послідовність	40,66	15,85	39,39	16,89	47,95	12,86	40,49	13,84	49,21	8,18	6,70*
Авторитетність	40,50	15,96	37,58	10,51	47,11	8,34	40,33	10,16	48,42	8,23	10,87*
Задоволеність	42,48	7,78	35,96	6,21	56,63	11,82	41,31	9,57	63,95	11,04	105,01*

Примітка: ВСП – «Негативний вплив паління на виховну функцію в сім'ї з підлітками», НгСП – «Негативний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ях з підлітками», НтСП – «Нейтральний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками», ГВКСП – «Негативний вплив паління на побутово-господарчу, виховну та функцію первинного контролю в сім'ї з підлітками», ПСП – «Парастатичний вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками»; * – достовірні відмінності на рівні $p < 0,001$.

Таблиця О.11

Кореляційні зв'язки між базовими компонентами сімейного функціонування та уявленням про вплив паління на сімейні функції в сім'ї з підлітками при тютюнопалінні

Сімейні функції	Базові компоненти сімейного функціонування			
	Незадоволеність сімейним функціонуванням	Неконгруентність у сімейних стосунках	Сімейна лояльність	Керованість сімейної системи
ГПФ	0,243**	-	-0,137*	0,512**
ВФ	0,361**	0,129*	-0,120	0,434**
СЕФ	0,263**	0,171**	-	0,314**
ФДС	0,211**	0,143*	-	0,430**
ЕФ	0,280**	0,169**	-	0,459**
ФСК	0,269**	-	-0,103	0,520**

Примітка: ГПФ - господарчо-побутова функція, ВФ - виховна функція, СЕФ - сексуально-еротична функція, ФДФ - функція духовного спілкування, ЕФ - емоційна функція, ФСК - функція соціального контролю; показано тільки значущі кореляції (при $p < 0,05$); * - при $p < 0,01$, ** - при $p < 0,001$.

Таблиця О.12.

Кореляційні зв'язки між базовими компонентами сімейного функціонування та параметрами батьківсько - дитячих стосунків у сім'ї з підлітками при тютюнопалінні

Параметри батьківсько-підліткової взаємодії	Базові компоненти сімейного функціонування			
	Незадоволеність сімейним функціонуванням	Неконгруентність у сімейних стосунках	Сімейна лояльність	Керованість сімейної системи
Вимогливість	0,146*	-	-	0,147*
Суворість	0,202**	-	-	0,198**
Контроль	0,229**	-	-	0,222**
Емоційна близькість	-	-0,211**	-	-
Прийняття	-	-	-	-
Співпраця	-	-	0,433**	-
Згода	-	-	-	-0,167*
Послідовність	-	-	0,235**	-
Авторитетність	-	-	-	-0,132*
Задоволеність	-0,112	-	-	-0,201**

Примітка: показано тільки значущі кореляції (при $p < 0,05$);* - при $p < 0,01$, ** - при $p < 0,001$.

Таблиця О.13

Дискримінантна модель типів уявлень про вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї з підлітками при тютюнопалінні

Параметри сімейного функціонування	Wilks' - Lambda	Partial - Lambda	F-remove	p-level	Toler.	1-Toler. - (R-Sqr.)
Незадоволеність сімейним функціонуванням	0,166194	0,813786	21,90990	0,000000	0,748546	0,251454
Неконгруентність у сімейних стосунках	0,147678	0,915824	8,80071	0,000001	0,868621	0,131379
Сімейна лояльність	0,140253	0,964304	3,54445	0,007431	0,665198	0,334802
Керованість сімейної системи	0,194962	0,693709	42,27615	0,000000	0,773883	0,226117
Вимогливість	0,201571	0,670964	46,95504	0,000000	0,152423	0,847577
Суворість	0,138812	0,974319	2,52377	0,040592	0,549923	0,450077
Контроль	0,159343	0,848776	17,05955	0,000000	0,325040	0,674960
Емоційна близькість	0,139995	0,966084	3,36143	0,010119	0,509264	0,490736
Прийняття	0,141063	0,958767	4,11783	0,002801	0,634202	0,365798
Згода	0,152338	0,887806	12,10016	0,000000	0,172807	0,827193
Авторитетність	0,143670	0,941368	5,96369	0,000115	0,324846	0,675154
Задоволеність	0,147510	0,916865	8,68199	0,000001	0,190210	0,809790

Примітка: представлено параметри, що увійшли до остаточної моделі дискримінації.

Додаток П

Таблиця П.1

Розподіл рівнів згуртованості у в сім'ях, які виконали батьківську функцію, при тютюнопалінні

Рівні згуртованості	Показники за профілями (%)					
	1 профіль НгЗП (n=67)		2 профіль АЗП (n=107)		3 профіль ПЗП (n=52)	
	Реальна сім'я	Ідеальна сім'я	Реальна сім'я	Ідеальна сім'я	Реальна сім'я	Ідеальна сім'я
Роз'єднаний	61,2	1,5	26,2	4,7	38,6	0,0
Розділений	34,3	49,2	57,9	50,5	48,1	75,0
Об'єднаний	4,5	46,3	15,0	33,6	11,5	13,5
Заплутаний	0,0	3,0	0,9	11,2	1,9	11,5
$\chi^2_{\text{Емп}}$	65,48	55,69	75,616	56,78	29,69	71,54
p	p<0,01	p<0,01	p<0,01	p<0,01	p<0,01	p<0,01

Примітка: НгЗП – «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку», АЗП – «Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку», ПЗП – «Парастатичний вплив на сімейне функціонування подружжя зрілого віку»

Таблиця П.2

Розподіл рівнів адаптації в сім'ях, які виконали батьківську функцію, при тютюнопалінні

Рівні адаптації	Показники за профілями (%)					
	1 профіль НгЗП (n=67)		2 профіль АЗП (n=107)		3 профіль ПЗП (n=52)	
	Реальна сім'я	Ідеальна сім'я	Реальна сім'я	Ідеальна сім'я	Реальна сім'я	Ідеальна сім'я
Ригідний	44,8	32,8	24,3	20,6	11,5	9,6
Структурний	11,9	14,9	15,0	14,0	25,0	19,2
Гнучкий	34,3	6,0	34,6	30,8	32,7	25,0
Хаотичний	9,0	46,3	26,2	34,6	30,8	46,2
$\chi^2_{\text{Емп}}$	24,28	26,19	8,33	11,39	5,69	14,92
p	p<0,01	p<0,01	p<0,05	p<0,01	p>0,05	p<0,01

Примітка: НгЗП – «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку», АЗП – «Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку», ПЗП – «Парастатичний вплив на сімейне функціонування подружжя зрілого віку»

**Задоволеність сімейним функціонуванням в сім'ях, які виконали
батьківську функцію, при тютюнопалінні**

Параметри	Показники за профілями (М, δ)						F
	1 профіль НгЗП (n=67)		2 профіль АЗП (n=107)		3 профіль ПЗП (n=52)		
	М	δ	М	δ	М	δ	
Індекс задоволеності-незадоволеності сімейним функціонуванням	14,51	6,13	10,65	6,59	10,13	5,35	10,10*

Примітка: НгЗП – «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку», АЗП – «Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку», ПЗП – «Парастатичний вплив на сімейне функціонування подружжя зрілого віку»; * – достовірні відмінності на рівні $p < 0,001$.

Розподіл типів сімейних структур в сім'ях, які виконали батьківську функцію, при тютюнопалінні

Тип сімейної системи	Показники за профілями (%)		
	1 профіль НГЗП (n=67)	2 профіль АЗП (n=107)	3 профіль ПЗП (n=52)
Дисфункціональні сімейні системи			
Роз'єднаний ригідний	20,9	5,6	7,7
Заплутаний ригідний	0,0	0,0	0,0
Роз'єднаний хаотичний	3,0	6,5	7,7
Заплутаний хаотичний	0,0	0,0	1,9
Полуфункціональні сімейні системи			
Роздільний ригідний	22,4	17,8	1,9
Об'єднаний ригідний	1,5	0,9	1,9
Роздільний хаотичний	4,5	17,8	15,4
Об'єднаний хаотичний	1,5	1,9	5,8
Роз'єднаний структурований	10,4	3,7	5,8
Заплутаний структурований	0,0	0,9	0,0
Роз'єднаний гнучкий	25,4	10,3	17,3
Заплутаний гнучкий	0,0	0,0	0,0
Функціональні сімейні системи			
Роздільний структурований	1,5	4,7	15,4
Об'єднаний структурований	0,0	5,6	3,8
Роздільний гнучкий	7,5	17,8	15,4
Об'єднаний гнучкий	1,5	6,5	0,0

Примітка: НГЗП – «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку», АЗП – «Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку», ПЗП – «Парастатичний вплив на сімейне функціонування подружжя зрілого віку»

Таблиця П.5.

Показники сімейного оточення в сім'ях, які виконали батьківську функцію, при тютюнопалінні

Параметри		Показники за профілями (М, δ)						F
		1 профіль НгЗП (n=67)		2 профіль АЗП (n=107)		3 профіль ПЗП (n=52)		
		М	δ	М	δ	М	δ	
Управління сімейною системою	Організація	5,00	2,67	5,09	2,69	4,44	2,65	1,084
	Контроль	6,06	1,75	6,43	1,77	2,23	2,64	83,318*****
Сімейні стосунки	Згуртованість	2,87	2,19	4,34	2,37	5,56	1,85	22,234*****
	Експресивність	4,60	2,22	5,28	2,15	4,83	2,32	2,122
	Конфлікт	6,24	1,96	5,36	1,98	3,60	2,21	25,359*****
Напрямки розвитку особистості в сім'ї	Незалежність	4,16	1,76	5,35	1,86	5,08	2,45	7,489*****
	Орієнтація на досягнення	4,63	2,76	5,90	3,04	4,37	2,89	6,437***
	Інтелектуально-культурна орієнтація	4,75	2,18	5,84	2,36	5,08	2,39	5,040**
	Орієнтація на активний відпочинок	4,42	2,32	4,69	2,42	3,94	2,05	1,841
	Моральна орієнтація	4,37	2,18	4,60	2,31	3,65	1,85	3,345*

Примітка: НгЗП – «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку», АЗП – «Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку», ПЗП – «Парастатичний вплив на сімейне функціонування подружжя зрілого віку»; * – достовірні відмінності на рівні $p < 0,05$, ** – достовірні відмінності на рівні $p < 0,01$, *** – достовірні відмінності на рівні $p < 0,005$, **** – достовірні відмінності на рівні $p < 0,001$.

Таблиця П.6.

Показники ставлення до сім'ї в сім'ях, які виконали батьківську функцію, при тютюнопалінні

Параметри	Показники за профілями (М, δ)						F
	1 профіль НгЗП (n=67)		2 профіль АЗП (n=107)		3 профіль ПЗП (n=52)		
	М	δ	М	δ	М	δ	
Ставлення до сім'ї	1,51	1,63	2,24	1,24	1,85	1,53	5,59*

Примітка: НгЗП – «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку», АЗП – «Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку», ПЗП – «Парастатичний вплив на сімейне функціонування подружжя зрілого віку»; * – достовірні відмінності на рівні $p < 0,005$.

Таблиця П.7.

Показники негативних сімейно обумовлених психоемоційних станів в сім'ях, які виконали батьківську функцію, при тютюнопалінні

Сімейно обумовлені психоемоційні стани	Показники за профілями (М, δ)						F
	1 профіль НгЗП (n=67)		2 профіль АЗП (n=107)		3 профіль ПЗП (n=52)		
	М	δ	М	δ	М	δ	
Глобальна сімейна незадоволеність	20,36	5,43	15,28	7,05	10,73	5,30	35,566*
Нервово-психічна напруга	20,33	3,45	15,30	5,84	11,42	4,70	48,286*
Сімейна тривога	19,69	3,64	13,93	5,77	10,17	4,93	55,259*

Примітка: НгЗП – «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку», АЗП – «Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку», ПЗП – «Парастатичний вплив на сімейне функціонування подружжя зрілого віку»; * – достовірні відмінності на рівні $p < 0,001$.

Таблиця П.8.

Показники психологічної дистанції в сім'ях, які виконали батьківську функцію, при тютюнопалінні

Параметри	Показники за профілями (М, δ)						F
	1 профіль НгЗП (n=67)		2 профіль АЗП (n=107)		3 профіль ПЗП (n=52)		
	М	δ	М	δ	М	δ	
Психологічна дистанція	3,19	1,04	2,71	1,17	2,07	0,94	15,71*

Примітка: НгЗП – «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку», АЗП – «Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку», ПЗП – «Парастатичний вплив на сімейне функціонування подружжя зрілого віку»; * – достовірні відмінності на рівні $p < 0,001$.

Таблиця П.9.

Показники партнерських стосунків у сім'ях, які виконали батьківську функцію із тютюнопалінням

Компоненти стосунків	Показники за профілями (М, δ)						F
	1 профіль НгЗП (n=67)		2 профіль АЗП (n=107)		3 профіль ПЗП (n=52)		
	М	δ	М	δ	М	δ	
Ніжність	13,36	4,38	15,69	4,27	18,21	4,09	19,04*
Комунікація (єдність)	11,79	5,19	15,51	4,99	18,21	6,03	22,33*
Суперечка (конфліктність)	19,69	5,19	16,79	5,39	13,21	4,30	23,60*

Примітка: НгЗП – Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку, АЗП – Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку, СЗП – Парастатичний вплив на сімейне функціонування подружжя зрілого віку; * – достовірні відмінності на рівні $p < 0,001$.

Таблиця П.10

Показники характеру емоційних подружніх стосунків у сім'ях, які виконали батьківську функцію із тютюнопалінням

Параметри емоційних подружніх стосунків	Показники за профілями (М, δ)						F
	1 профіль НГЗП (n=67)		2 профіль АЗП (n=107)		3 профіль ПЗП (n=52)		
	М	δ	М	δ	М	δ	
Розуміння	18,30	3,88	20,43	2,87	19,75	4,32	7,43*
Емоційне тяжіння	15,10	5,99	14,65	5,30	16,63	3,15	2,65
Авторитет	15,21	4,94	19,98	3,42	21,27	3,18	44,02**

Примітка: НГЗП – «Негативний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку», АЗП – «Амбівалентний вплив паління на сімейне функціонування подружжя зрілого віку», ПЗП – «Парастатичний вплив на сімейне функціонування подружжя зрілого віку»; * – достовірні відмінності на рівні $p < 0,01$, ** – достовірні відмінності на рівні $p < 0,001$.

Таблиця П.11

Кореляційні зв'язки між базовими компонентами сімейного функціонування та уявленням про вплив паління на сімейні функції в сім'ї, яка виконала батьківську функцію при тютюнопалінні

Сімейні функції	Базові компоненти сімейного функціонування			
	Незадоволеність сімейним функціонуванням	Неконгруентність у сімейних стосунках	Сімейна лояльність	Керованість сімейної системи
ГПФ	0,456**	0,146	-0,359**	0,513**
ВФ	0,345**	-	-0,400**	0,707**
СЕФ	0,434**	-	-0,379**	0,721**
ФДС	0,430**	0,188*	-0,382**	0,526**
ЕФ	0,443**	0,160	-0,393**	0,544**
ФСК	0,419**	0,168	-0,340**	0,445**

Примітка: ГПФ - господарчо-побутова функція, ВФ - виховна функція, СЕФ - сексуально-еротична функція, ФДС - функція духовного спілкування, ЕФ - емоційна функція, ФСК - функція соціального контролю; Показано тільки значущі кореляції (при $p < 0,05$); * - при $p < 0,01$, ** - при $p < 0,001$.

Таблиця П.12.

Кореляційні зв'язки між базовими компонентами сімейного функціонування та параметрами подружніх стосунків в сім'ї, яка виконала батьківську функцію при тютюнопалінні

Параметри подружніх стосунків	Базові компоненти сімейного функціонування			
	Незадоволеність сімейним функціонуванням	Неконгруентність у сімейних стосунках	Сімейна лояльність	Керованість сімейної системи
Психологічна дистанція	0,162	-	-	0,241**
Ніжність	-0,138	-	0,149	-0,251**
Комунікація (єдність)	-0,165	-	0,177*	-0,317**
Суперечка	0,224**	-	-0,180*	0,347**
Розуміння	-	-0,436**	-	-
Емоційне тяжіння	-	-0,180*	-	-
Авторитет	-0,298**	-	0,211*	-0,328**

Примітка: показано тільки значущі кореляції (при $p < 0,05$); * - при $p < 0,01$, ** - при $p < 0,001$.

Таблиця П.13

Дискримінантна модель типів уявлень про вплив паління на сімейне функціонування в сім'ї зрілого віку із тютюнопалінням

Параметри сімейного функціонування	Wilks' - Lambda	Partial - Lambda	F-remove	p-level	Toler.	1-Toler. - (R-Sqr.)
Незадоволеність сімейним функціонуванням	0,264421	0,819256	23,4960	0,000000	0,834218	0,165782
Неконгруентність у сімейних стосунках	0,226618	0,955917	4,9113	0,008218	0,749621	0,250379
Сімейна лояльність	0,226603	0,955983	4,9036	0,008278	0,929207	0,070793
Керованість сімейної системи	0,428853	0,505134	104,3350	0,000000	0,866950	0,133050
Подружній авторитет	0,240008	0,902589	11,4939	0,000018	0,900593	0,099407

Примітка: представлено параметри, що увійшли до остаточної моделі дискримінації.

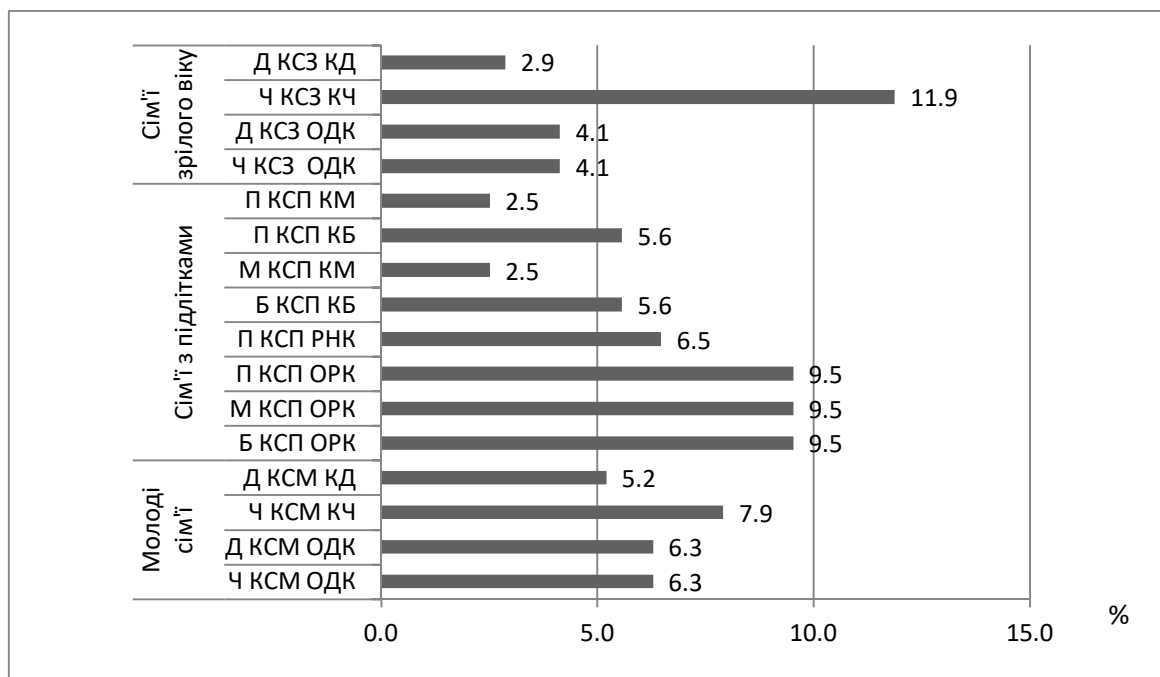

Рис.Р.1. Розподіл варіантів паління в сім'ї

Примітка: Ч КСМ ОДК – чоловіки з молодих сімей, де палять обидва подружжя, Д КСМ ОДК – дружини з молодих сімей, де палять обидва подружжя, Ч КСМ КЧ – чоловіки з молодих сімей, де палить лише чоловік, Д КСМ КД – дружини з молодих сімей, де палять лише дружина, Б КСП ОРК – батьки з сімей з підлітками, де палять обидва батька, М КСП ОРК – матері з сімей з підлітками, де палять обидва батька, П КСП ОРК – підлітки, обидва батьки яких палять, П КСП РНК – підлітки, батьки яких не палять, Б КСП КБ – батьки з сімей з підлітками, де палить лише батько, М КСП КМ – матері з сімей з підлітками, де палить лише мати, П КСП КБ – підлітки, у яких палить лише батько, П КСП КМ – підлітки, у яких палить лише мати, Ч КСЗ ОДК – чоловіки з сімей зрілого віку, де палять обидва подружжя, Д КСЗ ОДК – дружини з сімей зрілого віку, де палять обидва подружжя, Ч КСЗ КЧ – чоловіки з сімей зрілого віку, де палить лише чоловік, Д КСЗ КД – дружини з сімей зрілого віку, де палить лише дружина.

Таблиця Р.1

Розподіл типів тютюнової поведінки у залежності від паління в сім'ї

Етап життєвого циклу сім'ї	Паління в сім'ї	Частота за типами тютюнової поведінки (%)		
		Псевдокультурне паління	Психологічна залежність від паління	Фізична залежність від паління
Молода сім'я	Ч КСМ ОДК	5,2	7,4	5,3
	Д КСМ ОДК	6,0	7,7	4,0
	Ч КСМ КЧ	4,5	11,4	5,3
	Д КСМ КД	3,7	6,6	4,0
Сім'я з підлітками	Б КСП ОРК	3,0	12,1	10,7
	М КСП ОРК	4,5	12,9	8,0
	П КСП ОРК	20,1	6,6	5,3
	П КСП РНК	19,4	3,7	0,0
	Б КСП КБ	2,2	7,0	6,0
	М КСП КМ	4,5	1,5	2,0
	П КСП КБ	14,9	2,9	2,0
	П КСП КМ	8,2	0,7	0,7
Сім'я, яка виконала батьківську функцію	Ч КСЗ ОДК	0,7	2,6	10,0
	Д КСЗ ОДК	0,7	3,3	8,7
	Ч КСЗ КЧ	1,5	11,4	22,0
	Д КСЗ КД	0,7	2,2	6,0

Примітка: Ч КСМ ОДК – чоловіки з молодих сімей, де палять обидва подружжя, Д КСМ ОДК – дружини з молодих сімей, де палять обидва подружжя, Ч КСМ КЧ – чоловіки з молодих сімей, де палить лише чоловік, Д КСМ КД – дружини з молодих сімей, де палять лише дружина, Б КСП ОРК – батьки з сімей з підлітками, де палять обидва батька, М КСП ОРК – матері з сімей з підлітками, де палять обидва батька, П КСП ОРК – підлітки, обидва батьки яких палять, П КСП РНК – підлітки, батьки яких не палять, Б КСП КБ – батьки з сімей з підлітками, де палить лише батько, М КСП КМ – матері з сімей з підлітками, де палить лише мати, П КСП КБ – підлітки, у яких палить лише батько, П КСП КМ – підлітки, у яких палить лише мати, Ч КСЗ ОДК – чоловіки з сімей зрілого віку, де палять обидва подружжя, Д КСЗ ОДК – дружини з сімей зрілого віку, де палять обидва подружжя, Ч КСЗ КЧ – чоловіки з сімей зрілого віку, де палить лише чоловік, Д КСЗ КД – дружини з сімей зрілого віку, де палить лише дружина.

Показники заміщення палінням психологічного голоду у залежності від типу тютюнової поведінки

Види психологічного голоду	Показники за типологічними профілями (М, δ)						F
	1 профіль ПКП (n=134)		2 профіль ПЗП (n=272)		3 профіль ФЗП (n=150)		
	М	δ	М	δ	М	δ	
Сенсорний голод	13,27	2,54	17,65	2,95	21,57	3,03	294,38**
Голод з визнання	21,72	2,70	20,46	3,56	15,40	3,29	157,70**
Голод контакту	22,39	2,83	20,07	3,40	16,10	2,78	151,60**
Сексуальний голод	12,73	3,43	11,78	2,53	11,64	3,62	5,46*
Структурний голод	16,47	3,10	19,60	3,10	19,86	2,12	64,37**
Голод з інцидентів	15,69	3,17	19,11	3,39	18,77	2,24	59,27**

Примітка: ПКП – псевдокультурне паління, ПЗП – психологічна залежність від паління, ФЗП – фізична залежність від паління, * – достовірні відмінності на рівні $p < 0,005$, ** – достовірні відмінності на рівні $p < 0,001$

Таблиця Р.3.

Факторна структура тютюнової поведінки

	Factor 1	Factor 2	Factor 3
Стимуляція	0,603	0,691	-0,143
Ритуалізація	-0,529	-0,140	0,642
Релаксація	-0,244	0,773	0,332
Підтримка	-0,103	0,850	0,043
Ваблення	0,845	-0,076	-0,276
Рефлекс	0,700	-0,348	-0,157
Нікотинова залежність	0,862	-0,173	-0,186
Сенсорний голод	0,803	-0,115	-0,103
Голод з визнання	-0,246	0,268	0,809
Голод контакту	-0,284	0,184	0,842
Сексуальний голод	0,162	-0,049	0,788
Структурний голод	0,694	0,425	0,005
Голод з інцидентів	0,648	0,446	0,023
Expl. Var	4,373	2,474	2,674
Prp. Totl	0,336	0,190	0,206

Кореляційні зв'язки компонентів сімейного функціонування та структурних факторів тютюнової поведінки курців з молодих сімей

Компоненти сімейного функціонування	Структурні фактори тютюнової поведінки		
	Тютюнова залежність	Компенсаторний фактор	Комунікативний фактор
Незадоволеність сімейним функціонуванням	0,288*	-0,230*	-0,192
Неконгруентність у сімейних стосунках	0,178	-	0,205
Сімейна лояльність	-0,191	0,169	-
Керованість сімейної системи	-	-0,212	-

Примітка: показано лише значущі кореляції при $p < 0,05$, * - кореляції при $p < 0,01$.

Кореляційні зв'язки параметрів подружньої взаємодії та структурних факторів тютюнової поведінки курців з молодих сімей

Параметри подружньої взаємодії	Структурні фактори тютюнової поведінки		
	Тютюнова залежність	Компенсаторний фактор	Комунікативний фактор
Психологічна дистанція	0,174	0,241*	-
Близькість (інтимність)	-	-0,165	-
Комунікація (комунікативна єдність)	-0,288*	-	0,188
Конфліктність (суперечки)	0,212	-	-0,178
Розуміння	-	-	0,207
Емоційне тяжіння	-0,257*	-	-

Примітка: показано лише значущі кореляції при $p < 0,05$, * - кореляції при $p < 0,01$.

Таблиця С.3

Кореляційні зв'язки компонентів сімейного функціонування та структурних факторів тютюнової поведінки курців з сімей з підлітками

Компоненти сімейного функціонування	Структурні фактори тютюнової поведінки		
	Тютюнова залежність	Компенсаторний фактор	Комунікативний фактор
Незадоволеність сімейним функціонуванням	0,265*	-	-
Неконгруентність у сімейних стосунках	0,200*	-	0,139
Сімейна лояльність	-	-0,128	-
Керованість сімейної системи	-	-	-0,333*

Примітка: показано лише значущі кореляції при $p < 0,05$, * - кореляції при $p < 0,01$.

Таблиця С.4

Кореляційні зв'язки параметрів батьківсько-дитячої взаємодії та структурних факторів тютюнової поведінки курців з сімей з підлітками

Параметри батьківсько-дитячої взаємодії	Структурні фактори тютюнової поведінки					
	Тютюнова залежність		Компенсаторний фактор		Комунікативний фактор	
	Батьки	Підлітки	Батьки	Підлітки	Батьки	Підлітки
Вимогливість						-0,245*
Суворість					-0,163	-0,299*
Контроль	0,254*					-0,249*
Емоційна близькість				-0,184		
Прийняття					0,193	
Співпраця			-0,186	-0,229*		
Згода		-0,189		-0,226*		0,177
Послідовність батьків					-0,209*	
Авторитетність батьків				-0,184		
Задоволеність стосунками	-0,234*			-0,231*		0,269*

Примітка: показано лише значущі кореляції при $p < 0,05$, * - кореляції при $p < 0,01$.

Таблиця С.5

Кореляційні зв'язки компонентів сімейного функціонування та структурних факторів тютюнової поведінки курців з сімей, які виконали батьківську функцію

Компоненти сімейного функціонування	Структурні фактори тютюнової поведінки		
	Тютюнова залежність	Компенсаторний фактор	Комунікативний фактор
Незадоволеність сімейним функціонуванням	0,332*	-0,359*	-0,276*
Неконгруентність у сімейних стосунках	0,194	-	-
Сімейна лояльність	-	0,218	0,255*
Керованість сімейної системи	-	-	-0,198

Примітка: показано лише значущі кореляції при $p < 0,05$, * - кореляції при $p < 0,01$

Таблиця С.6

Кореляційні зв'язки параметрів подружньої взаємодії та структурних факторів тютюнової поведінки курців з сімей, які виконали батьківську функцію

Параметри подружньої взаємодії	Структурні фактори тютюнової поведінки		
	Тютюнова залежність	Компенсаторний фактор	Комунікативний фактор
Психологічна дистанція	0,220	-0,230*	-0,195
Ніжність	-0,193	0,192	0,206
Комунікація (комунікативна єдність)	-0,278*	-	0,354*
Конфліктність (суперечки)	-	-	-0,249*
Розуміння	-0,174	0,218	-
Авторитет	-	0,256*	0,180

Примітка: показано лише значущі кореляції при $p < 0,05$, * - кореляції при $p < 0,01$.

Додаток Т

Таблиця Т.1

**Дискримінантна модель типів мотивації відмови від паління в молодій сім'ї
при тютюнопалінні**

Параметри сімейного функціонування	Wilks' - Lambda	Partial - Lambda	F-remove	p-level	Toler.	1-Toler. - (R-Sqr.)
Незадоволеність сімейним функціонуванням	0,494672	0,928794	5,13658	0,007089	0,801732	0,198268
Неконгруентність у сімейних стосунках	0,492613	0,932676	4,83632	0,009375	0,850780	0,149221
Керованість сімейної системи	0,650939	0,705823	27,92459	0,000000	0,846958	0,153043
Тютюнова залежність	0,526988	0,871838	9,84910	0,000102	0,795680	0,204320
Компенсаторний фактор паління	0,529917	0,867019	10,27632	0,000070	0,823864	0,176136
Комунікативний фактор паління	0,536171	0,856906	11,18824	0,000032	0,826774	0,173226

Примітка: представлено параметри, що увійшли до остаточної моделі дискримінації.

Таблиця Т.2

Дискримінантна модель типів мотивації відмови від паління в сім'ї з підлітками при тютюнопалінні

Параметри сімейного функціонування	Wilks' - Lambda	Partial - Lambda	F-remove	p-level	Toler.	1-Toler. - (R-Sqr.)
Незадоволеність сімейним функціонуванням	0,599531	0,971344	4,07126	0,018091	0,901061	0,098939
Неконгруентність у сімейних стосунках	0,788671	0,738395	48,89186	0,000000	0,905773	0,094227
Сімейна лояльність	0,642909	0,905805	14,35068	0,000001	0,929894	0,070107
Керованість сімейної системи	0,604911	0,962705	5,34609	0,005273	0,852459	0,147541
Тютюнова залежність	0,595339	0,978182	3,07801	0,047635	0,861582	0,138418
Компенсаторний фактор паління	0,603086	0,965618	4,91365	0,008001	0,940111	0,059889
Комунікативний фактор паління	0,597474	0,974687	3,58391	0,029067	0,844045	0,155955

Примітка: представлено параметри, що увійшли до остаточної моделі дискримінації.

Таблиця Т.3

**Дискримінантна модель типів мотивації відмови від паління в сім'ї,
яка виконала батьківську функцію при тютюнопаління**

Параметри сімейного функціонування	Wilks' - Lambda	Partial - Lambda	F-remove	p-level	Toler.	1-Toler. - (R-Sqr.)
Незадоволеність сімейним функціонуванням	0,708304	0,940344	3,806455	0,024957	0,727954	0,272046
Неконгруентність у сімейних стосунках	0,711659	0,935910	4,108722	0,018795	0,956497	0,043503
Сімейна лояльність	0,716491	0,929598	4,543998	0,012523	0,767340	0,232660
Тютюнова залежність	0,722198	0,922252	5,058117	0,007780	0,813522	0,186478
Комунікативний фактор паління	0,714571	0,932097	4,370999	0,014712	0,841511	0,158489

Примітка: представлено параметри, що увійшли до остаточної моделі дискримінації.

УКРАЇНА

ХАРКІВСЬКА МІСЬКА РАДА
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
ВИКОНАВЧИЙ КОМПЕТ
ДЕПАРТАМЕНТ У СПРАВАХ СІМ'Ї,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ

майдан Конституції, 7,
м. Харків, 61200
тел./факс (057) 760-75-81, тел. 760-75-45
e-mail: office2012@citynet.kharkov.ua

УКРАИНА

ХАРЬКОВСКИЙ ГОРОДСКОЙ СОВЕТ
ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ
ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЙ КОМИТЕТ
ДЕПАРТАМЕНТ ПО ДЕЛАМ СЕМЬИ,
МОЛОДЕЖИ И СПОРТА

площадь Конституции, 7,
г. Харьков, 61200
тел./факс (057) 760-75-81, тел. 760-75-45
e-mail: office2012@citynet.kharkov.ua

12.12.2018 № 428
на № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Крамченкової Віри Олександрівни: «Психологія функціонування
сімейної системи при тютюнопалінні»

Видана Крамченковій Вірі Олександрівні, доценту кафедри практичної психології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди в тому, що результати дисертаційного дослідження були впроваджені у роботу Департаменту у справах сім'ї молоді та спорту Харківської міської ради.

Отримані у дисертаційній роботі В.О.Крамченкової теоретичні та емпіричні узагальнення знайшли своє відображення у реалізації роботи щодо розробки Міської програми «Молодь Харкова» на 2018-2021 роки, соціальних проєктів спрямованих на зміцнення інституту сім'ї та гармонізації сімейних стосунків, просвітницьких заходів щодо відмови від паління.

Директор Департаменту у справах
сім'ї молоді та спорту
Харківської міської ради

О.С. Чубаров

Харківська громадська організація «Збережемо Людину»

м. Харків, 61096, вул. Садовопаркова, б. 2, кв. 45

т. 057-756-82-57; 097-274-27-16

email: Dutti@mail.ru

ІК: 38495468, р/р 26006434387400, МФО Укрсїббанк 351005

№ 37/001 від 09.01.2019р.

ДОВІДКА про впровадження результатів дисертаційного дослідження Крамченкової Віри Олександрівни «Психологія функціонування сімейної системи при тютюнопалінні»

Видана Крамченковій Вірі Олександрівні, докторантці кафедри практичної психології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди в тому, що теоретичні та емпіричні результати її дисертаційного дослідження, виділені закономірності та розроблені нею в ході роботи психотехнології використовуються у роботі Харківської громадської організації «Збережемо людину» в рамках програми підтримки здоров'я сім'ї упродовж 2016-2018 р.

Президент ХГО
«Збережемо Людину»

Растіхін Ю.М.

ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ
«ХАРКІВСЬКА МІСЬКА СПІЛКА
ВETERANІВ АФГАНІСТАНУ
(воїнів-інтернаціоналістів)»

ОБЩЕСТВЕННАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ
«ХАРЬКОВСКИЙ ГОРОДСКОЙ СОЮЗ
ВETERANОВ АФГАНИСТАНА
(воинов-интернационалистов)»

Код ЄДРПОУ 22638163
Поточний рах. 2600913349
П/АТ «МЕГАБАНК» м. Харків
МФО 351629

пр-в. Короленка, 19, Харків 61003 Україна
E-mail: hgsva@ukr.net
Тел./факс (057) 731 29 18
Тел. (057) 731 11 19

№ 217 від «16» 01 2019 р.

на № _____ від «___» _____ 20__ р.

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного
дослідження Крамченкової Віри Олександрівни: «Психологія
функціонування сімейної системи при тютюнопалінні»

Видана Крамченковій Вірі Олександрівні, докторантці кафедри практичної психології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди в тому, що отримані результати та розроблений нею в ході роботи над дисертаційним дослідженням комплекс психодіагностики сімейного функціонування та тютюнової поведінки застосовується у практичній діяльності Громадської Організації «Харківська міська Спілка ветеранів Афганістану (воїнів-інтернаціоналістів)» з психологічного супроводу відмови від паління та проведені роботи щодо збереження здоров'я сім'ї.

**Голова ГО «Харківська міська
Спілка ветеранів Афганістану
(воїнів-інтернаціоналістів)»**

В.О. Борзов

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені Г.С. СКОВОРОДИвул. Алчевських, 29, м. Харків, 61002, тел. (057) 700-35-23, факс (057) 700-69-09
e-mail: rector@hnpu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125585Від 12.10.18 № 01/18-371

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Крамченкової Віри Олександрівни: «Психологія функціонування сімейної системи при тютюнопалінні»

Видана Крамченковій Вірі Олександрівні, докторантці кафедри практичної психології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди в тому, що результати її дисертаційного дослідження використовуються у практичній роботі Психологічної служби Харківського Національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди відповідно до одного з найважливіших завдань діяльності психологічної служби – збереження психологічного здоров'я студентів. Розроблені В.О. Крамченковою теоретичні та емпіричні узагальнення, психотехнології та рекомендації щодо виявлення психологічних особливостей системи сімейного функціонування, які можуть бути чинниками маніфестації та фіксації тютюнопаління, виступають науковою основою психодіагностики, корекції та профілактики тютюнової поведінки студентів упродовж 2016-2018 років.

Керівник психологічної служби
Харківського національного педагогічного
університету імені Г.С. Сковороди
д.ф.н., професор

І.І. Дорожко

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МЕЛІТОПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь, Запорізька область, Україна, 72312, тел. (0619) 44-04-64,
факс (0619) 44-03-60 E-mail: rectorat@mdpu.org.ua, www.mdpu.org.ua,
код ЄДРПОУ 02125237

03.08.2019 № 01-28/06

На № _____

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного
дослідження Крамченкової Віри Олександрівні
«Психологія функціонування сімейної системи при
тютюнопалінні»**

Видана Крамченковій Вірі Олександрівні, доценту кафедри практичної психології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди в тому, що результати її дисертаційного дослідження та розроблені нею в ході роботи психодіагностичні методики дослідження сімейного функціонування та психологічних особливостей тютюнової поведінки, а також розроблені рекомендації щодо відмови від паління із застосуванням сімейно-реконструктивного підходу використовуються співробітниками упродовж 2016-2018 років при реалізації основних видів діяльності Психологічного центру Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького – науково-дослідницької, просвітницько-профілактичної, діагностичної, психокорекційної та консультативно-методичної. Наукові здобутки В.О. Крамченкової використані у такому напрямку діяльності центру, як запровадження інноваційних психокорекційних технологій та тренінгів.

Перший проректор

I.A. Мальцева

Федоренко 0972174998

**Міжнародний
класичний університет
імені Пилипа Орлика**

**Pylyp Orlyk
International
Classical University**

54003 м. Миколаїв, вул. Карла Лібкнехта, 12 Код 37992250. Тел./факс (0512) 55-07-36; тел. (0512) 59-30-01

Вих. № 40/1 від 13.09.2018

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор з наукової та міжнародної
діяльності

Н.О.Свєдкімова
Н.О.Свєдкімова
«13» 09 2018 р.

ДОВІДКА

**впровадження результатів дисертаційного дослідження Крамченкової Віри
Олександрівни з теми «Психологія функціонування сімейної системи при
гіпотіонапалії»**

у навчальний процес медико-соціономічного факультету ПВНЗ «Міжнародний
класичний університет імені Пилипа Орлика»

Упродовж 2016-2018 навчальних років в освітній процес ПВНЗ «Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика» впроваджено окремі положення наукової роботи В.О. Крамченкової із теми «Психологія функціонування сімейної системи при гіпотіонапалії», а саме:

1. Результати теоретичного та емпіричного дослідження виступають основою для організації роботи з виявлення особливостей гіпотіонапалії у сім'ї, порушень функціонування сімейної системи та подальшої роботи з попередження їх негативних наслідків.

2. Отримані у дисертаційному дослідженні теоретичні положення та розроблені методичні рекомендації реалізуються в освітньому процесі при викладанні таких навчальних курсів, як «Загальна психологія» та «Психологія особистості», а також під час проведення профілактичних та виховних заходів зі здобувачами вищої освіти.

Результати впровадження обговорено та затверджено на засіданні кафедри психології ПВНЗ «Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика» (протокол №2 від 13 вересня 2018 року).

Завідувач кафедри психології
ПВНЗ «Міжнародний класичний
університет імені Пилипа Орлика»
доктор психологічних наук, професор

Н.Б. Іванцова

Н.Б. Іванцова

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені Г.С. СКОВОРОДИвул. Алчевських, 29, м. Харків, 61002, тел. (057) 700-35-23, факс (057) 700-69-09
e-mail: rector@hnpri.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125585Від 10.10.2017 № 01/Н-237

На № _____ від _____

ДОВІДКА ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ

Дана Крамченковій Вірі Олександрівні, доценту кафедри практичної психології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди в тому, що розроблені нею в ході роботи над дисертацією психодіагностичний інструментарій та результати емпіричного дослідження тютюнової аддикції в системі сімейного функціонування були впроваджені у навчальний процес Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди протягом 2016-2018 років.

Результати дисертаційного дослідження знайшли відображення в навчальних курсах «Психодіагностика», «Вікова психологія», «Педагогічна психологія», «Психологія сім'ї», «Психологія аддиктивної поведінки», «Клінічна психологія», «Психологічний супровід сім'ї» та «Основи психотерапії» на факультеті психології і соціології Харківського національного університету ім. Г.С. Сковороди упродовж 2016-2017 років для студентів спеціальності «Психологія».

Декан факультету психології та
соціології,
доктор філософських наук,
професор

І.Д. Денисенко

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

Бурсацький узвіз, 4, м.Харків, 61057 Україна Bursatski Uzviz, 4, Kharkiv, 61057, Ukraine
 тел./факс (057) 731-51-05, 731-13-85 tel./fax (057) 731-51-05, 731-13-85
 код ЄДРПОУ 30036001 code ЄДРПОУ 30036001
 E-mail: rector@ic.ac.kharkov.ua, Web: <http://www.ic.ac.kharkov.ua>

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного
дослідження Крамченкової Віри Олександрівни: «Психологія
функціонування сімейної системи при тютюнопалінні»

Видана Крамченковій Вірі Олександрівні, доценту кафедри практичної психології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди в тому, що отримані нею результати та розроблені методики впроваджено в освітньо-виховному процесі факультету соціальних комунікацій Харківської державної академії культури упродовж 2016-2018 років.

- основні наукові висновки, положення та рекомендації використано викладачами кафедри психології при підготовці та викладанні навчальних дисциплін «Вікова психологія», «Психологія сім'ї», «Соціальна психологія», «Психологія особистості»;

- розроблений в ході роботи над дисертаційним дослідженням комплекс психодіагностики сімейного функціонування при тютюнопалінні використано при розробці напрямів соціально-виховної роботи зі студентами.

Декан факультету
соціальних комунікацій

А.А. СОЛЯНИК

Завідувач кафедри психології

А.М. БОЛЬШАКОВА

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
**ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
 (ЗНТУ)**

вул. Жуковського, 64, м. Запоріжжя, 69063 тел. (061) 764-25-06, факс (061) 764-21-41

E-mail: rector@zntu.edu.ua

Код ЄДРПОУ 02070849

22.10.2018 № 04-11/02-2756 На № _____ від _____

ДОВІДКА ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ

Видана Крамченковій Вірі Олександрівні, доценту кафедри практичної психології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди в тому, що розроблений нею в ході роботи над дисертацією психодіагностичний інструментарій для вивчення тютюнової аддиктивної поведінки суб'єкта діяльності були впроваджені у навчально-виховний процес факультету соціальних наук Запорізького національного технічного університету протягом 2016-2018 років. Результати дослідження особливостей сімейного функціонування особистості знайшли відображення в навчальному курсі «Актуальні проблеми загальної та соціальної психології» на факультеті соціальних наук Запорізького національного технічного університету упродовж 2016-2018 років для студентів спеціальності «Психологія».

Декан факультету соціальних наук,
 кандидат філософських наук,
 доцент

Т.О. Гайворонська

Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
«ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
(ДДПУ)

вул. Г. Батюка, 19, м. Слов'янськ, Донецька область, 84116 тел./факс (06262) 3-23-54
 E-mail: sgpi@slav.dn.ua, www: ddpu.edu.ua, код ЄДРПОУ 38177113

14.10.2018 № 62-AR-905/1 на № _____

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного
дослідження Крамченкової Віри Олександрівни: «Психологія
функціонування сімейної системи при тютюнопалінні»

Видана Крамченковій Вірі Олександрівні, докторантці кафедри практичної психології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди в тому, що розроблений нею в ході роботи над дисертаційним дослідженням комплекс психодіагностики та отримані теоретичні та емпіричні результати, щодо особливостей функціонування сімейної системи при тютюнопалінні, знайшов відображення у роботі кафедри психології факультету психології, економіки та управління Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» у викладанні дисциплін «Психодіагностика», «Психологія сім'ї», «Клінічна психологія» та «Основи психотерапії», що входить до програми підготовки студентів за спеціальністю «Психологія» упродовж 2015-2018 років.

Проректор з науково-педагогічної роботи

С.О. Чайченко

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МЕЛІТОПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь, Запорізька область, Україна, 72312, тел. (0619) 44-04-64,
факс (0619) 44-03-60 E-mail: rectorat@mdpu.org.ua, www.mdpu.org.ua,
код ЄДРПОУ 02125237

03.01.2019 № 01-20/05

На № _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Крамченкової Віри Олександрівні
«Психологія функціонування сімейної системи при
тютюнопалінні»

Видана Крамченковій Вірі Олександрівні, доценту кафедри практичної психології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди в тому, що результати її дисертаційного дослідження та розроблені нею в ході роботи психодіагностичні методики дослідження сімейного функціонування, соціально-психологічних установок щодо паління, та дослідження особистості курця використовуються співробітниками кафедри психології Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького при підготовці та викладанні дисциплін, що входять до програми підготовки здобувачів вищої освіти за спеціальністю 053 Психологія першого (бакалаврського) ступеня вищої освіти освітньо-професійних програм «Психологія. Клінічна психологія», «Психологія. Психологічне консультування» та дисциплін «Психологічний супровід сім'ї», «Групова психотерапія», «Психологія залежних форм поведінки», другого (магістерського) ступеня вищої освіти освітньо-професійної програми «Психологія. Практична психологія», упродовж 2016-2018 років.

Перший проректор

І.А. Мальцева

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

вул. Ужгородська, 26, м.Мукачево, 89600, телефон/факс (03131) 2-11-09
E-mail: www.msu.edu.ua, info@msu.edu.ua, код ЄДРПОУ 36246368

19 12 18 № 2278

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Крамченкової Віри Олександрівни на тему: «Психологія функціонування сімейної системи при тютюнопалінні» на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук зі спеціальності 19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Видана Крамченковій Вірі Олександрівні, доценту кафедри практичної психології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди в тому, що розроблений нею в ході роботи над дисертаційним дослідженням комплекс психодіагностики для вивчення сімейного функціонування особистості, знайшов відображення у навчально-виховному процесі, що входить до програми підготовки студентів за спеціальністю «Психологія» на гуманітарному факультеті Мукачівського державного університету упродовж 2017-2018 років.

Узагальнені теоретико-емпіричні здобутки обговорені на засіданні кафедри психології Мукачівського державного університету (протокол №6 від 13.12.2018 р.)

**Перший проректор Мукачівського
державного університету, д.с.н., проф.**

В.В. Гоблик